

KLINIK
CELJE

57573/1978

P 994



Tito, iskrene čestitke za 86. rojstni dan!

Foto Joco Znidaršič

SAVINJSKI
ZBORNIK

IV

ZALEC
1978



PROSLAVLJANJE 110-LETNICE ŽALSKEGA TABORA POMEMBNE DRUŽBENOPOLITIČNE MANIFESTACIJE

V Žalcu smo doslej dostojno proslavili devetdeset in sto letnico slovenskega tabora. Posebno svečana je bila proslava devetdeset letnice, o čemer priča zapis Jožeta Gluka v Savinjskem zborniku I. Svečanost ob 100-letnici pa je bila skromnejša. Zaradi izredne družbenopolitične pomembnosti takšnih zborovanj kot so bili slovenski tabori, kar je tudi razvidno iz zapisa v začetku te knjige, smo čutili obvezo in potrebo, da je nujno 110 letnico tabora proslaviti dostojno.

Predsedstvo občinske konference SZDL Žalec je v decembru 1977 imenovalo pripravljalni odbor v sestavi: Vlado Gorišek — predsednik, Janez Meglič — namestnik, Ivan Centrih — tajnik in člani Vlado Plaskan, Ivan Robič, Franc Jelen, Jože Jan, Zoran Razboršek, Dolfe Naraks, Franc Cink, Franc Radišek, Franc Šuler, Breda Verstovšek, Edmund Božiček, Alenka Salesin, Anka Krčmar, Adi Vidmajer, Karel Jug, Jože Cerovšek, Branko Povše, Venio Satler, Rafko Mlakar in Janez Kroflič.

Pripravljalni odbor se je do avgusta sestal štirikrat, redno pa dela tudi pet pododborov, katere je imenoval na svoji prvi seji. V nje je zajetih še vrsta sodelavcev s področja gospodarstva, družbenih dejavnosti in družbenopolitičnih organizacij iz KS Žalec in celotne občine.

Obletnica tabora pride sicer na 6. september, prireditve v počastitev tega jubileja pa bodo med 15. in 24. septembrom. Osrednja proslava bo v nedeljo 24. septembra ob 10. uri na stadionu v Žalcu.

Pričakujemo udeležbo občanov od blizu in daleč, kakor je to bilo pred 110 leti. Pripadniki teritorialne obrambe in gasilci, športnih, kulturnih in drugih organizacij, pionirji in mladina se bodo razvrstili na prireditveni prostor v povorki. Poleg stotine zastav bodo zavihrali prapori vseh sodelujočih društev in organizacij.

Slavnostni govornik bo predsednik Republiške konference SZDL tov. Mitja Ribičič, računamo pa tudi na udeležbo mnogih drugih predstavnikov družbenopolitičnega življenja iz republike ter slovenskih in pobratenih srbskih občin. Udeležencem zborovanja bo predlagano pozdravno pismo za predsednika republike tovariša Tita.

V kulturnem programu bodo poleg recitatorjev in folklornih skupin nastopili združeni pevski zbori iz cele občine z nad 400 pevci in vse tri godbe na pihala. Kot posebnost bo izvedena pesem »Zedinjena Slovenija«.

ki jo je v počastitev obletnice napisala Meta Rainer, uglasbil pa Radovan Gobec. V popoldanskem času pa se bo možno vsestransko razvedriti na veseličnem prostoru, kjer bodo poskrbeli za zabavo humoristi in ansambli.

V času od 15. do 24. septembra se bodo zvrstile različne kulturne in telesnokulturne prireditve. Marsikdo ne bo zamudil gostovanja SNG Maribor z Desetim bratom, Slovenskega okteta in Učiteljskega pevskega zbora Slovenije »Emil Adamič«. Športna tekmovanja bodo v nogometu, rokometu, košarki, odbojki in atletiki. Posebno prireditev bodo imeli gasilci, na kateri bodo prikazali razvoj te humane dejavnosti. Na ogled bodo različne razstave v Žalcu v osnovni šoli in Savinovem salonu ter na Vranskem.

Svojemu namenu bodo v tem času predali dva pomembna objekta. V soboto 16. septembra bo otvoritev novega osnovnošolskega centra v Žalcu, v sklopu katerega je tudi telovadnica večjih izmer.

To je doslej največji referendumski objekt. V soboto 23. septembra pa bo na Vranskem odprt novi kulturni dom ob krajevnem prazniku te krajevne skupnosti.

V spomin na praznovanje je v izdelavi lična značka, za katero je izdelal osnutek Adi Arzenšek, ki je dal tudi idejo za plakat proslave. Zamisljena je bila tudi postavitve umetniške skulpture hmeljarja, vendar se je pri tem zataknilo in tako večletna želja Savinjčanov ne bo uresničena. Posebno spominsko obeležje pa bo odkrito Franu Levstiku, idejnemu usmerjevalcu taborov na Slovenskem. V počastitev 110 letnice tabora pa naša občinska kulturna skupnost izdaja tudi to — četrto izdajo Savinjskega zbornika.

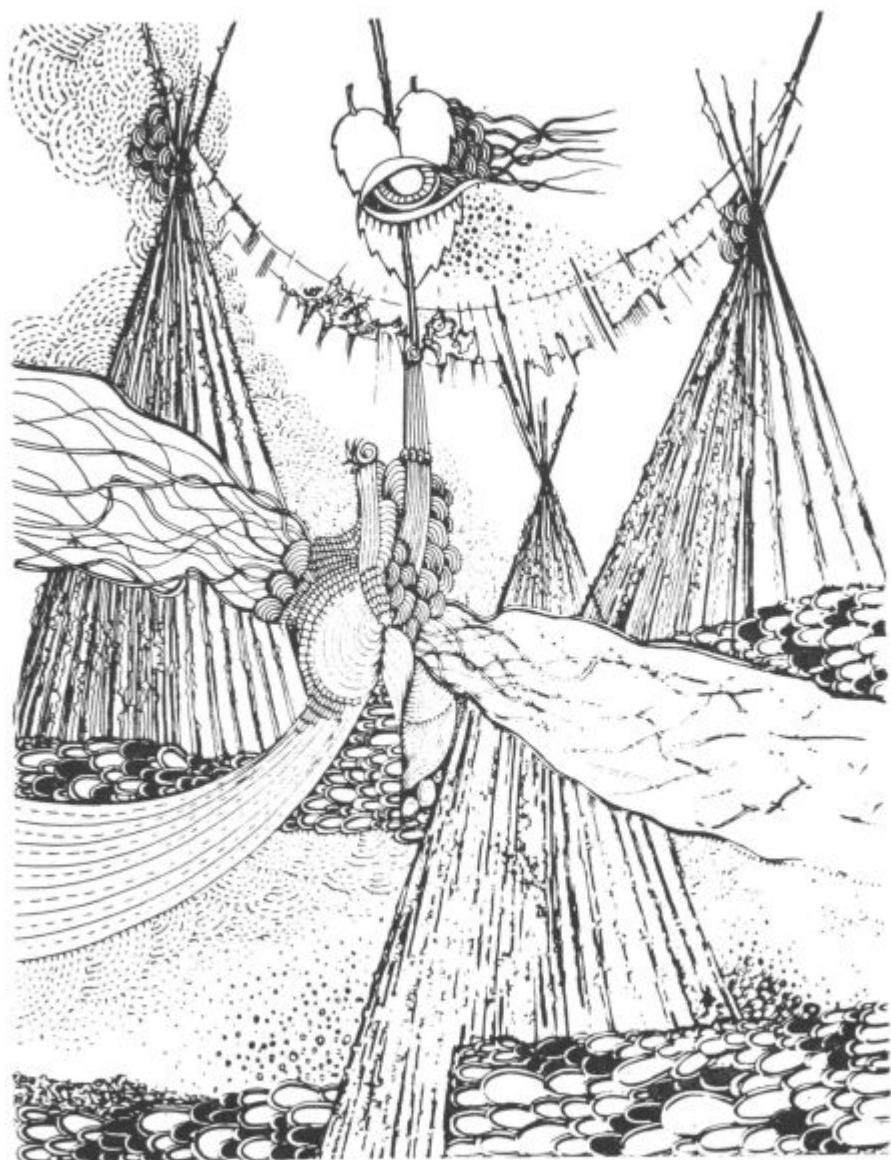
Mlado mesto Žalec bo torej na nedeljsko dopoldne 24. septembra pričakalo udeležence velikega zborovanja ob proslavljanju visoke obletnice slovenskega tabora dokaj novo, obnovljeno in okrašeno. Vsi družbeni dejavniki in občani Žalca se trudimo, da bo vse urejeno, čimbolje in najlepše.

Ta skromen zapis pa naj bo spomin na to veliko manifestacijo.

Janez Meglič



SLOVENSKI TABOR V ŽALCU 1868–1978



ŽALEC, 15. do 24. 9. 1978

ZEDINJENA SLOVENIJA

*Zakaj naša zemlja slovenska je lepa,
da tujec nad njeno lepoto strmi?
Zakaj naše ljudstvo se grude oklepa,
živeti, umreti doma si želi?*

*S krvjo in solzami je vsa prepojena
do neusahljivih, brezdanjih globin,
nobena ni kaplja krvi izgubljena
in solza je vsaka napoj korenin!*

*Če mater otroku hoteli bi vzeti,
v naročje se njeno privije tesno, —
brez doma človeku ni mōči živeti
pod tujčevim jarmom hudó je hudó...*

*To naši so dedje že davno spoznali,
za čast in pravico povzdignili glas,
ledino slovensko neutrudno orali,
sejali pšenico, čakáli na klas.*

*Kalilo je žito nam dolga stoletja,
dozōrel je klas in zdaj pólje diši!
Že kruh je na mizi, v vrtovih je cvetja,
po srečni deželi se pesem glasi!*

Vasilij Melik

110 LET ŽALSKEGA TABORA

SLOVENSKI TABORI 1868—1871

Tabore štejemo po pravici med najbolj pozitivne dogodke slovenske zgodovine v času pred prvo svetovno vojno. Tako so jih vrednotili že njihovi sodobniki pred sto leti in tako jih vrednotimo tudi danes, čeprav gledamo nanje z mnogo večje razdalje in z mnogo večjo vednostjo in kritičnostjo.

Slovenci so bili v času taborov šele precej na začetku svojega modernega narodnostno-političnega razvoja. V revoluciji leta 1848 so sicer že postavili svoj veliki program, Zedinjeno Slovenijo, niso pa zanj kaj dosti naredili in niso ustvarili še nobenega množičnega gibanja. Ko se je po desetletni vladavi absolutizma znova začelo ustavno življenje, so jih našle prve volitve (1861) nepripravljene in neorganizirane, tako da niti v docela slovenski deželi Kranjski niso dosegli večine. Šele čez šest let, v začetku leta 1867, je slovenska stranka zmagala pri volitvah v deželne zборе in s tem se je prvič pokazalo, da ima za seboj večino slovenskega prebivalstva. Slovensko kulturno in politično življenje je bilo v teh časih še skromno. Poleg Bleiweisovih Novic, ki so izhajale vsako sredo na osmih straneh četrtinskega formata, so le stežka nastajali posebni politični časopisi, najprej Levstikov Naprej (januar—september 1863 v Ljubljani), nato Einspielerjev Slovenec (januar 1865 — april 1867 v Celovcu), utrdil pa se je šele Slovenski narod, ki je začel izhajati aprila 1868 v Mariboru, se leta 1872 preselil v Ljubljano, prvi slovenski dnevnik pa postal šele naslednje leto (1873). V šestdesetih letih so nastajale in se množile čitalnice, celovška Mohorjeva družba je širila število svojih članov od 1620 v letu 1862 na 17.395 v letu 1871. Ustanovljenih je bilo nekaj centralnih slovenskih društev, med njimi Slovenska matica, ki naj bi postala središče znanstvenega ustvarjanja na Slovenskem.

Slovenci so bili v tem času tudi v bližnjem svetu sorazmerno malo znani in malo upoštevani. Med političnimi in nacionalnimi programi, ki nastajajo tedaj pri prijateljskih večjih slovanskih narodih, mnogi Slovencev ne upoštevajo, ne računajo nanje in jih očitvidno kar prepuščajo nemški nadvladi in narodnostni smrti.

Habsburška monarhija je v kratkem času izgubila dve vojni. Prva (1859) je odprla pot zedinjenju Italije, druga (1866) je odzvela Avstriji veljavo v Nemčiji in pripravila pot zedinjenju Nemčije pod pruskim vodstvom. Obe vojni so občutili tudi Slovenci kot zmago narodnostne ideje. »Narodna ideja je zavladovala po svetu. Topovi so pri Solferini in Sadovi razdajali historične ideje, premenili stare historične meje,« je pisal Luka Svetec v Novicah 3. oktobra 1866. Misel je bila razveseljiva, saj je kazala na to, da bodo nazadnje tudi Slovenci mogli doseči uresničenje svojih želja iz leta 1848, Zedinjeno Slovenijo. Toda s to prijetno mislijo so se mešale tudi grenke, zlasti strah, da se bo Bismarokova Nemčija hotela polastiti tudi slovenskih dežel, ali da si jih bo razdelila z Italijo. Močan in težak vtis je naredilo tudi to, da je z mirovno pogodbo leta 1866 Italija dobila od Avstrije celotno Benečijo z beneškimi Slovenci vred. S tem je prešel prvi del slovenskega narodnostnega ozemlja v drugo državo in pot k uresničenju Zedinjene Slovenije je postala še težja. Leta 1867 se je avstrijsko cesarstvo preuredilo v Avstro-Ogrsko, nastal je dualizem, ki so ga imeli Slovenci za najslabšo rešitev nacionalnih problemov monarhije. Vendar pa je obenem s to preureditvijo monarhije prišla tudi vrsta liberalnih reform in novih političnih pravic, ki so odprle možnost živahnijšemu, širšemu in množičnejšemu političnemu delu. Javna politična zborovanja na prostem, taka kot po vsej Evropi znameniti angleški mitingi, so postala mogoča šele sedaj. Slovenci so se takoj za Čehi odločili, da jih bodo prirejali. Takó so nastali tabori — táko ime so Čehi in Slovenci dali tem mitingom. V treh letih se jih je na slovenskem narodnostnem ozemlju zvrstilo sedemnajst, prav upravičeno pa štejemo zraven še tabor v Kastvu v hrvatski Istri, na katerem so poleg Hrvatov sodelovali tudi Slovenci. Tabore so torej imeli: Ljutomer 9. avgusta 1868 (prvi), Žalec 6. septembra 1868 (drugi), Šempas na Goriškem 18. oktobra 1868 (tretji), Biljana v goriških Brdih 25. aprila 1869 (četrty), Sevnica 2. maja 1869 (peti), Kalec na Pivki 9. maja (šesti), Vižmarje nad Ljubljano 17. maja 1869 (sedmi), Ormož 8. avgusta 1869 (osmi), Tolmin 1. maja 1870 (deveti), Sežana 29. maja 1870 (deseti), Cerknica 12. junija 1870 (enajsti), Kapela pri Radencih 26. junija 1870 (dvanajsti), Bistrica pri Pliberku 31. julija 1870 (trinajsti), Kubeč v slovenski Istri 7. avgusta 1870 (štirinajsti), Vipava 14. avgusta 1870 (petnajsti), Žoprače v Zvrhnjem Rožu na Koroškem 18. septembra 1870 (šestnajsti), Kastav v hrvatski Istri 21. maja 1871 (sedemnajsti) in Buhlje pri Grabštajnu na Koroškem 6. avgusta 1871 (osemnajsti). Bilo bi jih še več, toda oblasti so jim že kmalu začele delati težave in jih prepovedovati. Prvi koroški tabor, ki bi naj bil 29. septembra 1868 na Bistrici pri Pliberku, je bil prepovedan, češ da 7. člen zakona o zborovanjih ne dovoljuje zborovanj pod milim nebom med zasedanjem deželnega zbora ne v kraju zasedanja ne pet milj naokrog (38 km). Pozneje so bili posamezni tabori prepovedani »iz višjih političnih razlogov« ali ker bi razpravljanje o točkah, ki so bile na dnevnem redu, begalo ljudstvo ter vzbujalo nezaupanje v vlado in njene organe ali sejalo sovraštvo med narodoma v deželi. Najbolj radikalno je postopala s tabori Hohenwartova konservativna vlada leta 1871: nekatere tabore je prepovedala, nekatere bistveno okrnila glede programa, pri drugih pa oplašila pripravljalce, da so načrte opustili. Tako je bilo

v njenem času taborsko gibanje končano. Naslednje leto je bilo prijavljenih še nekaj taborov, toda tudi nova liberalna vlada jih ni dopustila. Slovenska aktivnost pa je nedvomno padala tudi zaradi vedno bolj rastočih trenj med liberalnimi in klerikalnimi Slovenci, ki so prav v letu 1872 privedla do prave ločitve duhov in odkritega nastopa liberalcev, v naslednjem letu pa tudi do ločenega nastopa na volitvah.

Bistvena točka vseh taborov je bila zahteva po Zedinjeni Sloveniji. V prijavah oblastem in vabilih za prva dva tabora (v Ljutomeru in Zalcu) se še ni omenjala, v resolucijah pa je bila na obeh taborih na petem mestu. Rečeno je bilo, da slovenski narod v 19. členu temeljnega državnega zakona (ta je govoril o enakopravnosti narodov monarhije) »ne najde poročstva za ohranitev in gojitev svoje narodnosti, dokler se po postavni poti ne združijo Slovenci v zedinjeno Slovensko z narodno upravo«. Od tretjega tabora naprej pa je bila Zedinjena Slovenija omenjena v prijavah oblastem, v vabilih in v resolucijah večinoma na prvem mestu, kakor je bila omenjena na prvem mestu že v članku Božidarja Raiča v Novicah 15. julija 1868, ki je poročal o mariborskem sestanku štajerskih Slovencev teden dni prej in navajal program taborskih zahtev. Razen zahteve po Zedinjeni Sloveniji je prišla na nekaterih taborih do izraza tudi težnja po povezavi z drugimi jugoslovanskimi narodi (na Kalcu, v Ormožu, v Kastvu). Stalne točke vseh taborov so bile zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika, po veljavi slovenščine v šolah, uradih in na sodiščih. Nekajkrat so zahtevali tudi visoko pravno šolo ali še več, univerzo. Razen splošnih zadev so obravnavali tudi stvari, ki so bile pomembne za pokrajino, kjer je tabor bil: ustanovitev gospodarskih, kmetijskih in drugih šol, različne gospodarske zahteve kakor reguliranje rek, železniške proge, ustanovitev hranilnic, zmanjševanje davkov in podobno.

Tabori so bili ob nedeljah, razen vižmarskega, ki je bil na binkoštni ponedeljek. Začenjali so se ob treh, štirih popoldne, na primernih travnikih zunaj mest, trgov in vasi, po katerih se imenujejo. Udeležencev je bilo po pet tisoč, šest tisoč ljudi, pa tudi več. Na žalskem taboru jih je bilo do 15.000, na največjem, vižmarskem, celo do 30.000. Izmed uglednih gostov ali domačinov so izbrali predsednika tabora, nato pa se je v kakih dveh urah zvrstilo štiri, pet, šest govornikov. Ti so v zvezi z dnevnim redom in vsebino svojih govorov predlagali resolucije, ki so jih sprejemali udeleženci, taboriti, z dviganjem rok. Na tabore se je bilo mogoče vsaj del poti pripeljati z železnico; železniške uprave so navadno dovoljevale polovično vožnjo. Drugače so bili glavno prometno sredstvo vozovi, okrašeni z vencí, vejami, zastavami, trakovi, napisi, nekateri vpreženi tudi s po štirimi konji. Slavnostna so bila ta potovanja, s postanki in sprejemi, nagovori in deklamacijami med potjo, slavnostno je bilo prihajanje na zborovalni prostor. Igrale so godbe, bili so sprevidi Sokolov in jezdecev, pokali so možnarji. Tudi odmori med posameznimi govori so bili dostikrat zelo učinkovito organizirani: nastopili so pevski zbori, možnarji so pozdravljali sprejem posameznih točk resolucije in tako dalje. Tudi po koncu govorov se ljudje niso razšli: petje, godba, ples, umetni ognji, jed in pijača, vse to je trajalo tudi pozno v noč. V spomin na tabore so izdajali tudi posebne razglednice in značke — takrat so rekli »taborske svetinjice«.

Pojavile so se že na prvem taboru v Ljutomeru, nato na drugem v Žalcu in na mnogih naslednjih. Na eni strani so imele navadno napis »slovenski tabor« ali »tabor« z imenom kraja in letnico, na drugi pa geslo »Slovenci, zedinimo se!«, »Živela Slovenija!« in podobno.

Tabori so razgibali slovenskega človeka, tedaj še po ogromni večini kmeta, bolj kakor kateri koli dogodki po revolucionarnem letu 1848, ko je šlo za ukinitvev fevdalizma. Zasluga za to razgibanost, za to aktivnost, za to novo živo politično življenje gre v glavnem tedanji slovenski liberalni inteligenci, ki se je znova in z vso silo oprijela programa Zedinjene Slovenije in sklenila, prenesti to gibanje med ljudi ali, kakor je takrat napisal Slovenski narod, začeti »politične moči iskati tam, kjer jo imamo, namreč v narodu«. Uspehi so bili zelo veliki. Ideja Zedinjene Slovenije je bila tako naravna in je postala tako popularna, da v teh letih med Slovenci ni našla nasprotnikov. Načelni in oportunistični nasprotniki Zedinjene Slovenije so se umaknili in potuhnili. Staroslovenski voditelji slovenske politike na Kranjskem, ki jim v začetku ideja taborov ni bila všeč in so se je bali, so jo kmalu morali sprejeti in se tudi sami lotiti prirejanja taborov. Tako so torej na tabore hodili vsi. »Tu ni razločka med mladimi in starimi, kmetom ali gospodom, klerikalcem in liberalcem, poslancem ali neposlancem,« je pisal Slovenski narod 5. januarja 1869. Na jasnem si moramo biti, da bi taborov ne bilo ali pa da bi ne bili dosegli še zdaleč ne takega uspeha in vtisa, kakor so ga, če bi bili omejeni na eno samo strujo v tedanjem slovenskem narodnem gibanju. Složnost jim je dala prepričljivost in veličastnost. Liberalni organizatorji taborov so pazili, da te složnosti niso motili z napadi na tedanje staroslovenske poslance in na njihovo politiko v dunajskem parlamentu niti s poseganjem na obsežno področje liberalno-klerikalnih sporov. Zato, naprimer, se ni noben tabor dotikal takrat silno zgočega vprašanja organizacije osnovne šole: ali po starem, pod cerkvenim nadzorstvom, ali po novem, kot je predpisoval liberalni šolski zakon iz leta 1869. Tabori niso govorili o stvareh, ki bi razdvajale, govorili so o stvareh, ki so združevale. Zedinjena Slovenija je lahko združevala vse. V tem smislu so bili tabori neke vrste plebiscit za Zedinjeno Slovenijo, toliko bolj pomemben, ker ni slovenskim nacionalnim nasprotnikom nikjer uspelo, da bi organizirali kaj podobnega v nasprotnem smislu. Tabori so bili po vseh slovenskih deželah. Pet jih je bilo, kakor smo videli, na Štajerskem, štirje so bili na Goriškem, štirje na Kranjskem, trije na Goriškem in dva v Istri. Če bi računali »gostoto« taborov po številu Slovencev, ki so živeli po posameznih deželah, bi lahko rekli, da je bilo sorazmerno najmanj taborov na Kranjskem, kjer bi jih moralo biti sedem, če naj bi bili enakomerno porazdeljeni po vsem slovenskem ozemlju. Ta ugotovitev nas prav nič ne preseneča. Kranjska je bila edina dežela, v kateri je slovensko prebivalstvo popolnoma prevladovalo (saj ga je bilo nad devet desetih), v kateri je imel deželni zbor slovensko večino, Ljubljana je bila zato kar nekako vnaprej določena za slovensko prestolnico, toda niti Kranjska niti Ljubljana nista igrali v slovenski politiki tistega časa take vodilne vloge, kakor bi jo pričakovali. Mnogo več aktivnosti kot Kranjska sta pokazali Štajerska in Koroška. Tu se je začela organizirana volilna dejavnost s slovenske strani mnogo prej kakor na Kranj-

skem. Kranjsko slovensko politično vodstvo je bilo dokaj okorelo, nepodjetno, nadvse oprezno. Tudi tabori so se začeli na Štajerskem, ne na Kranjskem. Značilno je tudi, da so bili na Kranjskem vsi tabori razen vižmarskega, ki ga je organiziralo staroslovensko vodstvo, na Notranjskem — ne na Gorenjskem ne na Dolenjskem ni bilo nobenega, začeli so jih pripravljati šele na koncu, tako da iz njih ni bilo ničesar. Nadpoprečno dobro so se glede števila taborov odrezale Goriška, Istra in Koroška.

Liberalni mladoslovenci so se v letih taborov prav dobro zavedali, da programa Zedinjene Slovenije najbrž ne bo mogoče uresničiti v rednih prilikah in na ustaven način. Kje naj bi se našel avstrijski parlament, ki bi spremenil dotedanje zgodovinske deželne meje in postavil nove na podlagi narodnostne mejne črte ter tako združil Slovence iz Kranjske, Štajerske, Koroške in Primorske v eno upravno in državnopravno enoto? Toda mnogo bolj važno od tega je bilo, da se Slovenci uveljavijo, da nastopajo jasno in odločno, da bo njihovim sosedom in oddaljenim narodom prijateljem in sovražnikom jasno, da so tu, da žive na tem prostoru, da imajo take in take želje in zahteve, da niso neoblikovana množica, ki lahko z njo delaš, kar hočeš, ampak zaveden narod, ki noče biti podrejen. Samo če jih bo svet poznal, če bo vedel, kaj je njihova volja, bodo mogli Slovenci najti rešitev iz težav ob morebitnem propadu habsburške monarhije — tako so razmišljali mladoslovenski politiki, ko so organizirali tabore.

Slovenski liberalci so dali taborom še en poudarek, ki ga ni prezreti. Zavestno so poudarjali demokratičnost, veljavo ljudske volje in ljudskega odločanja. Ta demokratični poudarek je bil naslonjen nekoliko romantično na staroslovansko obdobje in davno svobodno preteklost, pa prav jasno in izrecno postavljen v nasprotje obdobju fevdalizma in absolutizma, nacionalne in politične nesvobode. V nešteti govori in člankih so poudarjali, da nadaljujejo tabori nekako tam, kjer smo nehali pred tisoč leti. Pred tisoč leti so bili naši pradedje svobodni gospodarji na svoji zemlji, so se zbirali pod milim nebom, pod košatimi lipami, se posvetovali in odločali o skupnih rečeh. Izgubili smo svobodo, vsega tega je bilo konec — glejte, zdaj pa se spet zbiramo, kakor smo se pred tisoč leti prav tako pod milim nebom, spet se posvetujemo in sklepamo, kaj potrebujemo, kaj zahtevamo. Tako so tabori vzbujali samozavest in ponos.

Kar se tiče Avstrije, so mladoslovenski začetniki taborov sicer še vedno govorili o Avstriji, o zvestobi do nje in dinastije, toda to je bilo dostikrat samo propagandnega značaja, da bi bile slovenske težnje bolj sprejemljive za dvor in vlado in v obrambo proti nasprotnikom z nemške in italijanske strani, ki so Slovincem radi podtikali protiavstrijske tendence, ali pa je bil hladen račun, kakor ga je recimo formuliral Valentin Zarnik v Novicah 12. maja 1869: »da nam med vsemi državnimi kombinacijami Avstrija daje še vedno največje poročstvo za ohranjanje in vzdrževanje naše narodnosti; a to edino le takrat, ako se Avstrija na svoji po naravi odmerjeni, to je, federativni podlagi ustroji«. Temelj mladoslovenskega zanimanja je bila Slovenija, Avstrija pa jim je bila povsem podrejenega pomena. Za Avstrijo niso imeli ne vere ne ljubezni in občut-

kov dolžnosti ali žrtvovanja. Za bodočnost je bila samo ena od možnosti, saj je bilo možno računati z njenim razpadom.

Ideja Zedinjene Slovenije je na taborih dosegla svoj višek, prav tako pa tudi politična aktivnost in navdušenje slovenskih množic, kar je vzbujalo med vladnimi krogi precejšnje vznemirjenje in strah. Za tabori je sledilo nekaj let razdora med liberalnim in klerikalnim krilom slovenskega meščanskega narodnega gibanja, obenem pa tudi doba najhujšega nemškega pritiska z vladne strani. Zatem je prišlo dolgo obdobje Taaffejevega režima, ko so Slovenci v avstrijskem parlamentu prešli v klopi vladne večine. Prav zdaj si zaradi svojih zaveznikov in zaradi vlade z bojem za Zedinjeno Slovenijo niso upali nastopati. Slovenski poslanci so se morali zadovoljevati z manjšimi koncesijami, med množicami pa je bolj in bolj rasel odpor do njihove politike, ki so ga še povečevale socialne in gospodarske razmere. Doba taborov, nastala na začetku slovenske politične poti, se ni vrnila in se ni ponovila — ostala pa je vsem, ki so jo doživeli, v neizbrisnem spominu.

Jaka Slokan

PLAMEN SLOVENSKEGA TABORA V ŽALCU 6. 9. 1868



Fran Levstik

Izdajstvo, samoljublje in
mehkôta,
trepêt, plemen razpòr,
neskrb, slepôta —
lastnost, s katero opicam
smo v rodil
Do vsega gnus kar s
tujstva k nam ne hodi:
to šiba naša je, ta nas storila
v nesrečno ljudstvo je —
ne tuja sila!
»Naša nesreča« — 1868

Nobenega dneva v zgodovini slovenskega naroda ni brez prejšnjih in jutrišnjega ne bo, če se *danes* ne zavedamo prehojenih poti.

Tak *danes* je tudi letošnja obletnica slovenskega tabora v Žalcu — 6. septembra 1868, dneva MNOŽIČNE DEMOKRATIČNE MANIFESTACIJE NARODNE MISLI (Edvard Kardelj »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« — Ljubljana 1957 — stran 253).

Žalec — 6. septembra 1868

»Rodoljubi, ki so pripravljaje drugi tabor na slovenskem Štirnem pričakovali še mnogoštevilnejšega udeleževanja od strani izobražencev in prostega ljudstva, niso se zmotili. Razen ljubljanskega SOKOLA (okrog 60 udov) prišlo je mnogo domoljubov iz Ljubljane, iz Zagreba, iz go-

renjskega, dolenskega in notranjskega Kranjskega, iz tržaške okolice, iz Koroškega in od vseh daljnih in bližnjih krajev Štirskega, tako da lahko rečemo: *zastopana je bila v Zavcu vsa Slovenska.* (Podčrtal J. S.)



Dr. Josip Vošnjak (1834—1911)



Anton Tomšič (1842—1871)



Josip Jurčič (1844—1881)

Slovinci!

V starodavnih časih bili so naši preddedje sloboden in samsvoj narod. Kadar je bilo treba se posvetovati v občinskih rečéh, zbirali so se pod milim nebom v senci košatih lip, pogovarjali se, izrekli brez strahú svoje želje in potrebe in tako dosegli po mirnem potu, česar so si želeli in potrebovali. Prišli pa so žalostni časi za nas slovenski narod, — propal je v sužnost in v sto- in stoletnih stiskah skoraj da ni popolnoma poginul. Zgubil je vse zaupanje do samega sebe, nosil potrpežljivo naloženo mu težko breme, in v neki zaspianosti in malomarnosti si še ni upal misliti, kako bi si poboljšal svoj težavni stan in rešiti se težkega jarma, ki ga žuli.

Po tisoč letih imamo zdaj sopet postavno pravico, zbirati se pod milim nebom in posvetovati se v vseh stvaréh, ktere se nam potrebne in imenitne zdijo; naše sklepe pa smemo naznanjati visoki vladi, da tudi ona pozvé, česar mi Slovenci želimo. Že je bil tak shod, prvi slovenski tabor, 9. avgusta t. l. v Ljutomeru. Zbralo se je nad 7000 ljudi, in izrekli so svoje želje in misli zarad pravic, ktere gredó tudi našem slovenskemu narodu.

Da pa to, kar je sklenil prvi slovenski tabor v Ljutomeru, pri vladi še več veljave ima, treba je, da tudi v drugih slovenskih krajih se zbere ljudstvo, in odkritosrčno in brez strahú izreče svoje želje.

Zatoraj so pod tem vabilom podpisani možje sklenili, Vas, drage rojake, sklicati na dan 6. septembra t. l. v Žavec, da bi se tam pod milim nebom pogovarjali in posvetovali, česar nam je treba, da se nam bo za naprej bolje godilo, kakor do zdaj; — da bi se tam posvetovali in pogovarjali, kako da bi se ravnopravnost našega naroda, ktera nam je v §. 19. državnih osnovnih postav vnovič od presvitlega cesarja zagotovljena, djansko izpeljala.

Pride naj vsak, komur koli je mogoče. Več ko je ljudstva zbranega, večo veljavo imajo sklepi. Posebno pa vabimo in kličemo Vas slovenske rojake savinske in škalske doline; vsaj eden naj pride iz vsake hiše in hišice, da vas bo na tavžente in tavžente. Kažite, da niste zaspanci in da vam je mar za vaše pravice.

Na noge slovenski možje! Pomagajmo si sami. Če si ne pomagamo sami, nam ne bo nihče pomagal na tem svetu. Zdramimo se! Delajmo! Zjedininimo se!

Še enkrat Vam kličemo: Pridite iz vseh hiš in iz vseh vesí, posebno celjskega, gorno-gradskega, vranjskega, šoštajnskega, laškega, kornjiškega, kozjanskega in šmarskega okraja. Pridite na dan 6. septembra 1868 ob treh popoldne v Žavški trg k slovenskemu taboru!

Anton Žuža, posestnik, župan in okrajni odbornik v Žavcu,
France Roblek, posestnik, okrajni in občinski odbornik v Žavcu,
Ernest Širca, trgovec, okrajni in občinski odbornik v Žavcu,
France Žuža, posestnik in okrajni odbornik v Žavcu,
Jože Žigan, posestnik in občinski odbornik v Žavcu,
Dragotin Žuža, posestnik in občinski odbornik v Žavcu,
J. Hausenbihler, posestnik in občinski odbornik v Žavcu,
Avg. Senica, posestnik in občinski svetovalec v Žavcu,
Anton Žuža, posestnik in mesar v Žavcu,
Vincenc Janič, posestnik in občinski svetovalec v Žavcu,
Andrej Pirnat, posestnik v Levcu,
Anton Grabič, posestnik in mlinar v Teharjih,
Mihael Vizjak, posestnik in občinski svetovalec v Teharjih,
Andrej Goršek, posestnik in župan v Petrovčah,
P. Golavšek, posestnik in župan v Grižah,
Ivan Žuža, rudarski lastnik v Grižah,
Jakob Ješovnik, posestnik in župan na Veliki Pirašči.
France Vratarič, župan in posestnik v Vojniku,
Anton Jaklič, posestnik in občinski odbornik v Vojniku,
Franc Kotnik, posestnik na Frankolovem,
Jože Lipuš, posestnik in svetovalec višnje-veške občine,
Janez Jamnik, posestnik in občinski svetovalec pri Novi cerkvi,
dr. Gustav Ipavec, posestnik in zdravnik v Št. Jurji,
Miklavž Ripšl, posestnik in zdravnik v Št. Jurji,
Žveglar, posestnik pod Rifnikom,
Hren, posestnik v Hrušovcu,
J. Zdolšek, posestnik v Porgorji,
dr. Janko Šrnec, odvetnik v Kozjem,
Franc Šentak, posestnik in okrajni odbornik na Vranskem,
Gašper Šorn, posestnik in župan na Gomilskem,
Andrej Elsbaher, trgovec na Laškem,
Franc Orožen, posestnik in trgovec na Laškem,
J. Znidaržič, zdravnik na Laškem,
Jernej Kačič, posestnik in župan pri sv. Krištofu,
J. Kajtna, posestnik in občinski odbornik pri sv. Krištofu,
France Skaza, posestnik in načelnik okraj. zastopa v Šmarji,
J. Zdolšek, posestnik in župan na Ponkvi,
Jakob Spende, posestnik in načelnik okr. zastopa v Gornjem gradu.
France Fišer, posestnik in župan v Gornjem gradu.
Jožef Mikuš, posestnik in okrajni odbornik v Gornjem gradu,
J. Žehel, posestnik in trgovec v Gornjem gradu,
Jur Logar, posestnik in občinski odbornik v Solcpahu,
Jože Prek, posestnik in župan v Lučah,
Lovro Šetej, posestnik in krčmar v Lučah,
Sebast. Mesesnik, posestnik in občinski odbornik v Solcpahu,
J. Stamcer, posestnik in trgovec v Rečici,
Anton Jeraj, posestnik in župan v Rečici,
Janez Lipold, župan in drž. in deželni poslanec v Mozirji,
Jožef Lipold, posestnik in občinski odbornik v Mozirji,
A. Goričar, posestnik in občinski odbornik v Mozirji,
Janez Vivod, posestnik v Gornjem Doliču,
J. Vošnjak, posestnik v Šoštajnu,
Jožef Rak, župan in načelnik okr. zastopa v Velenji, dež. poslanec,
M. Kavčič, posestnik in trgovec v Št. Jurji,
Moric Ripšl, trgovec v Celji,
dr. France Bratkovič v Celji,
J. Toplak, hišni posestnik v Celji,
France Kapus, trgovec v Celji.

Nad 2000 je bilo samo omikanih Slovencev nazočih. Več kakor 100 velicij voz se je ob 12. z raznimi zastavami v dolgi vrsti — na čelu jim banderij 12 konjikov — peljalo iz Celja do eno uro oddaljenega lepo okinčanega žavskega trga, kjer smo našli že mnogo čakajočih, in kamor so do treh popoldne vedno nove vrste z zastavami, trakovi in smrečjem okinčanih vozov dohajale, vseh skupaj čez 400. Žavske gospodične so SOKOLCEM podarile venec na zastavo. Po potu iz Celja do Žavca in v trgu samemu so bili domoljubni tržanje napravili mnogo slavolokov in primernih napisov. Sprejem je bil v Žavcu navdušen.

Po skupnem obedu, pri katerem se je več napitnic napijalo [med drugim gg. Klemenčiču in dr. Ploju, ki sta prvi slov. tabor v Ljutomeru napravila], *slovanski solidarnosti* — (podčrtal J. S.) — šli smo iz Žavca ven na velik travnik (lastnina g. Žuže), spremljani z množico na trgu čakajočih in več godbami, ki so bile ali prostovoljno prišle ali od odbora preskrbljene. Okoli govorniškega odra se je zbrala množina naroda, skoraj samo možje. Marsikdo, ki je iz daljnega kraja Slovenije prišel, je strmel in djal, da toliko ljudstva ni še nikdar skupaj videl. Z odrov se jih je po večkratnem številjenji in cenenji računilo okoli 15.000, nekteri so trdili celo več.

(Izvirno poročilo v »Slovenskem narodu« — Maribor, 10. septembra 1868 — na prvi strani! Oblikovalca sta bila Anton Tomšič in Josip Jurčič, urednika »Slovenskega naroda« in izvoljena zapisnikarja na taboru v Žalcu 6. 9. 1868.)

»Taborite« je pozdravil Ivan Žuža, poznejši deželni poslanec, zbor vodil dr. Josip Vošnjak, na govorniškem odru pa so se zvrstili dr. Jakob Ploj, dr. Valentin Zarnik, dr. Radoslav Razlag, Božidar Raič in (kot zadnji) dr. J. Vošnjak.

Vsebina resolucij, sprejetih na taboru, je v bistvu razglas, ki ga objavljamo po izvirniku. (Glej faksimile po »Novicah« 1868!)

Zakaj so izbrali Žalec za II. tabor?

O izboru krajev za slovenske tabore 1868—1871 — bilo jih je 18 — so odločali mnogoteri dejavniki, med njimi v prvi vrsti zaznavnejša narodna prebujenost, trdnejši gospodarski položaj prirediteljev in značajske odlike pokrajinskih uglednejših osebnosti.

O končni določitvi Žalca — ne poln mesec dni po ljutomerskem — je morda najzgovornejše ogledalo *seznam podpisnikov razglasa »SLOVENCII!«* (glej faksimile po »Novicah« 1868!) Mnogo oseb s priimki v tem seznamu se je v izmenjavi treh rodov takó ali drugače zapisalo v gospodarski, kulturni in politični razvoj savinjske pokrajine in prek nje celokupnega slovenskega naroda.

V ozadju je za sklic drugega slovenskega tabora v Žalcu 1868 prav gotovo imelo pglavitno vlogo nemško nasilno prodiranje, znani »Drang nach Osten«, ki je uklenil v svoje klešče že takrat tudi Savinjsko dolino; s krepkimi postojankami v Celju na primer! To je pokazal sam potek tabora 6. septembra 1868.

»Jezus Kristus in mati božja« — na žalskem taboru!

Dr. Josip Serneec, odvetnik in slovenski rodoljub, 1844—1925, pripoveduje v svojih »Spominih« — Ljubljana 1927 — o žalskem taborskem žalostnosmešnem pripetljaju takole:

»...Po drugem ali tretjem govorniku se je oglasil k besedi neki polukmetiško in polumeščansko oblečen človek rdečega obraza. Kakor sem pozneje zvedel, je bil to mlinarski pomočnik na tako zvanem Majdičevem mlinu v Spodnji Hudinji pri Celju. *Ta pomočnik je bil s svojimi tovariši najet od nemčurjev.* (Podčrtal J. S.)

Začel je takole govoriti: »Zdaj ste čuli gospode, ki so govorili za svoj žep!« Nato je pristavil še nekaj besedic o slepariji. Nekaj ljudi mu je pritrjevalo z grdim vriskanjem. Zaradi viharnege ugovora občinstva je moral govornik takoj utihniti in zapustiti zbor. Okoli mlinarja pa se je nabrala tolpa ljudi, kakih 250 oseb, ki so se ž njim vred med precejšnjim krikom napotili v trg Žalec, češ da ga bodo tam poslušali. Za te ljudi se ni nihče brigal, jaz pa sem šel za njimi v skrbeh, da se ne bi zgodilo kaj napačnega. Prišedši na glavni trg v Žalcu, so posadili svojega govornika na prazen poljedelski voz. Kmalu sem stal za njim na istem vozu z namenom, da ga zavrnem, če bi kaj napačnega povedal. Mlinar pa je stal na vozu in, ko je bilo že vse mirno, je še dolgo časa molčal v očitni zmedenosti. *Končno pa je začel govoriti o Jezusu Kristusu in Materi Božji brez vsake zveze.* (Podčrtal J. S.) Naposled je čisto umolknil.

Zdaj se je oglasil kmetiški poslušavec s tako zakrivljenimi čeljustmi, da so mu zobje moleli iz ust. Pokazal je s prstom na mene in zavpil: »Kaj je to? Tale hudič ga je zmotil, dol ž njim!« Jaz pa sem smehljaje skočil z voza, pogledal možu v oči, stopil k njemu ter ga čisto mirno vprašal, česa želi od mene. Razjasnil sem mu, da sem hotel le poslušati, kakor vsi drugi, da čujem, kaj bo mož povedal. Moje vedenje je tega človeka in njegove tovariše popolnoma osupnilo. Med tem se je bil tudi glasoviti »govornik« spravil z voza in vse se je mirno razšlo.»

Prebranemu pričevanju Josipa Serneca velja še posebna zahvala potomcev, zakaj posredno pove veliko več kot zgolj številčno ocenjena množica udeležencev in še takó skrbno izbrane besede o poteku slovenskega tabora v Žalcu 6. septembra 1868. Razmislimo!

Nosilci nemškega vsestranskega prodiranja čez slovenska tla na jug »Drang nach Osten« so že bili pod neprijetnim vtisom množičnega uspeha prvega slovenskega tabora v Ljutomeru — 8. avgusta 1868 —, zavoljo tega so njihovi plačanci najeli motilce za tabor v Žalcu. (Vemo tudi, da primer v Žalcu v obdobju slovenskih taborov 1868—1871 ni bil osamljen!)

Drugi sklep iz naročenega izzivanja na žalskem taboru pa nam vsiljuje primerjavo s prizorom na koncu IV. dejanja drame Ivana Cankarja »Hlapci«:

Glasnik novih časov učitelj Jerman poskuša ljudstvu odpreti oči, toda zaslepljevalci in zaslepljenci mu očitajo, da ogroža oblast in da »čez vero šimla«! (Podčrtal J. S.) Ob Jermanu je le predstavnik delavcev — kovač Kalander. Jerman propade (v drami!), hlapci ostanejo, kar so: »Za hlapce rojeni, ustvarjeni za hlapčevanje!«

Josipu Sernecu je bilo — ob slovenskem taboru v Žalcu 1868 — štiriindvajset let in je bil takrat slušatelj pravnih ved v Gradcu, se pravi, da je bil pogumen »mladoslovenec« v najbolj »udarnih« letih slovenskega liberalizma.

Toda zaman so bili poskusi iskrenih rodoljubov v obdobju taborov, da bi dali razvoju slovenskega naroda demokratične in revolucionarne poteze, to, kar je obetal prav visok *plamen v Žalcu 1868*. Zakaj?

»Pogine naj, pes!«

Prekletstvo »Pogine naj, pes!« ni morda plod razgrete domišljije kekega romanopisca, marveč — čista resnica! Izrekel ga je predstavnik »staroslovencev« nad »resnično ljudskim bojevnikom« v obdobju slovenskih taborov — *Franom Levstikom*.

Štiri imena so neizbrisno vklesana v granitno skalo zgodovine slovenskega naroda: Primož Trubar, Francé Prešeren, Fran Levstik in Ivan Cankar. Sleherni od njih je bil glasnik po svoje in v svoji dobi, skupaj pa so štiriperesna deteljica — znanilka svetlejših prihodnjih dni slovenskega rodu. S pridržki jim je skoroda tudi enaka življenska usoda — sovražni tedaj odločujoči družbeni dejavniki — a prav enkratna tragičnost je doletela — Frana Levstika.

Resda Fran Levstik osebno ni bil nikjer in nikoli med prireditelji slovenskih taborov — 1868—1871 —, toda zapisano je v zgodovini, da je bil prav on — Fran Levstik — osrednja osebnost slovenskega kulturnega in političnega življenja na Slovenskem v drugi polovici prejšnjega stoletja, z vrhunskimi — taborskimi — poskusi, da se slovensko narodno gibanje otrese reakcionarnih »zaveznikov«, breznačelnega sporazumaštva in prilagajanja okoliščinam iz osebnih koristi. Slednje velja za čase do konca Avstroogrške pa tudi še v zadnje desetletje pred drugo svetovno vojno. Ali mar ne?

Pred 40 leti so »zadušili« takrat napredno strokovno glasilo savinjskih hmeljarjev »Hmeljarski vestnik« pod uredništvom Antona Petrička. Zakaj? Napredni hmeljarji so se zoperstavili posrednemu izkoriščanju hmeljarstva v reakcionarne — klerikalne — namene. Takratni farizeji so zagnali krik in vik: »Vera je v nevarnosti!« Ban dravske banovine je s podpisom pod oblastveni akt postavil piko za poslednjo številko »Hmeljarskega vestnika« (1937) in posredno so takrat zavrli v življenjskem razvoju tudi pisatelja Janka Kača.

Šestdeset let pred tem je dr. E. H. Costa, ki se je ves prodal in predal staroslovenskim prvakom z vodjo dr. J. Bleiweisom, onemogočil kremenitega slovenskega razumnika Frana Levstika z javno izrečenim prekletstvom »*Krepieren soll der Hund!*«

Ironija slovenske zgodovine: prekletstvo Slovencev nad Slovincem v nemškem jeziku!

Fran Levstik se je pred konec življenja zrušil — telesno in duševno; omračil se mu je um. (Umril je 16. novembra 1887 v Ljubljani.)

Fran Levstik in slovenski tabori 1868—1871

Marksistična znanstvena ocena mesta in vloge Frana Levstika o obdobju slovenskih taborov je zapisana v knjigi Edvarda Kardelja »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« (druga — pregledana in dopolnjena — izdaja v Ljubljani 1957), ki se na kratko glasi:

Levstik se je zavedal, da je boj slovenskega ljudstva proti sovražniku — domačim demokratičnim nasprotnikom, ki so hkrati odpirali narodno fronto pritisku nemške monarhistično-veleposestniške reakcije — mogoče samo tedaj, ko bo to ljudstvo notranje močno!

Konservativno vodstvo, svetovnonazorsko zvezano s cerkvijo, socialno-politično pa z na pol fevdalnim veleposestništvom ter Avstrijo in monarhijo, je bilo nesposobno, da bi realiziralo slovenski program.

Levstik je izhajal iz spoznanja o samobitnosti slovenskega naroda. Prav zato, ker je bil Levstik resnično ljudski bojevnik, je moral izhajati iz neponarejenih ljudskih prizadevanj.

Fran Levstik je sprejemal in razvijal tezo jugoslovanskega bratstva, toda tudi njegovo realizacijo si je zamišljal samo v demokratični obliki: kot svobodno zvezo jugoslovanskih narodov.

Sklep

Sen velike štiriperesne deteljice misli, besed in dejanj — PRIMOŽA TRUBARJA, FRANCETA PREŠERNA, FRANA LEVSTIKA in IVANA CANKARJA — uresničujemo v okviru družbenega trenutka tudi letos — ob 110. jubileju slovenskega tabora v Žalcu.

Resda je bil žalski tabor iz vrste kresov v obdobju 1868—1871, če to povemo s prispodobo, zgolj plamen, toda švignil je tako visoko pod nebo v zgodovini slovenskega naroda, da je bil neugasljiva luč trem rodovom savinjskega hmeljarstva tudi v letih narodnoosvobodilnega boja 1941—1945 in po njem — v današnji dan.

Emil Lajh
Muzej revolucije Celje

VLOGA KOMUNISTOV PRI ORGANIZIRANJU LJUDSKOFRONTNEGA GIBANJA V SAVINJSKI DOLINI V OBDOBJU I. KONFERENCE KPS V ŠMIGLOVI ZIDANICI

(Ob 40-letnici I. konference KPS leta 1938)

UVOD

Pričujoči spis ni zgodovina delavskega gibanja kot celote v Savinjski dolini, temveč le prikaz obdobja, ko so se komunisti morali neutrudno boriti za strnitev vseh naprednih sil za boj proti mednarodni in domači reakciji. Prav tako je snov omejena na obdobje I. konference KPS, ki je bila na področju Savinjske doline in posega le deloma v pretekla leta — toliko, da pojasnjuje trenutno stanje. Da je vsebina omejena na pregled, je vidno iz uporabe virov in literature, saj je le deloma zajeto primarno arhivsko gradivo in prav tako predvorno časopisje. V glavnem sem se posluževal že obstoječe literature, spominov, izjav in še le nazadnje tudi arhivskega gradiva. Čas, ki ga opisujem, je omejen na leti 1937 in 1938, to je prelomno obdobje naše partije, ko je njeno vodstvo prevzel Josip Broz-Tito, ko je bil oblikovan Manifest Komunistične partije Slovenije na njenem ustanovnem kongresu. In ne nazadnje je osrednji del spisa I. konferenca z znamenitimi sklepi, ki so kmalu v celoti oživel in pripravili novo osnovo slovenskemu delavskemu gibanju z ustanovitvijo Zveze delovnega ljudstva, predhodnice Osvobodilne fronte slovenskega naroda, s čimer se tudi pregled konča.

. . .

Prehod iz leta 1937 v leto 1938 je bil za Savinjsko dolino prelomnica v razvoju in delu partijskih organizacij. To je bil čas, ko so se vrnili z robije mnogi prekaljeni komunisti in se takoj z vso predanostjo in zaveznostjo vključili v politično delo, ki ga je bilo na pretek. Že pred njihovim prihodom pa so se izoblikovali novi, mlajši kadri in številčno ter vsebinsko bogato polnili vrste komunistične partije. Zlasti smernice IV. po-



Franc Leskošek, rojen 1897, član KPJ od 1. 1926. Kot predsednik strokovne komisije v letih 1935—1936 uspešno vodil delavske stavke v mnogih tovarnah po Sloveniji. Na ustanovnem kongresu KPS bil izvoljen za sekretarja CK KPS in opravljal to funkcijo do osvoboditve. Udeleženec I. konference KPS leta 1938. Deloval v zvezi delovnega ljudstva, bil tvorec in podpisnik njenega letaka »Kaj hočemo?«. Leta 1938 kandidat liste delovnega ljudstva na državnozborskih volitvah.

krajinske konference v Goričanah in IV. državne konference v Ljubljani leta 1934 ter naloge, izvirajoče iz Manifesta, sprejetega na ustanovnem kongresu KPS aprila 1937, so postavljale pred slehernega komunista ne samo vključevanje v razne strkovne in politične organizacije ter društva z nalogo, organizirati ljudsko fronto vseh naprednih ljudi slovenskega naroda v boju proti grozeči nevarnosti fašizma in obstoječemu kapitalističnemu režimu, temveč se spopasti še z vedno obstoječim frakcionastvom, ki je slabilo njeno notranjo in navzven načrtano organizacijsko in vsebinsko usmeritev.

Partijska organizacija je morala biti borbo na več frontah, celovito gledano pa na dveh. Na eni strani z buržoazno oblastjo, ki se je v vsakem trenutku sklicevala na zakon o zaščiti države in ga tudi vse česče uporabljala, da bi zadušila dejavnost komunistov;¹ na drugi strani pa so jo ovirali posamezniki, še bolj pa reformistične skupine z različnimi lažnimi klevetami, hoteč pri delavcih doseči sovraštvo do komunistične partije in jo osamiti. Kljub vsej demagogiji in pretkanosti jim to ni uspelo, na-

sprotno, člani partije so si pridobili vedno večji vpliv med delavci in v organizacijah, kjer so bili včlanjeni. Zlasti pa se je začel vpliv Komunistične partije širiti po ustanovitvi novega Okrožnega komiteja za Celje in Savinjsko dolino v začetku leta 1937, ko so se vrnili z robije Slavko Šlander, Vilč Šlander, Franjo Vrunc, brata Hribar in drugi. Živahneje pa je zaživelo partijsko delo po ustanovnem kongresu KPS na Čebinah 18. aprila 1937, kjer je kot delegat Okrožnega komiteja za Celje in Savinjsko dolino nastopal rudar Albin Vipotnik.²

Pomembne zmage komunistov beležimo že v času velikih mezdnih in stavkovnih gibanj od leta 1934 do 1936, ko so se v večjih industrijskih središčih Savinjske doline delavci borili za izboljšanje gmotnega položaja, za uresničitev zakonskih določil v kolektivnih pogodbah, za zakon o zaščiti delavcev in za uveljavitev pravic delavskih zaupnikov. To je bil neizprosni boj proti samovoljnemu, neusmiljenemu izkoriščanju od tujih in domačih kapitalistov. Četudi stavke rudarjev in keramikov v Libojah in tekstilcev v Preboldu niso bile enako učinkovite in uspešne, so skovale trdno moralno in politično enotnost delavcev. Še več v njihovem boju so jih podpirali mnogi kmetje in meščani ter tako ustvarjali dragoceno osnovo enotnosti v bodoči narodnoosvobodilni vojni.

* * *

Velika skrb partije je bila, utrditi vrste skojevcev in s tem posredno vso napredno mladino iz delavskih, dijaških, študentskih in kmečkih vrst. Leta 1935 se je v Sloveniji zopet v celoti konsolidirala skojevska organizacija neposredno pod vodstvom KPJ. Tedaj je postal sekretar centralnega komiteja SKOJ Boris Kidrič, ki je z vrsto tez in drugih dokumentov prikazal reorganizacijo SKOJ, da bi se osvobodil sektaške zaprtosti in idejne ozkosti. Njeni člani so še istega leta z revolucionarnimi akcijami uspešno sodelovali ne samo v stavkah, ampak so v letu 1936 v mladinskem mirovnem gibanju dosegli najširše ljudskofrontno povezovanje v njegovih iniciativnih odborih. Z narodnoobrambnega vidika njihovega mirovnega in protifašističnega boja je vseskozi prihajala do izraza skrb za usodo slovenskega naroda kot celote.³

Prve in najmočnejše skojevske skupine v Savinjski dolini so nastajale že leta 1936 ali najkasneje 1937 v Zabukovici, Preboldu, Libojah in še v nekaterih drugih krajih. Člani partije so začeli uvajati širše mladinsko gibanje z vključevanjem mladine v kulturnoprosvetno delo. Najpogosteje so prihajali k njim predavatelji Martin Mencej iz Šoštanja (že v najzgodnejši dobi), ing. Rado Iršič in Bogo Teply iz Maribora.

Rudarska mladina se je udejstvovala v okviru »Vzajemnosti« v tamburaškem zboru, dramskih skupinah in pevskem zboru. Večkrat so pripravili športna tekmovanja v odbojki, nogometu, ki so bila več ali manj pretveza za razna predavanja o tedanjih aktualnih problemih. To so bila srečanja celjskih, šaleških in savinjskih skojevcev in imela večkrat že kar značaj širše politične konference. Tudi branje legalnih in ilegalnih mladinskih listov je bila obveza vseh skojevcev. Najbolj razširjen list med savinjskimi skojevci v obravnavanem obdobju je bila »Mladina«, ki je začela izhajati 11. februarja v Kranju kot legalno glasilo Pokrajinskega



Vera Šlander, skojevka na celjski gimnaziji, je vodila SKOJ tudi v Preboldu. Vse do odhoda na fakulteto 1939 je bila članica krajevnega komiteja SKOJ Prebold—Zabukovica, ki je bil vezan na delo okrožnega komiteja SKOJ Celje. Padla 15. junija 1943 na Dobrovljah.

komiteja SKOJ za Slovenijo, vendar je bila že konec aprila 1937 prepovedana.

SKOJ v Savinjski dolini je bil tesno povezan z dijaki celjske gimnazije. Stalne stike sta vzdrževali predvsem dijakinja Ivanka Uranjek in Vera Šlander. Slednja je v Preboldu vodila skojevsko organizacijo, medtem ko sta zabukovške in libojske skojevce vodila Silva Cilenšek in Vili Reberšek.

Leta 1938 je bil ustanovljen krajevni komite SKOJ Prebold—Zabukovica. Ustanovni sestanek je bil v gmajni nad Šeščami in Grižami. Temu sestanku je prisostvoval tudi predstavnik CK KPS Boris Ziherl iz Ljubljane ter Slavko Šlander in Rudi Cilenšek.

Krajevni komite SKOJ Prebold—Zabukovica je bil vezan na delo okrožnega komiteja SKOJ Celje, v katerem je bila Vera Šlander vse do

odhoda na fakulteto v Ljubljano leta 1939. Kasneje so bili povezani s komitejem v Celju po delegatu krajevne skojevske organizacije, in sicer iz Prebolda po Francu Rihterju, iz Zabukovice pa po Silvii Cilenšek.⁴ Med savinjske skojevce so često prihajali vodilni skojevci Celja Dušan Finžgar-Fidži in Polo Kudiš ter Blaž Röck in Janko Vrabič iz Šoštanja.

Razmeroma precej je bilo skojevcev, ki so vsak dan odhajali v razne šole v Celje in se v tamkajšnjih sredinah spoznavali že s kruto realnostjo bližajoče se vojne. Začela se je politična borba, vodena med različnimi skupinami na celjski gimnaziji. Na eni strani skojevci na čelu s Karlom Destovnikom, Ivanko Uranjek in Vero Šlander proti klerofašističnim »Mladcem« in ljotičevcem, članom zloglasne fašistične organizacije »Zbor« ter proti sicer maloštevilnim, a nevarnim kulturbundovskim »Hitlerjugendovcem«.

Posebno fašistični ljotičevski »Zbor« je pognal zelo močne korenine na gimnaziji. Borba skojevcev proti omenjenim nazadnjaškim krogom je bila ostra. Borbeno mišljenje in prepričanje so predvsem izražali v predavanjih, burnih diskusijah in v šolskih nalogah pri simpatizerskih profesorjih. Pisali in predavali so n. pr. o kmečkih uporih po Engelsovem delu »Nemška kmečka vojna«, o socialnih problemih na osnovi romana »Mati« Maksima Gorkega, Cankarjevega Hlapca Jerneja in njegove pravice in podobnih.⁵

Ob tem ne smemo prezreti dejstva, da so skojevci, posebno iz Šaleške in Savinjske doline, zvečine delali na terenu, tam, kjer so stalno prebivali, med delavsko mladino v industrijskih krajih obeh pokrajin in med nje prenašali nabrane izkušnje v šoli. Razen tega so skojevci na terenu oživel delo med kmečko mladino, ki je bila dolgo časa pod močnim klerikalnim vplivom, vendar je bil po letih 1934/35 že velik del njih v levičarskih organizacijah. Ko se je kmečka mladina kulturno in politično uveljavljala v društvih kmečkih fantov in deklet, je prišla v stik z napredno delavsko mladino in sama postajala napredna in protifašistično razpoložena. Med njimi so mnogi prešli v SKOJ, posebno na področju Savinjske doline.⁶

Razumljivo, da so to le drobci velikega dela, ki ga je opravljala mladina v tem obdobju. Vpliv SKOJ se je širil med dijaško in delavsko mladino, zelo vzpodbudno pa je bilo, da se je uveljavljal med vaško mladino. Kajti le tako je v veliki meri postala kmetijska mladina velika opora komunistični partiji pri uresničevanju zadanih nalog.

* * *

Pred partijsko organizacijo so bile postavljene razen opisanih še mnoge druge neodložljive naloge in akcije. Takoj po izbruhu španske državljanske vojne 18. junija 1936 je pričela s špansko akcijo zbiranja pomoči in dobrovoljcev. Iz Slovenije so začeli zelo zgodaj odhajati prostovoljci v Španijo. Slovenski proletariat je ob pomoči španski republikanski armadi pokazal visoko stopnjo internacionalistične solidarnosti.⁷

Iz takratnega celjskega okraja je odšlo 29 prostovoljcev, med njimi dva iz Savinjske doline: Anton Petek iz Griž in Ferdinand Praznik iz Prebolda.

Ko je leta 1937 začela delovati okrožna partijska tehnika in ko so bili vzpostavljeni dobri stiki s centralnim komitejem KPS, je Savinjska dolina dobivala vedno več partijske literature in letakov. Trosilne akcije so imele vedno večji obseg in vse češče so se pojavljale. To je tudi čas, ko se je na prelomu leta 1937/38 stopnjevala dejavnost ljudske fronte z razširjanjem letakov, z mnogimi napisnimi akcijami. Partija je vse pogoštee organizirala izlete, ki so imeli v Savinjski dolini že tradicijo od leta 1932 naprej. Glavne postojanke delavcev in mladine ter drugih iz Savinjske doline, Celja in revirjev so bile Mrzlica, Šmohor in Celjska koča v sklopu delavsko-turističnega društva Prijatelji prirode. Ker je v društvu vse bolj prevladal vpliv komunistov, ga je oblast januarja 1937 prepovedala. Toda partija je iskala novih poti, ki bi zagotovile stik z množicami, z delavskim razredom, saj je prav slednjemu bila naložena na ustanovnem kongresu KPS zgodovinska naloga, »da združi vse demokratične sile, ki jim je pri srcu narodova usoda«, in da je »slovenski delavski razred kot najbolj zaveden, napreden in organiziran del slovenskega naroda odgovoren za njegovo prihodnost« in da si »slovenski narod lahko zagotovi svoj obstoj in demokratični razvoj le v skupni borbi enakopravnih narodov Jugoslavije«.⁸

Kljub prepovedi društva »Svoboda«, »Prijatelji prirode« in drugih podobnih društev ni bilo omajano delo komunistične partije v tej smeri. Ustanovljena so bila društva »Vzajemnost« v Zabukovici, Libojah, Preboldu, razen teh pa še manjša društva v skoraj vseh vaseh Savinjske doline. V obravnavanih letih so bili na pobudo KPS organizirani v večjih krajih »kulturni festivali«, ki so se večkrat spremenili v manifestacije enotnosti delovnega ljudstva v borbi proti fašizmu in vojni.⁹

* * *

Uspešen protest ljudske fronte na celjsko-savinjskem področju je bil nedvomno demonstrativen nastop ob prihodu predsednika JNS (Jugoslovanske nacionalistične stranke) generala Petra Živkovića v Slovenijo junija 1937. Takoj po uspešnih demonstracijah v Ljubljani je bil nekje med Črnučami sestanek, ki sta ga vodila Tone Tomšič in Mirko Košir. Sklenili so poslati Sergeja Kraigherja k Slavku Šlandru, sekretarju okrožnega komiteja za Celje in Savinjsko dolino, da bi po ljubljanskih izkušnjah pripravil množične nastope proti Živkoviću tudi v Celju.¹⁰

Naloga savinjskih in celjskih komunistov je bila, da z agitacijo, letaki opozorijo čimveč ljudi na namen prihoda predstavnikov JNS v Celje in da se na ta način prepreči kakršnokoli oživljanje nacionalizma. Prihod Živkovića in njegovih pristašev je bil napovedan za 8. junij 1937 v Celjskem domu pred želeniško postajo.

V Savinjski dolini in v Celju je med ljudmi završalo in odločeni so bili, za vsako ceno zoperstaviti se nastopu generala Živkovića, ki je sprva hotel imeti velik shod na prostem, nato pa le v dvorani »nemškega doma«. Uspeh demonstracije je bil popoln. S parolami in vzkliki »Proč z roparji slovenskega naroda«, »Dol s fašistično diktaturo«, »Zahtevamo svobodo tiska in govora« so izražali zahteve vsi, ki so se ta dan zbrali v Celju. Nastop policije jih ni odvrnil od demonstracij. Nacionalistična celjska

»Nova doba« je z ogorčenjem pisala, »da se je na trgu pred kolodvorom zbrala množica radovednežev, med katere se je pomešala skupina domačih in tujih razgrajačev, ki so se založili s kamenjem, opeko, poleni in jajci. Med njimi je bilo videti tudi nekatere znane komuniste. Ko so začeli prihajati po zborovanju iz Celjskega doma prvi zborovalci, se je nanje vsula toča kamenja, jajc, opek.« V nadaljevanju piše »Nova doba«, »da so se pri demonstracijah poleg tujih junakov odlikovale tudi nekatere celjske veličine, med njimi tudi profesorji in dijaki.«¹¹

Resnično so komunisti in simpatizerji pripravili veličastno in uspešno demonstracijo. Med drugimi so bili Jože Turk, Jožica Hribar, Rudi Hribar, Franc Hribar, Anton Kotnik, Janko Skvarča, Albin Zupanc ter brata Franc in Ivan Rihter.¹²

Razen teh so v množični demonstraciji proti Živkoviću sodelovali tudi krščanski socialisti, delavci, študenti, kmetje in obrtniki iz katoliških vrst. Te dogodke je klerikalno vodstvo ocenilo kot nov pojav v slovenskem političnem boju. Zato so v »Slovincu« izrecno poudarili, da se proti JNS ne smejo vezati s komunisti, niti iz taktičnih razlogov ne, »ker JNS ni tako močna, da bi potrebovali proti njej zaveznika, predvsem pa zato, ker je komunizem dogmatični, trajni in narodni nasprotnik, medtem ko je JNS le nasprotnik v dnevni politiki. JNS je v Sloveniji pokopana, komunizem še ni. Zato največji del boja velja njemu, pa naj se pojavi v kakšni koli obliki.«¹³

Ko je Delavski list 1. avgusta 1937 ponovno analiziral demonstracije proti Živkoviću, je zapisal »da so dogodki v Ljubljani in Celju prvi začetki tiste skupnosti ljudstva, nastajajoče v boju in obratu ter na ulicah proti najbolj osovraženim ljudskim sovražnikom in ki se potem razvije v čvrsti in mogočni zvezi vsega delovnega ljudstva proti bedi in fašizmu.«¹⁴

Z uspešno akcijo komunistov celjsko-savinjskega okrožnega komiteja se je v naslednjih dneh ubadala policija in celo nekatere aretirala, med njimi tudi Slavka Šlandra z obtožbo, da so pripravili demonstracije in širili komunistične letake. Iz policijskega poročila srezkemu načelstvu v Celju je razvidno, »da so v Št. Pavlu pri Preboldu orožniki tamkašnje orožniške postaje zaplenili v začetku julija 30 izvodov letakov z naslovom »Združeno ljudstvo odbilo fašistično ofenzivo na glavno mesto Slovenije« s podpisom »Pristaši slovenskega ljudskega gibanja«. Prav tako so našli brošuro z naslovom »Španija v plamenih«. Iz kazenskega spisa v primeru Slavka Šlandra je razvidno, da »naj bi on imel navedene letake in jih izročal drugim, ki bi jih naj brž prebrali in dali naprej.« Slavko Šlander je v preiskavi odločno zanikal kakršno koli povezavo z razširjanjem letakov, kakor tudi, da ne pozna njihove vsebine. Po dveh dneh so ga zaradi pomanjkanja dokazov izpustili.¹⁵

Nedvomno so ta in druge akcije, ki jih je izvedel okrožni komite KPS za Celje in Savinjsko dolino leta 1937 in 1938 prepričljiv dokaz, da se je delavski razred vedno bolj osveščal in zavzemal mesto, ki mu je pripadalo. To pa ni bila lahka naloga, saj so dogodki leta 1937, še bolj pa 1938 ohetali nič kaj razveseljiv položaj. Grozila je splošna vojna nevarnost, svetovni spopad, ki so ga vse bolj očitno pripravljale fašistične države. Zelo se je situacija zaostрила po »anšlusu« Avstrije, saj so Slovenci

postali neposredni mejaši nemškega rajha. To je bil pravi »alarm« za nemško manjšino v Jugoslaviji in nastajajočo peto kolono, ker so le-ti skušali čimprej legalizirati svoje organizacije in pripraviti teren za napad na Jugoslavijo.

. . .

Če se ozremo le na delček podobe o organizaciji in delu prvih sovražnikov naprednega gibanja v Celju in Savinjski dolini, ki so začeli s prihodom Hitlerja na oblast smotrno pripravljati sprejem nacistov v naši državi, ugotavljamo istočasno, da je razen tega vplivala na njihov položaj moč nemške veleposesti, industrije in obrti z njihovim posrednim in neposrednim vplivom na slovenskega delovnega človeka. Glede na to so mnogi Nemci v Celju in v Savinjski dolini svoje gospodarske postojanke iz avstrijske dobe pred 1918 ne samo obdržali, temveč tudi utrdili in razširili, ker sklepamo, npr., iz rasti Westnove tovarne emajlirane posode z javnimi naročili, Skobernetove pridobitve žvoneškega veleposestva ali Rakuschevega nakupa veletrgovine z železom »Merkur«. V Celju je v tem obdobju izhajalo nacionalistično urejevano nemško glasilo »Cillier Zeitung«, delovalo moško pevsko društvo, telovadno društvo Atletik, smučarski klub in aktivna je bila evangelska cerkvena občina z nemškim upravnim jezikom.¹⁶

Kljub moči in razdiralnemu delu Kulturbunda, ki je iz Celja hotel razširiti svoje mreže v Spodnjo Savinjsko dolino, ni žel uspeha. Vsa njihova politična propaganda z močno gospodarsko razvejanostjo ni mogla dobiti trdnih tal. Njihov agitacijski stroj je tukaj popolnoma odpovedal. Skupinice Kulturbunda so lahko životarile le v tistih krajih, kjer so bili večji industrijski centri z nemškimi ali njim prijateljsko razpoloženimi lastniki. Ti kulturbundovci in njihovi maloštevilni simpatizerji so bili zaposleni v teh podjetjih pod krinko specialistov. Njihovo glavno delo pa je bila propaganda za rajh in Hitlerja.

V obdobju, o katerem govorimo, je imela celjska organizacija Kulturbunda krajevno skupinico v Celju za mesto in za okolico, v Šoštanju, Vojniku, Štorah, na Dobrni, v Konjicah, Rogatcu, Sevnici ob Savi, Hrastniku in Brežicah. V Savinjski dolini je bila njihova organizacija najšibkejša, saj je vsa dolina štela približno komaj toliko kulturbundovcev, kakor njihov blok v Šoštanju in v Velenju. V Spodnji Savinjski dolini so imeli tele enote: Braslovče-Polzela z deset člani, Sempeter s 6 člani v Preboldu, Zabukovici in Libojah skupaj 15 do 20 članov in v Žalcu 5 članov.

Četudi je bila močno razvita industrija v Preboldu, Zabukovici, Libojah, Polzeli in Žalcu, ni mogel v teh krajih Kulturbund uspevati. Samo številke članov v teh krajih nam povedo, da so bili njihovi člani ljudje, ki so se v te kraje priselili zaradi zaposlitve. Poleg tega je treba še računati z Westnovim vzorno urejenim posetvom Žovnek pri Braslovčah, ki ga je upravljal Pavel Skoberne. Na Žovneku je bil tudi nekakšen center vse propagande, usmerjene na ljudi Spodnje Savinjske doline.¹⁷

Razumljivo, da komunisti niso stali ob strani in le opazovali naraščajoče in izzivalne moči Nemcev. Še preveč dobro so se zavedali, kaj pomeni njihova propaganda in zato je partijska organizacija v Savinjski dolini storila vse, da je usmerjala delovne ljudi v boj proti naraščajoči nevarnosti

fašizma. Bila je težka naloga, vendar uspešno in široko zastavljena, z več predavanji o fašizmu, izdajanjem priložnostnih brošur kot »Hitlerjevci v Sloveniji«¹⁸, z vključevanjem ljudi v društva »Vzajemnost«, z ustanavljanjem narodnoobrambnih odborov. Komunistična partija je organizirala protestne akcije proti fašistični nevarnosti po takratnih občinah in spreminjala politične shode opozicije v manifestacije enotnosti delovnega ljudstva. Takšna zborovanja so bila po vseh občinah Savinjske doline.¹⁹

Izrednega pomena je bil za Celje in Savinjsko dolino akcijski odbor za obrambo severne meje, ustanovljen kmalu po priključitvi Avstrije k Nemčiji. Pobudo zanj sta dala Dušan Kraigher in Franjo Kranjc. Odbor je razmnoževal letake z opozorili na nemški »Drang nach Osten«; sestavljali so sezname nemških trgovcev in na podlagi tega raznašali letake z naslovom »Čehoslovaška je ogrožena«! v katerih so pozivali prebivalstvo, naj sledi zgledu Čehov in bojkotira Nemce. »Spravimo svojo žetev v svojo kaščo, da bo redila nas in naše brate, ne pa izdajalce. Svoji k svojim! K svojim trgovcem, svojim mizarjem, svojim pekom, svojim čevljarjem, svojim krčmarjem, svojim zdravnikom, svojim odvetnikom.«²⁰

Bojkot se je stopnjeval še po Münchenskem sporazumu in akcijski odbor za obrambo severne meje je pozval tudi duhovnike in učitelje k sodelovanju. Duhovniki so bili tudi v preteklosti tisti svetli kresovi, ki so dajali našemu ljudstvu v bridki temi in stiski sužnosti upanje in vero v boljšo bodočnost. Prosimo Vas, da zastavite vse sile, da bodo trgovci kupovali pri slovenskih grosistih in da se pri tem ne bodo dali zavesti po nikakršnih oportunističnih vidikih. Prav tako vas pozivamo, da zastavite ves svoj vpliv pri odjemalcih, da kupujejo izključno pri zanesljivih trgovcih«, je bilo rečeno v pismih, poslanih vsem župnikom.

Akcijski odbor je raznosil sezname celjskih podjetnikov in trgovcev nemškega porekla ali nemčurske usmerjenosti ter opozoril slovensko javnost, naj se imenovanih izogiba. Odbor je prosil tudi za denarne prispevke in naglašal, da mora »glede na današnjo svetovno politiko delovati ilegalno. Ljotičevski »odbor za iztrebljanje komunistov« v Celju pa je v drugi polovici novembra 1938 v hektografiranih letakih napadel to akcijo, ki je naletela na podporo tudi pri nekaterih slovenskih industrijcih in trgovcih. Policija je konec novembra v Celju nekatere organizatorje bojkota aretirala, vendar jih je kmalu izpustila na svobodo. Vsekakor so imele te akcije močan politični učinek.²¹ Na velik odpor delovnih ljudi, ne glede na strankarsko pripadnost, je naletela odredba vlade leta 1939, ko je dovolila legalno delovanje »Kulturbunda«.

Vse opisane akcije, demonstracije in druga gibanja so bila posredno ali neposredno vzpodbujena in organizirana po komunistih. Za komunistično partijo je bilo to, glede na položaj, nujnost in istočasno pridobivanje izkušenj v brezkompromisnem boju. Njena idejna in organizacijska moč je na ta način neprestano rasla; pridobivala si je ugled, ki je njene vrste večal, večal pa tudi število simpatizerjev.

* * *

Vidnejša rast partijskih organizacij v Savinjski dolini in v Celju po šestojanuarski diktaturi se začne z letom 1932, ko je bil ustanovljen okrož-

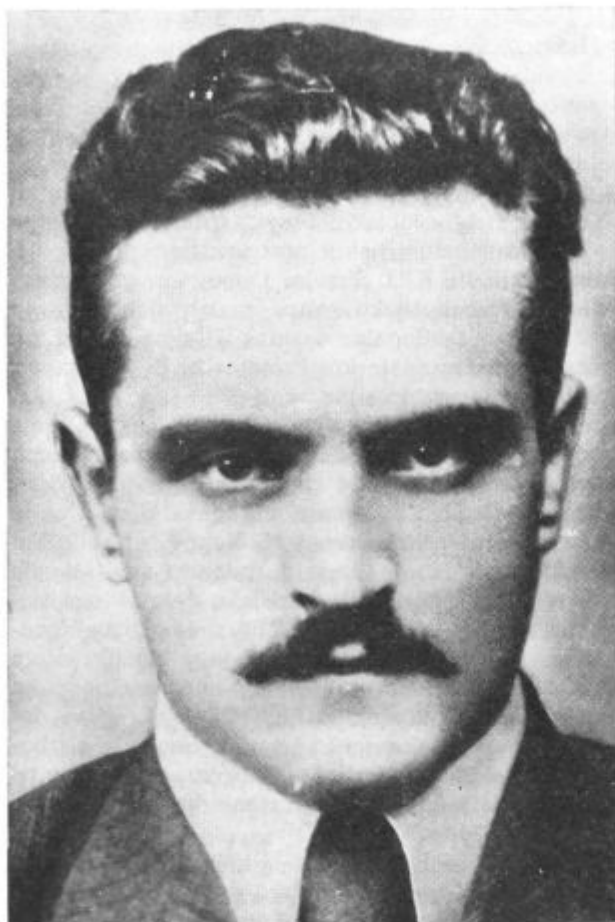
ni komite KPJ za Celje in Savinjsko dolino. Prvi sekretar je postal Slavko Šlander, člani pa Franci Hribar, Kazimir Koželj in Branko Diehl. Se istega leta je bila osnovana v Preboldu ilegalna partijska organizacija, ki je imela v svojem sestavu delavsko in vaško celico in več trojk zaradi konspirativnosti. Preboldska organizacija, ki je štela 16 do 20 članov je bila najmočnejša v Savinjski dolini.²²

Podrobneje opisuje začetek razvoja ilegalnega dela v Preboldu Anton Kotnik: »Oktobra 1932 je Aleš Bebler obiskal Slavka Šlandra v Celju. Prišel je z navodili, da se po vseh industrijskih centrih ustanovijo partijske celice, v Celju pa okrožni komite KPJ. Šlander je kot domačin kmalu uspel organizirati v Preboldu prvo partijsko celico, ki je zajela tovarno z okolico. Takoj se je lotil priprav za ilegalne sestanke s simpatizerskimi skupinami, nabavljal marksistično časopisje kot Proleter in Rdeči prapor, razne brošure in propagandne letake za trosilne akcije.²³

Število celic je nato hitro naraščalo. Že v letih 1933-34 je imela okrajna organizacija v celjskem mestnem komiteju, dveh uličnih celicah ter obratni celici Westnove tovarne skupaj 14 članov, v obratnih celicah Liboje, Prebold, Šoštanj, Slovenj Gradec 17 članov, v Rogaški Slatini pa je bilo v mestnem komiteju in obratni celici skupaj 16 članov ter rudniška celica v snovanju.²⁴ Zabukovica in Liboje, izraziti rudarski središči, sta imeli prve povezave s Trbovljami, kjer je bilo partijsko delo v tem najbolj dejavno. Glavni organizator partijskega dela je bil rudar Lojze Hochkraut. Najzavednejše zabukovške in libojske rudarje je s Hochkrautom povezal rudar Jurij Debeljak. Na prelomu 1934/35 so imeli stalne stike s Trbovljami Albin Vipotnik, Pongrac Raček in Rudi Cilenšek, ki so dejansko prvi organizatorji partije v Zabukovici in Libojah. Sestanki s trboveljskimi komunisti so v večini bili na Mrzlici. Ta povezanost z revirji je ostala vse do leta 1938 in šele tedaj začnejo ustanavljati samostojne celice, vezane na okrožni komite Celje.²⁵

Čeprav je policijsko nasilje tudi po šestojanuarski diktaturi trdo udarjalo, pa le ni moglo bistveno zavreti delovanja komunistov v Sloveniji. Če je po podatkih razširjene seje CK KPJ oktobra 1933 (te seje se je iz Slovenije udeležil sekretar PK KPJ Miha Marinko,) bilo tedaj na Slovenskem vključenih v organizacijo 430 do 450 komunistov, od tega v Celju deset do štirinajst, je številka 440 članov, ki jo je navedlo poročilo pokrajinske organizacije o stanju svojega članstva maja 1934, bilo dokaz njene organizacijske čvrstosti, saj so ob nizu sodnih procesov, samo sodbe na dveh velikih procesih proti članom partije, odkritih med »provalami«²⁶ od novembra 1933 do januarja 1934, zajele 48 ljudi.²⁶

Tudi v celjskem okrožnem komiteju se je dogajalo podobno. Slavko Šlander je ostal okrožni sekretar do pregona v kaznilnico v Sremsko Mitrovico. Tja so namreč odvedli glavne obtožence dveh sodnih procesov, ki sta leta 1934 zajela trideset komunistov od Slovenj Gradca do Celja. Po začasnem zastoju v organizaciji je potem trboveljsko partijsko vodstvo pomagal vzpostaviti nov komite s sekretarjem Matom Ubojčičem, in obnavljati razbite celice. Nov proces je sledil novembra 1936, ko so pozaprli večje število komunistov iz Celja in Savinjske doline.²⁷



Slavko Šlander, rojen 1909, član KPJ od 1932. Bil sekretar OK KP za Celje in Savinjsko dolino. Leta 1938 pripravil vse potrebno za nemoten potek konference v Šmiglovi zidnici. Na tretji konferenci KPS julija 1940 bil izbran za kandidata CK KPS, a maja 1941 postal član CK KPS. Hkrati je postal sekretar Pokrajinskega komiteja za Štajersko in ostal na tem položaju do zajetja. Ustreljen kot talec pod imenom Franc Weber 24. avgusta 1941 v Mariboru.

Leta 1937, po vrnitvi nekaterih komunistov iz Sremske Mitrovice, je prišlo v okrožnem komiteju za Celje in Savinjsko dolino do nove sestave: sekretar Slavko Šlander, člani Franjo Vrunč, Jože Turk, Franci Hribar in Rudi Cilenšek. Konec leta 1938 alj v začetku 1939 je Slavka Šlandra kot sekretar zamenjal Franjo Vrunč, v komiteju pa so še bili Dušan Kraigher, Jože Turk, Mate Ubojčić, Rudi Koren, Rudi Cilenšek in Peter Stante. V letih 1938-39 je naraslo tudi število celic. V Zabukovici je bila ustanovljena samostojna partijska organizacija, vezana na OK Celje z eno celico, pozneje pa z dvema celicama in »mestnim komitejem«. Zaradi lažjega dela so jih razdelili na rudniško in vaško celico, vsako pa na dve skupini. Sekretar »mestnega komiteja« je bila v začetku Julka Cilenšek, kasneje pa Anton Pečnik iz Prebolda.²⁸ Z organizacijo v Preboldu so bili komunisti iz Zabukovice sprva povezani le kot simpatizerji, od leta 1938 pa tudi organizacijsko v »mestnem komiteju«.

Preboldska partijska organizacija se je deloma obnovila spomladi 1935, še bolj pa je zaživela leta 1936, ko so se vrnili preboldski »robijaši« iz Sremske Mitrovice. Zopet je bil vzpostavljen krajevni komite, preboldska organizacija pa se je trdneje povezala z novo nastalima organizacijama v Libojah in Zabukovici.²⁹ Tudi leta 1936 nastala partijska celica v Sempetru je bila povezana s preboldsko. V celici so bili: Vera Plaskan kot sekretarka in člani Franc Skok, Jože Plaskan, Vinko Cizej in Franc Stepišnik. Razen teh so se kasneje ohranile ali pa nastale na novo celice še v drugih krajih Savinjske doline.³⁰ Lahko trdimo, da so bile leta 1938 povezane vse partijske organizacije v Savinjski dolini v okviru novo nastalih krajevnih komitejev in v okrožnem komiteju, ki se je ponovno utrdil za celotno področje.

Komunisti so uspešno izgrajevali partijsko tehniko, zlasti po letu 1937. Po navodilih Slavka Šlandra je prvi začel z delom Anton Kotnik že leta 1937 in deloma še 1938. Potem je prevzel ciklostilno tehniko Franci Hribar. Vse to nam izpričuje, da je bila partijska organizacija Savinjske doline leta 1938 močna, tako po številčnosti kot po idejni izgrajenosti njenih članov.

* * *

Že na ustanovnem kongresu KPS aprila 1937 je bilo poudarjeno, da je slovenski narod ogrožen po vedno večji napadalnosti fašizma, da se slovenski narod ne more razvijati brez demokratičnih svoboščin in da mu je treba zagotoviti gospodarsko osamosvojitvev in njegovim delovnim množicam človeka vredno življenje, da je treba prenehati s prepiri in neenotnostjo med Slovenci in da se morajo združiti vse sile, ki jim je pri srcu usoda slovenskega naroda.³¹

Po ustanovnem kongresu KPS se je slovenska komunistična organizacija naglo krepila. Toda medtem je prišlo v mednarodni areni do novih krivičnih zahtev in nasilij nemškega nacizma, še posebno je odjeknila nasilna priključitev Avstrije k Nemčiji (»anšlus«), ki jo je celo javno odobraval Stojadinovičeva vlada.

CK KPJ je ob »anšlusu« izdal razglas »Za Mir, Nezavisnost i Slobodu«, kjer opozarja na veliko nevarnost, ki je spričo tega grozila jugoslovanskim narodom. Med drugim je rečeno: »Hitlerizem ni prijatelj niti »dober sosed«, temveč zaklet sovražnik svobode in neodvisnosti narodov Jugoslavije. Njegove izjave o nevtralnosti in prijateljstvu do nas so lažne, kakor so bile lažne tudi njegove dovčerajsnje obljube Avstriji... Jutri bodo njegove čete čez Karavanke vdrle v Jugoslavijo. Hitler obnavlja staro nemško cesarstvo in Viljemov načrt »Drang nach Osten«. Ta pot drži čez Jugoslavijo na Egejsko morje. V tem ga podpira Musolini, ki zahteva zase Dalmacijo in Bosno...«³²

In prav ta nevarnost, ki je grozila jugoslovanskim narodom, neposredno pa slovenskemu narodu, je narekovala in zahtevala, da se takoj skliče partijska konferenca Slovenije z dnevnim redom, v glavnem posvečenim nalogam, ki so čakale Komunistično stranko Slovenije po priključitvi Avstrije k hitlerjevski Nemčiji. Izbira kraja te pomembne konference je bila poverjena sekretarju Okrožnega komiteja za Savinjsko dolino in Celje, Slavku Šlandru. Da je osrednje partijsko vodstvo izbralo prav Sa-

vinjsko dolino za kraj sestanka, je nedvomno v zaupanju v takrat razmerno močno komunistično organizacijo, sestojčo iz članov, ki so si v večletnih bojih pridobili neprecenljive izkušnje za uresničitev vsakršnih nalog, ki so izhajale iz tedanjih mednarodnih in notranjih razmer. V začetku spomladi 1938 je Slavko Šlander dobil od CK KPS zaupno nalogo, da mora biti v najkrajšem času pripravljeno vse za nemoten potek konference. Partijska organizacija Prebold, ilegalno se je imenovala »Manufaktura«, je izbrala za kraj konference Šmiglovo zidanico nad Grajsko vasjo v Savinjski dolini. Slavko Šlander se je s članom preboldske organizacije Francem Hribarjem pomenil z lastnikom zidanice, da jim jo prepusti za dva dni. Seveda je lastnik zidanice šele po osvoboditvi izvedel, v kakšne namene je dal zidanico na razpolago.³³

Zidanica stoji na majhnem gričku nad Grajsko vasjo, od koder je lep razgled preko velikega dela Savinjske doline. Obdajal jo je nizek gozd, dostop do nje je bil lahek in dobro prikrit. V zidanici sta bila dva prostora: majhna soba ter črna kuhinja.

Čas konference je bil določen za 16. in 17. april 1938, na veliko noč, kar je bilo še ugodneje za konspiracijo delegatov, ki so prihajali iz raznih delov Slovenije. Konferenca je bila po pričevanju še živečih udeležencev dobro pripravljena in je potekala nemoteno in varno. Udeležilo se je 21 delegatov,³⁴ članov CK KP Slovenije in predstavnikov večine okrožnih organizacij KPS. Centralni komite KPJ je zastopal sekretar Josip Broz — Tito, kar pa ni bilo naključje spričo važnih problemov, ki jih je namepravala obravnavati konferenca. Delegati so prihajali posamič ali največ po dva, da bi se izognili morebitnim zasedam ali srečanjem s policijo. Tako je Andrej Stegnar, eden izmed prisotnih, zapisal v svojih spominih: »Na mojem stanovanju v Trziču se je oglasil Boris Kraigher in mi zaupal, naj se prihodnjo soboto zvečer oglasim pri Hribarjevih v Preboldu. Hkrati mi je dejal, da bom odsoten dva do tri dni, in me prosil, naj pazim, da ne bom imel s seboj kakšnega »policijskega repa«. Najbolje bo, da se odpeljem s kolesom. Tako sem tudi ravnal. Na dogovorjeno mesto v Preboldu sem prišel točno ob določenem času. Sešel sem se s Slavkom Šlandrom, Francem in Rudijem Hribarjem in Vilijem Vreskom. Nekaj časa smo obujali spomine na robijaško življenje v Sremski Mitrovici, nato se pa dogovorili, da ob petih zjutraj krenemo do mesta konference.«³⁵

Delegat Jože Umek se spominja, da so Lojze Hochkraut, Franc Farčnik in on bili delegirani za revirje. Odšli so iz Trbovelj do Šmiklavškega hriba kot turisti — planinci. Pri neki kapeli jih je že čakal neki tovariš, za katerega meni Umek, da je bil Franci Hribar, ki jih je odvedel do zidanice.³⁶

Vidimo, da so bili mnogi člani preboldske organizacije zadolženi za delegate, ki niso poznali ne poti ne kraja, kjer je bila konferenca, da jih ob pravem času privedejo na mesto.

Nekoliko se je zataknilo le pri revirčanih, ki so zamudili okroglo uro zaradi težavnega terena.³⁷ Tudi Branko Babič, delegiran od okrožnega komiteja Maribor, pripoveduje, da se bolj malo spominja, kako je prišel do zidanice. Meni, da je dobil prvo zvezo že v Celju in po še nekaj predajah prišel na kraj sestanka.³⁸ Sicer pa so delegati prihajali iz različnih



Josip Broz — Tito, rojen 1892, od avgusta 1935 organizacijski sekretar centralnega komiteja KPJ, od konca 1937 generalni sekretar KPJ. Zaradi izredno pomembnih problemov, nastalih z »anšlusom« Avstrije, se je udeležil I. konference KPS, kjer je v večurnem govoru analiziral mednarodni in notranji položaj.

smeri: preko Mrzlice, Reke, Šmiklavža, Čemšenika, preko Celja ali pa kar naravnost do Prebolda in od tu do Šmiglove zidanice.

Kot smo že omenili, je prišlo na konferenco 21 delegatov, vendar jih po spominih udeležencev lahko ugotavljamo le 19. To so bili: Josip Broz-Tito, Edvard Kardelj, Pepca Maček, Franc Leskošek, Andrej Stegnar, Branko Babič, Slavko Šlander, Vili Vresk, Lojze Hochkraut, Jože Umek, Franc Farčnik, Kazimir Koželj, Stane Žagar, Oskar Kovačič, Boris Kraigher, Miloš Zidanšek in Ignac Voljč. Poleg njih so bili verjetno še Franjo Vrunč, Ali Kardoš, Tone Tomšič, Ignac Tratar in Maks Henigman. Franc Hribar je takoj, ko so prišli revirski delegati, odšel še na avtobusno postajo pri gostilni Fonda v Preboldu, kamor bi se moral pripeljati z avtobusom Tone Tomšič. Vendar ga ni bilo, ker, kot so zvedeli kasneje, mu je bilo tisti dan nemogoče oditi iz Ljubljane zaradi poostrene policijske kontrole.³⁹

Po vestno opravljeni nalogi vodičev se je lahko začela konferenca v prijetni sobi Šmiglove zidanice.

Na dnevnem redu so imeli dve točki, in sicer: 1. Politična situacija v svetu in doma ter 2. organizacijske naloge Komunistične stranke Slovenije. Uvodni referat je imel Edvard Kardelj, nato pa je dal besedo Josipu Brozu-Titu, ki je v večurnem govoru analiziral trenutno stanje v svetu in

doma s posebnim poudarkom na nevarnosti nemškega fašizma po »anšlusu«. Tito je odločno govoril o nalogah partije, da morajo komunisti vselej in povsod razkrinkavati nemško propagando, ljudem prikazati in pojasniti nevarnost, ki preti vsem jugoslovanskim narodom. Politično in organizacijsko je treba usposobiti vse člane partije, da bodo v danem trenutku sposobni uresničiti revolucionarno in zgodovinsko nalogo, ki jo imajo kot obvezo pred delavskim razredom.⁴⁰

Na konferenci so razpravljali tudi o frakcionaški dejavnosti Petka Miletiča in o njegovem vplivu na nekatere mlajše slovenske partijske kadre, ki so bili z njim na robiji v kaznilnici v Sremski Mitrovici. Ko jim je Tito podrobno in argumentirano pojasnil Miletičevo razdiralno delo v partijski organizaciji na robiji, so delegati povsem soglašali z ukrepi centralnega komiteja, ki naj bi uredil razmere med komunisti v kaznilnici.⁴¹

Referatoma je sledila živahna in konstruktivna diskusija z vrsto dodatnih pripomb vezanih predvsem na razmere na Slovenskem. Sledilo je izoblikovanje sklepov. Ko je Tito kasneje pisal Kominterni o delu konference, se je navduševal nad delegati z besedami: »Bil sem ugodno presenečen nad pametnimi razgovori in zanosom teh ljudi.«⁴² Tudi sicer so na konferenci ugotovili, da je po ustanovnem kongresu KPS nastal velik korak naprej v partijski organiziranosti, da zdaj obstajajo krajevne organizacije po vseh najvažnejših središčih v Sloveniji in da vodstvo vzdržuje



Šmiglova zidanica nad Grajsko vasjo v Savinjski dolini, kjer je bila v noči od 16. na 17. april 1938 konferenca KPS, posvečena nalogam, nastalim s priključitvijo Avstrije k nacistični Nemčiji. Prisostvoval ji je tudi generalni sekretar CK KPJ Josip Broz — Tito. Danes je v sobi zidanice tudi razstava eksponatov s tega dogodka.



Edvard Kardelj, rojen 1. 1910, je po vrnitvi februarja 1937 preko Pariza v Jugoslavijo pripravil ustanovni kongres KPS na Čebinah. Na tem kongresu je bil izvoljen v CK KPS. Že naslednje leto je sodeloval kot delegat na I. konferenci KPS, kjer je imel uvodni referat. Do vojne je deloval v Sloveniji in na Hrvaškem, ilegalno v Ljubljani in v Zagrebu. Od leta 1937 član CK KPJ, od 1938 član politbiroja CK KPJ. Pod imenom Sperans izdal leta 1939 knjigo »Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja«, ki jo je napisal v zaporu. Udeleženec V. državne konference oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu. Eden vodilnih organizatorjev vstaje jugoslovanških narodov leta 1941 ter graditelj socialistične samoupravne Jugoslavije.

zveze z vsemj okrožnimi oziroma krajevnimi organizacijami. Članstvo KPS se je v enem letu početverilo, socialni sestav članstva in vodstva je zadovoljiv, število in obseg policijskih odkritij sta se zadovoljivo omejila.⁴⁸

Ker so na konferenci predvsem razpravljali o političnem položaju, v kakršnem je bila Slovenija, zagozdena med dvema nacističnima agresorjema, in vsa država po Hitlerjevi priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu in so bile nakazane z izredno, naravnost preroško jasnostjo naloge, ki so čakale Komunistično partijo in slovenski narod, in ker je bila ta konferenca v tistem času tako velikega zgodovinskega pomena, ne bo odveč, če se nekoliko bolj poglobimo v vsebino resolucije, sprejete na I. konferenci KPS.

V prvem delu je resolucija posvetila vso pozornost nevarnemu položaju, nastalemu s priključitvijo Avstrije k Nemčiji. Ob tem je obsodila popustljivo in omahljivo politiko zapadnih demokratičnih držav. Ker v imperialističnih težnjah gledata tako Nemčija kot Italija na Balkan, obstoji neposredna nevarnost nove delitve celotne Slovenije med fašistične napadalce. Očitno je, na to je Komunistična partija opozarjala že na ustanovnem kongresu, da skuša Hitler razkosati deželo, izigravajoč pri tem slabosti Stojadinovičevega režima, ki je že nekaj časa vodil Jugoslavijo v fašistične vode z mnogimi trgovskimi in drugimi pogodbami, in podpiral politične težnje nemškega nacionalsocializma.

Z zasedbo Avstrije so se nemški osvajalci približali našim mejam, pripravljeni vsak trenutek vpasti v deželo; znotraj pa so oživelni številni agenti z namenom, pripraviti ugodna tla za osvojitve Slovenije. Tema dveh faktorjema so se pridružili neprestani sporazumi in grožnje režimu in oblasti v Sloveniji, da se ugoti vsakršni njihovi zahtevi.

Zelo zaskrbljujoče je bilo, da je »anšlus« prinesel s seboj silen val propagande in organizacijskih akcij na slovenskih tleh. Ta je privzemal najrazličnejše oblike: od demagoškega zalaganja slovenskega obmejnega prebivalstva z živili in obleko iz Avstrije pa do umetno pripravljenih shodov v gostilnah, v vlakih in drugod. Slovenija je bila preplavljena s potujočimi trojkami hitlerjevskih napadalnih oddelkov (SA), ki so kot koleksarji, turisti, letoviščarji agitirali za Hitlerja in razširjali nacistično literaturo. Sicer je samo v Sloveniji obstajala legalna nacistična stranka tukaj živčih nemških državljanov, v resnici pa je bil cilj te akcije, ne le vključitev vsenemske narodne manjšine v stranko, temveč pridobiti tudi slovensko prebivalstvo.

Hkrati pomeni to ustvariti pri nas »hitlerjevsko gibanje« in pritiskati s tem gibanjem na notranjo politiko vlade in pokrajinskih oblasti v Sloveniji in najti še tako lažen izgovor za »zakonito« zasedbo Slovenije.

V resoluciji je bilo zato še posebej rečeno, da se je s tem položaj v Sloveniji bistveno spremenil, kajti fašizem je v tem trenutku postal glavni in neposredni sovražnik znotraj države, začeni s fašizacijo države, z borbo za neposredno oblast. Tej zgoraj opisani aktivnosti nemških nacistov in njihovih pomagačev — nemške manjšine se je pridružila še velesrbska buržoazija, ki je že dvajset let izmозgavala slovensko ljudstvo in ga zastopljala v gospodarstvu, kulturi in politiki, v vojski in izvajala z zloglasnim zakonom o zaščiti države neprestan teror. Razen tega je Slovencem škodila dvolinijska politika predstavnikov slovenskih strank v velesrbskih režimih od Kramarja do Korošca, ki so ustvarjali psihozo razočaranj in s tem odpor narodov od takšne države.

Bolj kot karkoli drugega se postavlja vprašanje slovenskega kmeta, ki je v stari Avstriji kljub zatiranju živel bolje kot v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. In te iste kmete, ki so se pred dvajsetimi leti borili za svobodo izpod avstrijskega jarma, so v naslednjih dvajsetih letih velesrbski oblastniki in njihovi slovenski pomagači na vse načine izkoriščali; velik del je ostal brez zemlje, uničila jih je svetovna gospodarska kriza in prav to je pozvročilo, da so v tem trenutku mnogi iskali rešitve v »oblju-

bah o blagostanju« fašistične Nemčije in zato nasedali fašistični propagandi.

Nacisti so imeli v Jugoslaviji svoje pomočnike kar med domačim prebivalstvom. In nastopati so začele razne fašistične skupine kot Ljotičev »Zbor«, kjer je kar tekmoval v želji po iztrebljanju komunistov.

Nasprotno pa Stojadinovičev režim ni rešil niti socialnega niti nacionalnega problema. Pozabil je na obljube demokratičnega življenja naših ljudi. To pa je oslabilo obrambno moč države in olajšalo propagando in akcijsko delo na slovenskih tleh, ki je bila v rokah pristašev nacizma. Režim se ni zadovoljil le s temi potezami v desno, nasprotno, pretrgal je vse vezi z demokratičnimi in miroljubnimi državami, da bi se lažje udinjal nasprotni strani.

V Sloveniji je podpiralo Stojadinovičevo vlado nazadnjaško krilo slovenskega katoliškega tabora z dr. Korošcem na čelu. V svojem proglasu je že ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije opozoril Slovence, da dr. Korošec pripravlja slovenskemu narodu najstrašnejši poraz. Ko je potekala I. konferenca, se je ta napoved že uresničila. Režim se je končno veljavno odrekel koroških in primorskih Slovencev in jih prepustil tujcu. Takšna politična usmeritev je pomenila samo eno: rešiti obstoj velesrbske buržoazije, kar pa ne pomeni nič drugega, kot nadaljevati z izdajstvom Slovenije in Slovencev.

»Le svobodna, demokratična Jugoslavija, zgrajena na enakopravnosti vseh narodov in na blagostanju ter zadovoljstvu delovnih ljudi je danes edina možna oblika države, v okviru katere se Slovenci in drugi narodi lahko borimo proti nevarnosti fašizma. Za to svobodno Jugoslavijo mora slovenski narod iti v borbo skupno s hrvaškim, srbskim in drugimi narodi. Zagotovilo za uspeh je samo eno: odstranitev današnjega režima in sestava obrambne vlade, ki bo ljudsktvu vrnila demokratične in narodne pravice in ki bo hitro in odločno pomagala delovnemu ljudstvu iz obupnega gospodarskega položaja. Edino takšna vlada bo sposobna organizirati obrambo države. Zato interesi slovenskega naroda in državne neodvisnosti narekujejo predvsem izpolnitev naslednjih pogojev: prepustitev popolne svobode slovenski obrambni akciji, prepoved vsakršne hitlerjevske akcije v Sloveniji in po vse jdržavi ter izgon hitlerjevskih agentov iz države. Slediti mora razpust vseh organizacij, ki posredno ali neposredno podpirajo širjenje hitlerjevske ideologije, in onemogočiti širjenje hitlerjevske propagande; organizirati protifašistične akcije med nemško narodno manjšino v Sloveniji in ustvariti tesno zvezo med Slovenci in protifašističnimi Nemci; zaščititi in utrditi naše severne meje, gospodarsko in kulturno pomagati obmejnemu prebivalstvu, prepovedati prodajanje kmečkih posestev tujim rokam ter takoj razdolžiti obmejna posestva, zahtevati narodno avtonomijo za našo manjšino na Koroškem in Primorskem; vključiti slovenske obrambne akcije v svetovno gibanje za mir takoj izpostaviti diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo in z njo skleniti pakt o medsebojni pomoči ter ukiniti prepoved podpiranja republikanske španske vlade.«

»To so naloge, ki jih bo lahko izpolnila le vlada, ki se opira na ljudstvo. Zato zahtevajo interesi obrambe slovenskega naroda naslednje: da slovenski katoliški tabor takoj odpokliče svoje predstavnike iz vlade

in da izstopi iz stranke Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), da se sestavi vlada narodne sloge in obrambe, ki jo bodo podpirale vse stranke, pripravljene braniti demokracijo in neodvisnost Jugoslavije; ljudstvu se morajo vrniti demokratične in narodne pravice; izpustitev vseh političnih ujetnikov; začeti z odločnimi ukrepi za izboljšanje gospodarskega položaja, razdolžiti kmečka posestva, znižati davke, nuditi pomoč kmetom v nezagodah, izboljšati socialno zakonodajo, zagotoviti podpore brezposelnim, zvišati plače delavcem in nameščencem, zato pa je potrebno na drugi strani bolj obdavčiti velekapital.«

Komunistična stranka Slovenije je sicer že na ustanovnem kongresu pokazala pravilno smer razvoja dogodkov, ki se zdaj uresničujejo in je že tedaj edina opozorila na nevarnost, ki preti Slovincem. Že tedaj je bila postavljena zahteva po združitvi vseh sil, ki jim je pri srcu bodočnost slovenskega naroda. Samo eno leto je moralo miniti in slovenski narod je še v veliko težjem položaju kot pred letom dni. Zato komunistična stranka Slovenije še odločneje dviga svoj glas po združitvi vseh Slovencev. Zaradi velike nevarnosti je potrebna združitev vseh demokratičnih in pozitivnih sil slovenskega naroda, od delavskih strank pa do vseh iskrenih, domoljubnih množic JRZ in JNS.

Zadnji del resolucije se dotakne organizacijskega položaja partije in vsebine njenega dela. Na začetku pravi, da je Komunistična stranka Slovenije res dosegla velike uspehe v izvajanju politične smeri, ki jo je dal ustavni kongres. Vendar bi lahko bili ti uspehi še večji, če delovanje ne bi zavirali mnogi ostanki sektaštva, s katerimi se bore vse organizacije brez izjeme. To sektaštvo se pojavlja zlasti v ozkogrudnosti boja za enotnost delavskega razreda, kakor tudi v odnosu do katoliškega gibanja. Grobe sektaške napake so napravile nekatere organizacije v postavljanju lokalnih zahtev, ki pa ne ustrezajo trenutnemu položaju; potem v praktičnem neznanju, da bi splošno smer politike povezale s konkretnim položajem v lokalnem obsegu. Zaradi tega marsikje delujejo organizacije tako, da ne najdejo stika z množicami. Ena težjih slabosti nekaterih organizacij je, še vedno omejevanje na izključno delavska vprašanja in zanemarjanje širšega političnega dela. Zlasti med kmeti je delo nezadovoljivo.

Ponekod je preveč podcenjevanja možnosti razvoja hitlerizma v Sloveniji, kakor tudi podcenjevanja zunanje fašistične nevarnosti. In ne nazadnje, podcenjevanje boja za vsakdanje gospodarske zahteve delovnega ljudstva. Prav tako je vsaka napaka v tem trenutku ena najnevarnejših slabosti partijskega dela.

Zavedati se moramo, je poudarjeno v resoluciji, da politični položaj zahteva od Komunistične stranke Slovenije največje napore in komunisti podpirajo vsako stremljenje po združitvi vseh pozitivnih sil slovenskega naroda v boju proti fašizmu in vsakemu režimu, toda ne smejo zamuditi niti trenutka, da ne bi samostojno nastopili proti njemu, če bi ostale slovenske politične grupacije odrekle sodelovanje.

* * *

Po oblikovanju sklepov te znamenite resolucije, so delegati poslali pozdravno resolucijo slovenskim komunistom — španskim borcem v Cankarjevi četi, ki se je borila v Španiji.



Dvajsetega maja 1978 se je pri Šmiglovi zidanici nad Grajsko vasjo zbralo nad 10.000 ljudi na spominski slovesnosti

Pozdrav Cankarjevi četi:

»Bojevnikom Cankarjeve čete na fronti svobode v Španiji!

Delegati, zbrani na prvi konferenci KSS, pošiljamo Vam, junaškim in plemenitim predstavnikom slovenskega naroda na španski fronti svobode goreč bratski pozdrav! Bolj kakor kdajkoli zna danes delavski razred Slovenije in ves slovenski narod ceniti Vašo veliko borbo in Vaše dragocene žrtve v boju za mir, svobodo, kruh in lepšo bodočnost človeštva. Kljukasti križ je na Karavankah! Sovražnik miru, svobode in delovnega ljudstva, fašizem, je vklenil Slovenijo od vseh strani v svoje klešče. Nikdar ni bila nevarnost za slovenski narod tako velika in tako blizu. V zavesti svoje odgovornosti pred svojim narodom smo se komunisti zbrali na tej svoji konferenci, da bi sklepali, kaj naj storimo, da bi čim bolj pomagali v splošnem obrambnem prizadevanju slovenskega naroda.

V tej obrambni borbi je vaš delež velik in časten. V strelskih jarkih Iberskega polotoka se borite proti istemu sovražniku, ki je vzdolž vse meje naperil topove proti slovenskemu narodu. Vaš boj je naš boj! Vaša fronta je podaljšana do Karavank! Vaši uspehi so uspehi vsega slovenskega naroda! Vaše plemenite žrtve bo znala ceniti zgodovina slovenskega naroda. Držite visoko prapor, na katerem je zapisano ime Ivana Cankarja, velikega delavskega bojevnika in voditelja. Ko ste zapisali na svoj prapor ime Ivana Cankarja, ste prevzeli veliko, toda častno odgovornost. Obljubili ste nadaljevati veliko delo od Klandra, Pavla Šterca, Matije Gubca do junakov, ki so padali v boju proti velesrbskemu fašizmu.

Bratje! Pred skupnim sovražnikom branimo skupne meje! Ne dajmo prodreti sovragu! Naj živi zmagoviti boj španske ljudske republike! Naj živi obrambni boj slovenskega naroda! Naš pozdrav junaškim in slavnim bojevnikom republikanske armade!»

* * *

Po končani konferenci se je Tito zahvalil Slavku Šlandru in preboldski partijski organizaciji ter ostalim za dobro pripravljeni in nemoteni potek konference. Delegati so se drugi dan, 17. aprila, zopet razšli, oboroženi z novimi nalogami za delo v organizacijah na terenu. Vsa predvidevanja, nakazana na konferenci, so se začela kmalu uresničevati.⁴⁴

* * *

Kmalu po konferenci je prišlo do aretacij večjega števila komunistov z obtožbo, da so prisostvovali I. partijski konferenci KPS. Med njimi so bili iz celjskega območja Milan Apih, Miloš Zidanšek aretirana 9. junija, Franjo Vrunč 10. junija, Slavko Šlander in Branko Diehl 11. junija 1938.

V tej akciji so aretirali 9. junija tudi Edvarda Kardelja in Pepco Maček, za katera so prav tako domnevali, da sta se udeležila ilegalne komunistične konference okoli velike noči. Aretirance so po nekaj dneh predstavili iz Celja v ljubljanske zapore, kjer pa so, razen Diehla, začeli 15. junija 1938 gladovno stavko, zahtevajoč, da jih takoj izpustijo ali izročijo sodišču. Stavkati so nehali 18. junija. Dne 25. junija so jih predstavili v jetnišnico okrožnega sodišča in jih tam čes dva dni zaslišali. Vsi so se odlično zagovarjali, o udeležbi na konferenci v Šmiglovi zidnici ni hotel nihče ničesar vedeti, skupina iz Celja ni Kardelja in Mačkove še nikoli videla ali slišala o njiju, pa tudi sicer so imeli vsi za čas okrog konference že pripravljene alibije, podprte s pričami.

V vlogi, ki so jo zaporniki 3. septembra skupno poslali državnemu sodišču za zaščito države v Beogradu, so odločno zahtevali, naj jih izpustijo, ker se je preiskava v Ljubljani končala že 22. julija. Potem, ko je državni tožilec v Celju šele konec septembra ukazal izpustitev Miloša Zidanška, Franja Vrunča, Slavka Šlandra in Branka Diehla in ustavitev kazenskega postopka, so le-te predstavili v Celje in jih 4. oktobra izpustili. Za Edvarda Kardelja in Pepco Maček so ustavili postopek 5. oktobra, za Milana Apiha pa 8. novembra 1938.⁴⁵

* * *

Konferenca je tako s tehnične kot vsebinske plati popolnoma uspela in nedvomno uresničila sklep ustanovnega kongresa na Čebinah, »da je treba linijo kongresa konkretizirati na prihodnjih okrajnih konferencah«. Centralni komite je po kongresu sklenil, »da se morajo v prihodnjih treh mesecih izvesti vse okrajne konference in tudi ena partijska konferenca za Slovenijo.«⁴⁶

Tudi generalni sekretar KPJ Josip Broz-Tito je bil z delom konference in sprejeto resolucijo zelo zadovoljen. O tem nam priča zanimivo ohranjeno Titovo pismo o tej konferenci, poslano kominterni, podpisano



Pred štiridesetimi leti so se prve konference KPS v Šmiglovi zidanici udeležili tovariš Tito, Edvard Kardelj in še 20 okrožnih sekretarjev in drugih pomembnih članov KPS. Proslave ob 40-letnici 20. maja letos se je udeležilo tudi pet udeležencev prve konference (od leve): Branko Babič, Franc Leskošek-Luka, Pepca in Edvard Kardelj ter Andrej Stegnar (Foto: Tone Tavčar)

pa z imenom Valter, ki ga sicer ni uporabljal. Očitno je želel čimprej obvestiti o uspehu konference Moskvo, pa je bilo legalno kamuflirano pismo za to primernejše kot ilegalna pot, ki se je večkrat močno zavlekla. Ker je pismo zelo značilno za spoznavanje prijemov in metod, ki so jih komunisti uporabljali pri ilegalnem delu, navajamo del tega poročila dobesedno: »Na veliko noč (17. aprila 1938, op.) sem prisostvoval veliki zabavi (svatbi-konferenci, op.) naše slovenske familije (partije, op.). Bilo je zelo veselo, ker so bili povabljeni znanci in prijatelji (delegati, op.) iz vseh krajev Slovenije. Pilo in jedlo se je na veliko in moreš si misliti, da 20 ljudi (20 delegatov na konferenci, op.) lahko mnogo tega stori. Poleg petja in plesa se je malo tudi politiziralo. Posebno o Slovencih zaradi »anšlusa«. O tem se je na zabavi največ govorilo« (glavna tema konference, op.).«⁴⁷

O konferenci je Tito še enkrat podrobneje poročal kominterni septembra 1938. V pismu ugotavlja, da sta imela marčni razglas CK KPJ in resolucija konference KPS velik odmev.⁴⁸ Po konferenci je Komunistična partija Slovenije v duhu resolucije razvila številne akcije in dejanja z namenom, združiti vse demokratične in pozitivne sile slovenskega naroda. Poleg legalnih listov za delavske in kmečke množice, ki so si sledili brž, ko je bil eden prepovedan, je CK KPS po prvi konferenci začel izdajati

še ilegalni protifašistični list »Slovenski poročevalec«. Toda že oktobra 1938 je moral z drugo številko prenehati. Enako se je zgodilo z »Obzornikom delavske politike«, ki je kot edina znana številka izšla verjetno julija 1938. V tej številki je tudi kratko poročilo o I. konferenci KPS, kjer med drugim zasledimo, »da je konferenca posebno pozornost posvetila hitlerjevski propagandi, da so vsi delegati poročali o aktivnosti in metodah nacističnih agentov in o možnosti borbe proti njim.«⁴⁹ Na koncu poroča o sprejeti resoluciji, ki vsebuje stališča stranke do vseh konkretnih političnih vprašanj, še posebej do vprašanja obrambnih akcij.

Partija je začela izdajati tudi številne protifašistične brošure, lepake in razglednice, da bi z njimi onemogočala hitlerjevsko propagando, ki so jo javno širili kulturbundovci, zlasti med kmečkim prebivalstvom na Štajerskem, Koroškem in v delavskih središčih. Protifašistična miselnost je prodirala v vse sloje slovenskega naroda.

Aprila 1938 so vodilne slovenske revije »Sodobnost«, »Ljubljanski zvon« in »Dejanje« v uvodnikih pozivale k slovenski narodni skupnosti. Dne 15. maja 1938 se je glavni odbor ZKFID na konferenci v Celju izrekel za združitev vseh narodnih sil in pozval vse slovenske organizacije k sodelovanju v narodnostnem delu. Odzvale so se številne organizacije, med njimi kulturna društva, Sokoli, gasilci, »Ciril-Methodovo društvo«.⁵⁰

* * *

Dejavnost komunistov na celjsko-savinjskem območju se je po konferenci nadaljevala s podvojeno močjo v narodnoobrambni smeri, kot smo že omenjali, kakor tudi v iskanju stikov z ljudmi širom celjskega okraja. Še posebej velja to za kmečko prebivalstvo. Le na ta način je bilo mogoče širiti in utrjevati ljudskofrontno gibanje.

Med večjimi množičnimi akcijami, ki jih je partija organizirala leta 1938, je bila prvomajska proslava, ko so sodelovali poleg delavcev iz Zabukovice, Prebolda, Liboj, Žalca, Celja in od drugod tudi kmetje. Na predvečer 1. maja so zagoreli kresovi po vseh večjih hribih Savinjske in Šaleške doline. Ob tej priliki so skojevci uspešno izvedli trosilno akcijo.⁵¹

Leta 1938 je bila pred partijsko organizacijo postavljena izredno važna naloga, sodelovati v predvolilnem boju za parlamentarne volitve, ki so bile napovedane za 11. december 1938.

Komunistična partija se je odločila za kandidaturo komunistov v okviru kmečko-delavskega gibanja. Za celjski okraj so se komunisti sporazumeli z ostalimi opozicijskimi skupinami za kandidatno listo s kandidatom Fedorjem Gradišnikom, lekarnarjem v Celju, za njegovega namestnika pa so postavili komunista, rudarja iz Zabukovice Albina Vipotnika.

Fedor Gradišnik v svojih spominih pravi: »V celjskem okraju smo takrat v najtesnejšem sodelovanju s Partijo pod geslom »Slovenska združena opozicija« zbrali vse opozicionalne skupine razen socialdemokratov, za svojega kandidata na listi dr. Vladimirja Mačka. Tudi skupina Jerneja Stanteta, ki je leta 1935 nastopila na Jevtičevi listi, je tokrat popravila svoje takratno taktično napako in se pridružila nam. Po daljših posvetih z zastopniki Partije in ostalih skupin (krščanski socialisti, skupina okrog

»Stare pravde«, Stantetova skupina, Samostojna demokratska stranka, levo krilo »Sokola« in drugi) je bilo sklenjeno, da bom kandidat »Slovenske združene opozicije« za celjski okraj kot zastopnik ilegalne »Slovenske kmečke stranke«, moj namestnik pa Albin Vipotnik, kot zastopnik ilegalne komunistične partije. Posvetovanj se je do zadnjega trenutka udeleževal tudi zastopnik socialdemokratov, ki pa je v zadnjem trenutku izjavil, da njegova stranka pri volitvah ne bo sodelovala z nami, ker je sklenila volilni dogovor z JNS! S tem je bil enotni nastop delavstva na volitvah v zadnjem trenutku razbit in onemogočen.«⁵²

Kljub prepovedi nastopanja na volilnih zborovanjih je partija tedaj zelo aktivno posegla v predvolilni boj in sicer v vseh večjih krajih Savinjske doline in v samem Celju. Da bi še bolj okrepili in povezali množično gibanje ljudske fronte, so takoj po volitvah organizirali zborovanje v Celju, kjer je nekaj tisoč ljudi manifestiralo enotnost proti režimu. Čeprav je hotela policija razbiti zborovanje, jim to ni uspelo, saj so z vseh ulic prihajale množice, vzklikajoč za mir na svetu, proti pronacističnemu režimu, za pravice delavcev. Zbrali so se predstavniki vseh naprednih političnih skupin: komunisti, člani društev kmečkih fantov in deklet, predstavniki Slovenske kmečke stranke in krščanski socialisti. Sem so prišli tudi vsi organizatorji shoda: Slavko Šlander, dr. Dušan Kraigher, Franci Hribar, Peter Stante, Martin Jošt in Jože Jurač.⁵³

Kljub neuspehu opozicije na volitvah, dobila je le 46 mandatov (v Sloveniji), JRZ pa 306, je KPS bila le uspešna, saj je na delavsko-kmetški listi imela svoje kandidate, v desetih okrajih pa kandidate drugih skupin. Partija je kljub prepovedi posegla v predvolilno agitacijo in je pri volitvah glasovalo 23.500 volivcev, ki so se s tem izrekli proti Stojadinovičevemu JRZ režimu. Da uspeh ni bil zadovoljivejši moramo iskati vzrok v dejstvu, da delavstvo na volitvah ni nastopilo enotno, saj so socialisti podprli Jugoslovansko nacionalistično stranko.

* * *

Kar se ni uresničilo 24. novembra 1935 v Celju s takoimenovanim »Celjskim dogovorom«, po katerem bi naj prišlo do čimprejšnjega sodelovanja med osnovnimi opozicijskimi skupinami, se je to zgodilo 3. septembra 1939 prav tako v Celju, na zboru delegatov delavskih in kmetških skupin iz vseh krajev Slovenije, predvsem pa predstavnikov bivšega kmetško-delavskega gibanja ter bivše Slovenske kmetške stranke. Po sklepu tega zborovanja se je ljudsko gibanje preimenovalo v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. Ta zveza ni bila organizirana ne kot koalicija ne kot stranka. Na zborovanju je bilo sicer sklenjeno, da se bo Zveza prijavila kot stranka, toda pozneje se je pokazalo, da ne bi bilo oportuno organizirati Zveze kot stranke, ker bi gibanje tako izgubilo širino vseljidskega, protifašističnega in narodnoobrambnega gibanja vsega slovenskega ljudstva, ne glede na politično pripadnost in svetovni nazor.⁵⁴

Udeleženec manifestacij v Celju Rudi Cilenšek opisuje: V tem obdobju se je močno razgibala akcija za Zvezo delovnega ljudstva kot množično predstražo proti fašizmu. Pobudnik za to zborovanje je bila Komunistična partija. Udeležilo se ga je več tisoč Savinjčanov. Zbrani so

prepevali revolucionarne pesmi, vzklikali protifašistična gesla; revolucionarno razpoloženje je naraščalo od trenutka do trenutka. Policija in žandarmerija sta skušali preprečiti demonstracije. Prišlo je celo do spopadov in nekaj ljudi so aretirali, med drugimi tudi Slavka Šlandra in Petra Stanteta. Takšno nasilje je med mirnimi demonstranti vzbudilo ogorčenje in odpor. Zato je bilo zborovanje še pomembnejše, saj je oblast pokazala naklonjenost fašizmu in z najbolj grobimi metodami preganjala komuniste in druge napredno misleče ljudi.⁵⁵ V tem času se je na pobudo partije, a v okviru v Celju ustanovljene Zveze delovnega ljudstva Slovenije, osnovalo še Društvo prijateljev Sovjetske zveze.

Ustanovno delegatsko zborovanje ZDLS 3. septembra 1939 v Celju, ki je dala pobudo za močno razširitev ljudskega gibanja, je bilo dobro pripravljeno. Še pred zborovanjem je bil izdelan osnutek oklica snujoče se Zveze delovnega ljudstva. Ko je bila v smislu predlogov delegatskega zborovanja izvršena končna redakcija, je bil oklic predložen v podpis 92 zaupnikov Zveze delovnega ljudstva. Oklic je režim bolj vznemiril kot katerakoli akcija od petomajskih volitev leta 1935 naprej. Podpisniki so bili aretirani in Zveza je bila proglašena za komunistično.⁵⁶

Po ustanovitvi Zveze delovnega ljudstva so v Dobriši vasi v Savinjski dolini 8. oktobra 1939 sklicali konferenco, ki je podprla ustanovitev in osnutek Zveze v Celju z resolucijo naslednje vsebine: »Podpisani udeleženci konference ZSDL v celjskem okraju, ki je bila dne 8. oktobra 1939 v Savinjski dolini, se strinjamo z iniciativo začasnega pripravljalnega odbora za ustanovitev ZSDL, odobravamo načrt s programom, ki je obrazložen v tej spomenici in se zavežemo, da bomo začeli takoj po vseh občinah celjskega okraja s pripravami za organiziranje osnovne krajevne organizacije ZSDL pod vodstvom začasnega pripravljalnega odbora, izvoljenega na konferenci v Celju dne 3. septembra 1939 in danes izvoljenega začasnega pripravljalnega odbora za celjski okraj.

Pozivamo oba imenovana začasna odbora, da nadaljujeta z akcijo za združitev vseh slovenskih demokratičnih skupin v enotno politično organizacijo Zvezo delovnega ljudstva.«⁵⁷

Med podpisniki resolucije so bila mnoga znana imena iz Savinjske doline in Celja: Rudi Hribar, Dušan Kraigher, Ivan Farčnik, Jože Letonja, Slavko Šlander, Franc Novak, Ignac Cizej, Vinko Cizej, Franjo Vrunč, Franc Mirnik, Martin Zupanc in še nekateri. Zveza se je novembra predstavila slovenski javnosti z oklicem »Kaj hočemo?«, ki so ga za celjski okraj podpisali štirje zaupniki: lekarnar, odvetnik, kmet in rudar.

Vpliv članov KPS je med množicami vedno bolj in bolj rasel, zato je bilo mogoče organizirati vedno več raznih legalnih in pollegalnih akcij. Med te vsekakor sodijo zbiralne akcije med kmeti za stavkajoče delavce. V Celju, Preboldu, Libojah, na Vranskem se je vedno več kmetov odzvalo in nudilo pomoč v hrani za stavkajoče delavce, kakor tudi za njihove družine. V Savinjski dolini se je med kmeti zelo razširila organizacija Rdeče pomoči.⁵⁸ Leta 1939 so se namreč zopet začela povsod, tudi v Celju in v industrijskih središčih Savinjske doline, mezdna gibanja in stavke.

Nedvomno je bila nova oblika ljudskofrontnega gibanja v Zvezi delovnega ljudstva Slovenije, ki jo je utrjevalo narodnoobrambno gibanje

ter protifašistična misel, osnova za množičen nastop Slovencev v narodno-osvobodilni vojni, v Osvobodilni fronti slovenskega naroda, spodbujena in organizirana po Komunistični partiji Slovenije kot sestavnem delu Komunistične partije Jugoslavije.

OPOMBE:

¹ To, da bi uničili partijske organizacije, je že režim sam spoznal kot prazno pričakovanje. Naj nam bo v potrdilo tega poročilo ljubljanske policije, ko je leta 1938 ob aretaciji Milana Apiha zapisala »da je treba vedeti, da se doslej še noben robijaš iz Sremske Mitrovice ni povrnil s spremenjenimi političnimi nazori, ampak po svoji vrnitvi še bolj vztrajno sodeluje pri organizaciji ilegalne stranke; Zgodovinski arhiv CK ZKS (navajam: ZA CK ZKS), fond kazenski spisi 1918—1941 za leto 1938; Milan Apih in ostali, komunistična propaganda.

² Arhiv Muzeja revolucije Celje (navajam: A MRC), stran 37, Rudi Cilenšek. Nekaj spominov iz razvoja in dela KP na območju občine Žalec; razdobje 1934—1941 (navajam: Cilenšek, Nekaj spominov iz razvoja in dela KP).

³ France Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS, Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Ljubljana 1977, str. 111. (navajam: Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji).

⁴ Anton Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline (1920—1941) 1975 str. 38 (navajam: Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib.); A MRC, stran 37 Cilenšek, Nekaj spominov iz razvoja in dela KP.

⁵ Vladimir Mušič, Revolucionarno delo skojevcev na celjski gimnaziji, Celjski tednik 1948, št. 32.

⁶ Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib. str. 37; glej obširnejši spis Franja Fijavža, Sentrupert, Trnava in Orla vas — zglede postojanke v borbi za ljudsko oblast in svobodo v publikaciji Trnava, izdani ob občinskem prazniku občine Žalec v krajevni skupnosti Trnava, 1977 str. 83—101.

⁷ Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji, str. 113.

⁸ Manifest, sprejet na ustanovnem kongresu KPS na Čebinah leta 1937.

⁹ A MRC, stran 37, Cilenšek, Nekaj spominov iz razvoja in dela KP.

¹⁰ Alenka Nedog, Tone Tomšič, Oris življenja in revolucionarnega delovanja (9. 6. 1910—21. 5. 1942) Ljubljana 1969 str. 182.

¹¹ Nova doba, 11. VI. 1937 št. 24.

¹² Franjo Fijavž, Pred 40 leti — protesti proti generalu Živkoviču, Novi tednik 1977 št. 26; prav tako v A MRC, fasc. 37, Jožica Hribar, Moji spomini na demonstracije proti Živkoviču v Celju.

¹³ Alenka Nedog, Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935—1937, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, leto VI, št. 1—2, Ljubljana 1966, str. 81.

¹⁴ Metod Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, Ljubljana 1965, str. 452.

¹⁵ ZA CK ZKS, fond kazenski spisi 1918—1941 za leto 1937; obtožnica proti Slavku Šlandru.

¹⁶ Franjo Baš, Kulturbund v Celju med dvema vojnama. Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor 1966, str. 215.

¹⁷ A MRC fasc. 40 v rokopisu Stane Terčak, Kulturbund v Savinjski dolini; glej o tem obširneje v: Franjo Baš n. d.; prav tako: Ivan Jurčec, Nacistični zarotniki proti našemu ljudstvu v A MRC fasc. 40.

¹⁸ Pobudo za odločnejše razkrivanje nacistične dejavnosti v Sloveniji je dala zlasti KP Slovenije. Po sklepu pokrajinskega posvetovanja SKOJ poleti 1936 sta Jože Kogej in Dušan Bravničar zbrala gradivo in objavila brošuro »Hitlerjevci v Sloveniji«, Ljubljana 1937, ki jo je seveda policija takoj zaplenila.

¹⁹ Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib., str. 115.

²⁰ A MRC, Letak akcijskega odbora za severno mejo iz leta 1938.

²¹ Glej zlasti o tem v knjigi dr. Dušana Bibra, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, Ljubljana 1966, str. 145—147.

- ²² A MRC, fasc. 41 v rokopisu Staneta Terčaka, Savinjska dolina med obema vojnama.
- ²³ Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib., str. 6.
- ²⁴ Lojze Požun, Pregled razvoja delavskega gibanja in Komunistične partije na celjskem območju do druge svetovne vojne v publikaciji Celje 1968, str. 81.
- ²⁵ A MRC, fasc. 37, Cilenšek, Nekaj spominov iz razvoja in dela KP.
- ²⁶ Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji, str. 75.
- ²⁷ Lojze Požun, n. d. str. 81.
- ²⁸ Albin Vipotnik, Iz zgodovine KP v Zabukovici, Med Mrzlico in Dobrovijami, Celje 1955, str. 49.
- ²⁹ Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib.; A MRC, fasc. 37, Cilenšek, Nekaj spominov iz razvoja in dela KP.
- ³⁰ Ker se spis nanaša na leto 1938, na obdobje I. konference KPS, kasnejšega razvoja partijskih organizacij ne obravnavam.
- ³¹ Filipič, Partijska organizacija v Sloveniji, str. 119.
- ³² Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, str. 209; ZA CK ZKS, fond letaki, razglasi; proglas Za Mir, Nezavisnost i Slobodu.
- ³³ Lojze Požun, Miloš Zidanšek, Komunist 13. 12. 1963, st. 49; Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib., str. 31.
- ³⁴ ZA CK ZKS, fond kominterne; Titovo poročilo z dne 25. V. 1938.
- ³⁵ A MRC, fasc. 37, Spomini Andreja Stegnarja na I. konferenco KPS.
- ³⁶ A MRC, fasc. 37, Spomini na Šmiglovo zidanico, Jožeta Umka.
- ³⁷ A MRC, fasc. 37, Franci Hribar, Spomini na partijsko konferenco v Šmiglovi zidanici; A IZDG, fond predvojnih spominov, Rudi Hribar, Spomini.
- ³⁸ Intervju avtorja z Brankom Babičem, dne 12. 12. 1977.
- ³⁹ Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib., str. 32.
- ⁴⁰ A MRC fasc. 37, Spomini A. Stegnarja, F. Hribarja, B. Babiča.
- ⁴¹ Pero Domjanovič, Trideset let na čelu partije, z dodatkom Alenke Nedogove, Tito v Sloveniji (kronika 1931—1940), Ljubljana 1968, str. 142.
- ⁴² ZA CK ZKS, fond kominterne, fotokopija pisma Viktorja (Tita) kominterni z dne 20. IV. 1938.
- ⁴³ Filipič, Partijske organizacije v Sloveniji, str. 120.
- ⁴⁴ A MRC, fasc. 37, Stegnar, Spomini na I. konferenco KPS.
- ⁴⁵ ZA CK ZKS, fond kazenski spisi 1918—1941 za leto 1938; Milan Apih in ostali; komunistična propaganda; glej o tem tudi: Lojze Požun, Miloš Zidanšek, Komunist 1963, št. 50.
- ⁴⁶ Bevc (Edvard Kardelj), Poročilo o kongresu na Čebinah. Teoretična priložna Komunist, januar—marec 1977, str. 22.
- ⁴⁷ ZA CK ZKS, fond kominterne, fotokopija pisma Viktorja (Tita) iz domovine z dne 20. IV. 1938; Alenka Nedog, Tito v Sloveniji (kronika 1931—1940), Ljubljana 1968, str. 141.
- ⁴⁸ Prav tam, stran 142.
- ⁴⁹ ZA CK ZKS, Obzornik delavske politike, št. 1.
- ⁵⁰ Alenka Nedog, Kratek pregled delavskega gibanja in delovanja Komunistične partije na Slovenskem (od decembra 1934 do aprila 1941). Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije I. del 2. knjiga (1934—1941), Ljubljana 1965, str. 13.
- ⁵¹ A MRC, fasc. 37, Cilenšek, Nekaj spominov iz razvoja in dela KP.
- ⁵² Fedor Gradišnik st., Nekaj spominov na sodelovanje s Partijo v stari Jugoslaviji, Celjski tednik 1959.
- ⁵³ Prav tam.
- ⁵⁴ A MRC, fasc. 37, Ivan Kreft, Vloga Celja v novejši zgodovini progresivnega ljudskega gibanja.
- ⁵⁵ Kotnik, Komunistična partija v revolucionarnem del. gib., str. 109 in 110; A MRC, fasc. 37, Cilenšek, Nekaj spominov na razvoj in delo KP.
- ⁵⁶ A MRC, fasc. 37, Ivan Kreft, Vloga Celja v novejši zgodovini progresivnega ljudskega gibanja.
- ⁵⁷ ZA CK ZKS, Resolucija, ohranjena v zapuščini Borisa Kraigherja.
- ⁵⁸ A MRC, fasc. 37, Cilenšek, Nekaj spominov na razvoj in delo KP.

OBČINA ŽALEC IN NJEN DRUŽBENOEKONOMSKI RAZVOJ PO LETU 1974

Družbeno-ekonomski razvoj občine Žalec, ki zajema skoraj v celoti Spodnjo Savinjsko dolino, je dosegel po letu 1970, zlasti pa po letu 1974, najhitrejšo rast. Znano je, da so še leta 1970 znašali zaostanki občine za povprečnim razvojem Slovenije 30 do 40 odstotkov glede na posamezne kazalce razvoja. Takrat smo ugotovili, da je gospodarstvo občine predvsem glede na strukturo (kmetijstvo in tekstilna industrija), zastarelost tehnologije, upadanje števila zaposlenih, nizko produktivnost in preskromna investicijska vlaganja osnovni izvor socialnega razlikovanja, ki povzroča slabe posledice na področju družbenih dejavnosti, predvsem pa na področju osebnega in družbenega standarda delovnih ljudi in občanov. Razumljivo je, da smo zato takoj po letu 1970 usmerili našo celotno aktivnost v občini predvsem v to smer, da nekatera žarišča socialnega razlikovanja odpravimo, druga pa vsaj ublažimo. Program aktivnosti je zasledoval predvsem osnovni cilj, da zagotovimo čim hitrejši gospodarski razvoj, z gospodarskim razvojem pa tudi razvoj družbenega standarda ter dvig rezultatov gospodarjenja na poprečje SR Slovenije. Rezultati teh prizadevanj so bili opazni že v letu 1974, zlasti pa v letu 1975, ko smo izvedli sanacijo takoimenovanega spodnjega dela našega gospodarstva, ki ga je predstavljalo 12 organizacij združenega dela, in dosegli hiter razvoj nosilcev našega gospodarstva Kombinata Hmezd, Tovarne nogavic Polzela, Tekstilne tovarne Prebold in SIP Sempeter. Na osnovi teh dosežkov smo že v letu 1975 glede celotnega prihodka, akumulacije in osebnega dohodka na zaposlenega ter rasti zaposlenih dosegli republiško poprečje ali pa se mu močno približali.

Osnovni družbeno ekonomski profil občine določata danes industrija in kmetijstvo. Medtem ko predstavlja značilnost industrije njena razdrobljenost tako po strokah kot po naseljih, predstavlja kmetijstvo pridelavo hmelja in živinoreje. Naravno bogastvo občine predstavlja obilica obdelovalne zemlje, bogate rezerve pitne vode predvsem v dolinskem ter južnem delu, gozdovi, izredno pomembna prometna lega ter privlačnost pokrajine, ki je še ni uničilo širjenje industrializacije. Osnovni temelji načrtovanega srednjeročnega in dolgoročnega razvoja občine izhajajo prav

iz teh prednosti. Ti temelji so predvsem v hitrem razvoju agrarno pridelovalne industrije ter intenzivne primarne kmetijske proizvodnje in ostale industrije, ki bo sposobna izkoristiti prisotnost železnice, hitre ceste ter plinovoda ob vedno bolj ugodni kvalifikacijski strukturi zaposlenih.

RAZVOJ GOSPODARSTVA

Delo na področju gospodarstva se je po letu 1974 odvijalo na osnovi »dolgoročnega programa družbenoekonomskega razvoja občine do leta 2000«, ki smo ga sprejeli leta 1974, »srednjeročnega načrta razvoja za obdobje od 1970. do 1975. leta«, ter »srednjeročnega načrta gospodarskega in družbenega razvoja 1976—1980« in letnih resolucij, ki so opredeljevale vsakoletno realizacijo zastavljenih nalog v preteklem letu ter načrt razvoja za naslednje leto. Leto 1974 je bilo značilno po močni aktivnosti na področju gospodarstva, ki je bila usmerjena predvsem v realizacijo dveh osnovnih nalog:

— nadaljevati s hitrim razvojem slabo akumulativnih organizacij združenega dela,

— zastaviti hitrejši razvoj nosilcev našega gospodarstva.

V prvem delu so bile organizacije, ki so po letu 1970 vstopile v proces sanacije, preorientacije in modernizacije. Te organizacije so bile: Zarja, Gradnja, Ferralit, Sigma, MIK, Slovan, Keramična industrija, Juteks, Montana, Inde, Avtoprevoz in Garant.

V drugem delu pa so bili nosilci: Hmezad, Tekstilna tovarna Prebold, Tovarna nogavic, SIP Šempeter ter trgovina in gostinstvo. Skupen cilj natančno in konkretno določenih nalog je bila hitra gospodarska rast, letno po 10,2 % stopnje realne rasti družbenega proizvoda, dvig produktivnosti, združevanje dela in sredstev, sodelovanje z znanstvenimi ustanovami in bankami ter kvaliteten razvoj samoupravnih odnosov znotraj temeljnih organizacij združenega dela. Leto 1974 pomeni tudi začetek realizacije programa na področju trgovine, gostinstva in turizma.

Leto 1975 je značilno po tem, da smo zastavili učinkovito akcijo tako na področju gospodarstva kot na ostalih področjih za realizacijo nalog sprejetih na X. kongresu ZK Jugoslavije in VII. kongresu ZK Slovenije. V tem letu nosijo osnovno težo gospodarskega razvoja vse organizacije združenega dela v občini, glavne naloge pa so bile predvsem na področju nadaljnjega uveljavljanja samoupravljanja, bitka za dinamično gospodarsko aktivnost, odpravljanje socialnih razlik in nestabilnih gospodarskih gibanj ter obvladovanje porabe in varčevanje na vseh področjih.

V letu 1975 je Skupščina občine sprejela tudi »Resolucijo o nadaljnjem razvoju kmetijstva«. Ta dokument je izrednega pomena, saj smo na osnovi poglobljene predhodne analize ugotovili osnovne probleme in začrtali smeri in naloge prihodnjega razvoja. Predvsem smo ugotovili, da je kmetijstvo panoga, ki vstopa v letu 1975 v najbolj nezavidljivo situacijo, da neurejeno področje cen, kakor tudi sredstev za investicije pušča tej panogi iz leta v leto manj akumulacije ter vedno bolj nejasno perspektivo. Ugotavljali smo, da se povečuje razkorak med pretežno agrarnimi

in pretežno industrijskimi občinami ter da težo nerešenih sistemskih rešitev in stanja na področju kmetijstva vedno bolj nosita delavec in kmet, ki sta zaposlena v tej panogi, saj je osebni standard predvsem delavca v kmetijstvu vedno bolj zaostajal za standardom ostalih delavcev. Zato se je tudi slabšala kadrovska struktura Kombinata »Hmezad«, fluktuacija je bila leta 1975 in vsa leta doslej izredno velika.

»Resolucija o nadaljnjem razvoju kmetijstva« je predvsem opredelila prizadevanja za sistemsko ureditev cen kmetijskih proizvodov, ki naj bi zagotavljale vsaj enostavno reprodukcijo, vendar to vprašanje še do danes ni rešeno. Opredelila je tudi pomembno nalogo, da je potrebno poleg primarne kmetijske proizvodnje razvijati tudi predelavo. Z zadovoljstvom lahko ugotovimo, da smo po letu 1975 zgradili nekatere nove objekte, kot veliko blagovnico TOZD »Notranje trgovine« v Žalcu, hotel v Preboldu, tržnico v Žalcu, pričeli pa z izgradnjo mešalnice ter naložbami v proizvodnjo TOZD Strojna postaja v Žalcu, načrtujejo pa se nove investicije za mlekarstvo pri Arji vasi ter farmo prašičev. Velik razvoj na področju kmetijstva tako v primarni proizvodnji, predelavi ter v drugih dejavnostih Kombinata »Hmezad« je bil dosežen predvsem zaradi prizadevanja delavcev in kmetov samih. Ugotavljamo lahko, da v zadnjih letih kljub težkim pogojem gospodarjenja v primarni proizvodnji ni bilo večjih izgub in da je Kombinat kot celota dosegal dobre poslovne rezultate.

Izvršni svet skupščine občine je v letu 1975 zastavil z akcijskim programom posebno aktivnost za uresničevanje resolucijskih nalog. Že prvo polletje je namreč pokazalo, da je razvoj zaradi zapletenih družbenoekonomskih procesov doma in v svetu bistveno odstopal od začrtanih ciljev. Takšnemu stanju je sledila široka stabilizacijska akcija, ki je že v drugem polletju dala dobre rezultate, saj se je gospodarstvo na območju občine z vso resnostjo vključilo v stabilizacijska prizadevanja. Če smo v letu 1974 ugotovili enak porast družbenega proizvoda v občini kot v regiji in SR



Na polju proti Gotovljam hitro raste nov, lep in moderen Žalec
Foto inž. Vili Vybihal

Sloveniji, potem je za leto 1975 pomemben podatek, da smo povečali družbeni proizvod za 36 %, v regiji in SR Sloveniji pa se je povečal le za 25 %, kar je izredno pomembno, posebno če upoštevamo stabilizacijske pogoje gospodarjenja.

Že v letu 1975 pa ugotavljamo prenizko stopnjo investicijskih vlaganj, kar kaže tudi na nizko udeležbo kreditov za osnovna sredstva v družbenem proizvodu naše občine. Zato smo opozarjali na staro napako naših organizacij združenega dela, ki je bila v tem, da je bilo premalo predloženih investicijskih programov poslovnim bankam.

Prepočasno je bilo tudi združevanje dela in sredstev, posebno na področju kovinske in tekstilne industrije, trgovine in gostinstva ter družbene obrti. Ljubljanska banka v letu 1975 ni zmogla pokriti vseh potreb gospodarstva. Takšno stanje je predvsem pogojilo ustanovitev poslovne enote Beogradske banke, ki je že v letu 1975, zlasti pa v letu 1976 znatno pripomogla k realizaciji uspešnega gospodarjenja večjega števila organizacij združenega dela.

Program razvoja trgovine, gostinstva in turizma do leta 1980 je izhajal predvsem iz ocene, da ob ugodnih rezultatih večine ostalih panog delavci v teh dejavnostih niso dosegli niti rasti življenjskih stroškov v letu 1975. Medtem ko smo v letu 1975 na osnovi združenih sredstev gospodarstva za razvoj trgovine, gostinstva in turizma, s sredstvi Kombinata »Hmezad« ter bančnimi sredstvi pristopili k izgradnji hotela v Preboldu, pa niti v občini Žalec niti v regiji ni bilo sposobnega nosilca za izgradnjo blagovnice v Žalcu.

Na prehodu v leto 1976 je bil gospodarski položaj zapleten in težak. Takšno stanje se kaže predvsem v prisotni stagnaciji in inflaciji, zato je osnovna naloga v občini še vedno usmerjena na stabilizacijo gospodarstva. Zmanjšanje stroškov, dvig produktivnosti, racionalna delitev dela, pospešena proizvodna aktivnost so bile osnovne naloge v letu 1976. Nov obračunski sistem je praktično onemogočil natančne primerjave v tem letu, vendar lahko trdimo, da 10 % redna rast družbenega proizvoda v letu 1976 ni bila dosežena, ampak le za dva do tri odstotke manjša. Tudi investicijska vlaganja niso dosegla planirane 50 % rasti, saj je bila dosežena le 15 % rast.

Precejšnje naložbe pa so bile v letu 1976 zaključene v panogi trgovine in gostinstva, saj je bila zgrajena veleblagovnica NAMA in kmetijska trgovina v Žalcu ter hotel v Preboldu. Pozitivna je tudi uvozno-izvozna bilanca, ki doseže 3,6 milijonov dolarjev presežka izvoza nad uvozom.

Leto 1977 je bilo mnogo uspešnejše. Podatki za to leto namreč kažejo visoke nominalne stopnje rasti posameznih kategorij, ki zagotavljajo porast družbenega proizvoda med srednjeročno načrtanim planom 10,2 % realne stopnje rasti. Kljub temu pa je tudi v tem letu investicijska dejavnost kar za 50 % nižja od planirane, kar se, žal, nadaljuje tudi v letu 1978. Izvozno-uvozna bilanca se je v letu 1977 močno poslabšala, saj smo z izvozom pokrili le 90 % uvoza. Izgube gospodarstva pa so bile v tem letu minimalne in sicer le 5.700.000 din.

Zelo pomembna akcija v letu 1977 je bila izvedba »Tedna malega gospodarstva občine Žalec«. Posebnega pomena je izdelava razvojnega



Južna stran Žalca postaja industrijsko središče

Foto inž. Vili Vybihal

programa in akcijskega programa nalog za pospeševanje nadaljnega razvoja tega pomembnega dela celotnega gospodarstva.

Na področju trgovine in gostinstva je bila zgrajena blagovnica Savinjskega magazina v Šempetru, ostale naloge pa so se prenesle v leto 1978.

Leto 1977 je bilo torej z vidika razvoja gospodarstva občine uspešno. Ne moremo pa mimo skromnejših rezultatov v letu 1976. Glede na to predstavljajo rezultati leta 1977 le primerno osnovo za načrt razvoja v letu 1978. Neizvedene naloge so predvsem s področja združevanja dela in sredstev, s področja investicij in s področja samoupravne organiziranosti.

Nosilci našega gospodarskega razvoja morajo postati povezane organizacije združenega dela v agro živilski, kovinsko-predelovalni, tekstilni, trgovsko-gostinski, kemični, nekovinski, gradbeni in malogospodarski kompleks. V okviru posameznih jeder bo potrebno pripravljati investicijske programe, ki morajo preko združenih sredstev celotnega gospodarstva, bank in lastnih sredstev končno uresničiti načrtane strukturne spremembe in dvig investicijskih vlaganj našega gospodarstva. Opozoriti je potrebno tudi na izreden padec produktivne sposobnosti gospodarstva, saj sta dohodek in osebni dohodek obremenjena do take mere, da je vprašljiva že sama enostavna reprodukcija.

To je ključni problem tako v regiji kot v SR Sloveniji, zato ga je potrebno reševati skupno s širšo družbeno politično skupnostjo. Gospodarski potencial občine predstavlja danes (podatki za leto 1977 za družbeni in zasebni sektor) 5,32 milijard dinarjev celotnega prihodka, 1,75 milijarde din družbenega proizvoda in 1,54 milijarde din narodnega dohodka. Tako že dosegamo 2.740 dolarjev družbenega proizvoda na prebivalca v občini.

Struktura gospodarstva občine glede na družbeni proizvod SR Slovenije je naslednja: 70 % sekundarni, 15 % terciarni in 15 % primarni sektor. Leta 1961 smo dosegli 474 milijonov din družbenega proizvoda, leta 1970 861 milijonov, leta 1977 pa že 1.500 milijonov din, kar predstavlja zelo hitro letno rast. Poprečni osebni dohodek občine v letu 1977 je bil 4.800 din. Danes ima občina 70.000 din ali 3.800 ameriških dolarjev družbenega proizvoda na prebivalca.

Prebivalstvo občine je v povojnem obdobju narastlo od 28.182 na 34.657. To pomeni, da letno narašča po stopnji 0,74 %. Delež kmečkega prebivalstva predvsem zaradi industrializacije in uvajanja mehanizacije v primarno kmetijsko proizvodnjo nenehno pada.

Pred zadnjo vojno se je preko 80 % prebivalstva ukvaralo s kmetijsko dejavnostjo. V desetih letih od 1961. do 1971. leta, se je delež kmečkega prebivalstva zmanjšal od 34,9 % na 23,2 %. Danes pa je kmečkega prebivalstva že manj kot 17 %, do leta 2000 pa se bo odstotek še znižal na okrog 10 odstotkov.

Dolgoročna agro živilska usmeritev v občini bo zahtevala, da se zažre okrog 6.000 kmetov in delavcev v tej dejavnosti.

V občini je preko 18.000 aktivnega prebivalstva ali okrog 55 %. Od tega je 10.000 zaposlenih v družbenem sektorju na območju občine, okrog 3.000 pa izven občine. 4.500 je zaposlenih v zasebnem kmetijstvu, okrog 1.000 pa na področju zasebne obrti.

Znano je, da so na območju občine poleg občinskega središča Žalca, ki je postal mesto 1965. leta, tudi nekateri drugi industrijsko razviti kraji in sicer Prebold, Polzela, Šempeter in Vransko. Naselja so dokaj razdrobljena, saj je kar 105 naselij.

Značilnost povojnega, zlasti pa razvoja zadnjih let je policentrizem, saj se poleg mesta Žalca hitro razvijajo tudi ostali večji kraji, velik podarek pa je dan tudi razvoju obrobnih, predvsem hribovitih predelov občine.

GOSPODARJENJE S PROSTOROM

Na področju uporabe in gospodarjenja s prostorom smo po letu 1974 pospešeno nadaljevali z izdelavo in sprejetjem urbanistične dokumentacije. Gotovo pa je najpomembnejša naloga izdelava in sprejem prostorskega in urbanističnega programa občine. Delo na teh dokumentih je trajalo več kot dve leti, potekalo pa je v sodelovanju z Birojem 71 iz Domžal. Velikega pomena je tudi to, da je bila občina Žalec, ki doslej urbanističnega programa ni imela, prva občina v SR Sloveniji, ki je urbanistični program sprejela po samoupravnih poti preko samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja ter na osnovi najnovejših metod prostorskega načrtovanja. Najprej so bile sprejete »Smernice prostorskega plana občine Žalec«, nato pa so organizacije združenega dela, krajevne skupnosti in ostali dejavniki v občini podpisali »Dogovor o temeljnih prostorskega plana občine Žalec za obdobje od leta 1977 do 2000«. Šele nato je po dvofaznem postopku v začetku letošnjega leta bil sprejet urbanistični program občine.

Brez dvoma je urbanistični program občine doživel že v samem nastajanju široko kreativno in samoupravno zasnovano in je rezultat kolektivnega dela ter spontanih razgovorov in razčiščevanj med delavci in občani, ki so sodelovali v razpravi, ter strokovnim timom, ki je deloval na pripravi dokumenta. Operativni nosilec naloge je sicer bil izvršni svet skupščine, vendar je ob njem deloval poseben iniciativni odbor ter številne komisije in občasne skupine.

Medtem ko je osnovni namen smernic prostorskega plana občine v tem, da je začrtal temeljne usmeritve dolgoročnega socialno ekonomskega razvoja občine, je dogovor o temeljnih prostorskega plana predvsem nakazal osnovna načela, ki jih bodo podpisniki spoštovali pri svojem ravnanju v zvezi s prostorsko problematiko.

Podpisniki so v dogovoru opredelili naslednja poglavitna načela svoje politike prostorskega razvoja:

— da bodo varovali osnovne skupne dobrine, ter zdravo okolje za življenje in delo delovnih ljudi in občanov,

— da bodo omogočali postopno vsem občanom približno enake pogoje za osnovno preskrbo, osnovno izobraževanje, zdravstvo in otroško varstvo, ne glede na kraj njihovega bivanja na osnovi ustreznega omrežja cest, PTT omrežja, ustrezno funkcionalno organiziranega javnega prometa in funkcionalne razporeditve objektov socialne in gospodarske infrastrukture,

da bodo varovali obdelovalna zemljišča, naselja, ki ležijo v prvem območju kmetijskih zemljišč (najbolj kvalitetna zemlja) se ne bodo širila, njihov razvoj pa se bo omogočal s povečevanjem gostote poselitve,

— da bodo izvajali skladno politiko urbanizacije po sistemu: občinsko središče Žalec, vodilna naselja Polzela, Prebold, Šempeter, Vransko in ostala naselja, ki so predvidena kot nosilci razvoja svojega območja,

— da bodo manj razvito območje občine poživljali tako, da bodo pospeševali razvoj naselij-nosilcev razvoja svojega območja tudi z ustanavljanjem novih možnosti zaposlovanja s proizvodnimi obrati, lociranimi na takšna območja.

To so samo nekateri elementi urbanističnega programa občine, na osnovi katerega bomo morali, ker nas obvezuje, v naslednjih letih do leta 2000 storiti vse, da ga tudi v kar največji meri realiziramo. To pa je zahtevna in odgovorna naloga, ki obvezuje vse dejavnike v občini, da izvedejo vsak svoje obveznosti.

Za realizacijo urbanističnega programa občine so posebno pomembni izvedbeni dokumenti in sicer zazidalni načrti in ostala dokumentacija. Že v preteklih letih so bili izdelani zazidalni načrti in urbanistični programi za posamezna naselja in soseske, dovršen del nalog na tem področju pa je še pred nami. Za smotno in učinkovito delovanje, stalno spremljanje družbenih zahtev in potreb po prostorskih evidencah, kakor tudi za potrebe srednjeročnega in dolgoročnega načrtovanja smo v zadnjem času sprejeli tudi srednjeročni načrt geodetskih del za obdobje od 1975. do 1980. leta.

Ob pregledu rezultatov preteklega obdobja ugotavljamo, da so bila glede na potrebe razvoja prostorskega urejanja vložena znatna družbena sredstva predvsem v izdelavo potrebnih osnovnih geodetskih podlog ozi-

roma načrtov, ki so osnova za izdelavo urbanističnih in zazidalnih načrtov, kakor tudi za posamezno lokacijsko dokumentacijo. Glede na potrebe načrtovanja smo pristopili k intenzivni izmeri obstoječih komunalnih vodov kanalizacije in vodovodov. Pomembno je to, da so za območje občine izdelane karte v različnih merilih.

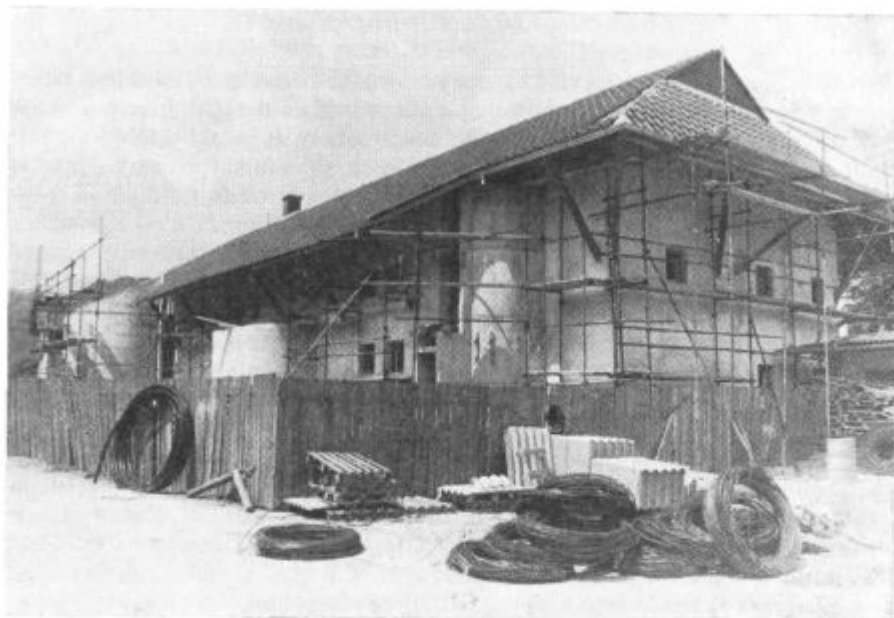
Za kompleksno stanovanjsko izgradnjo postopki pridobivanja gradbenih zemljišč preko Zavoda za načrtovanje precej bolj kvalitetno potekajo. Za področje komunalnega in stanovanjskega gospodarstva sta bili v zadnjih letih ustanovljeni samoupravni interesni skupnosti. Delovanje na področju komunalnega gospodarstva je bilo usmerjeno zlasti v modernizacijo cestnih odsekov na območju občine preko aktivnosti samoupravne komunalne interesne skupnosti, krajevnih skupnosti in republiške skupnosti za ceste. Iz sredstev samoupravne komunalne interesne skupnosti, krajevnih skupnosti, prispevkov občanov in delovnih organizacij je bilo asfaltiranih nad 100 km cestnih odsekov v zadnjih štirih letih. Letno je bilo zgrajenih okrog 20 km asfaltiranih cest, lani pa celo preko 40 km. Urejenih je bilo tudi veliko gozdnih cest in posameznih kolovozov. Delo samoupravne komunalne interesne skupnosti še ni zadovoljivo glede na njeno vsebino dela, predvsem pa na njeno vključevanje na vsa področja, za katera je bila ustanovljena.

Na področju stanovanjske gradnje je bilo težišče delovanja usmerjeno v stanovanjsko izgradnjo tako na področju zasebnega kot družbenega sektorja. Izredno velik poudarek je bil na izgradnji solidarnostnih stanovanj. Letno je bilo zgrajenih 100 individualnih hiš, kar pomeni, da smo zgradili v štirih letih preko 400 družinskih hiš in izvedli številne adaptacije in dograditve. V zadnjih štirih letih je bilo zgrajenih 478 družbenih stanovanj. Prizadevanja so usmerjena tudi v samoupravno organiziranje na področju upravljanja in urejanja stavbnih zemljišč. V ta namen se ustanavlja stavbna zemljiška skupnost kot samoupravna interesna skupnost za gospodarjenje s stavbnimi zemljišči, ki bo skrbela za urejanje stavbnih zemljišč na osnovi srednjeročnih in letnih programov.

Izgradnja zbiralnika Levec je oddana v realizacijo Občinski komunalni skupnosti v Celju. Zgrajen je bil tudi zbiralnik odpadnih voda s čistilno napravo do novega mestnega jedra in nove šole v Žalcu. Naročena je prilagoditev študije odvodnjavanja odplak v Spodnji Savinjski dolini k sprejetemu urbanističnemu programu občine. Na področju elektrogospodarstva je bilo zgrajenih več transformatorskih postaj oziroma so še v gradnji skladno z investicijskim programom samoupravne interesne skupnosti na preskrbovalnem območju Elektro Celje.

Na področju ptt omrežja so bila opravljena dela na izgradnji telefonskih komunikacijskih naprav ter medkrajevne, krajevne in omrežne skupinske povezave.

Posebej želimo poudariti opravljeno nalogo v zvezi z izgradnjo obvozne in priključne ceste Žalec. Opravljeni so bili številni postopki glede ugotovitve splošnega interesa za izgradnjo, kakor tudi izvedene številne lokacijske razprave. Izdano je bilo lokacijsko dovoljenje, v postopku pa je pridobitev gradbenega dovoljenja.



Nov kulturni dom na Vranskem poletu 1978

Foto inž. Vili Vybihal

Na področju varstva človekovega okolja je bila ustanovljena komisija pri izvršnem svetu, ki je za svoje aktivno delo sprejela obsežen program dela. Težišče dela je bilo zlasti v aktiviranju vseh krajevnih skupnosti in organizacij združenega dela na območju občine za izboljšanje varstva človekovega okolja. V organizacijah združenega dela so bili sprejeti sanacijski programi za postopno odpravo žarišč na področju varstva okolja. Krajevne skupnosti so v sodelovanju s komisijo izvršnega sveta za varstvo okolja izvedle vsakoletno akcijo čiščenja okolja. Sprejet je bil družbeni dogovor o varstvu okolja v občini za obdobje 1976—1978.

Pri preskrbi prebivalstva s pitno vodo se je intenzivno nadaljevala izgradnja novih in rekonstrukcija obstoječih vodovodov. Preko 80 % družin ima vodovodne priključke, določeni vodovodni ali posamezni priključki pa so v gradnji.

Na področju vodnega gospodarstva sta bili ustanovljeni območna in temeljna vodna skupnost. Program njenega delovanja je bil usmerjen predvsem v vzdrževanje in ureditev vodotokov, gradnjo pragov na Savinji in potoku Trnavca v Braslovčah. V teku so tudi začeta dela na regulaciji potoka Bolska pri Gomilskem. V tem obdobju je bil poseben poudarek na hidromelioracijah kmetijskih zemljišč.

V opuščnem glinokopu v Ložnici pri Žalcu je bila zgrajena centralna sanitarna deponija za potrebe celotnega območja občine po projektu za kompleksno rešitev problematike komunalnih odpadkov na področju občine.

RAZVOJ DRUŽBENIH DEJAVNOSTI

Družbene dejavnosti so dosegle po letu 1974 izreden napredek. Oblikovane so bile samoupravne interesne skupnosti na delegatskem principu. V skuščinah samoupravnih interesnih skupnosti so se enakopravno srečali uporabniki in izvajalci. Splošne delegacije se sicer niso povsem obnesle, zato smo ob zadnjih volitvah volili posebne in združene delegacije. Menjavo dela med gospodarstvom in družbenimi dejavnostmi smo razvili do zadovoljive mere. Vendar je bilo pri tem še vrsta pomanjkljivosti, katere smo ob analizah često navajali, na primer večje zahteve in prednosti republiških samoupravnih interesnih skupnosti pred občinskimi, slabše organizirane razprave o programih samoupravnih interesnih skupnosti v združenem delu in krajevnih skupnosti itd. Zaradi zvišanja potreb in zahtev ter vključitve nekaterih investicij nam je občutno porastla prispevna stopnja, znatno močnejše za republiške samoupravne interesne skupnosti.

Za usmerjanje in povezavo vseh dejavnosti samoupravnih interesnih skupnosti in skupščino občine je deloval koordinacijski odbor izvršnega sveta za družbene dejavnosti. Formirane so bile skupne službe samoupravne interesne skupnosti, ki izvajajo strokovne naloge iz naslova izvajanja delegatskega sistema, računovodskih poslov in administracije.

Za razvoj družbenih dejavnosti, predvsem krepitev njihove materialne osnove v zadnjih štirih letih, je tudi velikega pomena realizacija programa investicij za izgradnjo posameznih objektov. Ravno solidarnostno združena sredstva občanov in delovnih ljudi občine so omogočila hiter razvoj in kvalitetno razreševanje problemov na različnih področjih družbenih dejavnosti.

Na področju vzgoje in izobraževanja beležimo vsako šolsko leto dvig učnih uspehov. Sedaj znaša že 98,6 % in padanje osipa — nazadnje 10,5 %, kar dokazuje kvalitetnejše delo osnovnih šol ob ugodnejših materialnih in kadrovskih pogojih. Primerna idejna naravnost in uvajanje vrste dejavnosti kaže na ustrezno angažiranost šol. V osnovni šoli »Slavko Šlander« smo uvedli celodnevno šolo, zaenkrat do petega razreda. Z delovanjem pričenja vzgojno-izobraževalna organizacija Žalec, ki združuje enajst temeljnih organizacij združenega dela. V Žalcu bo v jeseni pričel z delom Center usmerjenega izobraževanja, kar bo eden največjih dosežkov; ponovno smo v občini ustanovili Delavsko univerzo, ki dobro dela.

Obnovili in dogradili smo osnovno šolo Vransko in Prebold, zgradili novo šolo v Braslovčah, v izgradnji je osnovnošolski center v Žalcu, pričeli pa smo že s pripravami za dograditev šole v Petrovčah. Velik napredek je bil dosežen v otroškem varstvu, saj imamo v predšolskem varstvu zajetih kar 42 % otrok, pri osnovnih šolah pa delujejo oddelki podaljšanega bivanja. Na Polzeli in v Petrovčah smo zgradili nova vrtca, eno igralnico v Orli vasi in štiri igralnice o Žalcu. V letu 1978 imamo predvidene tri objekte s področja otroškega varstva. Otroški dodatek dobivajo tudi kmečki otroci.

Zdravstvo je končno dobilo ustrezno organizacijsko in samoupravno obliko. Dosegli smo enotno zdravstveno varstvo za vse občane. Zboljšala se je zasedba delovnih mest. Določene težave pa so še vedno prisotne.

Izvedenih je bilo precej preventivnih akcij in prizadevanj za nižji bolniški stalež, kljub temu pa je ta v marsikateri organizaciji združenega dela celo višji kot pred dvema ali tremi leti. V Preboldu je bila zgrajena nova zdravstvena postaja, v Žalcu bo letos opravljena nadzidava Zdravstvenega doma. Znatna sredstva vlaga tudi žalska občina v modernizacijo bolnišnice v Celju.

Socialno skrbstvo in varstvo je zabeležilo viden napredek. Vse oblike družbenih denarnih pomoči so bile usklajene z rastjo življenjskih stroškov in tudi glede na naše zmogljivosti. Z različnimi družbenimi akcijami (solidarnostnimi stanovanji, regresi, minimalnimi osebnimi dohodki in drugim) so bile odpravljene mnoge socialne razlike. Na Polzeli je bila dograjena dependansa k Domu upokojencev, zrasla pa sta tudi dva nova upokojenska bloka. Učinkovito so se razreševala vprašanja članov Zveze borcev.

Kulturna in telesno kulturna dejavnost sta dosegli razmah v množičnosti različnih oblik, manifestacij in prireditev. To smo često ugotovili ob proslavljanju različnih praznikov in jubilejev. Izredno bogati programi so bili v letu 1977 ob slavlju Titovih in partijskih jubilejev. Z našimi rezultati pa segamo tudi preko občinskih meja, bodisi do pobratenih občin Kruševac in Bačka Palanka, v zamejstvo in drugam.

Ob občinskih praznikih v Taboru, Andražu, Letušu, Trnavi in tudi sicer je bila zgrajena ali obnovljena vrsta objektov. Naj navedem le kulturni dom v Letušu, združni dom v Trnavi, Andražu, Petrovčah in Braslovčah, dom Partizana v Taboru, igrišča v vseh teh krajih, tri nove telovadnice itd. V gradnji je nov kulturni dom na Vranskem, za kulturni dom v Žalcu pa so izdelani načrti.

DELOVANJE KRAJEVNIH SKUPNOSTI

Celotno območje občine pokriva 19 krajevnih skupnosti, ki jih delimo v glavnem v tri skupine in sicer v večje industrijske, pretežno agrarne in nerazvite. Med njimi so dokajšnje razlike tako glede na površino kot na število prebivalstva, saj merijo nekatere preko 5.000 ha po površini, nekatere imajo blizu 4.000 prebivalcev, najmanjše pa merijo po površini le slabih 500 ha in imajo le okrog 500 prebivalcev. Tudi glede na materialno osnovo so med njimi velike razlike. Razvite krajevne skupnosti razpolagajo letno z nekaj milijoni dinarjev, manjše in nerazvite pa samo z nekaj tisoč dinarji.

Krajevne skupnosti so dosegle pri razvoju krajevne samouprave in uresničevanju najširših interesov občanov in družbe izreden napredek. V vseh devetnajstih krajevnih skupnostih so bile aktivne konference delegatov in sveti krajevnih skupnosti. Dobro so se uveljavili vaški sveti, delovala pa je še vrsta različnih odborov, komisij in svetov ter režijskih odborov. Problematiko delovanja in zlasti financiranje dejavnosti krajevne skupnosti so pogosto obravnavali izvršni svet, skupščina občine in družbenopolitične organizacije. Aktualni so bili tudi prostorski in kadrovske pogoji, kar pa se vključno z materialno osnovo uspešno rešuje. Žal

se vsi družbeni dogovori in samoupravni sporazumi dosledno ne spoštujejo in to povzroča težave pri izvajanju zahtevnih programov. Krajevne skupnosti so samo lani razpolagale z okrog 13 milijoni din, letos pa bodo imele preko 15 milijonov din. Razgibana dejavnost je v vseh pogledih v krajevnih skupnostih ob proslavljanju občinskega praznika in krajevnih praznikov, ki jih sedaj slave že v večini krajevnih skupnosti v spomin na znane dogodke iz NOB.

SPLOŠNI LJUDSKI ODPOR

V obdobju po letu 1974 je prišlo do večjih sprememb v zasnovi organiziranja in vodenja splošnega ljudskega odpora. Z novo ustavo, zakonom in spremljajočimi predpisi ter uveljavljanjem delegatskega sistema je ljudska obramba v občini postala stalna skrb vseh delovnih ljudi in občanov ter skupnosti, kakor tudi samoupravnih organov; takšna zasnova podružbljanja obrambe in natančnejša opredelitev nalog posameznih nosilcev je prinesla globoke vsebinske in organizacijske spremembe. To pomembno družbeno področje je prešlo iz ozkih pravnih in strokovnih okvirov na vse delovne ljudi in občane. Pomembno vlogo podružbljanja zasnov ljudske obrambe so imele družbenopolitične organizacije, občinska skupščina in izvršni svet, svet za ljudsko obrambo, varnost in družbeno samozaščito, kakor tudi upravni organ za ljudsko obrambo, ki so s svojo dejavnostjo omogočili, da je v zavest delovnih ljudi in občanov prišlo spoznanje, da je varovanje samoupravne socialistične družbe nas samih in vsakogar, ne nekoga izven nas.

Pomena družbene samozaščite smo se v naši občini zavedali v polni meri, zato smo že v letu 1974 sprejeli in podpisali družbeni dogovor o družbeni samozaščiti, v katerem smo opredelili, kako naj se družbena samozaščita uresničuje v praksi, kakšne so konkretne naloge delavcev in občanov v organizacijah in skupnostih kot osnovnih nosilcev družbene samozaščite.

Način, kako smo pristopili v občini Žalec k uresničevanju ustavnih določb o družbeni samozaščiti, je bila vzpodbuda in primer drugim občinam v Sloveniji. Občinski družbeni dogovor in samoupravni sporazumi o družbeni samozaščiti so bili izhodišča novemu zakonu o družbeni samozaščiti, varnosti in notranjih zadevah, ki je bil sprejet 1976. leta. Ta zakon je določil organizacijam združenega dela, krajevnim skupnostim, družbenopolitičnim skupnostim in njihovim organom vrsto konkretnih nalog. Ocenimo lahko, da so te naloge v pretežni meri uresničene.

Ko smo vsako leto obravnavali stanje javne varnosti v občini, smo ugotavljali, da je zadovoljiva. Tako oceno ne potrjujejo le statistični podatki o kaznivih dejanjih, prekrških in drugih škodljivih pojavih, temveč sproščeno in svobodno počutje našega delovnega človeka in občana, da so njegove ustavne pravice učinkovito zaščitene, da je zagotovljena osebna svoboda in varnost ter varnost premoženja.

Rezultat take ocene je prav gotovo plod prizadevnega dela tako organov javne varnosti, kot tudi nosilcev družbene samozaščite.

Ko obravnavamo družbeno samozaščito, je prav, da omenimo družbeno samozaščito na področju varstva pred požari. Med prvimi smo v Sloveniji ustanovili Občinsko skupnost varstva pred požari in se samoupravno dogovorili o financiranju. Zato lahko danes ocenjujemo, da smo v zadnjih treh letih na področju varstva pred požari napravili kvaliteten premik. V samozaščitni dejavnosti v cestnem prometu je bila dokaj aktivna komisija izvršnega sveta za preventivo in vzgojo v cestnem prometu. Bila je organizator in pobudnik preventivnih in vzgojnih akcij zlasti med šolsko mladino.

DAVČNA POLITIKA IN SPLOŠNA PORABA

Tudi na področju davčne politike beležimo v preteklih štirih letih dokajšnjo mero podružbljanja predvsem v tem smislu, da se za osnovne orientacije sklepajo dogovori med občinami v SR Sloveniji, kakor tudi v regiji.

Na osnovi tako sprejetih dogovorov se je vsako leto konkretizirala davčna politika občine tako, da smo posredovali poseben dokument o izhodiščih davčne politike v javno razpravo v združeno delo in občanom v krajevne skupnosti.

Z vsakoletno analizo o izvajanju davčne politike smo ugotavljali učinkovitost davčne politike, predvsem pa ustreznost davčnih dokumentov.

V pretekli mandatni dobi sta skupščina in izvršni svet posvečala posebno pozornost razporejanju sredstev za splošno porabo, predvsem v



Hotel Prebold

Foto inž. Vili Vybihal

tem smislu, da se je iz proračuna postopoma izločala vsa tista poraba, za področje katere so že bile formirane interesne skupnosti.

V letih 1974 do 1976 se je splošna poraba v občinah oblikovala na podlagi dogovorov o splošni porabi, ki so jih občine v SR Sloveniji sprejemale vsako leto.

Namen teh dogovorov je bil, da se v občinah v SR Sloveniji izenačijo merila za dodeljevanje in koriščenje sredstev za splošno porabo. V tem razdobju je bilo uvedeno tudi načelo, po katerem so vse občine v SRS solidarno združevale sredstva za občine, ki s svojimi lastnimi viri niso dosegale dohodkov na podlagi meril v družbenem dogovoru.

DELO UPRAVNIH ORGANOV

V preteklih štirih letih je izvršni svet veliko pozornosti posvetil delovanju upravnih organov, predvsem z vidika njihovega prilagajanja delegatskemu sistemu. Da bi lahko občinska uprava učinkovito opravljala izvajanje sprejete politike in izvrševala zakone ter predpise in druge splošne akte občinske skupščine ter kvalitetno opravljala druge naloge, je bil dan poudarek strokovnosti dela posameznih upravnih organov, ustrezni zasedbi posameznih delovnih mest, ažurnosti opravljanja delovnih nalog in razvoju samoupravnih odnosov. Veliko vlogo je zlasti v zvezi s koordinacijo dela med upravnimi organi in v zvezi z izvedbo posameznih nalog opravil strokovni kolegij, ki ga sestavljajo predstojniki upravnih organov. Kolegij se je sestajal tedensko ali štirinajstdnevno. Kljub temu pa v občinski upravi še vedno obstajajo določeni problemi, predvsem pa izstopajo kadrovski in prostorski.

SAMOUPRAVNI ODNOSI

Razvoj samoupravnih odnosov je v zadnjih letih dosegel velike in kvalitetne spremembe. V razvoju po letu 1974 ločimo dve obdobji. Prvo, od sprejetja ustave v letu 1974 do decembra 1976, ko je bil sprejet zakon o združenem delu, in drugo obdobje od uveljavitve zakona o združenem delu dalje.

Do sprejetja nove ustave v letu 1974 so na območju občine delavci organizirali le v dveh delovnih organizacijah temeljne organizacije. Z novo ustavo pa je dana delavcem dejanska pravica in dolžnost, da začno odločati o pogojih in rezultatih svojega dela. Formalna pravica prerašča v dejansko, ki postaja neposredna funkcija vsakega delavca v združenem delu. S takimi ustavnimi načeli pa so bili podani pogoji tudi za spremembo samega koncepta TOZD, ki začne preraščati iz formalne oblike združevanja dela v osnovno obliko, v kateri začno delavci najbolj neposredno realizirati svoje ustavne pravice.

Veliko truda je bilo vložnega tudi v samoupravno organiziranje ob spoznanju, da pri organiziranju TOZD ne gre le za zagotovitev formalnih odnosov, temveč da mora biti zadoščeno predvsem vsebinskim spremembam samoupravnih odnosov.



Osnovnošolski center Žalec v izgradnji

Foto Tone Tavčar

V vseh samoupravnih sredinah so začeli delavci postopoma uresničevati tudi temeljno nalogo samoupravljanja, to je uveljavljanje ostalih pravic in dolžnosti, da odločajo o pridobivanju, razporejanju in delitvi dohodka. Postopoma pridobiva na svoji vlogi tudi organ samoupravne delavske kontrole. Vse bolj pa se povečuje tudi vloga sindikata pri samoupravnem normativnem urejanju medsebojnih razmerij.

Na področju posebnega družbenega pomena in posameznih družbenih dejavnosti se oblikujejo samoupravne interesne skupnosti, v katerih se postopoma uveljavlja usklajevanje medsebojnih interesov med izvajalci in porabniki storitev.

Nadaljnji kvalitetni premiki v samoupravnem urejanju medsebojnih razmerij in družbeno ekonomskih odnosov pa so bili storjeni po sprejetju zakona o združenem delu. Že ob sami razpravi o osnutku zakona, še bolj pa po njegovem sprejetju se je v vseh samoupravnih sredinah razvila široka in poglobljena aktivnost v snovanju novih samoupravnih družbeno ekonomskih odnosov in iskanju ter oblikovanju novih praktičnih odločitev.

Na podlagi zakona o združenem delu so izvedli delavci v več delovnih sredinah preobrazbo samoupravne organiziranosti. Enajst organizacij združenega dela je oblikovalo preko 40 temeljnih organizacij združenega dela.

Kvalitativni in kvantitativni premiki so storjeni pri izdelavi samoupravnih splošnih aktov, kar je v dobršni meri tudi zasluga Kluba samoupravljalcev, ki je za ta namen organiziral številna kvalitetna strokovna predavanja in nudil organizacijam združenega dela, drugim samoupravnim organizacijam in skupnostim vsestransko pomoč. Prezreti ne gre tudi prispevkov, ki sta jih dali snovanju novih samoupravnih odnosov komisija za spremljanje zakona o združenem delu občinske skupščine in komisija za samoupravne splošne akte pri izvršnem svetu.

Iz prikazanega stanja razvoja samoupravljanja lahko sklepamo, da so podani vsi pogoji za še hitrejši poglobljeni in vsestranski nadaljnji razvoj družbeno ekonomskih in drugih samoupravnih odnosov.

Žalska občina je znana po izredno razvitem samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju. Ravno preko teh oblik prihaja vedno bolj do izraza enotnost in solidarnost delovnih ljudi in občanov na območju občine. Številni družbeni dogovori in samoupravni sporazumi dokazujejo pripravljenost, zavzetost in visoko stopnjo zavesti občanov pri razreševanju številnih pomembnih vprašanj družbenega in gospodarskega razvoja. Najbolj značilen primer sporazumevanja in dogovarjanja v žalski občini je gotovo združevanje sredstev preko samoprispevka in družbenega dogovora za investicije na področju družbenih dejavnosti. Doslej smo izvedli že tri referendume, prvega leta 1967, drugega 1972 in tretjega leta 1974. Rezultati teh samoprispevkov so vidni preko številnih novih ali dograjenih in adaptiranih osnovnih šol, vrtcev, zdravstvenih domov ali drugih objektov.

Ti objekti najbolj zgovorno dokazujejo, kaj lahko dosežejo ljudje, če so solidarni in enotni.



Vrtec na Polzeli — eden od številnih novih objektov v zadnjih letih
Foto inž. Vili Vybihal

KADROVSKA POLITIKA

V žalski občini smo zlasti po letu 1974 dali poseben poudarek podružabljanju kadrovske politike in izvedbi posameznih nalog na tem izredno pomembnem področju. Dobro se zavedamo, da je človek osnovni nosilec gospodarskega in družbenega razvoja in da je zato prav njemu potrebno posvetiti kar največ pozornosti. V občini je namreč izredno neugodna izobrazbena ter kvalifikacijska struktura zaposlenih, saj imamo precejšnje število delovnih kolektivov s preko 60 odstotki delavcev z nepopolno osnovno šolo, od celotnega števila zaposlenih pa je preko 50 % nekvalificiranih in polkvalificiranih. Ugotavljamo, da se struktura zaposlenih glede na izobrazbo in kvalifikacijo le počasi izboljšuje kljub temu, da se vlagajo precejšnji naporji za izboljšanje stanja, saj se zavedamo, da je to eden pomembnih izvorov socialnega razlikovanja.

Po sprejetju resolucije o osnovah kadrovske politike v SR Sloveniji, ki je dala osnovo za dogovarjanje in izvajanje nalog na kadrovskem področju, smo v žalski občini sprejeli prvi družbeni dogovor o osnovah kadrovske politike leta 1973.

Vsako leto smo naloge s področja kadrovske politike vnesli v resolucijo o družbeno ekonomskem razvoju občine s ciljem, da bi v vseh delovnih sredinah:

- ustvarili pogoje, da bi delovni ljudje postali resnični nosilci kadrovske politike,
- zagotovili hitrejše izboljšanje izobrazbenega in poklicnega sestava zaposlenih,

— vzpodbujali oblikovanje celovitega sistema vzgoje in izobraževanja, ki bi ustrežal smotrom in potrebam družbenega razvoja občine,
— zagotavljali ter omogočali vsestransko uresničevanje delegatskega sistema in odnosov.

V juniju 1976 smo se po obširni razpravi in vsestranski proučitvi možnosti izvedbe posameznih nalog na področju kadrovske politike dogovorili za nova načela, ki smo jih vključili v nov družbeni dogovor o osnovah kadrovske politike, ki je bil podpisan junija 1976. leta.

Upravičeno lahko trdimo, da so vidni kvalitativni in kvantitativni premiki, da so podpisniki in nosilci nalog realizirali določene obveznosti, vendar je premik v resnici prepočasen.

Izvršni svet vsako leto opozarja organizacije združenega dela, da je predvsem na področju planiranja kadrov potrebno narediti več. Plani potreb po kadrih za obdobje 1976—1980 so bili povsem nerealni, zato smo v letu 1977 ponovno opozorili organizacije združenega dela, da je treba realneje planirati in sočasno usklajevati plane potreb po kadrih z razvojnimi programi.

Vseskozi so si komisije in odbori izvršnega sveta in skupščine občine prizadevali za dvig izobrazbene strukture vodilnih v organizacijah združenega dela, saj je imenovanje poslovnih organov spremljala posebna razpisna komisija in se v vsakem primeru izjasnila o primarnosti kandidatov za posamezne odgovorne funkcije.

Brez dvoma je nalog na kadrovske področju še mnogo, pozitivnejše premike bomo dosegli z organiziranimi prizadevanji ter doslednejšim uveljavljanjem dogovorjenih načel in meril, ki nas na področju izvajanja posameznih kadrovske funkcij obvezujejo.

DELEGATSKI SISTEM

Z uvedbo delegatskega sistema leta 1974 so bile vnešene še posebej v skupščinski sistem v občini bistvene nove značilnosti. Odpravljen je bil sistem odbornikov, v katerem so bili člani občinskih skupščin praviloma dokaj osamosvojeni nasproti svoji volilni osnovi, uvedene so bile delegacije in delegati, ki naj delujejo v stalni delovni povezanosti z delovnimi ljudmi in občani v temeljnih samoupravnih skupnostih, z njihovimi samoupravnimi organi in družbeno političnimi organizacijami. Z uvedbo delegatskega sistema so v našem družbeno političnem sistemu v teh letih nastale globoke in kvalitetne vsebinske ter organizacijske spremembe, saj smo z njimi bistveno okrepili samoupravni položaj skupščine občine, zagotoviti razredni značaj oblasti ter slehernemu delovnemu človeku in občanu zagotoviti možnost sodelovanja.

Skupščina občine Žalec je v mandatnem obdobju 1974—1978 trikrat celovito razpravljala o uresničevanju skupščinskega sistema na delegatskih osnovah. Razpravo je usmerila predvsem v uveljavljanje delegatskih odnosov in delegatskega sistema v okviru skupščine občine, v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih pa tudi v širši družbenopolitični skupnosti. Pri tem je posebno pozornost posvetila pogojem dela dele-

gacij, metodam njihovega dela, problemom v konferencah delegacij in formiranju delegatov ter ostalim vprašanjem, ki so vplivali na boljše ali slabše delo delegacij. Ob obravnavi vsakoletnega poročila so zbori skupščine občine sprejeli stališča in sklepe, ki so sledili za nadaljnje izpopolnjevanje na ustavnih temeljih slonečega delegatskega sistema. Evidentno je, da so ravno vsakoletne analize delovanja delegacij in delegatov ter ugotovitve, ki so izhajale neposredno iz delegatske baze, prispevale k uresničevanju ustave ter ostalih dokumentov, ki opredeljujejo naloge in zadolžitve na področju delegatskega sistema.

Analiza v letu 1977, ko se je pravzaprav že iztekal mandat sedanjih delegatov, je namreč pokazala, da smo v občini Žalec dosegli na tem področju vidne uspehe in premike, ki se kažejo predvsem v naslednjem:

- temeljne delegacije so si ustvarile svoj sistem dela,
- obveščanje — informiranje delegatov je bilo primerno, čeprav ga bo treba v novi mandatni dobi nadalje razvijati ter izpopolnjevati,
- urejena so bila vprašanja nadomestnim delegatom za delo v zborih skupščine ter ostalih organih,
- delegacijam so bili za njihovo delo izdelani ter posredovani poslovniki o delu, ki bi naj služili kot osnova za organizirano delo delegatov,
- skupščine samoupravnih interesnih skupnosti so se v okviru možnosti vključevale v skupščinski sistem v okviru ustavnih določil,
- v letu 1975 je bil sprejet poslovnik o delu skupščine ter ob izteku mandata pripravljen osnutek novega — popolnejšega, za boljše delovanje delegatov v celotnem sklopu delegatskih razmerij; prav tako je pred sprejemom nov statut občine,
- zbori skupščine so se pričeli uveljavljati kot konferenca delegacij za republiško skupščino,
- formirana so bila delovna telesa zborov, ki so se pokazala kot primeren ter potreben člen med predlagatelji ter zbori, ki dokumente sprejemajo,
- tudi družbeno politične organizacije so pričele uresničevati svojo vlogo v delegatskem sistemu, ki jim jo daje ustava ter dokumenti ZK in SZDL,
- pričelo se je s permanentnim izobraževanjem delegatov, ki mora prerasti v delegatsko šolo.

Dosedanje izkušnje in prizadevanja ter spoznanja v delegatskem sistemu omogočajo in hkrati nakazujejo ter terjajo nadaljnje dograjevanje tega sistema in odnosov v njem tako, da bo občinska skupščina resnično postala skupščina delovnih ljudi in občanov.

DELO IZVRŠNEGA SVETA

V mandatnem obdobju od leta 1974 do 1978 je tudi prvič deloval izvršni svet kot kolegijski izvršilni organ občinske skupščine, ki si je s svojo aktivnostjo ter z aktivnostjo številnih odborov in komisij ter občasnih delovnih teles prizadeval učinkovito uresničevati skupščinsko

politiko, kakor tudi določila zakonov ter samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov.

Pomen in vlogo izvršnega sveta občinske skupščine poudarja ustava s tem, da je določena njegova odgovornost občinski skupščini za stanje v občini. Izvršni svet je pri opravljanju svoje temeljne politične izvršilne funkcije opravljal tudi zelo obsežne pristojnosti glede upravnih izvršilnih zadev, saj je v tem obdobju usklajeval in nadziral ter usmerjal delo upravnih organov, da bi v čim večji meri zagotovil izvajanje politike in izvrševanje odlokov in drugih splošnih aktov občinske skupščine. Skrbel je za to, da je občinska uprava kot celota čim boljše delovala.

Izvršni svet pa je imel tudi zelo veliko koordinativno vlogo pri usklajevanju in povezovanju nosilcev izvršilne funkcije v občini, zlasti s samoupravnimi interesnimi skupnostmi in družbeno političnimi organizacijami.

Zelo zahtevno delo izvršnega sveta je bilo na področju realizacije pomembnih nalog skupno z OZD in KS. Sestav izvršnega sveta je ob izvolitvi vseboval dvanajst članov in predsednika, s spremembami v letu 1977 pa se je število povečalo od 12 na 14 članov. Izvršni svet je predstavljalo polovico predstojnikov upravnih organov, polovico pa ostali zunanji člani. Od predstojnikov upravnih organov so bili vsi člani izvršnega sveta razen načelnika inšpektorata. Vsak od članov izvršnega sveta je imel tudi določene konkretne zadolžitve.

Izvršni svet je za spremljanje in proučevanje posameznih nalog iz svoje pristojnosti ter za opravljanje drugih zadev iz svojega delovnega področja ustanovil odbore in komisije ter druga delovna telesa, ki so štela najmanj pet, sicer pa tudi preko deset članov. Od odborov kaže posebej omeniti veliko vlogo odbora za gospodarstvo in finance in odbora za gospodarstvo in finance in odbora za družbenopolitični sistem, ki sta pred obravnavo na seji izvršilnega sveta obravnavala skoraj sleherno pomembno gradivo. V tem mandatnem obdobju je delovalo preko 40 odborov, komisij ter ostalih organov, s preko 500 člani. Izvršni svet je do izteka mandata imel 150 sej, na katerih je obravnaval številna vprašanja s področja gospodarstva, družbenih dejavnosti, delovanja SIS, KS, OZD, obravnaval je posamezne dokumente ter odloke in drugo gradivo, ki ga je predložil skupščini. Skrbel je tudi za izvedbo proračuna občine in za obrambne priprave, zlasti v zvezi z obrambnim načrtom občine. V okviru izredno široke aktivnosti je bil dan poseben poudarek sistemskim in strokovnim letnim, srednjeročnim in dolgoročnim rešitvam. Pohvalimo se lahko, da ima danes žalska občina izdelane kvalitetne razvojne programe in resolucije za posamezna področja, na osnovi katerih lahko tudi v prihodnje načrtovano usmerjamo razvoj posameznih dejavnosti.

Na skoraj 150 sejah je izvršni svet obravnaval 1.005 točk dnevnega reda in sprejel 3.178 sklepov. Poprečno je izvršni svet obravnaval 6 točk dnevnega reda in sprejel po 21 sklepov.

Po pomenu in tudi po številu obravnavanih točk dnevnega reda gotovo izstopajo naslednja področja:

- spremljanje gospodarskih gibanj,
- delo pri pripravah in sprejemanju ter izvrševanju srednjeročnega načrta 1976—1980,

- uresničevanje ustavnih določil in predpisov v združenem delu,
- delo na pripravah in sprejemanju prostorskega in urbanističnega programa občine,
- urbanizem, komunalne in stanovanjske zadeve,
- problematika s področja delovanja samoupravnih interesnih skupnosti,
- splošna poraba in davčna politika,
- normativna dejavnost občinske skupščine,
- obrambne priprave,
- malo gospodarstvo,
- problematika dela izvršnega sveta in upravnih organov.

Izvršni svet je skliceval tudi posvetovanja in razgovore. Omeniti kaže redne sestanke z direktorji, predstavniki IO samoupravnih interesnih skupnosti in predsedniki konferenc ter svetov krajevnih skupnosti.

Vsa ta pa tudi številna druga dejstva, ki so navedena, kažejo na to, da je bil v občini Žalec dosežen po letu 1974 izredno hiter razvoj, ki odpravlja zaostajanje za poprečnim razvojem SR Slovenije in zagotavlja solidne možnosti nadaljnega razvoja bodisi v tem srednjeročnem ali dolgoročnem obdobju. Skupna naloga vseh dejavnikov na območju naše občine je v tem, da tudi v nadaljnjih letih dosegamo najmanj takšen razvoj gospodarstva, osebnega in družbenega standarda, ki bo zagotavljal uresničevanje srednjeročno in dolgoročno načrtanih nalog. Takšno prizadevanje pa bo brez dvoma zahtevalo aktivno sodelovanje vseh občanov in delovnih ljudi, prisotna pa bo morala biti tudi čvrsta solidarnost in enotnost, saj smo prav na tej osnovi dosegli v žalski občini največje rezultate tudi doslej.

PRILOGE:

Zemljevidi občine Žalec s prikazi:

Občina Žalec v številkah.

Površine in število prebivalcev v krajevnih skupnostih.

Uporaba in gospodarjenje s prostorom — urbanistična in geodetska dokumentacija.

Organizacije združenega dela.

Družbeni proizvod družbenega sektorja gospodarstva po panogah v letih 1975 do 1980.

Zdravstvo, šolstvo in otroško varstvo.

Trgovina, gostinstvo in obrt.

Gozdarstvo.

Urednik

REGIONALNE RAZLIKE V RAZSLOJENOSTI KMETIJSKEGA PREBIVALSTVA SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

I. UVOD

Za večino agrarnih predelov je značilno, da so se njihova fiziognomija, socialna in gospodarska struktura spreminjale pod neposrednimi in različno močnimi učinki naglega razvoja ter razraščanja in krepitve starih in novih panog neagrarnih dejavnosti. Že s povojno obnovo, ki je zajela skoraj vsa območja porušene domovine, je bilo sproženo prvo večje premikanje in s tem tudi prezaposlovanje velike večine delovne sile. Še večje migracijske in še posebej strukturalne spremembe v socialni in gospodarski sestavi našega prebivalstva je prinesla prva petletka (1947—1951), v kateri so bili postavljeni temeljni objekti in vzvodi ter gibala naše kasnejše gospodarske in družbeno-politične zgradbe. Ne samo čisto novi družbeno-ekonomski odnosi, ki so vznikli in se razraščali ter razvijali v prvem povojnem obdobju, temveč tudi nastanek povsem novih in močnih gospodarskih središč ter ojačitev starih industrijskih ali rudarskih naselij, so postali tisti najpomembnejši in trajnejši činitelji, ki v vsem povojnem obdobju neprestano ali vsaj posredno vplivajo na preoblikovanje podobe in na spremembo funkcij vseh nekdanjih neagrarnih naselij ter njihovih območij.

Z razvojem, krepitvijo in razširjanjem neagrarnih dejavnosti, ko so se močneje in vidneje kot kdajkoli dotlej razširjali njihovi vplivi in učinki na celotno gravitacijsko območje posameznih neagrarnih jeder, je bila okrepljena in marsikje že tudi preusmerjena dotedanja preobrazba podeželja. Popolnoma naravno je, da neagrarne dejavnosti kakor tudi nova tehnologija v proizvodnji industrijskih izdelkov ali kmetijskih pridelkov vnašajo nove spodbude, procese in oblike v dotlejšnji razvoj vsakega posameznega predela. In prav v teh spodbudah in nagibih, zaradi katerih so bile posamezne prvine geografskega okolja nanovo ovrednotene in prenekaterikrat so jim vtisnile tudi čisto drugo vlogo pri sočasnem razvoju in preobraževanju agrarnega pejzaža, kot pa so jo imele v preteklosti, moramo iskati vse najpomembnejše vzvode in pobude ter usmerjevalce celotne povojne transformacije našega podeželja.

Vse oblike in sistemi neagrarnih dejavnosti prinašajo slehernemu podeželskemu območju nove in sveže spodbude, s katerimi so okrepljeni ali omiljeni ali pa sploh preusmerjeni vsi dotedanji pojavi in procesi pri preoblikovanju in nastajanju nove pokrajinske fiziognomije. Z deagrarizacijo ni povezan samo klasičen »beg mladega kmečkega prebivalstva s podeželja« (prim. M a r k o v i ć , 1974), temveč je z njo v neposredni zvezi zarisan in utemeljen tudi razkroj prenekaterih dotedanjih oblik in načinov življenja in dela podeželskega prebivalstva in njihovih skupnosti, kakor tudi utrip njihovega gospodarstva. Današnja industrializacija, ki s svojimi družbeno-gospodarskimi in sploh s socialnimi ter psihološkimi vplivi in učinki vedno močnejše in čedalje bolj vidno ter trajneje sega v zavest kmečkega prebivalstva, podira nekdanje socialno-gospodarske pregrade, ki jih je postavila najbolj zgodnja doba našega industrijskega razvoja med mestom in industrijskim krajem na eni strani in podeželjem na drugi (prim. tudi Š u v a r , 1973, str. 119 do 126 in 135 do 145). S tem v zvezi je pogojeno izumiranje ali preoblikovanje najbolj tipičnih agrarnih predelov z vsemi njihovimi elementarnimi strukturami. Docela ali vsaj v zadnji stopnji razkroja in preosnove je tudi tista klasična podoba našega podeželja, v kateri so utelešene poleg naravnih elementov geografskega okolja tudi najbolj prvinske oblike avtarkičnega življenja posameznih vaških območij in njihovih socialnih struktur (G o l o b , 1976; P u l j i z , 1977).



Tudi od Hropotove domačije v Založah se odpira širok razgled na znaten del ravninskega sveta Spodnje Savinjske doline. Kmetijstvo v gričevnatem svetu Založ je ohranilo prenekatero oblike iz preteklosti. Hmeljarstvo stopa čedalje bolj v ozadje kmečkih gospodarstev. V zadnjem času je na novo oživelo zanimanje za obnovo in vzdrževanje tukajšnjih vinogradov, ob katerih je čedalje več počitniških hišic.

Z urbanizacijo podeželja, ki ni samo plod naglega razvoja neagrarnih dejavnosti v posameznih središčih in razširitve njihovih gravitacijskih zaledij, temveč je lahko tudi posledica določene stopnje v razvoju neštetih drugih spremljajočih dejavnosti (npr. prometno omrežje, prevozna sredstva, pomanjkanje stanovanj v neagrarnih središčih itd.), ginevajo številne, včasih tudi samonikle oblike dela in življenja naših podeželskih naselij in območij (gl. tudi K o k o l e, 1969). Prav tako so obsojeni na izginjanje in propad ter preobrazbo različni drugi pojavi, ki so bili še v naši polpreteklosti med tako značilnimi, da so mogli služiti z vso svojo tipično genezo in fiziognomijo kot osnovna postavka najrazličnejšim tipologijam in regionalizacijam posameznih predelov. Z razkrojem dovčerajšnje socialno-gospodarske strukture našega podeželja nezadržno poenjujejo razločki v pestrosti in bogastvu oblik in pojavov med posameznimi območji (N a t e k, 1974, str. 6). V nekdanji fiziognomiji podeželja so bili v preteklosti vidneje kot pa v danšnji dobi zastopani prenekateri značilni pojavi in procesi, katerih vznik in razvoj sta temeljila na svojstvenih prvinah geografskega okolja. Skratka, današnje razslojevanje kmetijskega prebivalstva, ki je pod neposrednimi vplivi in učinki hitrega razvoja predvsem nekmetskih dejavnosti in urbanizacije, ne podira samo nekdanjih socialno-ekonomskih pregraj med mestom in podeželjem, temveč ponekod že tudi izenačuje nekdanjo fiziognomsko raznolikost med posameznimi slovenskimi pokrajinami. To se kaže tudi v zmanjševanju razlik v načinu in oblikah življenja, pa v prehrani in njegovem režimu, v stanovanjski kulturi ter opremljenosti gospodinjstev z najrazličnejšimi pripomočki, v naglem prodoru mestnih ali obmestnih stanovanjskih hiš na podeželje, oziroma v obseg nekdanje strukture kmečkega doma itd. (gl. tudi F. B a š, 1938).

D e a g r a r i z a c i j a, (to je preslojevanje aktivnega in tudi drugega kmetijskega prebivalstva v neagrarne dejavnosti), prinaša in poraja v gospodarsko razvitih območjih, ki so že več desetletij pod vidnimi vplivi industrializacije, popolnoma drugačne pojave in procese, kot pa se oblikujejo v nerazvitih predelih. Spoznavanje in razčlenjevanje razlik, ki jih sprožajo in usmerjajo posamezna jedra neagrarnih središč na vsem svojem gravitacijskem območju, je toliko pomembnejše, ker je z njimi neposredno pogojena preobrazba celotne fiziognomske strukture geografskega okolja. Kolikor bolj razvito je posamezno območje, toliko večja je pestrost pojavov in oblik, ki jih prinašajo posamezni industrializacijski vplivi v sočasni razvoj in preobrazbo podeželja. Podoba je, da se pod čedalje močnejšimi vplivi razvoja nekmetskih dejavnosti izgublja v novi pokrajinski fiziognomiji tudi mnoge najbolj tipične prvine in sestavine predindustrijske agrarne pokrajine. To se kaže med drugim tudi v naglem drobljenju kmetijskega zemljišča, ko v čedalje večjem obsegu prehaja v roke deagrarižiranega prebivalstva, ali pa je vključeno v gospodarski potencial kmetijskih gospodarstev družbenega sektorja, — pa v spreminjanju oblik podegovanih sistemov zemljiške razdelitve, obdelovalnih sistemov, dalje v namembnosti posameznih gospodarskih poslopij ter v naglem izumiranju najbolj tipičnih oblik kmečkih domov, in še posebej nekdanjih kmečkih hiš.

II. METODOLOŠKA ZASNOVA PROUČITVE RAZSLOJENOSTI KMETIJSKEGA PREBIVALSTVA

Deagrarizacija ali družbeno-gospodarsko razslojevanje podeželskega (t. j. kmetijskega) prebivalstva je izredno celovit proces, ki prinaša v pokrajino najraznovrstnejše pojave. Najizrazitejše in najpomembnejše posledice deagrarizacijskih procesov se kažejo v neštetihi strukturalnih spremembah prebivalstva, gospodarstva, prometnega omrežja pa v menjavi velikosti vplivnega zaledja posameznega neagrarnega žarišča (naselja), v sprembi fiziognomije pokrajine itd. Čeprav je vrsta najrazličnejših dejavnikov (npr. gospodarski, družbeno-politični, socialni, psihološki idr.), ki spodbujajo in usmerjajo, pospešujejo ali zavirajo razslojevanje podeželskega prebivalstva, pa vendarle menimo, da je gospodarski razlog med najpomembnejšimi nagibi in spodbujevalci sprememb v slehernem okolju.

Ni naš namen, da v tem prispevku iščemo osnovne vzroke in da razglabljam o temeljnih načelih deagrarizacije, temveč smo si postavili preprostejšo nalogo, namreč da prikažemo in osvetlimo samo nekatere bistvene pojave, kakršni so pač zarisani v podobi prebivalstva obravnavane pokrajine. Že v uvodnem pregledu smo orisali in razčlenili glavne (gospodarske) povzročitelje razkroja sočasnih sestavin podeželja, in s tem tudi nosilce razslojitvenega procesa kmetijskega prebivalstva.

Sleherni pojav in njegova preobrazba sta povezana z določenim materialnim (geografskim) okoljem. Zategadelj daje geografsko okolje vsakemu pojavu in njegovim razvojnim težnjam (t. j. procesu) čisto določeno, povsem specifično obeležje. Da bi mogli spremljati vsaj nekatere učinke deagrarizacije na širšem območju Spodnje Savinjske doline, smo se namenili, da jih prikažemo in osvetlimo po posameznih najbolj splošnih geografskih enotah žalske občine. Na osnovi naravnih in nekaterih družbeno-gospodarskih vidikov smo razdelili teritorij občine Žalec na sedem bolj ali manj značilnih geografskih območij (prim. tudi Ilešič, 1958, str. 113—114; 1972; Melik, 1957, str. 458—464; Zupančič, 1965, str. 246—251):

a) **Ravninski predel** med Ložnico in Savinjo¹, kjer se prepletajo prodnata tla z oglejenimi prstmi in ki so proti severnemu kotlinskemu obrobju že na debelo prekrita z nasutinami potoka Ložnice (prim. P u g e l j, 1974). To je danes najbolj industrializirani in urbanizirani predel žalske občine. Tudi kmetijstvo, ki so mu bile v zadnjih treh desetletjih odvzete znatne površine obdelovalnega zemljišča, je na tem območju izredno razvito, s posebnim poudarkom na tržni proizvodnji (hmeljarstvo, živinoreja). To je tudi najgosteje obljudeni predel Spodnje Savinjske doline.

b) **Ravninski sušni predel** na desni strani Savinje, ki ga z zahodne in južne strani omejujejo starejše terase.² Zanj je značilna izredno prostrana *prodasta ravnica*, kjer je kmetijski pridelek izredno prizadet ob vseh večjih sušah. Tu je kmetijstvo še vedno osnovna gospodarska dejavnost, medtem ko drugih večjih obratov neagrarnih dejavnosti tu še ni.



Že od nekaj sta življenje in gospodarstvo na zakraseli Ponikovski planoti osredotočena na uravnave z obsežnimi krčevinami. Na tem obsežnem kraškem svetu med Trnavo na zahodu in Pirešico na vzhodu prevladujejo gručasti zaselki, ki jih je zajela deagrarizacija po zadnji vojni. Pogled od zaselka Loke (naselje Kale) proti Spodnji in Srednji Ponikvi ter Studencam.

c) Ravninsko-dolinski predel v porečju Bolske³, ki pomeni samo naravni podaljšek prejšnjega območja proti zahodu, v dolinski svet predalpskega hribovja. Poleg kmetijstva je zanj še značilna izredno pomembna in že stara obalpska cesta, ki predstavlja še danes severovzhodni krak osnovnega slovenskega prometnega (cestnega) križa. Samo na Vranskem ter v Šmatevžu (pri Gomilskem) so manjši obrati z nekmetijskimi dejavnostmi.

č) Predel severnega gričevnato-kraškega sveta⁴, ki predstavlja danes izrazito prehodno ozemlje med Celjsko kotlino na jugu in Velenjsko kotlino z Dobrnskim podoljem na severu. Že desetletja nazaj segajo na to območje izraziti vplivi Celja in Velenja. Čutiti je, da ga je Velenje s svojo gospodarsko ekspanzijo v zadnjem desetletju in pol domala že v celoti zajelo in vključilo v obseg svojega vplivnega (gravitacijskega) območja.

d) Zahodni hribovski predel z zakraselo Dobroveljsko planoto kot osredjem.⁵ Pod njenim vzhodjem stoje gručasta, zlasti pa še razložena naselja, ki jih sestavljajo številni zaselki. Hribovski svet je poseljen s samotnimi kmetijami. Še danes je tukaj kmetijstvo najpomembnejša gospodarska panoga, v kateri se še vedno ohranjajo prenekaterne prvine podedovanih oblik gospodarjenja na zemlji.

e) Jugozahodni hribovski (kmetijski) predel med Bolsko na zahodu in potokom Reko (pri Grajski vasi) na vzhodu.⁶ Tudi zanj

so značilne samine z zemljiško razdelitvijo na odprte celke in drugotne grude (prim. Ilešič, 1950). Posebno je treba poudariti prehodnost tega ozemlja. Vse do nedavnega so vodile preko Šmiklavških hribov številne poti iz zahodnega predela Celjske kotline v mesta »črnega revirja« (zlasti v Trbovlje in Zagorje). Na pomembno prehodno vlogo tega področja nas spominja cerkev sv. Lenarta na Vrheh. S prestavitvijo osebnega prometa na ceste pa postajajo nekdanje (peš)poti čez Šmiklavške hribe čedalje bolj zapuščene in zaraščene.

f) Jugovzhodni obrobni hribovski (rudarsko) industrijsko-kmetijski predel.⁷ V njegov obseg smo uvrstili najstarejša jedra neagrarnih panog, katerih predstavniki so tekstilna tovarna v Preboldu, steklarna v Libojah, premogovniki in obrati keramičnih izdelkov med potokoma Artišnico in Bistrico. Pod vplivi teh dejavnosti je doživljalo tukajšnje kmetijstvo prenekatero spremembo že v desetletjih druge polovice minulega stoletja. Spričo usahnitve rudarstva v sredini 60. let je čutiti, da je zajela naselja tega območja rahla stagnacija v zadnjih desetih letih.

g) V posebno skupino smo uvrstili nekdanja trška naselja in današnje industrijske kraje.⁸ S tem smo želeli spoznati, kako so ta naselja doživljala deagrarizacijo v primerjavi s posameznimi prej naštetimi območji Spodnje Savinjske doline. Seveda nam primerjava različnih vrednosti te skupine naselij z drugimi obravnavanimi predeli ne more podati kakršnekoli realne podobe deagrarizacijskega procesa. Kajti v izrazu trško-industrijskih in rudarskih naselij so že zajete mnoge posebnosti tudi njihovih neposrednih zaledij, to je njihovih vplivnih območij.

Zaradi vsega prej povedanega in naznačenega smo se namenili spremljati posledice deagrarizacije po posameznih geografskih območjih Spodnje Savinjske doline. Res je, da so lahko na njihovem teritoriju funkcionalne in fiziognomske razlike med posameznimi naselji, kar je navsezadnje odraz razlik v osnovnih sestavinah geografskega okolja, pa vendarle vidimo v teh razločkih komplementarno celovitost posameznega predela.

Navedena območja Spodnje Savinjske doline, kakršna smo podali z nekaterimi najbolj osnovnimi značilnostmi, niso in ne morejo biti idealna prostorska členitev obravnavanega prostora. Zavedali smo se namreč, da so naselja, kakor tudi druge večje ali manjše teritorialne enote, nenehno se spreminjajoči družbeno-gospodarski in socialni organizem. Številna savinjska naselja stoje že na obrobju posamezne prirodno-geografske enote. Pri takšnih konkretnih priložnostih se je bilo potrebno odločiti, v kateri regionalni enoti je njegovo najustreznejše mesto. Kakršnikoli pomisleki so bili hitro razbistreni pri kmečkih naseljih. Pri njihovem razvrščanju nam ni zadostovala samo lega njegovega selišča, temveč je odigrala odločilno vlogo lega njemu pripadajočega zemljišča. Na tej osnovi smo Zalog in Založe uvrstili k severnemu gričevnato-kraškemu predelu. Ločica pri Vranskem, katere osrednje je pod sotočjem Bolske in Motnišnice, pa sodi s svojo gospodarsko in prebivalstveno sestavo bolj v skupino naselij jugozahodnega hribovsko-kmetijskega območja, kakor pa k dolinsko-ravninskemu območju v porečju Bolske. Tehtna vprašanja so se nam postavljala

pri razvrstitvi Kaplje vasi in Dolenje vasi. Za prvo je značilno, da stoji tik pod izlivom Trnavce v Bolsko. Zato bi jo mogli tudi upravičeno postaviti v skupino naselij v dolini Bolske. Dolenja vas, ki se razvija že več desetletij kot stanovanjski del prebolske industrije, bi bila tudi upravičeno uvrščena k Preboldu kot njegov sestavni del, in s tem v skupino naselij, ki zajemajo jugovzhodni hribovski predel z rudarsko-industrijsko razvistostjo. Toda pri obeh naseljih — tako pri Dolenji vasi kot pri Kaplji vasi — smo postavili v ospredje njuno preteklo gospodarsko usmerjenost, to je navezanost prebivalstva na kmetijstvo. Vse do nedavnega so povodnji prizadejale del njunega kmetijskega zemljišča, ki je bilo neposredno ob še neregulirani Bolski. Toda dokajšnji del dolenjske in kapeljske zemlje pa že zajema prodnato-peščeni svet, ki je na prvi terasi nad Savinjo. Po vsem tem smo menili, da smo upravičeni prišteti omenjeni naselji k predelu, ki se naslanja neposredno na desni breg Savinje.

Danes je deagrarizacija s svojimi številnimi in najraznovrstnejšimi pojavnimi oblikami izredno privlačno, zanimivo in koristno področje raziskovanja in proučevanja različnih družbenih znanosti (npr. sociologije, psihologije, etnologije, urbanizma, gospodarstva itd.). Med njimi pa ima geografija izredno pomembno in tudi usklajevalno vlogo. V sklop njenega proučevanja prvenstveno sodijo fiziognomski učinki razslojevanja našega podeželja, kakršni se sproti zarisujejo v podobo naše pokrajine. Spreminjanje okolja, bodisi prevrednotenje njegovih naravnih sestavin bodisi zavestno usmerjanje vseh družbeno-gospodarskih prizadevanj v njem, spodbuja k oživljanju novih nasprotij ali skladnosti med njegovimi naravnimi in družbeno-gospodarskimi prvinami. Zategadelj nam nudi vsaka



Zaselek Zgornja Ponikva je krajevno središče, ki zajema skoraj celotno Ponikovsko planoto. Poleg osnovne šole, katere začetki segajo že v leto 1847, je tu sedež krajevne skupnosti in drugih krajevnih družbeno-političnih organizacij in društev. Na fotografiji še posebej izstopata stavba združenega doma s hmeljsko sušilnico (od 1958. leta) in poslopje stare šole.

geografska razčlenitev deagrarnizacije na konkretnem območju tudi v pogled v sestavine in vrednosti posameznih elementov okolja, v usklajenost ali neprimernost posameznih človekovih posegov v zavestno spreminjanje okolja in ne nazadnje — opozarja nas na nastajajoča navzkrižja, ki se pokažejo ob rahljanju obstoječega ravnotežja med človekovim »brezobzirnim in kratkovidnim« poseganjem v naravo, to je v (njegovo) življenjsko okolje. Kljub temu, da je nakazani splet vprašanj, pojavov in porajajočih se problemov izredno zanimiv tudi za predstavitev posameznih območij Spodnje Savinjske doline, jih bomo zaenkrat obšli in pustili ob strani. Predstavili in opozorili bomo le na nekatere družbeno-geografske razlike, ki se porajajo in kažejo ob procesu deagrarnizacije znotraj posameznih območij žalske občine.

III. OZNAKA NEKATERIH DRUŽBENO-GEOGRAFSKIH ZNAČILNOSTI IN PROCESOV NA ŠIRŠEM PODROČJU SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

Spodnja Savinjska dolina je zaslovela doma in v svetu s kvalitetnimi sortami hmeljskega pridelka (prim. F. Baš, 1925; Kač, 1951 in 1959; Zagar, 1957). Čeprav je od prvih poskusnih nasadov hmelja pa do danes minulo le nekaj več kot sto dvajset let, pa vendarle smemo brez pretiravanja trditi, da se je pod neposrednim vplivom hmeljarstva kot ene izmed najbolj konjunkturnih oblik našega kmetijstva, temeljito spremenila celotna pokrajinska fiziognomija. Ze več kot šest desetletij je osrednji ravninski, to je tudi najbolj rodovitni predel Spodnje Savinjske doline, med najbolj razvitimi kmetijskimi predeli na Slovenskem. Še danes, ko je prišlo že tudi v pridelovanju hmelja do izrazite prostorske dekoncentracije, pa je še vedno osredotočenih na območju žalske občine nad polovico (55,8 % v letu 1974—1975) slovenskih hmeljišč. Tedaj je odpadlo na Spodnjo Savinjsko dolino kar 71,5 % zasebnih hmeljišč v SR Sloveniji, medtem ko je bilo v oskrbi in obdelovanju kmetijskega kombinata Hmezad iz Žalca le 47,1 % slovenskih hmeljskih nasadov, ki so bili v posesti družbenega sektorja kmetijskih gospodarstev (gl. Natak, 1977).

Visoka stopnja gospodarske in družbene razvitosti Spodnje Savinjske doline pa le ni samo posledica uveljavitve in udomačitve hmeljske kulture, ki je večino savinjskih kmetij med obema vojnama neposredno vključila v naglo preobrazbo njihove nekdanje gospodarske strukture in usmerjenosti, ampak tudi sočasnega razvoja neagrarnih dejavnosti. Predvsem južno obrobje zahodnega predela Celjske kotline, kjer so bila manjša nahajališča naravnega bogastva (premog, živo srebro, keramična glina idr.), je postalo že pred poldrugim stoletjem začetno žarišče manjših obratov neagrarnih dejavnosti (Orožen, 1959). Sredi 19. stoletja, ko so se pojavili prvi hmeljski nasadi, je že obratovalo na območju Spodnje Savinjske doline nekaj manjših podjetij (rudniki rjavega premoga, tekstilna tovarna Prebold, pivovarna Žalec, keramična industrija in steklarna v Libojah, Kasazah in Migojnicah itd.). Vse do druge svetovne vojne je

število manjših obratov neagrarnih dejavnosti polagoma naraščalo (lesno in kovinsko predelovalni obrati, tekstilna industrija, opekarne itd.), in vzporedno z njimi so se povečale možnosti za zaposlitev domačega prebivalstva, ki ga je bila naglo sproščala modernizacija kmetijske proizvodnje.

Nekmetijski gospodarski obrati, ki so nastajali na območju Spodnje Savinjske doline vse tja do konca druge svetovne vojne, so bili s svojimi zaposlitvenimi zmogljivostmi preslabotni in premajhni. Zato tudi niso mogli odločneje vplivati na gospodarsko zaposlitev celotnega kontingenta domačega prebivalstva, ki ga je sproščalo že močno usmerjeno kmetijstvo. Zategadelj si je iskalo mlado in na kmetijah premalo zaposleno prebivalstvo delo in zasluček v sosednjih, kakor tudi v oddaljenejših rudarskih in industrijskih središčih, predvsem na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske. Dotakratna deagrarizacija Spodnje Savinjske doline (približno do leta 1930) je bila neposredno povezana z izseljevanjem mlajšega prebivalstva, na kar nas tudi opozarjajo podatki selitvene bilance. Za širše območje Spodnje Savinjske doline je namreč značilno, da je imelo v letih 1870 do 1930 negativno selitveno bilanco (— 8.161 oseb ali povprečna letna stopnja — 5,55 ‰). Šele od 1931. leta naprej smemo računati, da je imel obravnavani predel že presežek priselitvev nad odselitvami (npr. 1931—1947 + 1,67 ‰; 1961—1970 + 1,2 ‰; podrobnosti gl. N a t e k , 1977, str. 194).

Pri deagrarizaciji in gospodarskem razvoju Spodnje Savinjske doline so odigrala posebno pomembno vlogo vsa bližnja mesta, predvsem še rudarsko-industrijska naselja iz sosednjega Črnega revirja in Velenjske kotline. Zato smemo upravičeno trditi, da predvojna in deloma še današnja podoba in struktura savinjske hmeljarske pokrajine nista le rezultat razvoja in razvitosti domačega gospodarstva in vseh drugih njegovih spremljajočih dejavnosti, temveč tudi moči in razvitosti vseh bližnjih in sosednjih središč z neagrarnimi dejavnostmi. Ta so namreč zaradi hitre rasti svojega gospodarskega potenciala z lahkoto vključevala v svoja gravitacijska območja tudi posamezne predele Spodnje Savinjske doline.

Proučevanja gospodarske in družbene razvitosti posameznih slovenskih predelov so pokazala, da sodi območje Spodnje Savinjske doline med srednje razvite predele, ki so najpogosteje na stopnji republiškega povprečja. Kljub temu pa smemo trditi, da je kmetijstvo na savinjskem območju med najbolj razvitimi na Slovenskem. To se ne kaže samo v njegovi proizvodni usmerjenosti ter v stopnji mehaniziranega obdelovanja zemljišč, temveč še prav posebej v organizacijsko-proizvodni povezanosti zasebnega kmetijstva z družbenimi kmetijskimi organizacijami (kooperacija) ter v čedalje močnejšem in vsestranskem uveljavljanju novih družbeno-ekonomskih odnosov. Zaradi takšnega stanja, ko se iz dneva v dan kažejo nove spodbude in procesi v celotnem življenjskem utripu te pokrajine, postaja tudi njena podoba izredno fleksibilna. To pomeni, da kmetijstvo v gospodarsko razvitih predelih, ki so še naprej pod neposrednimi vplivi industrializacije in urbanizacije, izgublja na dosedanji gospodarski moči in družbeno-socialni veljavi. S tem v zvezi pa slabijo in



Pogled na osrednji in strnjen del naselja Kale na Ponikovski planoti. Čeprav se v njegovi fiziognomiji, gospodarski usmerjenosti ter v prebivalstveni strukturi odražajo vse najbolj značilne lastnosti obrobne gričevnato-prehodnega območja med Spodnjo Savinjsko dolino in Velenjsko kotlino, pa je naselje še vedno vključeno v sklop šempetrske krajevne skupnosti.

ponekod tudi izredno naglo izginjajo nekateri najbolj tipični zgradbeni objekti v okviru savinjskega kmečkega doma (npr. kozolec, kašta, svinjak, hmeljska sušilnica, klet itd.). Še do začetka šetdesetih let je bilo popolnoma naravno, da so posamezne kmečke zgradbe, ki so jih bili zgradili že v začetku našega stoletja, še bolj pa tiste iz obdobja med obema vojnama, popolnoma ustrezale bodisi po velikosti bodisi po funkcijski razdelitvi prostorov takratni proizvodni usmerjenosti in zmogljivostim savinjskih kmetij. Toda kasnejša, posebej pa še današnja gospodarska usmerjenost in struktura hmeljarsko-živinorejskih kmetij, ki so v obdobju nagle mehanizacije in preusmeritve obstoječih proizvodnih zmogljivosti, zahteva tudi korenite preureditve in razširitve posameznih gospodarskih poslopij (hlevov, kozolcev za zaščito kmetijske mehanizacije itd.). Tako prihaja v razvitejših, predvsem v ravninskih in deloma še v obrobni predelih Spodnje Savinjske doline v zadnjih dveh desetletjih tudi do čedalje močnejše koncentracije glavnih in pomožnih gospodarskih zgradb in njihovih prostorov. Ugotavljamo pa, da kolikor intenzivneje je preslojevanje kmečkega prebivalstva v druge dejavnosti, toliko hitreje in dosledneje se uveljavljajo najrazličnejše težnje po spremembah posameznih kmečkih zgradb, bodisi njihovih funkcij bodisi po preoblikovanju njihove celotne fiziognomije. Na osnovi najrazličnejših proučitev smemo upravičeno trditi, da je bila z deagrarizacijo, in še posebej s tistimi začetnimi procesi v povojnem obdobju, ki so neomajno temeljili na socialno-gospo-



Zdravstvena in lekarniška postaja Prebold

Foto Tone Tavčar

darskih spremembah in vrednotah našega podeželja, popolnoma razvrednotena tudi nekdanja kmečka, ali — v širšem smislu — podeželska (ruralna) arhitektura.

S tem v zvezi pa se spreminjata tudi oblika in položaj naselij, še posebej vasi v ravninskem predelu: ali ob pomembnejših prometnicah ali pa ob neposrednem zaledju večjih industrijskih ali mestnih naselitvenih jeder. Skratka, deagrarizacija neposredno pospešuje izenačevanje fiziognomije med podeželjem in drugimi območji. S tem pa naglo bledijo in izginjajo nekdanje podobe kmetijskih predelov, v katerih se odsvita vsa pretekla gospodarska usmerjenost našega polikulturalnega kmetijstva.

IV. NEKATERI DEMOGRAFSKI POJAVI IN OBLIKE DEAGRARIZACIJSKIH PROCESOV

a) Rast števila prebivalstva

V povojnem obdobju so bile težnje glede razvoja savinjskega prebivalstva zelo podobne obče slovenski populacijski strukturi in dinamiki. Še leta 1948 je bilo na današnjem območju občine Žalec blizu polovice kmetijskega prebivalstva (48,2 %), katerega delež je upadel do leta 1953 na 42,3 %, njegovo število pa se je zmanjšalo za 8,92 %. V obdobju 1948—1971 se je povečalo število prebivalstva za 18,7 %, število agrarnega prebivalstva pa je upadlo za 42,8 %; v letu 1971 je znašal delež kmetijskega prebivalstva v žalski občini le 23,2 % (v SR Sloveniji 20,4 %). Značilno je, da je bilo razslojevanje kmetijskega (predvsem kmečkega) prebivalstva v druge dejavnosti in poklice v vseh povojnih letih najintenzivnejše v SR Sloveniji, saj se je zmanjševalo število njenega kmetijskega prebivalstva s povprečno letno stopnjo 2,31 % v letih 1953—1971 (v Spodnji Savinjski dolini — 2,02 %, SR Hrvatski — 1,96 %, SAP Vojvodini 1,63 %, SR Črni gori — 1,56 %, SR BiH — 0,86 %, SR Srbiji — 1,26 %, SR Makedoniji — 1,10 % in SAP Kosovem + 0,56 %). Ne samo to, da ima danes SR Slovenije v povprečju najnižji delež kmetijskega prebivalstva v naši državi, temveč so bili prisotni v vsem povojnem obdobju na njenem ozemlju izredno močni gospodarski vzvodi, ki so pospeševali in preusmerjali preslojevanje kmetijskega prebivalstva. Proces deagrarizacije, ki je tesno povezan z urbanizacijo našega podeželja, je še vedno intenzivno prisoten v najrazličnejših oblikah na vsem slovenskem podeželju. Cisto naravno je, da tako močna stopnja razslojenosti kmetijskega prebivalstva, kakršna je danes v kmetijsko najbolj razvitih predelih naše republike, poraja in oživlja povsem nove kvalitete in procese v preoblikovanju našega podeželja. Nagla industrializacija je prinašala na podeželje povsem nove in močne impulze, ki so zavrli ali pa sploh preusmerili ves dotedanji bolj ali manj spontani razvoj našega podeželja. Močni industrializacijski vplivi so s svojimi naglimi učinki takorekoč porušili obstoječe, skozi desetletja nastajajoče sožitje in vraščanje oblik in procesov med podeželjem in pomembnejšimi, ali pa samo lokalnimi središči neagrarnih dejavnosti. Prav zato je bilo v prvi fazi povojne indu-

strializacije na našem podeželju toliko nesoglasij v nastajanju in preoblikovanju agrarnega pejzaža (socialni prelog, propadanje kmetij, visok delež ostarelega prebivalstva, posestva brez mladih kmečkih gospodarjev in naslednikov, nezainteresiranost za obnovo kmečkih gospodarskih poslov itd.).

Navidezno nepomirljivo nasprotje med kmetijstvom in neagrarnimi dejavnostmi je bilo z lahkoto razvozlati in razrešiti samo z novim predvidenjem kmetijskega prostora, njegovega zemljišča in njegove namembnosti ter s pospeševanjem najrazličnejših oblik usmerjene (t. j. specializirane) kmetijske proizvodnje. Zato dobivajo kmetijski predeli v gospodarsko razvitih območjih čedalje več novih oblik in povsem svežih fiziognomskih potez, ki so posledica novega gledanja in gospodarjenja na kmečki zemlji. Nikakor pa se s tem ne oživljajo vse nekdanje oblike dela in življenja na podeželju. Kajti novi gospodarski vzvodi prinašajo in porajajo tudi povsem nove procese. Zato so jim marsikdaj stare oblike v napoto, ko jih ovirajo pri hitrejšem vraščanju in prilagajanju ter preoblikovanju novega (geografskega) okolja.

Tabela 1. Število prebivalstva po karakterističnih območjih Spodnje Savinjske doline leta 1948, 1953, 1961 in 1971

	Areal (v ha)	1948	1953	1961	1971	Gostota obljudenosti (na 1 km ²) 1971. leta
a*	4.575	7.982	8.515	9.755	11.867	259,4
b	2.663	3.400	3.566	3.800	4.059	152,4
c	2.566	3.064	3.006	3.095	3.190	124,3
č	8.357	4.893	4.987	5.162	5.132	61,4
d	4.925	1.538	1.600	1.526	1.424	28,9
e	4.803	1.527	1.470	1.285	1.145	23,8
f	7.028	5.781	6.106	6.529	6.647	94,6
g	4.089	8.491	9.154	10.622	12.776	312,5
Skupaj	34.917	28.185	29.250	31.152	33.464	95,8

* Opomba: a = predel med Savinjo in Ložnico, b = predel na prodnatem svetu desnega brega Savinje, c = ravninsko-dolinski predel v porečju Bolske, č = severni gričevnato-kraški svet, d = Dobroveljska planota z obrobniimi naselji, e = jugozahodni hribovski kmetijski predel, f = jugovzhodni obrobni hribovski predel z industrijskimi (rudarskimi) naselji, g = skupina nekdanjih trgov in današnjih industrijskih (rudarskih) naselij. Tudi v vseh naslednjih tabelah je ohranjeno tukajšnje zaporednje območij!

Tudi v najbolj razvitih kmetijskih predelih, med katere sodi Spodnja Savinjska dolina, imamo nekatera območja z različno gospodarsko usmerjenostjo in razvitostjo. Razlike v usmeritvi in gospodarski razvitosti žalske občine so odraz obstoječih prirodnih svojstev in njenega družbeno-gospodarskega razvoja. Splet njihove vzajemnosti se kaže v posameznih območjih, ki dokaj nazorno in različno reagirajo na enake ali vsaj sorodne zunanje vplive in učinke. Zato so učinki in posledice industrializacije zelo različni na posameznih, geografsko tako samosvojih območjih, kot jih



Razložena oblika naselja Lipje pri Vinski gori je danes eno izmed značilnih delavsko-kmečkih naselbin v zgornjem porečju Pirešice. Pogled na Zgornje in Spodnje Lipje. Večina domov je prislonjena na strmine jugozahodnega pobočja Radeča (937 m). Zgornje Lipje stoje na apnencu, medtem ko so selišča spodnjega zaselka postavljena na mejo med apnencem in tufskimi peščenjaki.

imamo v Spodnji Savinjski dolini. Industrializacijski učinki se med drugimi najbolj neposredno zrcalijo že v rasti števila prebivalstva. Od leta 1948 do 1971 se je povečalo prebivalstvo žalske občine v povprečju za 18,73 ‰; v podrobnostih pa so populacijske spremembe zelo različne: v industrijskih in nekdanjih trških naseljih se je povečalo število prebivalstva kar za 50,5 ‰, v osrednjih ravninskih območjih ob Savinji za 39,92 ‰, v dolinskem (ravninskem) predelu porečja Bolske 4,11 ‰ ter v severnem gričevnatem obrobju Spodnje Savinjske doline (4,9 ‰), kjer pa v zadnjem desetletju čedalje močnejše segajo neposredni vplivi velenjskega industrijskega predela, tam pa že za manj kot eno dvajsetino. Za jugovzhodni obrobni hribovski predel z rudarsko-industrijskimi naselji je tudi značilna sorazmerno močna rast števila prebivalstva, in sicer za 14,98 ‰. Vsa druga območja Spodnje Savinjske doline so imela leta 1971 manjše število ljudi kot pa v prvih povojnih letih (1948). Najizrazitejša depopulacija je zajela jugozahodno hribovsko in kmetijsko območje (— 25 ‰); precej manjša pa je značilna za zahodno obrobje dobroveljskega kraškega predela (— 7,4 ‰). Tako spoznamo, da je bila najmočnejša dinamika rasti prebivalstva v povojnih letih v ravninskih naseljih med Savinjo in Ložnico. Število tamkajšnjega prebivalstva se je povečalo kar za 48,67 ‰, v naseljih na desni strani Savinje pa le za eno petino (+ 19,38 ‰).

Značilno je, da so imela ob koncu prvega povojnega obdobja (od 1948—1953) samo naselja v dolinskih območjih porečja Bolske (— 1,89 ‰)

ter v jugozahodnem hribovskem kmetijskem predelu ($-3,73\%$) manjše število prebivalcev kot leta 1948. V vseh drugih območjih se je povečalo število ljudi. Najizrazitejši prirastek so imela industrijska in nekdanja trška naselja ($+7,81\%$), pa območje med Ložnico in Savinjo ($+6,68\%$) in jugovzhodni hribovski predel z rudarstvom in industrijo ($+5,62\%$). Naselja na prodnatem svetu na desni strani Savinje ($+4,88\%$), kakor tudi tista na Dobroveljski planoti in pod njenim obrobjem ($+4,03\%$), so porasla že za manj kot eno dvajsetino. Za severni gričevnato-kraški svet pa je značilna stagnacija v rasti števila prebivalstva ($+1,92\%$).

Že v naslednjem osemletnem razdobju (1953—1961) je prišlo do prve izrazitejše diferenciacije med obravnavanimi območji Spodnje Savinjske doline. Poleg industrijsko-trških naselij ($+16,04\%$) so tudi ravninska naselja med Savinjo in severnim kotlinskim obrobjem ($+14,56\%$) izredno močno napredovala v številu prebivalstva. Za njimi so zaostali za več kot polovico kraji na desni strani Savinje ($+6,56\%$) ter v jugovzhodnem hribovskem predelu ($+6,93\%$). Pri njih se je gibala rast števila prebivalstva v mejah občinskega povprečja. Pod njim so bila za več kot polovico naselja v dolini Bolske ($+2,96\%$) ter v severnem gričevnatem svetu ($+3,51\%$). V tem času so se ponovno pojavile depopulacijske težnje, ki so zajele poleg naselij v jugozahodnem hribovskem predelu ($-12,59\%$) še predel zakraselih Dobrovelj in njeno obrobje ($-4,62\%$).

Za desetletje 1961—1971 je bila značilna polarizacija v rasti števila prebivalstva med kmetijskimi in urbano-industrijskimi območji žalske občine. Na to nas opozarjajo naslednja dognanja: najintenzivnejša rast je zajela prebivalstvo v naseljih med Ložnico in Savinjo ($+21,65\%$) ter v industrijsko-trških naseljih ($+20,27\%$), kjer se je povečalo prebivalstvo za več kot petino. Za prodnato kmetijski predel ob desnem bregu Savinje je karakteristično, da je poraslo prebivalstvo v njegovih naseljih le za $6,82\%$, kar je le za spoznanje manj, kot pa je znašalo povečanje števila ljudi na področju celotne občine Žalec ($+7,42\%$). Edinole predel ob Bolski ($+3,07\%$) in v jugovzhodnem (rudarsko) industrijskem območju ($+1,81\%$) sta prikazala rahlo povečanje števila svojega prebivalstva. Za vsa tri druga gričevnato, kraško in jugozahodno hribovsko območje pa je bila značilna depopulacija. V tem desetletju se je najbolj zmanjšalo število ljudi v jugozahodnem hribovskem območju ($-10,89\%$) ter na zakraselih Dobrovljah ($-6,68\%$), medtem ko je za severni gričevnato-kraški predel ponovno značilna stagnacija ($-0,58\%$).

V povojnih letih (1948—1971) je naraščalo število prebivalstva v naseljih na levi strani Savinje dvainpolkrat hitreje kot pa na drugi strani Savinje, kjer je bilo na nivoju občinskega povprečja. Severni gričevnati svet in dolina Bolske sta imela v tem času približno enako intenziteto v rasti števila prebivalstva. Pri tem moramo opozoriti še na to, da je bila intenziteta rasti prebivalstva v ravninskem delu Bolske kar za dvakrat večja kot v gričevju severnega kotlinskega obrobja, in sicer v letih 1953—1971. V industrijsko-rudarskem predelu jugovzhodnega hribovja ($+0,65\%$ letno) je naraščalo prebivalstvo počasneje, kot pa je znašala njegova povprečna stopnja za celotno Spodnjo Savinjsko dolino. Zanj je značilno, da kolikor bolj se odmikamo povojnemu obdobju, toliko hitreje slabi nje-

gova prebivalstvena dinamika in privlačnost. Podobno ugotovitev smemo zapisati za vsa druga obravnavana območja žalske občine, z izjemo industrializiranega predela med Savinjo in Ložnico ter za industrijsko-trška naselja. Za poslednji dve skupini naselij je značilno, da se dviga intenziteta rasti prebivalstva iz obdobja v obdobje. Čim bližje oziroma mlajše je obdobje, tem intenzivnejši prirastek prebivalstva je značilen zanj.

Edinole dobroveljski predel in jugozahodno hribovsko kmetijsko območje imata depopulacijo v vseh povojnih obdobjih. Ugotavljamo, da so zajele Dobrovlje z vsem njenim obrobim zaledjem kar triinpolkrat slabotnejše depopulacijske težnje (letno zmanjšanje števila prebivalstva znaša $-0,32\%$), kot pa so jih doživljala izrazito kmetijska naselja jugozahodnega hribovja (povprečna letna stopnja je znašala $-1,09\%$ v letih 1948—1971).

Nedvomno je prikazana rast števila prebivalstva po posameznih območjih odsev prirodnih in družbeno-gospodarskih komponent geografskega okolja. Res je, da je bila z zmanjševanjem kmetijskega življa okrepljena gospodarska moč večine savinjskih kmetij; toda urbanizacija podeželja, ki je potekala vzporedno z razslojevanjem kmetijskega prebivalstva, je s širjenjem zazidalnih površin ter z drobljenjem zemljiške posesti sproti »požirala« najboljši rodovitne površine kmetijskega zemljišča. Vsa najbolj izrazita kmetijska območja, še posebno tista v odmaknjenih in slabo dostopnih, gričevnatih, kraških ali v hribovskih predelih Spodnje Savinjske doline, so izgubila v zadnjih dveh desetletjih in pol več svojega prebivalstva, kot je znašala njegova reprodukcija (naravni prirastek).



Na slemenu, ki ga obdajata ozki dolinici Potočnikovega in Rimskega grabna nad Galicijo, stoji mogočen dom Supergerjeve domačije (Zavrh pri Galiciji). Velikost posameznih zgradb in poslopij nam že na zunaj potrjuje, da pripadajo največji kmetiji. Pri Supergerjevem kozolcu stoji granitni obelisk v spomin na tu padla partizana.

Razčlenitev rasti prebivalstva po posameznih območjih nam je nedvoumno pokazala, da je bila diferencialna rast števila prebivalstva že vseskozi vidno prisotna. In to je tudi eden izmed povsem običajnih pojavov med posameznimi predeli (prim. tabela 1). Pri tem je značilno, da so najbolj tipična hribovska kmetijska območja pričela vidneje izgubljati svoje prebivalstvo šele v obdobju 1953—1961. Prav tako so imela vsa območja, razen industrijskih predelov, v desetletju 1961—1971 nižjo stopnjo rasti prebivalstva kot v letih 1953—1961; ta pa je bila v večini primerov (razen kraškega in hribovskega obrobja ter območja na desni strani Savinje in v jugovzhodnem industrijsko-rudarskem območju) spet višja kot v obdobju 1948—1953. Vse te navedbe in prej prikazane razčlenitve nam dokaj nazorno kažejo: prvič, da so se činitelji, ki neposredno vplivajo na rast števila prebivalcev obnovili in utrdili, ker so bili močno razrvani od vojnih razmer, šele v letih 1953—1961. In drugič, šele v šestdesetih letih je prišlo do vidnejše regionalne diferenciacije, ko so izraziteje kot kdajkoli poprej stopili v ospredje čisto gospodarski činitelji. Z njimi pa so bila s sodobnimi merili nanovo prevrednotena posamezna (geografska) območja Spodnje Savinjske doline.

b) Naravno gibanje prebivalstva in selitvena bilanca v desetletju 1961—1970

Stopnja reprodukcijske sposobnosti prebivalstva na določenem območju je ena izmed pomembnih sestavin, ki neposredno soodloča pri rasti njegovega števila. Ker še nimamo zbranega celotnega gradiva o številu rojstev in smrtnih primerov za območje žalske občine za celotno povojno obdobje, ne moremo prikazati podrobnejše podobe o naravnem prirastku prebivalstva po posameznih časovnih obdobjih, ki smo jih uporabili pri prikazu rasti števila prebivalstva. Za delno osvetlitev vrednosti naravnega gibanja prebivalstva smo izbrali desetletno obdobje, in sicer za leta od 1961 do 1970.

Tabela 2. Število rojstev, smrti, naravni prirastek in selitvena bilanca po območjih Spodnje Savinjske doline v desetletju 1961—1970

Območje	Rojstva	Smrti	Naravni prirastek	Selitvena bilanca
a*	1.928	1.249	679	+ 1.433
b	658	398	260	— 1
c	559	540	19	+ 76
č	910	628	282	— 312
d	287	180	107	— 209
e	197	152	45	— 185
f	1.097	583	514	— 396
g	2.011	1.245	766	+ 1.388
S k u p a j	5.636	3.730	1.906	+ 406

* Glej opombo in legendo pod tabelo 1!



Tudi v odročnih predelih Spodnje Savinjske doline se je uveljavila — predvsem zaradi čedalje večjega pomanjkanja ustrezne kmečke delovne sile — nova tehnologija v pridelovanju hmelja. Hmeljišča s hmeljevskami je zamenjala sodobna hmeljska žičnica s kostanjevimi nosilci in oporniki. Pogled na srednji del Podvrha pod Dobrovljami, in sicer od Koka proti severu (A = Rak, B = Hlastej na vzhodnem pobočju Dobrovelj, C = Cimperšek).

V tem času je zabeležila matična statistična služba 5.636 rojstev na celotnem območju Spodnje Savinjske doline. Povprečna letna stopnja rojstev je znašala tedaj 17,44 ‰ (preračunano na 1.000 prebivalcev; podrobnosti gl. *N a t e k*, 1974, str. 12—17; 1977, str. 194). V tem prispevku nas prvenstveno zanimajo: a) ali so sploh obstajale razlike v stopnji rodnosti med posameznimi obravnavanimi območji Spodnje Savinjske doline; b) kolikšne so regionalne razlike pri naravnem prirastku prebivalstva.

Presenetljiva je ugotovitev, da je bila r o d n o s t v desetletju 1961—1970 najvišja v naseljih po Dobroveljski planoti ter na njenem obrobem vznožju. Znašala je kar 19,46 ‰, kar pomeni, da je bila za 11,6 ‰ nad občinskim povprečkom. Nad njim je bila vrednost rodnosti še v naseljih med Ložnico in Savinjo (17,83 ‰), v ravninskem delu porečja Bolske (17,79 ‰) ter v severnem gričevnato-zakraselem svetu med Celjem in Velenjem (17,68 ‰). V vseh drugih skupinah naselij pa je bila manjša od občinskega povprečja. Med njimi izstopajo zlasti še nekdanji trgi in današnji industrijski kraji. V letih 1961—1970 je znašala pri njih nataliteta 17,19 ‰. Najnižjo stopnjo rodnosti so imela tedaj naselja južnega obrobnega hribovskega predela, in sicer njegovega industrijskega območja (16,65 ‰) za spoznanje višjo kot njegov zahodni del (16,21 ‰). Tudi ravninska naselja na desni strani Savinje so imela vsaj za 4 ‰ nižjo rodnost (16,74 ‰) kot celotna Spodnja Savinjska dolina.

Že pred leti je bilo ugotovljeno, da je imela občina Žalec višjo stopnjo umrljivosti, kot je znašala njena povprečna vrednost za celotno ozem-

lje SR Slovenije (gl. tudi Natek, 1974, str. 14—16). Nedvomno so k temu nenormalnemu dejstvu nemalo prispevali tudi domovi upokoјencev in socialnih podpirancev, ki so bili kar štirje v Spodnji Savinjski dolini v obravnavanem desetletju (Grmovje, Novo Celje, Polzela in Šmatevž). To se navsezadnje kaže najbolj prepričljivo v podrobnejši razčlenitvi podatkov v tabeli 2.

V preteklem desetletju (1961—1970) se je gibala stopnja umrljivosti med 8,85‰ in 17,19‰. Najnižjo so imela industrijsko-rudarska naselja v jugovzhodnem hribovskem obrobju, medtem ko je bila najvišja v dolinsko-ravninskih naseljih porečja Bolske (v ta predel smo uvrstili tudi Šmatevž!). Prav zaradi domov ostarelega prebivalstva, ki so v glavnem osredotočeni med Savinjo in Ložnico (Novo Celje in Polzela), je imel ta najbolj deagrarizirani in urbanizirani predel Spodnje Savinjske doline tudi visoko stopnjo umrljivosti (11,55‰), ki se je dokaj dobro ujemala z občinskim povprečkom. V naseljih na izrazito prodnati (desni) strani Savinje pa je znašala tedaj umrljivost 10,13‰, v vseh drugih območjih (severni gričevnati predel, Dobroveljska planota, jugozahodni hribovski kmetijski predel) pa se je gibala med 12,20 do 12,51‰. V industrijsko-trških naseljih je znašala umrljivost 10,64‰.

Odras razlik med stopnjami rodnosti in umrljivosti se kaže v vrednosti naravnega ali prirodnega prirastka prebivalstva. V obravnavanem desetletju je znašal na celotnem območju žalske občine 5,90‰, kar pomeni, da se je rodilo letno na 10.000 ljudi 59 oseb več kot pa jih je umrlo. Na podlagi danih razlik v vrednostih natalitete in mortalitete ugotavljamo, da je bila najnižja stopnja naravnega prirastka v dolini Bolske (letni povpreček je znašal + 0,60‰) ter v jugozahodnem hribovskem predelu (+ 3,7‰), ki sodi neposredno v povirje desnih pritokov Bolske. V prehodnem gričevnatem predelu med Velenjsko in Celjsko kotlino je znašal prirodni prirastek prebivalstva 5,48‰. V vseh drugih območjih pa je že presegel povprečno vrednost občinskega nivoja. V industrijsko-rudarskem jugovzhodnem hribovju je znašal 7,80‰, na področju Dobrovelj 7,26‰, na ravnini na obeh straneh Savinje pa 6,37‰ (na levi strani 6,28‰ in 6,61‰ na desni strani). Tudi v izrazito industrijsko-trških naseljih je presegal občinsko raven za dobro desetino, saj je znašal 6,55‰.

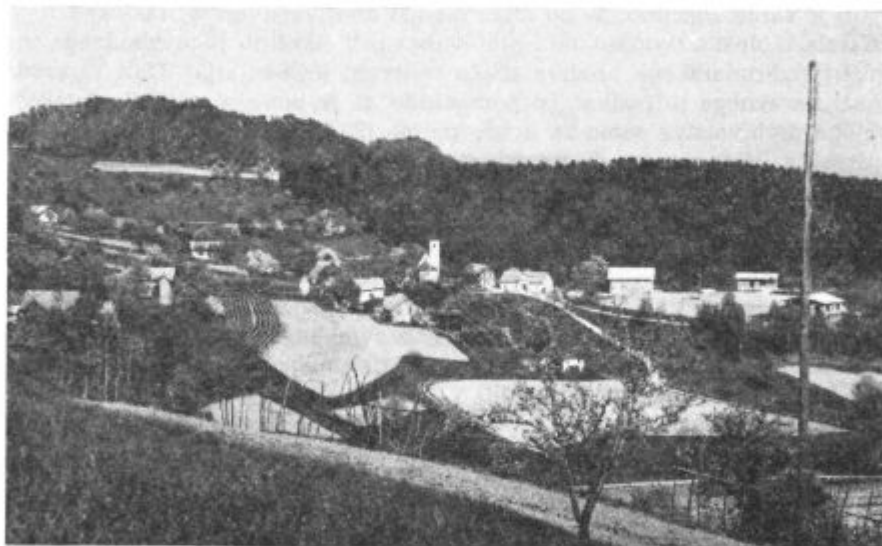
Rast števila prebivalstva ni bila odvisna samo od naravnega prirastka, temveč tudi od gospodarskih činiteljev, ki so usmerjali selitvene tokove. Ugotavljamo namreč, da so imeli v desetletju 1961-71 nekateri izraziti kmetijski predeli Spodnje Savinjske doline tudi za petino (19,7%) višji prirodni prirastek (7,3 do 9,9‰) kot industrijska območja (6,6‰), medtem ko je bila dejanska rast števila prebivalstva v obratnem sorazmerju z deležem kmetijskega prebivalstva. Tudi za območja žalske občine velja ugotovitev, da so selitve, ki jih regulirajo in usmerjajo ekonomski pogoji, med najpomembnejšimi vzroki mnogih prebivalstvenih sprememb.

Razlike med dejansko rastjo števila prebivalstva in njegovim naravnim prirastkom nam podajajo in karakterizirajo selitveno bilanco. V preteklem desetletju se je povečalo število prebivalstva širšega območja Spodnje Savinjske doline za nekaj več (406 oseb), kot pa je znašal prirodni

prirastek. Na osnovi te ugotovitve spoznamo, da je bilo območje žalske občine v tem času vendarle še privlačno za priseljevanje ljudi.

Presenetljiva pa je ugotovitev, da so bila v obravnavanem desetletju samo naselja med Ložnico in Savinjo ter v ravninskem predelu Bolske sposobna privabiti večje število ljudi, kot se jih je bilo izselilo iz njih. Najvišjo vrednost v presežku selitvenega salda je izkazovalo območje med Savinjo in Ložnico, in sicer v letnem povprečju kar $+13,26\%$. Kar za pet in polkrat nižjo vrednost so imela v povprečju naselja v dolini Bolske ($+2,42\%$). Na vseh drugih območjih žalske občine pa so že prevladovala večja ali manjša jedra močnejših odselitev. Odseljevanje je najbolj prizadejalo kmečka naselja, bodisi na območju Dobrovelj ($-14,17\%$) bodisi v povirnih delih desnih Bolških pritokov (v letnem povprečju $-15,23\%$). Jugovzhodni hribovski industrijsko-rudarski predel ($-6,01\%$) ter severno gričevnato območje ($-6,06\%$) sta izgubila s selitvami sorazmerno enak delež svojega prebivalstva. Za naselja na prodnati ravnini na desni strani Savinje pa je značilno, da je bila rast njihovega prebivalstva v glavnem odvisna samo od (domačega) prirodnega prirastka. Ali drugače zapisano: na tem območju je bil obseg odselitev domala enak številu priselitev, zato migracijski tokovi niso vplivali na spremembo števila prebivalstva.

Na podlagi te razčlenitve spoznamo, da so industrializirana območja tudi v občini Žalec jedra, okrog katerih se zbira domače in priseljeno



V zavetju Peterniškovega griča (610 m) stojijo na njegovih prisojnih južnih pobočjih, med potokoma Cerkovnica in Kisoviški potok, domovi razloženega naselja Stopnik. Razdrobljena zemljiška posest pa bližina osrednje dolinske prometnice sta nemalo pripomogli k izseljevanju in razslojevanju kmetijskega prebivalstva. V zadnjih desetih letih so obnovili v Stopniku marsikatero staro kmečko hišo. Domače prebivalstvo, ki je zaposleno v dolinskih industrijskih obratih, pa si je zgradilo več hiš. Iz zadnjega desetletja je tudi nekaj novih počitniških hišic.

mlado prebivalstvo. Industrijski kraji in nekdanja trška naselja so dobila v tem času 1.388 priseljencev več kot so oddala svojih ljudi v selitveni tok. To pomeni, da so še vedno le posamezna naselitvena jedra, ki privlačujejo in potem tudi zadržujejo svoje prebivalstvo.

Povečanje števila prebivalstva v industrijskih in starih trških naseljih, kakor tudi v ravninskem predelu ob Savinji, je bilo večje v desetletju 1961—1971, kot je znašala vrednost prirodnega prirastka. Zato je bila za dolinsko osrednje, ki je čedalje močneje vključeno v zaledje večjih industrijskih in mestnih aglomeracij, ki so že izven ožjega območja hmeljarskega predela Savinjske doline, značilna pozitivna migracijska bilanca. V preteklem desetletju so imela industrijska in stara trška naselja največji presežek priselitev nad odselitvami (letno povprečje + 11,86 ‰) in le nekoliko višja vrednost selitvene bilance je bila značilna še za vzhodno, to je že močno deagrarizirano in urbanizirano ravninsko območje ter za naselja v dolini Bolske.

Naravni prirastek je prispeval k rasti števila prebivalstva v predelu med Savinjo in Ložnico samo 32,2 ‰, preostalih 67,8 ‰ prirastka pa je odpadlo na priselitve. Tudi v industrijsko-trških naseljih je domača reprodukcija prebivalstva prispevala samo tretjino k celotnemu številu prirastka prebivalstva. V dolini Bolske so bile priselitve udeležene kar z 80 ‰ pri povečanju števila prebivalstva, a delež naravnega prirastka je znašal le petino. V vseh drugih predelih Spodnje Savinjske doline je bila vrednost naravnega prirastka večja, kot je znašalo povečanje števila prebivalstva. Zato je zanje značilno, da so imeli manjši prebivalstveni prirastek, kot je znašala biološka reprodukcija prebivalstva. V naseljih jugovzhodnega industrijsko-rudarskega predela znaša selitveni primanjkljaj 77,04 ‰ vrednosti naravnega prirastka. To pomeni, da se je povečalo število tamkajšnjega prebivalstva samo za dobro petino (22,96 ‰) vrednosti prirodnega prirastka. V severnem gričevnato-kraškem predelu, na Dobrovljah ter v območju jugozahodnega hribovskega sveta pa je zajelo odseljevanje večje število ljudi, kot je znašala vrednost naravnega prirastka. To pomeni, da je bil v te selitvene tokove zajet poleg celotnega povečanja števila ljudi še del tistega prebivalstva, ki je tod bivalo še leta 1961. Iz jugozahodnega hribovskega kmetijskega predela je odšlo 140 oseb, z območja Dobrovelj 102 osebi, iz severnega gričevnatega obrobja pa še 30 ljudi več, kot je znašala številčna vrednost tamkajšnjega prirodnega prirastka. Zato smemo vsa tri omenjena področja uvrstiti v skupino naselij z izrazitimi depopulacijskimi težnjami.

Neposredna posledica nakazanih teženj v dinamiki razvoja števila prebivalstva po posameznih območjih žalske občine je našla odmeve v prostorski prerazporeditvi prebivalstva ter v gostoti obljudenosti. Razvite oblike nekmetijskega gospodarstva terjajo in porajajo znatno gostejšo naseljenost kot še tako avtarkične oblike kmetijstva. Zato smemo v oblikah gospodarskih dejavnosti iskati enega izmed pomembnejših činiteljev, ki so nemalo prispevali h koncentraciji poselitve določenega območja.

Leta 1971 je prišlo v žalski občini v povprečju 958 ljudi na 1.000 ha površine. Samo za naselja jugovzhodnega hribovskega industrijskega pre-

dela je veljala tedaj omenjena gostota prebivalstva, medtem ko je bila povsod drugod znatno višja ali nižja. Najgosteje je bil poseljen predel med Savinjo in Ložnico (259 ljudi na km²). Istočasno je prišlo na prodnati ravnini na desni strani Savinje 152 ljudi na 100 ha, kar je še vedno skoraj za tri petine nad savinjskim povprečkom. V dolini Bolske je prišlo 124 ljudi na 1 km², a že za polovico manjša od te vrednosti je bila obljudenost na Ponikovski planoti ter v Dobrnskem podolju, ki sta vključena v severni gričevnati predel (61,4 ljudi na 1 km²). Obljudenost dobroveljskega predela je znašala v povprečju 289 ljudi na 1.000 ha, a v jugozahodnem kmetijskem hribovskem območju pod Veliko planino (1.206 m) pa le še 23,8 oseb na 1 km². Ako vzamemo samo industrijsko-trška naselja, pa ugotovimo, da je prišlo leta 1971 na njihovem teritoriju že kar 3125 prebivalcev na 1.000 ha površine.

Tabela 3. Delež (%) prebivalstva po posameznih območjih Spodnje Savinjske doline od leta 1948 do 1971

Območje	1948	1953	1961	1971
a*	28,32	29,11	31,31	35,46
b	12,06	12,19	12,20	12,13
c	10,87	10,28	9,94	9,53
č	17,36	17,05	16,57	15,34
d	5,46	5,47	4,90	4,26
e	5,42	5,03	4,12	3,42
f	20,51	20,87	20,96	19,86
g	31,13	31,30	34,10	38,18
Skupaj	100,00	100,00	100,00	100,00

* Razčlenitev legende je pod tabelo 1.

Dinamika rasti števila prebivalstva, ki je bila tako različna med posameznimi predeli, je neposredno prispevala k današnji poseljenosti Spodnje Savinjske doline. V kolikor je nazadovalo število prebivalstva posameznega območja v povojnih letih, se je vzporedno s tem tudi zmanjšal njegov delež v okviru celotne žalske občine (prim. tabelo 1 in 3). Že večkrat je bilo ugotovljeno, da je prebivalstvo določenega naselja tisti dejavnik, ki neposredno s svojimi najraznovrstnejšimi dejavnostmi spreminja podobo in vlogo svojega okolja. Zato smemo upravičeno domnevati, da vsi tisti predeli, ki izgublajo svoje prebivalstvo, postajajo čedalje manj dejavni, oziroma njihova gospodarska moč odločno slabi v primerjavi s predeli, ki jih poživljajo tudi živahni doselitveni tokovi mladih ljudi. Zategadelj postajajo vsi naši hribovsko gričevnati predeli ter območja z visokim odstotkom kmetijskega prebivalstva čedalje bolj zapuščeni. Za njih so značilne ponavadi še podedovane oblike kmetovanja na zemlji, ki ne prinašajo večjega materialnega uspeha in ne porajajo novih pobud, ki bi do temeljev prenovile obstoječi gospodarski sistem. V vsem tem je eden izmed glavnih vzrokov, ki pogojujejo domala v vsem hribovskem svetu še toliko »arhaičnih« oblik življenja in dela, kot jih zlepa ne najdemo več kjerkoli drugje. Tudi fiziognomija pokrajine je v odročnih, a kmetijskih predelih ostanek iz preteklosti, in ki se ohranja v današnji čas tudi zaradi

nerazvite prebivalstvene strukture na eni strani ter podedovanih oblik obdelovanja zemlje na drugi strani. Slehera dejavnost, ki temelji na naj-novejših tehnoloških dosežkih, bo z lahkoto dajala sodobnejši pečat svojemu celotnemu proizvodnemu okolju. In prav v tem temeljijo bistveni gospodarski in fiziognomski raziočki med hribovskimi kmetijskimi predeli ter deagrariziranimi ter industrializiranimi območji Spodnje Savinjske doline.

c) Nekatere značilnosti v razvoju kmetijskega prebivalstva

Stopnja razslojenosti kmetijskega prebivalstva ali deagrarizacije je tesno povezana z gostoto obljudenosti: čim manjša je poselitev, tem večji delež kmetijskega prebivalstva ima območje. Leta 1971 je bilo značilno za Spodnjo Savinjsko dolino, da je imela kar 37 % kmetijskega prebivalstva osredotočenega na gospodarsko najrazvitejšem osrednju, to je na ravnini na obeh straneh Savinje (leta 1953 34,2 % in 1961. leta že 36,17 %), ki je zavzemala 20,7 % njenega površja. S tem, da polagoma narašča udeležba ravninskega predela v deležu kmetijskega prebivalstva, je nakazan današnji proces gospodarskega ustroja in potenciala savinjskega kmetijstva. In prav na tem območju je osredotočena pretežna večina kmetijskega zemljišča, ki je v posesti družbenega kmetijskega gospodarstva. Prav tako so na ravninskem predelu Spodnje Savinjske doline razmeščeni vsi najpomembnejši obrati kmetijskega kombinata, ki dajejo samo na tukajšnjem področju delo in zaslužek blizu 1.250 ljudem. Zategadelj je toliko bolj razumljivo večanje udeležbe ravninskega predela v celokupnem številu kmetijskega prebivalstva.

Tabela 4. Kmetijsko prebivalstvo po območjih Spodnje Savinjske doline leta 1953, 1961 in 1971

Območje	1953	1961	1971	Indeks rasti 1953—1971 (1953 = 100)
a*	2.663	2.408	1.946	73,08
b	1.566	1.552	932	59,51
c	1.586	1.375	920	58,01
č	3.038	2.654	1.906	62,74
d	1.140	1.039	738	64,74
e	1.037	952	628	60,56
f	1.322	969	702	54,46
g	1.615	1.556	1.252	77,52
S k u p a j	12.352	10.949	7.772	62,92

* Razčlenitev legende je podana pod tabelo 1.

V letu 1971 so imela industrijska in semiurbanska naselja že manj kot desetino agrarnega življa (9,8 %), pa tudi v jugovzhodnih kmetijskih območjih ob nekdanjih premogovnikih ter današnji industriji ga je bilo le še 10,56 %. Močno deagrarizirana ravninska predela na obeh straneh Savinje sta imela manj kot po šestino oziroma četrtno agrarnega življa. V naseljih na levi strani Savinje je bilo le še 16,4 % kmetijskega prebi-



Celotno zahodno in južno hribovsko obrobje Celjske kotline je sorazmerno gosto obljudeno s samotnimi kmetijami. Večina hribovskih samin ima obdelovalno zemljišče v sklenjenem kosu, zato govorimo, da je za nje značilna zemljiška razdelitev na (odprte ali zaprte) celke. Sodobni industrializacijski vplivi segajo tudi do najbolj oddaljenih hribovskih kmetij, kar se kaže med drugim tudi v čedalje močnejšem pomanjkanju delovne sile po domačijah. — Pogled na Kolarjevo kmetijo (v nadmorski višini 480 do 490 m) na Osredku (Ločica pri Vranskem), ki zajema predvsem prisojna pobočja nad dolino Bolske.

valstva, na prodnati ravnini na drugi strani reke pa 22,96 ‰. Tudi med prebivalstvom v ravninskem predelu porečja Bolske (28,84 ‰) ter v severnem gričevnatem kotlinskem obrobju (37,14 ‰) je bila še okoli tretjina kmečkih ljudi. Dobra polovica prebivalstva na zahodnem kraškem dobroveljskem obrobju (51,83 ‰) ter v jugozahodnem hribovskem zaledju v porečju Bolske (54,85 ‰) je bila še leta 1971 neposredno navezana in odvisna od dohodkov kmetijske proizvodnje.

Jakost ali stopnja deagrariacije, ki jo merimo s povprečnim letnim številom ali deležem razslojenega kmetijskega prebivalstva, je bila v vsem povojnem obdobju izredno močno prisotna na vseh območjih Spodnje Savinjske doline. V manj kot dveh desetletjih (1953—1971) se je zmanjšalo število agrarnega življa kar za 37,08 ‰; najmočnejši padec kmetijskega prebivalstva so zaznamovala naselja ob nekdanjih rudarskih krajih (—45,54 ‰ ali v letnem povprečju po —2,53 ‰) ter v ravninskem predelu porečja Bolske (—41,99 ‰ ali letno po —2,33 ‰). Za spoznanje manjša, a še vedno izrazita deagrariacija je zajela osrednji ravninski predel (—31,95 ‰ ali letno po —1,78 ‰), jugozahodno hribovsko območje (—39,44 ‰ ali letno po —2,19 ‰) ter naselja v severnem gričevnatem predelu (—37,26 ‰, a letno po —2,07 ‰). Na dobroveljskem kraškem pla-

toju ter njegovem obrobju se je zmanjšalo v tem času kmetijsko prebivalstvo za 35,26 % (letno po — 1,96 %), v industrijskih naseljih ter v nekdanjih trgih pa le za 22,48 % (letno po — 1,25 %).

Podrobnejša preučitev nam je pokazala, da vse razvitejše oblike gospodarstva in njegovih spremljajočih dejavnosti pospešujejo deagrarizacijo. Na hitrost in preslojevanje kmečkega prebivalstva ne more vplivati samo »domači«, to je lokalno pogojeni potencial neagrarnih dejavnosti, temveč čedalje pogosteje prihajajo do vidnega učinka vplivi tistih mestnih in industrijskih središč iz sosednjih predelov, ki so nenavadno močno razširili svoje gravitacijsko zaledje še na druga območja. Za razširitev gravitacijskih vplivov in njihovega obsega pa je potrebno v prvi vrsti tudi gostejše primarno prometno omrežje, ki poleg socialnih in ekonomskih razlogov spodbuja k dnevni migraciji delovne sile. Vse dotlej, dokler posamezna območja Spodnje Savinjske doline niso bila neposredno vključena v zaledja močnejših urbanskih ali industrijskih središč (npr. Celja, Velenja, mest »črnega revirja«, Domžal, Ljubljane), je bila tudi deagrarizacija znatno počasnejša. Zato je bil v letih 1961—1971 proces preslojevanja kmetijskega prebivalstva v druge dejavnosti kar dvakrat intenzivnejši oziroma hitrejši (s povprečno letno stopnjo — 2,9 %) kot v letih 1953—1961 (— 1,42 %). V zadnjem desetletju (1961—1971) je bila deagrarizacija po posameznih območjih tudi po nekajkrat intenzivnejša kot pa v prejšnjem osemletnem razdobju (1953—1961). Najizrazitejša je bila v industrijskih in semiurbanskih naseljih (1953—1961 proti 1961—1971 je kakor 1 : 4,24), v naseljih zahodnega prodnatega ravninskega predela ob Savinji (1 : 36,4!) ter v jugozahodnem hribovskem kmetijskem območju (1 : 3,30). Edinole v jugovzhodnem hribovskem predelu z industrijsko-rudarskimi naselji je bila za spoznanje nižja kot v obdobju 1953—1961 (1 : 0,83).

Pri tem ne moremo zanemariti spoznanja, da je zajela izredno močna deagrarizacija kmetijsko zaledje zabukoviškega premogovnega območja že v prvem povojnem obdobju, še prav posebej pa v letih 1953—1961, ko je znašala povprečna letna stopnja razslojenosti agrarnega prebivalstva (— 3,34 %) več kot dva in polkrat toliko kot je bila v povprečju na celotnem obravnavanem predelu (1,42 %). Ravninski predel ob Bolski, kakor tudi celotno območje severnega gričevnatega obrobja, je zajela v letih 1953—1961 sorazmerno močna deagrarizacija. Tedaj se je zmanjšalo namreč kmetijsko prebivalstvo v tem predelu Celjske kotline za 12,64 % (letno po — 1,58 %), ob Bolski pa za 13,3 % (po letni povprečni stopnji — 1,66 %). Območje med Savinjo in Ložnico (— 9,58 %), dobroveljski predel (— 8,86 %) ter jugozahodni hribovski kmetijski predel (— 8,20 %) so izgubili v tem osemletnem obdobju od desetine do dvanajstine svojega kmetijskega življa. Presenetljivo je, da je bilo z razslojevanjem najmanj prizadeto kmečko prebivalstvo, ki je živelo na desnem bregu Savinje. Naselja tega območja so izgubila le 0,89 % kmetijskega prebivalstva (letno po — 0,11 %) v letih 1953—1961.

Nakazane razlike v genezi in spremembah števila kmetijskega prebivalstva so našle neposreden odsev v transformaciji kmetijskih območij. Dosedanja proučevanja so pokazala, da se je približno do konca petde-

setih let presežna vrednost iz zasebnega kmetijstva pretakala v roke deagrarniziranega prebivalstva. Ker je prvi val povojne industrializacije in deagrarnizacije sprožil nenavadno močno priseljevanje delovne sile k industrijskim središčem, zato iz tega časa nimamo pomembnejših in ne svežih fiziognomskih ostankov na našem podeželju. Presežna vrednost, ki jo je ustvarilo zasebno kmetijstvo, se je kopičila v obliki stanovanjskih zgradb v krajih, kamor se je preseljevalo preslojeno kmečko prebivalstvo. Šele v začetku šestdesetih let, ko so bili podani ugodnejši osnovni pogoji za dnevne migracije delovne sile, so pričele nastajati tudi v oddaljenih kmečkih naseljih posamezne nove hiše, predvsem domačega nekmetijskega prebivalstva. V zadnjem poldrugem desetletju je vedno več primerov, da se priseljuje na območje Spodnje Savinjske doline čedalje več nekmetijskega prebivalstva iz večjih in bližnjih industrijskih krajev (npr. iz Celja). Zato smemo tudi upravičeno trditi, da je v sedanjem času tudi savinjsko podeželje pod močnimi urbanizacijskimi vplivi. Materialni viri prenekaterih današnjih fiziognomskih sprememb prihajajo v čedalje večjem obsegu od zaslužkov v neagrarnih dejavnostih.

Naglasiti moramo, da je bila povojna deagrarnizacija v večini predelov Spodnje Savinjske doline tesno povezana z izseljevanjem oziroma depopulacijo kmečkih območij. Tudi zato nimamo v njih iz tistega časa obsežnejših, sočasnih in pomembnejših fiziognomskih sprememb. Šele potem, ko so se lokalna središča že dodobra nasitila z manjkajočo delovno silo, pa se je pričelo vzvratno premikanje neagrarnega prebivalstva, oziroma večina nanovo deagrarniziranega prebivalstva se je vključila v dnevno migracijo. Zategadelj postaja danes ta sloj v domačih naseljih eden izmed najpomembnejših preoblikovalcev stare fiziognomije in tvorcev novih pojavov in procesov v kmečkih naseljih. Kmečka naselja in sploh agrarni predeli so tudi pod pomembnimi vplivi preoblikovanja sodobnega kmetijskega gospodarstva.

Tabela 5. Starost stanovanj po območjih Spodnje Savinjske doline (stanje 31. marca 1971)

Območje	Zgrajeno do 1919	Zgrajeno 1919—45	Zgrajeno 1946—60	Zgrajeno po 1961	Neznano	Skupaj
a*	1.183	415	698	1.034	27	3.357
b	459	220	205	229	8	1.121
c	518	97	118	128	18	879
č	749	101	111	188	31	1.180
d	258	30	38	31	2	359
e	212	19	25	12	5	273
f	818	237	456	353	16	1.880
g	1.417	443	826	1.075	31	3.792
Skupaj	4.197	1.119	1.651	1.975	107	9.049

* Razčlenitev čela tabele je podana pod tabelo 1.

V sodobni transformaciji Spodnje Savinjske doline zasledujemo naslednje procese: a) V ravninskih predelih, ki so že tudi najbolj deagrarnizirani, se izredno naglo izgubljajo nekdanje kmečke prvine, ki so le še



Tabor je eden izmed krajevnih središč v Savinjski dolini, ki je že skozi stoletja tesno povezan s svojim hribovskim zaledjem. Vseskozi je bila njegova gospodarska moč neposredno odvisna od življenjskega utripa njegove celotne okolice. Z deagrarizacijo so postala hribovska območja žarišča odseljevanja mladega prebivalstva. To je prizadelo tudi številne domačije v Smiklavških hribih, katerih gospodarska moč je že močno opešala v povojnih desetletjih. — Pogled na Tabor od lovske kočče, ki stoji pod Štrukljevim vrhom (727 m; A = Tabor, zaselka; B = Hudimarje in C = Zore, Č = samotna kmetija Ramšak, D = Ropretova žaga na vodni pogon).

nekakšni reliktni sedimenti v naselbinski fiziognomiji. Te pa čedalje močnejše in hitreje prekrivajo oblike, ki jih prinašata današnja industrializacija in urbanizacija. Zato je čutiti v strukturi in fiziognomiji ravninskih predelov in njihovih naselij čedalje močnejše odmeve in utripe današnjih neagrarnih dejavnosti. b) V večini obrobni in hribovskih območjih, ki so še obdržala pomembnejše agrarne funkcije, se precej počasneje spreminja njihova fiziognomija. To nam potrjujejo tudi podatki, ki so razčlenjeni v tabeli 5.

V obrobni in hribovskih območjih je kar od 54 0/0 do 79 0/0 stanovanj, ki so bila zgrajena do leta 1918 in samo 14 0/0 do 25 0/0 jih je iz obdobja po drugi svetovni vojni. Najbolj deagrarizirani in urbanizirani predel Spodnje Savinjske doline ima 51,59 0/0 stanovanj, ki so bila zgrajena po zadnji svetovni vojni in samo osmino v obdobju med obema vojnama. Tudi jugovzhodni obrobni hribovski predel z rudarstvom in industrijo ima iz povojnega obdobja kar 43,04 0/0 stanovanjskega sklada, osmino iz let 1919—1945 in kar 43,51 0/0 še iz avstrijskega obdobja. Na prodnati ravnini na desni strani Savinje sta bili zgrajeni dve petini stanovanj še do konca prve svetovne vojne, ena petina med obema vojnama in 38,7 0/0 današnjih stanovanj je iz našega povojnega časa. Ravninska naselja ob



Šempeter v Savinjski dolini postaja s svojimi nekmetijskimi dejavnostmi čedalje pomembnejše središče, ki z neposrednimi vplivi pomaga pri naglem spreminjanju zunanje podobe savinjskega podeželja. Pogled na del šempetrskega naselja, za katerega se je še ohranilo v živi govorici ime Dóla. Nekdaj so prevladovali tod domovi trdnih kmetov; njihovo zunanjo podobo so načeli in jo še danes spreminjajo številni dejavniki, ki že od nekdanj neposredno vplivajo na prezaposlitev kmetijskega prebivalstva v najrazličnejše neagrarne dejavnosti.

Bolski ter po severnem kotlinskem obrobju pa imajo še samo četrtno stanovanj iz let po zadnji svetovni vojni in blizu treh petin še iz časov pred nastankom Jugoslavije. Še posebej je potrebno opozoriti na starost stanovanjskega fonda na Dobrovljah in v zaselkih po jugozahodnem hribovskem območju. Leta 1971 so imela naselja v navedenih predelih blizu tri četrtnine stanovanj, ki so bila stara nad 50 let. Iz let med obema vojnama je po Dobrovljah le ena dvanajstina današnjih stanovanj, v jugozahodnem hribovskem kmetijskem območju pa celo še nekaj manj (6,96 ‰). Dobrovlje s svojim celotnim obrobjem so dobile v povojnem času skoraj eno petino obstoječih stanovanj, hribovska naselja v porečju Bolske pa 13,56 ‰. Zaradi splošne primerjave še zapišimo, da imajo industrijska in trška naselja iz povojnih let 50,13 ‰ stanovanj, iz obdobja med obema vojnama jih je dobra desetina (11,68 ‰) in 37,37 ‰ jih je še iz let avstro-ogrske monarhije.

Današnje najraznovrstnejše spremembe vnašata v obliko naselij kmetijstvo in deagrarizirani sloj domačega prebivalstva. Na našem podeželju se tudi v čedalje večjem številu pojavljajo počitniške hišice, ki so bile zgrajene nanovo ali pa so preuredili opuščene zgradbe in stavbe v družinske rekreacijske namene (prim. S o r e, 1972).

č) Značilnosti v razvoju kmetijskega prebivalstva po velikostnih skupinah zemljiške posesti

Z deagrarizacijo je bila načeta in kasneje tudi izpodjedena nekdanja navezanost kmečkega človeka na zemljo. Povsod tam, kjer so se že vidneje uveljavili sodobni družbeno-gospodarski odnosi v vsakdanjem življenju na podeželju, postaja tudi kmetijska zemlja le še ena izmed pomembnih sestavin proizvodjalnih sredstev. Zategadelj v naših razvitih območjih ni več čutiti nekdanje »lakote« in grabeža po zemlji. Res pa je, da prehaja s permanentnim preslojevanjem kmečkega prebivalstva čedalje več kmečkih površin v posest neagrarnega prebivalstva. Ponavadi jim služi samo v začetnem obdobju, ko se prilagajajo novemu (neagrarnemu) ritmu dela in življenja še kot dopolnilni vir dohodkov, kasneje pa jim postane le še »skrbno varovani mrtvi zaklad«.

V letih 1961—1971 je deagrarizacija v Spodnji Savinjski dolini najobčutnejše prizadela nižjo skupino zemljiških posestnikov (od 1 do 3 ha), ko se je zmanjšalo število njihovega kmečkega prebivalstva kar za 43,5 %. Tudi posestva od 5 do 10 ha, ki prevladujejo v ravninskem območju žalske občine, so izgubila v preteklem desetletju več kot eno tretjino kmečkega življa (33,3 %). Prebivalstvo posestne skupine od 3 do 5 ha se je zmanjšalo za 31,12 %, na posestvih z več kot 10 ha skupnega zemljišča pa za 29,2 %.

Tabela 6. Kmetijsko prebivalstvo po velikostnih skupinah zemljiške posesti leta 1961 in 1971

Območje		Brez zemlje in do 1 ha	1—3 ha	3—5 ha	5—10 ha	10 ha in več	Skupaj
a*	A	729	273	313	533	531	2.379
	B	933	198	234	326	237	1.928
b	A	340	210	234	502	262	1.548
	B	222	104	131	334	134	925
c	A	235	203	141	357	438	1.374
	B	191	113	94	246	275	919
č	A	283	307	271	767	1.013	2.641
	B	148	181	214	535	823	1.901
d	A	183	87	71	177	521	1.039
	B	108	42	43	100	440	733
e	A	52	68	66	156	610	952
	B	30	18	25	81	469	623
f	A	153	60	51	233	437	934
	B	162	27	49	141	321	700
g	A	607	167	203	273	280	1.530
	B	716	111	106	133	182	1.248
Skupaj	A	1.975	1.208	1.147	2.725	3.812	10.867
	B	1.794	683	790	1.763	2.699	7.729

* Razčlenitev čela tabele je podana pod tabelo 1.
A = 1961, B = 1971

Nadaljnja razčlenitev gradiva nam ponuja nazoren vpogled v različne deagrarizacijskega procesa, ki je posamezne skupine zemljiških go-

spodarstev v obravnavanih predelih Spodnje Savinjske doline zelo različno prizadejal. Pri posebni skupini 10 ha in več se je najmočneje zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva v vzhodnem ravninskem predelu, in sicer kar za 55,37 %; v zahodnih naseljih, ki so na prodnati ravnini ob Savinji za 48,85 % ter v dolini Bolske za 37,21 %. V vseh drugih predelih so posestva te velikostne skupine izgubila od 15,55 do 26,54 % agrarnega življa v desetletju 1961—1971. Tudi industrijsko-trška naselja so oddala drugim dejavnostim v tem času kar 35 % agrarnega prebivalstva, ki je živelo na kmetijah z več kot 10 ha zemlje. Podane ugotovitve nam nazorno kažejo, da se današnjim in čedalje močnejšim vplivom neagrarnih dejavnosti niso mogla izogniti niti največja in tudi ne najtrdnjša kmečka gospodarstva (prim. Natek, 1976).

V industrijskih naseljih so izgubili največ kmetijskega življa kmečki obrati od 5 do 10 ha, in sicer 51,3 %. Ta velikostna skupina zemljiških posestev je izgubila v jugozahodnem hribovskem predelu 48,1 % svojega agrarnega življa, na zahodnem kraškem dobroveljskem območju 43,5 %, v naseljih doline Bolske 31,1 %, v drugih predelih Spodnje Savinjske doline pa od 33,5 do 39,48 %. Na kmečkih obratih od 3 do 5 ha se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva v jugozahodnem hribovskem kmetijskem predelu kar za 62,12 %, v naseljih na osrednjem prodnatem območju na desni strani Savinje za 44,02 % ter v industrijsko-trških naseljih za 47,78 %. Kmetijsko prebivalstvo te posebne skupine v jugovzhodnem hribovskem obrobem predelu pa se je zmanjšalo le za 3,9 %. Posestva od 3 do 5 ha so imela na področju med Savinjo in Ložnico leta 1971 kar za četrtno manj ljudi kot 1961. leta. To posebno skupino je zajela deagrarizacija tudi v severnem gričevnatem obrobju (— 21,03 %), v ravninskem predelu doline Bolske (— 33,3 %) ter po Dobrovljah, kjer se je zmanjšalo število kmetijskega življa za 39,44 %.

Tudi posebna skupina od 1 do 3 ha je izgubila v letih 1961 do 1971 zelo različen delež kmetijskega prebivalstva. Razslojevanje kmetijskega prebivalstva je bilo najučinkovitejše v jugozahodnih hribovskih naseljih (— 73,53 %), pa v jugovzhodnem hribovskem industrijskem zaledju (— 55 %), na Dobrovljah (— 51,72 %) ter v predelu prodnate ravnine na desni strani Savinje (— 50,48 %). Povsod tod se je zmanjšalo število agrarnega prebivalstva pri tej zemljiško-posestni skupini vsaj za polovico. Tudi v dolini Bolske (— 44,33 %) ter v severnem gričevju med Celjsko kotlino in Šaleško dolino (— 41,04 %) je zajela preslojitev več kot dve petini kmetijskega prebivalstva na zemljiških obratih od 1 do 3 ha. Še najmanj so bili v tem času prizadeti kmečki obrati te posebne skupine v predelu med Savinjo in Ložnico, saj so izgubili le dobro četrtno svojega kmetijskega prebivalstva. Za eno tretjino se je zmanjšalo število kmečkih ljudi te posebne skupine tudi v industrijsko-trških naseljih Spodnje Savinjske doline.

Na prvi pogled je presenetljivo, da je deagrarizacija v zadnjem desetletju prizadela najmanj kmetijsko prebivalstvo, ki je bilo brez zemlje, oziroma jo je imelo manj kot 1 ha (— 9,16 %). Še več. V tem času se je ponekod celo povečalo število agrarnega življa, in sicer v industrijsko-semiurbanskih središčih (+ 17,96 %), kakor tudi v že močno deagrarizira-

nih naselijih na vzhodu med Savinjo in Ložnico (+ 27,98 %) ter v industrijsko-rudarskem predelu jugovzhodnega hribovskega obrobja (+ 5,88 %). V tem pojavu ne vidimo samo posledic drobljenja kmetijskih obratov, temveč tudi sodobnejše oblike preslojevanja agrarnega prebivalstva, ki po sili razmer ostaja zvesto zemlji svojih prednikov. Vzroki pa so tudi v tem, da je na omenjenih predelih osredotočena poglavitna večina zaposlencev najrazličnejših obratov kombinata Hmezad iz Žalca.

Povsod drugod po Savinjski dolini pa se je zmanjšalo število kmetijskega prebivalstva, ki je bilo brez zemlje, ali pa jo je imelo v posesti do 1 ha. Najbolj prizadeta je bila ta skupina kmetijskega prebivalstva na Dobrovljah (— 40,98 %), v jugozahodnem hribovskem predelu (— 42,31 %) pa v severnem gričevnatem svetu (— 47,7 %), ko se je zmanjšalo v desetletju 1961—1971 za več kot dve petini. V naseljih med Letušem in Latkovo oziroma Dolenjo vasjo, ki stoje na najbolj prodnatih tleh ob Savinji, se je zmanjšala ta skupina kmetijskega prebivalstva za 27,98 %, v dolini Bolske pa samo za 18,27 %.



S polzelske Gorice se nam ponuja imeniten razgled prek Hamotove domačije proti Vimperku (448 m) in Gori Oljki (733 m). Še pred sto leti in manj so poživiljali prisojna pobočja Vimperka vinogradi z zidanicami in lesenimi hrami. V zadnjem času se znova uveljavljajo nekdanje tukajšnje vinogradniške površine, ko jih zasajajo z manj zahtevnimi zvrstmi vinske trte. Ob vinogradih je čedalje več urejenih zidanic in počitniških hišic.

Predstavitev nekaterih najbolj značilnih oznak iz nakazanih sprememb v razporeditvi kmetijskega prebivalstva nam je dokaj nazorno zarisala obseg deagrarizacije, ki je zajela oziroma prizadela posamezne socialno-ekonomske skupine zemljiških posestnikov. Pri tem ne smemo prezreti, da tudi najboljše in ekonomsko najtrdnjše kmečka gospodarstva niso bila povsem zavarovana pred vabljevimi vplivi neagrarnih de-

javnosti. Res je, da so bili pri največjih kmetijah učinki preseljitelvenega procesa agrarnega življa nekoliko manjši kot pri drugih velikostnih skupinah zemljiških lastnikov. Vzrokov za takšno stanje ne smemo iskati samo v gospodarski trdnosti kmetij, temveč tudi v nešteti drugih prvinah geografskega okolja (npr. prometna dostopnost, absolutna velikost in gospodarska usmerjenost kmetije, število mladega aktivnega prebivalstva itd.). Skratka, neagrarne dejavnosti so potrebovale za svoj nemoten razvoj čedalje več delovne sile. Njihovemu vabljenemu klicu se niso mogle upreti tudi najbolj oddaljene kmetije. Upravičeno smemo trditi, da so si posamezna urbana in industrijska jedra v Spodnji Savinjski dolini razdelila vplivna območja našega podeželja. In kolikor večji in trajnejši so bili vplivi posameznih krajevnih središč, toliko hitreje so se preoblikovala tudi posamezna agrarna območja.

d) Prostorske razlike v starostni sestavi prebivalstva; priseljeno prebivalstvo

Razslojevanje kmetijskega prebivalstva je bilo v tesni zvezi s selitvenimi tokovi. Že večkrat je bilo poudarjeno, da je jemala deagrarizacija predvsem mlade ljudi, ki so se priseljevali v naselja z razvitimi industrijsko-obrtnimi dejavnostmi ali pa vsaj v njihovo neposredno bližino. Na osnovi tega so bile vzpostavljene tesne vezi med urbanskimi in industrijskimi jedri na eni strani in njihovim neposrednim zaledjem, ki ga predstavlja podeželje, na drugi strani. Močne in neposredne vezi med njimi so bile vzpostavljene s širjenjem proizvodnih zmogljivosti, ko se je vzporedno z njimi povečevalo število prostih (novih) delovnih mest. Z dnevnimi nihanji (migracijami) delovne sile pa so se pričeli čedalje bolj razširjati in poglobljati vplivi in učinki posameznih industrijsko-urbanskih središč tudi v njihovo širše zaledje. Spričo takšnih prebivalstvenih gibanj, zlasti pa še tistih, ki so jih neposredno spodbujali, porajali in usmerjali najrazličnejši gospodarski dejavniki, je prišlo tudi do sprememb prenekaterih sestavin prebivalstva. Med njimi je izrednega pomena starostna struktura prebivalstva.

Ugotoviti želimo starostno sestavo prebivalstva po posameznih območjih Spodnje Savinjske doline. Pri tem se nam postavlja vprašanje: ali je mogoče v starostni sestavi prebivalstva zaslediti tudi neposredne vplive deagrarizacijskih teženj? Ali obstajajo regionalne (prostorske) razlike v starostni sestavi prebivalstva tudi med posameznimi območji žalske občine? Odgovore na zastavljena vprašanja ponuja podrobnejša razčlenitev ustreznih podatkov, ki jih je zbrala statistična služba v času popisa prebivalstva leta 1961 in 1971.

Prvo presenetljivo spoznanje je, da se je pričelo nenavadno naglo starati celotno prebivalstvo občine Žalec. To prepričljivo spoznanje nam ponujajo podatki, ki so razčlenjeni v tabeli 7. Leta 1971 je imelo širše območje Spodnje Savinjske doline nižji delež mladega prebivalstva (24,69 %) kot pa deset let prej, to je leta 1961 (26,61 %). Istočasno pa se je povečala udeležba starejšega prebivalstva (60 let in več) od nekdanjih 12,75 % na 15,14 %. Poleg tega ugotavljamo, da se je povečala ta sta-

rošna skupina ljudi v svojem celokupnem obsegu kar za 27,35 %, medtem ko smo pri vseh drugih starostnih skupinah ugotovili znatno manjši prirastek ali celo stagnacijo.

Tabela 7. Prebivalstvo širšega področja Spodnje Savinjske doline po značilnih starostnih skupinah leta 1961 in 1971

Območje		Skupaj	0—14	15—24	25—39	40—59	60 let in več	Neznano
a*	A	9.755	2.474	1.594	2.335	2.125	1.221	6
	B	11.867	2.795	1.873	2.862	2.582	1.720	35
b	A	3.800	988	615	836	881	480	
	B	4.059	935	711	852	935	617	9
c	A	3.095	742	478	651	721	502	1
	B	3.190	780	451	680	690	571	18
č	A	5.162	1.504	845	1.016	1.104	691	2
	B	5.132	1.397	883	1.032	1.025	775	20
d	A	1.526	390	282	316	326	210	2
	B	1.424	383	216	283	283	258	1
e	A	1.285	347	214	270	255	199	
	B	1.145	321	164	201	250	203	6
f	A	6.529	1.840	1.069	1.597	1.351	666	6
	B	6.647	1.628	1.079	1.543	1.480	909	8
g	A	10.622	2.819	1.673	2.642	2.280	1.203	5
	B	12.776	3.074	2.082	3.145	2.811	1.645	19
Skupaj	A	31.152	8.285	5.097	7.021	6.763	3.969	17
	B	33.464	8.239	5.377	7.453	7.245	5.053	97

* Razčlenitev čela tabele je prikazana pod tabelo 1.
A = 1961, B = 1971

V desetletju 1961—1971 se je zmanjšalo število otrok do 14. leta starosti za 0,56 %, prav tako pa se je znižal odstotek njihove udeležbe v celokupnem prebivalstvu žalske občine. Število mladinskega kontingenta prebivalstva (od 15 do 24 let) je poraslo za 5,49 %, zmanjšal pa se je njegov odstotek od 16,37 % v letu 1961 na 16,11 %. Leta 1971 je bila v občini Žalec za 6,15 % več ljudi starostne skupine od 25. do 39. let starosti kot deset let poprej; ker je bil prirastek te starostne skupine prebivalstva za spoznanje nižji od rasti celotnega števila prebivalstva Spodnje Savinjske doline, se je zmanjšal njen delež od nekdanjih 22,55 % na 22,34 %. Edinole prirastek števila prebivalstva starostne grupe od 40 do 59 let se je v glavnem ujema s povprečno dinamiko rasti prebivalstva žalske občine. Zato v tem času ni prišlo do bistvene spremembe deleža te skupine v celokupnem prebivalstvu (podrobnosti glej v tabeli 7).

Kot smo opozorili že prej na številne posebnosti demografskega razvoja posameznih predelov Spodnje Savinjske doline, prav tako smemo upravičeno trditi, da so tudi v starostni strukturi savinjskega prebivalstva zarisane regionalne posebnosti. Karakteristično je, da so imela naselja na prodnatih terasah na desni strani Savinje, pa tista v severnem gričevnatem svetu, na Dobrovljah ter v celotnem južnem hribovskem obrobju leta 1971 manjše število otrok (do 14. leta starosti) kot leta 1961. V zadnjem desetletju se je povečalo število otrok samo v predelu med Ložnico in

Savinjo (12,97 %) ter v dolini Bolske (5,12 %). Za dobroveljski kraški predel in za jugozahodno hribovsko-kmetijsko območje je bilo značilno leta 1971, da sta imela v vseh starostnih skupinah manjše število ljudi kot 1961. leta. Edino izjemo predstavlja tu skupina starejšega prebivalstva (60 let in več): na Dobrovljah se je povečala za 22,84 %, v povirnem delu Bolskinih desnih pritokov pa le za 2,01 %.

Spremembe v starostni sestavi prebivalstva so nedvomno odraz splošnih družbeno-gospodarskih gibanj, ki so zajela sleherni predel. To najbolj zgovorno dokazujejo spremembe, ki so nastale med posameznimi starostnimi skupinami prebivalstva v našem najbolj industrijsko razvitem predelu, med Savinjo in Ložnico. Vsa druga območja žalske občine, ki nimajo novih in izrazitejših neagrarnih središč, postajajo čedalje vplivnejša območja posameznih industrijskih naselij. Delno izjemo predstavlja obrobni jugovzhodni hribovski predel z opuščenimi premogovniki ter z obstoječo industrijo. Podoba je, da so bile tukajšnje zaposlitvene zmogljivosti odločno premajhne, saj si je moral poiskati velik del rudarjev delo drugje. Kljub nastanku nekaterih manjših obratov (npr. kamnolom v Libojah, obrat Sigma in Minerva v Zabukovici oziroma Pongracu) ter v povečanju števila delovnih mest v Libojah in v Preboldu, pa v vsem tem obširnem območju ni čutiti živahnjega utripa neagrarnih dejavnosti, kakor tudi ne njihovega vpliva v nagli menjavi pokrajinske fiziognomije. Brez dvoma je, da se je spremenil (zmanjšal) obseg vplivnega območja nekdanjih rudarskih naselij. Njihov današnji gravitacijski obseg se je v glavnem ustavil v mejah le ožjega krajevnega pomena.

Kot je bilo že poudarjeno, so naša najbolj kmetijska območja tudi bila najmanj privlačna za priseljevanje ljudi. Istočasno pa ugotavljamo, da je prav zanje značilna izredna močna emigracija mladega prebivalstva. Potemtakem so selitve, ki so pogojene z gospodarskimi dejavniki, pomembno vplivale na marsikatero sestavino prebivalstva, zlasti še na njegovo starostno sestavo.

Leta 1971 je bilo v občini Žalec 49,83 % prebivalstva, ki od svojega rojstva ni menjalo kraja stalnega prebivališča. Razumljivo je, da je bilo najmanj domačega prebivalstva v industrijsko-trških naseljih (38,42 %). Preseneča pa nas sorazmerno nizek odstotek tudi v dolinskih naseljih v porečju Bolske (39,76 %). Med Savinjo in Ložnico ga je bilo 41,9 %, v naseljih na drugi strani Savinje pa 48,24 %, medtem ko ga je imel jugovzhodni industrijski (rudarski) del v hribovskem obrobju 46,11 %. V severnem gričevju (63,87 %), na Dobrovljah (67,98 %) in v jugozahodnem hribovskem predelu (71,62 %) pa je znašal delež avtohtonega prebivalstva že precej nad polovico.

V selitveni tok, ki je zajemal preseljevanje ljudi samo v okviru žalske občine, je bilo zajetih 29,45 % prebivalcev širšega območja Spodnje Savinjske doline. Med prebivalstvom, ki je živelo leta 1971 na predelu ob Savinji ter v območju jugovzhodnega hribovskega obrobja, je bilo po eno tretjino priseljencev iz drugih krajev Spodnje Savinjske doline; tolik delež je značilen tudi za industrijsko-trška naselja (37,01 %), medtem ko je bil povsod drugod že znatno nižji: ob Bolski 25,03 %, medtem ko se je gibal v ostalih treh območjih od 15,24 do 17,77 %.



Pogled na severni del Kasaz ob Bistrici. Starejša kmečka poselitev je zajela višji svet na obrobju terase, ki je bil obvarovan pred povodnjimi Savinje in Bistrice. Tukajšnja tovarna keramičnih izdelkov (Liboje) že dlje kot sto let neposredno vpliva na preobrazbo podeželja. To se kaže med drugim tudi v rasti novih stanovanjskih hiš na nekdanjih kmetijskih površinah.

Čeprav nam v večini primerov podatki o priselitvah prebivalstva iz drugih občin SR Slovenije na žalsko območje ne morejo prikazati dejanske selitvene dinamike in prostorskega obsega tovrstnega preseljevanja ljudi, pa so vendarle značilen pokazalec privlačne sposobnosti posameznega predela oziroma naselja. Leta 1971 so našteali med prebivalstvom žalske občine kar 5.872 oseb (ali 17,55 %), ki so se priselile iz drugih slovenskih občin. Prebivalstvo jugozahodnega hribovskega območja je imelo samo 10,66 % priseljencev iz predelov, ki so zunaj meja žalske občine. V sklopu prebivalstva na Dobroveljski planoti je bilo 13,69 % priseljencev iz slovenskih naselij izven Spodnje Savinjske doline, v dolini Bolske 12,66 %, v predelu med Savinjo in Ložnico 21,06 % ter v industrijsko (rudarsko)-trških naseljih 20,67 %. Po 15 % pa je bilo priseljencev še v naseljih na desni strani Savinje in v industrijsko-rudarskem predelu jugovzhodnega hribovja (15,55 %).

Iz drugih republik se je priselilo v Spodnjo Savinjsko dolino 782 oseb, kar predstavlja 2,34 % od celotnega prebivalstva v letu 1971. Teh priseljencev je bilo največ med prebivalstvom na ravninskem delu levega brega Savinje (3,69 %), medtem ko so ga imela naselja na drugi strani reke 2,34 %. Omembe vreden je delež teh priseljencev med prebivalstvom dobroveljskega območja (1,76 %) ter jugovzhodnega hribovskega predela (2,34 %), kakor tudi v vseh starih trških in današnjih industrijskih naseljih (2,86 %). Ta skupina priseljenega prebivalstva pa je bila v vseh

drugih območjih obravnavanega ozemlja že precej nižja (od 0,17 ‰ v jugozahodnem hribovju, do 0,79 ‰ v dolinskem delu porečja Bolske).

Z nakazanimi premiki v starostni sestavi prebivalstva, ki so nastali v desetletju 1961—1971, smo želeli osvetliti in vsaj posredno tudi pojasniti osnovne vzroke, ki neposredno, a z različno hitrostjo součinkujejo na najraznovrstnejše vsebinske spremembe v pokrajini. Te spremembe pa so lahko odsev zastojev v gospodarskem razvoju posameznega predela, ali v izumiranju odročnih in osamljenih hribovskih kmetijskih predelov. Na drugi strani pa sledimo zgoščevanju prebivalstva in proizvodjalnih sredstev ter proizvodjalnih sil na ožjem prostoru, ki lahko postane sčasoma novo žarišče neagrarnih dejavnosti. Od gospodarske in družbeno-socialne moči je odvisno, do kam se bodo razširila vplivna območja posameznega neagrarnega središča in kako nagle spremembe jih bodo zajele. Vpliv in pomen novih in starih gospodarskih središč, ki so bila okrepljena z nekaterimi sodobnejšimi in zlasti še prodornejšimi proizvodnimi usmeritvami (npr. Minerva v Zabukovici-Pongracu, tehnološka preosnova savinjske tekstilne in lesne industrije itd.), preraščata svoje ožje krajevne okvire. Ako so imela posamezna središčna naselja še do nedavnega jasno izoblikovana svoja vplivna območja (npr. nekako do obdobja 1960—1965), je danes čedalje močnejše in vidnejše čutiti na posameznem predelu vplive različnih, med seboj tudi zelo oddaljenih industrijskih središč. Interesni vplivi neagrarnih središč na posamezna njihova zaledja so izredno heterogeni. Čedalje vidnejše prihaja v njih do veljave nagla rast gospodarske moči posameznega središča ter razpon v pestrosti in zvrsti delovnih mest. Vse to pa so tisti dejavniki, ki spreminjajo oziroma nanovo oblikujejo obseg vplivnih območij posameznih naselij.

V. SKLEP

Številna proučevanja deagrarnizacije in njenih nosilcev na Slovenskem so pokazala, da je ta neločljivo povezana z vsemi oblikami razvoja neagrarnih dejavnosti. Učinki preslojevanja agrarnega življa v druge poklice in dejavnosti po drugi svetovni vojni pa so izredno močni, obsežni in učinkoviti. Neposredno so vplivali namreč na temeljne fiziognomske in strukturalne spremembe savinjskega podeželja. Pod vplivi neštetihi povojnih družbeno-gospodarskih sprememb se je preoblikovala in rasla današnja podoba pokrajine. Res je, da so v njeni strukturi še prenekatere sestavine iz preteklih obdobj (prim. Ilešič, 1964), ki pa se naglo izgublajo v mlajših, temelječih na moči in obsegu razvoja najraznovrstnejših neagrarnih dejavnosti.

Deagrarnizacija iz povojnega obdobja je prinesla tudi nove odnose do zemljiške posesti. Čeprav je bila večina kmečkih obratov zaščitena pred totalnim gospodarskim propadom, pa se je izredno naglo delila in drobila zemljiška posest. Vzporedno z zmanjševanjem kmečkih obratov pa sta tudi slabeli njihova gospodarska moč in trdnost.

Na območju Spodnje Savinjske doline so imeli v začetku leta 1975 polkmetje in drugi deagrarnizirani sloji nekdanjega kmečkega prebivalstva

v posesti 12.856 ha ali 36,8 % vseh kmetijskih površin. Tedaj je odpadlo na družbeni sektor le 16,6 % ali 5.796 ha zemljišč, medtem ko so bile preostale zemljiške površine (16.270 ha ali 46,6 %) v posesti zaščitenih kmetij; teh je bilo 890 na celotnem območju žalske občine.

Prikazana razmerja v socialni strukturi lastnikov kmetijskega zemljišča na območju Spodnje Savinjske doline se neposredno odražajo v fiziognomiji naselij kakor tudi v funkcijah obdelovalnega zemljišča. Kolikor bolj razvite so oblike kmetijskega gospodarstva, toliko večji delež kmetijskega zemljišča je v posesti nečistih kmečkih gospodarstev. Na območju Spodnje Savinjske doline, ki jo je hmeljarstvo izredno naglo povzdignilo med naša najrazvitejša kmetijska območja, se v dolinskem osredju najizraziteje pojavljajo in uveljavljajo najsodobnejše oblike v transformaciji podeželja. Te pa so rezultat vzajemnega učinkovanja industrializacijskih in urbanizacijskih vplivov, sodobnega in usmerjenega kmetijstva ter močne in izredno odločujoče moči razslojenega kmetijskega prebivalstva.

KNJIŽEVNOST, VIRI IN OPOMBE

- F. BAŠ, 1925, Hmeljarstvo v Savinjski dolini. Geografski vestnik, I., Ljubljana, str. 40—52;
- F. BAŠ, 1938, Življenjski nivo kmeta. Socialni problemi slovenske vasi, I. zvezek, Ljubljana, str. 117—122;
- M. GOLOB, 1976, Inovacije i fragmenti tradicije u slovenskim selima. Sociologija sela, XIV, št. 53—54, Zagreb, str. 37—49;
- S. ILEŠIČ, 1950, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana, str. 120;
- S. ILEŠIČ, 1958, Problemi geografske rajonizacije ob primeru Slovenije. Geografski vestnik, XXIX—XXX, Ljubljana, str. 83—140;
- S. ILEŠIČ, 1964, Preostanki preteklosti v pokrajini kot element resničnega geografskega okolja. Geografski vestnik, XXXVI, Ljubljana, str. 3—12;
- S. ILEŠIČ, 1972, Slovenske pokrajine (Geografska regionalizacija Slovenije). Geografski vestnik, XLIV, Ljubljana, str. 9—31;
- L. KAČ, 1951, Hmeljarstvo v Savinjski dolini. Celjski zbornik 1951, Celje, str. 67—84.
- L. KAČ, 1959, Kavinski golding. Savinjski zbornik, I., Žalec, str. 244—267;
- V. in V. KOKOLE, 1969, Urbanizacija podeželja v Sloveniji. Geografski vestnik, XLI, Ljubljana, str. 3—25;
- P. MARKOVIČ, 1974, Migracije i promene agrarne strukture. Zagreb, str. 126;
- A. MELIK, 1957, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana, str. 596;
- M. NATEK, 1974, Rast števila prebivalstva na celjskem območju v desetletju 1961—1971. Celjski zbornik 1973—1974, Celje, str. 5—45;
- M. NATEK, 1974, Nekatere spremembe prebivalstva na področju žalske občine v desetletju od 1961 do 1971. Savinjski zbornik, III, Žalec, str. 5—45;
- M. NATEK, 1976, Kmetijsko prebivalstvo v SR Sloveniji glede na zemljiško-posestne skupine. Geografski vestnik, XLVIII, Ljubljana, str. 57—76;
- M. NATEK, 1977, Nekatere družbenogeografske značilnosti v razvoju hmeljarskega območja Spodnje Savinjske doline. Celjski zbornik 1975—1976, Celje, str. 187—208;
- J. OROŽEN, 1959, Kratka zgodovina rudarstva in industrije v Spodnji Savinjski dolini. Savinjski zbornik, I., Žalec, str. 213—230;
- B. PUGELJ, 1974, Na kakšnih tleh pridelujemo hmelj v Savinjski dolini. Savinjski zbornik, III., Žalec, str. 226—235;
- V. PULJIZ, 1977, Eksodus poljoprivrednika. Zagreb, 173, str.;
- A. SORE, 1972, Počitniške hišice in počitniška naselja v porečju Savinje. Celjski zbornik 1971—1972, Celje, str. 451—473;

- S. ŠUVAR, 1973, Između zaseoka i megalipolisa. Zagreb, 243 str.;
- J. ZUPANČIĆ, 1965, Savinjsko turistično področje. Savinjski zbornik, II., Zalec, str. 232—253;
- M. ŽAGAR, 1957, Savinjska dolina in hmelj. Celjski zbornik 1957, Celje, str. 9—33. Popis stanovništva 1953. Knjiga XIV., Osnovni podaci o stanovništvu, Beograd, 1958;
- Popis stanovništva 1961. Knjiga XI., Pol i starost, Beograd, 1965; — Knjiga XII., Migraciona obeležja. Beograd, 1966; — Knjiga XV., Poljoprivredno stanovništvo, Beograd, 1966;
- Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Knjiga VII., Prebivalstvo in gospodinjstva 1948, 1953, 1961 in 1971 ter stanovanja 1971. Beograd, 1975; — Knjiga VIII., Spol in starost — II. del, Beograd, 1973; — Knjiga IX., Migracijska obeležja, Beograd, 1973; — Knjiga XI., Kmetijsko prebivalstvo, Beograd, 1973;
- Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovi, knjiga, III., Godina izgradnje i kvalitet. Beograd, 1972.
- Podatki o številu rojstev, smrti in naravnem prirastku prebivalstva so prevzeti iz rokopisnega gradiva Zavoda SR Slovenije za statistiko, Ljubljana.
- ¹ Ravninski predel med Savinjo in Ložnico zavzema naselja: Arja vas, Breg, Dobriša vas, Dobrteša vas, Drešinja vas, Gotovlje, Levec, Ločica ob Savinji, Ložnica pri Žalcu, Orova vas, Petrovče, Podlog v Savinjski dolini, Polzela, Spodnje Grušovlje, Spodnje Roje, Šempeter, Zgornje Grušovlje, Zgornje Roje, Vrbje in Zalec.
- ² Ravninski sušni predel na desni strani Savinje zajema naselja: Braslovče, Dolenja vas, Kaplja vas, Latkova vas, Letuš, Male Braslovče, Orla vas, Parižlje, Poljče, Preseerje, Rakovlje, Spodnje Gorče, Sentrupert, Topovlje, Trnava, Zakl in Zgornje Gorče.
- ³ Dolinska naselja v porečju Bolske: Brode, Čeplje, Glinje, Gomilsko, Grajska vas, Kamenče, Kapla, Ojstriška vas, Pondor, Prekopa, Šmatevž, Tabor in Vransko.
- ⁴ Predel severnega gričevnatega sveta obsega: Andraž nad Polzelo, Črnova, Dobrič, Galicija, Hramše, Janškovo Selo, Kale, Lipje, Lopatnik, Mala Pirešica, Pernovo, Pirešica, Podkraj, Podvin, Ponikva pri Žalcu, Prelska, Ruše, Studence, Velika Pirešica, Vinsko Gora, Zalog pri Šempetru, Zaloška Gorica, Založe, Zavrň pri Galiciji in Zelezno.
- ⁵ Zahodni kraški predel Dobroveljske planote z obrobjem: Čreta, Dobrovlje, Jeronim, Podgorje pri Letušu, Podvin, Prapreče, Selo pri Vranskem, Stopnik, Tešova in Vologa.
- ⁶ Jugozahodni hribovski predel v porečju desnih pritokov Bolske obsega: Črni vrh, Limovce, Ločica pri Vranskem, Loke, Miklavž, Zahomce, Zajasovnik in Zaplanina.
- ⁷ V jugovzhodni obrobni hribovski predel z industrijo in rudarstvom smo vključili naselja: Brnica, Gornja vas pri Preboldu, Griže, Kasaze, Liboje, Marija Reka, Matke, Migojnice, Pongrac, Prebold, Sešče in Zabukovica.
- ⁸ Skupina (nekdanjih) trških in industrijskih naselij obsega: Braslovče, Breg pri Polzeli, Dobrteša vas, Dolenja vas, Griže, Kasaze, Liboje, Ložnica pri Žalcu, Petrovče, Polzela, Prebold, Šempeter v Savinjski dolini, Vransko, Zabukovica in Zalec.

Bela Bukvič, dipl. inž.

APLIKATIVNE MIKRORAJONSKE RAZISKAVE PODTALNICE V SPODNJI SAVINJSKI DOLINI

UVOD

Raziskave, ki so bile v letih 1971—1972 izvajane v okviru izdelave vodne bilance Spodnje Savinjske doline, so dale splošen pregled nad stanjem podtalnice. Rezultati teh raziskav, ki bodo sicer izredno pomembni pri dokončnem odločanju o namembnosti ugotovljenih vodnih zalog, pa niso dali natančnejših podatkov o dinamiki pretakanja podtalnice. Te je možno dobiti predvsem s sodobnimi metodami sledenja ob uporabi kemičnih in bioloških sledil.

V prodnih zasipih še podtalnice pri nas s sledenjem nismo raziskovali. Tudi na tujem doslej še ni bilo mnogo tovrstnih raziskav. Pomembnejše so bile izvedene v ZR Nemčiji po letu 1970, obravnavali pa so jih tudi v okviru II. mednarodnega simpozija o sledenju podzemeljskih voda. Freiburg/Br., ZR Nemčija). Med zaključke tega simpozija je bil vključen tudi sklep, da je treba s tovrstnimi sledilnimi poizkusi v prodnih vodonosnih tleh nadaljevati. Zato je organizacijski odbor III. mednarodnega simpozija odločil, da se med raziskave v Sloveniji vključi tudi sledenje podtalnice v prodnih zasipih, čeprav je bil osnovni namen simpozija raziskovanje kraških podzemeljskih voda. Raziskave pri nas naj bi predvsem oplemenitile izsledke dosedanjih poizkusov, katerih rezultati niso povsem zadovoljivi.

Raziskave je pod naslovom »Aplikativne mikrorajonske raziskave podtalnice v Spodnji Savinjski dolini« organiziralo in izvedlo Podjetje za urejanje voda NIVO, Celje in jih ob sodelovanju Republiške raziskovalne skupnosti oziroma njenega sklada Borisa Kidriča tudi financiralo.

Pri raziskavah so sodelovali:

Bela Bukvič, dipl. ing., nosilec naloge

Podjetje za urejanje voda NIVO, Celje,

Dr. H. Dombrovsky,

Inštitut za balneologijo in klimafiziologijo pri univerzi v Freiburgu, ZRN,

Franc Drobne, dipl. ing.
Geološki zavod Ljubljana,
Dr. Werner Kaess,
Geološki deželni urad Baden-Wuerttemberg, Freiburg, ZRN,
Stane Meden,
Hidrometeorološki zavod Ljubljana,
Zvone Mencej, dipl. ing.
Geološki zavod Ljubljana,
Anton Stergar, dipl. biol.,
Podjetje za urejanje voda Nivo, Celje,
Martina Zupan, dipl. ing.,
Hidrometeorološki zavod Ljubljana,
Koloman Žibrik, dipl. ing.,
Hidrometeorološki zavod Ljubljana.

Glavno raziskovalno delo s sledenjem je prevzel in opravil Dr. W. Kaess z Geološkega deželnega urada v Freiburgu/Br. Raziskave z bakterijo *Serratia marcescens* je izvedel Dr. H. Dombrowsky z Inštituta za balneologijo in klimatsko fiziologijo na univerzi v Freiburgu. Zavod za zdravstveno varstvo iz Celja je za bakteriološke raziskave dal na voljo prostor ter vso potrebno opremo.

Geološki zavod iz Ljubljane je opravil vsa potrebna geološka raziskovanja in opremil vrtine, sodeloval pa je tudi pri odvzemanju vzorcev med samim poizkusom. Hidrometeorološki zavod iz Ljubljane je priskrbel potrebne meteorološke podatke in analize vode, med poizkusom pa je opravljal vse kemijske analize na sledila v vzorcih vode. Oba zavoda sta raziskovalna dela tudi materialno podprla.

Te raziskave in njihovi rezultati so bili že objavljeni v osrednji publikaciji III. mednarodnega simpozija o sledenju podzemeljskih voda »Underground Water tracing — investigations in Slovenia 1972—1975« ter v posebnem natisu, publikacije »Steirische Beitrage zur Hidrogeologie« (Graz 1976). Na zasedanju III. mednarodnega simpozija (Bled 1976) je o raziskovah v posebnem referatu poročal Dr. W. Kaess, v diskusiji po referatu pa je B. Bukvič poudaril njihov širši vodnogospodarski pomen.

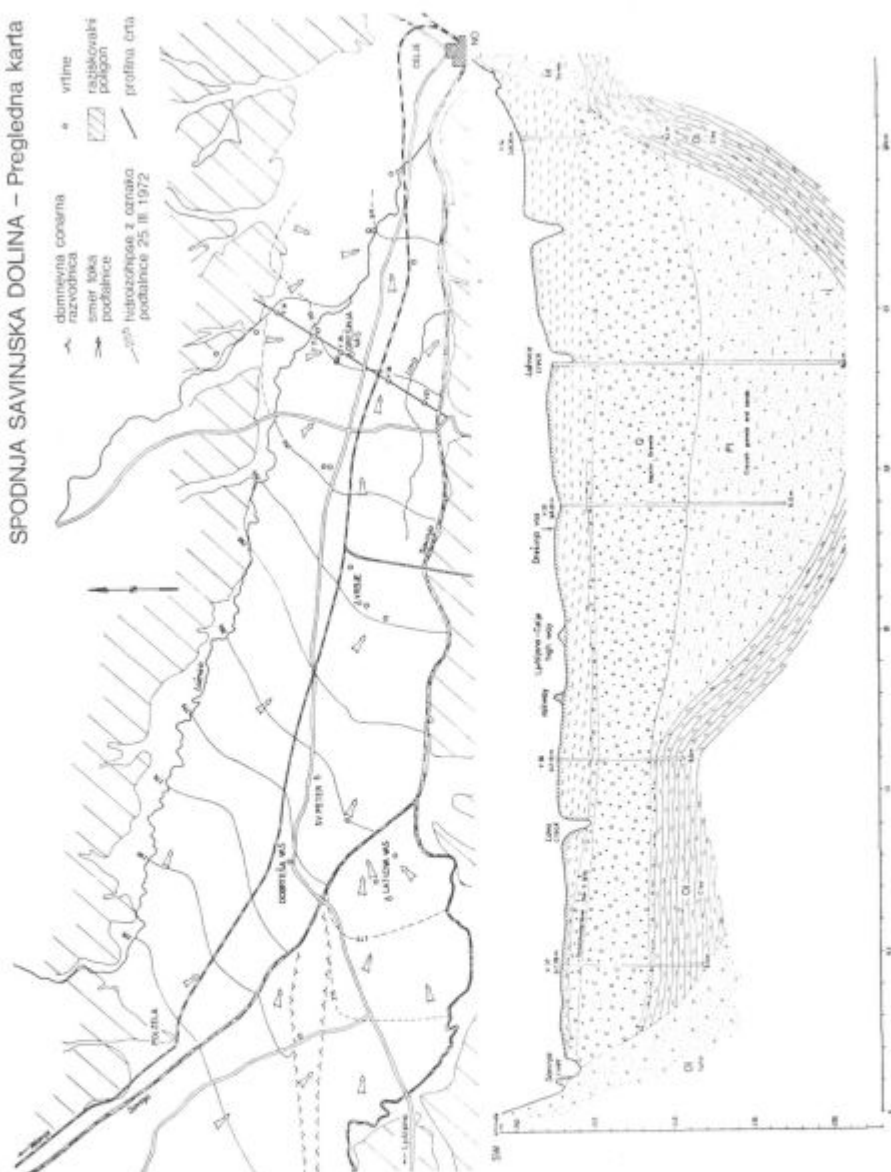
SPODNJA SAVINJSKA DOLINA

Geološke značilnosti

Spodnja Savinjska dolina ali Celjska kotlina leži na vmesnem prostoru med Savinjskimi Alpami in Posavskimi gubami. Po zasnovi je to velika tektonska udorina, ki se je izoblikovala v mlajšem terciaru. Zapolnjena je s terciarnimi in kvartarnimi sedimenti.

Celjska kotlina je obdana s prelomi tako na severnem kot na južnem obrobju. Na severnem obrobju nahajamo tako radialne dislokacije ob triadnih plasteh, ki pričajo o grudastem tipu dislokacije. Geofizikalne meritve so pokazale, da se je predterciarna podlaga različno globoko pogreznila. Največja globina te kadunje, okoli 1400 m, je na vzhodnem obrobju

SPODNJA SAVINJSKA DOLINA – Pregledna karta



Pregledna karta in geološki prerez Spodnje Savinjske doline

med Ostrožnim in Ljubecno, medtem ko nahajamo triasno podlago v centralnem delu Celjske kotline v okolici Šempetra le v globini okoli 400 m. Na zahodnem obrobju (Mozirje—Okonina) je predterciarna podlaga v globini 500 m.

Gričevje, ki obdaja Celjsko kotlino na severu in jugu, je zgrajeno v glavnem iz nepropustnih kamenin (skrilavci, peščenjaki, tufi, laporovci

in glinovci) terciarne in podterciarne starosti. Med te različno stare klastite so tektonsko vkleščeni tudi izdanki mezozojskih karbonatnih kamenin, ki so ponekod močneje skraseli. Ti izdanki predstavljajo določene akumulacije podzemelske vode.

Gričevje na desnem bregu Savinje spada v sklop geotektonske enote Posavskih gub. Na ravninskem območju Celjske kotline so bile v okviru regionalnih hidrogeoloških raziskav in študije bilance podtalne vode v kvartarnem prodnem zasipu izvrtane številne vrtine do predkvartarne podlage.

Raziskave so pokazale, da je terciarna podlaga zelo razčlenjena. Ugotovljena je bila stara struga Savinje in Ložnice, ki je zarezana v oligocensko sivico in tufe. Depresija je zapolnjena s starejšimi pliocvartarnimi peščeno prodnimi sedimenti, ki so ponekod tudi močneje zaglinjeni. Na ozemlju Spodnje Savinjske doline nahajamo več sistemov teras mlajših terciarnih in kvartarnih sedimentov.

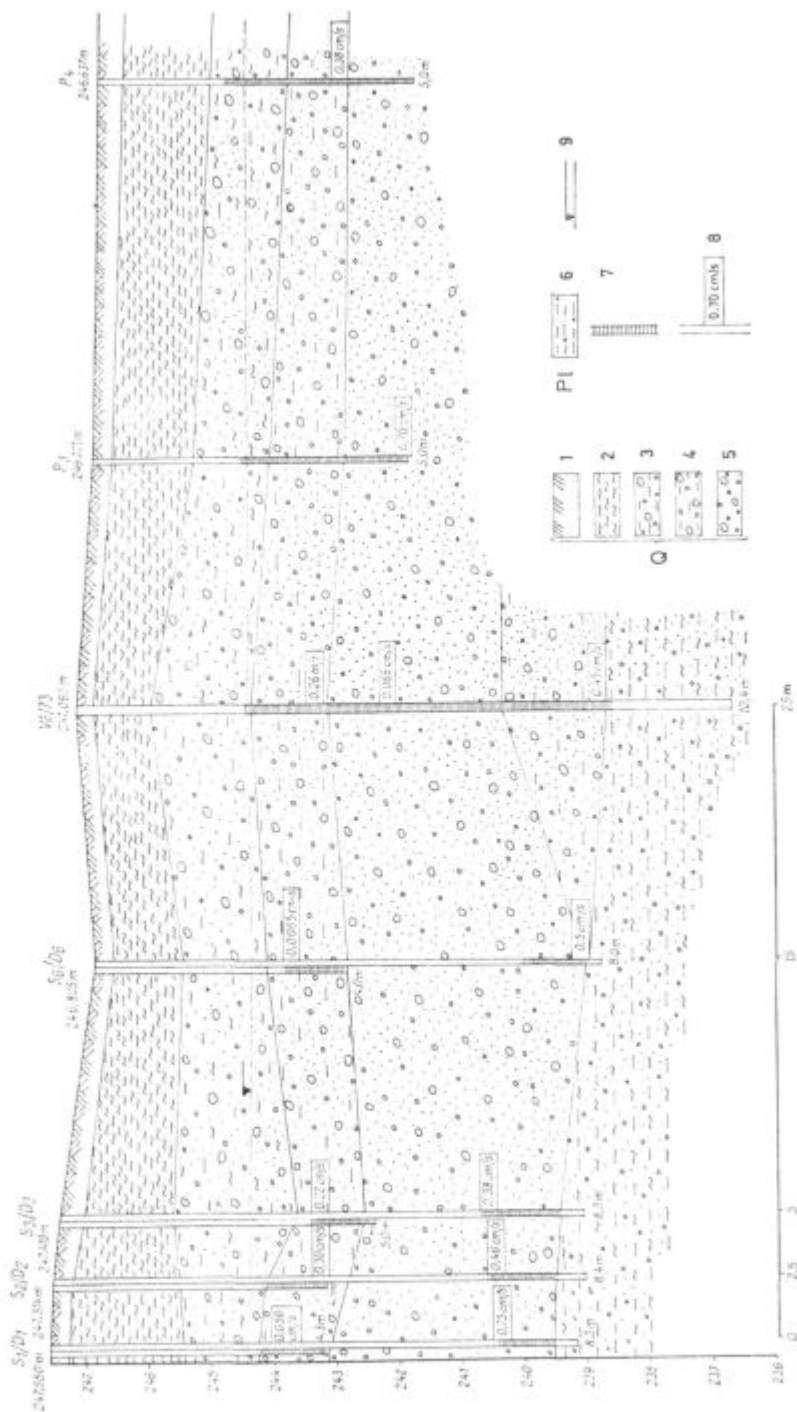
Hidrogeološke značilnosti

Dosedanje raziskave so pokazale, da je najpomembnejši kolektor podtalne vode v Celjski kotlini peščeno prodni zasip kvartarne starosti. Ta je generalno razčlenjen v dva sistema teras. Vodonosna plast na levem bregu Savinje, severno od ceste Celje—Ljubljana, je debela do 16 m, medtem, ko je na ozemlju med cesto in Savinjo znatno tanjša. Koefficient prepustnosti »K« niha od 10^0 do 10^{-12} cm/sek. Izračun dinamičnih rezerv oziroma pretoka podtalne vode je pokazal, da imamo v pasu med Vrbjem, Žalcem in Ložnico okoli $0,3 \text{ m}^3/\text{sek.}$ vode.

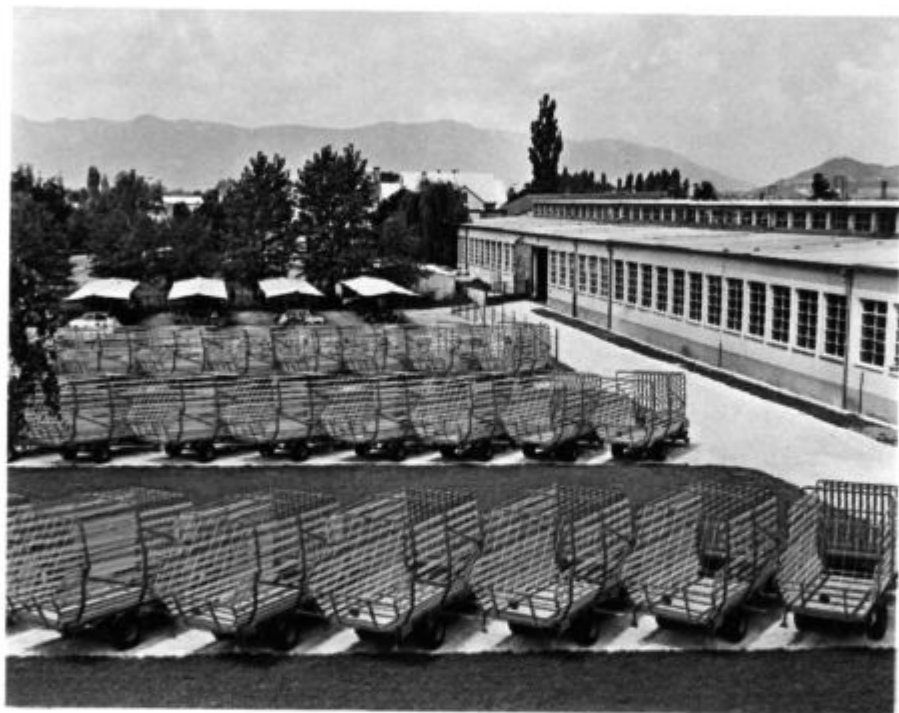
Kvartarni prodni zasip na desnem bregu Savinje med Letušem in sočtjem Savinje z Bolsko je prav tako razčlenjen v dva sistema teras. Kvartarni zasip je tudi na jugu obdan z ostanki višje ležeče terase, sestavljene iz pliocenskih prodnih, peščenih in iz glinastih sedimentov. Z vmesnim podzemnim nepropustnim hrbtom je razdeljen v dve manjši kaudnji: braslovško in bolsko. Na območju braslovške depresije je možno izkoriščati okoli $0,11 \text{ m}^3/\text{sek.}$, medtem ko v dolini Bolske le $0,06 \text{ m}^3/\text{sek.}$ podzemne vode.

Podtalno vodo na levem bregu Savinje poleg padavin obnavljata Savinja in Ložnica. Na desnem bregu pa obnavljata poleg padavin zaradi dvignjene terciarne neprepustne podlage vzdolž struge Savinje le potok Trnavca in Bolska ter izviri na obrobju zakrasele Dobroveljske planote (Podgrajšnica, Trnava in drugi). Podzemeljska voda priteka na površino na kontaktu karbonatnih kamenin in neprepustnih terciarnih plasti. Prav tako so številni tudi izviri na desnem bregu Savinje na območju posavskih gub. Izvire nahajamo na kontaktu zgornjetriasnih karbonatnih kamenin z neprepustnimi piroklasičnimi plastmi srednjega triasa oziroma mlajšega paleozoika (Zaplaninščica, Tonovi izviri v dolini Male in Velike Reke, Kolje, Artičnice in Bistrice).

Pliocenske terase so sestavljene iz nekarbonatnega proda in peska, gosto zbitega z veliko melja in gline. Na površini so prekrte s precej



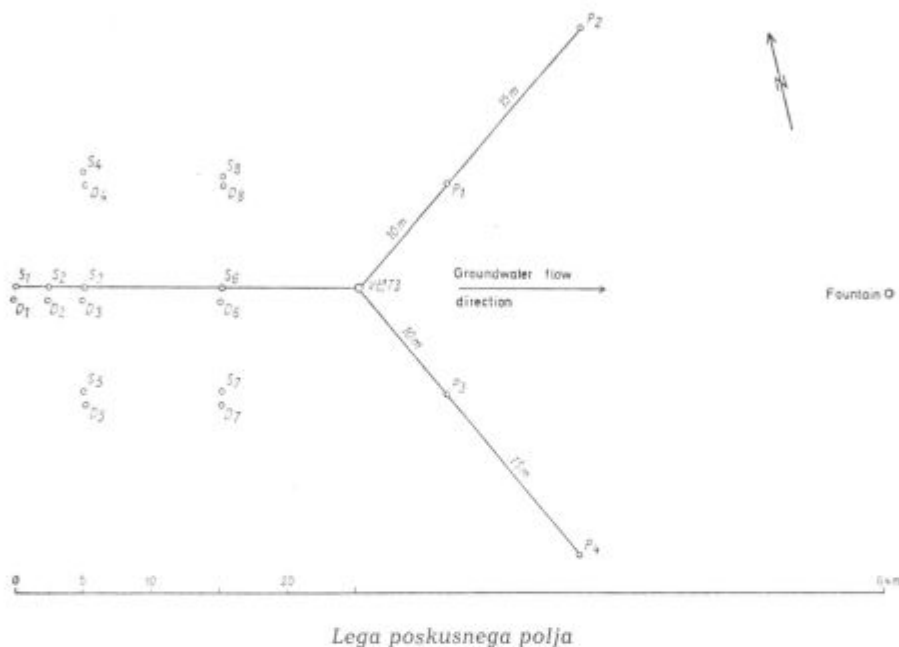
Prezrez poskusnega polja. 1 — humus, 2 — rjava peščena glina, 3 — prod s peskom, meljem in glino, 4 — slabo granularan prod s peskom in meljem, 5 — slabo granularan prod s peskom in malo melja, 6 — meljasta glina s peskom in drobnim prodrom, 7 — perforirani del piezometra, 8 — koeficient propustnosti, izračunan iz sejalnih analiz, 9 — višina podtalnice julija 1974.



SIP Šempeter pred sezono spravila sena

debelo plastjo gline. V njih nahajamo le malo izdatne horizontalne podtalnice.

Na priloženi pregledni hidrogeološki karti smo prikazali na širšem območju Savinjske doline lego podtalne vode s smermi toka podtalnice. Na desnem bregu smo prikazali tudi domnevno conarno podzemno razvodnico. Na osnovi teh hidrogeoloških podatkov smo se nato odločili za raziskovalni poligon pri Drešinji vasi, kjer so bile izvedene vse po programu predvidene raziskave.



RAZISKOVALNO POLJE V DREŠINJI VASI

Hidrogeološke značilnosti

Na poizkusnem poligonu pri Drešinji vasi je bilo za preizkus sledenja podtalne vode oziroma ugotavljanja njene hitrosti izvrstano: ena črpalna vrtina (Vč/73) s štirimi opazovalnimi piezometri (P₁ — P₄), osem plitvih opazovalnih vrtin do globine 5 m ter osem globokih vrtin do neprepustne podlage, globokih okoli 8 m.

Z raziskovalnim vrtnjem je bilo ugotovljeno, da je vodonosni prodni zasip kvartarne starosti debel do 7,5 m. Vodonosne prodne naplavine so na celotnem območju prekrte z okoli 1,8 m debelo plastjo rjave peščene gline, ki je v spodnjem delu ponekod pomešana z redkimi prodniki. Ta plast gline tvori nekako zaščitno bariero pred direktnim onesnaženjem podtalnice. Talnino vodonosnika tvorijo sedimenti pliocenske starosti —

dobro konsolidirana meljasta glina s peskom in prodom. Te plasti so za vodo slabo prepustne do neprepustne ter jih lahko smatramo za hidrogeološko bariero.

Na hidrogeološkem profilu smo prikazali geološko-litološke razmere in hidrogeološke značilnosti. Iz presekov je razvidno, da je vodonosna plast razmeroma debela (do 7,5 m) in v glavnem sestavljena iz treh delov. Pod neprepustnim pokrovom rjave peščene gline nahajamo najprej okoli 1,5 m debelo plast proda s peskom, ki je močnejše pomešan z meljem in glino, nato sledi okoli 1,2 m debela plast slabo granuliranega proda s peskom in meljem, medtem ko je spodnji del vodonosnika sestavljen iz slabo granulirane peščene prodne zemljine z malo melja.

V centralnem delu poizkusnega poligona pri Vč/73 nahajamo pod plastjo proda s peskom še plast proda, ki je nekoliko močnejše pomešan z meljem. Omenjeni vodonosnik predstavlja pomemben kolektor podtalnice, ki se uporablja za preskrbo prebivalstva Celja z vodo.

Iz plitvih in globljih vrtin smo odvzeli nekaj vzorcev proda za granulometrične analize. Iz podatkov sejalne analize smo nato po enačbi USBR $K = 0,36 \times d_{20}^{2,3}$ cm/sek izračunali koeficient prepustnosti »K«. Rezultate teh izračunov smo shematično prikazali tudi v hidrogeološkem profilu.

Primerjava vrednosti koeficienta prepustnosti, izračunanih iz navedene empirične formule, je pokazala, da je prepustnost v srednji plasti prodnega zasipa (glej profil) nekoliko manjša od prepustnosti spodnjega dela vodonosnika. Koeficient propustnosti »K« v drugi plasti niha v glavnem od $3,8 \times 10^{-1}$ cm/sek do $5,6 \times 10^{-2}$ cm/sek. Le na območju plitve vrtine S₆ imamo večjo anomalijo; tam je bila ugotovljena precej manjša prepustnost, $K = 65 \times 10^{-3}$ cm/sek. Srednji koeficient prepustnosti znaša $2,1 \times 10^{-1}$ cm/sek. V spodnjem delu vodonosnika pa je prepustnost večja, niha od $7,5 \times 10^{-1}$ cm/sek do $6,5 \times 10^{-2}$ cm/sek, v povprečju $5,08 \times 10^{-1}$ cm/sek. Črpalni poizkus pa je pokazal, da znaša koeficient v vodonosnem peščeno-prodnem zasipu $6,48 \times 10^{-1}$ cm/sek.

Lego podtalnice smo prav tako vrisali v profil.

Hidravlični gradient na območju raziskovalnih vrtin je 0,002.

$$(I = \frac{25}{243,90 - 243,85} = \frac{0,05}{25} = 0,002)$$

Približni izračun hitrosti pretakanja podtalne vode, če privzamemo, da je efektivna poroznost peščenoprodnega zasipa $u = 0,25$, je

$$v = \frac{k \cdot i}{u} = \frac{6,48 \times 10^{-3} \times 2 \times 10^{-3}}{0,25} = 5,2 \times 10^{-5} \text{ m/sek.}$$

oziroma $v = 4,5$ m/dan.

Črpalni preizkus na vrtini Vč/73 je bil izveden v dneh od 9. VII. 1973 do 11. VII. 1973. Poizkus je bil izveden na 3 depresije. Po končanem poizkusu je bil merjen dvig vode v vrtini. Pri depresiji 0,15 m je bilo iz vrtine črpano 3,0 l/sek podtalne vode, pri 0,55 m 7,0 l/sek in pri depresiji 0,72 m 8,5 l/sek podtalne vode. Temperatura je bila 10,2° C. Pri črpanju

so bili merjeni nivoji podtalne vode v piezometrih. Natančnejša merjenja nivojev podtalne vode smo vršili v piezometrih D₁, D₂, D₃ in D₆, to je v smeri toka podtalne vode, občasna merjenja pa še v ostalih piezometrih. Zaradi premajhne črpane količine oziroma dosežene depresije (slaba zmogljivost črpalke) nismo mogli izvesti črpalnega poizkusa po krajših metodah (Theis, Jacob).

Izračun koeficienta prepustnosti »K«

Iz rezultatov črpalnega poizkusa smo izračunali koeficient prepustnosti »K« po enačbi Dupuita oziroma Thiema.

$$K = \frac{0,732 \times Q \times \log(I_1 : I_2)}{(2H - S_1 - S_2)(S_1 - S_2)} \quad \text{kjer je}$$

Q = črpana količina vode v m³/sek,

H = debelina omočenega dela vodonosnega sloja v m,

S₁ = znižanje nivoja vode v prvem (bližnjem) piezometru v m,

S₂ = znižanje nivoja vode v drugem piezometru v m,

r₁ = razdalja med črpalno vrtino in prvim piezometrom v m,

r₂ = razdalja med črpalno vrtino in drugim piezometrom v m.

Koeficient prepustnosti smo izračunali za podatke pri črpanju na III. depresiji. Računali smo za smer Vč/73 — D₆ — D₂.

Podatki:

$$Q = 8,5 \text{ m} \times 10^{-3} \text{ m}^3/\text{sek}$$

$$H = 5,64 \text{ m}$$

$$S_1 = 0,06 \text{ m}$$

$$S_2 = 0,03 \text{ m}$$

$$r_1 = 10,0 \text{ m}$$

$$r_2 = 22,5 \text{ m}$$

$$K = \frac{0,732 \times 8,5 \times 10^{-3} \times \log \frac{22,5}{10}}{(2 \times 5,64 - 0,06 - 0,03)(0,06 - 0,03)} = 6,48 \times 10^{-3} \text{ m/sek} = 6,48 \times 10^{-1} \text{ cm/sek}$$

Hidrologija podtalnice

Lega podtalnice je bila na poizkusnem poligonu izmerjena večkrat. Registrirana je bila v času vrtanja, to je v juniju 1973, pa tudi kasneje pri občasnih meritvah ter pred izvedbo črpalnega poizkusa. V tem obdobju je bila vremenska slika stabilna, zato tudi nismo zabeležili večjih nihanj gladine podtalnice. Obdobje stabilnega vremena se je nadaljevalo še v mesec september. Gladina podtalnice je zelo počasi padala. Takšen je bil tudi položaj na začetku poizkusa oziroma v njegovi glavni izvedbeni fazi. Vreme se je poslabšalo v zadnjem delu preiskave, kar je imelo za posledico slabši dvig gladine podtalnice.

V črpalno vrtino Vč/73 je bil montiran tudi limnigraf, ki je beležil gladino podtalne vode v času izvedbe celotnega preizkusa s sledili.

Hidrokemične značilnosti podtalnice

Voda je poleg tega, da predstavlja najvažnejši destruktivski element v prirodi, obenem tudi medij, kjer se najlaže, najhitreje in najintenzivneje godijo številni fizikalno-kemični procesi. Je najvažnejši posrednik menjave atomov v prirodi. Specifična geološka zgradba območij, kjer so rezervoarji podzemne vode oziroma napajalna območja, vplivajo v takšni meri na fizikalno-kemične lastnosti vode, da se ti bazeni lahko močno razlikujejo med seboj, posebno pa od površinskih vod. Najvažnejši faktorji, ki bistveno vplivajo na kemično sestavo vode, so predvsem reakcijska površina, hitrost pretakanja podzemne vode ter topljivost same mineralne materije.

Na kakovost podtalnih voda vsekakor močno vplivajo tudi odpadne vode gospodinjstev ter gospodarskih in negospodarskih dejavnosti, ki se pretežno neočiščene izlivajo v tekoče površinske vode, s katerimi se v precejšnji meri obnavljajo prav vse podzemeljske vode. Zaradi različne gostote prebivalstva in različne komunalne opremljenosti naselij ter različne razporeditve industrijskih obratov so recipienti podtalnih voda neenakomerno prizadetj po kakovosti.

Po kemičnih in bakterioloških analizah je reka Savinja v slovenskem merilu še zelo čista reka. Pri Letušu spada v I.—II. razred. Po pritoku Pake se kvaliteta nekoliko poslabša, spada pa še vedno v II. kakovostni razred. To kvaliteto drži vse do Celja, kjer po izlivu Voglajne (vpliv celjskega industrijskega bazena) preide v III. razred.

Kot smo že omenili v prejšnjih poglavjih, je reka Savinja eden pomembnih obnoviteljev podzemne vode, akumulirane v prodnem zasipu na levem bregu Savinje. Zato bo potrebno vso skrb posvetiti reki Paki, ki prinaša vse mogoče industrijske in komunalne odplake iz Velenja in Šoštanja, kjer dobi še močno onesnažene in težko razgradljive usnjarske odplake. Paka je zato v III.—IV. razredu vse do izliva v Savinjo. Pri bodočih izdajanjih vodnogospodarskih smernic in mnenj za vodnogospodarska soglasja bo potrebno dosledneje upoštevati intencijo zakona o vodah, da novi proizvodnji ne bomo dovolili izpuščanja neočiščenih tehnoloških odpadnih vod v vodotoke. Regulativi so torej podani, potrebno pa jih bo tudi upoštevati in se po njih ravnati.

Območje Zgornje Savinjske doline, porečje Drete, Bolske in Pake se odlikuje po dokajšnji litološki razgibanosti, ki se odraža tudi v hidrofaciji. Prevladujejo CaHCO_3 vode s prehodi v CaMgHCO_3 vode. Značilno povečanje količine Na nahajamo na območju metamorfnih, magmatskih in piroklastičnih kamenin.

Na območju kvartarnega zasipa Celjske kotline imamo MgCaHCO_3 vode z lokalnim povečanjem SO_4 , Na in Cl na območju večjih naselij (Grušovlje, Levec). V Grušovljah ima voda 21,4 % SO_4 ter 10,3 % Cl-iona, kar kaže na lokalno onesnaženje zaradi intenzivnega kmetijstva. Trdote se povečujejo od Letuša — Pariželj (9,2 do 15,4° dH) preko Brega (13,9—25,9° dH), Ločice (17,7—26,5° dH), do Levca (20,6—24,2° dH).

SLEDENJE PODTALNICE

Izbor raziskovalnega polja

V Savinjski dolini je bilo opravljeno že večje število vrtanj za odkrivanje vodonosnega sloja. Opravljenih je bilo tudi več črpalnih poizkusov, da bi ugotovili izdatnost vodonosnih slojev. Gibanje podtalnice, posebno še njena gibalna hitrost, pa sta ostali neznani. Zato smo se odločili za raziskave s sledenjem.

Raziskovalno področje je moralo ustrezati naslednjim zahtevam:

1. Podlaga vodonosnega sloja je morala biti kar najbolj neprepustna.
2. Gladina podtalnice ni smela ležati pregloboko, da jemanje vzorcev ni bilo otežkočeno.
3. Strujnice podtalnice na področju raziskovanja so morale potekati čimbolj vzporedno.
4. Površinske vode ter vodnjaki so morali biti oddaljeni več kot 200 metrov.

Področje, ki je ustrezalo vsem omenjenim zahtevam, smo našli v Drešnji vasi, približno 5 km WNW od Celja.

Zasnova raziskovalnega polja

Izbrana je bila razporeditev na osem točk v dveh globinah. Ker je bilo s poprejšnjimi raziskavami ugotovljeno, da so tesnilne plasti med različnimi filtracijskimi plastmi le malo prevodne, smo izdelali poenostavljene dvojne opazovalne vrtine. Po geoloških in geoelektričnih profilih Savinjske doline smo pri raziskovalnem polju računali s 5—6 m debelimi vodonosnimi sloji. Ta domneva je bila potrjeno po vgraditvi opazovalnih vrtin na raziskovalnem polju. Obsežnost vodonosnih plasti je vodila k sledilnim poizkusom v dveh različnih globinah.

Odločili smo se za orientacijo raziskovalnega polja z 8 vrtinami (D, S): 2,5 in 5 ter 15 m od vrtine za dodajanje sledil v smeri toka podtalnice. Pri 5 in 15 m smo pripravili približno 5 m levo in desno še 4 dvojne vrtine. Za dopolnilo sledilnemu poizkusu je bil izvrtan še vodnjak Vč/73, na katerem so bili opravljeni črpalni poizkusi. Nadalje so bile levo in desno od vodnjaka v oddaljenosti 10 in 25 m izvrtane še 4 opazovalne vrtine (P).

Osem vrtin, ki so segale v vrhnji del vodonosnega kvartarja (S_1 — S_8), smo zavrtali 4—5 m globoko in v spodnjem metru perforirali. Pri osmih vrtinah za opazovanje spodnjega horizonta (D_1 — D_8) je segal metrski perforirani del 7,70—8,10 m pod površino. S in D vrtine so imele svetli premer 50 mm.

Pri vodnjaku Vč/73 so bili ugotovljeni vodonosni sloji med 2,80 in 8,40 m pod površino in zajeti z 200 m perforiranimi cevmi. Celotna dolžina cevi je bila 1,40 m in je segala približno 2 m v glineni pliocen. 4 P vrtine so segale povprečno 5 m pod površino, torej v sredino vodonosnega sloja. Cevi 50 mm premera so imele 2,2—3 m dolg perforirani del.

Izvedba sledilnih poizkusov

Na raziskovalnem polju, ki je s svojimi vrtinami orientirano v smeri toka podtalnice, je bilo poleg dveh injicirnih vrtin (S_1 in D_1) še 19 vrtin v podtalnici. S_1 je bila namenjena za injiciranje v vrhnji, D_1 pa za injiciranje v spodnji del vodonosnega sloja. Poleg te razporeditve na 7 opazovalnih točk, za opazovanje določenih globin, je v sledilni poizkus bil vključen tudi vodnjak s štirimi opazovalnimi vrtinami.

Injiciranje sledilnih snovi je potekalo po naslednjem načrtu:

Injicirno mesto	18. september 1973	19. september 1973
S_1 (vrhnji horizont)	Serratia marcescens	1 kg uranin
D_1 (spodnji horizont)	2 kg eozin, kalijev klorid	

Prvotno je bilo predvideno za 19. september tudi injiciranje 40 kg trdega detergenta v spodnji horizont. Uporaba tega učinkovitega sledila pa je izpadla na zahtevo odgovornih zdravstvenih delavcev. Injiciranje raztopine s Serratia marcescens je opravil dr. H. Dombrowsky 18. septembra ob 17.05 v vrtini S_1 z dodatkom 25 l vode za izpiranje.

V globoko vrtino D_1 smo isti dan med 17.07 in 17.17 zlili koncentrirano raztopino 2 kg eozina ter jo izplaknili s 50 l vode. Eozin je dobavilo podjetje G. Siegle iz Besigheima/Wuerttemberg kot svoj izdelek št. 65 a 439 225. Visokoprocentnega KCl ni bilo na razpolago, zato smo uporabili 50 kg kompleksnega gnojila tovarne Zorka iz Subotice. Gnojilo je vsebovalo poleg KCl še amonsulfat, superfosfat, karbamid in nitrat. Vsebnost kalijevega klorida ni bila določena, po tovarniških podatkih pa je znašala 8 utežnih procentov. Gnojilo smo raztopili v 200 litrih vode ter ga injicirali v podtalnico v vrtini D_1 od 17.20. Do 18.00 je bilo injicirano v podtalnico 170 l raztopine. Na podlagi netopnega ostanka računamo, da je količina KCl že bila injicirana v podtalnico do tega časa. Injiciranje se je še nadaljevalo. Preostalih 30 l smo ponovno dodali nekaj vode. Do drugega jutra, 19. 9. do 9.40 smo injicirali celotno količino raztopljenega gnojila.

19. septembra med 17.16 in 17.22 smo raztopili 1 kg uranina v 25 l vode, ga injicirali v vrtino S_1 in izplaknili s 50 l vode. Uranin je izdelek tovarne Kemika iz Zagreba.

Dodajanje sledil je temeljilo na naslednjih principih: bakterije, soli ter detergente je potrebno injicirati v čim daljšem časovnem razmaku; ker bi raztopine soli zaradi svoje večje teže lahko pronicale pod določenimi pogoji v globlje plasti vodonosnega sloja, smo KCl injicirali v globljo vrtino, na podlagi izkušnje, da uranin ne vpliva na bakterije Serratia marcescens, smo obe sledili injicirali z razmakom enega dneva v zgornje sloje. Vzorce vode smo zajemali z večcevno črpalko, ki jo je dal na razpolago Inštitut za radiohidrometrijo iz Münchena. Črpalko smo namestili v posebno jamo, 80 cm pod površino terena, tako da so znašale črpalne višine med 3,62 in 2,94 m. Črpalka je stala na sredini med vrtinama 3 in 6. Od črpalke je vodilo skupaj 14 cevi do posameznih vrtin S_2 do S_8 in D_2 do D_8 ter dve cevi do vrtine Vč/73 »zgoraj« na globino 4 m ter »spodaj«

na globino 7 m. Črpalne cevi so bile obtežene in v spodnjem delu v dolžini 1 m perforirane. Cevi iz prozornega polietilena so imele zunanji premer 8 mm, notranjega pa 5 mm. Črpalna je obratovala na meji svoje zmogljivosti tako v pogledu črpalnih višin kot pretokov. Vlek črpalke, ki je odvisen od zadrževanja vode v ceveh, je trajal 15 do 32 minut. To je v primerjavi s podtalnimi tokovi zanemarljivo.

Raziskave s *Serratia marcescens*

Preiskave vodnih vzorcev na *Serratia marcescens* smo opravljali na Zavodu za zdravstveno varstvo v Celju pod vodstvom dr. H. Dombrowskega.

Iz 8 opazovalnih vrtin S_2 — S_8 in iz črpalne vrtine Vč/73 (vrhnji horizont) so bili 15 minut po injiciranju vzeti slepi vzorci, ki so v vseh primerih ob 2-kratnem kultiviranju dali negativni rezultat. Od 18. 9. od 18.00 do 25. 9. 7.00 so bili 23-krat vzeti vzorci vode iz opazovalnih vrtin. Za vse vzorce sta bili nasajeni dve kulturi. Števila klic v kulturah nismo določili, temveč le pozitivne in negativne kulture na *Serratia marcescens*.

Razen v 8 opazovalnih vrtinah smo odvzeli vzorce vode tudi v 64 m nizvodno od injicirane vrtine oddaljenem vodnjaku (24. 9. ob 20.00 in 25. 9. ob 8.30). Oba dvojna vzorca sta bila negativna. Poudariti moramo, da v obeh levih (severnih) vrtinah S_4 in S_8 nismo našli klic *Serratia marcescens*.

	18	19	20	21	22	23	24	25
52								
III I	I I I I	+	I I I I	I I	I I	I I	I I	I
24								
III I	I I I I I	I I I I I	I I	I I	I I	I I	I I	I
23								
III I	+	+	+	+	+	I	I I	+
22								
III I	I I I I I	I I I I I	I I		+	+	I I	I I I I
20								
III I	I I I I I	I I I I I	I I	I I	I I	I I	I I	I
20								
III I	I I + + +	+	+	+	+	I	I +	I I I I
27								
III I	I + I I I	I I I I I	I I	I I	I I	I I	I I	I I
Vč/73								
III I	+	+	+	+	+	+	I	I
18	19	20	21	22	23	24	25	

September 1971

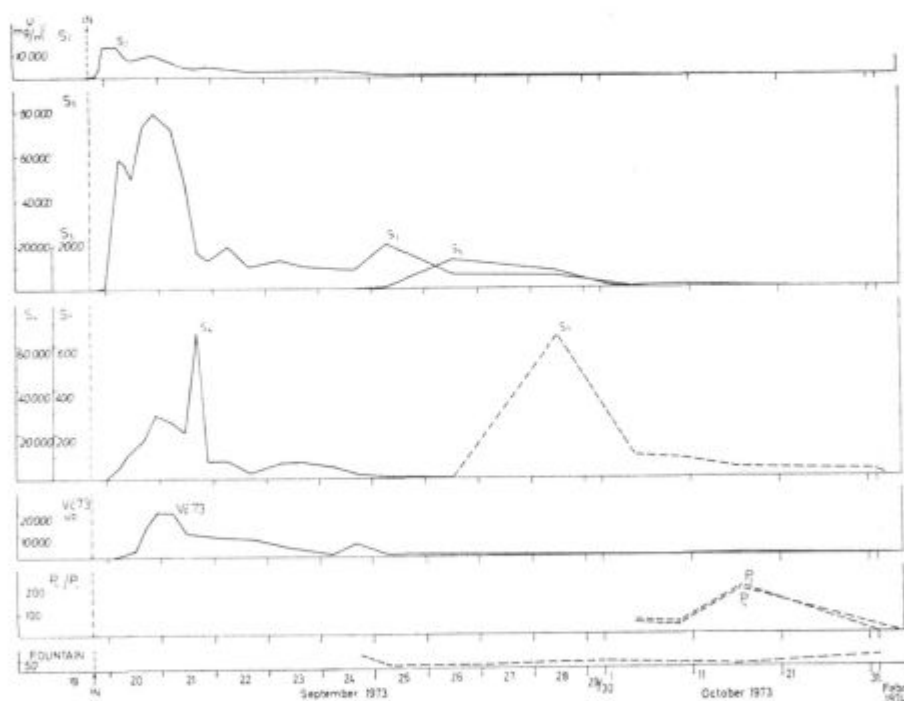
Rezultati sledenja s *Serratia marcescens*. II — dvakrat negativna ugotovitev, I — enkrat negativna ugotovitev, X — enkrat pozitivna ugotovitev, XX — dvakrat pozitivna ugotovitev.

Prvi pozitivni vzorec se je pojavil v stranski vrtini S_5 3 ure po injiciranju. Tudi zadnje sledi *Serratia marcescens* so bile ugotovljene v tej opazovalni vrtini, in sicer pri predzadnjem odvzemanju vzorcev 24. 9. ob 17.00, torej 142 ur po injiciranju. Ta opazovalna vrtina (S_5) ima tudi največje število pozitivnih vzorcev — 27, torej več kot bliže ležeča S_2 s petimi ter S_3 s 26 pozitivnimi vzorci.

Raziskovanje z uraninom

Določitve uranina v vzorcih je opravila dipl. ing. M. Zupanova v laboratoriju Hidrometeorološkega zavoda v Ljubljani. Določitve so bile opravljene s spektralfotometrom Perkin-Elmer, model 204 z določitevno mejo instrumenta pri 5×10^{-10} oziroma $0,5 \text{ mg/m}^3$.

Sledovi uranina so se v opazovalni vrtini S_2 , ki je bila najbližje mestu injiciranja, pojavili zelo zgodaj. Vzorec, vzet ob 18.00 je bil še brez



Krivulje koncentracije za uranin v piezometrih S_2 , S_3 , S_5 , S_6 , S_7 , $Vč/73$, P_3 in P_4 in v studencu. IN — čas injiciranja za uranin. Opozarjamo na različno časovno skalo za 19.—28. september in 29. september do 31. oktober 1973.

uranina, vzorec ob 20.00 pa je vseboval že 790 mg uranina na m^3 . Največje koncentracije so se pojavile naslednjo noč. Večje koncentracije kot v S_2 so se pojavile v S_3 in S_6 , vendar po daljšem času. Tudi v črpalni $Vč/73$ so bile v zgornjem horizontu ugotovljene znatne koncentracije uranina.

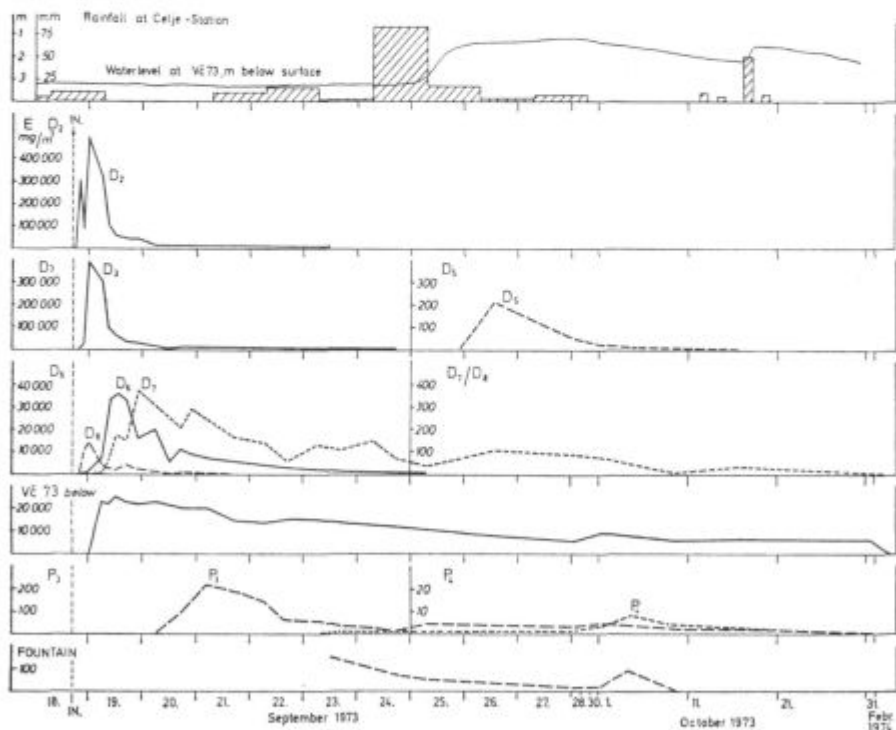
Severno od vzdolžne osi raziskovalnega poligona ležeče S_4 , S_8 , P_1 in P_2 niso vsebovale uranina. V 200 m niztočno in nekoliko severno postavljeni vrtini V/35 pri edinem vzorčenju 26. 9. nismo ugotovili uranina. Vrtina Vč/17, ki leži 900 m od kraja injiciranja, je bila 9. 10. 1973 brez uranina, ob vzorčenju februarja 1974 pa je bilo v njej ugotovljeno $5,0 \text{ mg/m}^3$ uranina.

Vrtina V/32 in vodnjaki pri letališču v Levcu niso pokazali pozitivnih rezultatov. Tudi v D-vrtinah ter v spodnjem delu vrtine Vč/73 ni bilo sledov uranina.

Te raziskave se skladajo z rezultati raziskav s *Serratia marcescens* z dne 18. 9., pri katerih tudi ni bilo pozitivnih vzorcev v severno od osi ležečih vrtinah. Iz tega jasno sledi, da je tok podtalnice usmerjen pretežno na ESE.

Za izračun hidrološko pomembnega podatka — hitrosti podtalnice — je bila izbrana opazovalna vrtina S_6 (15 m). Srednje hitrosti sledil smo izračunali na podlagi krivulje koncentracij z dne 21. 9. ob 12.00. Okroglo 43 ur toka je dalo srednjo hitrost toka podtalnice $0,35 \text{ m/h}$ ali $8,4 \text{ m}$ na dan.

Raziskave z eozinom



Krivulje koncentracije za eozin v piezometrih D 2, D 3, D 6 do D 8, Vč 73, P 4 in v studencu. IN — čas injiciranja za eozin; opozarjamo na različno časovno skalo za 19.—27. september in 29. september—31. oktober 1973; zgoraj gladina vode v piezometru Vč 73 v m in padavine v mm po meteorološki postaji Celje.

Kot za uranin je tudi koncentracije eozina fluorimetrično določila ing. Zupanova v laboratoriju HMZ v Ljubljani. V vrtinah D_4 , P_1 in P_2 ni bilo sledov eozina. Tudi v vodnjakih pod raziskovalnim poligonom (V/35, V/32, V/17) in pri letališču ni bilo sledov eozina. V opazovalni vrtini D_2 , ki je ležala najbližje injicirnemu mestu, se je eozin pojavil že med 17.30 in 18.30, torej le pol ure po injiciranju. Najvišja koncentracija je bila dosežena ob 24.00. V nasprotju z uraninom v zgornjem horizontu se je eozin pojavil tudi v vrtini D_6 , ki je ležala severno od vzdolžne osi raziskovalnega poligona, čeprav le v sledovih. Za 15 m oddaljeno vrtino D_8 smo izračunali srednji pretočni čas 42 ur; hitrost toka podtalnice znaša torej 0,36 m/h ali 8,8 m na dan. V prilogi 8 so poleg omenjenih podatkov še podatki vremenske postaje v Celju ter gladina podtalnice v črpalni vrtini Vč/73. Ugotovimo lahko, da je v prvem tednu pri majhnih padavinah gladina podtalnice bila 3,3 m pod površino. 24.—25. 9. pa je padlo nenavadno veliko padavin (največje za leto 1973), tako da se je v naslednjih dneh dvignila gladina podtalnice na 1,1 m pod površino terena. Na same sledilne poizkuse niso imele padavine in dvig podtalnice nobenega vpliva.

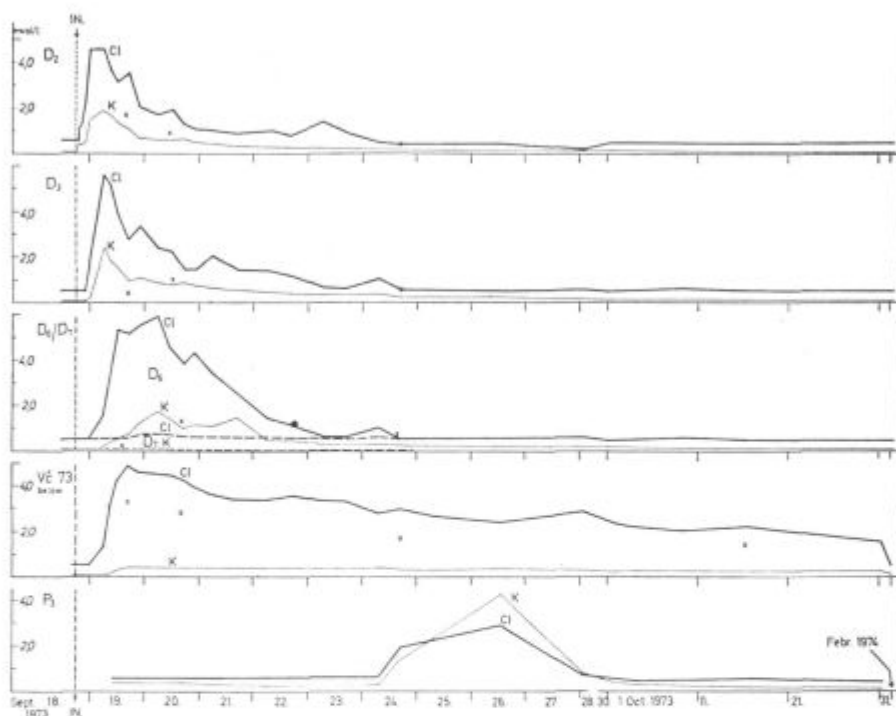
Raziskava s kalijevim kloridom

Pri sledilnih poizkusih z gnojilom, ki je vsebovalo KCl, so bili vzorci analizirani na vsebnost K in Cl. Strnjeni rezultati raziskav so podani v prilogi 9. Prisotnost KCl smo ugotovili v vrtinah D_2 , D_6 , D_7 , v črpalni vrtini Vč/73 ter opazovalni vrtini P_1 . Ker je bil KCl injiciran v kratkem časovnem presledku v isto vrtino kot eozin, kaže, da je poizkus potekal podobno kot z eozinom. V vrtinah D_5 , D_8 , P_3 in P_4 , kot tudi v hišnem vodnjaku nismo ugotovili sledov KCl. Zato izstopajo koncentracije kalija in kloridov v P_1 med 24. in 28. septembrom. Opazno je, da razen v P_1 , kjer je koncentracija klorida dosegla le 0,55 mval/l (19 mg/l), v ostalih vrtinah koncentracija klorida niha med 4 in 6 mval/l. Najvišja koncentracija klorida je bila dosežena v vrtini D_8 2. 9. ob 6.00 s 5,97 mval/l (211,5 mg/l). Zaradi boljše primerjave v prilogi 9 niso prikazane utežne koncentracije, temveč ekvivalentne koncentracije. Brez posebnih težav lahko razberemo, da ekvivalenti klorida dosegajo večinoma dvojne vrednosti ekvivalentov kalija. Dlje kot leži opazovalno mesto od injicirane vrtine, manj je kalija. Iz tega sledi, da ima močan vpliv ionska izmenjava. Kalij se pri toku skozi vodonosni sloj zamenjuje z drugimi kationi. Izmenjana kationa sta v glavnem tvorca trdote — kalcij in magnezij. V sliko vnešeni podatki o vmesnih analizah na celokupno trdoto kažejo velik vpliv celokupne trdote pri prevajanju soli. V splošnem je vpliv trdote tem večji, čim daljša je pot prevajanja soli. Ta podatek se popolnoma sklada z zmanjšanim deležem kalija pri bolj oddaljenih opazovalnih vrtinah.

Nejasna je koncentracija kalija in klorida v vrtini P_1 , ki leži severno od vzdolžne osi raziskovalnega poligona, in v kateri ni bilo ugotovljeno nobeno od predhodnih sledil. Pomembna je dvakrat večja koncentracija kalija kot klorida, kar ni običajno. Dotok iz injicirne vrtine je neverjeten, ker eozina ni bilo. Verjetno je sledilo prišlo v vrtino z nadvse močnimi padavinami, čeprav po drugi strani ne razumemo, zakaj do tega ni prišlo

tudi v drugih vrtinah. Vzporedno s povečano koncentracijo kalija in klorida pa se celokupna trdota ni povečala.

Pri vrtini D₆, ki leži 15 m od injicirne vrtine, smo določili koncentracijsko krivuljo klorida za 20. 9. ob 11.00. Izračunali smo pretočni čas 41 ur, kar pomeni hitrost toka podtalnice 0,37 m/h ali 9,0 m/dan.



Krivulje koncentracije za kalij in klor v piezometrih D 2, D 3, D 6, D 7, Vč 73 in P 1. Krivulja za klor — debelo, za kalij tanko izvlečena; vrednosti v piezometru D 7 črtkasto; križci = zvišanje totalne trdote v mval/l v primerjavi z začetno vrednostjo; IN — čas injiciranja kalijeve soli.

ZAKLJUČKI

Pri kombiniranem sledilnem poizkusu v podtalnici Savinjske doline zahodno od Celja smo uporabili bakterijo vrste *Serratia marcescens*, barvili uranin in eozin ter kalijev klorid.

V zgornji horizont injicirane bakterije so bile ugotovljene v podtalnici 25 m od mesta injiciranja ter od drugega do sedmega dneva raziskav. Po prvem sledilu bi lahko sklepali na hitrost podtalnice 2 m/h ali 47 m/dan. Na osnovi tega podatka bi po nemških normativih zaščitno območje podtalnice segalo 2350 m vzvodno v smeri toka podtalnice. Vsekakor pa je

tolikšno zaščitno območje upravičeno le pri nezaščitenem vodonosnem sloju. Ker pa je na območju raziskovalnega poligona plast glinencev nad vodonosnim slojem debelejša kot 1,5 m, predstavlja dobro zaščito podtalnice. Po novejših spoznanjih zadrži tako obsežen glinen pokrov prodiranja neadsorbirajočih barvil in neizmenljivih anionov za več dni, v sušnem obdobju pa za več mesecev. Zaradi dobrih zadrževalnih lastnosti za bakterije in večino nevarnih snovi, ki jih imajo glineni minerali, lahko brez pomislekov 2350-metrski zaščitni pas, dobljen na podlagi bakterijskih poizkusov, zmanjšamo na majhen del le-tega.

Razen bakterij so vsa druga uporabljena sledila dosegla 25 m oddaljeno črpalno vrtino Vč/73 z enako hitrostjo, kar še bolj potrjuje raziskave z bakterijami.

Barvila in KCl so bili na koncu rednih opazovanj konec oktobra, torej po 6 tednih, prisotni v Vč/73 še v precejšnjih koncentracijah. Izračun hidrološko pomembne »srednje pretočne hitrosti«, ki je bil opravljen za vrtini S₆ in D₆, oddaljeni od injicirne vrtine le za 15 m, je potreben določenih popravkov. Tako znaša:

za uranin (zgornji horizont)	0,35 m/h = 8,4 m/dan,
za eozin (spodnji horizont)	0,36 m/h = 8,8 m/dan,
za klorid (spodnji horizont)	0,37 m/h = 9,0 m/dan.

Razlik v pretočnih hitrostih med zgornjim in spodnjim horizontom, izgleda, ni.

Nagib gladine podtalnice med injicirnima vrtinama S₁ in D₁ (243,912 in 243,896 m n. m.) ter črpalno vrtino Vč/73 (243,852 m n. m.) je znašal 18. 9. 1973 2,08 promile.

Pri ocenjenem pornem volumnu 25 ‰ in izračunani pretočni hitrosti 0,36 m/h = 0,01 cm/sek. in padcu 0,00208 izračunamo prevodnostni koeficient (koeficient prepustnosti):

$$kf = \frac{Vm \times p}{i} = \frac{0,01 \times 0,25}{0,00208} = 1,20 \text{ cm/sec.}$$

Iz sejalnih analiz vodonosnega sloja v vrtinah S₁ — S₈, D₁ — D₈, P₁ — P₄ in Vč/73 izračunana prevodnost je znašala med 0,0065 (S₆) in 2,3 cm/sec. Ker sam tok podtalnice kaže večje pretočne hitrosti, so bili potrebni popravki z upoštevanjem velikosti delcev. Tako na vse tri načine izračunana prevodnost vodonosnega sloja kaže precejšnje soglasje.

kf vrednosti iz:

črpalnih poizkusov	0,065 cm/sec.,
sledilnih poizkusov	1,2 cm/sec.,
sejalnih analiz	0,0065—2,3 cm/sec.

Pri uporabi KCl kot sledilne snovi se je pojavila močna izmenjava ionov kalija s kalcijevimi in magnezijevimi, pri čemer nobeden od teh dveh ni bil v prednosti.

Ker sestava uporabljenega umetnega gnojila ni bila natančneje določena, lahko podamo le spremembe v koncentracijah in ekvivalente Cl do K med vrtnami D₁, D₂ in Vč/73. Delež kalija je na tej razdalji 22,5 m padel od 1/2 na 1/10. V nasprotju z drugimi poizkusi, ki so bili opravljeni v manj apnenčastih in bolj grobozrnatih vodonosnih slojih, je potekala ionska izmenjava tukaj razmeroma počasi.

Iz rezultatov raziskav ugotovljena smer toka podtalnice je ESE z rahlim odklonom proti jugu od vzdolžne osi raziskovalnega poligona.

Janez Meglič

FRANC LESKOŠEK-LUKA – OSEMDESETLETNIK

(Prispevek k proslavljanju osemdesetega rojstnega dne)

Tovariš Franc Leskošek-Luka je pred pol leta, v decembru 1977, slavil visok življenjski jubilej — osemdesetletnico rojstva. Naš uredniški odbor se je ob vsebinski zasnovi zbornika odločil, da zapišemo ta prispevek ob njegovem bogatem življenju kot skromen delež k visokemu jubileju komunista in revolucionarja, kakršen je bil in je še danes tovariš Luka.

Občani žalske občine smo se s ponosom in spoštovanjem pridružili mnogim čestitkam, slavnostim in srečanjem v dneh okrog devetega decembra lansko leto, saj je tovariš Luka naš častni občan in nosilec plakete občine, najvišjega družbenega priznanja v občini. Za častnega občana je bil tovariš Franc Leskošek-Luka proglašen na svečanem zasedanju občinske skupščine in družbeno političnih organizacij občine Žalec ob proslavljanju občinskega praznika v Andražu. Iz tega prelepega kraja tudi izvira njegov rod. Zato smo krajši zapis o njegovem življenju in revolucionarnem delovanju že priobčili v brošuri Andraški razgledi, ki je izšla ob priliki občinskega praznika. In naslednje leto mu je bila v Letušu kot prvemu podeljena plaketa občine. Slavljencu smo v naši občini vedno izkazovali primerno pozornost z vsem srcem in radostjo, saj se je mnogokrat odzval vabilom ob delovnih in prazničnih trenutkih. Na Žalec pa ga vežejo tudi mladostni spomini, ko je pričel spoznavati trdoto takratnega življenja kot ključavničarski vajenec. Bil je udeleženec prve partijske konference Slovenije na Šmiglovi zidanici nad Grajsko vasjo. Po osvoboditvi je ob opravljanju visokih in odgovornih državnih in političnih dolžnosti pogosto našel čas za obiske v Žalcu in drugih krajih občine, zlasti pa v delovnih organizacijah. Srečali smo ga tudi ob mnogih pomembnejših manifestacijah, posebno ob proslavljanju občinskega praznika, obletnice žalskega tabora in jubilejih tovarn. Vedno se je zanimal za razvoj gospodarstva, za življenje delovnega človeka, za razvoj samoupravnih odnosov in drugo. V ocenah pa je bil vedno strog in brezkompromisen, vendar pravičen. Ob sleherni priložnosti so se kar vrstile pobude in ideje, predlogi za odpravo pomanjkljivosti, nasveti za dvig produktivnosti, zaboljšanje življenjskih pogojev delavcev in kmetov.



Predsednik skupščine občine Žalec, Vlado Gorišek, izroča jubilanu spominsko darilo

S svojo izjemno neposrednostjo in odločnostjo je bil vedno učinkovit bореc in revolucionar in takšen je še danes.

Na osrednji svečanosti devetega decembra lani, ko so se v počastitev visokega življenjskega jubileja tovariša Luke sestali vsi zbori skupščine SR Slovenije, predsedstvo republike in vodstva družbeno političnih organizacij, je o življenju in delu jubilara spregovoril predsednik predsedstva CK ZKS tovariš France Popit. Z izbranimi besedami je orisal veličino enkratne osebnosti, borca za pravice delavskega razreda, partizana-komandanta, graditelja nove Jugoslavije, heroja, politika in stratega. Ob zaključku svečanega govora je tovariš Popit naglasil, da se pod vtisom strogosti, ki jo tovariš Luka običajno kaže, skriva prava človeška preprostost in neposrednost. In to potrdi sleherni, ki ga pozna ali se je z njim srečal ali deloval. Tovarišu Luki je bila ob proslavljanju osemdesetletnice rojstva podeljena vrsta odlikovanj, priznanj in daril. Na svečanosti v Ljubljani pa je prejel resnično najvišje odlikovanje in sicer »Red republike z zlatim vencem« ter posebno listino »Priznanje Socialistične republike Slovenije«. Ob tej priliki je v kratkem nagovoru in v zahvalo za priznanje o sebi dejal: »Revolucionarno delo je postalo moj poklic, in vse kar sem delal, je služilo samo enemu cilju — zmagi revolucije in kasneje graditvi nove socialistične Jugoslavije.«

Iz vseh predelov Jugoslavije je tovariš Luka prejel tudi brzozjavne čestitke k jubileju. Med temi je bila nedvomno najdragocenejša od predsednika republike Josipa Broza Tita. Njena vsebina je bila: »Dragi tovariš

Luka, ob tvojem jubilejnem 80. rojstnem dnevu ti izrekam iskrene čestitke in najboljše želje. S svojim dolgoletnim revolucionarnim delom v delavskem gibanju in komunistični partiji si se uvrstil med tiste sinove naše domovine, ki so postavili temelje socialistični preobrazbi naše družbe, svobodi in neodvisnosti naših narodov in narodnosti in nenehni krepitvi naše miroljubne neuvrščene politike.

Od časov, ko si se kot mlad delavec vključil v revolucionarno delavsko gibanje in nato v vodilne organe komunistične partije Slovenije in Jugoslavije do danes, si ostal ne le trdno povezan s partijo, temveč si kot eden njenih najbolj naprednih in odgovornih voditeljev s svojim vztrajnim revolucionarnim delom in osebnim zgledom nenehno prispeval k njenemu razvoju in krepitvi.

Postal si ena vodilnih osebnosti slovenskega revolucionarnega in demokratičnega gibanja in eden glavnih organizatorjev narodno osvobodilne vstaje. Bil si prvi komandant partizanskih odredov in narodnoosvobodilne vojske Slovenije, ki je zrastle iz našega ljudstva in se borila z ramo ob rami z drugimi narodi in narodnostmi Jugoslavije za osvoboditev in socialistični razvoj naše države. Prav tako požrtvovalno in pogumno kot med pripravami na revolucijo in narodnoosvobodilni boj si po vojni opravljal številne najbolj odgovorne dolžnosti v družbeno političnem življenju Slovenije in Jugoslavije, v vodilnih organih ZKS in ZKJ, povsod, kjer smo potrebovali tvojih sposobnosti in prizadevnosti.

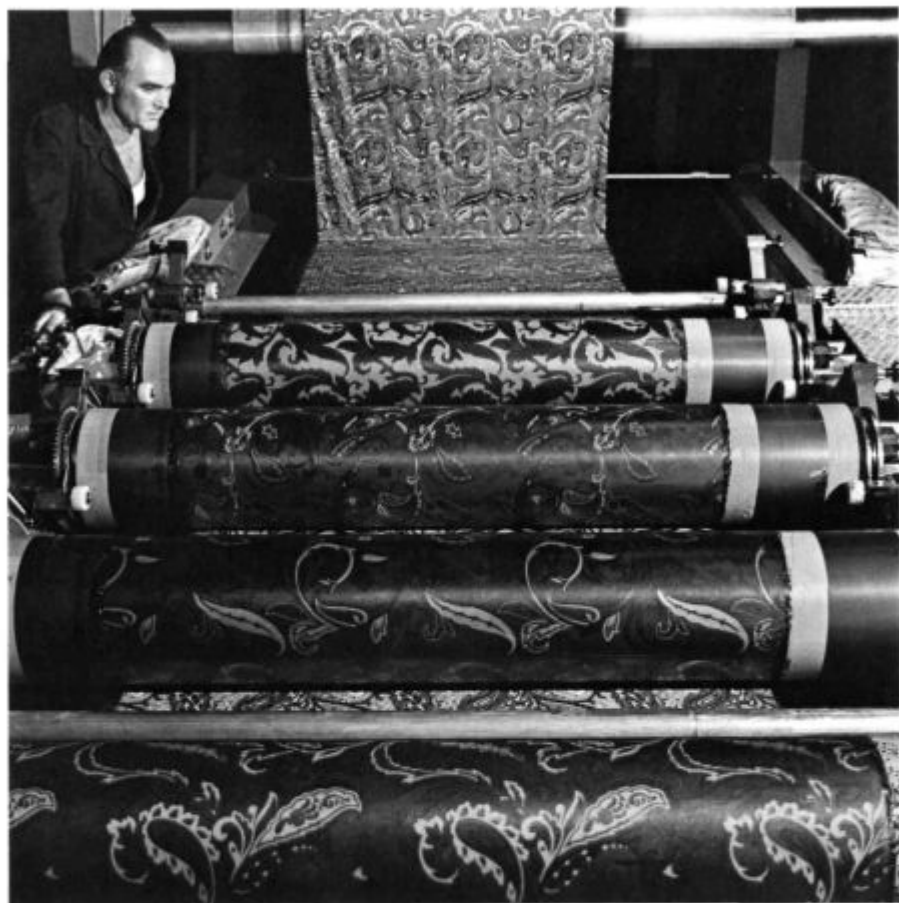
Tvoje zasluge v povojnih naporih za krepitev materialne baze naše družbe, za izgradnjo ljudske oblasti in skupščinskega sistema ter razvoj naše socialistične samoupravne družbe so izredne. Želim ti veliko zadovoljstva, dobro zdravje in osebno srečo.

V teh čudovitih besedah našega predsednika je dejansko povedano vse o veličini osebnosti tovariša Luke. Iz njih lahko razberemo veliko medsebojno tovarištvo in spoštovanje, saj sta vedno bila in ostajata tesna sodelavca, soborca in zvesta najvišjim idealom revolucije.

Se bi lahko naštevali čestitke z izrazi hvaležnosti in priznanja za vsa velika dela, ki jih je tovariš Luka prispeval nam vsem. Vendar bodi dovolj. Saj se je samo iz naše občine in sosednjih občin zvrstilo na stotine raznih čestitk in priznanj. Prav pa bo, da v skrajšanem zapisu prikažemo življenjsko pot tovariša Franca Leskoška-Luke.

Rodil se je 9. decembra 1897 v Celju očetu Francu in materi Tereziji, v delavski družini, saj je bil oče delavec, mati pa gospodinja. Njegov rod izvira iz Andraža nad Polzelo, kjer so živeli stari starši v zaselku Podsevčnik kot kmetje. Zaradi propada kmetije so morali otroci v svet in tako se je znašel Leskoškov oče v Celju, kamor je prišel za zaslužkom. Iz Celja se je družina Leskoških preselila v Trnovlje.

Po končani osnovni šoli v Celju se je mladi Franc vpisal v meščansko šolo. Mikala ga je sicer gimnazija, vendar družina takšnega šolanja ni zmogla. Poleg revščine je bila pogosto pri hiši še bolezen. V Žalec k Lorberju je prišel kot ključavničarski vajenec. Dobro leto dni je vsakodnevno prepešachi pot od Trnovelj do Žalca in nazaj. Ob kosu kruha in vodi ter strogih mojstrih in pomočnikih je bila ta šola izredno trda. Vse to pa je po svoje vzgajalo in kalilo mladega fanta. Dokončno se je



Tekstilna tovarna Prebold — nov tiskarski stroj z vrtljivimi šablonami

izučil za kovinostrugarja v Westnovi tovarni v Celju. Pravijo, da je še ohranjena stružnica, na kateri je delal kot pomočnik. Tudi v Ferralitu v Zalcu so ohranjene še nekatere naprave, ki so obratovale takrat, ko je pri takratnem lastniku Lorberju dobival mladi Franc prvo znanje iz kovinarstva. Pričel pa je tudi spoznavati trdo življenje izkoriščenega delavca.

Pred vpoklicem v vojsko je delal kot pomočnik v nekaj podjetjih takratne Avstroogrske, kar mu je prineslo novih spoznanj. Vključil se je že tudi v sindikalno gibanje. Vojaško suknjo je moral obleči kot 17 let star fant. Na avstrijsko-italijanskih bojiščih je doživljal težke dneve, vendar se je s fronte srečno vrnil. Znano je, da je kmalu po vrnitvi odhitel s celjskimi prostovoljci na Koroško branit narodnostne pravice, se boril za pravično mejo. Po končani prvi svetovni vojni in po znanem plebiscitu se je mladi Leskošek ponovno zaposlil v Westnovi tovarni v Celju.

Leta prve svetovne vojne in neposredno po njej so mu prinesla pomembna spoznanja in izkušnje. V njem se je že pojavil duh revolucionarja, kajti doživljati je začel tudi prva razočaranja. Tako se je že leta 1920 udeležil velike protestne stavke, ki je bila organizirana v protest dogodkom na Zaloški cesti v Ljubljani, kjer je v borbi za pravično stvar izgubilo življenje več nedolžnih ljudi. Leta 1922 pa je sodeloval pri veliki mezdni stavki, v kateri je delavstvo Gaberja doseglo prve uspehe. V tem času so že proslavljali prvi maj — delavski praznik z zastavami in petjem v povorki. Na kapitalista Westna je napravil Leskošek takšen vtis, da ga je imenoval »dolgega boljševeka«. Ta vzdevek se ga je še dolgo držal. Nedvomno je bil značilen zanj tako v fizičnem kot osebnostnem smislu.

Ker je Franc Leskošek vedno aktivneje posegal v sindikalno delavsko gibanje, je postajal tako pri delodajalcu kot oblasteh nezaželen. Zamikal pa ga je tudi širši svet. Zapustil je Emajlirko in se podal po Evropi. Delal je v različnih tovarnah v Avstriji, Češki, Poljski, Nemčiji in Bolgariji. Zaradi nemirnosti duha in revolucionarne dejavnosti, ki je postajala vedno odločnejša, ni nikjer dolgo vzdržal. Često je bil tudi odpuščen. Vse to popotovanje po evropskih deželah pa je bilo za njega prava življenjska šola, visoka šola proletarca. Spoznal je krute razmere delavstva, neizmerno izkoriščanje po kapitalistih, brezpraven položaj malega človeka. Povsod je ob stavkah ali drugih akcijah delavstva svetoval, organiziral, postajal je pravi delavski zaupnik. Policija ga je vse pogosteje aretirala.

Po krajših zaposlitvah v Beogradu in Zagrebu je dobil delo v tovarni Saturnus v Ljubljani. To pa pomeni tudi ustalitev doma in še sistematičnejše delovanje v organiziranem delavskem gibanju. Izbran je bil za delavskega zaupnika. Organizirano je od takrat deloval v Združenih sindikatih Jugoslavije.

V komunistično partijo Jugoslavije je bil sprejet leta 1926. S tem se je njegovo politično delovanje med delavstvom še stopnjevalo. Spoznal je namreč, da si delavstvo ne more izboriti svojih pravic le s sindikalnim gibanjem, pač pa mu je potrebna še odločna politična organizacija, kakršna je bila partija. Kot komunist je postal še upornejši in brezkompromisen borec za cilje delavskega gibanja, postal je pravi vojak revolucije. Pričelo se je tudi zanj ilegalno delovanje, povezano s preganjanji in aretacijami.

Zaupali so mu vedno bolj v partiji in sindikatu. Tako je bil že leta 1933 izvoljen za tajnika Zveze kovinarskih delavcev za Slovenijo, leto za tem pa za predsednika strokovne komisije za Slovenijo. Postal je tudi član politbiroja CK KPJ, v pokrajinskem komiteju KP za Slovenijo pa je bil član sindikalne komisije. V tem času že izkušen in prekaljen politični delavec.

V letih od 1933 naprej je usmerjal, organiziral in vodil delavska zborovanja in stavke širom na Slovenskem, v rudarskih revirjih Trbovelj, Hrastniku in Zagorju, v delavskem Celju, Kočevju, med železarji Jesenic itd. Posebno poznana je njegova pomoč pri organiziranju stavke v Westnovi tovarni v Celju, veliko pa je sodeloval s tekstilci in gradbinci. Na zletu Svobod v Celju je imel pomemben političen govor, v katerem je pred več tisočglavo množico zahteval socialne in politične pravice delavstva. Znanj so tudi njegovi odločni in pogumni odgovori policiji in oblastem ob aretacijah. Sindikalno stavkovno gibanje je v teh manifestacijah dobivalo vse močnejši protirežimski in revolucionarni značaj.

Na ustanovnem kongresu komunistične partije Slovenije, aprila 1937 na Čebinah, je bil izvoljen za prvega sekretarja CK ZKS in obdržal to funkcijo do osvoboditve, seveda ob mnogih drugih zadolžitvah.

Kot sekretar CK ZKS se je tovariš Leskošek udeležil vseh treh predvojnih konferenc komunistov Slovenije in sicer: prve v Šmiglovi zidnici nad Grajsko vasjo 16. in 17. aprila 1938, druge v Joštovem mlinu pri Celju na Silvestrovo 1939 in na novo leto 1940 ter tretje na Vinjem vrhu 29. in 30. junija 1940. Tako pogosto sestajanje komunistov Slovenije so pogojevale takratne politične razmere ne le na Slovenskem in v Jugoslaviji, pač pa v vsej Evropi. Vse bolj je bilo že čutiti bližajočo se nevarnost fašizma in nacizma. Bil je tudi med udeleženci zgodovinske V. partijske konference KPJ v Dobravi pri Zagrebu med 19. in 23. oktobrom 1940. Izvoljen je bil v Politbiro CK KPJ in od takrat je tesno sodeloval s tovarišem Titom na vseh področjih.

Na parlamentarnih volitvah leta 1938 je kandidiral v Ljubljani v dveh volilnih okoliših.. Ker je bil v tem času v zaporu, je kandidaturo podpisal kot zapornik, vendar so ga pred volitvami izpustili. Izvoljen sicer ni bil, njegova kandidatura pa je imela velik pomen za nadaljnje delavsko gibanje. Bil je to eden prvih poskusov združevanja demokratičnih in naprednih sil pod vodstvom partije delavskega razreda. Delavsko gibanje pa je dobivalo vse bolj razredne in revolucionarne značilnosti.

Po V. pokrajinski konferenci CK KPJ je tovariš Leskošek živel v najstrožji ilegali. Zadrževal se je največ v Tacnu pod Šmarno goro in v Šmartnem ob Savi. Znano partijsko posvetovanje v Tacnu je imelo velik pomen za partijo in državo. Analizirano je bilo stanje v organizacijah med konferencami. Ocenili so tudi partijsko disciplino in enotnost. Pomemben je bil dogovor o bodočih nalogah. In tako je bilo tudi ob mnogih drugih shodih, srečanjih in konferencah. Dvakrat se je v Zagrebu sestal s tovarišem Titom. Vseh teh srečanj se sam najraje spominja.

Tovariš Leskošek se je ob napadu nacistične Nemčije na Jugoslavijo takoj odzval pozivu partije in vstopil prostovoljno v vojsko. Znano je, da je v Ljubljani zahteval od policije in državnega tožilca, da uničijo vse

dokumente o komunistih. Že 10. aprila 1941 je vodil pri Trebnjem sestanku CK KPS, na katerem so bili pozvani Slovenci k zbiranju orožja in pripravam na oborožen odpor. Istega dne ga je politbiro CK KPJ na sestanku v Zagrebu imenoval za člana vojnega komiteja.

Na ustanovnem sestanku OF slovenskega naroda leta 1941 je bil izvoljen v izvršni odbor, ob ustanovitvi protiimperialistične fronte slovenskega naroda pa je postal zadolžen za vojni komite oziroma vojno komisijo CK KPJ. Dne 22. junija 1941 mu je bilo poverjeno vodstvo prvih partizanskih enot Slovenije. Kot prvi komandant je opravljal to dolžnost do 1. oktobra 1942. Bil pa je tudi član Vrhovnega štaba. Imel je več ilegalnih imen. Kot partizana-komandanta so ga nazivali Peter Strugar, kot partijskega sekretarja pa se ga je oprijelo ime Luka in to mu je tudi ostalo. Bil pa je tudi Lojze. Imena je bilo potrebno često spreminjati, z njimi pa tudi dokumente; čas je to terjal.

Naj ob tej priliki tudi zapišemo, kako se je izvršni odbor OF Slovenije zahvalil Leskošku in Beblerju ob prevzemu novih dolžnosti: »Tovarišema Petru Strugarju in Primožu Tratniku, ki prevzemata nove naloge, izreka izvršni odbor OF priznanje za njuno požrtvovalno delo, ki sta ga doslej izvrševala pri glavnem poveljstvu ter ugotavlja, da je prvo obdobje rasti in razvoja slovenskega partizanstva bistveno povezano z njunima imenoma.« To nam veliko pove. Tudi pri organiziranju in širjenju vstaje slovenskega naroda, pri formiranju partizanskih odredov je opravljal pionirsko delo. Iz obdobja njegovega poveljevanja partizanskim odredom Slovenije so znani mnogi pohodi in akcije. Junija 1942 je prišel na osvobojeno ozemlje na Kočevskem, ko je bil na Rogu sedež glavnega štaba. V jeseni 1942 je s partizansko patroljo prehodil vso Notranjsko, Štajersko in Primorsko. Povsod je vzpodbujal ljudi k vstaji in formiral nove edinice NOV. Propagiral je ustanavljanje odborov OF in drugih organizacij. Delegiran je bil tudi v narodnoosvobodilni svet za osvobojeno ozemlje.

Proti koncu leta 1942 se je Franc Leskošek-Luka posvetil pretežno funkciji sekretarja CK KPS, torej političnemu delu. Sodeloval je pri utrjevanju enotnosti OF, ki je bila dosežena s tako imenovano Dolomitsko izjavo. Postal je član izvršnega odbora SNOS. Na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu 1943 je bil izvoljen v njegovo predsedstvo. Tovariš Luka je deloval povsod tam, kjer je bil s svojimi izkušnjami, metodami dela in vztrajnostjo najbolj potreben. Svojo revolucionarnost pa je vedno opiral na globoko spoznanje o moči delavskih množic, željni svobode in socialne pravičnosti, vdanih načelom boja, neustrašnih in hrabrih, zvestih etičnim nazorom NOB (kakor je to izrazil tovariš Popit v svečanem govoru ob 80-letnici tovariša Luke).

V jeseni leta 1944 je bila za določeno obdobje osvobojena Gornja Savinjska dolina. Tovariš Luka je pogumno odločil kot politično izredno pomembno, da se je s svojim štabom preselil v Ljubno. To je imelo med prebivalci in borci velik odziv.

Po osvoboditvi je Franc Leskošek-Luka nadaljeval svoje revolucionarno in ustvarjalno delo. Najprej je prevzel ministrstvo za industrijo in rudarstvo v vladi LR Slovenije. Leta 1947 pa je že postal minister za težko industrijo v zvezni vladi. V letih 1951 do 1953 je bil predsednik sveta za

industrijo na Slovenskem, nato pa do leta 1958 ponovno v federaciji in sicer član izvršnega sveta ljudske skupščine FLRJ. Do leta 1963 je opravljal funkcijo podpredsednika zvezne ljudske skupščine, od leta 1963 pa je član sveta federacije. Izvoljen je bil tudi za člana sveta republike. Opravljal pa je še celo vrsto drugih dolžnosti, zlasti na političnem področju, saj je bil vedno član centralnega komiteja CK ZKJ in CK ZKS, v organih socialistične zveze, sindikatov in zveze borcev. Vrsto let je bil predsednik republiškega odbora Združenja zveze borcev Slovenije. Nosi čin generalpodpolkovnika JLA.

Tovariš Luka je položil temelje obnovi in industrializaciji naše države. Z njegovo osebnostjo je povezana izgradnja vrste industrijskih gigantov v Sloveniji in Jugoslaviji. Vedno je bil hkrati borec in graditelj. Uvajati je pričel tisto, kar je s svojo revolucionarno dejavnostjo napovedoval že pred vojno, to je geslo »tovarne delavcem«. Za razvoj delavskega in družbenega samoupravljanja je prav tako on oral ledino. Socialistični samoupravni razvoj naše družbe mu je bil vedno osnovni cilj. Veličine uspehov in zaslug v kratkem zapisu ni možno oceniti, so pa nedvomno edinstvene.

Vse svoje življenje je posvetil in še posveča borbi za osvoboditev delovnih ljudi. Kot organizator delavstva je bil vedno nepogrešljiv, saj je iz njega izšel in svoje pobude in sile je vedno našel v njem. Potrjena je tudi njegova zveza z delavskim razredom in zaupanje vanj.

Za svoje življenjsko delo je prejel vrsto visokih odlikovanj in priznanj. Nosi red narodnega heroja, red junaka socialističnega dela in partizansko spomenico. Ob 30-letnici osvoboditve ga je predsednik Tito odlikoval z najvišjim jugoslovanskim odličjem, z veliko zvezdo z lentjo. V Kraljevu je prejel povelje »proti nasilju in vojni — za mir na svetu«. Vrsto priznanj je prejel ob obiskih v domovini in tujini. Poleg naše žalske občine je častni občan še v nekaterih drugih občinah, podeljeni pa so mu bili še različni drugi visoki naslovi.

Nekatera visoka odličja in priznanja, ki jih je prejel ob 80-letnici življenja, pa smo navedli že v uvodnem delu. Vseh sploh ni možno naštet, tako številna so.

Kljub visokim letom je danes tovariš Luka še korenjak. Rad se odzove vabilom na razne svečanosti. Daje ocene in pobude, pove kakšno kritično in obuja spomine na prehojeno pot. Ne pozabi poudariti izrednih uspehov in napredka, kar je naša družba že dosegla. Mlajšim pa vedno nalaga naloge, jih opozarja na dolžnosti in odgovornosti. In prav je tako.

Več tisočem izrečenih čestitk se pridružuje tudi uredništvo Savinjskega zbornika z dobro željo po krepkem zdravju in še obilico zadovoljnih let.

VIRI

Zapis »Življenje in delo narodnega heroja Franca Leskoška-Luke (Muzej revolucije Celje).

Brošura Andraški razgledi — Janko Orožen, Sevčnik — zibelka Leskoškovega rodu.

Časopisni zapisi ob 80-letnici rojstva.

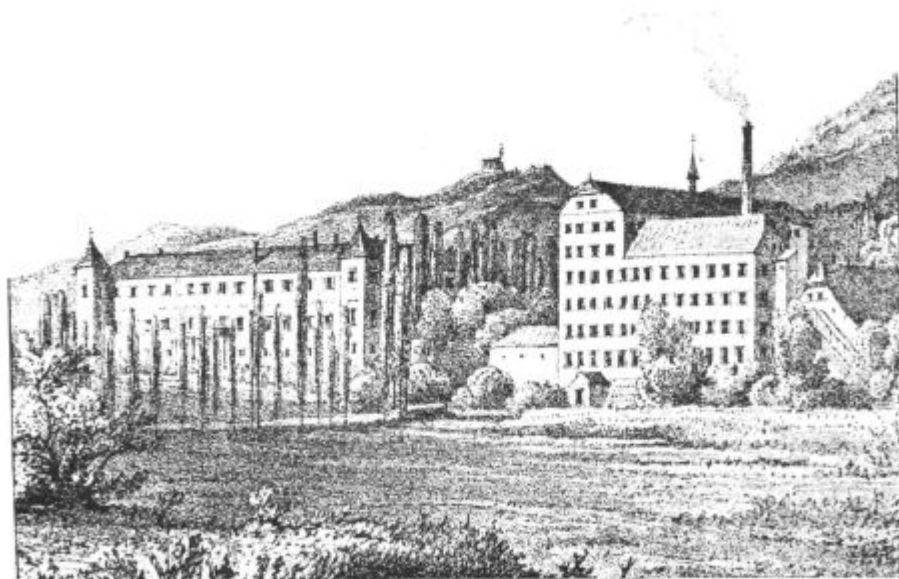
Ivan Žagar
Katarina Kobe-Arzenšek

TEKSTILNA TOVARNA PREBOLD OB 135-LETNICI

UVOD

Že več kot četrto stoletje praznujemo v Tekstilni tovarni Prebold 3. september kot svoj praznik v spomin na dan, ko so bili leta 1950 prvemu delavskemu svetu svečano in simbolično izročeni ključki Tekstilne tovarne Prebold in ko smo delavci prevzeli tovarno v upravljanje. Sedaj nam je ta praznik še posebej drag, saj je minilo 135 let obstoja in dela naše tovarne.

Ker se v spominu kaj hitro zabrišejo tudi najvažnejši dogodki na poti razvoja delovne organizacije, jih želimo vsaj nekaj otepi zobu časa ter jih v besedi in sliki zbrati v pričujočem sestavku. Sedanje podjetje in njegova poslovnost sta plod dela več generacij, od skoraj brezpravnih



Najstarejša podoba tekstilne tovarne v Preboldu iz leta 1859

šentpavelskih proletarcev, ki sta jih slikovito opisala pesnik A. M. Slomšek in pisatelj Janko Kač, do današnjih samoupravljalcev, ki jim je osvobodeno delo živa stvarnost. Torej je rezultat 135-letne tradicije, odpovedovanja preteklih in samoodpovedovanja sedanjih generacij. Med svetovnjima vojnama so tekla ob dolgih letih trdega dela na koncu tudi leta bojev. Pogled na spominsko ploščo z vklesanimi imeni 51 žrtev NOV spominja nas in prihodnje rodove na izreden prispevek preboldskih tekstilcev narodnoosvobodilnemu boju in ljudski revoluciji.

Ponosni smo na našo tovarno. Zato ni čudno, da nam vedno vztrepeta srce od ponosa, kadar v kateremkoli reklamnem mediju ugledamo naš simbol in zaščitni znak — trdoživo črno mačko. Pa tudi brez problemov nismo. Dinamični razvoj in položaj tekstilne industrije nas silita v učinkovito prilagajanje tržišču in v nenehno iskanje novih oblik delovanja, sili nas, da težimo k sodelovanju in integraciji z dosedanjimi in dopolnjenimi kapacitetami, seveda v luči dohodkovne povezanosti in soodvisnosti. Tako visoki jubilej ni le v znamenju aktivnega prizadevanja za nadaljnji razvoj in rast »črne mačke«, temveč tudi v znamenju utrjevanja novih družbenoekonomskih, samoupravnih in medsebojnih človeških odnosov.

Sprehod skozi zgodovino tovarne

Na poti iz Ljubljane prek Trojan v Celje in naprej v Maribor stoji na robu hmeljskih polj v Savinjski dolini Tekstilna tovarna Prebold. Njena zgodovina seže daleč v preteklost, v obdobje, ko so veljala še fevdalna družbena načela. Njen ustanovitelj je prihajal iz Trsta, tedaj največjega mesta na Slovenskem in največjega pristanišča v državi, kjer se je kopičil finančni kapital, si je silil v notranjost dežele in s seboj prinašal naprednejše gospodarske poglede. Trgovec Gustav Adolf Uhlich je začel z gradnjo tovarne v Št. Pavlu pri Preboldu leta 1839. Z delom je začela 1842. leta. To je bilo tudi leto njene registracije kot posamezne firme pod naslovom Pooblaščena mehanična predilnica in tkalnica. Prvo in vse 19. stoletje edino večje bombažarsko podjetje na Slovenskem Štajerskem je 1844. leta prevzela družba 23 tržaških podjetnikov. Tega leta se je vodnemu kolesu ob lesenem jezju pridružil parni stroj s 36 KM. Po sedanjih ugotovitvah je bil to prvi parni stroj na Spodnjem Štajerskem in s tem naša tovarna prvi industrijski obrat na tem kosu Slovenske dežele. Leta 1854 je postavila družba nov nizkotlačni parni stroj s 55 KM. Z gorivom so tovarno zalagali okoliški lastniki jamskih mer. Ko je v letu 1856 postal lastnik šentpavelske bombažarske predilnice in tkalnice grški konzul v Trstu, Angelo Gianichesi, je dobival premog iz lastnega rudnika v Zabukovici. Oboje, tovarno ob Bolski in zabukovski rudnik rjavega premoga je Gianichesi 1860. prodal delniški družbi z vodilnima družabnikoma Cloetta in Schwarz. Na začetku poti je tkalnica štela 60 mehaničnih stav in število vreten se je od prvotnih 6.192 v letu 1859 dvignilo na 10.668. Med delovnimi napravami viri omenjajo otepalnike, mikalnike, raztezalnice, flajerje, prstančne, navijalne, snovalne in poravalne stroje, fine predilne stroje, motovila, stiskalnice, statve in še druge pomožne naprave.

V prvih 25-letih obratovanja tovarne je podjetje preživelo dve krizi, tako v prvih petdesetih in v prvih šestdesetih letih, ko je prišlo celo do začasne ustavitve dela. Iz bombaža, ki so ga nabavljali v Trstu ali direktno iz Amerike, Indije in Egipta, so najprej predli prejo (št. 1-44) in potem iz nje tkali molino, surovo, nebeljeno in neapretirano bombažno tkanino. V tem obdobju, ki ga razmejujeta ustanovitev in požar tovarne leta 1866, je podjetje izdelalo največ preje leta 1860 (249.316 kg) in tkanin leta 1861 (16.212 kosov). Izdelke je firma prodajala po monarhiji ter jih izvažala v Italijo. V Gradcu je bila posebna prodajalna preboldskega blaga; dovoljenje trgovca Antona Klauserja, ki ga je izdal graški magistrat, nosi letnico 1844. Krizna leta so se kazala tudi v številu zaposlenih. Največ delavcev (422) je bilo v tovarni leta 1860, veliko manj (267) leta 1857 in minimalno (96) tik pred ustavitvijo obratovanja leta 1862. Shrljiv je podatek, da je bila med zaposlenimi v letu 1857 petina otrok, starih manj kot 14 let. Med letoma 1846 in 1863 je bila v tovarni zanje šola, ki je prenehala delati hkrati z ustavitvijo proizvodnje. V petdesetih letih minulega stoletja je bilo v tovarni zaposlenih več moških kot žensk, kasneje se je stanje spet popravljalo v prid delavk.

Hud udarec je bil požar v letu 1866. Glavni del tovarniškega poslopja je do tal pogorel. V plamenih je ugasnilo življenje štirih delavcev. Po štirih letih je bilo vse nared za ponovno delo. Tovarniško poslopje je bilo zgrajeno že leta 1869. Bilo je enonadstropno, vendar za polovico širše od prvotnega petnadstropnega. Na Bolski je stal zidan jez. Poleg parnega stroja je bila tam še turbina. Lastna plinarna je dajala razsvetljavo. Čeprav je firma nosila naslov Cloetta in Schwarz, mehanična bombažarska predilnica in tkalnica Prebold, je bila v tovarni obnovljena le predilnica z 8.766 vreteni. Lastnika ob velikih investicijah v neugodnih kriznih časih v prvih sedemdesetih letih nista zdržala. Posest je prišla 1875. leta najprej v last tržaškega veledelelničarja Jakoba Brunnerja in nato še istega leta v roke njegovega someščana Rafaela Cardahyja. Leta 1891 je Cardahy pritegnil k sodelovanju še druge tržaške podjetnike. Ustanovili so komanditno družbo, ki so jo poleg šestih komanditistov sestavljali osebno zajamčeni družabniki Rafael Cardahy in Gabrijel Schwarz, trgovca v Trstu, pa Hans Stocker, tehnik v Preboldu. Nenehno menjavanje družabnikov je pripeljalo do nove spremembe naslova podjetja leta 1898, tako da se je odtlej glasil Bombažarska predilnica Prebold Stocker, Hoffmann et Co. Stocker, tehnični vodja tovarne, je bil Švicar, Hoffmann, komercialni vodja podjetja, Tržačan. To je bil čas, ko je predilnica štela 13.736 vreten. Medtem ko je imela tovarna v sedemdesetih letih parni stroj s 70 KM in turbino s 50 KM, je bila tu zdaj nova moderna strojnica; na voljo je bilo kar 450 KM. Planirana sta bila električna žičnica in dvorec. V letih 1910 in 1911 je firma montirala za tisti čas moderno gasilno napravo z vodnim stolpom. Z razvojem podjetja je naraščalo število delavcev: leta 1870 jih je bilo 77, 1874. že 198, 1892. 252 in 1905. leta 282. Vzporedno s številom delavcev se je dvigala proizvodnja, ki je 1874. leta znašala okrog 300.000 kg preje, pri čemer so porabili 378.000 kg bombaža. Leta 1885 so izdelali približno 382.000 kg preje, največ št. 18, kar so prodali po deželah monarhije. V tovarni je veljal enajsturni delavnik. Z delom so začeli ob

6. uri zjutraj in ga zaključili ob 18. uri zvečer. Med 12. in 13. uro je bil odmor in delovne prostore so morali zapustiti vsi delavci. Bolniška blagajna je obstajala v podjetju že leta 1860. Določila o bolniškem in nezgodnem zavarovanju so bila zapisana v Pravilih bolniške blagajne, delovne odnose pa je urejal poseben »red«, ki ima naslov Delavski red za predilnico drevesne volne v Preboldu, 1895. Delo so obračunavali dvakrat mesečno: 15. in 30. oz. 31. v mesecu. Za tovarniške delavce je firma Stocker, Hoffmann et Co. sezidala dve stanovanjski poslopji in eno kupila. Valu stavkovnih mezdnih gibanj v prvem desetletju tega stoletja so se pridružili tudi šentpavelski delavci: stavkali so leta 1909.

Hiperprodukcija avstrijskih predilnic na prelomu stoletja je gnala vodilne predilnice v državi v dogovarjanje in združevanje, s čimer bi laže obvladali notranje in tudi zunanje tržišče, ki je postajalo vedno bolj torišče imperialističnih teženj. Stiski, v kateri se je znašla, preboldska firma ni bila kos. Podobno kot druge bombažarske tovarne na slovenskem ozemlju, razen tržiške na Gorenjskem, je našo tovarno prevzela velika dunajska delniška družba Združena avstrijska tekstilna industrija s sedežem na Dunaju z delniško glavnico 10 milijonov kron. Kot lastnica preboldske predilnice je bila vpisana v zemljiško knjigo v Žalcu junija 1912. Menjava lastništva se je pokazala v temeljiti reorganizaciji proizvodnje. Predilne stroje so odpeljali v litijsko predilnico, katero so tesneje navezali na preboldski obrat. Zdaj so razporedili v Preboldu moderne avtomatske statve znamke Northrop in Rütli. Tovarna je dobila električno centralo. Električna luč je zasvetila v Št. Pavlu in v Latkovi vasi. S prejo jih je zalagala Litija, za najnujnejše potrebe pa so tudi v Preboldu ohranili majhno predilnico. Reorganizacija je prizadela štajerskega delavca-predilca, saj za vse, niti v ajdovski, niti v litijski predilnici ni bilo dela. Tkalski avtomati so v Preboldu stekli leta 1913. Streglo jim je približno 200 delavcev. Proizvodnja je rasla in z začetkom prve svetovne vojne so se potrebe po izdelkih povečale. Zaloge preje so se manjšale in viri surovin so povsem usahnili, ko je Italija napovedala vojno. Nadzorstvo nad proizvodnjo je prevzela vojaška uprava. Z odhodi na vojsko so se delavske vrste redčile. Po letu 1915 so izgube blažili begunci iz Primorske. Proizvodnja, ki je leta 1915 dosegla vrhunec (4.478.000 kg tkanin), je sredi vojnega obdobja 1916 naglo padla (560.000 kg tkanin). V zadnjih dveh vojnih letih so si v Preboldu in v Litiji pomagali z izdelovanjem papirnate preje in tkanin. Navzlic temu, da se stroji v Preboldu niso ustavili za dalj časa, je vojna prizadela tovarno, tako da je z rednim delom začela šele 1920. leta.

Podjetje, last tujega kapitala, je prišlo v kraljevini SHS pod sekvester. Hkrati so tekle priprave za ustanovitev Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner. Sklep o ustanovitvi je potrdil občni zbor v marcu 1923. Predsednik Izidor Mautner je ob tej priložnosti izrekel svoje zadovoljstvo, »ker se je dalo z ustanovitvijo Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner obratom v Litiji in Preboldu zakonitim razmeram odgovarajočo pravno obliko«. Obratoma, ki sta v mladi jugoslovanski državi zakoračila v novo obdobje razvoja, je napovedal uspešno poslovanje, saj so bili dani pogoji za prodajo izdelkov po vsej državi, tehnična opremljenost tovarn pa

je ustrezala najmodernejšim zahtevam. V maju 1923 je bila družba vpisana v register. Ustanovljena je bila za nedoločen čas, glavnica 10 milijonov dinarjev pa je bila razdeljena na 100.000 delnic po 100 dinarjev. Po revalorizaciji 1927 je se njena vrednost dvignila na 20 milijonov dinarjev. Vsaka delnica je odtlej veljala 200 dinarjev. Ugodne povojne razmere so 1927. leta omogočile družbi s tovarnami v Preboldu in Litiji nakup delnic Beograjskih tekstilnih tvornic, ki so bile prvotno last firme M. Ječmenica i drug, vendar je ta velikanski tekstilni kombinat v Beogradu že junija 1930 ob splošni gospodarski krizi brž izgubila. Podobno je bilo z Jugoslovansko tvornico vozlanih preprog, ki je bila prav tako ustanovljena s pomočjo jugoslovanskega Mautnerja. V obratu, stal je v Preboldu, so izdelovali preproge po sistemu Banvai. V hali s površino 28 m² je stalo 6 statev, tri za perzijske in tri za preproge »smirna«. Zraven je bila velika dvorana s kadmi, centrifugo, črpalko, sušilnico in laboratorijem. Vsak dan so izdelali 80 m² preprog. Na jesen 1929, ko so začeli s proizvodnjo, je delalo v njej 60 ljudi in leta 1930 je dosegla višek s 130 ljudmi. Število zaposlenih je v kriznih letih nazadovalo in v marcu 1934 so delo zapustili zadnji delavci. Družabniki so se v decembru 1935 odločili za likvidacijo proizvodnje preprog, ki je bila zaključena junija 1937. Prostore ukinjene tkalnice vozlanih preprog v Preboldu je delniška družba Mautner namenila za tiskarno. Ustanovitev tovrstnega obrata je družbi narekovalo čedalje večje povpraševanje po tiskaninah. Pri izgradnji tiskarne je sodelovala firma Cosmanos iz Češkoslovaške. Sklenjeno je bilo, da prevzame Cosmanos povzorčenje in tehnično vodstvo izdelave, Mautner pa tkanine in prodajo. Dogovorjeno je bilo še, da se dobiček po obrestovanju in amortizaciji deli med firmama 50 : 50. Gradnja, ki je potekala točno po programu, je bila zaključena leta 1934 in na jesen istega leta je tiskarna začela z obratovanjem. Obrat je uspeval in 1935. leta so namerili že 2.700.000 metrov tiskanega blaga v vrednosti 10 milijonov dinarjev. Tega leta so obrat povečali s prizidkom; število strojev se je večalo. Prvi dobiček v znesku 1.318.417 dinarjev je tiskarna izkazala leta 1938. Navzlic krčenju obratovanja na 4—6 dni v tednu je proizvodnja ob nespremenjenem številu delavcev (87—89) rasla: 1939. leta so izdelali 3.142.000 m in prometa je bilo za 26.764.789 dinarjev. Sočasno s snovanjem novih tekstilnih obratov, od teh sta bila kar dva v Preboldu, je vodstvo jugoslovanskega Mautnerja skrbelo za ustrezno prodajno mrežo. V Zagrebu je bila leta 1923 ustanovljena trgovska centrala, sledili sta ji filiali v Beogradu in Skopju 1931. leta.

Osrednji objekt v Preboldu je bila tkalnica. V novi državi je ob startu 1920. leta imela 136 ljudi. Število zaposlenih, ki so stregli 480 stavkam, se je dvigalo. Z letom 1924 so uvedli dvojno izmeno. V znamenju napredka je tkalnica živela vse do gospodarske krize 1929, ko je prišlo na 487 statev že 480 delavcev. Pogonsko silo sta dajala vodna turbina z 80 KM in parni stroj s 400 KM. V dvajsetih letih so šli izdelki, predvsem surove tkanine, dobro v prodajo. Kriza ni prizanesla preboldskim delavcem: v kratkem času jih je 114 izgubilo delo. Nove možnosti zaposlitve je odpirala tiskarna. Z nakupi so povečali kapaciteto statev in prenovili pripravljalnico. Nova je bila tudi parna turbina z generatorjem. Uspeš-

nega poslovanja je bilo spet brž konec. Stagnacija je silila vodstvo k redukcijam. Često se je zgodilo, da je tkalnica povsem stala. V primerjavi z letom 1937 je imela leta 1938 za 57.000 m manj prometa. Ob pomanjkanju tujih plačilnih sredstev in ob kontingentiranju bombaža so družbo reševale zaloge. Pravi problem je nastal z začetkom druge svetovne vojne, 1. septembra 1939. Angleži so jeli kontrolirati prevoz bombaža iz Južne Amerike, turške oblasti so prepovedale izvoz te surovine in Egipčani so omejili dobavo bombaža zgolj na svoje stare potrošnike. Pičlost razpoložljivih surovin je ohranjala obratovanje na nekaj dni v tednu, povpraševanje po blagu pa je naraščalo. Leta 1939 je proizvodnja dosegla 5,910.726 m tkanin, od tega so jih prodali 3,187.000 m v vrednosti 25,362.249 dinarjev. Z letom 1940 so Angleži zaostri svoje zahteve. Upanje na ruski bombaž in na blokirane pošiljke v Trstu je hitro splahnelo. Rešitev so našli v preusmeritvi proizvodnje na celulozno prejo. Pred napadom na Jugoslavijo so ob nespremenjeni pogonski moči v eni izmeni delali na 540 statvah 303 delavci. Proizvodnja se je zmanjšala za okrog milijon metrov, promet pa se je povečal za več kot 5 milijonov dinarjev. Konjunktura je spodbujala ravnateljstvo k investicijam. Načrtovali so gradnjo stanovanjskega poslopja, v program so vključili razširitev tkalnice in nabavo parnega kotla, še posebej pa so nameravali povečati belilnico, ki naj bi dobila kompletno aparaturo za beljenje. Začrtani in odobreni investicijski program — zanj so določili 9,500.000 dinarjev — je zavrta vojna.

Za jugoslovanskega Mautnerja sta med obema svetovnima vojnama pomenila večji neuspeh prodaja delnic Beograjskih tekstilnih tvornic in likvidacija tovarne vozlanih preprog. Bilance so izkazovale vsa leta dobiček, ki pa je bil v kriznih letih nekoliko nižji. Izplačane dividende so bile visoke; v tem pogledu so bili delničarji prikrajšani le v letih 1933 in v letih 1939 in 1940. V primerjavi z drugimi tekstilnimi tovarnami v Sloveniji meza preboldskega delavca ni bila nizka. V veljavi je bil osemurni delavnik. Za delavce je družba zgradila več stanovanjskih poslopij. Imeli so svoj podporni sklad, uživali so ugodnosti pri konzumu in kurjavi. Njih moč je bila v strokovni organiziranosti. V tiskarni je prevladovala Splošna delavska strokovna zveza nad Narodno strokovno zvezo, ki je imela vodilno vlogo v tkalnici, kjer si je pridobivala članstvo tudi Jugoslovanska strokovna zveza.

Marksistična misel je bolj zaživela v tovarni ob ustanovitvi Komunistične partije v Preboldu leta 1932. Pobudnik je bil narodni heroj Slavko Šlander. Mladi borci za delavske pravice so moč svoje organizacije preverili leta 1936 v splošni tekstilni stavki. Zahtevi tekstilcev je bilo ugodeno s podpisom kolektivne pogodbe v septembru istega leta. Preboldskim delavcem pogodba ni prinesla posebnih koristi. Njihove plače so še pred stavko ustrezale tistim, ki so bile zapisane v kolektivni pogodbi.

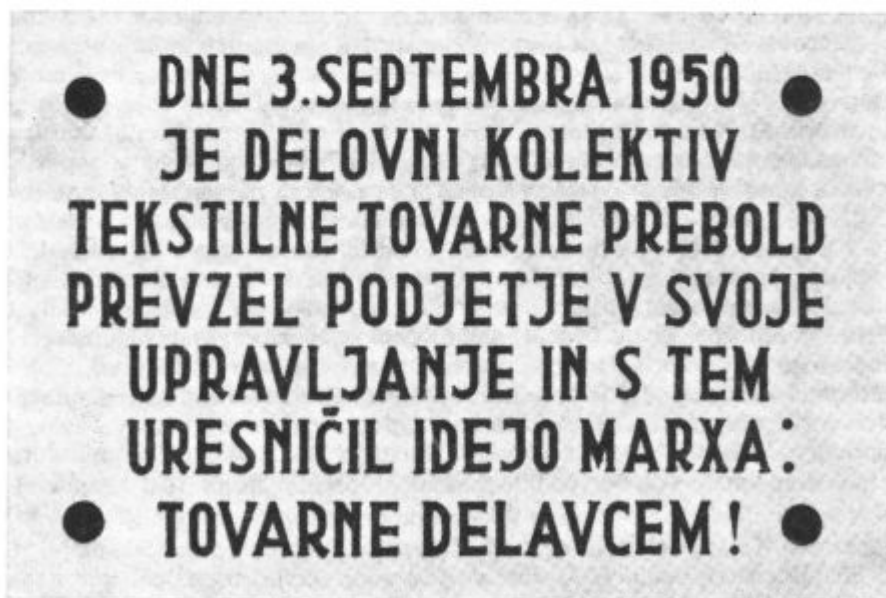
Na stran stavekajočega slovenskega delavstva so se postavili le iz solidarnosti do tovarišev, ki so delali v težjih pogojih. Po sodbi upravnih svetnikov stavka družbe Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner ni prizadela. Družabnike je bolj skrbela obremenitev, ki jo je prinašala 1937. leta uvedba starostnega in invalidskega zavarovanja. Stavka pa ni bila brez posledic za delavce. V tkalnici so nekatere premestili na slabša de-

lovna mesta in ena delavka je bila odpuščena. V tiskarni je bilo bolje, za kar gre zasluga Splošni strokovni zvezi in njenim prekaljenim borcem. Ti so tu v 1937. letu formirali partijsko celico, medtem ko so bili komunisti tkalnice včlanjeni na terenu. Napredna misel je dobivala širok razmah, zaživela je Ljudska fronta, v ospredju sta bili »Vzajemnost« in »Društvo kmečkih fantov in deklet«. Zaradi prevelike aktivnosti, še posebej ob predvolilnem shodu generala Živkovića v Celju, in zaradi protestov ob pristopu k trojnemu paktu so bili mnogi preboldski delavci internirani. Nemški pritisk je zajel Jugoslavijo, tipalke nacizma so segle v upravni svet velike družbe Jugoslovanskih tvornic Mautner. Za nearijske uslužbenke tu ni bilo več prostora. Iz tihega protesta se je večina upravnih svetnikov skupaj s predsednikom odpovedala funkcijam. Vodstvo družbenega poslovanja je prevzel Emerich Kieslinger. Na julijski seji 1941 je bil izvoljen nov upravni svet, firma je dobila naslov Littai — Pragwalder Textilwerke, AG s sedežem v Mariboru. Pravila Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner so osvežili s člani nemškega zakona o delniških družbah iz leta 1937. Glavnico 20 milijonov dinarjev so spremenili v milijon rajhovskih mark. Vrednost delnice je bila prežigosana najprej na 10 RM in znova na 1000 RM ob dvigu osnovnega kapitala na 4 milijone RM v januarju 1943. Delnice so bile uničene šele na jesen 1943, ko so hkrati s prenosom sedeža firme iz Maribora v Prebold izdali nove na ime Littai — Pragwalder Textilwerke, Pragwald. Podjetje je trpelo zaradi pomanjkanja surovin in družba je prešla na proizvodnjo umetnih vlaken iz odpadkov. Z vsakim letom je bila redukcija večja in obrata tkalnica in tiskarna sta pričakala konec vojne na robu popolnega propada. Za delavce je okupacija pomenila čas trpljenja, internacij, zaporov, mučenja in streljanja. Hkrati je bil to čas, ko je slovenski delavec vzel vajeti usode v svoje roke. Tovarno so zapuščali prvi komunisti. Na jesen 1941 je bilo v ilegali že 7 tovarniških delavcev. Odpor, ki je z Osvobodilno fronto postal množičen, je večal represalije. Med drugim izročilom priča o tem plošča v tovarni z 51 vklesanimi imeni delavcev, ki so padli v partizanih, umrli v koncentracijskih taboriščih ali bili žrtev nečloveških mučenj v zaporih.

S koncem druge svetovne vojne je za tovarno nastopilo obdobje socialističnega upravljanja. Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja je v avgustu 1945 odredilo zaplembo tovarne, bivšega ravnatelja Kieslingerja pa je skupaj z obema zadnjima upravnima svetoma zaradi pomanjkanja dokazov o krivdi oprostilo. V marcu 1946 je prišlo podjetje v last FNRJ. Z odločbo, ki sta jo v decembru 1946 podpisala takratni minister za industrijo FNRJ Boris Kidrič in maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito, je bilo odrejeno, da ima podjetje pod naslovom Tekstilna tovarna Prebold splošni državni značaj in da sodi pod administrativno operativno vodstvo zvezne uprave za tekstil pri Ministrstvu za industrijo FNRJ. V register pri Ministrstvu za finance FNRJ je bilo podjetje vpisano aprila 1947. Pod vodstvom glavne direkcije zvezne tekstilne industrije je bila tovarna le nekaj mesecev. Kot je velevala odločba Zveznega ministrstva za industrijo, je septembra 1947 podjetje prevzela Glavna direkcija tekstilne industrije LRS v Ljubljani in je bilo pri Ministrstvu za finance LRS vpisano v register državnih gospodarskih podjetij v novembru istega leta. Značilnost

povojnega obdobja podjetja ni bila le centralno vodenje, torej administrativno upravljanje, temveč tudi avtarktično gospodarjenje, ki so ga terjale takratne težke razmere. V okviru podjetja so bile ustanovljene delavska preskrbovalnica — industrijski magazin (1948), ekonomija (1949) in delavska uslužbenska restavracija. To je bil čas obnove in normalizacije proizvodnje, pomanjkanja surovin in utenzilij, čas, ko usposobljenih in administrativnih delavcev ni bilo na pretek. Število delavcev je naraščalo. Tovarna je začela leta 1945 s 125 delavci in leta 1950 jih je bilo že 678. Vzporedno z zaposlenimi se je večala proizvodnja. Upad je bil očiten le v letih 1948 in 1949, ko je naša skupnost doživljala eno najtežjih preizkušenj. Potem se je proizvodnja naglo vzdignila in se 1950. leta približala 10 milijonom m² blaga. Porajajoča se nuja po izvozu je naglašala kvaliteto izdelkov. Ob tem se je zastavljalo vprašanje obnove zastarelih strojev in naprav in vprašanje investicij. Prvi korak k temu je bil storjen z gradnjo upravnega poslopja 1948.

Mejnik v zgodovini povojnega jugoslovanskega gospodarstva in z njim našega podjetja pomeni uvedba delavskega samoupravljanja. S simbolično izročitvijo ključev zastopnikom delovnega kolektiva so državni predstavniki 3. septembra 1950 predali podjetje v upravljanje delavcem. Najvišji organ upravljanja v podjetju je postal delavski svet, ki so ga Preboldčani izvolili še istega leta. Ob centralnem delavskem svetu so nastali obratni delavski sveti in nato še sveti delovnih enot, s čimer se je samoupravljanje še bolj približalo neposrednemu proizvajalcu. Leta 1970 je bilo v podjetju 19 samoupravnih enot. Ob preobrazbi socialističnih samoupravnih odnosov je prišlo v zadnjem času do novih kvalitetnih pre-



Spominska plošča o uvedbi delavskega samoupravljanja v tovarni



Tovarniški kompleks novih objektov

mikov, ki so se pokazali v Zakonu o združenem delu 1976. leta. V ospredje je stopil delegatski sistem, ki ga spremlja družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje. Naše podjetje, ki je bilo vpisano v register pri okrožnem gospodarskem sodišču Celje 1. februarja 1955, je bilo z novimi zakonskimj določili na novo registrirano 14. februarja 1974 kot enovita delovna organizacija. V nadaljnjih dveh letih sta se v okviru podjetja poleg skupnih služb osnovali dve temeljni organizaciji združenega dela: Tkanina in Pletenina.

Z normalizacijo družbenega življenja po uvedbi delavskega samoupravljanja so oskrbovalni oddelki podjetja postajali odvečni in nepotrebni. Od tovarne se je leta 1950 prva odcepila delavska oskrbovalnica. Prevzel jo je Okrajni magazin Celje-okolica, Ekonomija je v 1952. letu prešla v upravo Okrajnega izvršnega ljudskega odbora Celje-okolica in 1954. leta je prenehala delavska uslužbenska restavracija. Tudi čevljiarska delavnica, ki je bila kot zadnja ustanovljena leta 1952, se je po treh letih reorganizirala v samostojno, od podjetja neodvisno obrtno delavnico.

Tovarna je postala članica Poslovnega združenja bombažne industrije, republiške in zvezne Gospodarske zbornice in Centra za sodobno oblačenje v Ljubljani. Ta center je prenehal obstajati 1973. leta. Takrat je tovarna postala tudi član Vodne skupnosti porečja Savinje v Celju, ki je tudi prenehala obstajati 1974. leta. Tovarna se je včlanila v Poslovno združenje trikotažerjev Triko-Union v Beogradu 1971. leta in v Poslovno

združenje Jugoslovanskih predilnic bombaža — Biro za pamuk v Beogradu 1973. leta.

Dejavnost podjetja, ki se je izgrajevalo v zadnjih 25 letih, je razvidna v izrednem razvejanem prometu poslovanja, zapisanem v statutu podjetja 1973. leta. V primerjavi z letom 1945, ko se je organizacija v proizvodnji omejevala le na tkanje in oplemenitenje tkanin iz bombaža in umetnih vlaken, si je zdaj kot glavno nalogo tovarna naložila industrijsko proizvodnjo preje in tkanin, pletenih, oplemenitenih in konfekcioniranih tekstilij ter prodajo izdelkov na veliko in malo. Tovarna opravlja razen tega še prodajo in usluge za zunanje interesente. Kot postranska naloga organizacije je navedena vrsta dejavnosti, ki omogočajo nemoteno opravljanje osnovne funkcije podjetja: pridobivanje parne in električne energije, prehrana delavcev in njihova rekreacija skupaj z družinskimi člani in sorodniki, proizvodnja (tudi za druga podjetja) graviranih tiskarskih valjev in šablon ter obrtne usluge, ki so potrebne za vzdrževanje, rekonstrukcijo in izgradnjo osnovnih sredstev, utenzilij, embalaže, drugega inventarja in končno atestiranje uvoženih tekstilnih izdelkov.

Zunanja podoba podjetja se je v zadnjem obdobju, v obdobju samoupravljanja povsem spremenila. Med investicijami velja najprej omeniti nabavo električne fotopantografure, ki je popestrila vzorce in izboljšala kvaliteto tkanin. Med letoma 1958 in 1960 je bil izdelan idejni program razvoja podjetja. Pri tem je bila sprejeta odločitev za prestavitev struge Bolske ob pomoči Okrajne vodne skupnosti, s čemer bi prišli do potrebnega zemljišča, hkrati pa bi se ognili pogostnim poplavam. Začrtana je bila adaptacija oplemenitilnice oz. gradnja novih prostorov za kuhinjo barv, v programu so bile razširitev tiskarne, postavitev prostorov za žigre in skladišče barv, garderobe in obratne pisarne. Med začasnim objektom predilnice in oplemenitilnice je bilo odmerjeno mesto za novo tkalnico. Na drugi strani Bolske so načrtovali novo kotlarno, skladišče izdelkov in surovih, nov obrat predilnice, centralne remonte delavnice, parkirne prostore in novo upravno poslopje. Rekonstrukcija in razširitev podjetja naj bi potekali v štirih etapah in se zaključili leta 1967. Kljub pomanjkanju sredstev in strokovnih kadrov, visokim uvoznim tarifam za stroje, nenehnim spremembam predpisov, odplačevanju anuitet, itd. je bila v predvidenem terminu izvedena kopica nalog. Naj omenimo predilnico, rekonstrukcijo oplemenitilnice, pripravljalnico, novo kotlarno, kaširnico, daljnovid s transformatorsko postajo, regulacijo Bolske, vzdrževalna dela na električnih instalacijah, na parovodnem, vodovodnem in kondenzacijskem omrežju. Za novo tkalnico (83,98 m × 50,59 m) je bilo izdano uporabno dovoljenje v aprilu 1971. Od celotne površine je bilo odmerjenih za tkalnico 2496 m², za previjalnico 310 m² in za prejemalnico 908 m². Na objektu so bila opravljena nujna vzporedna dela na napeljavah. V tkalnici so poleg 90 texima statev montirali 144 brezčolničnih švicarskih statev z delovno širino 110 cm in s hitrostjo 280—300 obratov na minuto in 18 čeških listovk. Stare statve, 237 po številu, montirane 1913. leta, so izločili. Nova večja pridobitev podjetja je bila pletilnica in barvarna nogavic, to je objekt enakih mer kot tkalnica, opremljen z najmodernejšimi pletilnimi in šivalnimi stroji. Tu je bilo postavljenih 60 dvosistemskih, 50 štirisistem-



Detajl reklame na sejmu mode 1975 v Ljubljani

skih čeških in 55 štirisistemskih italijanskih pletilnih strojev s še drugimi napravami in stroji. Ob tem drugih proizvodnih enot (predilnice, oplemenitilnice, adjustirnice, gravure, vzdrževanja in energetike ter uprave) niso puščali vnemar. Zanje so nabavljali potrebne stroje in naprave, kolikor so dopuščala razpoložljiva finančna sredstva.

Po precejšnjem nihanju s skoki in padci v petdesetih letih se je proizvodnja leta 1963 približala najvišji točki, skoraj 15 milijonov metrov blaga. Nato je rahlo padala in se po reformi tja do 1975. leta ohranjala med 11 in 13 milijoni tekočih metrov. Surovega blaga je bilo vedno manj in z izločitvijo starih statev je tovrstna proizvodnja povsem prenehala. Veljavo so dobile podloge za oblačilno in čevljarstvo industrijo. Preboldske prašne krpe so dobrodošle gospodinjstvom, dojenčkom je tovarna namenila tetra plenice Miki. Velik je izbor bombažnih in staničnih tkanin, barvanih in tiskanih v rolo ali filmskem tisku, oplemenitenih z najsodobnejšimi postopki, kaširanih, plastificiranih in metaliziranih tkanin in tra-

kov. Leta 1971 je tovarna začela s proizvodnjo hlačnih nogavic, za kar se je obvezala s pogodbo, sklenjeno z nemško firmo Schulte et Dieckhoff. V kratkih treh letih se je bera izdelanih nogavic podvojila. 1971. leta je bilo proizvedenih 10,5 in 1974 23,5 milijonov hlačnih nogavic. Za pestrost vzorcev skrbi razvojni oddelek, s pomočjo katerega se podjetje prilagaja zahtevam tržišča. Preboldski izdelki najdejo kupce doma in na tujem. Na zunanjem tržišču je podjetje uspelo leta 1952. Odtlej, izjema je le leto 1958, odpremlja pošiljke v razne evropske države, pa tudi na druge kontinente. Potrebne surovine (bombaž, prejo, kemikalije), utenzilije in rezervne dele nabavlja podjetje v državi in v tujini.

Število zaposlenih se je v zadnjih 25. letih skoraj podvojilo (1950. leta je bilo zaposlenih 678, 1975. leta pa 1217 delavcev). Pri tem nismo upoštevali vajencev, pripravnikov in delavcev na priučevanju. V petdesetih in šestdesetih letih je bilo največ delavcev v tkalnici, oplemenitilnici in upravi, v sedemdesetih letih pa v tkalnici, pripravljalnici in konfekciji. Še v Stari Jugoslaviji uveljavljen osemurni delavnik je januarja 1965 zamenjal 42-urni tednik. Leta 1955 so v podjetju odprli bife in za malico je skrbela interna kuhinja, sedaj pa hotel Prebold. Redni letni dopust preživljajo delavci v počitniškem domu v Piranu, ki je bil odprt leta 1957. Nemajhna je skrb delovne organizacije za izobraževanje delavcev na rednih šolah in v neposredni proizvodnji. Za delavce je podjetje zgradilo več stanovanjskih poslopij, kreditiralo je gradnjo enodružinskih hiš in ob pomoči podjetja so mnogi delavci postali lastniki etažnih stanovanj v večjih stanovanjskih hišah.

Kratek sprehod skozi zgodovino podjetja omogoča primerjavo med posameznimi obdobji njegovega razvoja. Izpričuje nam, da so uspehi organizacije v zadnjih 28 letih delavskega samoupravljanja veliki in pomembni navzlic času, ki naši tekstilni industriji ni naklonjen, in navzlic nesreči, ki je podjetje zadela ob požaru v maju 1969. Želimo, da bi kolektiv vztrajal v enaki vnemi, zanosu in prizadevnosti, kot ga je spremljala v preteklih 135 letih.

BRIKETIRANJE HMELJA

S stalnim naraščanjem porabe piva so morale pivovarne vpeljati tudi nove ideje, nove tehnične in tehnološke dosežke vzporedno z racionalizacijo delovnega procesa. Nastale so mnoge spremembe pri uporabi surovin ječmena in hmelja. Nedvomno je hmelj poleg ječmena najpomembnejša pa tudi najdražja surovina za proizvodnjo piva. Pri uporabi hmelja je osredotočen glavni interes pivovarja poleg cene ne samo na skladiščno obstojnost, ampak ga še posebej zanima, kako bi čim bolj izkoristil aktivne snovi iz hmelja in s standardno dozacijo obdržal enakomerno grenčico piva in njegove organoleptične lastnosti na enaki ravni.

Kemične snovi hmelja sestojijo iz grenkih smol in kislin — humulona, lupulona, mehkih in trdih smol, alfa in beta kislin poleg eteričnih olj in drugih manj pomembnih komponent. Vseh sestavin je preko 200. Samo nekatere od navedenih snovi — v prvi vrsti humulon — daje pivu tisto značilno in plemenito grenčico, kombinirano s prijetnim okusom ječmenovega slada. Pivo daje človeškemu organizmu hranilne snovi poleg vitaminov in encimov; nekaterim bolnikom, zlasti rekonvalescentom, pa pomeni pivo tudi koristno poživilo z lahnim euforičnim učinkom. Mnogi imenujejo pivo tudi »tekoči kruh«.

Uporaba hmelja pri kuhanju piva je znana že več kot 2000 let. Najprej so ga varili prebivalci med Kavkazom in zgornjim tekom rek Eufrata in Tigrisa. V Evropi pa datirajo prvi pisani dokumenti o uporabi hmelja za varjenje piva že iz dvanajstega stoletja. Ker je hmelj uspeval le v nekaterih pokrajinah; kjer so bila primerna tla in ustrezne ekološke prilike, je bila tudi količina pridelka temu primerno majhna. Hektarski donosi so bili zaradi primitivnih agrotehničnih prijemov razmeroma nizki, zlasti v letih suše. Posledica tega pa so bili majhni pridelki in visoke cene hmelja. S poznejšim napredkom agrotehničnih ukrepov se je sicer zboljšala kvaliteta hmelja, vendar je bila cena vedno v odvisnosti od hektarskih donosov. Takšno stanje je tudi še danes. Pri nizkih donosih v sušnih letih itd. so bile cene hmelja vedno visoke, medtem ko je v obilnih letinah cena padla pod ekonomski minimum, kar je mnogokrat dovedlo do tega, da so zmanjšali površine, posejane s hmeljem, ali pa celo, da so uničili ves del pridelka, ki ni šel v prodajo. To se je zgodilo tudi pri nas pred drugo svetovno vojno. Zato je razumljivo, da so pivovarji pri visokih

cenah štedili s hmeljem, medtem ko je bila v dobrih letinah in pri nizkih cenah potrošnja hmelja tudi bolj razsipna; opustili so ukrepe za štednjo hmelja pri varjenju. V splošnem pa lahko trdimo, da so se ta nihanja cen ohranila vse do danes, medtem ko je poraba hmelja za varjenje odvisna od potrošnje piva. Količina dodanega hmelja pri kuhanju pивine je več ali manj enaka in sicer okrog 160 gramov na 1 hektoliter. Le v redkih primerih so dodatki višji — do 200 g/hl. Ukrepi za čim bolj racionalno porabo hmelja so lahko zelo različni in so tudi odvisni od tehnološkega postopka.

Kakšni so stroški za nabavo hmelja srednje velike pivovarne s proizvodno zmogljivostjo 500.000 hl na leto, nam pove tale primer: dodatek hmelja pri kuhanju sladice znaša 160 g hmelja na 1 hl pивine. Za 500.000 hl je potemtakem poraba hmelja 80.000 kg oz. 80 ton letno. Če računamo ceno hmelja po 65 din za kg, je letni izdatek pivovarne za nabavo hmelja 5.200.000 din. Pri kuhanju sladice s hmeljem se pa v teku varilnega procesa izkoristi samo okrog 20 %, torej približno samo ena petina aktivnih kemičnih sestavin iz hmelja in ki so važne za organoleptične lastnosti piva. Izkoristek je odvisen od tehnološkega postopka, intenziteta izluženja hmeljskih aktivnih snovi je pa odvisna od časa kuhanja. Boljšo ekstrakcijo grenkih snovi iz hmelja lahko dosežemo tudi s tem, da hmelj pred uporabo zmeljemo. Zmleti in zdrobljeni hmelj mnogo lažje odda grenke smole v pivino in je izkoristek boljši.

Danes uporablja že velika večina pivovarn za hmeljenje piva najrazličnejše hmeljarske preparate v obliki koncentratov in ekstraktov. Samo 10—15 % vseh pivovarn v Evropi vari pivo izključno s hmeljem v naravni obliki. Na hmeljskem tržišču najdemo ogromno ponudbo v koncentrate in ekstrakte predelanega hmelja, ker imajo pač mnogo daljšo obstojnost pri boljšem izkoristku in drugih tehnoloških prednostih. Več kot 4/5 celokupne svetovne produkcije hmelja se predela v različne hmeljske preparate. Zelo verjetno je, da bo v bližnji bodočnosti čisti izo-humulon dobljen iz hmeljskega ekstrakta, ali pa bo celo sintetski izohumulon več ali manj izpodrinil uporabo naravnega hmelja iz pivovarn. Uporaba hmelja v naravni obliki, to je »stisnjenega« v bale in balote je vedno manjša. Glavni vzrok temu je dejstvo, da je skladiščna obstojnost v stisnjene bale pakiranega hmelja kratka. Zaradi kemičnih sprememb izgubi hmelj že po 10—12 mesecih do 30 % od svojih naravnih sestavin, ki pa se pojavijo po tem času v drugi neaktivni obliki. (Oksidacija in polimerizacija). Tak hmelj je sicer še uporaben za varjenje piva, vendar pa vpliva negativno na organoleptične lastnosti piva. Pivovarju gre v prvi vrsti za to, da ima pivo skozi vse leto enako grenčico, barvo in aromo.

V hmelju sta dve glavni skupini kemičnih sestavin, ki sta merodajni pri varjenju piva in sicer: skupina grenčičnih snovi (humuloni in lupuloni) ter skupina, ki vsebuje tanine. Komponente iz prve skupine dajo pivu grenčico in ga obenem zaščitijo pred škodljivim delovanjem mikroorganizmov. Humulon in lupulon učinkujeta bakteriocidno na vse Gram- pozitivne bakterije še v koncentraciji 1:300.000 ter s tem zaščitijo pivo pred kvarnim učinkom teh. Iz druge skupine pa je omeniti tanine (antocianogene in druge), ki imajo to lastnost, da obarjajo beljakovine, ki pridejo

v pivo iz slada in kvasnih glivic in ga varujejo pred okvarami ter istočasno tudi povečajo obstojnost pene, — saj vemo, da je lepa pena degustativna dekoracija vsakega piva. Beljakovine bi brez vsebine tanina v pivu napravile zaradi razkrojnih procesov pivo neužitno, da celo škodljivo.

Široka paleta najrazličnejših hmeljskih preparatov je nastala predvsem iz ekonomskih razlogov, z namenom, povečati izdatnost aktivnih kemičnih sestavin hmelja ter zmanjšati množino neaktivnih, balastnih snovi. Novi hmeljski preparati stabilizirajo za daljšo dobo aktivnost snovi hmelja, ohranijo pivovarniško vrednost v času skladiščenja preko daljše dobe in povečajo izkoristek do najvišje možnosti. Tendenca, čim bolj izkoristiti učinke kemičnih sestavin hmelja, sega že v prejšnje stoletje. Tako je bil npr. že l. 1883 prijavljen prvi patent naprave za drobljenje hmelja. Skoraj istočasno so pa nastali tudi poskusi za ekstrahiranje hmelja z raznimi organskimi topili z namenom, da bi ločili grenčične snovi hmelja od neaktivnih balastnih snovi in tako dobljene ekstrakte uporabljali z večjim izkoristkom.

Ker so pa hmeljski ekstrakti poleg hmeljskih peletov najbolj zanimiv produkt hmeljske predelovalne industrije, bomo na kratko seznanili bralca tudi s tem zanimivim preparatom.

Hmeljski ekstrakti so koncentriran izvleček vseh tistih aktivnih kemičnih snovi hmeljskega storžka, ki so potrebni pri varjenju piva, torej brez balastnih snovi, (celuloze in drugih primesi). Za ekstrahiranje uporabijo največkrat metanol (metilni alkohol), metilni klorid ali (bolj redko) trikloretilen. Po izhlapevanju organskega topila v vakuumu ostanejo hmeljske smole in vse druge grenčične snovi kot temno zelena, gosto viskozna masa. Hmeljske tropine, ki ostanejo po ekstrakciji, pa še naknadno obdelajo z vročo vodo ali paro zato, da iz teh izločijo še taninske snovi.

Po izparjenju vode pomešajo taninski izvleček z ekstraktom grenkih smol v določenih razmerjih. Tako dobimo hmeljske ekstrakte z različno vsebino grenčičnih snovi in različno količino tanina.

Tanini so spojine, ki jih vsebuje mnogo rastlin v večji ali manjši količini in jih dobimo s kuhanjem rastline v vodni raztopini — npr. pri kuhanju pivine s hmeljem se izloči tanin ne samo iz hmelja, ampak tudi iz ječmena oz. slada.

Glede na večjo ali manjšo vsebino tanina glede na celokupno množino grenkih smol so v prodaji po svetu standardizirani tipi hmeljskih ekstraktov, in sicer:

Tip ekstrakta	Celokupne smole
standard	35 % ± 2
special	45 % ± 2
super	55 % ± 3
ekstra	75 % ± 4
čisti ekstrakt brez tanina nad	85 %

Hmeljski ekstrakt ima vse lastnosti naravnega hmelja, zavzema osemkrat manjšo prostornino, je dolga leta obstojen in ga ni potrebno skladiščiti v hlajenih prostorih kot hmelj. Zaradi dolgoletne obstojnosti hmeljskih ekstraktov je dana zelo ugodna možnost, da se v dobrih hmeljskih letinah, ko so cene na svetovnem trgu nizke, nakupijo večje količine hmelja, katerega se predele v hmeljski ekstrakt in uporabi v letih, ko so cene hmelja visoke.

Proizvodnja hmeljskih ekstraktov je razmeroma draga zaradi visoke investicije za objekte, za nabavo strojev in specialnih ekstrakcijskih naprav, naprav za regeneracijo ekstrakcijskega topila, posebne opreme za pakiranje in laboratorijske aparate. Ker je pa povpraševanje po hmeljskih ekstraktih in koncentratih zaradi ekonomskih in tehnoloških prednosti proti hmelju vedno večje, so razna trgovska podjetja, ki se bavijo z nakupom hmelja v Angliji, Ameriki, Belgiji, Češki, Franciji, Holandiji, Zah. Nemčiji i. dr. postavila ekstrakcijske objekte velikih zmogljivosti poleg naprav za oplemenitenje hmelja in proizvodnjo raznih hmeljskih koncentratov, kakor npr. proizvodnjo hmelja v prahu, hmeljskega praha, obogatenega s čistim lupulinom, čistega lupulina, peletov oz. briketov, peletov, obogatenih z lupulinom in hmeljskim ekstraktom, poleg mnogih drugih kombinacij hmeljskih preparatov. Istočasno naj še omenimo, da nadomesti 1 kg hmeljskega ekstrakta 12 kg hmelja in da zavzame samo 1/25 prostornine hmelja. Zaradi tega so seveda tudi stroški za embalažo in za transport nižji.

Hmeljski ekstrakti vsebujejo vse grenčične snovi hmelja, vendar se razni tipi razlikujejo med seboj tudi v razmerju grenčične snovi: taninski ekstrakt kot sledi:

Tip hmeljskega ekstrakta	Razmerje grenčične snovi : taninski ekstrakt
1) Standard	1 : 1,5
2) Special	1 : 1
3) Super	1 : 0,6
4) Ekstra	1 : 0,15
5) Čiste grenčične snovi brez dodatka tanina	—

Med ostalimi hmeljskimi preparati so zelo razširjeni še tile:

I. Hmelj v prahu (fino zmleti hmelj)

- a) pakiran kot prah v plastičnih vrečkah in brez vakuuma, ali pakiran v pločevinastih dozah,
- b) pakiran v blokih in plastični embalaži,
- c) pakiran kot granulati ali v peletih in pri mnogih tipih obogaten s čistim lupulinom ali pa hmeljskim ekstraktom.

II. Koncentrirani hmelj v prahu, pri katerem so odstranjene vse balastne snovi, kot so peclji in lističi. Pakiran pa je različno: kot prah, kot granulati ali v obliki peletov, v kombinirani embalaži: papir, alu-folija, poliester v vakuumu ali v inertni atmosferi — dušiku oz. v obliki ogljikovega dioksida.

III. Izomerizirani hmeljski ekstrakt

Pri teh gre za izomerizirane alfa kisline, ki so topne v pivini, jih ni potrebno kuhati v sladici, ampak jih dodamo pri zadnji filtraciji v hladnem stanju v pivino, ki ji dajo že dokončni grenki okus. To je hmeljenje sladice brez hmelja.

IV. Kombinirani hmeljski preparat

Pri teh preparatih gre za kombinacijo hmelja v prahu s hmeljskim ekstraktom, ali pa za hmelj v peletih, kombiniran z ekstraktom brez taninske faze.

Pri tej veliki izbiri ni vedno lahko izbrati najprimernejši preparat, ki bi povsem ustrezal ekonomskim in tehnološkim pogojem pri varjenju piva.

S stalno večjo porabo oziroma proizvodnjo piva v svetu je napredovala tudi tehnologija proizvodnje hmelja (sodobni agrotehnični ukrepi, mehanizacija obdelovanja, obiranja, sušenja in pakiranja). Paralelno s tem se je razvila nova panoga tehnologije **predelave hmelja** v različne hmeljske preparate, v hmeljske koncentrate in hmeljske ekstrakte. Uporaba hmelja proti uporabi raznih hmeljskih preparatov je danes nekako v razmerju 1:5 in še stalno narašča. Vedeti pa moramo, da je večanje ali manjšanje hmeljskih površin v posameznih državah v veliki meri odvisno od vsakoletnega pridelka, hektarskih donosov in s tem tudi od hmeljskih cen na svetovnem trgu.

Za lažje razumevanje pokažemo dva diagrama, in sicer: diagram št. 1 nam pokaže proizvodnjo piva v svetu, diagram št. 2 pa večanje in manjšanje hmeljskih površin v posameznih državah.

Vzporedno z napredkom tehnologije v proizvodnji piva so nastale tudi izboljšave kvalitete pivovarskega ječmena oz. slada. V pivovarstvu so začeli uporabljati poleg ječmena še druge surovine — surogate, ki tudi vsebujejo škrob, kot npr. pšenico, koruzo itd. Svojo pot v proizvodnjo piva so našli tudi drugi encimski preparati. (Encimi so organske snovi, ki izzovejo in pospešujejo kemične reakcije, ki »sprožijo« kemične procese, same pa ostanejo pri tem nespremenjene. Pri formiranju grenčice kvalitete piva ima seveda odločilen vpliv kvaliteta hmelja in ne navsezadnje tudi njegova provenienca.

Jugoslovanske pivovarne so v zadnjih letih začele uporabljati poleg domačega hmelja tudi razne uvožene hmeljske preparate in sicer največ v obliki ekstraktov in peletov. Ekonomski zahtevek vsake pivovarne je poleg dovršene kalkulacije tudi izvedba najbolj primerne načina racionalizacije celokupnega tehnološkega in administrativnega dela, pri čemer se morajo vkalkulirati surovine po strogo objektivnih kriterijih. Zatorej je smatrati hmelj kot zelo pomembno postavko pri kalkulacijah za proizvodnjo piva. Z uporabo hmeljskih preparatov v obliki koncentratov (prah, peleti), ali pa v obliki ekstraktov, je pivovarnam dana možnost, ohraniti kvaliteto in znižati stroške v čim boljši meri. Seveda je pri tem gledati še na to, da so s strani proizvajalca in prodajalca izpolnjeni vsi pogoji, tako glede kvalitete, kakor tudi glede izkoristka. Ker je hmelj v naravni



obliki zelo nehomogena materija glede na vsebino aktivnih sestavin (humulona, lupulona), tudi vzorci, na podlagi katerih so bile zaključene cene in dobave, niso reprezentativni. Posebno pri današnjem strojnem obiranju, kjer je zaradi večjih ali manjših količin raznih primesi (pecljev, listov itd.) težje dobiti reprezentativni vzorec. Razlike v vsebnosti aktivnih kemičnih spojin hmelja lahko znašajo v eni in isti partiji tudi do 30 %. Razumljivo je, da bo imel hmelj, recimo s 5,5 % humulona večjo pivovarniško vrednost, kot pa enako lep zelen hmelj s samo 3,2 % humulona. Če je pivovarna kupila hmelj samo po zunanem videzu, barvi, vonju, zraščeniosti, itd., bo pri enaki ceni za oba hmelja imela dobiček s hmeljem, ki je vseboval 5,5 % humulona, ker bo potrebovala tega hmelja manj. Čim več ima hmelj humulona, tem manj ga rabimo pri kuhanju piva, da dosežemo enako grenčično vrednost. Zato je potrebno, da se dodaja hmelj v pivino samo na podlagi kemične analize. Mnogo pivovarn pa še danes dodaja hmelj po empirični presoji — določeno težo, recimo 150 g hmelja na 1 hl, ne da predhodno ugotovijo, koliko humulona je potrebno za določeno končno grenčično vrednost piva.

Šele v zmletem stanju — torej kot hmelj v prahu ali peletih, je celokupna masa praktično homogena — taki vzorci so tudi resnično reprezentativni, saj je vsebina humulona tudi pri velikem številu praktično enaka.

Ker pa zahteva sodobna tehnologija varjenja piva racionalne in istočasno tudi eksaktne metode, je v našem hmeljarstvu uvedena predelava hmelja v pelete (brikete).

Ko smo tako dobili kratek vpogled na raznolikost hmeljskih preparatov, moramo omeniti, da je naše izvozno-uvozno podjetje »HMEZAD« v Žalcu lansko leto, 1977, postavilo v obstoječi stari stavbi »HED« najsoodobnejše stroje in naprave za proizvodnjo hmeljskih peletov (briketov).

Že okrog leta 1960 so si utrli pot v naše pivovarne razni uvoženi hmeljski preparati in to predvsem takrat, ko je bilo na domačem trgu pomanjkanje hmelja. Najprej so poleg hmelja uporabljali hmeljske ekstrakte, s katerimi so nadomestili določen del hmelja. Poraba uvoženih hmeljskih ekstraktov se je večala iz leta v leto in sicer do takrat, ko so se pojavili na tržišču prvi hmeljski preparati v obliki briketov. Hmeljski ekstrakti so sicer nudili dober in tudi ekonomsko utemeljen rezultat pri varjenju, vendar je njih potrošnja v pivovarnah nekoliko zastala, čim so se pojavili hmeljski peleti. Vzrok temu je bilo neutemeljeno mnenje pivovarjev, da so hmeljski ekstrakti po kemični poti pripravljeni hmeljski preparati, medtem ko so pa peleti le naravni, samo mehanskim potom predelan hmelj. Hmeljski peleti so enake barve, enakega vonja in arome ter imajo vse organoleptične lastnosti naravnega hmelja.

Ko je leta 1970 začela poraba hmeljskih peletov hitro naraščati, se je proizvodnja hmeljskih ekstraktov nekoliko umirila. V naslednji tabeli vidimo, koliko se je od leta 1970 dalje predelalo hmelja iz svetovne proizvodnje v hmeljske pelete oziroma v prah in koliko v hmeljske ekstrakte. Tako vidimo, da je v 5 letih, to je od leta 1970 pa do l. 1975 narasla proizvodnja peletov od 5,4 % na 19,8 %, proizvodnja hmeljskih ekstraktov pa od prvotnih 17,1 % samo na 23,9 %.

Leto	Svetovna proizvodnja hmelja v 1000 centih po 50 kg	Predelava hmelja v prah oz. v pelete v 1000 centih (‰)	Predelava v ekstrakt v 1000 centih (‰)
1970	2052	110 (5,4)	350 (17,1)
1971	1924	160 (8,3)	430 (22,4)
1972	2099	215 (10,2)	490 (23,4)
1973	2390	295 (12,3)	530 (22,2)
1974	2305	355 (15,4)	515 (22,3)
1975	2198	435 (19,8)	525 (23,9)

Iz gornjih podatkov je razvidno, da je bilo ca. 44 ‰ od celotne svetovne proizvodnje hmelja predelanih v razne hmeljske preparate. Medtem ko je bila količina hmelja, predelanega v ekstrakte, kolikor toliko enaka, je količina hmelja, predelanega v pelete, zelo hitro naraščala — ima pa še vedno tendenco naraščanja. Obširne študije različnih avtorjev so dokazale, da pri predelavi hmelja v preparat ni nobenih kemičnih sprememb v sestavinah hmeljskih smol — niti v peletih, niti v ekstraktih, in da ostane pivovarniška vrednost smol alfa in beta kislin popolnoma nespremenjena. Kemične sestavine hmeljskega storžka so v peletih mnogo dalj časa obstojne kot v naravnem hmelju, še boljša pa je obstojnost v hmeljskih ekstraktih, kot smo že v začetku omenili. Sprememba kemičnih sestavin pri hmelju, pakiranem v bale in balote, pa je že v manj kot enem letu precejšnja. Zmanjšajo se alfa smole, trde smole se pa zaradi oksidacijskih procesov znatno povečajo, zaradi česar se tudi zmanjša pivovarniška vrednost. Po naših ugotovitvah so trde smole po 10-mesečnem skladiščenju pri normalnih temperaturah narasle za 3—5 ‰, medtem ko je alfa kislina padla za 9—11 ‰. Ker torej pada pri daljšem skladiščenju varilna vrednost hmelja, pakiranega v bale in balote, se trend uporabe peletov stalno veča. Pod vplivom kisika v zraku se najhitreje spremenijo mehke smole, ki so odločilne za okus piva. Zrak, ki je v balah in balotih, kakor tudi vlaga hmelja, povzročata postopoma naraščajočo oksidacijo mehkih smol. Peletiranje hmelja pa omogoča, da je oksidacija mehkih smol za daljšo dobo nemogoča, oziroma zmanjšana na minimum. Pakiranje peletov v polietilenskih in z alu-folijo opremljenih vrečkah ter polnjenih z dušikovim plinom, preprečuje za dalj časa dostop kisika iz zraka.

Zaradi velikega povpraševanja po hmeljskih peletih je »HMEZAD« v decembru 1976 pričel s proizvodnjo le-teh. Peleti predstavljajo oplemeniteno obliko hmelja in imajo tudi večjo komercialno ter ekonomsko vrednost. Naši hmeljski peleti imajo obliko valja v dimenzijah 4 × 6 mm, lahko pa imajo tudi druge poljubne dimenzije.

Za peletiranje (briketiranje) se naravni hmelj najprej zmelje v prah, potem ko se na posebnih pripravah predhodno odstranjujejo vse tuje primesi, deli žice, deli najlonskih vrvic, koščki zemlje in mnogo drugega. Zaradi nemotenega mletja na mlinih-kladivarjih je potrebno hmelj predhodno dosušiti. Koliko vlage vsebuje hmelj, ki gre v predelavo, je potrebno za vsako partijo posebej ugotoviti v laboratoriju. Dosuševanje poteka v sušilnici na tekoči trak pri temperaturah 20—40° C, tako da pride v mlin hmelj z vlago okrog 8 ‰, kar je pogoj za nemoteno mletje in tudi

za briketiranje (peletiranje). Hmeljski peleti nastanejo tako, da se hmeljski prah v posebni napravi stiska skozi šobe (odprtine) premera 4 mm in dolžine 6 mm v jekleni matrici s pritiskom okrog 300 atmosfer. Tako stisnjen valjast trak režejo noži pod matrico v koščke, dolžine 6 milimetrov. Vlaga hmeljskega praha je za konsistenco peletov zelo važna. Čim bolj vlažen je hmeljski prah, tem manj se peleti segrejejo pri tem pritisku, vendar pa so mehanično manj odporni in se lažje drobijo v vrečkah. Pri stiskanju hmeljske moke z manj vlage (6—8 % skozi šobe matrice se pa peleti mnogo bolj ogrejejo in to na temperature 70—75° C. Zaradi manjše vlage in višjih temperatur hmeljske smole bolj kompaktno vežejo delce zdrobljenega hmelja — taki peleti so mehanično bolj odporni in se manj drobijo pri naknadnih manipulacijah. Domnevalo se je, da vpliva to ogretje peletov negativno na mehke smole in da nastanejo oksidacijski produkti, ki zmanjšajo kakovost. Natančne preiskave so potrdile neškodljivost nastanka toplote pri peletiranju, ker je ta vpliv zelo kratek in se peleti neposredno po formiranju v stiskalnici tudi takoj ohladijo v posebni hladilni napravi. Po drugi strani pa je vpliv pri prešanju peletov nastale toplote zelo pozitiven, ker se količina mircena v hmeljskem olju precej zmanjša. Hmeljska eterična olja vsebujejo mnogo komponent, med katerimi so najvažnejše: humulon, kariofilen, farnesen, metilnonilketon, pinen, mircen in drugi. Mircen je tista komponenta v hmeljskem olju, ki katalitično vpliva na oksidacijo hmeljskih smol in ima slab vonj. Pri primerjavi plinskih kromatogramov — **olj iz hmelja in olj iz hmeljskih peletov** vidimo, da je v peletih količina posameznih koristnih komponent nekoliko porasla, zmanjšala se je pa količina nezaželenega mircena. Iz tabele št. 3 je razvidno, za koliko se je zmanjšala vsebina mircena po peletiranju in za koliko so se izboljšale ostale komponente. S hidravličnim stiskanjem hmeljskega praha skozi odprtine matrice zmanjšamo površino hmeljskega prahu na minimum, istočasno pa dobimo produkt v granulirani obliki, katerega je moč vsipati kot zrna in tudi mehanično dodajati oz. dozirati. Pakiranje in skladiščenje takega proizvoda pa je enostavno in bolj ekonomično. Zaradi najbolj sodobnega pakiranja v polietilenskih, z alu-folijo obdanih in z dušikom polnjenih vrečkah, ostane kvaliteta dolgo časa nespremenjena.

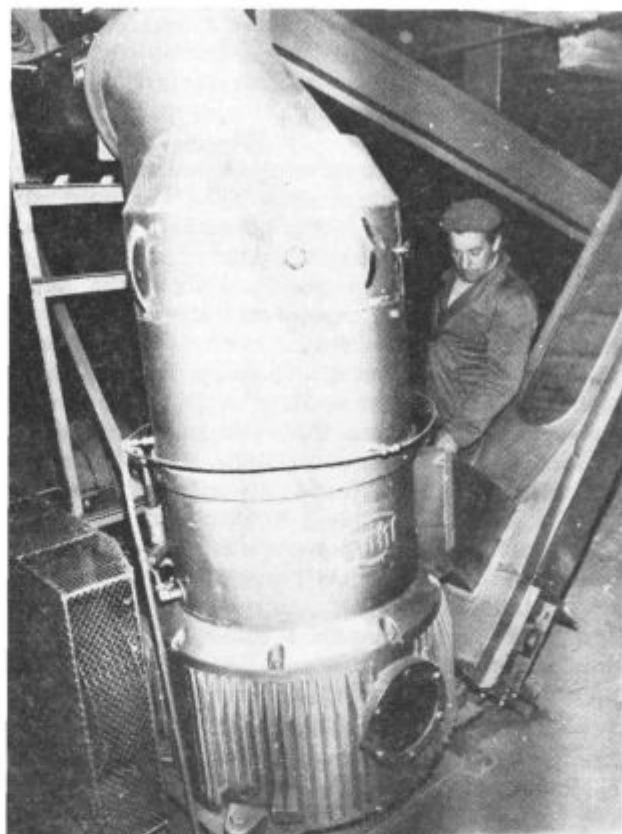
TABELA št. 3: Plinski kromatogrami eteričnih olj iz hmelja in peletov

	% olja	mircen	farnesen	kariofilen	humulen	p-humulen
Hmelj	0,53	47,73	11,58	8,23	25,27	1,60
Peleti	0,50	42,33	13,07	8,93	26,66	1,78

Proizvodnja hmelja v prahu oz. hmelja v obliki peletov poteka pod najugodnejšimi pogoji, ki omogočajo čim boljšo zaščito pred vplivom visokih temperatur in oksidacijskih procesov.

Z mletjem hmelja povečamo njegovo reakcijsko površino, zaradi česar dobimo tudi pri kuhanju sladice s peleti boljši izkoristek kot pri kuhanju s hmeljem. Prednosti hmelja v prahu oz. kot peleti so velike in sicer:

Stroj za
peletiranje



1. nasipna teža se zviša od približno 0,2 kg/l na 0,6 kg/l, kar pomeni trikratno zgoštevitev materiala, to pa je tudi obenem prihranek na embalaži, transportnih stroških in stroških skladiščenja.

2. popolna homogenost celotne mase hmelja in možnost vedno enakomernega doziranja, pri čemer odpade tehtanje hmelja pred varjenjem, ker so peleti pakirani v že odtehtani količini v vrečkah po 5 in po 10 kg.

3. Za skladiščenje briketov potrebujemo mnogo manjši skladiščni prostor kot za skladiščenje hmelja v balah ali balotih. Tako zavzema 50 kg hmelja v balah prostornino 0,8 m³, hmeljski peleti pa samo 0,1 m³. Potreba po skladiščnih prostorih je 8-krat manjša kot pri hmelju v vrečah. S peletiranjem izboljšamo skladiščno obstojnost, ker je izključen vpliv kisika zraka. Na ta način je mogoče imeti na zalogi večje količine hmeljske mase, ne da bi se pokvarila oz. ne da bi se zmanjšala pivovarniška vrednost. Po enoletnem skladiščenju tako pri 10^o C kot pri 20^o C še ni bilo nobene spremembe oziroma nobenega zmanjšanja alfa kislin.

Pri hmeljenju sladice je dodajanje hmelja v obliki granulata — peletov — mnogo bolj enostavno kot pa dodajanje hmelja močno prešanelega v bale in balote. V balotih je hmelj hidravlično tako močno stisnjen, da

ga je potrebno pri odvzemu izsekati. Sele potem se odtehta določena količina za hmeljenje sladice, ki se izvede v treh porcijah in treh časovnih razmakih. Za hmeljenje sladice z briketi pa enostavno iztresemo toliko vreč v varilno ponvo, kolikor smo pač preračunali, da je potrebno za univerzalno grenčico v pivu. Prednost uporabe peletov je tudi še v tem, da odpade cedilnik za hmelj, koloidne snovi se pa hitreje izločajo.

Naj še enkrat poudarimo, da vpliva granulacija hmelja v pozitivnem smislu na aromo in vsebino hmeljskega olja. Ugotovili smo tudi, da nastanejo pri močnih pritiskih peletne stiskalnice (do 300 atmosfer) delno izgube eteričnih olj, predvsem tistih z nizkim vreliščem. Tu pride v poštev predvsem mircen, ki daje pivu slabo aromo. Iz plinskih kromatogramov smo ugotovili, da je množina mircena v **eteričnem olju naravnega hmelja višja** kot v eteričnem olju peletov. Pri stiskanju zmletega hmelja skozi matrico nastanejo temperature okrog 75° C, pri čemer izhlapi določen del mircena, medtem ko ostanejo mehke smole, alfa kisline in ostale komponente nespremenjene — ostali del sestavin hmeljskih olj pa zaradi višjih vrelišč ne izhlapeva. Ker se zmanjša količina mircena, je ostali del aromatsko pozitivnih olj bolj koncentriran kot npr. farnesen, humulen itd.

Iz navedenih razlogov moramo smatrati hmeljske pelete kot oplemeniten hmelj, **kot hmeljski preparat z boljšimi lastnostmi od hmelja v naravni obliki.**

Poleg ugotovitve, da se zmanjša količina mircena pri peletiranju, je poudariti dejstvo, da ostanejo vse druge kemične komponente nespremenjene. Tudi raziskave tujih avtorjev so dokazale sledeče:

1. Grenčične snovi hmelja (t. j. smole in kisline), ostanejo po peletiranju v svojih kemičnih sestavinah kvalitativno in kvantitativno nespremenjene.

2. Aromatske komponente, kakršne so v naravnem hmelju, ostanejo tudi po peletiranju nespremenjene, ni izgub in tudi ni povečanja oksidacijskih produktov, terpenov in seskviterpenov.

3. Polifenoli in antocianogeni ostanejo enaki, kot so v naravnem hmelju.

Iz obširnega raziskovalnega programa tujih avtorjev o tehnološki in komercialni vrednosti hmeljskih peletov, kakor tudi iz mikro in makro pivovarniških poskusov je razvidno, da nima hmelj v obliki peletov nobenega negativnega vpliva na kvaliteto piva. Mikropivovarniške ugotovitve, kakor tudi vse pripadajoče kemične analize hmelja, peletov in piva so bile izvedene na inštitutu za hmeljarstvo in pivovarstvo Žalec.

Raziskovalna dela v zvezi z vplivom briketiranega hmelja na organoleptične lastnosti piva so dokazala, da tehnološki postopek peletiranja pri katerem pride masa hmelja pod vpliv zelo visokih pritiskov in višjih temperatur ne dovede do negativnih sprememb — kemičnih sestavin. Tehnološki postopek peletiranja, kot se izvaja na napravah v Hmezadu, je popolnoma neškodljiv tudi za najbolj občutljive kemične sestavine hmeljskega storžka.

V prejšnjih sestavkih smo omenili gospodarske prednosti hmeljskih peletov. Nič manj pomembne so tudi tehnološke ugodnosti poleg znižanja

manipulacijskih stroškov, stroškov za transport in prednosti pri skladiščenju ter možnost avtomatizirane dozacije.

1. Velika reakcijska površina zmletega hmelja (peletov) omogoča hitro raztapljanje in hitro porazdelitev greničnih snovi v sladici. Zaradi tega je tudi proces izomerizacije humulona v izo-humulon intenzivnejši kot pri kuhanju sladice z nezmletim hmeljem. Iz tega sledi, da se alfa kislina mnogo bolj izkoristi kot sicer. Prištedek je različen od obrata do obrata in je v glavnem odvisen od časovnih presledkov, v katerih dodajamo hmelj oz. pelete.

2. Partije hmelja, zbrane iz raznih okolišev v skladiščih HMEZADA, imajo po kemični analizi tudi precejšnje razlike v vsebnosti alfa kislin oziroma humulona. Zato mora pivovarna — če hoče obdržati vedno enako grenično vrednost piva, pri vsakokratnem dodajanju hmelja upoštevati po analizi določeno vsebnost alfa kisline iz vsake partije posebej. Prednost peletov je predvsem v standardizirani vsebini alfa kisline. Pri proizvodnji peletov se najprej s kemično analizo ugotovi poprečna vsebina humulona v posameznih partijah. Na podlagi ugotovitve, koliko je humulona v teh različnih partijah, se mešajo ustrezne količine hmelja v takem razmerju, da rezultira po homogenizaciji in po mletju produkt (peleti) s popolnoma določeno konstantno vsebnostjo alfa kislin. Konstrukcija posameznih naprav je taka, da je omogočeno čim boljše mešanje in popolnoma homogeniziranje hmelja z iz različnih okolišev različne vsebine alfa kisline. V drugem delu članka bomo podrobneje opisali delovanje naprav za peletiranje, s katerimi je moč doseči absolutno homogenizacijo naravnega hmelja.

3. Skladiščna obstojnost peletiranega hmelja je nekolikokrat boljša od skladiščne obstojnosti hmelja, pakiranega v vreče ali balote. Če skladiščimo hmelj naravne oblike pri temperaturah okrog 5° C, se v teku enega leta zniža alfa kislina za 8—12 %, pri običajnih temperaturah v nehlajenih skladiščih pa celo za 15 %, po 18 mesecih pa kar za okrog 20 %.

Plinotesna embalaža peletov omogoča, da ostanejo kemične sestavine dolgo dobo nespremenjene. Zaradi tega pa je tudi omogočeno imeti večje zaloge, posebno takrat, ko so cene hmelja na tržišču nizke.

4. Po kuhanju sladice je potrebno odstraniti hmeljske tropine iz sladice skozi cedilnik ali tako imenovani whirlpool; to je konična sedimentacijska posoda. Pri cedilniku, kakor tudi z whirlpoolom, gre obenem s hmeljskimi tropinami nekaj sladice v izgubo. Pri uporabi peletov pa je ta izguba za okrog 2 % manjša od izgube pri direktni uporabi naravnega hmelja iz bal ali balotov.

5. Pri varjenju piva je izraba greničnih snovi iz hmelja mnogo bolj ekonomična in možno je istočasno tudi avtomatsko doziranje. Pri ročnem, kakor tudi avtomatskem doziranju peletov odpade izračunavanje koncentracij alfa kisline in tehtanje pred dodajanjem. Peleti so pakirani v plinotesnih vrečkah po 5 in 10 kg, na katerih je tudi lahko označena vsebina alfa kisline.

Mnoge pivovarne še danes dodajajo hmelj v sladico samo po teži, npr. 160 g na 1 hl in pri tem ne upoštevajo, če ima ta hmelj npr. pet ali pa sedem odstotkov humulona. Hmelj iz raznih okolišev ima tudi različno vsebino alfa kisline, zato je razumljivo, da bomo imeli različno grenko

pivo, če bomo kuhali sladico (vodni izvleček slada) s 180 grami, recimo bačkega kmelja, ki ima 4—5 % humulona, ali pa s 180 grami savinjskega goldinga s 7 % humulona.

Pri enaki dozaciji 180 gramov/hl bo pivo varjeno s savinjskim goldingom mnogo bolj grenko kot pivo, varjeno z bačkim hmeljem. Še večje so pa razlike, če bi uporabili pri isti dozaciji naše nove sorte hmelja, ki imajo okrog 10 % humulona.

Pri kuhanju sladice s hmeljem je predvsem upoštevati, v kolikšni meri in v katerem času (npr. 90 minut) se izlužijo hmeljske smole humulon in lupulon iz hmeljskega storža. Omenjene smole preidejo med kuhanjem v izomerizirano in topno obliko, ki šele daje pravo grenčično vrednost.

Grenčica piva ni odvisna samo od količine alfa kisline (humulona), ampak tudi od tega, v kakšni obliki se hmelj dodaja v sladico ter koliki del od alfa kisline preide za časa kuhanja v izomerizirano alfa kislino.

Pri uporabi starega hmelja, pri katerem se je del humulona oz. alfa kislin spremenil zaradi oksidacije in polimerizacije v trde ali gama smole, je seveda tudi dozacija hmelja v sladico drugačna kot pri svežem hmelju. V tem primeru vpliva še povečana količina gama smol, pa tudi sprememba v beta frakciji v določeni meri na organoleptične lastnosti piva.

Iz doslej opisanega smo spoznali, da je za vsako pivovarno ekonomske važnosti, kako čimbolj izkoristiti hmeljsko grenčico in obenem doseči enakomerno grenčično vrednost piva za daljšo dobo. Zaradi tega mora biti doziranje hmelja in hmeljskih preparatov v varilnici tako organizirano, da je zahteva hmelja glede na vsebino alfa kisline (ta pa je določena po kemični analizi) vedno takšna, da bo ustrezala določenemu tipu piva.

Uporaba hmeljskih peletov namesto hmelja v naravni obliki je torej v vsakem pogledu priporočljiva za vsako pivovarno. Standardizirana varilna vrednost, enostavno doziranje občutno zmanjšane izgube grenčičnih snovi, ker je zaradi večje reakcijske površine pretvorba alfa kisline v izomerizirano izo-alfa kislino hitrejša in popolnejša.

Iz številnih primerjav s kemičnimi in organoleptičnimi analizami piva, varjenega s hmeljem iz bal ali balotov, in pa piva varjenega s hmeljskimi peleti, smo prišli do takihle zaključkov:

a) Grenčične snovi ostanejo pri peletih tako kvalitativno kakor tudi kvantitativno nespremenjene.

b) Pri hmeljskih peletih ostanejo prav tudi vse aromatske komponente nespremenjene. Peletiranje ne povzroči oksidacije raznih, za kvaliteto piva važnih snovi. Tako je npr. tudi polimerizacijski indeks ostal nespremenjen.

c) Zaradi popolne homogenosti hmeljne mase v peletih ne pride do izraza različna vsebina alfa kisline, ki jo imajo hmelji iz različnih okolišev.

d) Pri hmelju, stisnjenem v bale ali balote, imamo možnost oceniti zunanji videz hmelja, ker so storžki v celoti še ohranjeni. Ocenimo lahko barvo in strukturo storžka, barvo in vsebino lupulina poleg drugih organoleptičnih lastnosti. Te ocene imajo seveda velik vpliv pri določanju komercialne vrednosti, nimajo pa nobenega vpliva na pivovarniško vrednost.

Za pivovarniško vrednost pa je odločilna samo vsebina alfa kisline ali humulon poleg arome (eteričnih olj).

Hmeljski peletji so pa v bistvu briketi, ki so nastali iz zmletega hmelja — praha in so izgubili videz storžka. Komerzialna in pivovarniška vrednost peletov je določena po vsebini alfa kisline in je seveda predvsem odvisna od vsakokratnih cen na hmeljskem tržišču.

Celotni potek proizvodnje peletov od hmeljskega storžka do peletov je takle:

Hmelj v storžkih



Izločanje balastnih predmetov, listje, vejice, itd.



Dosuševanje



→ izločanje tujkov (žica, kamen, naylor vrvice itd.)

Mletje hmelja na mlinu kladivarju



Prešanje, peletiranje



Polnjenje v vreče



Evakuiranje + inertni plin



Pakiranje

Sedaj bom opisal tehnološki potek postopka za briketiranje hmelja. Posamezne faze so pa razvidne iz naslednje **sheme A**, kjer so posamezne pozicije označene s številkami:

— Hmeljske bale, ki tehtajo okrog 60 kg, transportiramo z dvigalom v 4. nadstropje do avtomatske naprave za izpraznjevanje vreč — poz. št. 1. Ta naprava ima posebno ploščad, na katero postavimo hmeljsko vrečo, ki smo jo zgoraj odprli. Posebno konstruirane hidravlične klešče zgrabijo oba uhlja, na kar se ploščad z balo vred vertikalno dvigne in zasuče za 180° tako, da visi z odprtim koncem navzdol. S pritiskom na gumb se prične močno tresenje in iztresanje hmelja iz vreče. Čim je vreča prazna, se ploščad s prazno vrečo spusti nazaj v prvotni položaj, obenem pa spustijo tudi klešče sedaj že prazno vrečo. S to napravo je moč sprazniti 40 hmeljskih bal v 1 uri.

— Iz vreče pada hmelj skozi napravo za drobljenje še deloma stisnjenih kep hmelja (poz. št. 2) ter ga dovaja v enakomerni količini na tekoči transportni trak, ki je montiran na sem in tja po tirih se premikajočem vozičku V.

— Specialni transportni trak (poz. št. 2 a) teče samo v eno smer, voziček V pa potuje z enakomerno hitrostjo v obe smeri, naprej in nazaj, zato da enakomerno porazdeli hmelj ene partije z različno vsebnostjo humulona po celi dolžini in višini silosa (poz. 3). Na ta način dobimo pravi povpreček alfa kislin v celotni masi.

Ko je silos napolnjen, se dno silosa, ki je specialno izdelano, pomika proti jašku, ki spaja silos — homogenizator s tračno sušilnico. Hitrost dovajanja homogeniziranega hmelja v tračno sušilnico je moč regulirati, kolikor je pač potrebno za dosuševanje pri različnih vlagah hmelja.

— Tračna sušilnica (poz. št. 3 a) izdelka Wolf je istega tipa kot so naše hmeljske sušilnice na terenu.

Za drobljenje (mletje) in peletiranje mora imeti hmelj določeno optimalno vlago. Pri višji vlagi preko 10 % se slabo melje, a dobro briketira ter se pri briketiranju (visoki pritisk do 300 atm.) tudi manj ogreje. Pri nižji vlagi je mletje boljše, pri briketiranju pa se ogreje mnogo bolj. Taki peleti pa tudi niso tako kompaktni in se lažje drobijo pod mehničnimi vplivi. Hmelj moramo dosušiti na ca. 8 % vlage, zato da poteka takó mletje kot tudi peletiranje res brezhibno.

Iz sušilnice potuje hmelj skozi napravo za izločanje tujkov (žice, razni železni deli, kamenčki, najlon vrvice za obešanje i dr.), ki bi sicer v mlinu za mletje hmelja povzročili veliko okvaro ali celo požar. Dva močna permanentna magneta odstranjujeta zanesljivo vse železne predmete, ostale primesi pa se izločijo zaradi različne specifične teže. Ko so odstranjene vse tuje primesi, se hmelj dovaja preko primarnega in sekundarnega ciklona (poz. št. 6) pnevmatično v enega od obeh mlinov-kládivarjev (poz. št. 8). Mlini so prirejani tako, da kládiva že v zraku med nihalnimi zamahi razbijejo hmeljski storžek, zaradi česar ne pride do ogretja, ki bi sicer škodovalo zaradi oksidacije mehkih smol in humulona.

— Zmleti hmeljski prah odsesava iz mlina pneumatska naprava in ga dovaja v mešalni silos (poz. št. 9).

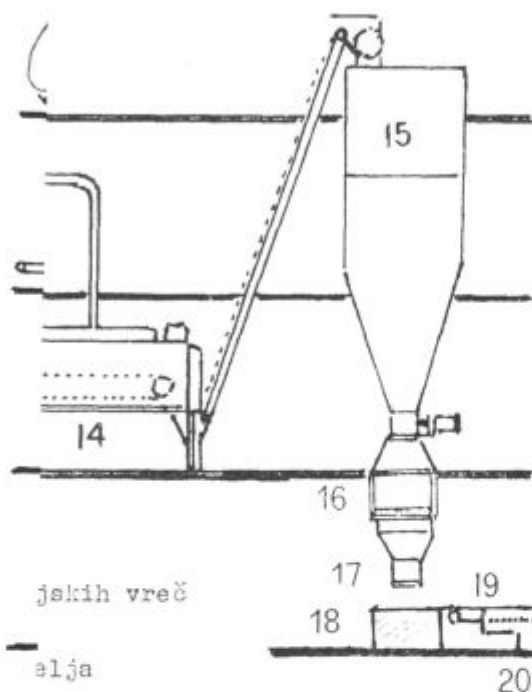
— Mešalna naprava v mešalnem silosu (poz. št. 12) ima nalogo, da ponovno premeša hmeljski prah in še izboljša povpreček vsebine humulona do optimalne meje. V mešalnem silosu je naprava za dovajanje dušika ali drugega inertnega plina, zato da preprečimo oksidacijske procese.

— Premešani hmeljski prah potuje nato iz silosa s transportnim polžem v stiskalnico za pelete (poz. št. 13), kjer se pod pritiskom ca. 300 at potiska skozi matrico, ki formira pelete v dimenzijah 6 mm dolžine in premera valja 4 mm.

Stiskalnica za pelete je tudi opremljena z napravo za dovajanje inertnega plina zaradi zmanjšanja vpliva zraka na eterična olja in alfa kisline. Med formiranjem peletov skozi matrico se hmeljska masa precej segreje, nastanejo temperature tudi do 75—80° C, kar je pač odvisno od vlage v hmelju.

— Iz stiskalnice dovaja tekoči trak (poz. št. 13 a) tople pelete v hladilno napravo (poz. št. 14), kjer se v teku nekoliko minut ohladijo na normalno temperaturo.

— Iz hladilne naprave transportira tekoči trak pelete (poz. št. 14 a) v silos za pelete (poz. št. 15).



s hmelj v prahu

lno napravo

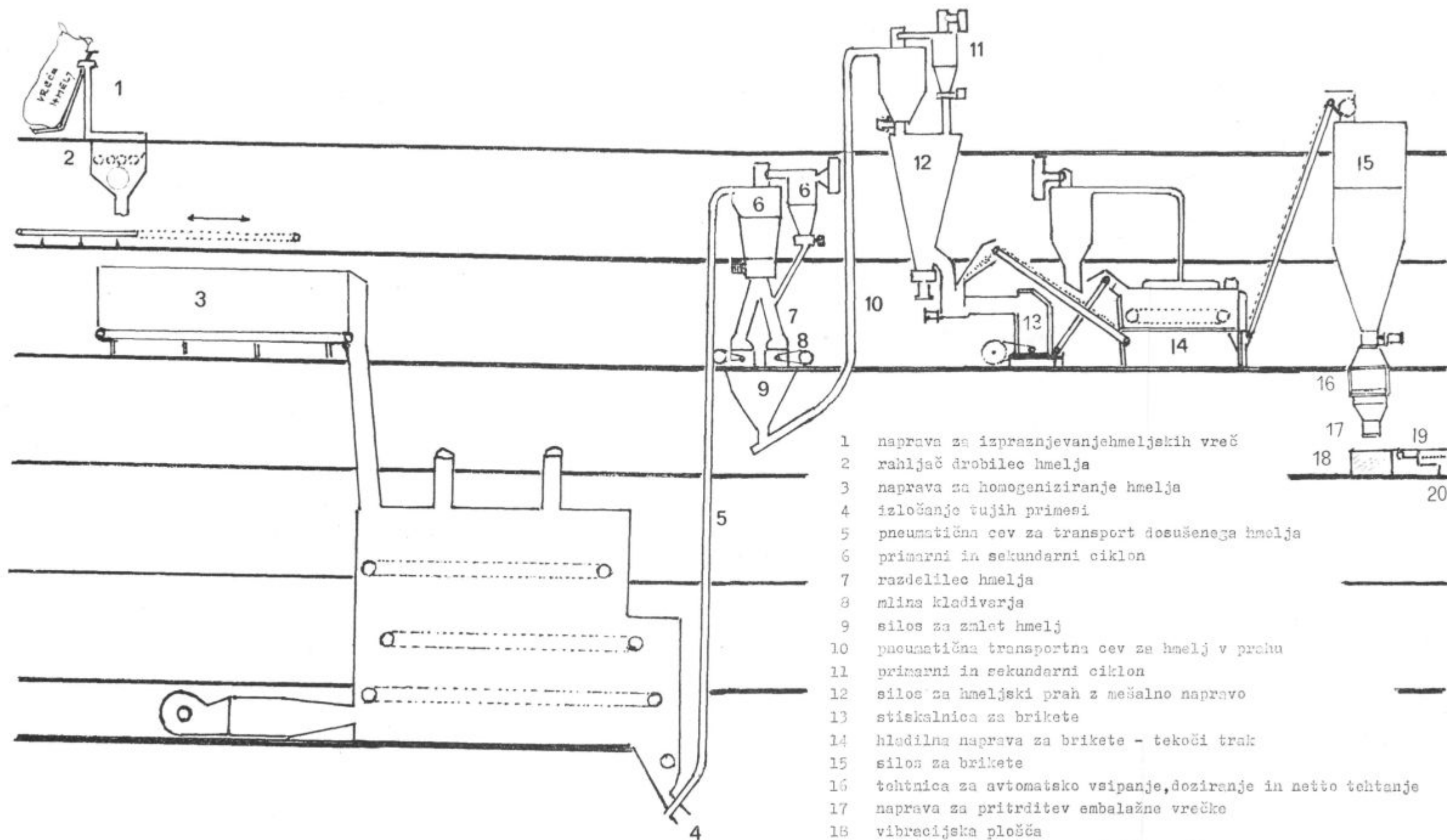
tekoči trak

je, doziranje in netto tehtanje
ne vrečke

e vrečke

ava na evakuiranje in polnjenje
er termičnim lepljenjem vrečk

Shema naprav za briketiranje hmelja



- 1 naprava za izpraznjevanje hmeljskih vreč
- 2 rahljač drobilec hmelja
- 3 naprava za homogeniziranje hmelja
- 4 izločanje tujih primesi
- 5 pneumatična cev za transport dosušenega hmelja
- 6 primarni in sekundarni ciklon
- 7 razdelilec hmelja
- 8 mlina kladivarja
- 9 silos za zmlat hmelj
- 10 pneumatična transportna cev za hmelj v prahu
- 11 primarni in sekundarni ciklon
- 12 silos za hmeljski prah z mešalno napravo
- 13 stiskalnica za brikete
- 14 hladilna naprava za brikete - tekoči trak
- 15 silos za brikete
- 16 tehtnica za avtomatsko vsipanje, doziranje in netto tehtanje
- 17 naprava za pritrditev embalažne vrečke
- 18 vibracijska plošča
- 19 transportni trak za napolnjene vrečke
- 20 Multivac- dvojna komorna naprava za evakuiranje in polnjenje z inertnim plinom ter termičnim lepljenjem vrečk

— Iz silosa se dovajajo peleti preko dozirnega aparata (poz. št. 16) v pod njim priključeno dozirno avtomatsko tehtnico (poz. št. 17), katera polni točno odtehtano količino peletov (5 ali 10 kg) v pripravljene, pod tehtnico obešene vrečke. Vrečke so sestavljene iz treh plasti in sicer: prva plast, ki je na zunanji strani vrečke, je iz odpornega papirja, naslednja srednja plast je polietilenska folija in tretja plast, ki je na notranji strani vrečke, je folija iz aluminija.

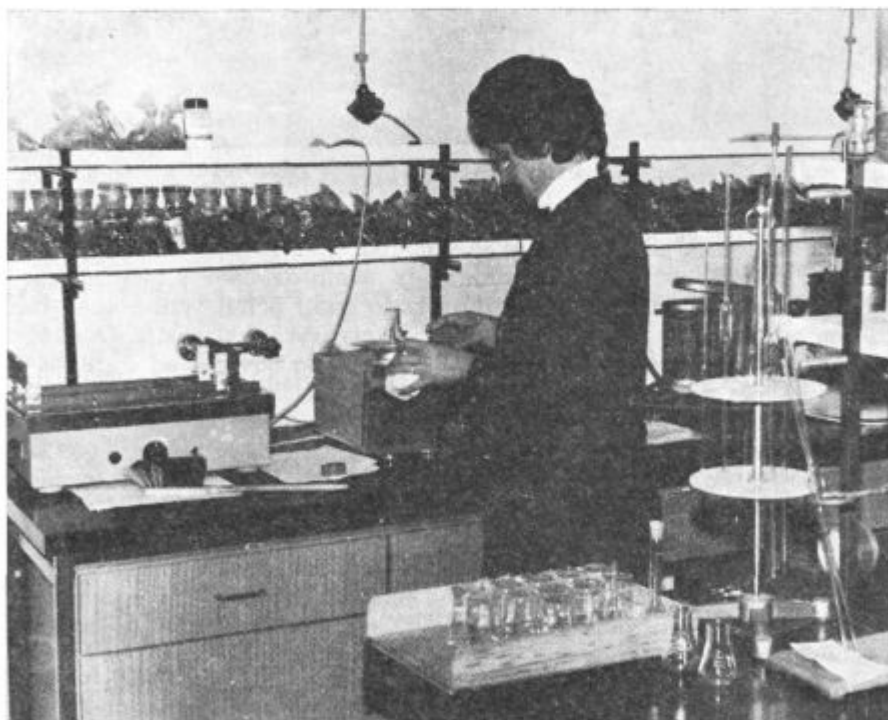
— S peleti napolnjene in odtehtane vrečke potujejo po tekočem traku do vakuumskih naprav (poz. št. 20), kjer se izsesa zrak in napolni z inertnim plinom (dušikom ali ogljikovim dioksidom) in istočasno termično zavarijo (zalepijo).

— Zaprte in z dušikom polnjene vrečke, ki vsebujejo 10 kg peletov, polagajo v kartone po 50 kg in opremijo za transport.

Opisana naprava za peletiranje hmelja je opremljena s sodobnimi instrumenti, celoten tehnološki potek proizvodnje peletov je pa optično razviden na komandni plošči centrale za upravljanje celotnega mehanizma.

Zmogljivost peletirnice je 600—800 kg peletov v eni uri.

Za kontrolo kvalitete hmeljskih peletov, kakor tudi za ugotovitve višine humulona v hmelju iz raznih področij in za sestavljanje celotne hmeljske partije, ki pride vsakodnevno v predelavo, je potrebna kemična



Laboratorij



Pakiranje ...

analiza. Ker je za eno partijo, ki je v dnevni proizvodnji — to je 4.800—5.000 kg peletov — treba mešati hmelj iz raznih okolišev z različno vsebino alfa kisline (humulona) takò, da bodo imeli peleti vedno enak povprečen odstotek, je potrebno opraviti dnevno preko 100 analiz. Odstotek alfa kisline v celokupnih smolah se menja, kar je odvisno od sorte, okoliša in letnika, pa tudi čas skladiščenja vpliva na zmanjšanje alfa kisline. Te razlike lahko znašajo tudi 20—50 %. Zaradi tega je odločilne važnosti način, kako dobiti pravilen in verodostojen povprečni vzorec iz 1.000 bal po ca. 50—60 kg. Hmelji iz posameznih bal se razlikujejo glede na vsebino vlage in količine alfa kisline ter ostalih smol.

Zaradi heterogenosti hmeljske mase je pravilna tehnika jemanja vzorcev za analizo nujno potrebna, kakor tudi mešanje posameznih partij hmelja na podlagi rezultatov kemične analize. Z mešanjem posameznih partij hmelja bomo čimbolj izenačili razlike v kvaliteti, ki je odvisna od okoliša in drugih okolnosti.

Kemična analiza hmelja zahteva mnogo časa, posebno, če je v hmelju določiti celokupne smole, alfa in beta kisline, gama smole, eterična olja itd. Za ocenjevanje pivovarniške vrednosti pa v glavnem zadostuje za orientacijsko informacijo samo konduktometrična določitev alfa kislin

(humulona). Ta metoda je osnovana na meritvah elektroprevodnosti določenih soli alfa kisline med titracijo (obarjanjem) svinčevega humulata. Po tej hitri metodi je možno v osmih urah napraviti 12 analiz, to je določitev alfa kisline v 12. vzorcih hmelja. Iz prejšnjega opisa je razvidno, da je potrebno večje število določitev alfa kisline zato, da dobimo čim boljši popreček. V osmih urah je treba opraviti najmanj 30 in več analiz. Pri tem pa moramo vračunati še čas za jemanje vzorcev, mešanje, tehtanje, mletje, ekstrakcijo in drugo — torej kompletna priprava vzorca za analizo. Vse te priprave vzorca zahtevajo mnogo več časa kot pa analiza sama. Zato je HMEZAD opremil svoj laboratorij briketirnice z najmodernejšo aparaturo za avtomatsko titracijo in konduktometer za avtomatsko registracijo elektroprevodnosti in koncentracije humulona (konduktometrijske vrednosti hmelja).

S to aparaturo je moč v osmih urah opraviti tudi 60 analiz (konduktometrijske vrednosti).

Na sliki vidimo opremo sodobnega laboratorija briketirnice (peletirnice) HMEZADA. S to opremo je mogoče kontrolirati kvaliteto in voditi tehnologijo proizvodnje peletov (briketov) po principih sodobne tehnologije.

H koncu bi še poudaril, da je našel naš peletirani hmelj zelo ugoden odmev v domačem pivovarstvu — pa tudi v inozemstvu. Lahko trdimo, da bodo peleti iz našega savinjskega goldinga in naših novih sort ter s standardno vsebino humulona našli vedno večji krog odjemalcev, za kar so dani najboljše pogoji. Doba uporabe klasične embalaže hmelja v balah in balotih se bliža koncu.

Sodobna kemija hmelja nam je do danes pripravila že večjo izbiro hmeljskih preparatov. Izo-humulonski in huluponski preparati so danes glede čistosti stabiliteta in uporabnosti zelo izboljšani in nudijo pivovarstvu velike prednosti. Izkoristek doziranih grenkih snovi je celo višji od 90 %.

Stroški hmeljenja pивine s hmeljskimi preparati pa znašajo samo ca. 60 % v primerjavi s stroški hmeljenja z običajnim — naravnim hmeljem.

Zaradi zanimivosti naj še omenimo, da je švicarski firmi Givaudan, ki spada k znani farmacevtski tovarni Hoffmann — La Roche AG. uspelo izpopolniti sintezo za pridobivanje čistega izohumulona iz izo-alfa kisline, katero je že v letu 1951 začel prof. Riedel v Nemčiji. Sinteza je sedaj popolnoma uspela in je uporabna za veliko tehnično produkcijo po konkurenčnih cenah. Ta umetni in z naravnim izohumulonom popolnoma identični produkt bo v prihodnjih letih že na voljo pivovarstvom namesto naravnega hmelja. Seveda pa mora ta umetni hmeljski preparat še skozi mnoge, tudi toksikološke preizkušnje. Izhodni material za sintetske grenčične snovi je floroglucin, ki predstavlja odpadni produkt iz industrije eksploziv (TNT — trinitrotoluol), ki ga prodaja neko holandsko podjetje po ceni 100 hfl/kg).

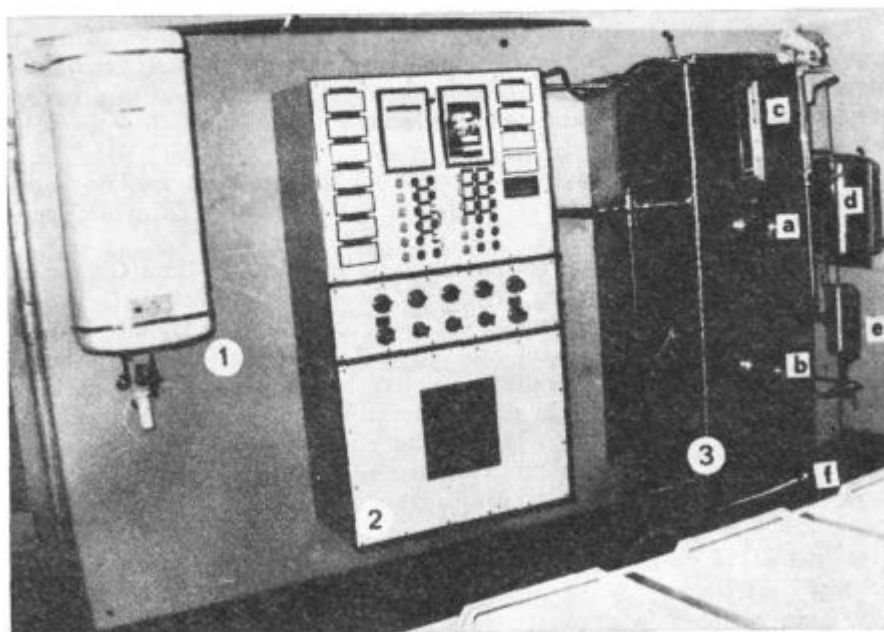
Zelo verjetno je, da bo ta sintetski izohumulon že v bližnji bodočnosti deloval kot »bomba« v tradicionalni hmeljski in pivovarniški industriji.

Dr. Dimitrije ARANĐELOVIĆ

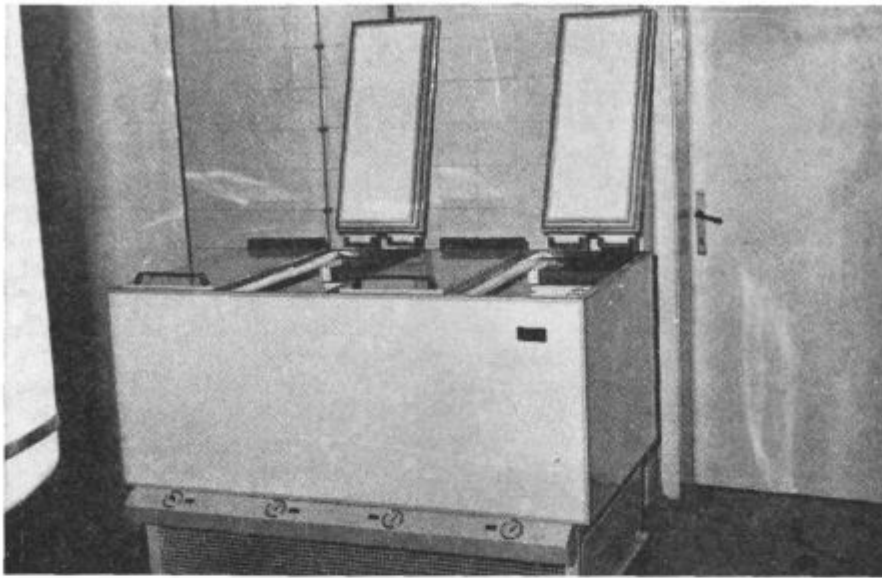
Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo, Žalec

RAZISKOVANJA NA PODROČJU SLADARSTVA IN PIVOVARSTVA – NOVA DEJAVNOST HMELJARSKEGA INŠTITUTA

Zahteve tržišča že več let postavljajo pred jugoslovansko pivovarstvo nalogo stalnega izboljševanja kvalitete piva. Po drugi strani stalno zvišanje cen surovin, repromateriala in energije zahtevajo čim ekonomičnejšo proizvodnjo. V jugoslovanskem pivovarstvu na tem polju so že doseženi veliki uspehi z modernizacijo in rekonstrukcijo obstoječih, izgradnjo novih kapacitet ter uvajanjem sodobne tehnologije.



Varilnica



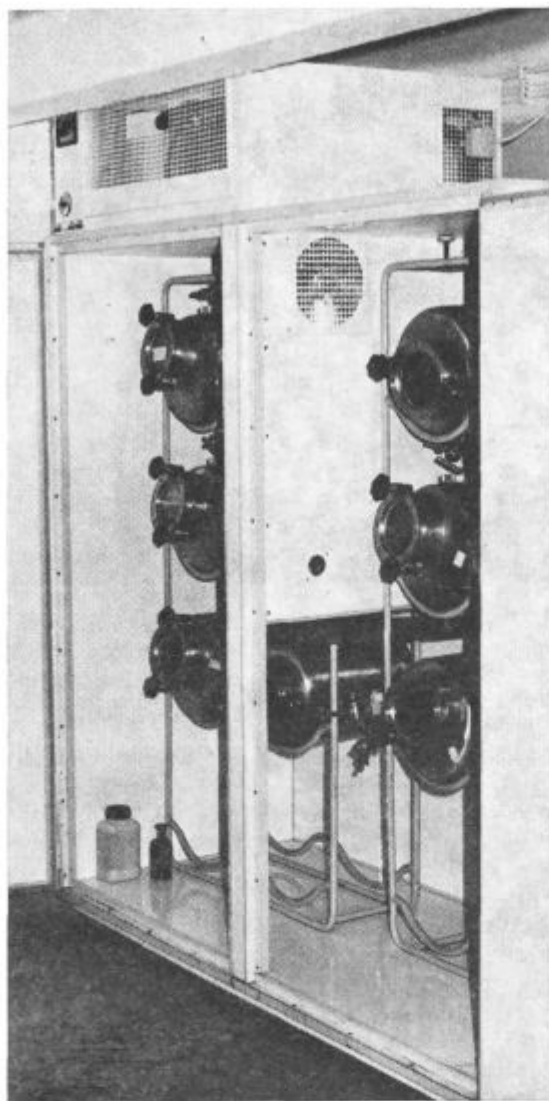
Hladilna omara za glavno vrenje

Nadomestki slada in zeleni slad imajo vse večjo veljavo v proizvodnji piva. Čas glavnega in naknadnega vrenja je veliko skrajšan z uvedbo novih tehnoloških postopkov, ki so rezultat popolnega razumevanja biokemijskih procesov v teh fazah proizvodnje. Vsi ti uspehi so nedvomno rezultat intenzivnega raziskovanja in npora naših strokovnjakov, da zasledujejo in uporabljajo svetovne dosežke v znanosti tehnologije slada in piva.

Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo v Žalcu že 25 let daje svoj prispevek razvoju intenzivnega raziskovanja na področju hmeljarstva. Zavedajoč se dejstva, da v tem celotnem napredku pivovarstva v naši domovini še vedno ni vse urejeno ter v namenu, da kompletira svoje raziskave na področju pivovarske tehnologije, je v inštitutu odločeno, da se poleg mikrosladarnе v letu 1975, prvi v naši državi, inštalira tudi mikro-pivovarna. V letu 1976 je bil Inštitut za hmeljarstvo preimenovan v Inštitut za hmeljarstvo in pivovarstvo.

Zakaj so pomembni poizkusi v malem?

Večkrat opažamo, da praksa ne gre v korak z znanostjo. V nekaterih primerih so med znanostjo in prakso celó nasprotja, ker veliko znanstvenih dosežkov ne najde vedno svoje uporabnosti v praksi, ali pa pridejo z določeno zamudo. Poznavalcem prakse to s časom postaja tudi razumljivo. Vsaka sprememba v obstoječi shemi proizvodnje zahteva poseg, čigar uspeha ne moremo predvideti. Pri vsakem eksperimentiranju prihaja do motenj v normalnem procesu proizvodnje in strokovnjak prevzame riziko poslabšanja kvalitete proizvoda. Riziko je tem večji, če imamo takšen material, ki pri biosintezi in razgradnji povzroči kup bio-



Hladilna omara za dodatno vrenje

kemijskih procesov, kakor je primer s surovinami za proizvodnjo piva ter s kvasom. Ti občutljivi procesi včasih izzivajo težave tako v praksi kot v znanstveno-raziskovalnem delu. Takih sprememb v kvaliteti ječmena, slada in hmelja iz leta v leto ne moremo predvidevati. Z znanimi metodami analiz teh surovin lahko dobimo njeno trgovsko vrednost, to pa ni vedno garancija, da bomo iz teh surovin v proizvodnji dobili kvalitetno pivo. Praktik pa mora vsako leto v proizvodnji s poslanimi mu surovinami dobiti enako kvalitetno pivo.

Znano je, da je pivo zelo specifičen proizvod in da pozitivne izkušnje ene pivovarne ne pomenijo, da bo do pozitivnega rezultata prišlo tudi v drugi pivovarni. Pivovarski strokovnjak je prepričan v pozitiven rezultat eksperimenta samo takrat, če ugotovi izboljšanje kvalitete piva, ki je proizvedeno z vodo, sladom, hmeljem in kvasom iz njegove zaloge. S poskusi v malem je to možno izvesti in zato ti predstavljajo izvrstno pomoč, ki nam omogoča zasledovanje poteka proizvodnje pod znanstveno kontrolo in pogoji, katere lahko eksaktno zasledujemo in po želji usmerjamo. S tem so dane možnosti raziskovanja vseh pogojev, pomembnih za proizvodnjo glede na racionalizacijo in izboljšanje kvalitete določenega proizvoda.

Pivovarne v Jugoslaviji, zlasti v Sloveniji, so od samega začetka uvidele pomembnost takšnih naprav, kot je sodobna laboratorijska oprema za analize surovin, pivine in piva. Zato so slovenske pivovarne takoj pristopile k Samoupravnemu sporazumu o trajnem sodelovanju z inštitutom na področju raziskovalnega dela in reševanja tehnoloških problemov. Pred kratkim so sporazum sprejele tudi pivovarna iz Valjeva in sladarna iz Bačke Palanke. Kmalu pa se bodo pridružile tudi pivovarne iz Karlovca, Skopja in druge.

Lahko rečemo, da je Inštitut za hmeljarstvo svoje dolgoletno uspešno sodelovanje s proizvajalcem hmelja in drugimi, sebi sorodnimi znanstveno raziskovalnimi organizacijami, zajel tudi sladarne in pivovarne širom naše domovine. S tem je inštitut razširil in dopolnil svoje raziskave hmelja na slad in pivo in zastavil kontinuiteto med raziskovalnim in praktičnim delom tudi v sladarstvu in pivovarstvu. To potrebo so že dolgo let čutili naši strokovnjaki, tako tisti iz prakse, kakor tisti, ki se ukvarjajo z raziskovalnim delom.

Jaka Slokan

DOMAČA PRIČEVANJA O JANEZU HAUSENBICHLERJU

Janez Hausenbichler se je rodil 13. decembra 1838 in
umrl 11. aprila 1896 v Žalcu.

Z velikim osebnostmi je domača zgodovina po pravilu hudo muhasta. Zdaj jih kuje v nebo, zdaj peha v pekel ali jih kvečjemu drži na seznamu pokojnikov z nekaj poglavitnih življenjskih podatkov; za vsak primer, ki se bo prej ali slej povrnil.

Z Janezom Hausenbichlerjem se je dogajalo natanko takó. Na življenjskem zenitu so ga prenekateri iskali, povpraševali za nasvete o tem ali onem, prosili za pomoč tako ali tako, volili v društva, občino, okrajni zastop in celo v deželni zbor, imenovali za častnega člana, v dokaz hvaležnosti ali s kančkom upanja na prihodnjo korist in tako naprej, po smrti pa je javno zanimanje zanj zlagoma plahnelo.

Nemški kronist Andreas Gubo na primer že leta 1909 kakor da zanj »nikoli ni slišal«. Pisal je namreč knjigo o zgodovini »nemškega« Celja in okolice, Hausenbichler pa je bil — Slovenec. Z besedo in dejanji, zasebno in javno.

Razvoj doma in po svetu je hoteni molk A. Guba razkrinkal in pokazal na čisto resnico: Celje je slovensko! Z okolico in Janezom Hausenbichlerjem vred.

Med obema vojnama so klerikalci (v najslabšem pomenu besede) v trenutku, ko je nekdo — po prvi svetovni vojni — sprožil pogovor o zaslugah za začetek in razvoj savinjskega in preko njega slovenskega hmeljarstva, poskušali »odkriti« nemškega dušnega pastirja novoceljske »pragrofice«, liberalci pa so njim v brk razglasili Janeza Hausenbichlerja za »očeta savinjskega hmeljarstva« ter na čelo njegove rojstne (in smrtne) hiše sredi trga vzdali spominsko ploščo iz marmora, z reliefom »očeta« in razlagalnim podpisom, po njem imenovali planinsko kočjo vrh Mrzlice pa še to in ono za nameček.

Po drugi svetovni vojni je Janez Hausenbichler kdaj pa kdaj in tu pa tam — na primer v moji brošuri E. H. B. 1969 — »blagega spomina«, vendar pri dozdajšnjih občinskih možeh še zdaleč ne toliko vreden, da bi po njem v mestu Zalec — 1965 — označili vsaj kak prehod iz ulice v ulico ali javen kotichek.

In vendar! Tudi sredi mesta Žalec na njegovi rojstni (in smrtni) hiši kljubujejo pišu in burjam ter množičnim razpoloženskim spremembam vzdani marmor, relief in besedilo:



Oče savinjskega hmeljarstva JANEZ HAUSENBICHLER 1838—1896 — veleposestnik in župan trga Žalec, ustanovitelj hmeljarskega društva, Savinjske posojilnice, Prostov. gasilnega društva, Dirkalnega društva, podpredsednik okrajnega zastopa celjskega, predsednik prve narodne čitalnice l. 1869. i. t. d., častni občan občin Braslovče, Grize, Okolica Celje, Velika Pirešica in trg Žalec.

O priimku Hausenbichler

V rojstni knjigi zapisani priimek je mogoče vselej in povsod spremeniti po takrat in tam veljavnih predpisih. Janez Hausenbichler tega ni storil. Dokler je živel, o njegovem slovenskem rodu nihče ni niti podvomil, kaj šele o njegovem srcu in jeziku ter o odprtih rokah za blagor slovenskega naroda in za savinjskega kmeta-hmeljarja.

Hausenbichlerji so po vsej verjetnosti s Koroškega, iz zibelke slovenskega naroda!

Kako so nastali priimki? In kdaj? Načinov je toliko, kolikor je pokrajin, o času pa je odločala zahteva po razločevanju, zlasti v primerih zapisovanja. Osnove so bile pokrajine prebivanja, pripadnost plemenu, rodu in veri, poklicu oziroma opravila nosilcev ali pa kakršnakoli že posebnost oseb.

Odločal je tudi jezik zapisovalca, v našem primeru pač najpogosteje nemščina.

Na primer: Slovenski kmet na grofovi loki = **Bauer in der Grafenau**. V rabi se je izoblikoval »Grafenauer« in prešel v knjige kot priimek. Le kdo bi še dandanes sploh kaj razmišljal o rodu »Grafenauerjev« v slovenski zgodovini?

Zdi se, da se je enako zgodilo s »hišo na griču« ali v »avstrijski« nemščini »Haus am Büchel«. Slovenski lastnik »hausambihl«-a je bil bržkone za zapisovalca — **Hausenbichler**. In tako je oznaka prešla v rabo in zapise ter se prenašala iz roda v rod.

Razumljivo, da gre le za domnevo, kajti absolutno neoporečnega dokaza ni in ga najbrž nikoli ne bo. Drži pa nekaj drugega!

Prof. Franjo Baš, rojen v Kamenčah pri Braslovčah 1899, umrl v Ljubljani 1957, zemljepisni, narodopisni in zgodovinski zglede učinkovit pisec ter muzealec, je **Hausenbichlerje ugotovil na Ljubnem že pred 400 leti — okoli 1600**. (Fr. Bašu so 1967 odkrili doprsni kip v Tehniškem muzeju Slovenije v Bistrici pri Vrhniki in nad vhod v mariborski narodni muzej vzdali spominsko ploščo.)

Priznani slovenski zgodovinar prof. Janko Orožen iz Celja v svojih »sto« knjigah o Hausenbichlerjevem slovenskem rodu nikomur ne dovoli niti podvomiti.

Enakih misli je Vinko Jordan iz Gotovelj, ki se je menda s svojim polstoletnim raziskovanjem preteklosti Savinjske doline že postavil na častno mesto.

Kaj bi npr. danes porekli človeku, ki bi se drznil staviti vprašaj ob priimku Josipa Juraja Strossmayerja, r. 1815, u. 1905? Le-ta se je zavzemal med drugimi za združitev južnih Slovanov in ustanovil Jugoslovansko akademijo znanosti in umetnosti.

Slovenski pesnik Dragotin Kette se je na moč razhudil nad sodobnikom, ki je pomotoma zapisal njegov priimek z enim »t«. Toda!

Dvom v slovenski priimek »Hausenbichler« je legel v srca možem, ki so ob »rojstvu« mesta Žalec — 1965 — odločali o poimenovanju ulic. Célo stoletje znamenit tržan Janez Hausenbichler — ni bil vreden javnega imena... Zaman so bili predlogi žalskih slovenskih razumnikov! Kako se je to sploh moglo zgoditi?

Prva posmrtna sodba

V celjski »Domovini«, VI. letnik, 16. številka, z dne 17. aprila 1896 — samo teden dni po smrti Janeza Hausenbichlerja — je zapisano:

»Janez Hausenbichler ni več med zemljani. Vsegamogočni rešil ga je zemeljskih spon. Redek mož, napustivši dolino solz, ki se lahko prispo-

dablja na gospodarskem polji pokojnemu Janezu Hausenbichlerju. — Porodil se je dne 13. decembra 1838 v Žalcu. Rojstni kraj priljubil se mu je tako, da je kasneje žrtvoval vse svoje sile in obsežno znanost v njega prospeh in razvitek. Pa tudi Savinjska dolina se mu ima zahvaliti mnogo kaj. Bil je vedno neumorno deloven in skrben kako koristiti narodu in kako mu pomoči. — Vsaki stroki na gospodarskem polji je bilo treba izboljšanje, a ljudstvo nezaupljivo se ni lotilo ničesar. Tu je bil na mestu Janez Hausenbichler. Kako je poučeval, kako dokazoval in kako prigo-varjal. Narod bil mu je rodbina, za katerega korist bi dal vse. Zato pa je obudil v ljudstvu zaupanje, kakor nobeden pred njim. **Le njemu je bilo moč, da je vpeljal hmeljarstvo v Savinjski dolini**, katero pomeni stotisoče vsako leto za ta kraj. (Podčrtal J. S.). Le njemu so ljudje verjeli, da s tako živinorejo, posebno s konjerejo, ne morejo imeti dobička. In če danes tekajo čili plemenski konjiči po Savinjski dolini, je to zasluga konjerejskega društva Hausenbichlerjevega. Njegova zasluga je tudi, da se ti konjiči za tisoče in tisoče goldinarjev razpečavajo po sveti.

Vrboreje in pletarstva Savinjska dolina ni poznala. A Hausenbichler je vedel tudi to ljudstvu storiti prikupljivo in danes zanimanje je veliko ter v zaslužek majsikaterega goldinarja revnim družinam. Stotine goldinarjev žrtvoval je tudi, da se je ljudstvo začelo zopet brigati za vinograde in ravnati z njimi tako, da bodo dajali zopet dohodke. Kakor je bil skrben kot gospodar, tako je bil značajan in kremeniti kot narodnjak. Beseda njegova je bila moška in nikdar, da bi omahoval. Bodril je druge in jih vodil, kakor pravi vojskovodja, če se je bilo treba potegniti za naroda pravice. Zato je užival spoštovanje, kakor ga je zaslužil. Če je rekel Hausenbichler, obveljalo je brez ugovora, ker je vsakdo vedel, da je dobro premišljeno in temeljito.

V javnosti ni iskal ugleda, a če je prevzel kak posel, potem ga je vršil z natančnostjo do skrajnosti. O tem vedo povedati okrajni zastop celjski, županstvo v Žalci, posojilnica v Žalci, konjerejsko društvo in požarna bramba. Tem korporacijam stal je na čelu in se je vse lepo razvilo pod njegovim vodstvom.

V malo priznanje njegovih zaslug imenovale so ga občine Braslovče, Griže, Žalec, Velika Pirešica in celjska okolica svojim častnim občanom.

Kako je bil spoštovan in čislan, pokazal je njegov pogreb 12. t. m. Dasi je bilo že par dni deževno vreme, je vendar prihitelo na tisoče ljudstva k pogrebu. Župani vse Savinjske doline, »Celjski Sokol«, »Celjsko pevsko društvo«, okrajni zastop celjski, okrajni glavar dr. P. Wagner, in drugi zastopniki, med katerimi smo zapazili tudi odposlanca banke »Slavija« iz Ljubljane in na stotine broječa inteligenca Spodnjega Štajerja, se je udeležila pogreba. Pogreb je vodil preč. g. kanonik in dekan Hajšek iz Slov. Bistrice ob asistenci še 11 drugih čast. gg. duhovnikov. Ljudstvo plakalo je kakor za pravim očetom, ker je vsakdo čutil kaj smo izgubili z rajnim Janezom Hausenbichlerjem. Večni mu spomin!

Tako je poročilo (neugotovljenega) avtorja v celjski »Domovini« takoj po smrti. Ko odmislimo vzvišene izraze, ki so od nekdanj običajni v posmrtnih zapisih, jedro te prve sodbe ostane nedvoumno: Janez Hausenbichler je bil človek domače besede in dejanj za vsestranski napredek

svoje okolice ter iskren Slovenec — »taborit« v najčistejšem pomenu slovenskega zgodovinskega pojma v drugi polovici prejšnjega stoletja. Kakršenkoli oris slovenskega tabora v Žalcu 6. septembra 1868 brez podarka na delež Janeza Hausenbichlerja pri njegovih pripravah in izpeljavi ter predvsem pri uresničevanju taborskih sklepov v Savinjski dolini bi bil — najblaže povedano — delo ali duhovnega slepca ali značajskega zlobca.

Učitelj savinjskega kmeta

V skromen dokaz splošnega spoštovanja savinjskega kmeta do Janeza Hausenbichlerja navajam v izvlečku zgodbico, ki mi jo je povedal Ivan Rojnik, p. d. »Vrbač« iz Spodnjih Grušovelj (1881—1958). — Omenil sem jo v »Hmeljarju« 1959.

»Komaj sem nehal hoditi v osnovno šolo, so me oče že poslali v Žalec k Hausenbichlerju, da bi se pri njem naučil, kako je ravnati s hmeljem? Nisem bil edini, menda pa najmlajši. Tudi priletni dedci so z mano vred s štango delali luknje, postavljali rante, štrajfali, obsipavali, kultivirali, obirali in sušili pri Hausenbichlerjevih.

Štanga je bila še stare sorte, dva sva držala: prvi zgoraj za vrh lese-nega držala, drugi pa oberoč spodaj za železni ročaj skozi držalo; ali pa vsak z eno roko za spodnji ročaj, z drugo pa za vrh držala. Pa kako sva štango zaganjala v stlačeno zemljo! Tako močno, da sta se nama hodni srajci lepili ob žvot in nama debele škraple kapale s čela in riti. Ob strani pa je stal rajni Hausenbichler s štefanom ta pravega vina v roki in nam točil. Smehljaj se nam je in roke so se mu že tresle; no, saj je kako leto zatem šel, kamor bomo šli mi vsi...«

Še mi je pripovedoval — pred 20 ali 21 leti — Ivan Rojnik o Janezu Hausenbichlerju.

»Ni nas priganjal k delu, saj smo se sami ponujali. Ne za denar — za hmeljske sadike, ki smo si jih narezali pri odkopavanju spomladi! Hausenbichler nam je kazal najboljše in tudi, kako jih je treba pripraviti in pozneje posaditi. Poslušali smo ga bolj kot šomaštra v šoli, ko nas je učil obirati in nas privajal na pravšno sušenje. Za njegov poduk v domači besedi nam je šlo, ne za plačane šihte. Ja, ja, takrat savinjski kmetje nismo bili tabrharij!«

Poroštvo pri posojilu

»Celjski tednik« je v letih 1964/1965 objavljajal nadaljevanke »Savinjske zanohtnice«, »Hmeljske gajzle« in »Od Celja do Žalca«. V njih ni bila redka beseda o Janezu Hausenbichlerju. Kramljanja v »Celjskem tedniku« so bila takrat predmet pogostih pomenkov in komentarjev. Tako je npr. Jakob Goršek, imenovan »Amerikanec«, iz Šempetra v Savinjski dolini poslal na uredništvo drobno pisemce in v njem opisal svojo zgodbo, ki se v povzetku glasi:

Gorškovega očeta so »oštirji že gnali na boben« zavoljo neprav-nanih zapitkov »na kredo«. Gorškovo mater je Janez Hausenbichler s trga povabil v gostilno, svoji ženi Lizi pa naročil, naj ji na mizo prinese »četr

Gornji grad, Ljubno, Mozirje in Žalec . . . Na celjskih državnozborskih volitvah so leta 1884 Slovenci dosegli največji uspeh . . .» (Besedilo skrajšal in podčrtal J. S.)

Dne 30. junija 1890 je za Janeza Hausenbichlerja glasovalo 36 žalskih Slovencev v graški deželni zbor.

Resda Janez Hausenbichler nikoli ni sedel na svoj stol v deželni zbornici v Gradcu, toda o Savinjski dolini je po Gradcu in Dunaju krožil »slab glas«; da se tam doli »kuha revolucijon«, skratka, zgodilo se je zavoljo tega nekaj, o čemer sta mi pripovedovali priči, ki živita v Žalcu. Ko to pišem — še!

Deželna vlada je iz Gradca poslala v Savinjsko dolino posebnega odposlanca — tajnega agenta z nalogo, da razišče vzroke za tamkajšnje splošno sovražno ljudsko razpoloženje zoper Dunaj in Gradec ter da poišče hujskače — »rebele«.

Uradni »vohljač« se je pogovarjal v gostilnah, najprej pri Sadniku v Latkovi vasi z gostom v spodobni obleki, zatem pa še z enakim v Žalcu.

Prvi gost — v Latkovi vasi — je hvalil Gradec in Dunaj, drugi — v Žalcu — je pa skoraj zлил ves svoj žolč na cesarja in njegove podrepnike, češ, da so krivi za neznosne davke, za splošno »srovsno« (= siromaščino, pomanjkanje), to pa s takó razločno besedo in na glas, da so mu navzoči drugi gostje lahko pripravili s prikimavanjem in pritrjevalnimi medkljici, skratka, zahteval je edino možno rešitev, ki da je v združení Sloveniji . . . V Hausenbichlerjevi gostilni je zavladalo vzdušje, kakor da gre za ponovitev slovenskega tabora v Žalcu — 6. septembra 1868.

Oba govornika — gosta — v Latkovi vasi in Žalcu — sta kajpak govorila v gladko tekoči nemščini.

»Vohljač« je na skrivaj izvohal njuna priimka — **Lenko in Hausenbichler** — in po svoji vrnitvi v Gradec poročal, da je »nekaj gnilega v Savinjski dolini, kjer je Slovenec (= **Lenko**) pokoren c. kr. državljan, medtem ko bo treba Nemca (= **Hausenbichlerja**) kot rebela zapreti!«

Uradni »vohljač« je namreč razsojal »uradno« — po priimkih. Njegovi možgani najbrž niso segali prek dolžine nosu ali pa se mu je mudilo — dnevnice so mu bržda plačali le za nekaj dni.

Bog ve kako brihtni vohljači nikoli in nikjer niso bili, sicer bi si bili izbrali kak poštenejši poklic, naš »grešni« primerek pa ni niti poskusil, da bi poizvedel, kdo in kaj sta bila **Lenko in Hausenbichler**? Lenko je bil — iz nekoč znane družine v Šempetru — takrat **aktivni oficir c. kr. vojske z visokim činom**, kot gost v gostilni pri Sadniku pa seveda v spodobni civilni obleki.

Janez Hausenbichler je — kakor večkrat — stregel gostom v svoji gostilni, v spodobni meščanski obleki in prav tako kot Lenko govoril v tekočem nemškem jeziku. »Vohljačeva« vprašanja je Janez Hausenbichler zgrabil z obema rokama, pognala so mu kri v glavo . . . Vohljač mu je pripeljal v mlin.

Zgodba ni izmišljena, zapisal sem jo po izjavi prič, ki sta z Lenkovimi v krvnem sorodstvu. Kdo jima ne bi verjel?

SKLEP

Hausenbichlerjeva hiša v Žalcu je bila slovenska trdnjava malodane pol stoletja. V njej so odločali o slovenskem taboru 1868, pri Hausenbichlerjevih so zbirali podpise za »taborski proglas« in v njej so izoblikovali zapisnik. Med gosti sta bila tudi Anton Tomšič, urednik prvega slovenskega dnevnika »Slovenski narod«, ki so mu mariborski nemškutarji prilepili psovko »der windische Christus«, in njegov sodelavec Josip Jurčič, slovenski ljudski pripovednik. V Hausenbichlerjevi gostilni je bila »narodna čitalnica«, ustanovljena 1869. Gostom je slovensko časopisje in knjige naročal in plačeval iz svojega žepa Janez Hausenbichler. Pred sto leti v Žalcu ni bilo ne javnih prostorov ne klubov in ne stadiona!

Ali ne bi bilo všečno in pošteno prebrati med točkami dnevnega reda zdajšnje žalske občinske skupščine: Izpopolnitev seznama uličnih oznak za mesto Žalec?

Janez Hausenbichler je v njegovo rast marsikaj prispeval.

13. decembra letos — 1978 — bo minilo 140 let od rojstva Janeza Hausenbichlerja.

Smisel jubilejev je med drugim tudi — popravek minulih družbenih napak.

Zahtevek trenutka!



Hmeljev poganjek — Milan Kumar, umetniški fotograf

HMELJSKA KRONIKA

Kroniki na pot

Stojim v rojstni vasi, na griču na vzhodni strani braslovških Dobrovelj, na ježi, od katere so se pradavne vode umikale skozi tisočletja v sedanjo strugo Savinje, in se oziram proti Celju. Pod mano je kot na dlani vrsta za vrsto hmeljnikov — kakor skrbno urejen splet dragocenih perzij-skih preprog, 20 km dolg in 5 km širok.

Dolina savinjske rože, v stoletjih do današnjih dni zdaj oboževane, zdaj zaničevane.

Kako se je to moglo zgoditi?

Poskušam ujeti preteklost v besedo in podobo z raziskovalno vnemo ter upreti pogled v nova obzorja.

Kaj bi rad?

Povrnitev nekdanje ljubezni do hmelja in zaupanja vanj, v tisto rastlino, s katero si je prav Spodnja Savinjska dolina v prejšnjem veku ustvarila tako trdno gospodarsko podlago za narodni, politični in kulturni razcvet, da je lahko vzdržala strahoten nemški »Drang nach Osten« s končnim, krvavim obdobjem v drugi svetovni vojni.

Časi so se spremenili in mi z njimi.

Na obzorju je svetovno občestvo, ki mu v krčih krojijo vsebino in obliko komunistični manifest 1848, oktobrska revolucija 1917, narodno-osvobodilni boji s socialistično revolucijo jugoslovanskih narodov in narodnosti v letih 1941—1945, poveljna mednarodno politična usmerjenost Jugoslavije, članice Organizacije združenih narodov, smernice konferenc o evropski varnosti in sodelovanju v Helsinkih in pravkar v Beogradu ter osimski sporazum.

Na obzorju je nov svet.

Poskusimo prispevati v ta novi svet čim več svojega, to, kar nas postavlja vštric z velikimi narodi. Otresimo se stoletne zbadljivke o narodu brez zgodovine!

Ni me strah malodušnežev, ki bodo morda ostali hladni ob »Hmeljski kroniki«. Začenjam jo s pogansko »mordovsko« bajko in končujem (v 3. snopiču) z razmišljanjem, kako ravnamo s slovenskim hmeljarstvom po drugi svetovni vojni, mi, dediči kulturnega bogastva iz pradomovine slovenskih ljudstev.

Za zgled postavljam upravljalce s hmeljarstvom in pivovarstvom v sedanji ČSSR, s socialističnim družbenim redom. — S sistematičnim znan-

stvenim raziskovanjem v prejšnjem stoletju so ugnali pangermanske prenapeteže v kozji rog tako, da po zatonu nacionalsocialističnega možganskega izrodka brez izjeme priznavajo slovanski izvor hmeljenega piva v Evropi in prek nje v svetu.

Skratka, na območju sedanje ČSSR ni hmeljarja oziroma pivovarja, ki se ne bi zavedal svoje zgodovinske vloge s prenosom večšine pripravljanja hmeljenega piva iz pradomovine tostran Urala v srednjo in zahodno Evropo. Zahodni svet dandanes to njima tudi priznava.

Kdaj bo pri nas tako?

To doseči želi pričujoča »Hmeljska kronika« ter za njo »Južnoštajersko hmeljarsko društvo« v Žalcu (2. snopič) in »Slovensko socialistično samoupravljaljsko hmeljarstvo in pivovarstvo« (3. snopič).

Knjižno obliko kronike sem izbral samo zavoljo tega, ker želim v neposrednem pogovoru z bralcem obuditi — v mnogih primerih seveda šele zbuditi — spoštovanje do tistih mož v zgodovini slovenske leposlovne in strokovne književnosti, ki so zaorali prve brazde v ledino, od Primoža Trubarja do Janeza Hausenbichlerja, slednjega z njegovim »Navodom o hmeljariji« (1882), s prvim hmeljarskim katekizmom za Spodnjo Savinjsko dolino.

Nikoli nisem pisal za predale v miznicah, za »posmrtno čase«, ali za knjižna stojala z lestvami polic neprebranih knjig, pa tudi ne za dolgovezne razprave, ki sicer pomagajo do častnih naslovov in prek njih do večjih osebnih dohodkov, zatem pa nanje lega prah po arhivih.

Tudi s »Hmeljsko kroniko« vztrajam na cesti razumnika s peresom našega časa.

In čemu še? Zakaj bi še v prihodnosti vlačili v zgodovino slovenskega hmeljarstva tuje, večidel lažne učenjake ali na primer nekega zasebnega dušnega pastirja novoceljskih knezov in kneginj, potem ko so s pisano in objavljeno besedo spregovorili J. Ochsenbauer, dr. J. Orel, J. Zalokar, M. Vertovec, dr. F. Hlubek, dr. I. Geršak itd.? Med njimi je vrsta piscev tudi z duhovniškim poklicem, vendar s srcem, ki je bilo za slovenskega kmeta.

Cenimo knjižna dela, ki so zrasla na naših tleh!

Pa še to! Pod sleherno besedo v »Hmeljski kroniki« je podatek, sad strokovnih raziskovanj v treh desetletjih.

Vsem, ki so mi kakorkoli stali ob strani, se iskreno in javno zahvaljujem.

Spodnje Gorče, na prvi dan pomladi 1978

Avtor

Hmelj v književnostih Sovjetske zveze skozi stoletja

Mordovska bajka

Hudobno višje bitje *Šajtan* je naučil človeka ne le pripravljati iz žita žganje in iz medu medico, marveč mu je podaril tudi *prvo potaknico hmelja za pivo*. Proti Nikšiju Pasu, sinu najvišjega bitja, stvarnika sveta Čam Pasa, ki je vladal ljudem v očetovem imenu in jim preprečeval pijančevanje, je zanetil upor. Zapeljani so Nikši Pasa ubili, toda vstal je od

mrtvih in odletel v nebo. Sonce je odtiej manj grelo, mraz je postal hujši in zemlja je zahtevala še trše delo in dajala slabši pridelek. Na prej srečno zemljo sta legla trud in trpljenje.

Bajko sem povzel po zborniku »Narodopisje Slovencev« — II. del — Ljubljana 1952.

Mordovsko ASSR so ustanovili leta 1934 ob srednjem toku Volge. Prebivalci (Slovani, Tataři idr.) sodijo v skupino ugrofinskih narodov in štejejo skupaj nad milijon. Glavno mesto je Saransk. Bajke zavzemajo pri vseh narodih in narodnostih prvo mesto v pripovedništvu. Največ jih je nastalo v časih, ko so se ljudstva prenehala seliti iz kraja v kraj kot pastirji in že prešla k poljedelstvu.

Princ Hmelj

Zli duh — skušnjavec — *princ Hmelj* svari ljudi pred samim sabo: »Mogočnejši sem od vseh drugih rastlin. Moje korenine so močne. Velik in ploden je moj stržen. Mater mi je zarodil bog. Noge so mi vitke in nimam trebuha kot požeruh. Z rokami objemam vesoljni svet in ponosne sem glavé«.

Basen sem prevedel iz razprave »Über die geografische Verbreitung des Hopfens im Alterthume« (Dr. C. O. Cech — Praga 1882). V basni so vpletene ljudske modrosti. V njih so živali in rastline poseobljene, kakor je pač narekoval čas njihovega nastanka, zavoljo česar jih kaže brati s ščepcem soli v glavi. Slog v gornji basni, ki jo naj bi bil sestavil srednjeveški ruski pisec Ciril Filozof, je menda hoté dvorezen: spolzek, a vendar poučen. Namen posvečuje sredstvo.

Basen »Hmelj«

Basen »Hmelj« je napisal Ivan Andrejevič Krilov leta 1816 in je klasičen primer v svetovni literaturi s primerjavo hmelj — lizun.

Poslovenil jo je Mile Klopčič (»Sto basni I. Andrejeviča Krilova« Maribor — 1974). »Hmelj« v Klopčičevem prevodu sem objavil v »Celjskem tedniku — 1965 v zasnovi »Hmelj v besedi, podobi in zvoku« s primeri iz sicer revne slovenske književnosti.

Hmelj

Pognal je divji hmelj na vrtu poleg hiše
in brž ovijal se na suh natič;
na bližnjem travniku pa stal je mlad hrastič.
»Le kaj koristi takle pridanič!
Z vso svojo žlahto naj me v uho piše!
Tako natiču hmelj o hrastu govori.
»Kako naj s tabo se primerja?
Ti ves si raven, on se smešno zvira.
Že res: na hrastu listje zeleni,
a deblo raskavo nečedno se krivi.
Čemu le zemlja mu napaja korenine:

A komaj teden mine,
vrtnar natič razsekal je v drva
in hrast na vrt presadil.
Uspeh popoln ga je nagradil
hrast je takoj se vrasel v nova tla.
A glej, že hmelj po njem se ovija in vzdiguje
ter hrastu poje čast in se mu prilizuje.

* * *

Lizun povsod in zmerom je prav tak:
z lažmi te blati, obrekuje,
z izmišljotinami v sleparja ponižuje,
čeprav še tak si poštenjak.
A če te kdaj oblast na položaj postavi,
se ta v predsobi tvoji prvi javi.

Opoj

Pod rakíto, ovíto v bršljan,
pred neurjem stecíva v zavetje!
Dežni plašč je ogrnjen prek ram,
moje roke krog tebe objete.
A res ni! *Gími* tehle rakít,
ne z bršljanom, *previti so s hmeljem!*
Kaj prek ramen naj plašč bo pokrit?
Naj ga raje pod naju posteljem!

»Hmelj« B. Pasternaka sem objavil v izvorniku in prevodu tudi v jubilejni brošuri »E. H. B.« — Ljubljana — 1969.

Avtor je Boris Pasternak, r. 1890, u. 1960, ruski književnik, ki je leta 1958 dobil za svoj roman »Dr. Živago«, — v njem je tudi gornji »Opoj«, v izvorniku »Hmelj« — Nobelovo nagrado za književnost.

Pasternakov roman »Dr. Živago« so prevedli v večino svetovnih jezikov, tudi v slovenščino, toda ne toliko zavoljo njegovih, sicer nespornih literarnih odlik, kolikor zavoljo ostrih umetniških upodobitev sovjetske družbe v obdobju revolucije. Z romanom »Dr. Živago« je šla v svet tudi dodana lirska pesem »Hmelj«.

Zgodilo se je to v letih zaostrene hladne vojne med vzhodom in zahodom. Boris Pasternak zavoljo nasprotovanja sovjetskih oblastí Nobelove nagrade sploh ni prevzel.

Zakaj slovenski prevod »Opoj« in ne »Hmelj« — po izvorniku?

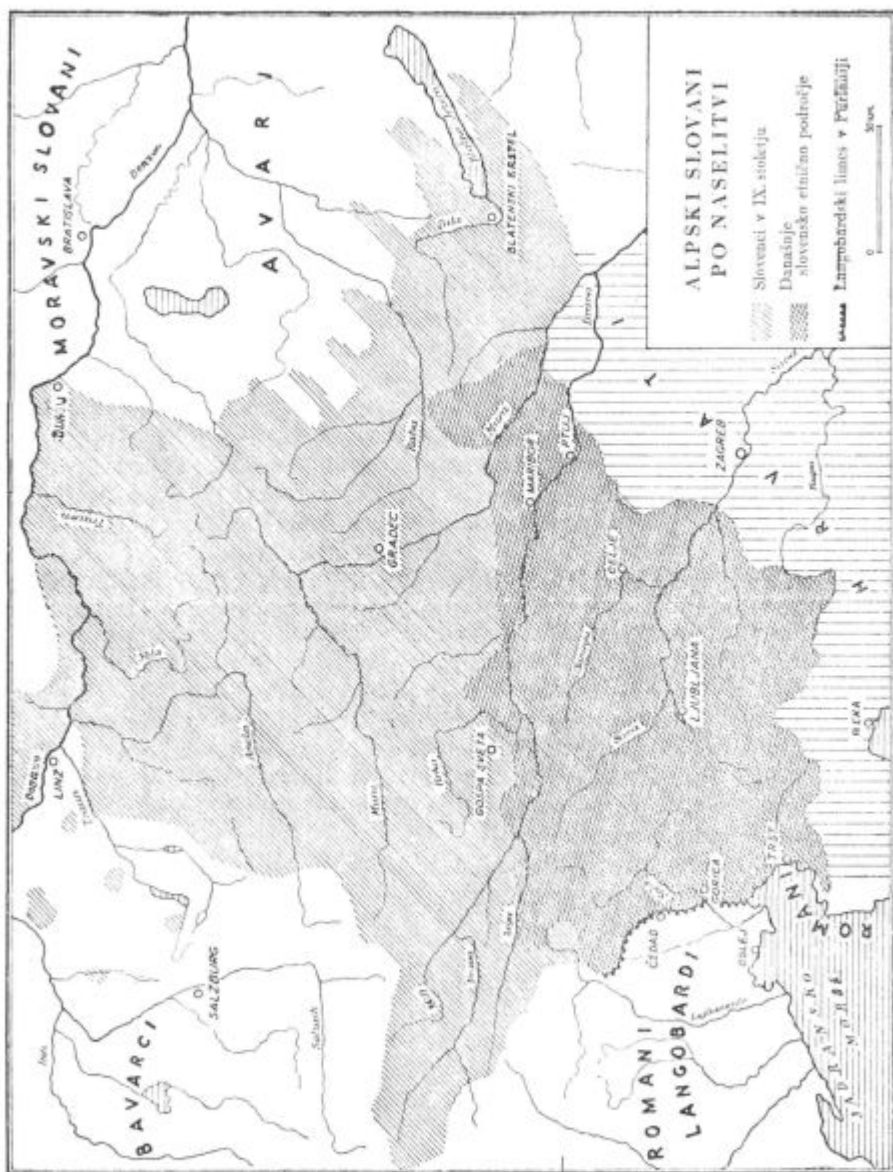
Tudi drugod so »Hmelj« smiselno prevajali, v nemščini je na primer naslovljen: »Der Rausch«.

Kulturno gojena rastlina hmelj na rastni stopnji zrelosti za oploditev »ženke« s semenom »moškega« po vetru — do 10 km daleč — razširja tik pred obiranjem krog sebe prijeten, opojen vonj. Zlasti pod večer. Pasternakov »Hmelj« je klasična upesnitev razpoloženja mladega para v naravi, ob hmelju.

Ne bi bil rad črnogled, a vendar! Uporaba naftnih derivatov in kemičnih sredstev za uničevanje hmeljskih škodljivcev v čedalje hitreje

razvijajočem se mehansko-kemičnem načinu obdelovanja hmeljišč bo nemara kaj kmalu postavila za »idiliko« končno piko.

V rušini je *hmelj sozvočnica za opoj* in sicer z mnogimi izpeljankami med preprostim ljudstvom. Od tod vpliv na vse poznejše slovanske izraze v hmeljarstvu in pivovarstvu. O tem več pozneje!



Zemljepisni vris poselitve ozemlja s Slovenci v IX. stoletju

Slovenci ob naselitvi v srednji Evropi

Od kod smo Slovenci prišli v kraje, v katerih smo se razvili in oblikovali v narod? Neoporečnega odgovora na to vprašanje nikoli ne bo. Domnev je veliko; največ je usmerjenih v še neraziskana prostranstva današnje državne skupnosti sovjetskih ljudstev obakraj Urala. Medsebojni tisočletni vplivi azijskih in evropskih kultur so zelo verjetni. To velja tudi za najstarejše spoznanje posebnih lastnosti rastline hmelja, umsko ravnanje z njim in ne nazadnje za prvotne poskuse uporabe hmelja pri varjenju opojnih ljudskih pijač iz žit.

Tatarski »*homlak*« in *hmelj* v malodane vseh slovanskih jezikih! Enako hebrejski-kaldejski »*seira*« ter »*sicera*« z dodajanjem »*humeli*« pri ljudstvih tostran Kavkaza.

Znanstvena zgodovina postavlja prihajanje slovanskih ljudstev iz prvotne domovine proti zahodu v šesto in najdlje v deveto stoletje n. št., na ozemlju ob ustju Donave. (Glej zemljepisni vris na 182. strani!)

Vprašanje naseljevanja naših prednikov proti jugu, v današnjo Italijo, sta nedavno hrupno znova odprla amaterska zgodovinarja Ivan Rebec in Anton Bernot, s trditvijo, da so znameniti Etruščani bili »*Sluveni*«. Z njimi tudi Slovenci. Po mnenju velike večine razumnikov gre za razgreto domišljijo, vendar ne manjka pritrjevalcev. Dima brez ognja ni, torej — pustimo času čas!

Nesporno drži, da so bili *Slovenci*, potem ko so se iz svoje prado-
movine (dokazljive) med Uralom in Karpati ter med Baltskim in Črnim morjem med stoletnim preseljevanjem ljudstev umirili na ozemlju srednje Evrope, *poljedelci*.

Polje jim je dajalo glavno hrano, poljedelstvo je bila njihova najpomembnejša gospodarska panoga. Od žitnih vrst so že *poznali in sadili* rž, pšenico, *ječmen*, proso in oves, od sočivja pa grah, bob, lečo, čebulo, česenj, korenje, redkev, kumare, mak, buče, repo, zelje ter lan in *hmelj*.

Slovensko hmeljarstvo in pivovarstvo sta 1500 let star ter nerazdružljiv gospodarski, kulturni in politični fenomen.

To mojo trditev je posredno podprl med mnogimi drugimi tudi slovenski arheolog dr. Peter Petruč z večkratnimi zapisi, oprtimi na nemškega znanstvenega zgodovinarja Nischerja, po katerih so bili *Sosibi*, ki so skupaj z Markomani vdirali v Italijo za vladanja rimskega cesarja Marka Avrelija (161—180 po n. št.), *bržkone slovanskega rodu*.

Moja izvajanja v ilustrirani knjižici »E. H. B.« — Ljubljana 1969 — so objavljena med poročili prof. dr. Francéta Adamiča, dipl. inž. agronomije v zborniku ljubljanske biotehnične fakultete za leto 1970.

Skratka, prav nobenega *dokaza*, ki bi vzdržal znanstveno raziskovalno metodo, doslej *ni*, da so v srednji in zahodni Evropi varili opojne pijače iz žit (ječmena) z dodajanjem hmelja *pred prihodom slovanskih ljudstev*. S tem se strinjajo znanstveni raziskovalci — brez izjeme.

Kljub temu pa v slovenski književnosti nenehno, žal, še dandanes beremo o »*pivu*« v starem veku. Zakaj?

Dvoje je vzrokov, in sicer: 1. Zmotno sklicevanje na latinskega pisatelja Plinija in 2. Napačna raba besede »pivo« za ljudsko pijačo iz žit brez dodajanja hmelja v antiki, t. j., na ozemlju, na katerem in o katerem sta pisala evangelist Luka in Plinij v prvem stoletju n. e.

1. Gaius Plinius Maior (= Plinij Starejši) se je rodil okoli leta 24. in umrl leta 79., najbrž med strahotnim izbruhom Vezuva. Po poklicu je bil vojak, z visokim činom, v zgodovino pa je prešel s svojo razpravo »Historia naturalis« (27 zvezkov).

Plinij je resda pisal o opojnih ljudskih pijačah iz žit na območju takratnega rimskega cesarstva, toda niti z eno besedo ne omenja hmelja v teh opojnih pijačah.

Po Pliniju so takratna ljudstva poznala »zytus« (Egipt), »celia« in »ceria« (Španija), »cerevisia« *(Galia !!!) itd., povsod samo kot pijače iz žit tam in tedaj vpeljanih vrst (sort).

Morda je treba iskati izvor besede »cerevisia« za rabo v srednjeveških urbarjih na slovenskem etničnem območju prav v tem viru?

Tudi, ko opisuje (divje rastoče) rastline, ki so jih ta ljudstva uživala (= rabila za hrano), omenja — samo enkrat — prvovrstno užitno rastlino »lupus salictarius« (v Egiptu).

Botanika razločuje rastlini »lupus salictarius« in »humulus lupulus«.

Latinščina besede »humulus« ne pozna do osmega stoletja n. e., se pravi, še precej po prihodu Slovanov v srednjo Evropo.

Po mnenju akademika dr. Fr. Bezlaja se je latinska beseda »humulus« pojavila s posredovanjem Slovanov. (»Slovenski etimološki slovar« — 1977).

Evangelist Luka piše »vinum et sicera«, dvoje pijač, ki ju je Primož Trubar prvič (1557) prevedel kot »vino inu voll«, ker je poznal v svojih krajih poleg vina še (drugačno) opojno pijačo »voll«, po staroslovenskem »ol«. (Več o tem pozneje!)

Biblijska »sicera« ostaja v vseh drugih prevodih »sicera« ali smiselno prevedena v »močno pijačo«, ki ni vino!

Po najdbah iz judovskega »babilonskega suženjstva« so »sikero« pripravljali iz žit z dodajanjem rastline »lupus salictarius« kot zdravilo zoper gobavost (lepro)! (M. Jackson — 1977).

2. O pivu v današnjem pomenu besede, t. j. o *hmeljeni pijači iz žit* (ječmena) lahko govorimo in pišemo šele od sredine prejšnjega stoletja dalje, ko so slovenski pisci zlagoma začeli za »ol« rabiti češko besedo *pivo*. Prav o tem govori »Hmeljska kronika«.

Antični svet hmelja v ljudskih pijačah iz žit ni poznal.

736

»V pokrajini Hallertau — današnja Zahodna Nemčija — so z veliko verjetnostjo vpeljali hmeljarstvo Vendi med preseljevanjem narodov. Na to opozarjajo številna krajevna imena s priponami »Winden«. Listinsko se omenjajo prvi hmeljniki v letu 736 (!) pri samostanu Geisenfeld«.

Tako piše v knjigi *Kohlmann — Kastner — Kamm* (Wolnzach — ZRN — 1969) z naslovom »Der Hopfen«. Knjiga je z vladnim odlokom določena za učbenik na bavarskih kmetijskih šolah.



Zemljepisni vris krajev na zdajšnjem Bavarskem s Slovenci po naselitvi — Geisenfeldwinden — Winden bei Scheyern

769

Bavarski vojvoda Tasilo je ustanovil v letu 769 cerkev in samostan v kraju Innichen, ki leži ob izvirih Drave, ter v listini izrecno navedel »do meja Slovencev«. Dokaz za obstoj Slovencev (»Sclauorum«) na zdajšnjem Bavarskem.

Kako je bilo z imenovanjem Slovanov od šestega do devetnajstega stoletja?

Nemški pisci so vse svoje vzhodne in južne slovanske sosedje, z njimi vred seveda tudi Slovence, od prvih stikov z njimi navadno ozna-

NONNOMINE EGO TASSILO
 dux baiouarorū uir inluster concunc
 tus de diuina misericordia atq; de aēna
 beatitudine manuualente cū consensu
 optimatū baiouarorū dono atq; trans
 fundo locum nunc paritē india qd̄ uul *justing*
 gu ... *tom abbati* *Altoni swin*
 ad octon sc̄ip̄ & in aptorū principis seu cde *Stulsi*
 rorum sc̄orū aptorū atq; mastyrū pro re me
 dium arume meae seu diuinecessorū meorū
 in aedificatione monasterii atq; ipsi uerui *aedificatu*
 tio. aruo quaer uocatur resido usq; ad *monasterii*
 resiminos sclauorū. id est ad riuolum montis
 anarasi totū atq; integū campestria

Listina bavarskega vojvode Tasila iz leta 769 — Bavarski vojvoda Tasilo je ustanovil v letu 769 cerkev in samostan v kraju Innichen, ki leži ob izvirih Drave, ter v tej listini (v predzadnji vrstii) izrecno navedel »do meja Slovencev«. Listina je dokaz za obstoj Slovencev (»Sclauorum») na zdajšnjem Bavarskem.

čevali z imenom »Winedi« ali »Wenidi« ali »Winidi«. Domneva se, da so jim dali to ime po staroevropskih Venetih, ki so bili prvotno naseljeni ob Baltiku, ter so potem, ko so se naselili na ozemlju Venetov Slovani, Nemci tudi te označevali z Veneti in podobno.

Že najstarejši latinski pisani viri, tudi Nemci v svoji uradni latinščini, pa imenujejo Slované »Sclaveni« (Sclaueni), »Sclavani«, »Sclavini«, »Sclavi«, pa tudi »Winedi«, »Wenidi«, »Winadi«, »Winades«. Takó je ostalo, dokler se je uporabljala latinščina kot znanstveni jezik.

Kako pa je bilo z imenovanjem naših prednikov, kadar so govorili ali (pozneje) pisali o sebi, od nekđaj do prejšnjega stoletja?

Tudi slovenski pisci so Slovence imenovali »Windische«, *toda le tedaj, ko so o njih govorili (pisali) v nemškem jeziku!* »Windische« je bila pač nemška označba za Slované (Slovence), a ne kaj drugega. Prva slovenska knjiga, Trubarjev katekizem, (1551), ima naslov »Katekismus in der windische Sprach«, *toda Trubar je začel slovenski predgovor z besedami »Vsem Slovincem«!*

V uvodnih besedah k prvemu delu »tiga noviga testamenta 1557«, — o njem bom pozneje še več govoril — pravi Primož Trubar natančneje

in sicer takole: »Pri tem prevajanju sem se potrudil glede besed in sloga, da bi utegnil z lahkoto razumeti vsak Slovenec, bodisi Spodnještajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bežjak (to je Slovan s kajkavskim narečjem). Zaradi tega sem ostal kar pri kmetiškem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščici, kjer sem se rodil«.

Do nekako sredine osemnajstega stoletja uporabljajo latinski in nemški pisci za vse Slovane ali samo za svoje jugovzhodne sosedne Slovence izraze, stvorjene s korenem Slav- ali Sclav-, poleg tega pa še imena »Wendi«, »Winden«, »Windische« in podobno. Tudi slovenski pisci tega časa uporabljajo, *kadar pišejo v nemščini*, za vse Slovane ali samo za Slovence navadno izraz »Wenden«, »Windische«, razen tega pa še imena, stvorjena iz korena Slav- ali Sclav-.

Vzporedno s takim poznamenovanjem Slovanov, Slovencev, v vsej zgodovini za posamezne dele Slovanov uporabljajo tuji in domači pisci imena po političnih, državnih tvorbah, ki so jih posamezna slovanska plemena ustanovila, ali upravnih enotah, v katerih so bili v večini. (Navedbe po raznih virih, predvsem po spisih L. Udeta!)

822

»Opat Adelard v samostanu Corvey je leta 822 (!) oprostil svoje mlinarje obveznega (!) dela v hmeljniku«.

Navedek je iz knjige »Der Hopfen« — Nürnberg 1950. Avtorja sta dr. ing. Wilhelm Linke in Adolf Rebl, ki pravita tudi tole:

860

»Leta 860 omenjajo listine, da je *svoboden Slovan* (ein freier Slawe) z imenom *Baaz* obdeloval svoj *hmeljnik* v Crintili, današnjem Gründlu, v pokrajini Hallertau«.

Adolf Rebl Slovanom ni bil naklonjen, česar se spominjajo predstavniki jugoslovanskega hmeljarstva in pivovarstva na povojnih kongresih E. H. B., pri nas in drugod. Poudarjam — kot priča.

Dr. Carl Stieger

Dr. Carl Stieger meni v svoji znanstveni razpravi »Die deutsche Hopfenwirtschaft« — München 1958 — da je »*hmeljarstvo izrazita dota starih Slovanov*, saj mnoga krajevna imena na današnjem Bavarskem (Lohwinden, Geisenfeldwinden, Winden bei Scheyern) kažejo na prvotno poseljenost z Vendi... V osmem stoletju se sicer v Franciji — na primer, v opatiji St. Denis pri Parizu — omenjajo hmeljniki, vendar vrsta zgodovinarjev meni, da hmelja iz teh nasadov niso uporabljali kot dodatek pivu; šele v devetem stoletju so pivo žlahtnili s hmeljem.«

Ali so sploh še potrebni nadaljnji navedki o tem, da v Evropi pred prihodom slovanskih ljudstev niso poznali hmeljenega piva? Sapienti sat!

830

»... 830, dne 26. januarja — ad Herihhingas — *Baaz*, po rodu *Karantanski Slovenec* (Baaz de genere Carantania Sclavaniarum), *podeli* freisinški cerkvi svoje *podedovano imetje z vsemi podložnimi ljudmi*...«

Iz gradiva za zgodovino Slovencev — Ljubljana 1906. Avtor je dr. Franc Kos, r. v Selcah pri Skofji Loki, 1853, u. v Ljubljani 1919. »Gradivo« je vir za raziskovalce slovenske zgodovine v srednjem veku.

Ko povežemo podatek o »Baazu« v knjigi Linke-Rebl s podatkom v Kosovem gradivu, se nam ponuja sklep o eni in isti osebi ali vsaj o predniku-potomcu na skoro istem ozemlju z razliko 30 let. Ali ni beseda o *slovanskem (slovenskem) hmeljarju v srednjeveški Evropi?* Na ozemlju današnje Zahodne Nemčije.

Pa še to! *Baaz je podelil svoje podedovano imetje z vsemi podložnimi ljudmi.* Torej: Slovenec — plemič — fevdalec?

V »Hmeljski kroniki« sicer ni mesta za razglabljanje v tej smeri, vendar se mu povsem ne smem ogniti. Zakaj? Preradi namreč tožimo, da smo izgubili svoje plemstvo in hkrati z njim narodno svobodo ob prestopu med kristjane, ob kmečkih uporih in na Gosposvetskem polju. Nasploh smo se sprijaznili z zbadljivko o »brezzgodovinskem narodu«. Tradicionalen samomorilski kompleks z redkimi svetlimi trenutki!

Krivdo lahko pripišemo le sami sebi, svoji nevednosti in uklonljivosti, brez kančka samozavestnega raziskovanja svoje preteklosti.

985

Nestor, ruski menih-letopisec s konca 11. in začetka 12. stoletja n. št., je v svoji »Zgodovini Rusije« zapisal tudi stavek: »Mi — car Vladimir in Bolgari — smo sklenili, naj bo mir med nami, dokler ne bo začel kamen plavati in *hmelj toniti!*« (985) Vemo, da suh hmelj pri varjenju piva plava na vodi. To védenje so lahko uporabili pri zapisovanju meddržavne mirovne pogodbe le tam, kjer so dodajanje hmelja obči, ljudski pijači poznali že iz časov svojih očakov. Menda je to izjemna prispodoba v diplomatskem jeziku — vseh časov! Nekoč so pisali pogodbe javne narave v jeziku, ki so ga ljudstva zlahka razumela. A danes?

1000

Okoli leta 1000

»Neki *plemeniti Ragaci izročil* za vedno briksenški cerkvi, njenemu škofu Albuinu in odvetniku Izaku *dve slovenski kmetiji* blizu Kamenskega gradu in sicer zato, da bi njegovemu sinu, ki se vzgaja za duhovnika in pa tudi njegovemu služabniku vseh šest let dajali hrano. Če bi ta sin umrl pred tem časom, je škofu dano na voljo, da vrne kmetiji proti temu, da se zaračunajo. Za oskrbovanje naj škof vsako leto daje po 15 modijev rži, 2 modija pšenice, 40 *modijev piva*, 12 maseljcev vina, 10 prašičev, 40 sirov, 2 modija prosa in modij sočivja«.

Med pričami se omenjata tudi »Rodani« in »Zuentusso«. Navedek je iz »Gradiva«, dr. Fr. Kosa — Ljubljana 1906. Temu dodajem še pripombo (na isti strani »Gradiva«): »Ime *Ragaci je najbrže slovensko*. Podlaga mu je prej ko slej beseda »rog« ali pa »rak«. Pravilno ime za »Zuentusso« je »Svetuš«. Raziskovalno presojati dr. Fr. Kosa v »Hmeljski kroniki« ne gre, vendar so njegovi podatki — če ne drugega — mikavni! Glej zgoraj 830!

Opatinja Hildegarda v samostanu St. Ruprechtstberg pri Bingenu — blizu Frankfurta — je v svoji knjigi o zdravilnih zeliščih priporočila *do-dajanje hmelja pivu* kot zdravilo proti ženskim boleznim. (1079)

Opatinjo Hildegardo omenjam z opozorilom na sicer najbrž najstarejše raziskovanje hmelja v pivu — v srednjeveških (moških in ženskih) samostanih in hkrati na prve pisce tako imenovanih »Kräuterbücher«. Ni izključeno, da so (vsaj) imeli take »učbenike« tudi na dvoru celjskih grofov. Barbara Celjska?

Bizantinski menih 12. st. n. e. Joannes Zonaras

Zonaras je leta 1120 opisal (v grščini) »asikero« pri ljudeh na jugu sedanje Sovjetske zveze takole: »Asikera je popolnoma brez vina, vendar povzroča pijanost pri uživalcih. To povzroča »humeli«, ki ga ta ljudstva uporabljajo«. »Humeli« — »hmelj?!

ασικέρα δέ ἐστι πᾶν τὸ ἄνευ
οἴνου μέθην ἐκποιοῦν, οἷά εἰσιν
ὁ ἐπιτηδεύουσιν ἄνθρωποι, ὡς
λεγομένη χουμέλη καὶ ἕσα
ὁμῶς σκευάζονται.»

Faksimile tega navedka sem objavil — s slovenskim prevodom — že v knjigi »E. H. B.« — Ljubljana 1969.

»A-sikero« najdemo (brez »a« in z »a« spredaj) pri jezikih vseh narodov bližnjega Vzhoda. Najverjetneje izvira »a-sikera« iz »s^oira«, kar naj bi bila oznaka za ječmen oziroma za pijačo, napravljeno iz njega.

(Po W. Geseniusovem »Hebraeisches und Chaldaeisches Handwörterbuch über das Alte Testament« — Leipzig 1878)

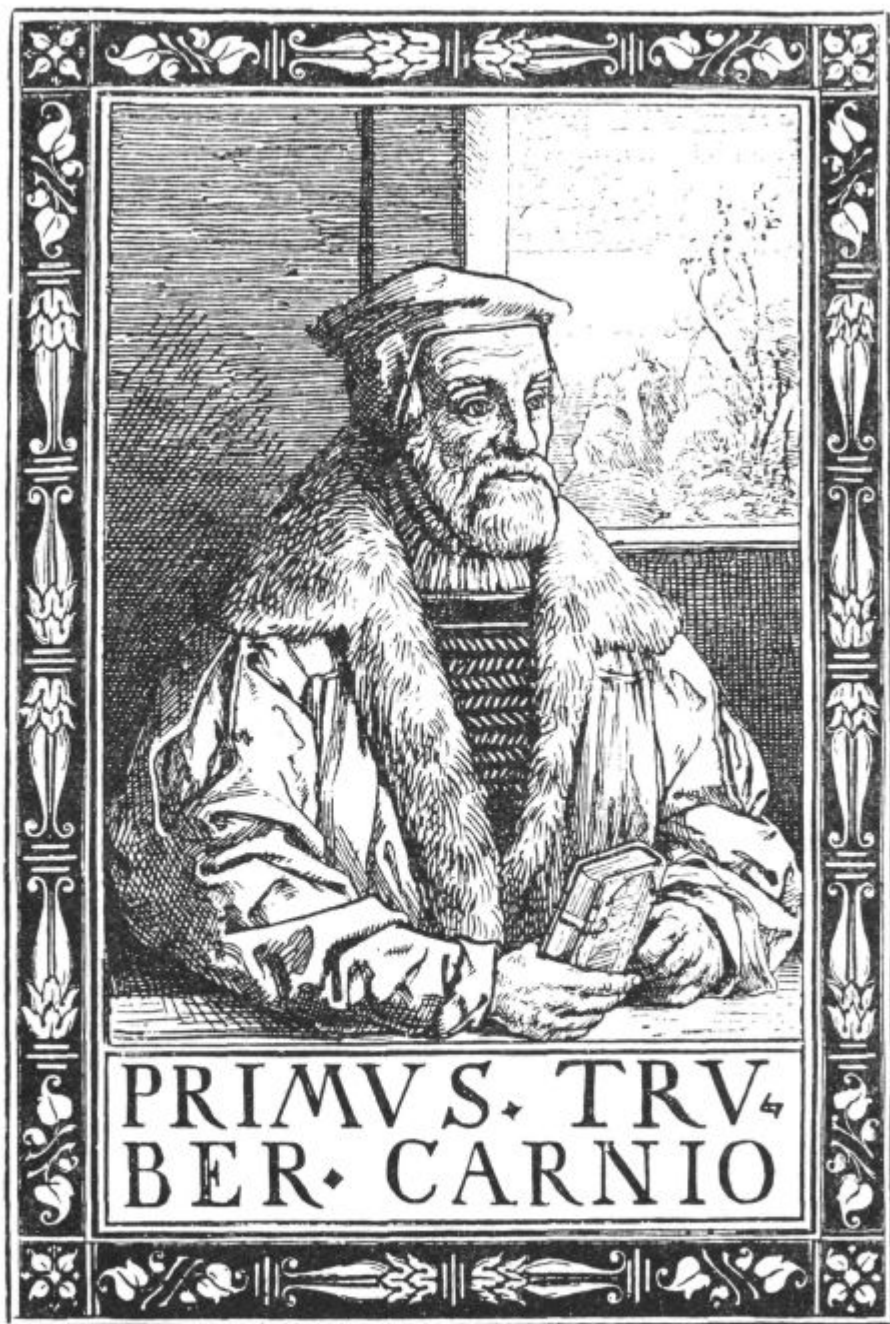
V bibliji, kolikor sem lahko dognal doslej, edino evangelist Luka omenja poleg vina še drugo močno pijačo. V latinščini »vinum et *siceram*«, tako tudi drugi prevajalci (biblije) razen — slovanskih!

»Materiali« — Moskva 1855 — pravijo »*vina i ol^o*«.

Tudi dr. Fr. Miklošič v slovarju »Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum« — Dunaj 1862-65 piše »*vina i olu*«.

Primož Trubar, r. v Rašici 1508, u. v Derendingenu pri Tübingenu 1586, je (po mojih dolgoletnih iskanjih prvi) pogumno prevedel biblijsko »sicero« preprostemu slovenskemu ljudstvu v njemu edino razumljivem jeziku: »VINA INU VOLLA ON NE BODE PYL«! (1557) (Glej faksimile na 191. strani!)

Primož Trubar je kot duhovnik prav gotovo poznal cerkveno književnost v latinščini, nemščini itd. Pisal je za svoj »ta gmajn folk«.



Primož Trubar po najstarejši upodobitvi

kadar se je kadilu, je usamnošiza tih ludi stala isuzna inu molila.

B Perkasal se je pag nenu ta Angel tiga Gospudi, stoiezh na destni strani tiga Altarie, na katerim seru kadilu salshe. Inu kadar Zaharias nega sagleda, se prestrashi, inu en strah pride zhes nega. Ta Angel pag prauiknemu, Ne buise Zaharia, sakai tua prashna je uslishana, Inu tua shena bode tebi rodylatniga Synu, nega Ime ti imash imenouati Ioanes, inu ti bosh na nini imel ueliku uesfelie, inu nega roystua se bode nih ueliku uesfelilu. Inu on bode uelk predcim Gospudom, Vina inu Volla on ne bode pyl, Inu on bode she unaterinim telleslu S. Duhum napolnan, inu on bode preobernil dosti tih Israelskih otrok htimu Gospudi nih Bogu. Inu on puidede pred nim utim duhei inu mozhi tiga Eliasi, deta serza tih Ozhetou htim otrokom preoberne, inu te neuerne hti modrusli tih prauizhnih, de prauitimu Gospudi ene pernaredne ludi. Inu Zaharias praui htimu Angelu, koku inu per zhemidit tu sposnani, Sakai jest sem star, inu muia shena ievoliku zhes nec dni. Ta Angel odgouori inu prauiknemu, Jest sem Gabriel, kir pred Bugom stoym, inu sem poslan de stebo gouorim, inu de tebi laudobre marinc osnanim. Inu pole, ti bosh mutast, ne bosh mogel gouoriti, do tiga dne, deta bode stuenenu. Satu kir ne si ueroual muim besfedom, katere bodo unega zhasu dopolnene. Inu ty ludie, se zhaskali

Gabriel zhabno oboznan, se nega vspela bo 3. larsha todayla, inu kir nei ueroual, mutast postane. Malak. 4. Math. 3. 11. Gen. 17. 1. 6. 4. Reg. 7. Luc. 1. 13.

Med njim je nabiral besede, da bi jih uporabil zanj. Sklep, da je biblijsko »a-sicero« zamenjal za domači »voll«, poznejši »vuol«, v končni rabi »ol«, potemtakem ni brez podlage. In ko vemo, da so naši predniki prinesli s sabo iz pradomovine ter prenašali iz roda v rod večino pripravljana opojne pijače iz žit z dodajanjem hmelja, je sklep, da so hkrati z njim uporabljali v govoru »starosvetne« besede, utemeljen.

Navzočnost hmeljenega piva na nekdanjem slovenskem etničnem ozemlju od naselitve do današnjega dne — dokazuje »Hmeljska kronika«.

Noticia bonaz de Lonka. Curtiferi uallicoy tres / dimidi. qui ser-
 uunt hęc. Ille de Lonka dimidiu frumtu. duos portos. ud di-
 midia mara. quinq; portos uictimales. duos modios fabe.
 duas wagas lini. unu modiu plumarū. unū sacco. 7 funē melo-
 ne unū smapis. quatuor. anseres. duodeci pullos gallinarum.
 Idem et tantundē seruit tum maior de vniq;. Curtiferus de
 Salmū tantundē seruit poma. fallit unū portus sagin 7 duo
 uictimales. Dimidi curtiferus ap hysale seruit unū portum
 saginatu. quatuor portos uictimales. 7 de aliis omib; medicta-
 re eoz que sup; memorata s. Carentan possident quatuordecim
 hobas quaru singule seruiunt tres modios auene. quinq; mo-
 dios brale unū mod; de hosphen. tres mensuras tritici. unam
 cebulmeh lini. una gallū. Bauuari possident nonaginta q̄tu-
 or hobas cu summannis. que singule seruiunt unū portū 7 q̄n-
 q; modios auene. unū mod; hosphen. exceptis quatuor quas
 hnt serccari qui dant tres mod; auene. Est au suma portos
 centu absq; portis uictim. Et auene suma ē quadragenti q̄nqua-
 ginta modii. De selauis centu quingenta tres hobe que sin-
 gule seruiunt triginta denarios.
De selauis hec debent. De lengenuetr quatuor mansi. De solau
 7 de Setrlab centu q̄nq̄ginta septē mansi. que singlē reddunt
 unū frisbengu cu pullo. absq; his que debent officiali.



Hmeljarske starešine in hmeljske princeske ob braslovškem jezeru

Foto Vili inž, Vybihal

»Škofjeloški urbarji«

Najpogosteje uporabljajo zgodovinarji slovenskega naroda »škofje loški urbar« iz (okol) leta 1160. Žal, površno in celo zmotno! Analizirajo ga kot samostojno enoto, brez neogibne zveze s poznejšimi srednjeveškimi urbarji pri nas, čeravno imamo odlične znanstvene razprave o njih.

Dr. M. Kos »Srednjeveški urbarji za Slovenijo« (1939), isti avtor »Urbarji Slovenskega Primorja« (1948 in 1954) ter dr. P. Blaznik »Urbarji freisinške škofije« (1963), slednji še z drugimi deli iste tematike.

Faksimile škofjeloškega urbarja iz »okol) leta 1160« s slovenskim prevodom poleg nemškega, angleškega in francoskega ter s potrebnimi razlagami »pod črto« sem objavil v knjigi »E. H. B.« — Ljubljana 1969. (Glej faksimile na 192. strani!)

»Item sciendum est!«

Zvezi urbarjev iz 1160 in 1291 se nikakor ne smemo več ogibati! V letu 1291 je pomembno opozorilo: »Item sciendum est quod omnes soluentes brazium tenentur pro quolibet modio humuli dare unam mensuram«.

Slovenski prevod: »Treba pa je vedeti, da morajo obvezni dajalci na vsak modij ječmena dati mensuro hmelja!«

Modij je znašal od 120 do 180 litrov, mensura pa njegovo šestino. Opozorilo je veljalo za (zdajšnje) Godešče, za (nekdanjo) županijo Pungert je dodana še »urbarialna obveznost«: na vsak modij braziuma še denarius.

Preračun količin ječmena, slada in hmelja, le-tega imensko in sorazmerno (šestino!) z ječmenom ali sladom, se pravi, vseh sestavin, ki z vodo skupaj sestavljajo »pivo«, na proizvodnjo piva v zdajšnjem pomenu besede utemeljuje sklep o *verjetno dokaj razvitem pivovarstvu na srednješkem slovenskem narodnostnem ozemlju*.

Ne smemo pozabiti, da so urbarji zahtevali te dajatve vsako leto! Resda so nabirali v glavnem divje rastoči hmelj, ki ga tod ni bilo malo, kar lahko izvemo iz Valvasorjevega zapisa o izvoru imena »Hmeljnik«, toda prav gotovo so ga morali že mnogokje tudi »razsajati«, kakor so pač znali. Podložni obdelovalec zemlje ni »čakal na naravo« ali se morda poskušal pred fevdalcem izgovarjati na »slabo letino«, oziroma (v zdajšnjem jeziku) na »objektivne, nepremostljive, okoliščine.«

Spomnimo se Šajtana iz »Mordovske bajke« v začetku »Hmeljske kronike«! Šajtan je podaril *prvo potaknico hmelja*. Od kod? Uganko je podložnik moral razrešiti ali pa se odločiti za smrt v grajskih ječah. Modernega uvoza ni poznal.

Presoja narodnostnega izvora oziroma pripadnosti freisinških kolonistov ni lahka, toda pomagamo si lahko razen z arhivskimi listinami tudi s krajevnimi, ledinskimi in osebnimi imeni. Naš ugledni znanstvenik dr. Pavle Blaznik (*glej zgoraj!*) je med drugim ugotovil, da je bilo *prebivalstvo godeške županije brez izjeme slovenskega rodu*, da smemo šteti *Puštal, Hosto, Lipico, Trato, Okroglo* itd., v bistvu pa tudi *Gorenjo Savo*

med izrazito slovenske nasebine v bavarski županiji; da so bili kolonisti v Poljanski dolini slovenskega rodu; da je bilo besniško ozemlje naseljeno v svojem jedru le s slovenskimi podložniki, skratka, znanstvena zgodovina šteje freisinške koloniste na (zdajšnjem) Sorškem polju in v Poljanski dolini v XII., XIII. in XIV. stoletju za večidel Slovence ali vsaj za slovenskega rodu. Zapik!

1292

Ob določenem dnevu — bilo je julija 1292 — sta se odpravili posadki iz Grebinja in Brež in prišli okoli polnoči pred Št. Vid ob Glini na Koroškem. Prvo je vodil sam grof Ulrik. Pristavili so lestev ob mestno obzidje in se splazili vanj. Zaradi šuma so se zbudili vojaki v gradu in z Ludvikom na čelu planili na trg, kjer se je vnel divji boj. Ludvika bi bili skoro ubili, ker ga zarotniki v temi niso spoznali. Slednjič ga ujameta dva plemiča in ga peljeta pred solnograškega vicedoma (upravitelja). Le-ta ga ukaže odpeljati na bližnji grad Taggenbrunn. Grof Ulrik je bil ves divji, ker se mu ni posrečilo, da bi dobil princa v roke. Medtem so vojaki plenili po mestu in gradu. Plena je bilo toliko, da so odpeljali v Grebinj in Breže več sto voz, obloženih z oljem, pivom, vinom, žitom, moko, obleko, kozuhovino, kožami, bakrom, svincem, železom in drugim blagom. Poleg tega so si Ulrikovi ljudje jemali vse, kar jim je prišlo v pest: denar, posodo, dragotine, obleko. Hlapci, ki so prišli tja brez suknje in plašča, so imeli na sebi po tri s kozuhovino podložene, dragocene obleke, da so stokali od vročine. In marsikdo, ki ni prej imel vinarja, si je nagrabil denarja, da bi ga imel dovolj za vse življenje. Toda pri vinu in kockah so vse zapravili...

Tako je opisal »divji boj med grofom in škofom« na slovenski srednjeveški zemlji dr. Josip Gruđen v »Zgodovini slovenskega naroda« — Celje 1910. Za preprostega bralca in za razumnika. Odlomek naj bo počitek na izogibališču ob strani vijugaste ceste letnic in razmišljanj ter obenem v razmislek o brezumnosti sleherne vojne!

Hlapci brez suknje in plašča so se klali med sabo v prid in korist cerkvene in svetne gosposke in na koncu so imeli manj kot prej. Zgodovina se ponavlja.

Poglavitni vzrok tega »počitka« je v pivu na drugem mestu zaplenjenega blaga več sto voz.

Na Koroškem, kjer so poznali »ol«, »kambo« (Steinbier) in »koritnjak« že od nekdaj, o čemer bo beseda še tekla pozneje.

1296

Na Dunaju so ustanovili — po listinah — prvo pivovarno leta 1296 v Weidenski ulici. Bila je last nemškega meščanskega špitala (zavetišča za onemogle in obubožane Dunajčane) in je imela do leta 1699 izključno pravico za varjenje piva. Pogled na zemljevid o poselitvi s Slovenci v IX. stoletju n. št. vključuje okolico Dunaja. Čehi, zlasti Moravci in Slovaki in drugi Slovani so bivali v naseljih, ki so jih Nemci nasploh označevali kot »pivovarska mesta«. Z enim stavkom: lastnik pivovarne je bil

Nemec, dobavitelji surovin in ne nazadnje verjetno tudi pivovarstva večše delovne sile pa Slovani.

Ali ni Levstikov Martin Krpan tudi reševal cesarski Dunaj iz zagate pred Brdavsom?

»OL«, »HME LJ« IN »PIVO« V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI

Izvajanjem v tem poglavju ni mogoče s pridom slediti, če jih ne povežemo z mislimi v začetku »Hmeljske kronike« in zlasti z najstarejšimi zapisi o hmelju in ljudski pijači iz žita v pradomovini naših prednikov, ki so pod letnico 1120. Dokler ne bo izšel slovenski zgodovinski slovar, na vprašanje o prvem »hmelju« in »pivu« v slovenski književnosti ne more nihče odgovoriti brez pristavka o večji ali manjši verjetnosti. Poskusil pa vendarle bom, tvegaj z raziskovalnim pogledom nazaj in se hkrati usmerjal v nova obzorja.

V doslej najstarejšem viru, brižinskih spomenikih, ki so nastali na nekdanjem slovenskem etničnem ozemlju, se pravi, v obdobju najširše poseljenosti srednje Evrope s Slovenci, že sredi IX. stoletja, besed *hmelj* in *pivo* ni iskati.*

Urbarje in (ob)računske knjige so v srednjem veku zapisovali in prepisovali v latinščini, redko v italijanščini in nemščini, seveda z očitnimi napakami (zlasti med prepisovanjem) ali pa s pokrajinskimi posebnostmi.

Na srečo sta »fevdalne« knjige, ki so nastale na nekoč našem območju, znanstveno že raziskala in objavila: dr. M. Kos, v izdajah »Srednjeveški urbarji«, Ljubljana 1939, »Urbarji Slovenskega Primorja«, I. del, Ljubljana 1948, in »Urbarji Slovenskega Primorja«, II. del, Ljubljana 1954, ter dr. P. Blaznik v zborniku »Urbarji freisinške školije«, Ljubljana 1963, z drugimi svojimi knjigami iste tematike.

V teh srednjeveških knjigah je 50 oznak (besed), ki jih pozna danes slovenščina kot ječmen, hmelj, slad in pivo:

ječmen . . . brazium, braza, braciūm, bračium, braxe, braxo, ordneum, hmelj . . . humulus, hopfen, z več različicami, slad . . . malzum, pivo . . . cerevisia, cervesa in cereuisa.

Besed »ol« in »hmelj« in »pivo« v urbarjih ni! Torej?

1557

Nazaj k Trubarjevi bibliji »*Ta prvi deli tiga Noviga testamenta*« v letu 1557! Hudič se menda križa boji, jaz ne.

Primož Trubar je izšel iz vrst obdelovalcev zemlje ter živel in delal med njimi. Pa jedel in pil — vino in »ol«. Tako je menda sklenil, naj bo »sicera« iz »Vulgate«, biblijskega primerka v latinskem prevodu iz okoli leta 405, za njegov (Trubarjev) »ta gmajn folk« — *voll*. Za njim so »volali« slovenski pisci do nedavna.

* V frankovski dobi IX. stol. so Slovenci prebivali na ozemlju približno 70.000 km² (po M. Kosu »Zgodovina Slovencev«), površina SR Slovenije pa je 20.251 km²!

Hieronim Hegiser (r. 1554, u. 1619) je bil sicer po rodu Nmec, vendar je precej prebival pri nas in se razvijal v uglednega šolnika, poznavalca jezikov in polihistorja. Bil je sošolec in prijatelj Jurija Dalmatina in Trubarjevih (dveh) sinov ter domači učitelj na graščini Janža Khisla na Fužinah pri Ljubljani. Leta 1592 je sestavil »Dictionarium quatuor linguarum«, v katerem je prvi sistematično obdelal takratni slovenski besedni zaklad.

Hieronim Megiser je »*cerevisio*« iz srednjeveških urbarjev poslovenil z »*oll*«. Drugi za Trubarjem.

(Megiserja je »osvežil« Jože Stabej, r. 1896 v Prelogah pri Slovenskih Konjicah, zdaj znanstveni sodelavec SAZU v Ljubljani. Megiserjev slovar je izšel v založbi Slovenske matice 1977.)

— — —

Kaj pa »*voll*« (-z vsemi različicami) v lepi slovenski književnosti?

Dr. Karel Štrekelj, slavist, jezikoslovec in narodopisec, r. 1859 v Gorjanskem pri Komnu, u. 1912 v Gradcu, je v zbirki »*Slovenske narodne pesmi*«, ki jih je izdala in založila Slovenska matica v Ljubljani v letih 1900—1903 (4 zvezki!), pod št. 4.487 objavil:

Zdój sem povòdov,
Kar še kój bu,
Zdój bodaš mi pvačov
Za vino noj vuv!

»*Vuv*« sem podčrtal, v domnevi, da gre za »starosvetni«, »pradomovinski« in Trubarjev »*voll*«, ki je kakorkoli že zašel tudi v slovensko narodno pesem. O tem kdaj pozneje več.

1692

In hmelj?

Kapucin Hipolit, s pravim imenom in priimkom Janez Adam Gaiger, 1667—1722, iz Novega mesta, je 1692 spisal latinsko-nemško-slovenski in nemško-slovensko-latinski slovar, ki pa ju ni izdal. Rokopis hrani NUK v Ljubljani.

Kolikor vem, je Hipolit prvi v slovenskem jeziku pisal o hmelju in pivu s prestavljanjem »*hmelja*« in »*ola*« iz jezika v jezik, upošteva je pri tem njemu znane, zapisane in med ljudstvom nabrane besede. Kakor Primož Trubar in Hieronim Megiser. Na njegov besedni zaklad je torej vplivala tudi okolica s preprostim, slovenskim življem. Oglejmo si nekatere med njimi! Ponekod se transkripciji nisem mogel ogniti; ker je Hipolit uporabljal pismenke svojega časa, le-te pa bi bile bralcu verjetno težje razumljive.

Torej!

Hmel, *hmel* = zelišče.

Sadic ali sajavic tiga hmela = *Hopfenbauer*.

Ta vuol z baraniga ječmena inu hmella, v kotlu kuhan.

Župa iz vuola, baran ali sparjen ječmen za voll; vuol, kadar se skisa ali rata k jesihu.

Voólar, kateri vool toverna, čebrica za vol; enu pitje od žita, sturjenu, kakor vool od ječmena; vuol kuhati in vool kuhanje.

Pa še bi lahko brskali po neobjavljenem Hipolitovem besednem zakladu, vendar končajmo z vprašanjem: Kako bi le mogel Hipolit zbrati toliko slovenskih izrazov, ki nedvomno odsevajo zgovorno podobo ravnanja s hmeljem in pripravljanja opojne pijače iz žita in hmelja, če vsega tega ne bi bilo že takrat — v drugi polovici sedemnajstega stoletja — v njegovi okolici?

1442

(V zvezi z letom 1079!)

Barbara Celjska, hči Hermana II. in žena cesarja Žige, je kot vdova morala zapustiti Dunaj in dvor. Za zadnje bivališče je zahtevala Melnik (zdaj ČSSR) in z njim obvezne dajatve od tamkajšnjih pivovarn, v naravi, pivu, in denarju.

Barbari Celjski so pisci več narodnosti in časov do včeraj poleg ženske privlačnosti in hlastanja po pozemskih dobrinah pripisovali tudi za njeno dobo izjemno razgledanost in celo brezbožništvo. N. pr.: Eneas S. Piccolomini, poznejši rimski papež, dr. Bratko Kreft v »Celjskih grofi«, prof. Franjo Baš v »Celjskem zborniku« itd.!

Ko vemo, da je opatinja Hildegarda 1079 priporočala *hmelj kot zdravilni dodatek pivu*, zakaj tega ne bi vedela vseznalka, alkimistka, verska oporečnica in razuzdanka Barbara Celjska? Samostani in dvorji si niso bili — tuji. Drug drugemu so odpirali svet.

Pa še to! Ni še dolgo tega, ko so se v slovenski publicistiki pojavili ihtavi poskusi z dokazi, da so Celjski znali tudi slovensko v besedi in pismu. Menim, da tako početje sploh ni potrebno, kajti zgodovina nam ponuja več zgledov o poznavanju slovenščine pri Habsburžanih, se pravi, da velja podobna ugotovitev tudi za Celjske. Mar ne?

Sicer pa je po mnenju nekaterih tujih znanstvenikov bila menda že staroslovenščina neke vrste diplomatski jezik. Več srednjeveških piscev je celo zapisalo, da so se »Celjski« pogovarjali o vseh pomembnih medsebojnih zadevah z vladarji vzhodne in Južne Evrope »sclavonice« (slovensko), »carniolic« (kranjsko) in »carinthe« (koroško).

Ko sem še v gimnazijskih letih prebiral »Politično in kulturno zgodovino štajerskih Slovencev«, ki jo je »spisal in založil« v Ljubljani 1884 Ivan Lapajne, ravnatelj meščanske šole in c. kr. okrajni šolski nadzornik v Krškem, sem občutil, da se mi prsni koš kar širi od ponosa pri prebiranju tegale odstavka: »V Celji se je narodil Tomaž Prelokar, kakor dokazuje naš slavni Trstenjak. Bil je na Dunaji doktor pravoslovja, skrivni svetovalec cesarju Frideriku III. in učitelj njegovemu sinu Maksu I. Postal je leta 1480 prošt pri sv. Štefanu na Dunaji in leta 1491 škof v Kostnicah, kjer je leta 1491 umrl. V Kostnicah je bil pa svoje ime spremenil in se imenoval Tomaž Ferlower, ali so pa drugi njegovo ime spačili.« (podčrtal J. Slokan)

To slednje drži, kajti Friderik III. je iz hvaležnosti za Prelokarjeve usluge — med drugim je njegovega sina *Maksa I. naučil, da je pisal in gladko govoril slovenski jezik* — poskrbel za Prelokarjev nagrobni spomenik, vendar mu je ime spremenil v »Thomas Ferlower«. Čemu spet ena med številnimi zgodovinskimi ponaredbami?

Celo zagrizeni Nемеc Andreas Gubo, o katerem je in še bo tekla beseda v »Hmeljski kroniki«, objektivno razlaga vzrok in namen pačenja slovenskega imena in priimka v svojem delu »Geschichte der Stadt Cilli«, Gradec 1909, takole (v izvlečku): »... *Thomas Ferlower je ponemčenje (eine Verdeutschung) slovenskega imena »Prelokar« z namenom, da se prikrije slovensko poreklo — zaradi Jana Husa...*» (stran 190—191).

Jana Husa so, kot vemo, na koncilu v Kostnicah (1415) zažgali na grmadi. Jan Hus je bil Slovan-Čeh!

Temu strokovno dognanemu zgodovinskemu zgledu podobno so poskušali pangermansko razpoloženi pisci ponarejati tudi izvor in razvoj zavestnega ravnanja s hmeljem in pripravljanja hmeljenega piva od pradamovine Slovanov do konca druge svetovne vojne. Sapiienti sat!

»Paterbier«

»Zgodovina nas uči, da so v srednjem veku vse umetnosti in vednosti gojili redovniki in redovnice v celicah za samostanskimi zidovi. Tudi kuhanje *hmeljenega piva* je bila takrat prikrivana in zaščitena umetnost. Tako je nastala znamka »Paterbier« — »očetovsko pivo« (po »Slovenskem narodu« — 1881).

1516

Knežji ukaz o varjenju in točenju piva 1516:

Mi ukazujemo, postavljamo in hočemo skupaj z našim deželnim zborom, da se vsepovsod v kneževini Bavarski odslej naprej na deželi kakor tudi v naših mestih in trgih, kjer ni za to posebnega dovoljenja, ne sme od svetega Mihaela do svetega Jurija prodajati in točiti maseljc ali vrček piva nič draže kot po beliču monakovske veljave ter od svetega Jurija do svetega Mihaela maseljc nič draže kot po dva beliča iste veljave, vrček pa nič draže kot po tri vinarje pod pretnjo kazni, ki jih spodaj naštevamo.

Kjerkoli pa bi kdorkoli zvaril ali kakorkoli dobil drugačno in ne marčno pivo, ga ne sme pod nobenim pogojem točiti in prodajati draže kot maseljc po beliču.

Prav posebno pa je naša volja, da se pri varjenju piva ne sme odslej naprej in nikjer uporabljati drugih primesi kot izključno in samo ječmen, hmelj in voda.

Kdor bo to našo zapoved zavestno kršil in ne bo prenehal, mu mora pristojna sodna oblast — kadarkoli bi se to zgodilo — za kazen neprizanesljivo zapleniti vso zalogo piva.

Kadar pa bi krčmar kupil od hiše, pooblaščene za varjenje piva, kjerkoli v naših mestih, trgih, na deželi, eno vedro ali dve ali tri, da bi ga točil vaškemu kmečkemu ljudstvu, je njemu in sicer nobenemu drugemu

dovoljeno prodajati, vendar pa maseljci ali vrček tudi za vinar ne draže, kot je zgoraj predpisano.

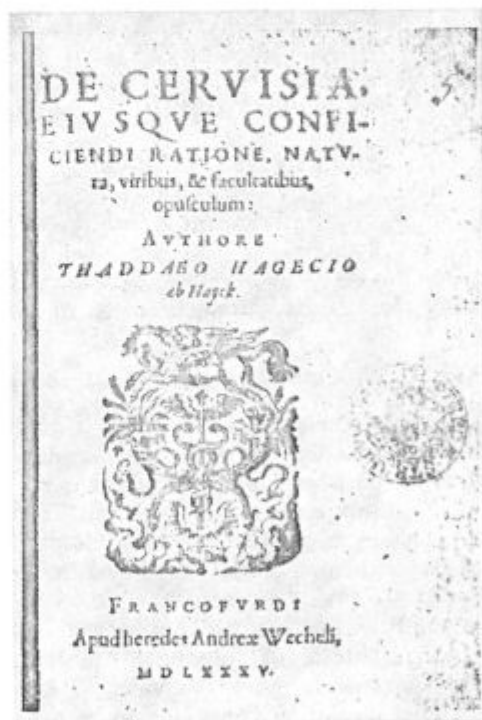
Tu se začne *oblastvena zaščita hmeljenega piva*, ki je zlagoma z Bavarskega prešla na območje Avstro-Ogrske, se pravi, tudi na naše ozemlje.

1582

Miklavž Wirt, ki je prišel v Ljubljano bržkone iz Celovca, je začel kuhati pivo 1582, a je moral že leta 1601 zbežati v okolico Tübingena pred »protireformatorskim strojem«, za katerega vemo, da na Slovenskem ni bil nič blažji kot drugod v Evropi, kakor slovenski Primož Trubar.

Da je Miklavž Wirt varil pivo, vemo po listinah iz ljubljanskega magistrata; ostal je namreč dolžan 8 goldinarjev davka, povrh pa še od vsake kuhe piva po 5. Pivo je kuhal v jami ob mestnem zidu. Ni pa izključeno, da je bil v Ljubljani v teh letih še drug pivovar, meni ljubljanski letopisec.

1585



Naslovnna stran knjige »De cervisia«, ki jo je — v latinskem jeziku napisal Čeh Tadej Hajek in izdal v Frankfurtu leta 1585. V njej pravi, da »daje hmelj pivu vsebino, prijeten okus, trpežnost in zdravilnost«. Učbenikov o zdravilnih zeliščih (»Kränterbücher«) je bilo takrat že precej. Hajkova knjiga samo »O pivu« pa je redkost

1614

Leta 1614 je začel variti pivo v Ljubljani, prišlek iz Celovca, Janez Kregel.

1622

Od leta 1622 do 1635 je varil kameno-pivo v oboku pod mestnim stolpom na Žabjaku Mihael Kregel, ki je proti koncu svojega življenja postal ljubljanski mestni arhivar.

1633

Janez Štrancer, ki se je poročil s Kreglovo vdovo, se je v letih od 1636 do 1660 poleg drugih obrti ukvarjal tudi s pivovarstvom.

1663

Od leta 1663 in naprej je ljubljanske mestne pivovarne občutno izpodrivala šišenska pivovarna poleg gradu Jama.

1677

»Doctus vina, rudis zytum, pecus hauriat aquam«, je v knjigi J. G. Seybolda, izdani v Nürbergu 1677.

Slovenski prevod se glasi: Učen človek naj pije vina, preprost pivo, a živina vodo! No, lepa reč!

Da so latinski »zythus vel zythum«, nemški »Bier« in slovenski »vuol« pa še urbarska »cerevisia« ista pijača iz ječmena z dodatkom hmelja, vemo že od novomeškega kapucina Hipolita. (Glej 196. stran!)

Postavljanje vina pred pivo pa ni ne prvo ne zadnje pri nürberškem doktorju.

Nemški kancler Oton v. Bismarck (1815—1898) ga je polomil, ko je na nekem zborovanju gostincev zarohnel: »Nadaljnje razširjanje piva je treba prepovedati, ker povzroča, da postane človek bedast, len in impotenten!« Bismarck je pil močno žganje.

Oba sta se uštela, kajti dandanes je hmeljeno pivo po vsem svetu znana in cenjena osvežilna, hranilna in zdravilna pijača.

J. V. Valvasor v znameniti »Slavi vojvodine Kranjske« 1689

Valvasor je s prizadevnim raziskovanjem opisal »Kranjsko« svoje dobe s pogledom v preteklost, vendar je glede na molk o pripravljanju hmeljenega piva (najmanj) uganka.

V Ljubljani naj bi takrat varili pivo le iz pšenice, v Kranju in Trziču pa obenem iz pšenice ter ovsu ali pa iz ječmena in ovsu. Hmelj omenja skupaj z različnimi koristnimi in užitnimi zelišči, ki so jih dajali v pogače. Vendar se (vsaj) divjemu hmelju po grmovju in gričih ni ognil. Nastanek imena Hmeljnik pri Novem mestu razlaga v nemščini in slovenščini iz »divjega hmelja« (Hopfenbach-Hmeljnik).

Kako je le mogel Valvasor, član angleške kraljevske družbe (Royal Society), verjeti v čarovnice in celo narisati hudiča, kako ponoči po dolenskih gozdovih polhe pase, hmelja v pivu pa ni okusil?

1753

Na ceniku vin za Ljubljano iz leta 1753 je mestni magistrat imensko določil takso tudi za »Bier«. (Glej sliko na 201. strani!)

Wein TAXA

Nach der sich jeder Burgerliche Gast-Bes und
Weinschenk in der Landtsfürstlichen Gaube
Stadt Laybach zu dirigiren schuldig.

Marswein, Vin de Re, Prosselger, Musca- teller / Eschermithaller / und Refosseg Viertel Z: B: per.	15. —
Eggwein / Nebula / Medear und rechter Zewe- din	12. —
Wippacher geringer Zewedin : oder weiß, und ro- thyr Lerant	10. —
Alter gutter Mar. Wein	8. —
Geringerer deto	7. —
Neuer deto von gutten	7. —
Geringer deto	6. —
Bier per.	4. —

Wornach sich jeder zu dirigiren und vor Excedirung ben-
nambhafter Straff zu hieten wissen wirdet Laybach den

30. Junij 1753.

Stadt-Magistrat
zu Laybach.

Faksimile cenika pijač, ki ga je izdal ljubljanski magistrat v letu 1753 in na njem posebej določil »takso« tudi za pivo (Bier)

Kmetijske družbe

Prelomnico v razvoju hmeljarstva in z njim povezanega pivovarstva na Slovenskem pomeni zmaga zahodnoevropskih fiziokratskih prizadevanj tudi v nekdanji Avstriji, ali natančneje, med vladanjem cesarice Marije Terezije (1740—1780). Tedaj so ustanovili kmetijsko družbo v Celovcu (1764), Gorici (1765), Gradcu (1765) in v Ljubljani (1767).

Kmetijske družbe so prve načrtno spodbujale uvajanje in unno gojenje industrijskih rastlin, med njimi tudi hmelja.

1769

Pivovar Fran Jamnik se je 1769 ukvarjal z mislijo, da bi sam začel gojiti hmelj pri Ljubljani. Dasi je imel kmetijskih zemljišč za šest kmetij, je prosil, da bi mu mesto prepustilo 275 sežnjev dolgo in 75 sežnjev široko zemljišče od mlina v Koleziji proti Glincam ob krakovskih gozdnih deležih, ki ga je imel za najbolj primerno za hmeljski nasad. Mestni magistrat se je s tem strinjal, ker je imel domačo proizvodnjo hmelja za koristno. (Po »Agrarni zgodovini« — Ljubljana 1970)

1776

Leta 1776 se je ljubljanski meščan Mark Niklas pri magistratu pote goval za nekaj zemljišča v okolici Ljubljane, da bi na njem posadil hmelj. Magistrat mu je prošnjo zavrnil s pripombo, da zemlja za to kulturo ni primerna in da prosilec le želi zastonj priti do zemlje. (Po M. Britovšku: »Razkroj fevdalne agrarne strukture« — Ljubljana 1964.)

Leta 1776 se je iz Sv. Martina pri Beljaku priselil v Maribor Andrej Čeligi (Tscheligi) in do 1780 upravljal — pivovarno.

1781

Avguštinec Marko Pohlin, r. 1735 v Ljubljani, sin gostilničarja v šempetrskem predmestju, u. 1801 v samostanu Mariabrunn blizu Dunaja, je leta 1781 izdal »Tu malu besediše treh jezikov«, t. j., slovensko-nemško-latinski slovar. Resda je v njem precej hrvaških in čeških besed ter tudi skovank, vendar ga bom v »Hmeljski kroniki« osvežil«, kajti Marko Pohlin je prvi, ki je slovenski hmelj primerjal z nemškim in tega z latinskim, ne narobe, kot so to storili pisci pred njim (Hipolit!). Takole piše:

Hmel = der Hopfen = Lupulus

Hmelje = der Hopfengarten = Lupuletus (Vrt s hmeljem!)

Zapisal je še »hmelov« in »hmelovje«, prvo kot pridevnik, drugo pa kot različico »hmelju«. Očiten napredek v slovenskem izrazoslovju po zaslugi ljubljanskega, predmestnega *gostilničarskega* sina, še zavoljo njegove omembe »kamba«, prve v slovenskih slovarjih: *Kamba = Das Steinbier = Cerevisia*.

»Kamba« nas usmerja na Koroško. Znano je, da ima hmeljarstvo in varjenje hmeljenega piva na Koroškem tradicijo. Sredi 18. stoletja so si npr. kmetje pod gospodstvom vetrinjskega samostana sami pripravljali pivo, za katerega so uporabljali doma pridelan hmelj. Od tod »koritnjak« iz ovsa in ječmena ter pšenice, varjen doma in z domačim hmeljem.

»Kambo« ima tudi Oswald Gutschmann v svojem nemško-slovenskem slovarju, izdanem v Celovcu 1789 (!): *Kamnouni vu, s'kamenjem kuhan ou, kamba, za nemški »Steinbier«.*

Ustavimo se pri O. Gutschmannu, kajti njegov slovar v mnogočem zveča besedje o pivu. Takole prevaja:

Bier = *ou, ol ali olou, oloun*

Bieraccis = *olou tac, oluna dacia, oluna naklada*

Bierbrauer = *olounik, olovar*

Bieresich = *olouni kiselc, olouni grížek*

Bierfass = *olouni sod, pišau, pišal*

Velik korak nazaj v mračno preteklost je storil Anton Breznik, (1737—1793), gospodarski pratikar, ki je bil beneficiat v Žalcu, od 1763 do svoje smrti, z »večno pratiko«. »Večno pratiko« je prvič založil J. F. Eger v Ljubljani 1789, dve leti pozneje pa je izšel njen ponatis v Celju.

A. Breznik namreč še »*viža hmel*« s planeti in svetuje vtikanje hmeljskih vejic v žito — kot »*poživilo!*«? (Glej faksimile!)

De shitu molavu nerata.

Ga dobru ozhititi, zhes eno pet nikoli v foku nafaci, de se prov pofufni, toku v foke stirnajit dni na vifhi kupei spravit, al dej ahtengo, de se na kupi nefigreje, is tega mol pride. Podenzo, al ehterleh is vodo, v' kateri je vitriol zatefhan, is enem penelzam smozhiti. Kader shitu premetujesh, vifelij vevenzo is zhefnam dobru namafhi. Frischne hmelove vejize okoli v' shitu potekniti, al les, kaper je flus firelo, od enga derveht odlic, besgove, inu lesenkove flhibize noter potikniti; per vrozini sapersu, ponozhi odper tu derahati; vfo vkupaj useti, pomaga gvishuu.

D:

Faksimile 85. strani »Večne pratike« Antona Breznika, (1737—1793), beneficiata v Žalcu, izdane v Ljubljani 1789 in v Celju 1791. Na tej strani svetuje A. Breznik »frischne hmelove vejize okoli v'shiti potekniti«, da ne bo »molavu ratalo«

Valentin Vodnik (1758—1819), duhovnik, slovenski pesnik, prvi časnikar, jezikoslovec, zgodovinar in poljudnoznanstveni pisec je leta 1813 končal in že oddal v tisk nemško-slovenski slovar. Prva pola je bila odtisnjena — potem pa »vse tiho je bilo«. Z »Ilirijo oživljeno« se je do smrti zameril vsem »odločujočim« od Dunaja do Ljubljane. Rokopis Vodnikovega nemško-slovenskega slovarja hrani NUK v Ljubljani.



Valentin Vodnik, (1758—1819), duhovnik, slovenski pesnik, prvi časnikar, jezikoslovec, zgodovinar in poljudnoznanstveni pisec ter sestavljalec nemško-slovenskega slovarja (1813), v katerem je prva prispevka s hmeljem

Vodnikovo besedišče je izredno bogato, izpeljank iz »ol« je 20.

Ol kuhati, olarska klop, olarska pravica, olaria, olove drože, pukušač ola, olovo točenje, korec ali liv za ol ter točnik ola. Hmel, hmelati, hmelno obdelovanje in hmel obdelovati; hmelna mošnica, ki naj bi ustrezala sedanjemu storžku? Kamni ol za Steinbier.

Nemara je Valentin Vodnik tudi prvi, ki je v pismu prispeval v zbirnico slovenskih ljudskih prispevkov, primer iz vsakdanjega življenja, za katere je Oton Župančič v »Dumi« zapel: »Primerica, dala bi zanjo cekin!«

»Hmelj in slad izgubiti«, pravi Valentin Vodnik, da toliko vrže kot »prazno slamo v steno metati« ali »mlatiti bob«.

1825

6. avgusta 1825 je postal lastnik »špitala« začetnik modernega pivovarstva v Laškem — Franc Geyer.

1830

Leta 1830 je na Dolenjskem zasadi za takratne razmere vsekakor veliko hmeljišče — okoli deset oralov — lastnik graščine Ruperč vrh (Langerjevi) in hmelj prodajal dunajskim pivovarnam do 1870.

1833

Graščina Poganec (pri Novem mestu) je — 22. X. 1833 — zaprosila Kmetijsko družbo v Ljubljani za nove hmeljske sadike, poročala o svojem hmeljniku — 800 kvadratnih klafter — ter priporočala širjenja hmeljarstva. S svojim hmeljem je zalagala graške in dunajske pivovarne do 1848.

Brez najmanjšega pridržka pomembna za nadaljnji razvoj slovenskega hmeljarstva je razprava gospodarskega svetovalca turjaških knezov J. Ochsenbauerja na graščini Soteska ob Krki, z naslovom »Kurze Anleitung zum Hopfenbau in Krain«. Natisnil jo je v nemškem jeziku list »Illyrisches Blatt«, 1834, št. 1—2. *Johan Ochsenbauer je sam gojil hmelj na površini pol orala*. J. O. je zapustil tudi risbe takratnih najpotrebnejših orodij za obdelovanje zemljišč, ki jih ni objavil. Ostale so z rokopisom vred v arhivu ljubljanske kmetijske družbe, od nje pa jih je prevzel DAS (Državni arhiv Slovenije v Ljubljani).

To navodilo sem poslovenil, prvič v slovenščini pa ga je — z risbami — objavil »Celjski tednik« — 6. 11. 1964.

Navodilo J. Ochsenbauerja sicer odtlej omenjajo učbeniki za pouk o hmeljarstvu, žal, brez opozorila, da je slehernemu na voljo celotno besedilo z izvirnimi risbami in razlagami tujk »pod črto«, prevedeno v knjižno, razumljivo slovenščino, v zlahka dosegljivem »Celjskem tedniku«, vsaj za Spodnjo Savinjsko dolino. Ali mar ne? Pa še to! Spoštujemo književno dediščino, ki je zrasla na »kranjskih« tleh, čeravno je bila objavljena v »Illyrisches Blatt«, saj so »Kmetijske novice« začele izhajati v Ljubljani šele — 1843.

Sicer pa še velja kmečka modrost: Stara navada — železna srajca! (Glej Prilogo I na straneh 224—229!)

1839

Pregled hmeljarstva in pivovarstva v knjigi dr. Fr. X. Hlubeka (1846) govori s posamičnimi podatki o skupni površini hmeljišč v nekdanji deželi Štajerski. Pravi, da je bilo konec leta 1839 zasajenih s hmeljem 56 oralov in sicer s 128.800 sadeži. V okolici Maribora so imeli 3 pivovarji 3000 hmeljskih drogov (sadežev), pri Štatenbergu so hmeljniki obsegali skupno 3 orale, pri Turnišču pa pol orala.

Povprečni pridelek je znašal 7 stotov po oralu.

1842

Pivovarno v Žalcu je ustanovil leta 1842 Franc Žuža, ki mu Rajko Vrečar, pisec »Savinjske doline, s posebnim ozirom na splošno krajevno in upravno zgodovino, v besedi in sliki«, izdano v samozaložbi v Žalcu 1930, pripisuje poskusni hmeljski nasad. Za Vrečarjem takó drugi zgodovinarji, vendar s pristavkom, da je bil to menda prvi nasad? Poskus je kmalu opustil, pa tudi pivovarna — ni bila utrjena, kajti — po Vrečarju — je Žuži »sledil kot lastnik Simon Kukec, ki je bil posestnik pivovarn v Žalcu in na Laškem. Obrat v Žalcu je nehal delati«.

Precej več je v novejši kroniki pivovarne v Laškem:

Pivovarno v Laškem je — 1889 — kupil Simon Kukec iz Žalca, združil laško z žalsko v »Združene pivovarne Žalec — Laški trg«, spoznal, da termalna voda ugodno vpliva na okus piva in takoj začel variti — *termalno pivo*.

»Združene pivovarne Žalec — Laški trg« so bile s 35.000 hl piva vsako leto gospodarsko že tako trdne, da so zrasle v temelj slovenske narodne

zavesti ter bile Nemcem in nemškutarjem trn v peti. Uspehi na mednarodnem trgu so sledili: leta 1901 je bila v Parizu izročena medalja francoske vlade za odlično kakovost piva.

Simon Kukec je bil sin kraškega kmeta, železničar po poklicu in tesno povezan s slovenskim ljudstvom; velikokrat je trgu in delavcem pivo dal brezplačno!

Zakaj zveza Žalec—Laško v »Hmeljski kroniki«?

Ko je — leta 1958 — savinjski golding bil zares »zlata rož'ca«, spomladi 1958 skoroda niso vedeli kam s »komisijskimi razlikami«, presežkom nad izplačilom (brez odbitkov) po sprejetem hmelju letnika 1957, medtem ko je »šlo laški pivovarni za nohte«, je bilo čuti takó v Laškem kot v Žalcu rahlo svetovanje za gospodarsko povezovanje pridelovanja hmelja in proizvodnje piva, toda — zaman.

Rojen Savinjščan bi nekoč dejal: »Vrnite Simona Kukca!«

V približno to obdobje sodi nemara »prajhaus« na Vranskem? Okusno opremljena brošura »Vransko in nova šola 1974«, ki sta jo smiselno uredila Tilka Raner in Berta Štravs z mnogimi drugimi tamkajšnjimi sodelavci, slike in fotografije ter razlagalna besedila pod njimi pa zbral oziroma sestavil Štefan Kočar, prinaša na 19. strani fotografijo z zgodovinskimi podatki o imenovanem »prajhausu«, celo nazaj do 1478, kaj več pa ne. Za »prajhausom« se menda nekdanja pivovarna ne skriva!

1843

»Kmetijske in rokodelske novice«

Bleiweisove »Novice«, ki so — po več kot triletnem zavračanju tatkratnih oblasti — začele izhajati v letu 1843 in vztrajale skozi šest desetletij »vzorov in bojev« do konca 1902, so *drugi slovenski časnik*. (Prvi so Vodnikove »Lublanske Novice« 1797—1800). V »Novicah« so — poleg pesmi in proze (tudi dr. Fr. Prešerna!), zvrščeni dopisi z vse Slovenije in čez njene takratne meje o »kmetijskih, rokodelskih in obertnijskih rečeh« pa tudi o *hmeljarstvu in pivovarstvu*. Tudi o učbenikih.

1844

V Veržuju so leta 1844 *nabrali 50 stotov* (divjega) *hmelja* in ga prodali po 12 fl za stot. (Okolica Gornje Radgone)

1845

Grof Wurmbrand, ki je imel svoja posestva na Spodnjem Štajerskem, in pozneje (po 1870) tudi v Novem kloštru pri Polzeli, se je leta 1845 pritožil pri graškem okrožnem uradu, češ da mu *kmet Anton Hutter noče plačevati desetine od hmelja*. Grof se je skliceval še na koruzo, za katero kmetje tudi niso bili voljni dajati ničesar, ker pač tega ni bilo v urbarjih. Koruza in krompir sta bila nova sadeža. Tudi po okrožni odločbi se je kmet upiral.

Te podatke mi je dal zgodovinar Janko Orožen.

Za »Hmeljsko kroniko« je ta podatek sila zgovoren, saj kot arhivska listina kaže vztrajno sklicevanje na pravice *desetine od hmelja* na podlagi

Samstag den 15. August 1846, als am Maria Himmelfahrtsfeste
wird von einer

Gesellschaft edelmüthiger Kennntfreunde

zum Vortheile

der durch Feuer verunglückten Bewohner

des Wallfahrortes

MARIA PLETTEROVITSCHEI,

und zur ergiebigeren Unterstützung derselben

zum zweiten Male aufgeführt:

Die Feuerprobe.

Kauffpiel in 1 Act von Kogebue.

Personen:

Ulrich von Hohenstein,	} zwei junge Wittwen.	Wassier, ein Edelknappe.
Margaretha von Zinnenhal,		Hinter Benzl von Sizingau.
Cordula, Clara's Joste.		Octavian, sein Knappe.

Das Stück spielt in den Zeiten der Kreuzzüge umweit der Burg Hohenstein.

Hierauf folgt:

Das

Posthaus zu Creuenbriezen.

Kauffpiel in 1 Act von Kogebue.

Personen:

Elise.	} zwei Kavallerie Officiere.	Hir, Postwirth.
Therese.		Ein Aufwärter.
Blumenau,		
Waldwig,		

Da der Gesamtertrag zur Unterstützung der durch den Brand am 7. Mai d. J. verunglückten Bewohner von Pletterowitz verwendet wird, und da dieser Ort eine berühmte Wallfahrtsort, und eben sowohl aus der Gegend, als durch den in neuester Zeit erfolgten Besuch Seiner I. L. apostol. Majestät höchst merkwürdig, und das Unglück groß ist, (der gerichtlich erdohene Schaden beträgt 19205 fl. 54 kr. C. M.) so dürfte die Bitte um zahlreicherem Zuspruch an die edlen Wohlthäter der Umgegend, zweifelsohne nicht an unrichtigen Plätze seyn.

Der Schauplatz: In dem eigens hierzu hergestellten Theater nächst dem Weinhaus zu Sachstsch.

Preise der Plätze: I. Platz nach Belieben. II. Platz 20 kr. III. Platz 10 kr. C. M.

Anfang um halb 8 Uhr.

Letak za prvo gledališko — v nemškem jeziku — predstavo v Zalcu 1846

srednjeveških urbarjev tja do 1845, se pravi, tri leta pred uzakonitvijo zemljiške odveze v vsej Avstro-Ogrski (1848), in to na Spodnjem Štajerskem, na področju, za katero o urbarjih še nismo vedeli, vsaj v zvezi s hmeljem ne.

1846

Na soboto 15. avgusta 1846, so v prostorih pivovarne v Žalcu, ki so jih v ta namen nalašč preuredili, že v drugič odigrali veseloigrice »Gasilska vaja« in »Pošta« v korist Petrovčanov, ki jih je 7. maja (1846) prizadel hud požar. (*Glej spredaj!*) Igrali so domačini v nemškem jeziku, v katerem je tudi (ohranjen!) plakat, kar je treba upoštevati in — razumeti, saj gre za prvo gledališko predstavo v Žalcu, hkrati pa za uporabljanje pivovarniških prostorov v ljudskoprosvetno korist.

Prva slovenska gledališka predstava je bila leta 1885 z igro »Blaznica v prvem nadstropju«, ki jo je režiral Anton Petriček. (*Povzeto po »Savinjski dolini« Rajka Vrečarja iz leta 1930.*)

1847

Prva »kemija o pivu« v slovenski književnosti

Matija Vertovec, r. 1784 v Šmarju na Krasu, u. 1851 v (sedanjem) Podnanosu v Vipavski dolini, po poklicu duhovnik, je leta 1847 napisal »Kmetijsko kemijo«, ki so jo dobili zastonj vsi takratni naročniki Bleiweisovih »Novic«. Slovenske narodne šole so jo naročile po toliko izvodov, da je kmalu pošla in doživela leta 1856 že ponatis »v novi slovnični besedi«.

Vertovčeva »Kmetijska kemija« sodi v vrsto dragocenih zgledov slovenske strokovne literature, zavoljo česar objavljam faksimile.

Vertovčeva prva »kmetijska kemija« iz leta 1847 v tistem delu, v katerem razlaga kemijo piva, bi se v *današnjem slovenskem strokovnem jeziku* glasila takole:

Ker vino povsod ne uspeva in ker ljudi močno mikajo alkoholne pijače, so že v zelo starih časih znali iz žita narejati OL (= alkoholno pijačo, opomba J. S.). V ta namen namočijo žito, navadno ječmen, in ga po kakem podu razgrnejo, da jim skali in razvije koreninice; potem ga hitro v zakurjeni sobi posuše, kalčke in koreninice izločijo, ga zdrobijo, oprazijo v velikih ponvah, vržejo v velike kadi in s toplo vodo zalijejo; dodajo nekoliko pen OLA, da hitro zavre, in hmelja, da OL postane močnejši, bolj rezek in grenak. Žito je sestavljeno iz vlaknine, škroba in beljakovin; ob razvijanju kalčkov in koreninic škrob odda nekaj ogljika, zato se spremeni v sladkor; ta škrob, spremenjen v sladkor, kakor tudi vlaknina in beljakovine iz žita se v kadi raztopijo in postanejo take kot grozdni mošt; ta vre in sladkor iz škroba se spremeni v alkohol, zato je OL (opojen). Ko ugotovijo, da je že dovolj prevrel, ga nalijejo v sodčke, ga zalivajo, da izmeče; čez nekaj tednov se umiri, izčisti in ker je dobra, zdravilna in osvežilna pijača ter poleti najbrž žejo pogasi kot vino. OLARIJE (= pivovarne, opomba J. S.) po svetu porabijo na milijone mernikov žita in ga spremenijo v alkoholne pijače. Izdelujejo OL, ki je raznovrstne kakovo-



Dan hmeljarjev v Braslovčah smo praznovali letos že šestnajstič
Foto Vili inž. Vybihal

20380

Kmetijska kemija,

to je,

natorne postavc in kemijske resniçe

obernjene

na ÷lovesko in živalsko življenje,

na

kmetijstvo in njegove pridelke.

Spisal

Matija Vertovec,

Fajmošter v Šent-Vidu našl Ipavo, tovarš c. k. kmetijskih družb
na Krajskim, Štajarskim in Goriškim l. t. d.



V Ljubljani,
natisnil Jožef Blaznik.

1847.

sti in cene. V vseh deželah, kjer vina ne pridelujejo, je OL vsakdanja pijača — tako kot vino v vinskih deželah. Ruski kmetje si sami pripravljajo pijačo, ki je tudi njihova gospoda ne zaničuje, in sicer vzamejo bokal rži in jo dajo kaliti; z njo zmešajo deset bokalov ržene moke in prav toliko bokalov vrele vode; vse to postavijo za 24 do 36 ur na toplo, kot je v peči, iz katere so vzeli kruh; potem denejo (zmes) v večjo posodo (kad) in počasi dolivajo do 40 bokalov tople in ne prevroče vode in ves čas mešajo še dobre pol ure; potem pustijo, da se (gošča) usede in tekočina izčisti; zatem jo vlijejo v sodček, kjer se zagreje in prevre, da v nekaj dneh postane pitna; in končno postavijo sodček v klet, kjer se pijača sčisti; taki

Kér vino povšod ne rase, in kér ljudi močno mika po cvetnih pijačah, so si že v zlo starih časih umeli iz žita cvetno pijačo narejati, ki se ól imenuje. V ta namen namočijo žita, nar navadniši pa ječmena, in ga po kakim podu raztegnejo, de jim skali in koreninice pahne; potem ga berž v kurjeni stanici posuše, káli in koreninice čisto odločijo, ga skosé, v velicih ponvah zaru-mené; v velike badnje vržejo in z dobro gorko vodo nalijejo; mu pridajo nekoliko olovih pen, de popred zavre, in hmélja, de ól bolj krepak, rèzen in zagolten postane. Žito obstóji iz zlezca, močca in vlečca; káli in koreninice pognaje je močic oddal nekoliko vogelca, in se je takó v sladkor spremenil; ta v sladkor spremenjeni močic, kakor tudi žlezic in vlečic se v badnji iz žita raztopijo, in postanejo kot grojzdni mošt; to vrè, in sladkor se zdaj iz močca v cvet spremeni, de je takó ól vpijanéljiv. Kader véjo, de je dovolj vrel, ga nalijejo v sodce, zalivajo, de čisto zmeče; čez nektre tedne se vleže, včisti, in je kar dobra, zdrava, redivna in poléti mende bolj hladivna in zejo gasijoča pijača kakor vino. Na milijone mernikov žita porabijo olarije okoli po deželah; in ga obernejo v cvetno pijačo. Ole narejajo zlo mnogoverstne v dobroti in ceni; po vsih večih deželah, koder vina ne rasejo, je ól navadna in vsakdanja pijača, kakor vino v vinskih deželah.

Vsi rusovski kmetje si sami pijačo napravljajo, ki je tudi njih gospóda ne zaničuje, takó le: oni vzamejo, na priliko, bokal rži in jo dajo skaliti; z njo namešajo potem 10 bokalov ržene moke in toliko bokalov vrele vode; to denejo na gorko, kakor je v peči po vùn vzetim kruhu, za 24 do 36 ur; potém denejo to v veči posódo in dolivajo počasi, zmes zmirej mešaje, do 40 bokalov tople pa ne prevroče vode, in mešajo vse vkupej še dobre pol ure; potem denejo to kam, de se vleže in mokrota bistra postane; tako vlijejo v sodic, kjer se vname in vrè, de v nekíh dnéh dobra postane; sodic denejo še zadnjič v hram, de se to včisti, in taki pijači pravijo: kvas. Francozje, ki so bili šli 1812. léta nad-nje z vojsko, so tak kvas sperviga zametovali, ali bérž, kér ni bilo druge pijače razun vode, so se ga bili navadli, so ga zdraviga in vkrepčljiviga spoznali, in zadnjič so si ga še clo tudi sami delali.

pijači pravijo KVAS. Francozi, ki so šli leta 1812 nadnje z vojsko, takega kvasa sprva niso marali, toda brž so se ga bili privadili, ker ni bilo druge pijače razen vode, in spoznali, da je zdrav in krepak, in končno so ga še sami začeli delati.

(Posodobljen odlomek Vrtovčeve kemije piva iz leta 1847 je menda vreden spomina na prvega orača v ledino!)

Današnjemu bralcu bo Vrtovčevo besedilo povzročalo bržda težave, toda brati je treba ob razumevanju razmer v času nastanka. *Matija Vrtovec je oral ledino!* Če za koga, potem veljajo zanj tele misli:

»Jezik je najjasnejši znak vsakega naroda, v njem se najbolj kaže njegova zgodovina, v njem si podajata preteklost in sedanost roke. Nepretrganost jezika je edini znak in dokaz narodovega življenja. Tako je zgodovina našega jezika zgodovina naroda, ki ga je govoril. Iz jezika odseva njegova slabost, moč, njegovo napredovanje in nazadovanje v teku stoletij«. (Po dr. J. Glonarju!)

»Spomnite se imenitnosti del pokojnih očetov,

Cenite vrednost scer roda sedanjega tud;

Kdor zaničuje se sam, podlaga je tujčevi peti!«

(Po »Kmetijskih in rokodelskih novicah« 1845 — J. V. Koseski)

Zgodovina obdelovalca slovenske zemlje je zgodovina slovenskega naroda.

1848

Komunistični manifest 1848

Februarja 1848 je prvič izšel »Manifest komunistične partije«, ki sta ga pripravila Marx in Engels (koledarsko) že prej, za 2. kongres Zveze komunistov 1847. V njem je jasno razkrita zgodovinska vloga delavskega razreda.

Nastanek in razvoj delavskega gibanja raziskujemo po drugi svetovni vsestransko in toliko, da o tem v »Hmeljski kroniki« pravzaprav ne bi kazalo posebej govoriti za območje Spodnje Savinjske doline, se pravi, za »klasično hmeljarijo«, zlasti ne po izidu brošure »KP v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline (1920—1941)« avtorja Antona Kotnika-Robide, izšla je leta 1975, oziroma po knjižnih novostih, ki so letos v načrtu, če ne bi imel omembe Janka Kača za svojo moralno dolžnost.

»Hmeljska kronika« ne more in ne sme v svet brez Janka Kača, ki je s svojim življenjem, rodil se je v Latkovi vasi 1891. leta in umrl v Ljubljani leta 1952, s svojim modrovanjem, pisateljevanjem, ukvarjanjem s savinjskim goldingom, še zlasti pa s svojimi knjižnimi stvaritvami (»Med zdravniki in padarji«, »Pisane zgodbe«, »Grunt«, »Moloh« in »Na novinah«) postavil trajno ogledalo Savinjski dolini v tistih časih z raziskovalnim pogledom na njeno preteklost ob hkratnem odpiranju novih obzorij.

Odprimo povest »Moloh« in preberimo na 121. strani tole:

»... Nihče ni verjel Pernetovim besedam o denarju, saj še sam ni vedel, kako je prišla takšna beseda iz njegovih ust, ko je pozneje razmišljal o tem. *Prav tako ni verjel svet dvema drugima, ki sta sedela daleč*

odtod v predmestni, napol razpali hiši velikega Londona in sanjarila — dva skromna, nepoznana moža MARX in ENGELS, da je treba obstoječi krivični in na denarju sloneči družbeni red nasilno zrušiti. Takšen je bil pač takrat čas, da je vse človeštvo čakalo, kedaj se prične med treskom in grmenjem nebes podirati, da pokoplje vse, kar je bilo, in se zgradi nov svet...» (podčrtal J. Slokan; »Moloh« je izšel leta 1936).

In kaj je Janko Kač postavil za moto v svojem »Gruntu«?



Janko Kač v obdobju ustvarjanja svojih leposlovnih umetnin »Grunt« (1933) in »Moloh« (1936)

»Prvo je grunt, za njim denar. Potem pridejo postave, Bog pa je zadnji. Taka je kmetska postava. Nikjer ni zapisana, nikjer dovoljena. V vseh deželah, pri vseh narodih in v vseh verah pa je bila in bo ista, dokler je zemlja osebna last človekova!« (podčrtal J. Slokan. »Grunt« je izšel l. 1933).

Janko Kač je podoživel oktobrsko revolucijo 1917 — kot avstrijski vojak na ruski fronti. Kot slovenski razumnik je poznal »Komunistični manifest« in bil je jasnovidec. Bodimo mu pravični sodniki!

Razglas poglavárstva.



Ker so začeli v več krajih, kjer vól ali pir kuhajo, misliti, de se lahko vsak, kakor se mu ljubi, registrarom odtégne, se s tem, de se vsim prepiranju in zamérami v okom pride, zdaj k poglavarstvinimu razglasu od 31. Kozaperska 1848 št. 25381 zastran z narvikšim patentam od 20. Kozaperska 1848 ukazaniga plačevanja naravnih in nenaravnih davšín na Krajskim in Koróškim za léto 1849, po kterim vžitni davk pri starim ostané, reče in na znanje da, de po ravno tém patentu za čas, v kterim se ima vžitni davk v dosadanji razméri pobérati, tudi vse obstojéče postave zastran registrov in mitne kontrole nespremenjéne pri starim ostanéjo, de jih morajo tadaj tudi vsi, ki jih zadénejo, čislati in spolnovati, ako se hočejo kazin ali štrafing obvarovati, ktere tiste zadénejo, ki se zoper te postave pregréšé, in de posebno c. k. mitni straži v spolnovanju njénih dolžnost pravica čuvanja gré, zavoljo česar vsaciga obstojéča kazin zadéne, kdor se téj straži zoperstavlja ali jo celó z djanjem razžali.

Faksimile
razglasa
ljubljskega
magistrata
o obvezni
krajev,
kjer »vól ali
pir kuhajo«
— 1848

V Ljubljani 20. Listopada 1848.

Leopold grof Welsersheimb,

deželui poglavar.

7. septembra 1848 je izšel zakon o zemljiški odvezi

Bistvo prelomnega leta 1848 za nadaljnji razvoj slovenskega naroda je v zemljiški odvezi, ki se je izvajala po splošnih in osnovnih smernicah zakona o zemljiški odvezi z dne 7. septembra 1848 in po patentu o dopolnitvah in specifikaciji tega zakona z dne 4. marca 1849. Podrobnejša navodila za izvajanje zemljiške odveze pa so nato določili za vsako deželo posebej, tako npr. za Koroško, Štajersko in Kranjsko 12. septembra 1849, za Primorsko pa 17. septembra istega leta.

S kmečkimi akcijami leta 1848 se končuje pri nas večstoletno obdobje kmečkih uporov. Obenem je to začetek modernega političnega življenja z ustavo, ustavnimi vprašanji, volitvami in strankami. Prvo srečanje kmetov s tem novim političnim življenjem ni ravno polno razumevanja. Kmet za volitve ni imel preveč smisla, ne le za volitve v Frankfurt in v deželne zборе mu ni, tudi za volitve v državni zbor ni imel pravega zanimanja. Kmet ni zaupal parlamentu in je zato omahoval med abstinenco, ki je bilo pri teh volitvah veliko, med nezainteresiranim glasovanjem, za kateregakoli že od gospode navedenega kandidata, pa med aktivno udeležbo na volitvah in izvolitvijo poslanca, ki je bil kmet ali pa je vsaj užival močno kmetovo zaupanje, da bo branil njegove interese. Kmeta je zanimalo predvsem in pogosto samo vprašanje zemljiške odveze, bolj malo posluha pa je imel za druga načelna ustavna, politična in narodnostna vprašanja. Ta vprašanja sta si postavljala predvsem meščanstvo in inteligenca.

(Podatek je iz razprave dr. Vasilija Melika na simpoziju slovenskih zgodovinarjev oktobra 1972 v Škofji Loki in je objavljena v zborniku »Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem«, Ljubljana 1973.)

K zakonu o zemljiški odvezi iz leta 1848 velja pristaviti določbo c. kr. patenta, ki v svojem enajstem poglavju tako le odloča:

»Tudi *siljenje vol* in *žganje pri grajšaku kupovati*, ima z vsimi *dolžnostmi jenjati.*« (»Vol« je dotlej veljal za *hmeljeno pivo!*)

Slovenski hmeljar in pivovar sta torej bila končno osvobojena fevdalnih vezi — isto leto (1848!).

1852

Slovenski obdelovalec zemlje je kljub zemljiški odvezi moral iskati poti iz trdega boja za obstanek v napredovanju kmetijske proizvodnje med drugim tudi s postopnim uvajanjem hmeljarstva, ki je obetalo čedalje več. Pri tem so mu bili kaj malo v pomoč sicer vsiljevani, nemški predavatelji, in sicer zavoljo jezika, pa tudi zavoljo njihove »papirnate učenosti«. Bleiweisove »Novice« so bile skoro edini vir od začetka v letu 1843. Leta 1852 je bilo objavljeno »Priporočilo hmelja« z vabilom bralcem, naj pošiljajo vprašanja, »kako ravnati s hmeljem, da bo prav«.

1853

In res, na želje slovenskih kmetov, so »Novice« objavile v letu 1853 »Poduk v hmeljoreji«, v desetih nadaljevanjih. Avtor je dr. J. Orel, sicer po poklicu pravnik, vendar izredno razgledan v gospodarstvu in kmetij-

stvu, tudi v praksi, saj je na Ljubljanskem barju zasadil hmelj. »Poduk« je sestavil »po nar izverstnišem navodu Fr. W. Hoimanna v Pragi«.

(»Priporočilo hmelja« in »Poduk v hmeljoreji« je v celoti ponatisnil »Celjski zbornik« — 1965.)

1854

Janez Zalokar, »fajmošter v Škocjanu pod Mokronogom, ud c. k. kranjske kmetijske družbe« (po izvorniku), je v letu 1854 »zložil« in Kranjska kmetijska družba »na svitlo dala« — »Umno kmetovanje in gospodarstvo«.

Posebno poglavje v »kupčijskih rastlinah« je posvetil — hmelju. (Glej 217. stran!) Resda opisuje predvsem nabiranje divjega hmelja, vendar daje tudi napotke za umno gnojenje po češkem zgledu. J. Zalokar se je odločil za poglavje o hmelju prav gotovo pod vplivom hmeljskih nasadov na graščinah Soteska ob Krki, Poganice in Ruperc vrh na Dolenjskem. (Glej 204. stran!)

1860

Dr. F. X. Hlubek v knjigi »Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark«, izdani v Gradcu 1860, izpopolnjuje podatke iz svoje knjige »Die Landwirtschaft des Herzogthumes Steiermark«, prav tako izšli v Gradcu 1846.

Na območju graške kmetijske družbe, všteti z današnjo slovensko Spodnjo Štajersko, je bilo takrat posejano že 140 oralov s 350.000 hmeljskimi sadeži.

Proizvodnjo piva je porazdelil na takratne davčne okraje. Slovenski okraji so varili toliko piva: Radgona 4.830, Maribor 12.763, Celje 11.729, Ptuj 4.499, Brežice 3.392 in Slovenjgradec 2.992 veder.

Dr. F. X. Hlubek je bil tajnik graške kmetijske družbe, profesor in dvorni svetnik, pomeni, da je bil dobro seznanjen z razmerami v takratnem kmetijstvu nasploh, saj je npr. natančno opisal gospodarsko razvojno raven porečja Savinje od Solčave do Celja. O hmelju navaja, da znaša pri posaditvi 4—5 sežnjev v kvadratu pridelek po oralu do 32 stotov oziroma po sadežu — četrtno funta. O prodajnih cenah hmelja pa pravi, da je v dvajsetletnem obdobju (pred 1860!) nihala med 8 in 200 fl. Pa še, da so zavoljo nizkih cen v letih 1847, 1850 in 1851, ko je bila (prodajna cena) v razponu samo med 8 in 14 fl, mnogi pohiteli krčiti hmeljnike, od leta 1852 naprej pa jih spet prehitro širiti. Stara navada.

1862

Bleiweisove »Novice« so priobčile članek (neznane pisca):

»Kdor si hmelja prideluje, mošnje si napolnjuje!«

Vzpodbudne besede! Pisec se zavzema za načrtno pridelovanje (tudi divjega) hmelja, ker se prodaja po 350—400 goldinarjev za stot. Avstrija bi menda potrebovala čedalje večje količine hmelja, med drugim tudi zavoljo tega, ker ga izvažata toliko, da celo svojih potreb ne more pokrivati. Izvoz pa, tako modruje, ne sme biti ovira, kajti z njim »dobimo obilo zlata in srebra iz ptujih dežel«. Stara pesem.

Kupčijske rastline.

Vse dozdej popisane rastline so tudi kupčijske, ker se lahko prodajo; pa tukej imenujem kupčijske rastline tiste, katerih doma ali malo ali pa nič ne potrebujemo, ampak se obertnikom in kupcom prodajo. Take kupčijske rastline so: hmelj, brošec (Krapp), žefran, regrat ali cikorja, tabak i. t. d.

Hmelj. Žlahni in dragi česki hmelj je bil od začetka divji, in je z obdelovanjem in oskerbovanjem požlahnjen. Pa tudi divji hmelj ima, posebno v dobri zemlji, koristne lastnosti, in pri nas na Dolenskem raste v gnojnih mejah tako lep, zal in dišec, da bi ga od žlahnega težko razločil. Ga tudi beró, in po ceni olarjem prodajajo, ker za ol je potreben.

Žlahni hmelj pa potrebuje dovolj obdelovanja in oskerbovanja, terpi na eni njivi več let, pa ne pljenja pogostoma.

Nar prej na Českem odločijo njivo za-nj, dobre bolj lahke zemlje, in kar je moč v zavetnem kraju; potlej jo v jeseni poldrugo ped globoko skopajo ali pa zorjó. V drugič jo z dobrim, starim gnojem pognoje in ga podorjó. Spomladi še enkrat zemljo zrabljajo in ali s poglavitnimi hmeljevimi koreninami, ali pa s postranskimi okoreninjenimi izrastki po tri sežnje vsaksebi nasade in mu kole pristavijo, ktere globoko v tla zasade, da se ne zvernejo, prvo leto manjši, potlej pa večji, daljši in močnejši. Postranski izrastki dajo še le tretje leto pridelek, poglavitne korenine pa že prvo. Ga je treba večkrat skerbno opleti.

Žlahni hmelj raste visoko in vsaksebi, kakor divji, in mu je treba močnih podporinj, da ne pade. Ko po mali Maši začne cvesti in nar bolj dišati, mu cvetje oberó, ga dobro posuše, in ali hranijo ali pa berž prodajo, če je kup po volji, ki je grozno nestanovitén. Bere se pa več časa, ker vés kmalo ne cvetè, in le v lepem vremenu, in ne od róse ne od dežja mokrega, da ob moč ne pride ali da ne splesnije in se ne spridi, kar se rado zgodi. Potlej po bratvi se že preč v jeseni vse vervi do tal porežejo, in za nastel domú zvozijo. Vspomladi pa koreninam, ktere so vlni hmelj dale, vse izrastke porežejo, da letos iz poglavitnih korenin drugi izrastki pridejo; pa tega dela se je treba učiti, da se prav stori, ker ga ne zna vsak. Vsako leto se okopava, pognoji in na novič nakoli.

Hmelj da v dobrem letu velik dobiček, ker se lahko in drago prodá, po 2 — 3 gold. funt lepega, suhega hmeljevega cvetja, in se ga na oralu v dobrem letu veliko pridela.

Morebiti bi naš divji hmelj, ki ga je pri nas tolikanj, da bi ga priden človek s pomočniki eno jesen v dobrem letu, kakor je bilo leto 1848, več kakor sto centov lahko nabral, če bi se nepotrebne meje posekale; po česko obdelovan bi se morebiti požlahniti dal.

Faksimile poglavja »kupčijske rastline« — hmelj — iz knjige »Umno kmetovanje« Janeza Zalokarja — 1854

D. sponosa. 10. 1854.

UMNO KMETOVANJE

in

GOSPODARSTVO.

10. 1854.

Zložil

Janez Zalokar,

fajmošter v Škocjanu pod Mokronogom, ud c. k. krajske kmetijske
družbe.

Na svetlo dala

c. k. krajska kmetijska družba.

Štirje deli in pristavek.

V LJUBLJANI.

Natisnil Jožef Blaznik.

1854.

»V naši savinski dolini je prišel knez Salm leta 1865. tudi z malim hmeljiščem, do sedaj pa že obdeluje 14 oral«. Tako je zapisal v »Navodu o hmeljariji« (1881) Janez Hausenbichler, spisatelj.

Janez Hausenbichler je brez slehernega pridržka najbolj zanesljiva priča, leta 1865 mu je bilo 27 let, v letu zapisa pa je bil na vrhu svojih telesnih in duševnih moči. Sicer pa je bil Salmov — kakor deset let poprej Žuzev — nasad le poizkus, temelj slovenskemu hmeljarstvu je postavilo »Južnoštajersko hmeljarsko društvo« 1880.

Kukavičje jajce v zgodovini našega hmeljarstva

Kdaj bo konec novoceljski legendi o vsiljenem »začetku« savinjskega in torej slovenskega hmeljarstva?

Nikoli, če ne bodo spregledali svoje zmote zgodovinarji vseh mogočih vrst in kalibrov. Med njimi tudi uredniki »Krajevnege leksikona Slovenije«, katerega III. knjiga je izšla v Ljubljani 1976. Najprej preberimo skupaj dvoje zanesljivejših zapisov, ki sta izšla kmalu po resničnih dogodkih, in sicer:

1) »Domovina«, v Celju 15. aprila 1894, poroča: »Rajniki gospod Bilger je bil po rodu Nmec iz Bavarske in po svojem poklicu izurjen v umnem poljedelstvu, posebno pa v hmeljoreji (!) ter je v tej stroki služboval v Wirtembergu, od koder ga je pozval knez Leopold Salm — Reiferscheid, takratni lastnik graščine Novo Celje. Leta 1865 je prišel, da tukaj nasadi hmelj.« (podčrtal J. Slokan).

Ta podatek se povsem ujema z zapisom J. Hausenbichlerja v letu 1881 (glej zgoraj!).

2) Andreas Gubo, avtor strokovne knjige »Geschichte der Stadt Cilli«, ki je izšla v Gradcu 1909 (!), se v glavnem strinja z obema, ko pravi: »27. marca 1894 je v Petrovčah umrl blvši oskrbnik novoceljskega gospostva Josip Bilger, ki je uvedel hmeljarstvo v Savinjsko dolino.«

Ne prvi ne drugi o dr. Petru Hörnesu ne vesta ničesar. Da je Nmec Andreas Gubo zamolčal ali — natančneje povedano — zatajil Janeza Hausenbichlerja kljub njegovi slavi, je razumljivo, kajti Gubo ni v celjsko zgodovino hotel vplesti slovenskega rodoljuba J. Hausenbichlerja, o čemer bo beseda v posebnem sestavku. Zato pa je četrto stoletja pozneje Ivan Jančič, župnik v Šempetru v Savinjski dolini, znan kot verski nestrpnež in bolesten pravdar, s spretno sestavljeno »pajčjo pravdo« vtihotapil skozi stranska vrata v zgodovino Hörnesa, da odtlej straši v njej — kot Pilat v veri. Naj mi bo oproščen skok v biblijo (glej »Celjski zbornik« v letu 1965!).

Trdim, da je Ivan Jančič »znesel kukavičje jajce« v tuje gnezdo, bil je namreč nosilec častnih naslovov v teoloških vprašanjih in ne v zgodovini, skratka, gre za naklepno ponarejanje zgodovinske resnice, z očitnim ciljem doseči konservativni, strankarski prestiž v Spodnji Savinjski dolini njegove dobe.

Da se bomo lahko popolnoma razumeli, moram navesti zapis v »Krajevnege leksikonu Slovenije« iz leta 1976 (485. stran): »Na novoceljski

graščini je konec 60. let 19. stol. uvajal *hmeljar* Jurij Peter Hörnes iz Herschenberga ob Bodenskem jezeru *vrtnarja in grajskega oskrbnika Josipa Bilgerja* iz Württemberškega v *hmeljarstvo*. Le-ta je uredil tu prvi nasad württemberškega hmelja, ki se je v danih ekoloških pogojih prav dobro obnesel. *S tem se je začelo hmeljarstvo širiti po Savinjski dolini in kmalu tudi izven nje.*» (podčrtal J. Slokan)

O, sancta simplicitas!

Kje so ostali srednjeveški »urbarski«, t. j. obvezni dajalci hmelja ter za njimi poskusni hmeljarji po Dolenjskem (Poganice, Ruperč vrh, Soteska ob Krki) prek »olarjev« hmeljenega piva na Koroškem in v desno po okolicih Maribora, Ptuja in Slovenjega gradca (pred 1865), da ne omenjam slovarščakov in prevajalcev od Primoža Trubarja naprej do poskusnega nasada Franca Žuže v Žalcu 1854, skoro pred vratmi Novega Celja!?

Zajec se je skrtil v drug grm: Josip Bilger je proti volji — ne zgolj brez nje — svojega delodajalca kneza Salma tudi skrivaj in *ponoči* preveč dajal hmeljske sadeže Žalčanom. Salmovi so Bilgerja pognali na cesto. Umrl je revež v Petrovčah št. 8, kamor so mu prinašali pomoč v naravi in denarju hvaležni savinjski hmeljarji in mu tudi postavili nagrobni spomenik. Josip Bilger bo ostal dobrotnik savinjskih hmeljarjev in osebna žrtev še dolgo zatem, ko nihče ne bo več omenjal novoceljske graščine ne Salmovih in ne njihovega izpovednika — duhovnika Petra Hörnesa.

Končujem z vprašanjem: »Kako naj bi bavarski duhovnik šele uvajal novoceljskega vrtnarja in grajskega oskrbnika, če je knez Salm pozval (prav tako kot duhovnik) bavarskega Bilgerja, »*po svojem poklicu izurjenega v umnem poljedelstvu, posebno pa v hmeljoreji*, kakor je poročal v celjsko »Domovino« pisec dobra dva tedna po njegovi smrti?

Prvi kronist prav gotovo ni imel motiva za ponarejanje resnice, kot četrto stoletja pozneje šempetrski župnik.

Stvarno podlago za razširitev kulturnega hmelja v Savinjski dolini in prek nje na Slovenskem prepustimo ustanoviteljem »Južnoštajerskega hmeljarskega društva«, s sedežem »v Žavcu« leta 1880, med njimi v prvi vrsti Janezu Hausenbichlerju in Antonu Petričku. Zapik!

1869

Franc Jančar, r. 1820 v Črenševcih, u. 1889 v Zbigovcih, duhovnik, narodnogospodarski pisatelj, bojevnik za slovensko šolstvo itd., je v knjigi »Umni gospodar ali gospodarsko berilo« — DSM v Celovcu 1869 med vsemi gospodarskimi panogami poljudno in na široko obravnaval tudi hmeljarstvo.

Največja vrednost njegovih nasvetov je v dejstvu, da so se zelo razširili (zlasti) po slovenskem Štajerskem in Koroški.

1870

Dr. Ivan Geršak, r. 1838 pri Sv. Petru pod Sv. Gorami, u. 1911 v Ormožu, pravnik, nacionalni ekonomist in politik, je avtor zgodovinske in strokovno utemeljene razprave »Narodno gospodarstvo« v III. snopiču »Slovenskega Štajerja« — Ljubljana 1870. (Skoro vse, kar je dr. I. Geršak objavil v omenjeni knjigi, je v »Celjskem zborniku« — 1965, z večino

faksimiliranih razpredelnic o pridelovanju hmelja in varjenju piva v njegovi dobi.)

• • •

Hmelj bi tudi prinašal marsikateri krajcar od kupcev; pa njegovo pridelovanje je sila težavno in tirja mnogo pazljivosti, dobro zemljo, dober kraj itd. Zato ga pri nas nikdo ne precej ne prideluje. Le nekateri okraji se pečajo s hmelorejo; tako je pridelal l. 1865 okraj slov. graški 35 centov, šent-lenarski 19 c, gornje radgonski 5 c., šmarski 5 c., in celjski (v Zavcu) 1 1/2 c.; vkup 65 1/2 centov. — To še polovica tega ne doseže, ker se ga je v tem letu za pridelovanje piva potrebovalo.

Še omenimo nekatere podatke o poleznu in pivu.

Polezen se pri nas pridno pridelava, posebno v celjskem, kozjanskem, šmarskem, konjiškem, ptujskem, rogaškem in bistriškem okraji. Pridela se ga v 79 kotlih poprek vsako leto 1500 do 2100 centov; 13 pomažečev je vsako leto pomagalo polezen kuhati.

V letih 1863, 1864 in 1865 se je porabilo ječmena in hmelja za pivo:

Okraj	Vagani ječmena v letu			Funti hmelja v letu		
	1863	1864	1865	1863	1864	1865
1. Brežca	176	64	120	180	70	192
2. Celje	6044	3974	4404	5220	3522	4573
3. Gornjigrad	—	—	—	—	—	—
4. Konjice	540	530	682	380	370	460
5. Kozje	—	—	—	—	—	—
6. Laško	—	800	1530	—	720	1379
7. Lutmerk	72	44	—	59	37	—
8. Marbeg	—	—	—	—	—	—
9. Maribor	6345	7900	8200	4160	5202	5420
10. Ormuž	420	279	—	418	297	—
11. Ptuj	1368	984	1900	1144	820	1550
12. Radgona g.	—	—	—	—	—	—
13. Rogatec	—	—	—	—	—	—
14. Selnica	—	—	—	—	—	—
15. Slov. Bistrica	288	456	240	240	380	200
16. Slov. Gradec	844	405	750	1350	676	500
17. Šent-Lenart	372	280	210	325	250	140
18. Šmarje	—	—	—	—	—	—
19. Šoštanj	593	355	620	526	253	755
20. Vransko	—	—	—	—	—	—
Vkup	17062	16071	18656	13982	12597	15169
Na nemškem Štajeru	195232	174555	219389	171001	162396	204085

Ta pregled kaže, da sicer tudi pridelovanje piva raste na Slovenskem. Pa, ker so pri nas bolj vinski kraji, se na Nemškem veliko več piva pridelava, kakor na Slovenskem; 12krat več ječmena in 13krat več hmelja so porabili l. 1865., kakor pa mi. — Se vé da tudi pivo na vse kraje zvanj Avstrije prodavajo, posebno graški pivarji. V osmih okrajih slov. Štajera se sploh ne prideluje nobeno pivo.

Zadržek slabe pivne obrtnije pri nas je tudi ta, ker je hmelj predrag in ker se v naših krajih sploh ne prideluje, kakor smo že zgoraj videli.

• • •

Pisec končuje takole: »Ta pregled kaže, da sicer tudi pridelovanje piva raste na Slovenskem. Pa, ker so pri nas bolj vinski kraji, se na Nemškem veliko več piva pridelava kakor na Slovenskem; 12-krat več ječmena in 13-krat več hmelja so porabili leta 1865 kakor pa mi. — Se ve da tudi pivo na vse kraje zvanj Avstrije prodavajo, posebno graški pivovarji. V osmih okrajih slovenskega Štajera se vsplah ne prideluje nobeno pivo. — Zadržek slabe pivne-obrtnije pri nas je tudi ta, ker je hmelj predrag in ker se v naših krajih splah ne prideluje, kakor smo že zgoraj rekli.«

V biografijah dr. I. Geršaka je nekaj izsekov iz njegovih govorov in spisov iz obdobja slovenskih taborov, npr.:

»Nevednost je nar draži stvar v deželi!«

»Vse za blagost naroda in upor germanizaciji!«

Geršakovo življenjsko sporočilo ni zmanjšalo veljave do danes in naj bi bilo tako tudi jutri. Mar ne?

1877

France Povše, r. 1845 v Poljanah pri Litiji, u. 1916 v Ljubljani, je bil po poklicu kmetijski strokovnjak, po gimnaziji je diplomiral iz agronomije; bil je strokovni predavatelj in pozneje ravnatelj kmetijske šole v Gorici, ploden dopisnik v takratne revije in časnike, večkrat izvoljen v oblastna predstavništva, borec za uvedbo zavarovanja kmetijskih delavcev, na vseslovenskem kongresu v Ljubljani 1897 se je potegoval za slovensko narodno avtonomijo, sicer pa je živel v ugodnih ekonomskih razmerah. V Gorici je (1882) kupil nekdanjo Erbergovo graščino Dol pri Ljubljani in pozneje še grad Zalog pri Moravčah, (po SBL 1949).

V »Umnem kmetovalcu«, izdanem v Celovcu 1877 — III. snopič — je tudi strokovno opisal napredno hmeljarjenje ter na kratko tudi njegov izvor in razširjenost v Evropi; za dr. J. Orlom v »Novicah« 1853 dotle najobširneje.

Okoli 1880

Sredi druge polovice XIX. stoletja so — po dognanih podatkih — gojili kulturni hmelj v civiliziranem svetu že na blizu 100.000 hektarov s približnim pridelkom 12 stotov (po hektarju).

Absolutno neoporečnih podatkov o površini hmeljišč in poprečnem pridelku na hektar za območje sedanje SR Slovenije kajpak ni in jih nikoli ne bo. Iz navedb v »Hmeljski kroniki« z vsemi pridržki vred pa vendarle lahko sklepamo o približni površini 1.000 hektarov, vendar z manjšim poprečnim pridelkom na hektar od dognanega, na primer na območju sedanje ČSSR, ki je bila Slovencem zgled malodane v vseh pogledih, od obdobja slovenskih taborov (1868—1871) naprej do zloma Avstro-Ogrske. Tako tudi v hmeljarstvu in pivovarstvu.

1880

Leta 1880 so ustanovili »Južnoštajersko hmeljarsko društvo« s sedežem v Žalcu.

Zakaj prav v Savinjski dolini in v Žalcu?

»Južnoštajersko hmeljarsko društvo« v Žalcu je najstarejše tovrstno strokovno društvo na Balkanu splah in je svojo vodilno vlogo obdržalo

skozi burje in viharje do druge svetovne vojne. Moram zapisati še več: preneslo je svetlo izročilo iz pradomovine Slovanov o žlahtnem hmeljenem pivu sedanjim rodovom kljub kulturnemu molku v suženjskih letih 1941—1945.

Savinjska dolina je postala v minulem stoletju soznačnica za klasično hmeljarijo v svetovnem merilu.

Znamke so se spreminjale takole: »Untersteyermark-Sannthalerhopfen«, »Styrian Golding Hops«, »Južnoštajerski hmelj — Savinjska dolina«, »Slovenski hmelj« in podobne trgovinske domiselne firme, brez izjeme vse pa so mednarodnim poznavalcem kulturnega hmelja kazale pot v Savinjsko dolino, tja, kjer so »doma« zahtevane ugodne naravne razmere (tla, padavine, podnebje itd.) in kjer so splošna razgledanost, specialno strokovno znanje v naprednem kmetovanju z vrhom v pridelovanju žlahtnega hmelja, delovne izkušnje ter vnema, ljubezen in spoštovanje do svoje »savinjske rože«, skratka tradicija — čista zgodovina treh zadnjih rodov.

»Od nekdanj so na svetu ista božanstva, kakor je človek isti od začetka. Obredi žrtvovanja se pa spreminjajo, kakor se menjavajo običaji«, takó je zapisal Janko Kač v socialnozgodovinskem romanu »Moloh«, izšlem v Ljubljani 1936.

Obdobje »Južnoštajerskega hmeljarskega društva«, ki je sicer pod pritiskom od zgoraj in zunaj večkrat menjalo organizacijsko obliko in formalnopravno utemeljitev, je bilo množično slovensko narodnogospodarsko gibanje z vzgibom na Slovenskem taboru v Žalcu 1868. »Hmeljska kronika« bo o tem govorila v svojem drugem snopiču. Vrsta zaslužnih mož je dolga, v njej pa so *Janez Hausenbichler*, *Anton Petriček* in *Janko Kač* osebnosti, zapisane neizbrisno v zgodovino za vse čase.

In kakor je Janko Kač začel svojo povest »Moloh« v nekdanji gostilni (pri Sadniku), tako končujem 1. snopič »Hmeljske kronike« s »prvo hmeljarsko veselico« v Hausenbichlerjevi gostilni, po *izvirniku* v »Slovenskem gospodarju«, Maribor 29. januarja 1880, »listu ljudstvu v poduk«.

Iz Žavca (Hmeljarstvo)

Znano je, da je lepa, rodovitna Savinjska dolina sposobna za vsakojake pridelke — tudi za pridelavo hmelja. Žavska okolica je prva, ki se je pričela s hmeljarstvom pečati. V novem Celji od grajščine koj proti Savinji vidiš veliko oralov zemlje za hmeljarstvo porabljene. Grajščinski oskrbnik g. Pilger — je jako izveden in praktičen mož v poljedelstvu in na bližnje okoličane veliko upliva. Tako je pred 4 leti prigovoril tudi tukajšnjega tržana gg. Havzenbihlerja in Žigana, da sta pričela hmelj gojiti in glej, čeravno je iz začetka dokaj dela in plačila stalo, vendar se njima je to delo priljubilo tako, da vsako leto hmeljsko zemljišče razširita, pa tudi vsako leto tisoč goldinarjev pridobita, če je letina in cena le nekoliko ugodna. Da bi pa svoje veselje do hmeljarstva in prvemu njegovemu utemeljitelju tukaj, g. Pilgerju, javno priznanje naredila, napravila sta v četrtek, 8. t. m. velikansko hmeljsko svečanost, kakršne veselice se Žavčani dolgo niso v tako obilnem številu vdeležili. Bilo je zvečer okoli 50 Žavčanov v gostilnici pri Havzenbihlerju zbranih in so se pri jako okusno

pripravljenjej večerji in dobri pijači z mnogimi, primernimi nagovori, zabavami, lepimi, narodnimi pesmicami tako izvrstno kratkočasili, da ostane prva hmeljska veselica pač vsakemu nepozabljiva.

Konec 1. snopiča

PREGLED

nekdanjih mer in uteži na slovenskem etničnem ozemlju

Dolžinske mere

- 1 palec (cola) = 12 črt = 0,02634 m
- 1 čevelj = 0,316 m
- 1 seženj (klafta) = 6 čevljev = 72 palcev = 864 črt = 1,8965 m
- 1 vatel (laket) = 0,7775 m
- 1 pest (konjska mera) = 0,1054 m

Ploskovne mere — površine

- 1 kvadratni čevelj = 0,1 m²
- 1 kvadratni seženj (kvadratna klafta) = 3,597 m²
- 1 jutro (katastrsko) = jare = joh(a) = oral = 16.000 kvadratnih sežnjev = 57,5 ha

Telesne, prostorninske in votle mere

- 1 kubični čevelj = 0,032 m³
- 1 kubični seženj (klafta) = 6,820 m³
- 1 maseljč za žito = 96 cl
- 1 maseljč za tekočino = 35 cl
- 1 bokal = 4 maseljce = 1,41 litra
- 1 navadno vedro = 2 mali vedri = 40 bokalov = 40 ok = 56,5 litra

Uteži

- 1 lot = 17,5 g
- 1 funt = 32 lotov = 56 dkg
- 1 cent = 100 funtov = 3200 lotov = 56,6 kg

OPOMBA: V vsakem primeru kaže upoštevati pokrajinske posebnosti, kjer so uporabljali v prometu latinski, nemški in italijanski jezik, ter še zlasti zmote in pomote prepisovalcev srednjeveških listin (urbarjev), ki niso bile redke, pa konec koncev še neusmiljenega »tiskarskega škrate«, ki nikoli ni miroval in ne bo!

J. S.

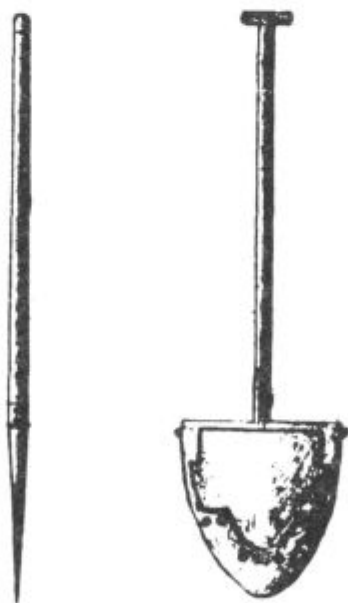
KRATKO NAVODILO ZA HMELJARSTVO NA KRANJSKEM

(sestavil Janez Nepomuk Ochsenbauer* član C. K. Kmetijske družbe v Ljubljani in gospodarski svetovalec kneza Auersperga)

Hmelj, *Humulus Lupulus*, je rastlina, ki ljubi srednjevlažno, izredno dobro, nižinsko, rahlo, globoko, peščeno-glinasto zemljo na sončnih legah.

Ob zasnovi hmeljnika moramo predvsem paziti, da bo nasad v zavetju. Severni in zahodni vetrovi zlasti neugodno vplivajo na rast hmelja. Posebno pozorni moramo biti tudi, da ne bo v bližini grmovja z zelenim ali divjim hmeljem, ker bi se lahko sicer med cvetenjem zgodilo, da bi cvetni prah divjega hmelja z vetrom oplodil žlahtne cvetove.

Da bi bila zemlja pripravljena za razkoličenje, jo moramo — podobno, kakor pri drevesnici — poleti zrigolati najmanj 2 čevlja* globoko; nato jeseni še enkrat prelopatati z leseno in z železom okovano lopato, kot kaže risba šte. 1, naslednjo pomlad pa zrahljati s strgačo, kakršna je na risbi šte. 2.



Risba št. 1

* Osebe s tem priimkom v dosegljivih arhivih ni. Morda gre za psevdonim? Vsebina in slog kažeta na dobrega poznavalca čeških strokovnih knjig o kulturni gojitvi hmelja in orodjih, ki so bila takrat v rabi tudi na savinjskem področju v XIX. stol.!



Risba št. 2

Potem ko smo to opravili in če hočemo nasaditi sadike, moramo količe potakniti v kvadrat z vmesno razdaljo 22 palcev**, vendar tako, da bodo kvadrati na vse strani potekali v ravnih črtah.

To moramo storiti ne le zavoljo reda, marveč zavoljo tega, ker taka razporeditev močno vpliva na rast hmelja; kajti če enakomerno dovajamo sleherni rastlini svetlobo in zrak, bo tudi ves hmeljnik bolj enotno dozorel, več bo (hmeljeve) moke pa še težji bo hmelj, kakor, če bi sadili brez vsakšnega reda.

Ko smo količe potaknili, izkopljemo na vzhodni strani količa po 10 palcev dolgo, široko in globoko jamo ter pripravimo za nasaditev 4 do 5 palcev dolge sadike, ki smo jih pripravili od splošno priznanega izvrstnega hmelja.

Ze odgnana očesa na sadikah odrežemo z ostrim nožem do polovice in pustimo cela le še neodgnana očesa. Če pri sajenju opazimo, da sadike nimajo dovolj klic, moramo sadike poškopiti z vodo, da s tem pospešimo kalitev oces.

Zmočene sadike lahko vskladiščimo do nove kalitve v zračnem prostoru.

Sadimo po dve ali po tri sadike skupaj, pač glede na to, koliko imajo oces, več ali manj. Sadike zagrneto z dobro obdelano prstjo in jih z roko stisnemo skupaj.

Pri tem moramo paziti, da bomo sadike vselej tako vsadili, da bodo očesa obrnjena navzgor.

Največ po 10 dneh se pojavijo mladice, ki jih poskušamo večkrat z roko naravnati na količe, pozneje pa jih nanje na rahlo privežemo s slamo. Vendar pa nikakor ne smemo pozabiti, da je treba hmelj takoj, ko pribode iz zemlje, okopati s strgačo, da mu prebujena trava in druge zajedavke ne bi odvzemale hrane.

Kadar pa tupatam kakšna korenika ne odžene, moramo takoj raziskati, če njenih korenin ne glodajo črvi. V takem primeru moramo zemljo okrog zaostalega štora odgrniti, črve odstraniti in popolnoma odgrnjene korenike čez dan izpostaviti močnemu soncu, kajti le s takim izpostavljanjem je mogoče črve uničiti.

Ker nasad prvo leto ne bo donosen, da bi le od zemlje pridobili vsaj nekaj rente, lahko med vrste posadimo zelje, kolerabo, kumare itd., vendar tako, da pride v sredino kvadrata le po ena rastlina.

Seveda pa ne smemo vmes saditi krompirja, ker zemljo le preveč izčrpava in s tem preprečuje uspevanje hmelja.

Če pozneje opazimo, da se je trava znova razrastla, takrat ponovimo okopavanje s strgačo in v takem stanju ostane hmeljnik do septembra, ko bomo rastline med trgatvijo porezali v višini 6 palcev nad zemljo.

Po tej operaciji vsak štor z lopato obsujemo in ga tako čez zimo pustimo skupaj s količi, da bi lahko spomladi našli vsako rastlino.

Naslednjo pomlad moramo skrbno paziti, da bomo hmelj obrezali sredi aprila; starejše nasade pa je treba obrezati že v začetku aprila. Najprej s strgačo odkopljemo zemljo okrog štor. Nato s prav tako oblikovano ročno motiko, kot jo kaže risba šte. 3, pazljivo ostrgamo prilepljeno prst s korenin. Z ostrim nožem, kot ga kaže risba šte. 4, odrežemo tik nad koreniko vse mladice (divje poganjke), vendar tako, da ne ranimo matične korenike. Matično koreniko poznamo po nekoliko temnejši barvi.



Risba št. 3



Risba št. 4

Po opravljeni rezi štor znova obsujemo s prej odgrnjeno prstjo.

Če se med poznejšo rastjo pojavijo več kot tri rozge, izpulimo vse slabše, odvečne rozge počasi, tako da ne poškodujemo korenin preostalim.

Še prav posebno moramo paziti, da bomo rozge napeljevali na rante vselej »od vzhoda proti zahodu« ali, kakor se izraža hmeljar, »po sončnem teku«, ali kar je isto, z leve proti desni. Nato bomo rozge kdaj pa kdaj, kakor se bodo pač razvijale, na rahlo privezovali s slamo, dokler ne dosežejo rantnih vrhov. Če bi namreč napeljevali hmelj »od zahoda proti vzhodu«, bi rozge rastle z rant, hmelj ne bi rasel in ne nastavil cvetov.

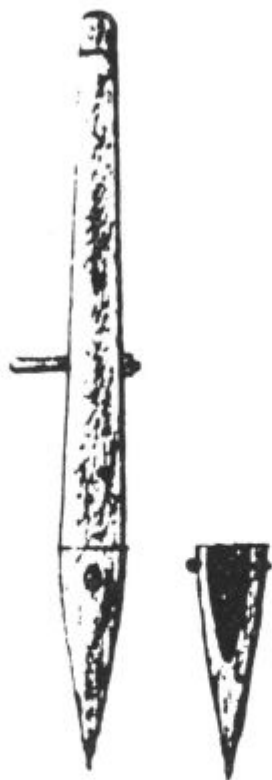
Opisanega roka za obrezovanje se moramo držati tembolj, ker le tako lahko pripravimo hmelj v cvetenju ob Sv. Jakobu, ko je vreme najugodnejše.

Če obrežemo hmelj bolj zgodaj, ostari ter požene manjši nastavek in manj cvetov.

Rante, s katerimi moramo naslednje leto zamenjati količe, ne smejo biti drugo leto daljše od 6 čevljev. Prav tako naj slabši štori dobijo krajše rante, ker bi sicer zavoljo prehitre rasti rastline oslabele.

Če rante niso daljše od 6 čevljev, se vršički hmeljevih trt, potem ko so dosegli njihov vrh, povesejo in rast je za to leto končana.

Rante je treba očistiti od lubja, da bodo dlje trajale. Gladke rante omogočajo ob trgatvi lažje smukanje. Pred postavljanjem rant moramo napraviti v zemljo luknje z okovanim bodalom, kot ga kaže risba št. 5. Da bi rante ostale še bolj trdne, zemljo okrog njih z ročajem bodala močno nabijemo.

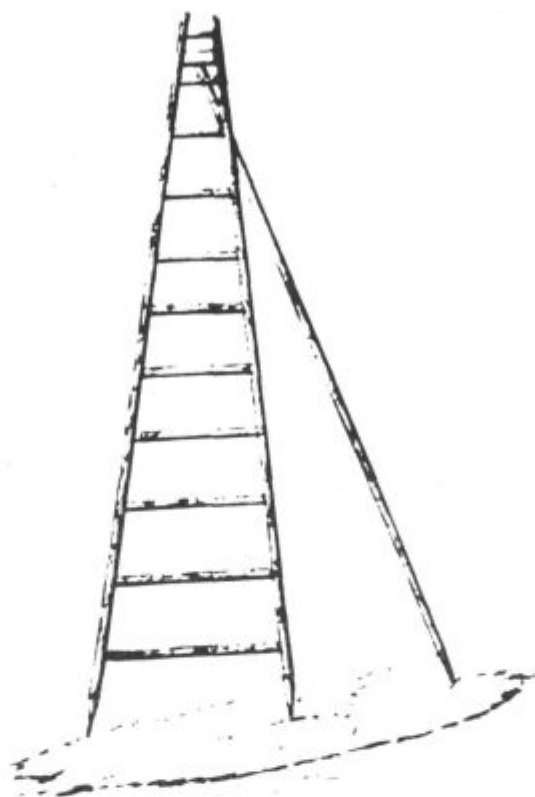


Risba št. 5

Tretje leto dobi hmelj daljše rante in sicer do višine 2 sežnjev*** in 2 čevljev, vendar moramo vselej upoštevati rast, tako, da ne bi s predolgimi rantami več škodovali kot koristili. Močnejši štori naj dobijo daljše rante, slabši pa krajše rante.

Takrat, ko ne moremo več trt privezovati na rante, stojé na zemlji, uporabimo lestev, kakršno vidimo na risbi št. 6, s katero bomo lahko privezovali lagodno tudi v večji količini. Ko hmelj doseže višino človeka, potrgamo najspodnejše liste najbolj spodaj, da s tem omogočimo prosto zračenje.

Če napade hmelj izredno škodljiva plesen (hmeljeva rja) takrat, ko cvetovi še niso godni za zorenje, potrgamo liste na trtah više. Rozge se tako okrepijo, nastavijo nove mladice in še vedno lahko upamo na srednji pridelek.



Risba št. 6

Začetek cvetenja se pokaže v juniju, avgusta pa nastopi zorenje, nakar se glavice zapro in tako najavljajo trgatev.

Ko obiramo hmelj, moramo predvsem paziti, da ne bomo nikoli porezali več trt, kot jih lahko tisti dan oberemo. Obran hmelj vselej takoj prenesemo v zračni prostor in ga na tla tako razgrnemo, da leži glavica poleg glavice. Če se tega navodila ne držimo, dobi hmelj rjasto barvo, pri varjenju piva manj izda, pivo samo pa je zoprnega okusa.

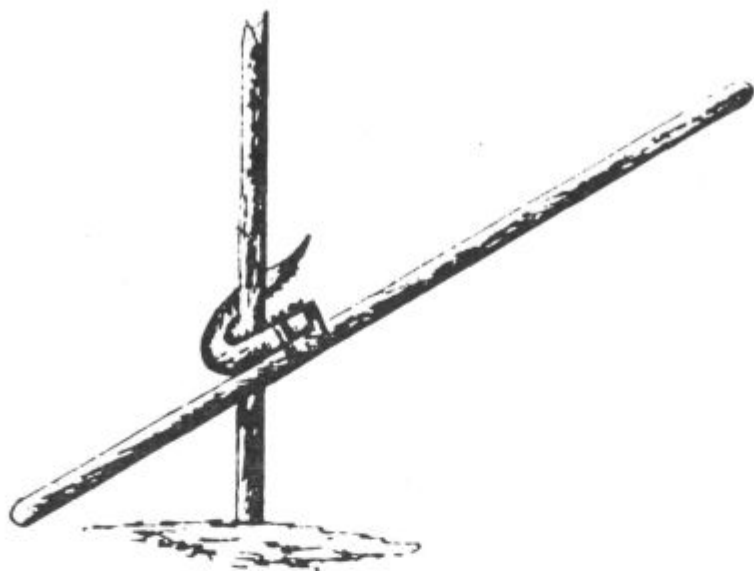
Pri obiranju hmelja gre en delavec naprej, da reže trte 6 palcev visoko nad zemljo in izvlači rante iz zemlje s trtami vred. Drugi delavec smuka raz rante hmeljevino. Tretji delavec pa razrezuje dolge trte na še krajše kose in s tem lajša trganje storžkov.

Če so rante preveč zabite v zemljo, uporabimo vzvod za izvlačenje rant, karšnega vidimo na risbi št. 7. Pri obiranju moramo paziti, da bo sleherni storžek imel pecelj, ker se sicer brez njega med sušenjem ospe.

Lese v sušilnici, ki jih mora biti zares čim več, ne smejo biti postavljene več kot 12 palcev nad tlemi.

Sušenje hmelja je eno glavnih opravil. Hmelj moramo najmanj dvakrat na dan obrniti in sploh tako dolgo obračati, da bo popolnoma suh.

Sušenju sledi še spravljanje hmelja v vreče, kamor ga stlačimo čim bolj na tesno.



Risba št. 7

Končno pripominjamo, da moramo hmeljnim rastlinam gnojiti vsako drugo leto, za kar je najbolj priporočljiv ovčji gnoj.

Resda lahko pognojimo ves nasad takoj jeseni, ob zadnjem obsepanju, vendar izda mnogo več gnoj, ki ga sleherni rastlini dodamo spomladi, ko prvič okopavamo.

Kdor želi nadrobnejše informacije o orodjih, ki smo jih opisali v tem sestavku, naj se obrne na gospoda tajnika c. k. Kmetijske družbe, pri katerem si lahko ogleda risbe teh orodij.

V Ljubljani, 20. novembra 1833

Ivan Gandini pl. Lilienstein,
sekretar Družbe.

* 1 čevelj je 0,304801 metra.

** 1 palec je 2,634 cm.

*** 1 seženj je 1,896 metra.

UPORABLJENI VIRI

- Bezljaj Fran: »Etimološki slovar slovenskega jezika« — Ljubljana — 1977.
- Breznik Anton: »Večna pratika« — Ljubljana — 1789.
- Cigale Matej: »Deutsch-slovenisches Wörterbuch« — Ljubljana — 1860.
- Gesenius W.: »Hebraeisches und Chaldeisches Handwörterbuch über das Alte Testament« — Leipzig — 1878.
- Gutsmann Oswald: »Deutsch-windisches Wörterbuch« — Celovec — 1789.
- Kidrič France: »Zgodovina slovenskega slovstva« — Ljubljana — 1929—1938.
- Mal Josip: »Stara Ljubljana« — Ljubljana — 1957.
- »Materiali vzhodnih, grških, rimskih in slovanskih slovstev« — Moskva 1855.
- Miklošič Franc: »Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum« — Dunaj — 1862 — 1865.
- Pohlin Marko: »Tu malu besedishe treh jesikov« — Ljubljana — 1782.
- Priločni slovar češkega jezika — Praga — 1941—1943.
- Slokan J.: »Bibliografija« — v knjigi XIX. kongres E. H. B. — Ljubljana — 1969.
- Slovenski biografski leksikon I.—XI. zv. — Ljubljana — 1925—1971.
- Stabej Jože: »Hieronym Megiser — Dictionarium quatuor linguarum« — Ljubljana — 1977.
- Štrekelj Karel: »Slovenske narodne pesmi« — II. zv., Ljubljana 1900.
- Valvasor J. V.: »Slava vojvodine Kranjske« — Ljubljana — 1689.
- Wasmer Max: »Rusisches Etymologisches Wörterbuch« — Heidelberg 1955.

Osebná poizvedovanja na filozofski fakulteti in biotehniški fakulteti ljubljanske univerze, Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ter Narodno-univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

PRAZGODOVINSKI GROB IZ ŠENTJANŽA PRI REČICI OB SAVINJI

Prve prazgodovinske grobne najdbe so bile odkrite že pred leti. Odkrili so jih slučajno ob rekonstrukciji ceste Mozirje—Radmirje.¹

V letu 1976 pa so pri gradbenih delih pri Ivanu Polaku, Šentjanž 13, parc. št. 1098 k. o. Šentjanž naleteli še na en žgan prazgodovinski grob.

Opis groba:

Grobna jama je vkopana v ilovnato zemljo. Grob je bil sestavljen iz kamnitih plošč. Dimenzije grobne jame so 125 × 110 × 50 cm. Tudi na dnu je bila kamnita plošča. Grob je bil pokrit s kamnito ploščo. Pokrov groba je bil 120 cm globoko v zemlji.

Kaj kmalu, ko je bil grob odkopan, je grobno jamo delno zalila voda. Fot. 1.

V grobni skrinji je bilo moč ugotoviti le 8 keramičnih posod.

1. Trebušata posoda na nogi, pečena iz rdeče žgane gline. Zgornji rob je močno zavihan navzven. Prehod iz vratu v rame je žlebičasto poudarjen. Največja periferija je skoraj bikonične oblike. Prstanasta noga je delno fragmentirana. Vel.: ohr. viš. 29,5 cm, premer ustja 19 cm, pr. največje periferije 31 cm., inv. št. 2298. sl. 1.

2. Bombastoovalen lonec iz rjavo žgane gline. Delno fragmentiran, zgornji rob je obrnjen navznoter. Dno je precej veliko in ravno.

Vel.: viš. 14 cm, premer dna 12,5 cm, premer največje periferije 21 cm, premer ustja 12,5 cm, inv. št. 2297. sl. 2.

3. Srednje velika posoda iz črno-sivo žgane gline. Je jajčastoovalne oblike. Dno je ravno, ustje je nekoliko zavihano navzven. Na največji periferiji so trije manjši plastični držaji.

Vel.: viš. 26 cm, premer dna 12 cm, premer ustja 20 cm, premer n. periferije 28 cm, inv. št. 2299. sl. 3.

4. Dva fragmenta zgornjega dela posode iz sivorjave žgane gline, mešane s kremencem. Nekoliko stanjšan zgornji rob je ravno odrezan.

Vel.: ohr. v. 19 cm, inv. št. 2302. sl. 4.

5. Skodela iz črno-sivo žgane gline, mešane s kremencem. Zgornji del se zapotegne v cilindrični vrat. Na klekasti največji periferiji so napravljene izbokline. Majhno dno je rahlo upognjeno navznoter.



Fotografija št. 1

Vel.: viš. 7,1 cm, premer ustja 13,85, premer najvišje periferije 16,5 cm., inv. št. 2312. sl. 5.

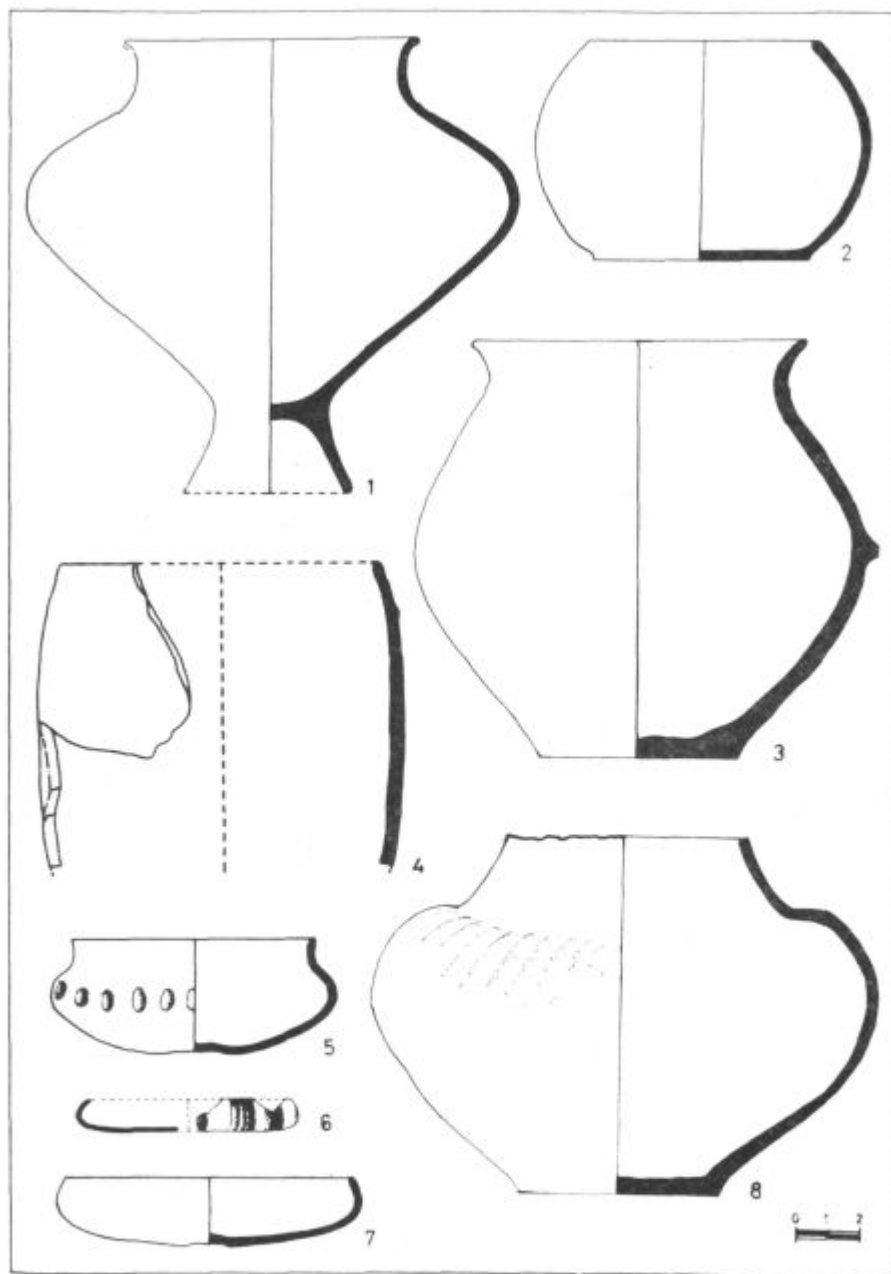
6. Fragment skodelice iz črne gline, mešane s kremencem. Na ramenu ima izbokline. Med izboklinami pa so po tri vertikalne kanelure.

Vel.: ohr. pr. 11,5, inv. št. 2301. sl. 6.

7. Plitka skodela iz črnosive žgane gline. Zgornji rob je nekoliko zavihan navznoter. Dno je nekoliko upognjeno navznoter. Na dnu je vrisan križ s po dvema črtama.

Vel.: viš. 5 cm, največja periferija 19,6 cm, inv. št. 2296. sl. 7.

8. Delno fragmentirana žara iz črnosivo žgane gline. Razmeroma majhno dno je ravno. Proti sredini se posoda močno razširi. Po ramenu, do največje periferije, je ornamentirana z globokimi poševnimi kanelurami. Prehod iz ramena v vrat je močno poudarjen. Del vratu in ustje sta fragmentirana.



Posoda, najdena v grobni skrinji

Vel.: ohr. viš. 23 cm, premer dna 12,8 cm, pr. naj. periferije 31,6 cm,
inv. št. 2300. sl. 8.

Pri novo odkritem grobu lahko ugotovimo, da je oblika groba identična grobu, odkritem že leta 1963. Oblika »grobne skrinje« je v prazgodovini dokaj redek pojav. Nekaj podobnega poznamo le z Bleda² in en osamljen primer z dvorišča SAZU v Ljubljani.³ Grob 92 z dvorišča SAZU se od groba v Šentjanžu loči v tem, da nima pokrova.

Od naštetih keramičnih kosov, mislim, da moramo posebej poudariti 3. Posoda na nogi je v inventarju prazgodovinskega gradiva pri nas dokaj redek pojav. Z Rifnika je ne poznamo. Take, kelihu podobne posode, poznamo z Vač.⁴ Podobne posode srečujemo tudi v Stični. Razlika je le v tem, da so stiške posode na nogi običajno ornamentirane,⁵ medtem ko na posodi iz Šentjanža nimamo ornamenta. Datirano je lahko v 6. stol. pr. n. št.

Tudi žari s poševnimi kanelurami na ramenu najdemo paralele na Vačah.⁶ Med inventarjem groba iz Šentjanža sta tudi dve posodi z nagubanim ostenjem. Podobne posode poznamo tudi z Libne⁷, kakor tudi z Vač.⁸

Vse našteje predmete lahko datiramo, podobno kot pred leti odkrit grob v konec 6. ali prvo polovico 7. stol. pr. n. št.

Očitno pa gre v našem primeru še za več grobov, zato bi bilo zelo zanimivo in koristno grobišče v celoti raziskati.

OPOMBE

¹ L. Bolta: Ilirsko grobišče v Šentjanžu pri Rečici. Celjski zbornik 1965, str. 295—301.

² S. Gabrovec: Prazgodovinski Bled. Dela SAZU 12., Ljubljana 1960, str. 38.

³ I. Puš: Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani. Razprave VII/1, Ljubljana 1971, str. 17. Tab. 53.

⁴ F. Stare: Vače. Arheološki katalogi Slovenije zv. 1, Ljubljana 1955, str. 61. Tab. XCVI. 1.

⁵ S. Gabrovec: Halštatska kultura v Sloveniji. Arheološki vestnik XV.—XVI., Ljubljana 1964-65. Tab. 7, sl. 1, 2, Tab. 11, sl. 2, 3, 5.

⁶ F. Stare: Vače. Tab. XCVII. sl. 8, 9.

⁷ M. Guštin: Libna. Brežice 1976, Tab. 31 sl. 8.

⁸ F. Stare: Vače. Tab. LXXXVIII. sl. 18, 20.

Risbe so delo Helene Zorenč. Fotografija: Zavod za spomeniško varstvo Celje.

ŽOVNEŠKO GOSPOSTVO V LUČI URBARJA IZ LETA 1550

V sestavku želimo opozoriti na urbar gosposčine Žovnek iz leta 1550. Original je v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, njegovo fotokopijo pa hrani Zgodovinski arhiv v Celju. Urbar je bil, kakor razberemo iz naslova, sestavljen v času, ko je gospostvo upravljal Pongrac Schrattenbach (v literaturi tudi Schrottenbach).

Navedeni vir sam po sebi izpričuje le trenutno posestno stanje te pomembne gosposčine v Savinjski dolini, čeprav moramo takoj dodati, da podoba gospodarskega stanja tudi ni popolna, ker je navadno v urbarjih popisana le posest, ki je zemljiškemu gospodu v času, ko so urbarje ponovno sestavljali, prinašala dohodek. Zemljiški gospod je namreč često dele posesti s podložniki vred dajal v najem, zastavo ipd. drugim zemljiškim gospodom, celo v primeru, če ni bil sam lastnik gospostva (prim. 1., str. 26). Popis kmetij in naselij v našem urbarju, pa popis naselij v urbarju iz leta 1524 (prim. 2., str. 38), potrjuje to ugotovitev, kajti primerjava v obeh virih navedenih vasi in zaselkov se ne sklada v celoti. Podoba tudi ni povsem zaokrožena, ker urbar ne navaja posebej vseh zemljišč, ki jih je graščina obdelovala v lastni režiji.

V tem prispevku bomo zato prikazali obseg zemljiške posesti gospostva Žovnek, ki je navedena v urbarju, njeno razprostranjenost, število podložnikov, višino in vrste dajatev, ob tem pa skušali izluščiti nekatere elemente, ki ponazarjajo gospodarsko stanje gosposčine na eni, kakor gospodarske in socialne razmere njenih podložnikov na drugi strani. Vse, kar bomo zapisali, izhaja iz navedenega vira, zaradi tega bomo opustili običajni spremni aparat z opombami in le kolikor in kjer bo potrebno opozorili na primerjalno literaturo.

Oris nima ambicije prikazati zgodovino gosposčine, ker bi za to pač bilo potrebno zbrati urbarialno in listinsko gradivo v večjem obsegu, za kar pa v kratko razpoložljivem času ni bilo možnosti, ker je velika večina gradiva v tujini.

S podrobnejšo obdelavo in objavo enega samega vira želimo zaradi tega posredovati le nekatere dodatne drobce iz življenja savinjskega kmeta v 16. stoletju, hkrati pa prispevati nov kamenček v mozaik preučevanja

naše gospodarske in socialne preteklosti, ki je predmet zanimanja slovenskega zgodovinarja v novejšem času.

* * *

Čeprav bo glavni interes posvečen konkretnemu zgodovinskemu viru, je treba grad in gosposčino Žovnek vendarle vsaj v uvodu vključiti v zgodovinski okvir, četudi le v najbolj skopih potezah.

Grad je bil zibelka Žovneških gospodov, poznejših grofov in knezov Celjskih. Nameščen je jugozahodno od Braslovč na stožčastem hribu, ki se naslanja na Dobrovlje in je dobro obvladoval ravnino pod seboj. Ime pokrajine in gradu izhaja nemara od reke Savinje (Soune), po gradu pa se je poimenovala tudi ena najpomembnejših rodbin v pokrajini — Žovneški (»von der Sann«). Ime gradu se v virih pojavlja v zelo različnih oblikah, pri čemer gre bolj za nedoslednost v zapisu kakor za spremenjeno identiteto. Tako npr. srečujemo imena Sonhec, Sonnekke, Suonek, Sewenekke, Sewnegk, Saunek . . . (prim. 3., str. 148). Samo v našem urbarju imamo več zgledov različne pisave imena, npr. Saunegckh, Sannegg, Sanneckh, Saineckh, celo Schaineckh, itd.

Prvi omenjeni Žovneški je Gebhard I., ki med leti 1123 in 1144 nastopi kot priča v listinah (4., str. 191). Grad je prvič omenjen leta 1173, ko je bil v rokah njegovega sina Gebharda II. Konrad Žovneški je leta 1237 od oglejskega patriarha dobil patronat nad veliko braslovško župnijo in zavetništvo nad podložniki v pogledu krvnega sorodstva. Njegovi sinovi Gebhard III., Konrad II., Leopold III. in Ulrik I. so navezovali rodbinske stike s pomembnimi fevdalnimi družinami ter tako krepili svoj lastni pomen in vpliv. Še pred pridobitvijo Zgornjega Celja so gospodje Žovneški združili v svojih rokah pomembne gradove v zahodnem delu Spodnje Savinjske doline (5., str. 26). Ulrikov sin Friderik je posest še povečal. Pomembno leto je bilo 1322, ko je po dedni pogodbi nasledil posest izumrlih grofov Vovbrških. Dobil je Mozirje in Šoštanj, nekaj pozneje (1331, 1333) pa še Celje, kamor so Žovneški prenesli svoj sedež. Začelo se je obdobje hitrega vzpona ter združevanja obsežnih posesti v njihovih rokah.

S smrtjo zadnjega Celjana 1456 je njihova velika posest, po vmesnih borbah za dediščino, prešla v roke deželnih knezov Habsburžanov. Med drugim so dobili tudi matični grad Žovnek s priključeno posestjo. Niso pa je obdržali združene, pač pa so jo dajali v najem, zakup, zastavo, zaradi denarnih težav, a pozneje, zaradi vodenja velike »svetovne« politike, so jo začeli tudi prodajati. Tudi na Žovneku so Habsburžani postavljali svoje oskrbnike ali najemnike, ki so se precej naglo menjavali (2., str. 36, 37 in 4., str. 192). V začetku 16. stoletja je grad upravljal Ahacij Schrott pl. Kindberg, ki je za njegovo popravilo in utrditev porabil veliko denarja. Leta 1532 so s posebnim pismom celo določili, da najemne pogodbe ni mogoče preklicati, dokler ne bodo dohodki pokrili tako najemnine, kakor vseh gradbenih stroškov. Naslednje leto je grad prizadel še požar. Konec 16. stoletja (okrog 1600) je nadvojvoda Karel prodal gospostvo Adamu Schrottu, ki je tako postal prvi pravi lastnik gradu. Bil je protestant. Zašel pa je v denarne težave in je Žovnek skupaj z gotoveljskim uradom že leta

1605 prodal Ivanu Sigmundu pl. Wagensbergu. Wagni so posest s presledki imeli v rokah pretežni del 17. stoletja, pozneje baron Leopold pl. Curti, dokler je ni 1816 kupil Jožef Čokl pl. Ruhethal (4., str. 192). Ta je domovanje v gradu opustil in zgradil v dolini graščino Novi Žovnek (Ruhethal). Ker so za gradnjo novega dvorca uporabljali material starega gradu, je le-ta hitro propadel.

Demmerchut Das urbar der
 amötter des gyltes Sämmerck
 gietterdar 7 bmed Amöt
 präßberg. Beschryben
 in hangrahen Sch
 rattenpach verb.
 aktung des
 1550
 Jans

Faksimile prve strani urbarja, kjer zveemo, da je bil sestavljen leta 1550 za tri žovneške urade pod upravo Pongraca Schrottenpacha

Vrsto raznih najemnikov in zakupnikov gradu moremo na podlagi našega vira dopolniti z novim imenom, t. j. Pongrac Schrottenbach. Gotovo je pripadnik iste schrottenbachovske rodbine, ki je bila pozneje povezana z velikim uporom savinjskih kmetov leta 1635. Pongrac Schrottenbach je leta 1554 kupil heckenberško gospostvo, njegov sin Maksimilijan pa je že leta 1565 gospodaril tudi na Ojstrici in od 1588 na celjskem gradu (6., str. 229).

Fevdalna doba gosposčine Žovnek se je končala kot drugod z zakonom o kmetiški odvezi leta 1848, ki je takratnemu lastniku Jožefu Krügerju-Schuhu priznal 55.972 goldinarjev odškodnine.

Podobno kot druga posvetna in cerkvena plemiška posestva, je bilo tudi žovneško zemljiško gospostvo razdeljeno na urade. Delitev na tri urade: Gotovlje, Žovnek in Mozirje ima svoj izvor še v časih celjskih grofov. Posest v žovneškem uradu je bila njihova stara alodialna posest, medtem ko so si Gotovlje in Mozirje pridobili kasneje. Deželni knez jih je po izumrtju celjskih grofov združil v žovneškem gospostvu (4., str. 202). Zgodovinsko utemeljena razdelitev je imela gotovo pozneje tudi praktičen pomen, kajti graščinski so tako laže upravljali svoje gospodarske zadeve. Vsak urad (Ambt) je imel tudi lastno deželsko sodstvo, ki je bilo omejeno na točno določen in v urbarju popisani sodni pomerij. Žovneški in mozirski urad sta se stiskala, gotoveljski pa je bil enklava zase.

Meje uradov so po navedbi v urbarju potekale takole:

G o t o v l j e : žalska trška vrata ob župnišču, obzidje pod Tomičevo hišo na Frengi, po sredini deželne ceste proti Šempetru v Savinjski dolini, do kamnitega križa na polju ob odcepu ceste na Polzelo, odtod naravnost čez polje do Podloga, nad hišo Klemena Šusterja, čez Ložnico in Tirberg, preko Gradišča do kmeta Miklavža Maroka, odtod na Trate, na grič Rupe, poleg studenca, skozi gozd Morkenšek in spet od tamkajšnjega studenca dalje med Podvinom in vasjo Ložnico do Frenge v Zalcu.

Ž o v n e k : meja se je začela ob izlivu Boljske v Savinjo pod Šempetrom, tekla ob Boljski navzgor do izliva Tudruščice pod Čepljami, na hrib Tudruš, dalje do vrha, kjer stoji cerkev Naše ljube Gospe, čez Jugovnikova polja, na Zahajski hrib, v grapo Suho do skale Ročevice, ob jezu Jakoba Rogla čez Dreto in Tatenfeldova polja do Savinje pri Vrbovcu, kjer se stika z mejo mozirskega urada in gre nato po reki navzdol spet do izhodišča meje pri izlivu Boljske.

M o z i r j e : začetek je bil ob izlivu Pake v Savinjo, nato ob Paki do prvega mlina, čez rečiško polje in slovenjegraški hrastov gozd na stari Tabor, v grapo in naprej do cerkve sv. Antona, odtod do opuščene kmetije Na sedlu, čez Hudi potok v smeri ceste na Polanjek, Jasno raven, Rechtberg, Preval, do živinske staje na Smrekovcu, pod Brložnikovo košenico Koprivnico, na Malo raven, Črni vrh, Kal, Medvedjak, čez Ceršakovo košenico v dolino Suhe, čez Križnik, nad Prihovo do lipe in potoka ter po njem do Savinje pri Vrbovcu in po reki navzdol do izliva Pake.

V okviru posameznih uradov so bila naselja, v katerih so živeli domači in v veliki meri tudi podložniki drugih gospostev. V ravninskem svetu so bila ta že prave vasi z izoblikovanimi imeni, drugod manjši zaselki ali skupine hiš, v hribovitem svetu pa so bile posamezne osamljene kmetije. Če bi hoteli podati kolikor toliko popolno podobo o velikosti posameznih naselij, številu prebivalstva itd., bi morali razpolagati z vrsto urbarjev in drugega gradiva vsake zemljiške gosposčine, ki je imela svoje podložnike na ozemlju, ki je v upravno-sodnem pogledu spadalo pod jurisdikcijo določenega gospostva. Na žovneškem teritoriju so imeli svojo posest podložniki precejšnjega števila sosednjih gosposk, nekateri pa so bili podložni celo bolj oddaljenim. Za primer navajamo, da je bil v Bralslovčah sedež urada gornjegrajskega samostana s številnimi podložniki

v vaseh obsežne braslovške župnije, čeprav so bili sami tržani žovneški podložniki (7., str. 494, 495 in 10., str. 287 sl.). Iz urbarja ojštriške gospoščine iz leta 1587 (original je v Arhivu Slovenije, fotokopija v Zgodovinskem arhivu v Celju) bi mogli sliko tudi nekoliko dopolniti, ker našteva svoje urbarialne podložnike, zraven pa še nekatere druge, ki so imeli do nje samo določene obveznosti, živeli pa so tudi na žovneškem teritoriju. Enako velja tudi za naš urbar, ki omenja tuje podložnike na svojem območju, so pa opravljali posamezne služnosti tudi Žovneku. Vse kaže, da je poleg obeh trgov bila najbolj žovneška vas Prekopa, tudi dobroveljsko področje v širšem smislu se priključuje, drugod pa je prišla do polne veljave fevdalna razdrobljenost in pripadnost vaščanov različnim gosposkam. Za Gomilsko, ki je bilo sicer že izven meje žovneškega urada, navaja ojštriški urbar naslednje podložnike: ojštriških — 12, gornjegrajskih — 8, preboldskih — 12, polzelska (Šenek) — 2, celjske 3, žovneška — 2 (v našem urbarju so trije), slovenjegraški — 1 in Zwiklov (?) — 1, skupaj 41 podložnikov, kar bi bila verjetno že precej popolna podoba vasi. Stanje je bilo podobno tudi v drugih naseljih in je tako razumljivo, zakaj so poskusi teh vrst rekonstrukcij razmeroma težavni, ob pomanjkanju virov pa skoraj nemogoči. Poleg teh zemljiških gosposk so imeli v žovneškem uradu svoje podložnike še: Heckenberg (Stopnik), Špital v Celju, Laško, Šoštanj, Vrbovec, Teharje itd. Zemljiški gospodje so bili tudi župniki v Žalcu, Preboldu, Šmartnem ob Paki in na Vranskem. Nič manj pestro ni bilo stanje v mozirskem uradu, kjer naš urbar našteva pri žitni desetini na žovneškem teritoriju naslednje, predvsem tudi tuje podložnike: urad v Mozirju (71), Žovnek (12), Vrbovec (36), Gornji grad (45), Rudenek (21), Marenberg (13), Prebold (13), Šoštanj (13), Špital v Celju (11), Minoriti v Celju (2), Opatija v Celju (7), župnik v Mozirju (6), župnik



Grad Žovnek okrog 1680 (po Kischerju, foto V. Berk)

v Novi cerkvi (1), Dobrna (10), Schwartzenstein — Gradič (1), župnik v Braslovčah (2), Šenek (2), Teharje (1), Heckenberg — Stopnik (2) in Turn pri Velenju (1).

Urdom so načelovali uradniki-oskrbniki, ki jih pa naš urbar ne izkazuje posebej, prav tako ne, kakšno odškodnino so dobivali za svojo službo, ki je imela v glavnem gospodarski značaj, čeprav so izvrševali tudi nižje sodstvo. V Mozirju je naveden uradnik (Ambtman), ki je izkoriščal kmetijo (Untternn Stainn), zaradi pobiranja desetine pa je bil oproščen vseh dajatev. Če je imel še druge ugodnosti (določene dajatve od kmetov ipd.), ne vemo. »Ambtman« je živel v tem času tudi v Rakovljah, verjetno je bil gornjegrajski, ker ni bil žovneški urbarialni podložnik.

Gospodarsko upravni organi v vaseh ali skupinah vasi so bili župani (suppan). Omenjeni so v Gotovljah, Šentrupertu, Gomilskem, Prekopi in Skornem. Ni povsem gotovo, če lahko v vseh primerih v imenu »suppan« vidimo tudi funkcijo župana, ki jo je le-ta opravljal za graščino, zlasti še, ker je v tem času lahko beseda pomenila že čisto navaden priimek. Izvor iz funkcije pa je nedvomen.

Župani ali drugi uradniki so sklicevali letne zборе — pravde ali večje (tudi večkrat), na katerih so obravnavali za sosesko življenjsko važna vprašanja, razsojali v sporih, kaznovali krivce, določali red na njivah, pašnikih in v gozdovih, skrbeli za pravilnost meja, za vzdrževanje ograd, določali pašo, razporejali delo na polju in tlako, urejali čiščenje voda in jarkov, skrbeli za pravilnost mer in uteži, skrbeli za higienske razmere itd. Ker je bilo treba graščinske predstavnike ob pravnih ali večjih primerno pogostiti, je razumljivo, da je bilo to združeno z dodatnimi obveznostmi za podložnike. Zelo verjetno je, da so jih v našem primeru že spremenili v denarno dajatev. Denar za pisarja (Schreibpffenning) in zbrovalni denar (Wedschengelt) sta najbolj stalna dajatev, ki so jo brez izjeme plačevali vsi urbarialni podložniki.

Zdi se nam, da ni brez pomena združevanje posameznih naselij na ta način, da je v urbarju za nekatere skupaj zapisana vsota dajatev. Kako so te enote združene v urbarju, je razvidno iz naše tabele dajatev, kjer so te vasi in zaselki natisnjeni skupaj z manjšim presledkom. Možno je, da je posamezna vas, ali več vasi skupaj, predstavljala posebno enoto za pobiranje dajatev, za kar je bil zadolžen poseben graščinski človek (župan ali drug uradnik).

Na graščinski zemlji je v veliki večini živel enoten podložniški razred, le v manjši meri so bili to svobodni ljudje. Zemljo so imeli kmetje že skoraj v celoti v dednem zakupu, saj bi samo za enajst posestnih enot (kmetij) mogli sklepati, da so bile v časovno omejenem zakupu, kar je komaj dva in pol odstotka.

Sodeč po pretežno že izoblikovanih priimkih, so bili podložniki z redkimi izjemami slovenskega rodu. Lepi slovenski priimki (Zablatnik, Ilovnik, Šumečnik, Poljanšek, Vrhovnik, Lopatnik, Hribernik, Bukovnik, Kopač, Trdogaj, Podpečan, Vodovnik, Brložnik, Goličnik, Podojsteršek, Počivavnik, Razpotnik, Konečnik, Grmadnik, Zabrežnik, Planinšek, Hrašan, Brdovnik, Podtovstnik, Laznik itd., itd.) so predvsem v mozirskem uradu. V tem pogledu bi lahko bil urbar vir za posebno onomastično razpravo.

V veliki meri so izoblikovana že tudi krajevna imena. Nastopajo skoraj izključno v nemški obliki, kar je razumljivo. Lokacija v največ primerih ni problematična, teže je z nekaterimi ledinskimi imeni, kjer puščamo nekaj vprašanj raje odprtih.

V urbarju je vpisana vas z imenom Schalckhendorff (tudi Schalldorf). Ignac Orožen jo je enačil s Čepļami (2., str. 38), po njem tudi Rajko Vrečer (11., str. 37). V resnici gre za Kaplo, kar nam potrjuje tudi stara zemljiška knjiga, ki po istem vrstnem redu našteva urbarialne podložnike v Kapli, ne pa v Čepļah. V tej knjigi iz začetka prejšnjega stoletja so se ohranila še nekatera domača imena, ki jih omenja že naš urbar (npr. Kralj, Fajdiga). Enako locira kraj tudi Koropec (6., str. 220 sl.). Arendorff (tudi Arndorff in Orendarff) je nedvomno Orla vas, ne pa Arja vas (11., str. 44), ker Žovnek v Arji vasi ni imel podložnikov, pač pa le v Orli vasi, kar dokazuje tudi stara zemljiška knjiga. »Katzenstein« lociramo na območje Dobrovelj oziroma jugozahodnega Podvrha. Tamkajšnji podložniki so večinoma navedeni le z ledinskim vzdevkom (npr. Urban, Simon in Benedikt »im Thall« = »v Dolu«), Peter Jugovnik je imel domec blizu cerkve sv. Martina, naveden pa je še kmet Turnšek (12., zemljevid). Verjetno gre pri tem imenu manj za geografski pojem in bolj za nekdanje podložnike gradu Katzenstein severozahodno od Šoštanja (4., str. 207 sl.). »In der Khripenn« postavljamo v Jeslane (staro ime tudi Jasle, die Krippe = jasli, obrežni nasip) na mozirsko stran Dobrovelj. Lokacijo potrjujejo tudi temu sledeči kraj, ki je enkrat zapisan kot »Nablatini«, drugič »Zu Nadablatini« (kmet »Nicla Zu Nadablatini« = slov. Na Dobladini). Nedvomno gre za Dobletino pri Nazarjah. Tu je omenjena tudi kmetija Jakoba Rogla in njegov mlin na Dreti. Unntern Stainn je nekje v neposredni bližini Mozirja ob bregu Savinje, Der Hoff zu Arlach in Am Khreutz bo treba locirati verjetno v zaledje Rečice in Prihove v smeri Radegunde. Pri Obramljah tudi ne gre za braslovške Obramlje, marveč je kraj nekje blizu Skornega. Za jugovzhodna pobočja Golt v nekoliko višjih legah so bile značilne že samotne kmetije, prav tako na severovzhodu, kjer je že prehod na šoštanjsko stran. Tu so kmetje navedeni navadno le z imenom in vzdevkom, npr. Blaž Na koncu (= Konečnik), Jurij Pod vrati, Jernej Na roženici itd.

STRUKTURA POSESTNIH ENOT

Zemljiška struktura je prikazana po naseljih v posebni razpredelnici. Kakor povsod, je bila osnovna posestna enota tudi tu kmetija (huba). P. Blaznik (8., str. 1 sl.) jo opredeljuje kot »... poljedelski gospodarski obrat na rodbinski podlagi s tolikšnim obsegom, da je ustrezal vzdrževanju poprečne kmečke družine v širšem razponu in je zmožal predpisane obveznosti.« Individualna so postala navadno le polja oziroma obdelovalne površine, drugi kompleksi so bili še prepuščeni v uživanje vaški srenji, za kar je gosposka odmerjala podložnikom določene služnosti, medtem ko je veliko večino gozdov zadržala zase (9., str. 130).

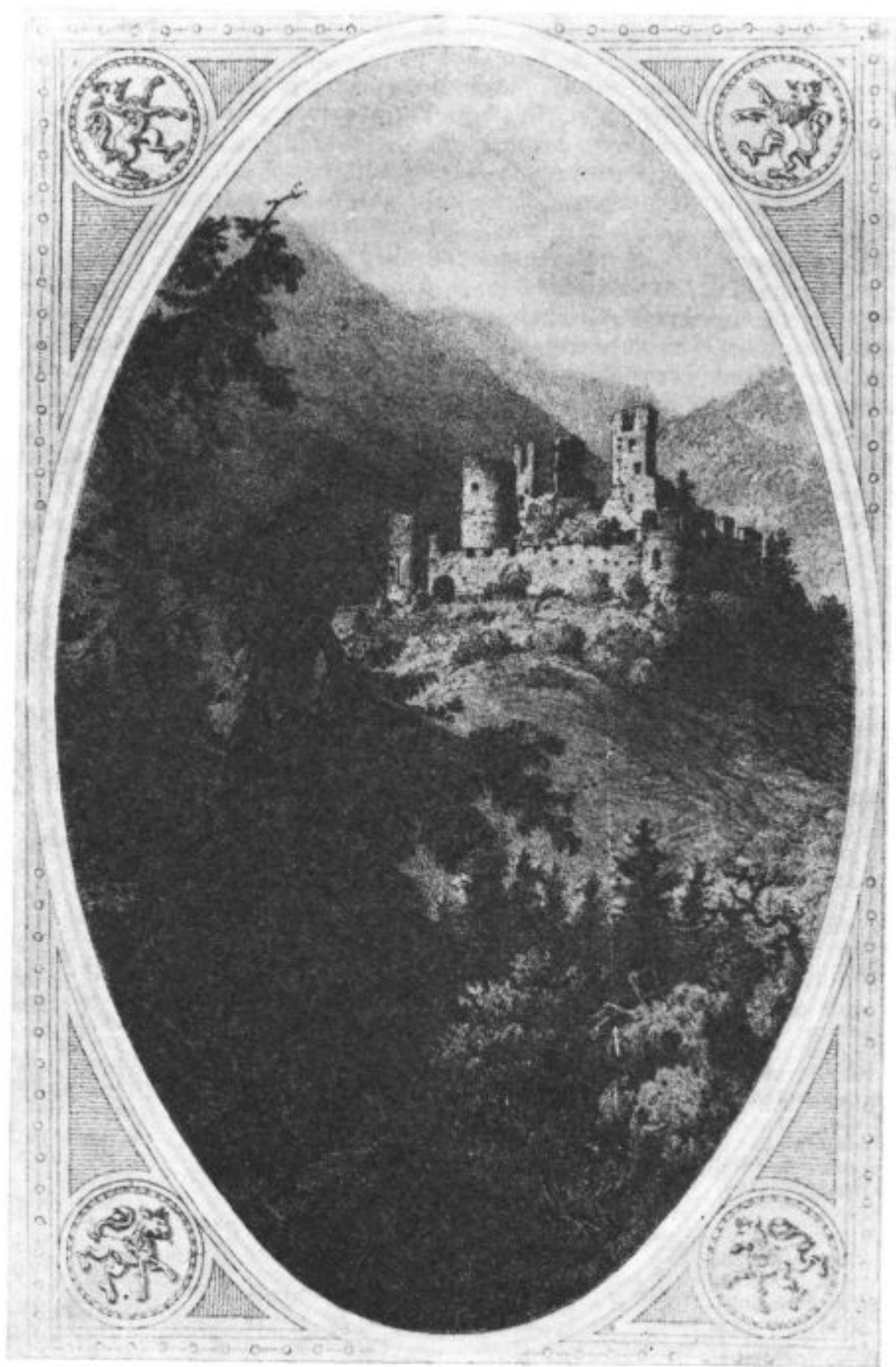
STRUKTURA POSESTNIH ENOT ŽOVNEŠKE GOSPOŠČINE

URAD Naselje, zaselek	Kmetije	Polovične kmetije	Opustele kmetije	Domci	Polovični domci	Dvorci	Njive	Travniki	Vrtovi	Mlini	Ostalo	Skupaj	Število uporab- nikov
URAD GOTOVLJE													
1. Gotovlje	14	1	—	1	—	—	2	—	1	—	—	17	10
2. Zalec	4	1	—	11	—	—	—	—	5	1	—	24	14
URAD ŽOVNEK													
1. Braslovče — trg	—	—	—	29	2	—	4	—	—	1	—	36	19
2. Male Braslovče	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3
3. Trnava	9	—	2	—	—	—	5	—	—	—	—	16	7
4. Šentrupert	7	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	9	8
5. Kapla	7	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	8	8
6. Latkova vas	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
7. Orla vas	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	7	5
8. Ob Savinji	3	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1 brv	6	4
9. Zgornje Gorče	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
10. Spodnje Gorče	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2
11. Kamenče	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	3	2
12. Gomilsko	1	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	4	3
13. Glinje	9	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	12	9
14. Zakl	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
15. Groblje	1	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	4	3
16. Rakovlje	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
17. Prekopa	14	1	1	7	—	—	—	1	—	—	—	24	20
18. Katzenstein	3	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	9	6
19. Podvrh	9	1	7	2	—	—	—	1	—	—	—	20	11
20. Podgorje	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
21. Dobrovlje	26	1	12	—	—	—	2	—	—	—	—	41	23
22. Jeslane	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4
23. Dobletna	3	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	5	3

Zaradi intenzivnejše obdelave zemlje, možnosti preživetja z ne-agrarno dejavnostjo, končane načrtne kolonizacije, rasti prebivalstva ipd., se je začel proces postopnega drobljenja kmetij, ki je dobil velike razsežnosti že precej pred 16. stoletjem. Tega pojava naš vir ne izkazuje v večji meri, saj je poleg 270 celih kmetij (tudi opustele) navedenih le trinajst polovičnih, kar je zelo malo. Polovične kmetije urbar izrecno navaja, drugače bi mogli tudi v marsikateri kmetiji glede na različno višino (posebej denarnih) dajatev videti manjšo enoto od cele kmetije. Prej bi mogli celo reči, da je bil številnejši pojav kopičenja posesti v enih rokah. Iz urbarja je možno razbrati, da je gosposka v nekaterih primerih naselila izpraznjeno kmetijo (pušča, pustota) z novim podložnikom, v drugih pa so jo dobili sosedni kmetje, ki so si na ta način izboljšali življenje in dohodke, ker je to zanje pomenilo dodatno posest, saj so svojo kmetijo že imeli. Od 47 opustelih kmetij jih je zemljiški gospod le pet oddal novim podložnikom, eden je sam imel tri take kmetijice (huebl), ena je bila leta 1550 neoddana in jo je graščina imela sama, 38 opustelih kmetij pa je bilo v rokah sosednih kmetov, ki so jih obdelovali poleg svoje kmetije. Razumljivo je, da jih je zemljiški gospod želel ponovno zasesti, ker bi drugače od njih ne imel dohodka. Sodimo, da je imela gosposka z oddajo opustelih kmetij novim podložnikom težave, ker bi jih drugače ne dajala kmetom, ki so svojo kmetijo že imeli. Služnosti so v tem primeru bile znatno manjše. Urbar namreč izkazuje, da so uporabniki opustelih kmetij in zemljišč dajali samo nižji denarni davek, kvečjemu še male dajatve in le v dveh primerih opravljali znižano tlako.

Največ opustelih kmetij je bilo na področju Dobrovelj in v nekaterih drugih hribovskih zaselkih, v ravninskem svetu pa je bilo njihovo število majhno. Nastajanje opustelih kmetij so na splošno povzročale kužne bolezni, naravne nesreče, spopadi med plemiči in vojna pustošenja nasploh. Vzroki za opustelost naših hribovskih kmetij bodo najbrž drugačni in jih moramo pripisati slabši rodovitnosti, manjši donosnosti zaradi izčrpanosti zemlje, ko kmet ni zmožgal več predpisanih dajatev, ipd. (7., str. 481).

Do združevanja več posestnih enot v rokah enega podložnika ni prišlo le s podeljevanjem opustelih kmetij. Prav nič redko ni, da je en kmet sedel na dveh kmetijah ali pa si je h kmetiji priključil kakšno drugo enoto (domec, njivo, vrt itd.). Mogoče je najbolj izrazit primer Lovrenca Rutnika na Dobrovljah, ki je imel tri prej ločene kmetije, zraven pa še dve opusteli kmetiji. Pojav združevanja zasledimo prav tako v trških naseljih. Tako so v Braslovčah imeli trije tržani v svojih rokah po tri domce, eden pa celo štiri. V Mozirju je imel tamkajšnji župnik Viljem Schwab štiri domce, eno polovično kmetijo in en vrt. Poleg prevladujočega podložniškega kmečkega stanu so zemljo imeli v posesti tudi svobodni ljudje, ki so jo obdelovali z mezdnimi delavci in hlapci kot stalnimi pomočniki. Med njimi so bile tako posvetne kot cerkvene osebe (9., str. 131). V našem urbarju je zanimiv primer nekega Boltežarja Kacijanarja (Catzianner), ki je imel obsežno posest (več kmetij in drugega) v Gotovljah, Zalcu, Podvrhu in na Dobrovljah. Oseba z enakim imenom in priimkom je sodelovala pri rešitvi Dunaja leta 1588 (13., str. 204). Verjetno so se jim tudi na našem



Razvaline Zovneka okrog 1880 (po Janischu, foto V. Berk)

obravnavanem področju pridruževali že nekateri bogatejši kmetje, ki pa so bili še nesvobodni.

Posebno posebno enoto predstavljajo v urbarju tako imenovani domci, ofštati ali oštati (Hoffstat, Hofstadt). Prevladujoča oblika so bili v trških naseljih (Zalec, Braslovče, Mozirje), kar je razumljivo, saj je ta enota imela za razliko od kmetije zelo malo zemlje in so se imetniki domcev preživljali že pretežno z neagrarno dejavnostjo. Poleg tega, da so obdelovali skromno odmerjeno zemljo, so se ukvarjali z obrtjo, podeželsko trgovino, tovorništvom ipd. (9., str. 132).

Druge gospodarske enote so še dvorci (Hoff), ki jih je navedenih pet. Po višini dajatev sklepamo, da gre v tem času v bistvu za večjo kmečko posest, katere posestniki so se prav tako uvrščali v enoten podložniški razred. Preostale enote so posamezne njive, travniki in vrtovi, ki so jih na ta ali oni način odcepili od večje združene posesti in oddajali v obdelovanje poedinim podložnikom kot dodatno zemljišče. V tabeli so posebej navedeni še tisti mlini, ki so jih imeli žovneški urbarialni podložniki zraven kmetije, medtem ko so drugi mlini, v glavnem tujih podložnikov, izkazani posebej.

URBARIALNE DAJATVE

Odškodnina za zemljo, ki jo je uporabljal in užival podložnik, so bile določene letne denarne in naturalne dajatve ter druge služnosti zemljiškemu gospodu, medtem ko je le-ta nad njim izvrševal sodno oblast in si ga podrejal tudi v drugih pogledih.

Pregled rednih urbarialnih dajatev po posameznih vaseh in zaselkih prikazuje razpredelnica. Pri tem je treba povedati, da se ta pregled ne ujema v celoti s seštevkom posameznih vrst dajatev po poedinih uradih, ki ga je opravil pisec urbarja in je prikazan tukaj v nadaljevanju. Razlika je posledica računskih napak, ki so številne. Sumarni pregled dajatev po uradih dajemo zaradi boljše primerjave:

Vrsta dajatve	Gotovlje			Žovnek			Mozirje			Skupaj		
	gld	kr	pf	gld	kr	pf	gld	kr	pf	gld	kr	pf
Denarni davek	26	33	2	175	6	1	89	4	1	290	44	—
Pšenica (v škafih)	88			401			14	1/2		503	1/2	
Rž (v škafih)	34			130			206	1/2		370	1/2	
Oves (v škafih)	63			580	1/2		224	1/2		868		
Proso (v škafih)	3			—			98			101		
Ovce	—			34	1/2		77	1/2		112		
Jagnjeta	—			—			5			5		
Predivo (v čehuljah)	1			147	1/2		156	1/2		305		
Kopuni	—			61			22			83		
Kokoši	1			458	1/2		111			570	1/2	
Jajca	11			1.701			892			2.604		
Svinjska plečeta	—			—			6			6		
Vosek (v funtih)	—			2			41			43		
Sir (v hlebcih)	—			1.473			3.047			4.520		
Loden (v vatlih)	—			—			17			17		
Mošt ali vino (v vedrih)	—			238			17	1/2		255	1/2	
Klobase	30			152			82			264		
Pogače	30			152			82			264		

Denarne dajatve navaja urbar po pravilu v dvojni veljavi, tako imenovanem črnem in belem denarju. Vedno so preračunane iz črne v belo veljavo v razmerju 4:3. Vsi opisani zneski so prikazani v beli (srebrni) veljavi.

Za oddajo žita so uporabljali v tem času graščinsko mero — škaf. Za vse urade je veljalo, da je znašal tretjino celjskega mernika. Ker je celjski mernik držal približno 78 litrov, je graščinski škaf imel okrog 26 litrov. Izjema v žitni meri je veljala za podložnike v Prekopi, v žovneškem uradu in Pustem polju v mozirskem, kjer so uporabljali še manjšo mero, približno 20 litrov — držala je le četrtino celjskega mernika. Urbar nam ne pove, če so se posluževali zvrhane ali izravnane mere, sodimo pa lahko, da v času zapisa tega urbarja žitne dajatve niso bile pretirane.

Ker so dajatve razvidne iz razpredelnic, jih ni potrebno še posebej razčlenjevati. Zabeležimo pa, da so žito dajali vsi uporabniki kmetij, izjema so bile opustele kmetije, kjer so poleg denarja bile običajne male dajatve (pogača, klobasa) ter posamezne enote (njiva, vrt), za katere so uporabniki navadno plačevali le v denarju. Prav tako so imetniki domceev služili le v denarju in malih dajatvah, največkrat perutnino.

Pšenica je bila prevladujoča obveznost v ravninskem svetu gotovljskega in žovneškega urada, ki jo je v mozirskem skoraj v celoti zamenjala rž, prav tako tudi na Dobrovljah. To gotovo delno kaže tudi na razširjenost kulture obeh žitaric. Oves nastopa kot dajatev in verjetno tudi kot kultura dokaj enakomerno na vsem ozemlju. Proso se pojavlja kot dajatev le v mozirskem uradu. Odsotnost drugih vrst žitaric v dajatvah še ne pomeni, da jih niso gojili. Ječmen in ajda sta omenjena pri žitni desetini, možno pa je tudi, da so katero izmed naturalnih dajatev že zamenjali z denarno.

Kultura lanu in njegova domača predelava je v žovneškem in mozirskem uradu izpričana s kar pogosto dajatvijo prediva. Enota dajatve je bila čehulja (Hartzechling), ki je po posebni zaznambi v urbarju morala tehtati en funt (= 0,56 kg).

Mimo rednih urbarialnih dajatev, ki so prikazane v tabeli po naseljih, so žovneški pa tudi nežovneški podložniki imeli do graščine posebne obveznosti, bodisi kot odškodnino za nekatere posebne pravice, ali je šlo za posebno kategorijo podložniške odvisnosti ali za posebne služnosti, ki v tabeli niso izkazane.

Skupino zase so sestavljali mlinarji in lastniki valjalnic domačega platna, ki jih urbar posebej navaja v žovneškem in mozirskem uradu.

Pregled njihovih dajatev:

	Žovnek	Mozirje
Denarni davek	8 gld, 14 kr	— gld, 2 kr, 2 pf
Oves (v škafih)	4 1/2	—
Vosek (v funtih)	3	15
Kopuni	12	20
Kokoši	2	—
Klobase	1	1
Pogače	1	1

PREGLED URBARIALNIH DAJATEV PO NASELJIH

URAD Naselje, zaselek	Stevilo zavezancev	Pšenica	Rž	Oves	Proso	Laneno predlvo	Ovce	Kopuni	Kokoši	Jajca	Str	Klobase	Pogače	Vosek	Loden	Male dajatve		Denar za pisarja	Zboro- valni denar	Denarni člnk																	
																gid kr	pfkr				pfgid kr	pl															
URAD GOTOVLJE																																					
1. Gotovlje	10	80 ^{1/2}	28	51	—	—	—	—	—	—	—	16	16	—	—	3	—	10	2	10	2	13	2	2													
2. Zalec	14	7 ^{1/2}	6	12	3	1	—	—	1	11	—	14	14	—	—	23	2	8	2	8	2	8	53	—													
URAD ŽOVNEK																																					
1. Braslovče — trg	19	—	—	—	—	—	—	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	56	—											
2. Male Braslovče	3	15	—	9	—	3	—	—	3	30	—	3	3	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	1	33	—										
3. Trnava	7	70	—	63	—	14	—	—	6 ^{1/2}	130	—	9	9	—	—	—	—	6	—	6	—	—	—	—	14	10	—										
4. Šentrupert	8	55	—	49 ^{1/2}	—	11	—	—	5 ^{1/2}	110	—	8	8	—	—	—	—	5	—	5	—	—	—	—	1	5	1	8	57	2							
5. Kapla	8	28	—	130	—	16	—	—	8	160	—	9	9	—	—	—	—	5	—	5	—	—	—	—	1	5	1	7	43	2							
6. Latkova vas	2	18	—	12	—	4	—	—	2	40	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—						
7. Orla vas	5	34	—	17	—	6	—	—	6	110	—	6	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
8. Ob Savinji	4	12	—	6	—	2	—	—	2	40	—	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
9. Zgornje Gorče	2	12	—	4	—	4	1	—	6	40	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
10. Spodnje Gorče	2	12	—	6	—	2	—	—	2	40	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
11. Kamenče	2	18	—	8	—	2	—	—	2	40	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
12. Gomilsko	3	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
13. Glinje	9	55	—	22	—	5 ^{1/2}	—	—	5 ^{1/2}	120	—	10	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
14. Zakl	2	6	—	3	—	2	—	—	1	20	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
15. Groblje	3	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
16. Rakovlje	1	3	—	3	—	1	—	—	1	10	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
17. Prekopa	20	60	36	84	—	36	—	2	—	240	—	48	22	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
18. Katzenstein	6	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19. Podvrh	11	—	22 ^{1/2}	21 ^{1/2}	—	6	—	7 ^{1/2}	—	108	—	145	12	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20. Podgorje	1	4	—	1	—	2	—	1 ^{1/2}	—	3	20	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

21. Dobrovlje	23	6	65	77	—	24 ^{1/2}	22 ^{1/2}	—	156	357	1.250	35	35	—	—	—	23	1	23	1	24	58	—		
22. Jeslane	4	4	12	12	—	4	4	—	8	60	60	4	4	—	—	—	—	2	2	2	2	2	—		
23. Dobljetina	3	4	4	6	—	3	1	—	6	50	—	3	3	—	—	—	—	2	—	2	—	5	55		
URAD MOZIRJE																									
1. Mozirje — trg	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	56	1	
2. Umntiern Stain	2	—	3	3	—	1	—	—	2	15	—	1	1	—	—	—	—	2	—	2	2	31	—		
3. Gradišče	4	—	10	10	—	3	6	—	6	30	—	5	5	—	—	—	3	1	3	1	2	10	—		
4. Soteska	11	—	38	38	—	10	17	—	20	120	—	13	13	2	—	—	8	—	8	—	10	28	—		
5. Sv. Vid	10	—	17	17	—	5 ^{1/2}	12 ^{1/2}	—	12	100	120	11	11	—	—	—	7	1	7	1	12	18	—		
6. Na Visokem	3	—	9	8	—	3	5 ^{1/2}	—	6	30	—	3	3	—	—	—	2	—	2	—	6	2	—		
7. Podstene	3	—	6	4	—	2	4	—	4	30	—	3	3	—	—	—	2	—	2	—	2	26	2		
8. Krnice	5	—	12	15	—	5	9	—	10	60	—	5	5	—	—	—	3	1	3	1	1	46	2		
9. Prečna	3	—	6	6	—	2	4	—	4	20	—	3	3	—	—	—	2	—	2	—	1	40	—		
10. Sele	2	—	6	6	—	2	4	—	4	20	—	2	2	—	—	—	1	1	1	1	1	—	20		
11. Brdo	7	2	8	8	—	2	4	6	8	50	—	8	8	—	—	—	5	1	5	1	5	15	1		
12. Volovje	2	1	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	—	2	3	—	4	40	—	2	2	—	—	—	1	1	1	1	1	—	40		
13. Dol	2	—	3	3	—	1	2	—	2	20	—	2	2	—	—	—	1	1	1	1	1	1	40		
14. Skorno	5	—	4	4	—	1	1	—	2	10	—	1	1	6	4	—	2	2	2	2	2	3	25	1	
15. Obramlje	2	—	6	2	—	1	2	—	2	20	—	2	2	—	—	—	13	1	1	1	1	2	28	1	
16. Jazbine	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
17. Der Hoff zu Arlach	1	—	6	3	—	1 ^{1/2}	2	—	6	60	—	2	2	—	—	—	1	1	1	1	1	3	49		
18. Am Khreutz	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
19. Pusto polje	8	—	63	112	—	14	—	—	21	140	—	8	8	—	—	—	5	1	5	1	5	27	—		
20. Šoštanj	3	1 ^{1/2}	21	15	—	3	7 ^{1/2}	—	4	60	—	3	3	—	—	—	2	—	2	—	1	14	2		
— Planinske kmetije	14	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
										—	2.927	4	4	—	17	—	—	2	2	2	2	2	7	51	1

Mozirski mlinarji so svoje obveznosti poravnavali v večji meri v naturalijah in manj v denarju. Posebnost dajatve pa sta prav tako vosek in kopuni, ki z majhnimi izjemami nista značilna za druge podložnike. Čeprav je vosek kot splošna dajatev redka, vendar iz tega ne moremo sklepati, da je bilo čebelarstvo le domena mlinarjev.

V žovneškem uradu je imela graščina travnike ob Savinji pri Šempetru, ki jih je za letno davščino oddajala v uporabo okoliškim kmetom, kar ji je prineslo 8 gld, 34 kr in 2 pf v denarju, en kmet pa je moral dodati k denarju še dva kopuna. Urbar navaja sedem travnikov.

Nekateri podložniki drugih zemljiških gospodov v Trnavi, Orli vasi, Ob Savinji (najbrž Topovlje), Poljčah, Dolenji vasi in Rakovljah so morali Žovneku za zavetništvo (Vogthay) dajati posebno davščino v ovsu in kokoših. 27 obveznikov je dajalo po dva mala škafa ovsu in po dve kokoši.

Za svinjsko pašo v graščinskih hrastovih gozdovih so braslovški tržani (24 domcev) in 16 kmetov iz Rakovelj ter 7 iz Spodnjih Gorč oddajali tako imenovano pašno kokoš (Waydt Huen). Grajske shrambe so s tem pridobile 46 kokoši in enega kopuna. Kaže, da je bila ta dajatev po svojem izvoru namenjena tudi za pogostitev udeležencev ob graščinskih lovskih prireditvah.

V žovneškem in mozirskem uradu se je v graščino stekala tudi žitna desetina. Na Dobrovljah so jo pobirali od pridelka pšenice, rži, ovsu in ječmena. Urad je sicer dobil samo eno tretjino, ker sta drugi dve pripadli po enakih delih braslovškemu župniku in gornjegrajskemu samostanu. Izjema so bili štirje tuji podložniki: Urban Napotnik — Vrbovec, Jurij Otovnik — Špital v Celju, Tomaž Uratnik — Šoštanj in Urban Zagozdnik — Senek, ki so dve tretjini dajali Žovneku, eno tretjino župniku v Braslovčah, Gornjemu gradu pa ničesar. Med temi zavezanci zasledimo vseh 26 »Žovnečanov«, dva šoštanjska podložnika, štiri vrbovske in že omenjena polzelskega in celjskega, skupaj 34. Sleherni je moral poleg žitne desetine za veliko noč oddati še jagnje ali kozliča, če je redil drobnico. Tudi to so si navedeni trije gospodje razdelili po enakih delih, izjema so bili omenjeni štirje kmetje.

V tem uradu je ta desetina veljala še za osem kmetov v Podgorju nad Letušem, le da so jo dajali samo Žovneku (2/3) in braslovškemu župniku (1/3). Med njimi sta bila dva žovneška podložnika, eden preboldski, eden šoštanjski, trije vrbovske in eden teharski. Prej omenjenim žitaricam se je tu priključevala še ajda. Tudi naš urbar izpričuje in potrjuje dejstvo, da je bila ajda sorazmerno redka dajatev v naših krajih.

Če se žitna desetina v žovneškem uradu po urbarju navaja le na omejenem področju, je bila v mozirskem splošna obveznost, ki je veljala za domače in tuje urbarialne podložnike. Ker je za vsakega kmeta zapisana njegova pripadnost zemljiškemu gospodu, je mogoče na tej podlagi dopolniti sliko fevdalne razdrobljenosti ozemlja. Določila v pogledu desetine so enaka kot v žovneškem uradu, le da sta si jo delila nekje samo mozirski urad (2/3) in mozirski župnik (1/3), drugod pa je celo vso pobral urad sam. V dvajsetih naseljih, v katerih jo je oddajalo 205 podložnikov, sta si jo delila urad in župnik, k čemur sta prav tako spadala zraven velikonočno jagnje ali kozlič. V krajih Prihova, Spodnja Rečica, Varpolje,

Quir Berg Dobrot

Sein die pünen schult den
so hirtor buntor prorgly
"wobe so off für ein fimschaf
so hirtor in j pnoach d gabe
haban mir arbor pössbor mit
mor den für ein pöjts ij no"
"pöjts d fact,

Quir's Fugowidj

inor haban hirtor fimschaf
"noach angrens ij fimschaf d

hant

pagidjan

Schmijb galt pnoach d

hantjan pnoach d

Robajtt

helt hantjan tag

hantjan tag

hantjan tag

Faksimile iz urbarja z začetkom popisa podložnikov na Dobrovljah. Luka Jugovnik je za polovično kmetijo plačeval 40 krajcarjev v denarju, sicer pa je dajal le »male dajatve« in opravljal 9 dni tlake

Slatina, Suha, Dol, Sardovnik in Trnavče, kjer so bili sami nežovneški podložniki (skupaj 44), je vso desetino pobral le urad v Mozirju. Desetini so tudi v tem uradu zapadla vsa žita, vključno z ječmenom in ajdo.

Posebna oblika desetine v mozirskem uradu je bil še tako imenovani koplevnik. V našem primeru je ta dajatev obsegala proso, predivo in kokoši. V nekaterih redkih primerih so naturalije že zamenjali z denarno dajatvijo. Tudi to dajatev sta si v dvajsetih krajih delila urad in mozirski župnik v enakem razmerju, medtem ko je v osmih zgoraj omenjenih krajih šla vsa v mozirski urad. Na ta račun je urad dobil 98 škafov prosa, 2 škafa ovsa, 96 čehulj prediva, 101 kokoš in 45 pfenigov. Skupaj je bilo vseh zavezancev 165.

Posebnost mozirskega urada, ki je v drugih dveh ne srečamo, je bila davščina za sodnika, ki je izvrševal javne razsodbe (Richterrecht). To dajatev je oddajalo 54 podložnikov. V veliki meri je bila denarna. S tem je graščina zbrala 10 škafov pšenice, 13 škafov rži, v denarju pa 3 gld, 53 kr in 2 pf.

Kmetje v Podvrhu in na Dobrovljah so oddajali tudi činž v siru, ki pa ga je gosposočina očitno že spremenila v denarno dajatev, saj ga urbar med drugimi dajatvami ne našteva. Na začetku seznama Dobrovcev je določilo, da morajo za vsak činžni sir plačati po dva črna pfeniga. Zabeleženo je še, da je bila gosposočina oškodovana, saj so dotlej kmetje dajali za vsak sir le po dva srebrna pfeniga.

V mozirskem uradu so omenjene višinske kmetije po planinah, tako imenovane sirnice ali švajge (Schwayger, Schwayghuebe). Te so imele malo polja, zato pa več pašnikov. Glavna gospodarska panoga je bila tu živinoreja, v našem primeru predvsem gojenje drobnice. Svoje obveznosti do gosposočine so »švajgarji« poravnavali delno v denarju, sicer pa s sirom. Oddaja ločna izpričuje tudi domačo obrt.

V nadaljevanju tega poglavja velja omeniti še nekatere posebnosti, ki so na eni strani kot služnosti zavezovale podložnike, na drugi pa pomenile ugodnosti in posebne pravice za zemljiškega gospoda.

Vaščani Prekope so bili dolžni rediti graščinsko kravo (»Ain ewige Khue«). Vsak kmet jo je imel po vrsti eno leto. Tisti, pri katerem bi poginila, je moral poskrbeti za drugo. Zapisano pa je, da mora ta krava ostati tako dolgo, dokler bo stala vas Prekopa... Z njo si je graščina še posebej zagotovila letno 74 hlebcev sira, kolikor je znašala odškodnina za žival.

V Braslovčah je omenjen »strelni dvor« — mogoče Legant (Schützen Hoff zu Vrasla)? katerega vsakokratni lastnik je bil sicer oproščen vseh graščinskih dajatev, zato pa je moral skrbeti za orožje na lastne stroške. V vojni nevarnosti je moral dan in noč stražiti v Žovneku, kakor dolgo je bilo potrebno. Graščak mu za to službo poleg običajne hrane in pijače, ki je pripadala tudi drugim službujočim hlapcem, ni bil dolžan dati ničesar drugega. Navedeno je, da je ta dvor imel nekaj Matjaž Špis (Spiess), leta 1550 pa je bil v rokah tržana Luke Mavriča, ki ga je od Špisa kupil (!). Enako zadolžitev je imel tudi lastnik dvora ob bregu Savinje nad Mozirjem v gornjegrajski smeri. K dvoru je spadalo njiv za štiri dni oranja, travnikov za štiri dni košnje, zraven pa še hrastov in jelšev gozd. Dvor so s posebnim fevdnim pismom oprostili vseh dajatev že celjski grofje, kar sta pozneje potrdila še cesarja Friderik in Maksimilijan.

V žovneškem in mozirskem uradu so bili vsi mlinarji dolžni vzdrževati vislice. Za žovneško krvno sodstvo so stale pri sv. Matevžu, za mozirski urad pa pravi urbar, da so bile »ob der Eng« (Soteska?).

Dominikalna posest, t. j. tista, ki jo je graščina obdelovala v lastni režiji, v urbarju ni posebej popisana. Nekaj je lahko ugotovimo iz vzporedne navedbe. Tako veliki travnik pod graščinskimi hlevi, podobno tudi vinograd v Gotvinu in še travnike ob Savinji pri Šempetru. Ker je bila tlaka relativno obsežna in je skoraj niso zamenjavali z denarno služnostjo, lahko sklepamo, da je žovneško gospostvo imelo še precej dominikalne zemlje.

Za razliko od obdelovalnih površin so v žovneškem uradu podrobno naštetih graščinski gozdovi. Najprej velik hrastov gozd pod graščino, ki se je raztezal od opekarne (!) proti Glinjam in Braslovčam, dalje hrastov gozdič, ki se je dotikal prejšnjega in razprostiral pod Gotvinom, pa še prav tako en hrastov gozd, za katerega je rečeno, da sega od cerkve sv. Martina do križa pri Prekopi in ob Kisovškem potoku do Pipanove hube in proti Gotvinu.

Verjetno so ti gozdovi omenjeni bolj zaradi omejitev, ki slede v nadaljevanju v pogledu paše in sečnje v njih. Zapisano je, da nihče ne sme v njih ničesar sekati, ne da bi gosposka prej dovolila. Vsakdo pa, ki bi želel v njih pasti svinje, kositi praprot in grabiti steljo, nabirati dračje ipd., mora dati pašno kokoš, kakor je to posebej določeno za braslovške tržane in kmete iz Rakovelj.

Zelo podrobno je opisan graščinski ribolov. Izključne ribolovne pravice si je graščina lastila v Savinji od skale (Stainwandt) in žage nad Mozirjem do izliva Boljske vanjo, kar je seveda veljalo tudi za vse njene struge, rokave in bajaranje na obeh straneh reke. Posebej je omenjena še Trnavca, kjer so lovili od izvira do izliva, v Boljski pa si je Žovnek ribolov delil z ojstriško gosposčino do izliva Tudruščice. V gotoveljskem uradu je ribolov pripadal graščinskim v mejah pomirja v Vršci, Godomlji in Ložnici, v mozirskem pa v Ljubiji vzdolž vsega toka, Trnavi in Paki, kolikor je ob njej tekla meja urada. Na celotnem svojem ozemlju si je graščina pridržala tudi vse pravice do lova.

TLAKA

Tlaka kot ekonomskopravno razmerje v fevdnem odnosu podložnik — zemljiški gospod je bila služnost, ki se je navezovala na podložnikovo osebo. Kot stalna oblika služnosti tudi po jezikovni plati (»tlačan«) opredeljuje kmečko podložništvo in se je obdržala skoraj do konca fevdalizma.

Kaj lahko o tej obveznosti posnamemo iz našega vira? Preglednica kaže, da je bila služnost po vrsti opravih dovolj pestra; bolj v gotoveljskem in žovneškem uradu kakor v mozirskem. Vidimo, da so zavezanci opravljali večino kmečkih del, ki so v tistem času bila potrebna graščinskemu pridvornemu gospodarstvu. Vedeti je namreč treba, da so tlačani

Pregled tlake:

Vrsta tlake	Gotovlje	Žovnek	Mozirje	Skupaj
Sečnja lesa-drv (ročna tlaka)	78	126	272	476
Spravilo lesa (ročna tlaka)	—	—	40	40
Spravilo lesa (vozna tlaka)	—	116	—	116
Poljsko delo (vozna tlaka)	41	148	—	189
Vožnja gnoja (vozna tlaka)	39	—	—	39
Nakladanje gnoja (ročna tlaka)	6	—	—	6
Žetev (ročna tlaka)	45	178	—	223
Vožnja žita (vozna tlaka)	23	60	—	83
Košnja, spravilo sena (ročna tlaka)	—	197	—	197
Vožnja sena (vozna tlaka)	17	65	—	82
Ograjevanje pašnikov in vinogradov (ročna tlaka)	—	126	—	126
Tovorjenje (ročna ali vozna tlaka)	—	—	234	234
Skupaj dni vse tlake	249	1.016	546	1.811
Število zavezancev za opravljanje tlake	29	124	76	229
Poprečno število dni tlake na zavezanca	8.6	8.2	7.2	7.9

s svojim osebnim delom opravljali storitve na zemlji, ki jo je zemljiški gospodar obdeloval v lastni režiji.

Urbar nam dalje potrjuje, da je bila tlaka v žovneškem gospodarstvu določena tako časovno, kakor tudi v pogledu vrste dela in opravi, dasiravno lahko sklepamo, da je bila tlaka tudi nedoločena. Čeprav je bil torej glede tlake v tem gospodarstvu že uveljavljen določen pravni red, je vendarle verjetno, da je kljub temu prihajalo do določene samovolje graščinskih, ki se je lahko izražala v vztrajanju, da je bilo določeno delo dokončano ne glede na sicer številčno natančno opredeljen časovni obseg dela, po drugi strani pa v zahtevi, da kmetje opravijo potrebna dela v času, ki je bil za graščinsko gospodarstvo najugodnejši (pravočasna setev, žetev, spravilo sena itd.). V tem moremo predvsem videti glavno breme tlake, ki je pestilo našega podložnika. Statistično prikazani obseg tlake v razpredelnici, ki je znašal v poprečju približno osem dni na leto, gotovo ne bi pomenil pretirane obremenitve, če ne bi zaradi zgoraj omenjenih vzrokov zaostajalo v kritičnem času delo na kmetovih poljih, travnikih in vinogradih.

Opis vrste opravi v urbarju potrjuje že znano dejstvo, da se je tlaka delila v ročno, ki jo je podložnik opravil izključno s svojim osebnim delom, in vozno (tudi vprežno) tlako, kjer je moral vključiti zraven še svojo živino in delovna sredstva. Primerjava razdelitve obeh vrst tlake v posrednih uradih kaže, da so bili z vozno tlako sorazmerno najbolj obremenjeni gotoveljski tlačani (ročna : vozna = 129 : 120 dni), manj žovneški (627 : 389), najmanj pa očitno v mozirskem uradu, kjer je izkazane 312 dni ročne tlake, medtem ko 234 dni ne moremo z gotovostjo razmejiti, ker je tovorjenje lahko obsegalo obe vrsti tlake. Iz tega izhaja, da je tlaka najbolj obremenjevala gotoveljske in žalske kmete, tako po vrednosti

storitve (človek + živina + delovna sredstva), kakor tudi po časovnem obsegu (poprečje 8.6 dni v letu). To je do neke mere tudi razumljivo, kajti gotovo so ravninska polja graščinski uradniki ocenjevali višje kot pa hribovske ali celo gorske kmetije v žovneškem in mozirskem uradu (Dobrovlje, Golte). To podkrepljuje tudi sama razdelitev tlake v posameznih uradih v poprečnih in ugotovitev, da zaradi večje vrednosti opravljenega tlačanskega dela gotoveljski podložniki niso imeli olajšav pri drugih denarnih in naturalnih dajatvah.

Ko že govorimo o vozni tlaki, je treba povedati, da urbar kot enoto storitve dosledno omenja dan tlake »z enim konjem« (Paun mit ain Ross . . . tag, Traydt fuern . . ., Mist fuern . . ., Hey fuern . . .). Ne vemo, če je v resnici vsak zavezanec imel možnost zadostiti tej zahtevi in če je vsaka kmetija resnično imela konja, par ali celo več konjev. Govedoreja je bila gotovo prisotna, nikjer pa v zvezi s tlako v urbarju ne zasledimo, da bi jo opravljali z volovsko vprego. Že omenjeni ostriški urbar, ki je nekaj mlajši, navaja v tej zvezi, da je bila enojna konjska vprega enakovredna dvojni volovski vpregi, ker so tamkajšnji podložniki morali opraviti po dva dni vozne tlake z enim konjem ali pa parom volov. Zaradi tega ne moremo sklepati, da je Savinjska dolina že v 16. stoletju poznala pretežno konjsko vprego za poljska dela, čeprav je iz poznejših časov znano, da je na tem področju, vsaj v ravninskem svetu, konjska vleka prevladovala prej ko kje drugje. Gotovo je tudi, da za nekatera dela ni bil dovolj en konj in verjetno je, da so že takrat poznali navado, ko soseda sestavita dvojno vprego, navado, ki je bila običajna do današnjih časov skoraj vselej, ko kmetija ni redila para konj.

Zanimivo je tudi, da nikjer v urbarju ni posebej omenjena potreba po uslugah za prevažanje raznega blaga v podeželskem trgovanju in druge namene. Izključevati te potrebe gotovo ne moremo, ker je znano, da je tudi ta služnost spadala med robotne dolžnosti (7., str. 505). Če je imel tudi Žovnek te potrebe, je bolj verjetna domneva, da je gosposka sama spreminjala vrsto vozne tlake, ali jo nalagala kot dodatno dolžnost, kot pa da bi bila graščina v tem pogledu samozadostna z lastno živino. Posredno bi lahko to domnevo podprli z zabeležbo v urbarju, da morajo sogorniki svojo vinsko desetino sami pripeljati posameznim upravičencem, ker je to »že od nekdanj v navadi«.

Kot vožno tlako štejemo tudi spravilo lesa in drv, čeprav urbar ne govori o vožnji, temveč izrecno o nošnji lesa (Holtz tragen mit ain Ross). Ta tlaka je zapisana kot prvo opravilo in dolžnost vseh ravninskih kmetij samo v vaseh žovneškega urada. Izjema so bili vaščani Prekope, za katere bomo povedali, da so v pogledu tlake imeli posebne naloge. Kmetje tega urada v bolj hribovitem ali celo goratem svetu Podvrha in Dobrovelj so opravljali gozdno ročno tlako (Holtzhackhen), tako tudi kmetje v gotoveljskem in mozirskem uradu. Ne glede na zapis v urbarju, ne moremo videti v »nošnji lesa s konjem« zgolj tega načina spravila lesa iz gozdov. Verjetno pa je zaradi slabe dostopnosti v gozdove prevladovala vleka ali nošnja z živino, kar potrjuje tudi 40 dni ročne tlake za nošnjo lesa v nekaterih hribovskih zaselkih mozirskega urada.

Dobra tretjina celokupne tlake v vseh treh uradih (632 dni od skupnih 1.811 dni), ki se je navezovala na delo v gozdovih, kaže gospodarski značaj žovneške gosposčine, kjer so gozdovi slej ko prej pomenili zanjo pomemben vir dohodka in so njihovo bogastvo v veliki meri tudi izkoriščali. Da pri tem ni šlo samo za ožje domače potrebe, je očitno tudi iz omembe splavarjenja v urbarju.

Gozdno delo je predstavljalo tretjino obveznosti tudi v gotoveljskem uradu, medtem ko v mozirskem celo več kot polovico vse tlake, v žovneškem pa slabo četrtno. Vprašanje je tudi, za katere vrste tovorjenja (Saumtragen) gre v mozirskem uradu, ki je poleg gozdnega dela v urbarju navedeno kot edina robotna obveznost. Nekaj ga je najbrž odpadlo tudi na dela v gozdu. Posamezna kmetija je bila z gozdnimi deli obremenjena takole: Gotovljani so v veliki meri delali po štiri dni, Žovnečani po dva dni (z živino), Dobrovci po tri dni (ročno delo), Mozirjani pa enako kot Gotovljani štiri dni.

Skupno poljsko delo (540 dni) je zahtevalo 30 odstotkov vse opisane tlake. Od poljskega dela sta dve tretjini tlake (306 dni) odpadli na izrazito žetvena opravila. Če pod poljskim delom (v urbarju = paun) razumemo predvsem oranje, okopavanje itd., je na dlani, da so bili glavni posevki na obdelovalnih površinah razne žitne vrste. K žitnemu pridelku graščinskih površin je treba prišteti še redne urbarialne dajatve in žitno desetino. Zemljiški gospod je z žitaricami pokrtil svoje potrebe in še je ostalo za prodajo. Ločena navedba obveznosti za vožnjo žita bržkone ne pomeni samo njegovega prevažanja v grajske kašče, temveč v večji meri za potrebe bolj ali manj razširjenega tržišča, ker so bili kmetje svojo žitno dajatev dolžni pač posebej pripeljati v urad.

Poljsko delo je bilo v izključni domeni Gotovljanov in Žovnečanov. Delitev na izrazito poljsko ter posebej žetveno delo, je bila dokaj enakomerno porazdeljena na posamezno družino. V poprečju je kmetija opravljala po dva dni ene in druge vrste tlake, s tem, da je bila prva skoraj izključno vozna, druga pa pretežno ročna (žetev) in v manjšem obsegu vozna (prevoz žita). Če je en kmet obdeloval več zemljiških enot (kmetij), se je temu ustrezno zvišalo tudi število robotnih dni. Že omenjeni Kacijanar je v gotoveljskem uradu opravljal sam 59 dni ročne in vozne tlake, kar je bilo skoraj četrtno vse tlake v uradu. Gotovo pa ni bil podložnik, marveč svobodna oseba (mogoče lastnik Frenge?), ki je zemljo obdeloval z najetimi delavci.

V zvezi z opisano tlako na polju je treba povedati, da slika ni popolna, ker jo je graščina znala dopolniti še z raznimi opravili, ki jih je v obliki časovno nedoločene tlake bilo treba opraviti. Pripomba velja tudi za košnjo in spravilo krme ter razna dela okrog gradu.

Urbarialnim podložnikom je gosposka nalagala v tem času 279 dni dela na graščinskih travnikih. Kmetje v Podvrhu in vsi Dobrovci so bili zavezani samo za košnjo (123 dni). V ravninskih vaseh žovneškega urada (razen Prekope) so bili kmetje dolžni nalagati in voziti krmo, medtem ko so Gotovljani opravljali izključno prevoz s travnikov. Ker se je določeni tlaki te vrste pridružila še nedoločena, lahko zaključimo, da je imela graščina obsežne travniške površine.

S poljskim delom je povezan tudi v urbarju omenjeni prevoz gnoja. Tej potrebi so očitno v veliki meri zadostili tlačani gotovljskega urada s 45 dnevi vozne in ročne tlake. Tako kaže, da so v teh krajih že dodobra poznali vrednost gnojenja.

Iz posebnih pripisov v urbarju spoznamo, da so imeli nekateri podložniki pri tlaki še posebne obveznosti. To velja predvsem za braslovške tržane in Prekopljane. Braslovčani so morali oskrbovati zeljnik pod gradom: vzdrževati ograjo (!), gnojiti, saditi, ga okopavati in spravljati zelje v kadi. Dalje so morali nalagati seno in otavo na velikem graščinskem travniku ob pristavi pod gradom »v vsem njegovem sedanjem obsegu in kadarkoli je potrebno«. To pomeni, da gre za časovno in po obsegu nedoločeno tlako. Vsak braslovški tržan je bil poleg tega dolžan opraviti še tri dni tlake v zvezi s pridelovanjem repe. Na delo so morali priti kadarkoli so jih poklicali.

Kakor si je graščina oskrbela spravilo krme na svojem velikem travniku ob gradu, tako si je s posebnim določilom zagotovila tudi vse potrebno za svoj vinograd v Gotvinu. Za njegovo oskrbo so bili skoraj v celoti zadolženi Prekopljani. Urbar določa: »Ti kmetje iz Prekope morajo v tem vinogradu opraviti dela ob trgatvi, vključno s stiskanjem grozdja, opraviti potrebne vožnje, navažati gnoj iz grajske pristave, ga raznositi in podsuti, nasekati kolja kolikor je potrebno in ga dostaviti do vinograda«. In kaj so grajski dali kmetom ob delu v vinogradu? »... vsakemu damo na dan ko je na tlaki po en hlebec rženega kruha in nič drugega«, je zapisano v urbarju. V urbarju je še posebej splošna zaznamba v pogledu hrane, ko so bili kmetje na delu: »Ko kmetje tlačanijo na graščinski zemlji, ne dobijo na dan nič več hrane, kakor hlebec kruha, le kadar kosijo seno ali otavo na velikem travniku pod grajsko pristavo, jim damo za kosilo dve kuhani jedi, kar pa ne velja za košnjo drugod«. In še: »Ob žetvi damo kmetom zastonj tri kuhane jedi, vsakemu svoj kos mesa, zelja in ričeta s kruhom (... drey gekhohte Richt als ain yeden sein Stuekh Fleys, Khraut und gersten auch dass Brot on Betzallung geben), če pa hočejo še pijačo (vino), jo morajo pa plačati.« Iz tega vidimo, kako so vrednotili težavnost posameznih del, še posebej pa, kakšen pomen so pripisovali poedinim opravilom. Razumljivo je, da je bila žetev najpomembnejša.

Po tlaki sodimo, da so graščinski postavljali precej plotov, saj je skrb za ograje navedena kot posebna vrsta tlačanske obveznosti. Verjetno je, da so ograjevali predvsem pašnike, da živina ne bi delala škode na poljih.

Za zaključek moremo reči, da je vendarle bila tlaka v žovneškem gospostvu v tem času še zmerna. Zemljiški gospodje so jo pozneje na splošno začeli zviševati in jo v 17. stoletju marsikje na Štajerskem skoraj spremenili v dnevno tlako. Prav povečana tlaka pa je bila tudi med vzroki za upor leta 1635. Pozneje je bilo vprašanje tlake stalna sporna zadeva med gosposko in podložniki (15., str. 296 sl.).

GORE, SOGORNICI IN GORNINA

Posest, ki je bila že ob začetku delitve med podložnike namenjena za vinogradništvo, se je imenovala gorska posest, kmečke podložnike pa so imenovali sogorniki (Bergholden). Pod gornino (Bergrecht) razumemo dajatve v moštu, vinu ali denarju, ki so jih morali oddajati sogorniki. Tem dajatvam so se včasih pridružile še druge vrste, kar je bil primer tudi v žovneškem gospodstvu. Z gorami označujemo ponavadi bolj ali manj strnjeno vinogradniško področje, zaokroženo tudi po velikosti.

Pregled gorskih enot in gornine:

Ime gore	Število celih vinogradov	Polovični vinogradi	Opusteli vinogradi	Razno	Skupaj	Število sogornikov	mošt (vedra)	Vrsta dajatev			
								denar v pf	oves (škafj)	kokoši	kopuni
1. Podvin pri Čepljah (Nauinach Perg pey Tscheplach)	8	—	—	—	8	8	11 ¹ / ₂	11 ¹ / ₂	—	—	—
2. Stopniški hrib (Stopnickh Perg)	42	4	9	1	56	40	93	85	28	35	5
3. Žovnek (Hinder Saineckh)	15	—	1	—	16	15	21	22	—	5	—
4. Gotvin (Am Godbein Perg)	51	—	5	—	56	43	80	81	—	7	4
5. Am Pades Perg (?)	6	—	—	—	6	5	8	8	—	—	—
6. Obramlje (Obramly)	2	—	—	—	2	2	3	3	—	—	—
7. Dobrava (Am Hartt ob Frasla)	16	—	4	2	22	17	21 ¹ / ₂	21	—	8	7
8. V uradu Mozirje (brez navedbe gor)	28	—	—	4	32	31	17 ¹ / ₂	65	—	—	10
Skupaj	168	4	19	7	198	161	255 ¹ / ₂	396 ¹ / ₂	28	55	26

Vinogradništvo je bilo v tej okolici očitno pomembna gospodarska panoga, vsekakor pomembnejša kakor danes, saj je naš urbar za tak sklep dovolj zgovorno dokazilo. Dobrih šestdeset let pred našim virom je oglejski odposlanec Paolo Santonino, potujoč po teh krajih zapisal, da je tukaj dosti logov, sočnih pašnikov z veliko živine, predvsem perutnine. Žito, sadje in vinska trta da dobro uspevajo. Po holmih in prisojnih pobočjih je videl dosti vinogradov, kjer trto po rimskem vzoru privezujejo na kole, da boljše uspeva (14., str. 186).

V gotoveljskem uradu vinogradništvo ni omenjeno, zato pa več v žovneškem in nekaj manj v mozirskem. Razporeditev gor je razvidna iz preglednice, ki v glavnih potezah kaže, kje so bile vinske gorice. Lokacija na splošno ni težavna in vidimo, da so se vinogradi razporedili po prisojnem obrobju in obronkih Dobrovelj od Stopnika pri Vranskem pa

vse do Letuša v žovneškem uradu, medtem ko so se na mozirskem področju gorice omejile bolj na severno obrobje kotline. Sodimo, da so tukaj to panogo šele uvajali, saj so navedene nekatere »novine« (neu Pruech). Po podatkih tudi sklepamo, da vinogradniška posest tod še ni bila velika.

Sogorniki so svoje obveznosti odslužili predvsem z moštom. Skoraj po pravilu je bila obvezna spremna dajatev v denarju, tako imenovani »schreibpfenning« — denar za pisarja, ki je bila skoraj usklajena z višino naturalne obveznosti, kar pomeni, da je moral sogornik npr. k dvema vedroma mošta primakniti še po dva pfeniga. Mošt so dajali v vedrih, ki je držalo 16 namiznih četrti ali približno 26 litrov (namizna četrt = 1,64 l), kar je bilo za žovneški urad posebej določeno, za mozirskega pa velikost vedra ni navedena. Obseg gornine se je sukal od polovice do treh veder mošta od vinograda. Le en sam sogornik je moral za vinograd v Stopniškem hribu oddati štiri vedra mošta. Najbolj pogosta je bila dajatev od enega do enega in pol vedra mošta, kar izkazuje tudi poprečje, ki znaša približno 1,3 vedra na gorsko enoto. Višina oddanega mošta je bila prav gotovo odvisna od velikosti vinograda, ozirali pa so se tudi na njegovo donosnost, za kar imamo potrditev tudi v urbarju. Na več mestih je namreč v njem pripomba, da ima posamezen sogornik vinograd, ker pa ni dovolj donosen, ima manjšo dajatev v moštu, ali pa namesto mošta oddaja kaj drugega, največkrat perutnino (kokoši, kopune). Zanimiva je določba, da je posameznik postal gorski zavezanec za oddajo mošta šele takrat, ko mu je vinograd zagotavljal ob normalni letini deset veder vinskega pridelka. To posnemamo npr. pri novo zasajenih vinogradih, kjer se večkrat pojavlja takale opazka: »Gregor Radišnik si je z mojim (Schrottenbach) dovoljenjem zraven Kačevega vinograda na Dobravi ogradil nov vinograd. Od njega je doižan dajati letno dva kopuna, ko bo pa pridelal deset veder mošta, mu bo odmerjena odgovarjajoča gornina v moštu ali vinu«.

Večkratna omemba novin kaže, da se je vinogradništvo v tem času v žovneškem gospostvu širilo. 19 opustelih goric bi sicer lahko dajalo podlago za domnevo, da so morda vinograde tudi opuščali, vendar jih je graščina vse oddala drugim sogornikom, ki so od njih še vedno v večini primerov dajali gornino v moštu, delno pa namesto tega perutnino, ki pa je lahko bila tudi samo prehodna oblika dajatve. Posebnost v gornini so obveznosti sogornikov, ki so imeli vinograde na Stopniškem hribu. Le-ti so namreč skoraj vsi bili dolžni poleg mošta in denarja oddajati še oves in kokoši, kakor je razvidno iz pregleda. Odgovor, zakaj ta izjema, utegne biti v tem, da ti podložniki niso dajali še posebej vinske desetine.

Zdi se, da je v gorski posesti vladala večja spremenljivost kot v urbarialni in so vinogradi pogosteje menjavali »lastnike« kakor kmetije. Ko so v našem urbarju ponovno vpisovali sogornike, jih je v uradu Žovnek le 52, od skupaj 130 vpisanih, za katere je rečeno, da obdelujejo »svoj vinograd«. V 78 primerih je vinograd od prejšnjega zapisa že prešel v druge roke, od tega jih je le 26 ostalo v posesti iste družine oziroma lastnika. Spremembe so v urbarju navedene takole: Primož Hribar od vinograda Miklavža Marinca, ali: Ahac Perc od vinograda, ki ga je imel nekoč Urban Kajzer, ali: Peter od vinograda očeta Ruperta Lesnika. Sprememba v posesti ima torej lahko različne vzroke. Možna je bila zamenjava sogor-

nika v obliki trajnega ali začasnega zakupa, večkrat je že omenjena tudi sprememba z nakupom oziroma prodajo, medtem ko gre v zadnjem primeru za normalno dedovanje.

Drobitev vinogradniške posesti je v urbarju izkazana samo v štirih primerih, ko sta dva sogornika obdelovala vsak svojo polovico prvotno enega vinograda. Pogostejše je tudi tu združevanje, saj urbar izpričuje, da je po dva vinograda imelo dvajset gornikov, štirje pa so obdelovali kar po tri vinograde. Pri tem je šlo delno za opustele vinograde, ki so ostali brez lastnika ali pa si jih je sogornik pridobil z nakupom.

V naštetih žovneških gorah srečujemo tako sogornike, ki so bili hkrati tudi žovneški urbarialni podložniki (veliko je bilo braslovških tržanov), pa tuje sogornike, ki so bili urbarialni podložniki sosednjih zemljiških gospodov, a so imeli hkrati vinograde na žovneškem ozemlju. Isto velja tudi za mozirski urad. Urbarialno pripadnost je mogoče ugotoviti po ponavljajočih se imenih.

Graščina je imela dohodke od sogornikov še v obliki vinske desetine. Oddajali so jo sogorniki v Gotvinu, Žovneku, Padesbergu (?), Obramljah in Dobravi v žovneškem uradu ter sogorniki v mozirskem, kjer navaja urbar vinograde na gorah Kolovratu, Gneču in nad Prihovo pri Rečici. V mozirskem uradu so očitno morali dajati vinsko desetino poleg mozirskih še vrbovški in gornjegrajski podložniki.

Desetino v žovneškem uradu so si delili na tri dele: žovneški urad, braslovški župnik in gornjegrajski samostan. Kmetje so jo morali sami pripeljati posameznim upravičencem, ker je bila to navada še iz starih časov. V mozirskem uradu to določilo ni posebej navedeno, naštetih pa so posameznj zavezanci. 43 sogornikov z gore Kolovrat je bilo dolžno oddati dve tretjini desetine uradu v Mozirju, eno tretjino pa mozirskemu župniku. Enaka razdelitev je veljala tudi za osem sogornikov od vinogradov na Gneču, iz Prihove pa je od sedem sogornikov pobral vso desetino samo mozirski urad.

Za žovneški urad je bilo glede desetine tudi določeno, da so jo odmerjali od pridelka na podlagi manjšega vedra, ki je za razliko od običajne gorske služnosti držalo samo dvanajst in pol namizne četrti (20,5 litra). Urbar nam seveda nič ne pove, koliko vina ali mošta se je nateklo v grajske kleti iz naslova desetine, prav tako ne, če so jo pobirali le v pridelku in ne morda v obliki denarnih nadomestil, kar je mogoče razbrati pri nekaterih drugih oblikah dajatev. Ker vsebuje urbar posebna določila o obveznostih za prodajo grajskega vina, je očitno, da ga ni primanjkovalo in je izkupiček gotovo predstavljal v grajskem gospodarstvu kar pomemben dohodek, še posebej, ker pri tem ne gre zanemariti tudi pridelka v grajskih vinogradih.

NEAGRARNE DEJAVNOSTI

Ugotovili smo že, da je, kakor za druga zemljiška gospodstva, bilo tudi za žovneško značilno to, da je imelo skoraj v celoti agrarni značaj, kar pomeni, da je bila osnova njegovega gospodarstva in dohodka kmetijska proizvodnja.

Vzporedno s tem pa v našem urbarju zasledimo tudi spremljajoče dejavnosti, ki jih že lahko opredelimo kot obrtne ali tem vsaj sorodne. Nekatere so navedene direktno, druge moremo domnevati. Gre za dejavnosti, ki so bile nujno dopolnilo kmetiškemu podeželskemu življenju, ki je bilo še v veliki meri samozadostujoče in manj odvisno od večjih središč in trgovine. Iz navedb v urbarju moremo zaključiti, da je bila tudi podeželska trgovina v širšem ali ožjem obsegu prav tako prisotna.

† † † Carst dñe præsßers

Der weisse dñe so man in ganyon
 grist præsßers dñe so soj nos
 no hore anst hore man dñe so
 "dñe so anst ad an hore ad dñe
 hore so ad hore ad dñe so
 dñe so hore dñe so dñe so
 gode dñe so præsßers in man dñe
 an dñe so dñe so dñe so
 dñe so

Faksimile iz urbarja, kjer je navedena moziška mitnica

Središča obrtne in trgovske dejavnosti so bila trška naselja, kar je razumljivo. Urbar nam jasno kaže, da prebivalcem Braslovč ali Mozirja ni bilo glavni vir preživljanja kmetijstvo, ker so pač imeli malo zemlje. Vendar je moč sklepati, da je bila obrtna dejavnost v skromni obliki v tem času važen postranski vir eksistence tudi v povsem podeželskem okolju. Ni tako redko, da so bili tudi imetniki kmetij nosilci te vzporedne dejavnosti (domača obrt).

Zdi se nam, da je tudi na področju našega gospostva imelo najpomembnejšo vlogo mlinarstvo. Med mlinarji srečujemo prave žovneške urbarialne podložnike, posebej pa urbar navaja posamezne mline, katerih

imetniki so bili podložniki drugih zemljiških gospodov, vendar pod žovneško jurisdikcijo.

Iz pregleda posestnih enot vidimo, da je bilo žovneških podložnikov enajst mlinarjev. Omenjeni so: Simon Plevnik v Žalcu, Ambrož Tačko v Braslovčah, Simon Lapornik v Kapli, Fabijan Roter na Gomilskem (bil je tudi župan), Blaž Basle (Vasle) Ob Savinji. Luka Koren na Groblji, Matjaž Hafner v Dobletni, Mihael Grač v Mozirju, Tomaž Orel v Soteski, Peter Kolešnik v Radegundi in Danijel Zidina v Podsteni.

Podložniki drugih gospodk na žovneškem območju pa so bili v žovneškem uradu: Konstantin Jurko v Pondorju na Boljski, Jakob Godina v Malih Braslovčah, Filip Šuster na mlinščici med Šempetrom in Ločico, mlin na mlinščici med Polzelo in Podvinom, ki so ga imeli v zakupu trije kmetje, Klemen Kranjc v Letušu, graščinski mlin na Trnavci, Gregor Pengl v Malih Braslovčah, Matija Mlinar (Müllner) v Orli vasi, Tomaž Godina v Preserjah, Luka Lebar v Orli vasi, dodatno pa sta vpisana še dva manjša mlina na potočku pri Braslovčah: eden v Rakovljah (Trebnik), ki je bil last tamkajšnjega uradnika, in Keršičev mlin v Zgornjih Gorčah na Lagvaju. Oba sta začela obratovati leta 1550. K tem mlinom je treba prišteti še enega na Boljski na področju Gomilskega, ki ga urbar omenja posredno.

V mozirskem uradu so omenjeni, poleg tistih, ki so jih imeli žovneški podložniki, še naslednji mlini: Janže Pernuš na Ljubiji, Pongrac Šoper prav tako na Ljubiji, dalje so jih imeli na tem potoku še Matjaž, Pavel in Jurko, pri katerem je pripomba, da še ni dograjen in še ne obratuje. Na Trnavi pod Radegundo (tedaj se je kraj imenoval Sv. Vid) je imel mlin še Matjaž Novinek. Celokupno število vseh v urbarju naštetih mlinov je bilo 31. Razporedili so se največ ob Savinji in njenih strugah, Boljski Ljubiji, Trnavci in Trnavi. Njihova natančna lokacija bi bila seveda nezanesljiva in bi bilo zgolj ugibanje, če bi v katerem teh mlinov videli že kar prednika tistih, ko so se ohranili do polpreteklega ali celo sedanjega časa.

Poleg mlinov so omenjene še nekatere dejavnosti, čeprav v daleč manjšem številu. Tako usnjarna Ahaca Ledererja (!) v Pondorju, kovačija Matije Kovačiča (!) Ob Savinji, opekarna blizu žovneške graščine, ki so jo imeli grajski sami, žaga ob Savinji nad Mozirjem, predvsem pa terilnice lanu (Lach Stempf), v katerih moremo domnevati že kar domače valjalnice platna ali sukna. Poganjala jih je vodna sila in so v teh krajih imele že kar tradicijo, saj jih omenja že gornjegrajski urbar iz leta 1426 (7., str. 483). Ti obrati so omenjeni samo na Ljubiji, kjer so jih imeli Matjaž (tudi mlin), Jurič, Jakob in Boltežar (tudi mlin).

Obravnavani obrati nedvomno izpričujejo obrtno dejavnost, ki je bila delno neposredno povezana s kmetijsko proizvodnjo (predelava žita), ali pa je nujno dopolnjevala njene potrebe. Teže je določiti nekatere rokodelske dejavnosti, kjer smo pri sklepanju bolj ali manj navezani samo na imena oziroma priimke, v katerih bi mogli videti določene poklice. Zanesljivo je, da so se posamezni priimki razvili iz poklica (prim. zgoraj Lederer = usnjar, Kovačič = kovač, ko sta oba plačevala za dejavnost ustrezno davščino). V 16. stoletju so se priimki po večini že izoblikovali in tako ni več zanesljivo, da bi v vsakem priimku, ki spominja po izvoru na opravljanje poklica, dejansko videli že kar ustreznega obrtnika. Zgoraj

omenjena Hafner in Šuster sta bila mlinarja, čeprav bi po priimku sodeč lahko videli v njiju lončarja in čevljarja. Možen pa je seveda tudi obratni pojav, da je namreč imel dejanski rokodelec že popolnoma drugačen priimek. Nekaterih poklicev po priimku v urbarju sploh ne zasledimo (npr. Tišler), čeprav njihova popolna odsotnost ni verjetna.

V nadaljevanju bomo opozorili na nekatere primere priimkov-poklicev že zaradi pregleda, kje se pojavljajo. Poleg tega imamo v urbarju še vedno dosti primerov, ko so podložniki navedeni samo s krstnim imenom (glej zgoraj!), ali pa imajo kakšen vzdevek, največkrat po krajevnem ali ledinskem imenu (npr. Peter v Završju = pozneje Završnik, Urban v Dolu = pozneje Vodolnik = Vodovnik itd.). V nekaterih primerih poklic na podlagi priimka skoraj gotovo ni dvomljiv, zlasti še, ker gre za osebe, ki niso imele kmetije.

V Podvrhu je omenjen Peter Müllner (Mlinar), ker je sedel na domcu, je lahko bil lastnik mlina. V Orli vasi se pojavlja Zimerman, ki je plačeval davek od brvi čez Savinjo in je verjetno tudi skrbel za njeno popravilo. Isti priimek je še v Pustem polju. Na Dobrovljah je živel Martin Žagar. Lederer ali Ledrer se omenja še v Ljubiji (dvakrat) in v Krnicah (enkrat).

Šmida (Schmiedt, Schmitt) srečamo v Žalcu, Braslovčah, Rakovljah, Mozirju (trikrat) in Lokah. Najbolj pogosten priimek je Šuster (Schuster, Schuester): Žalec — 1, Braslovče — 1, Šentrupert — 1, Mozirje — 3, Pusto polje — 1, Brdo — 1, Ljubija — 1, Prihova — 1, Sardovnik — 1 in Šentjanž — 1.

V Braslovčah imamo Scherrerja, v Mozirju in Prečnem Schneyderja, v Žalcu pa imamo celo obliko Klaidt Scher. Hafner nastopa po enkrat v Braslovčah, Šentrupertu, Dobletni, Mozirju in Ljubiji. Omenjajo pa se še Fleischagkher in Fleischaker v Braslovčah in Mozirju, Khürschner v Braslovčah, Kramer v Mozirju, Weber dvakrat v Mozirju in Urban Flosser (!) v Spodnji Rečici.

Dovolj natančna in stroga so bila določila za gostilničarje oziroma za tiste, ki so točili vino v gosposčinskem pomeriju. Veljala so za vse tri urade. Vsak žovneški urbarialni podložnik, ki se je ukvarjal s točenjem in prodajo vina, je bil dolžan prodati vsako leto tudi sod graščinskega vina (ain Vass Hoffwein) po običajni dnevni ceni (... In Werdt wie sunst der Khauf gedt). Prazen sod z izkupičkom in poročilom je bilo treba oddati v gradu. Tako je bilo določeno za podeželsko prodajo vina. Podložnikom drugih zemljskih gospodov ni bilo treba prodajati žovneškega graščinskega vina, zato pa so morali, če so točili svoje vino, dati na leto po 15 krajcarjev vinskega davka, tako imenovane čepnine (Zapchengelt). Braslovčanom ni bilo treba jemati grajskega vina, gostilničarji pa so enako kot tisti izven trga plačevali čepnino. Drugače pa Mozirjani, ki so morali razprodati vse grajsko vino, ki se je nateklo v urad iz naslova gornine in vinske desetine, in sicer po ceni, ki so jo določili grajski.

Posredno omembo mesarjev smo srečali že v dveh priimkih. Urbar pa ima glede klanja živine in prodaje mesa povsem konkretno določilo. Pri braslovškem trgu je zapisano: »... in vsak mesar, tržan ali kdorkoli v uradu, ki kolje živino in prodaja volovsko ali kravje meso, mora dati

graščini od vsakega živinčeta jezik z goltancem in danko (... muessen dauan die Zungen mit den Drossen und hindern darbm geben).«

Podeželsko trgovanje je v urbarju nakazano samo z določilom, ki pravi, da je vsak kramar, ki ob sejmskih dneh ali drugače v braslovškem trgu in drugje ponuja svoje blago, dolžan plačati 2 pfeniga pristojbine (Standt gelt). Tega so bili oproščeni tisti, ki so prodajali grajsko vino, in mesarji, ki so zadostili prej omenjeni obveznosti. Drugih podatkov o trgovanju v urbarju ni. Nekaj lahko posnamemo že iz določil o mozirski mitnici, ki je v urbarju omenjena. Tam je rečeno, da morajo vsi, ki na ozemlju mozirskega deželskega sodišča karkoli kupujejo, prodajajo, ali samo s trgovskim namenom čez to ozemlje gonijo, vozijo ali tvorijo, naj bo po suhem ali po vodi, to blago prijaviti mitnici v mozirskem trgu in plačati od vsake vrste blaga mitnino, ki je bila določena s posebno tarifo. Posebno določilo je veljalo za plovljenje lesa po Savinji. Ne glede na vrsto in količino lesa, je bilo treba od vsakega splava dati dve debli (Zwen paum), zraven pa še ribo.

Iz mitniške tarife lahko spoznamo vrste blaga, s katerim so trgovali: žito, sol, vino, olje, kože, svinje, drobnica, govedo, konji, svinjina, mast, sir, lan, svila, loden, usnje, železo in razno drugo kramarsko (trgovsko) blago. Kot enoto za obdavčenje navaja urbar tovor (Saum, Saym) blaga. Pri tem je gotovo bila količina različna, pač glede na vrsto blaga, ki so ga tovorili ali vozili. Najvišja pristojbina od tovara je bila šest krajcarjev za svinino, svilo, sir in maslo, za tovor lodna je bilo treba plačati tri krajcarje itd.

V zvezi z obrtjo je v urbarju še določilo za sodarje. Če so na področju žovneškega deželskega sodišča prodajali svoje izdelke, so morali graščini vsako leto dati po en lesen škaf (Wasserschaff), drugih dajatev so bili potem v tem letu oproščeni.

* * *

Podatki iz urbarja, ki smo jih skušali zgoraj nekoliko razčleniti, dopuščajo nekatere splošne zaključke.

Žovneško gospostvo je s svojim pomerijem obsegalo dokaj velik teritorij, ki je zajemal del Spodnje Savinjske doline, preko Dobrovelj segel v Zgornjo in se dotaknil še Šaleške doline. Za precejšnjo urbarialno in gorskopravno posest je značilno, da na splošno ni bila strnjena. Žovneški podložniki so z redkim izjemami bili razkropljeni po posameznih naseljih in vaseh, kjer so živeli skupaj s podložniki drugih gosposčin. Tolikšna fevdalna razdrobljenost je bila posledica prakse zemljiških gospodov, ki so svoje kmete iz različnih razlogov medsebojno zamenjavali, odtujevali, kupovali in podobno.

V urbarju zasledujemo skoraj v celoti enoten podložniški kmečki življenj, ki je živel na graščinski zemlji, jo obdeloval in se pretežno s kmečkim delom tudi preživljal. Osnovna posestna enota je bila kmetija, ki jo je proces drobljenja zajel še v zelo skromnem obsegu. »Vaške revščine«, t. j. kajzarjev, osebenjkov itd. urbar ne omenja. Med podložniki je opazna določena diferenciacija, vendar bolj po kraju bivanja: ravninski kmetje, planinske kmetije in prebivalstvo v trških naseljih. Različen status se odraža tudi v dajatvah in drugih obveznostih do zemljiškega gospoda.

Poseben položaj so imeli tudi podložniki drugih zemljiških gospodov na žovneškem področju.

Obremenitve kmetov z dajatvami v času nastanka urbarja niso bile pretirane. Obveznosti so bile dokaj enakomerno razdeljene. Zdi se, da je bil njihov obseg manj odvisen od velikosti zemljišča, ki ga je imel podložnik v zakupu, kot od njegove vrednosti in donosnosti. Prav tako je opazno ravnovesje med naturalnimi in denarnimi dajatvami ter tlako. Razmere so se morale v drugi polovici 16. in v začetku 17. stoletja bistveno poslabšati. Nejevolja kmetov je namreč prišla tudi tukaj do polnega izraza v uporu leta 1635, ko so tudi Žovnek temeljito oplenili, pri čemer gotovo ni šlo zgolj za solidarnost s kmeti drugih zemljiških gospodov.

Glavno gospodarsko osnovo je za Žovnek mimo poljedelstva predstavljalo gozdno bogastvo. Hrastovi gozdovi v ravnini niso bili le vir dohodka, pač pa so očitno dajali posebno obeležje tudi zunanji podobi pokrajine.

Dokaj enakomerno so bile razširjene vse glavne poljedelske kulture, pri čemer je opaziti razlike v ravninskem in hribovitem svetu. Precejšen pomen je na obravnavanem področju imelo vinogradništvo, ki je do današnjih dni skoraj izginilo. Pomembna je bila tudi živinoreja. Drobnica je bila prevladujoča oblika v višjih predelih, povsod pa razširjeno perutničarstvo.

Zaradi fevdalne razdrobljenosti nam sam urbar ne daje nobene opore za kakršnokoli sklepanje o demografskih razmerah, naseljenosti obravnavanega področja itd. Gotovo pa je, da je bilo prebivalstvo v etničnem pogledu skoraj v celoti slovensko. Tuji ali tuje zveneči primki so komaj omembe vredni, pa še te srečujemo povečini le med trškim prebivalstvom.

LITERATURA

- Milko Kos, *Urbarji salzburške nadškofije*, AZU, Ljubljana 1939;
- Ignac Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, Das Dekanat Frasslau*, Celje 1880;
- Jože Curk, *Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini*, Savinjski zbornik, Celje 1959;
- Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte*, München 1962;
- Janko Orožen, *Fevdalno omrežje v Srednjem in Spodnjem Posavju*, Celjski zbornik, Celje 1951;
- Jože Koropec, *Vransko v srednjem veku*, Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 11, 2/1975;
- Ferdo Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426*, Zgodovinski časopis VI—VII (Kosov zbornik), 1952—1953;
- Pavle Blaznik, *Posebnosti starejše agrarne strukture na Dolenjskem*, Kronika XIV/1, Ljubljana 1966;
- Pavle Blaznik, *Enote kmetskih gospodarstev na Slovenskem*, Kronika IX/3, Ljubljana 1961;
- Ignac Orožen, *Das Benediktiner Stift Oberburg*, Maribor 1876;
- Rajko Vrečer, *Savinjska dolina*, Žalec 1930;
- Milan Natek, *Zemlja in človek po Dobrovljah*, Celjski zbornik, Celje 1962;
- Carl Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon von Steiermark II*, Graz 1822;
- Rudolf Egger, *Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487*, Klagenfurt 1947;
- Gerhard Pferschy, *Ursachen und Folgen des Bauernaufstandes 1635 zu Novi Klöster*, Časopis za zgodovino in narodpisje, Bašev zbornik, Maribor 1969.

Dr. Angelos Baš

IZ KULTURNEGA ŽIVLJENJA V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI IN ZADRETJU MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Ko sem 1971 in 1972 raziskoval savinjske splavarje, sem zbral m. dr. pričevanja ohranjenega ustnega izročila o nekaterih oblikah kulturnega življenja v obravnavani družbeni skupini ali na splavarskih voznjah. Ob tem so se mi nabrali tudi podatki istega vira, ki pričujejo o posameznih kulturnih toriščih v krajih, v katerih so živeli splavarji in splavarski gospodarji. V Zadretju so bili to Bočna, Šmartno, Spodnje Kraše, Pusto polje, Lačja vas, Kokarje in Nazarje, medtem ko so se ob Savinji ali blizu Savinje ukvarjali s splavarstvom na Ljubnem, v Savini, Teru, Juvanju, Radmirju, Melišu, Homcu, Okonini, Grušovljah, Šentjanžu, Nizki, Varpolju, Zgornjih in Spodnjih Pobrežah, Trnovcu, na Rečici in Spodnji Rečici, v Prihovi, Mozirju, Lokah in Ljubiji. Z drugimi besedami: to je bilo malone vse Zadretje in večji del zgornje Savinjske doline. V tem obsegu velja pojmovati naslov pričujočih vrstic. Te želijo na podlagi ohranjenega ustnega izročila obnoviti nekaj poglobitvenih podob iz kulturnega življenja na omenjenem ozemlju med svetovnima vojnama, t. j. v času, na katerega se praviloma nanaša omejeni vir (malone edini vir o našem vprašanju).

Ker so med svetovnima vojnama v različni meri splavarili tako rekoč vsi moški prebivalci v zgornji Savinjski dolini in Zadretju, je treba uvrstiti v tukajšnja izvajanja tudi kulturno življenje na splavarskih voznjah, kakor je bilo ugotovljeno v knjigi o savinjskih splavarjih¹, saj je bilo bistveno povezano s kulturnim življenjem v naštetih splavarskih krajih in njegov nerazdružni del.

Sporočeno je, da so ob postankih v gostilnah v Savinjski dolini, potem ko so se okrepčali, radi prepevali, v slovenskih obsavskih gostilnah pa so poleg tega včasih tudi zaplesali (plesati so znali valček in polko).

V gostilnah od Rugvice (pri Zagrebu) naprej so prav tako peli. Ohranjeno ustno izročilo spričuje, da so splavarji tam marsikaj zapeli tolikanj ubrano, da so »Hrvatí lezli skupaj in poslušali«. Največ pa so peli na splavih. Na Savinji to še ni moglo priti v poštev, ker sta bila na tem delu voznje na splavih le po dva splavarja, medtem ko splavov še ni bilo mogoče povezati. Da so zvezali po dva splava skupaj, je bilo deloma mogoče šele od Radeč naprej, na Savi. Na tem delu voznje so, če je to omogo-

čala plovba, zvezali zavoljo družbe po dva splava, tako da je bilo tedaj mogoče zapeti v štiri. Predvsem pa so povezovali velike, t. i. »mitrovške« splave, se pravi od Rugvice naprej. Ob primerni vodi in mirnem vremenu sta se takrat zvezala po dva »mitrovška« splava v eno »krpo«². V takšnih primerih, ko je skupaj vozilo po več splavarjev, so najrajši peli. Včasih je njihova pesem tako lepo zvenela, da so jih domačini prihajali poslušat na breg³. Tu in tam je bil na »mitrovškem« splavu tudi harmonikar, ki je še posebej spodbujal k petju.

Ohranjeno ustno izročilo navaja kot pesmi, ki so jih splavarji največ peli, naslednje: »Sinoč' pa dav' je slanca pala«, »Ko prvi dan v planino grem«, »Nad vasjo je čredo pasla«, »Od Celja do Žalca«, »Tebi lun'ca, bom povedal«, »Al' me boš kaj rada imela«, »Slavček milo je naglašal«, »Po dolin'ci tihi veselo je«, »Sem deklica mlada, vesela«, »Buči, morje adri-jansko«, »Od Urala do Triglava«, »Po Sav'ci, po Drav'ci«, »En hribček bom kupil«, »Lahko noč bi jaz Tebi voščil«, »Preljubo veselje, oj, kje si doma«, »Triglav«, »Na dan, Slovan«, »Dekle, daj mi rož rudečih«, »Rože je na vrtu plela«, »Na trgu«, »Oblaček«, poleg splavarskih »Hit', hit'« in »Dežek se že kadi«. Od popevk, ki so jih peli, se navaja »Marijana«.

Omenjeni splavarski pesmi nista sodili med tiste, ki so bile v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju med najbolj priljubljenimi. Pesem »Hit', hit'«, ki jo je 1849 objavil Jožef Lipold (Ročički) in ki je dobila v tisti dobi ali nekaj pozneje napev, so savinjski splavarji peli razmeroma redko; bolj je bila v navadi pesem »Dežek se že kadi«, ki so njene različice znane tudi zunaj ozemlja savinjskih splavarjev⁴.



Uprizoritev neznane igre v Šmartnem okrog leta 1926

Petje na splavih je pomenilo neko nadaljevanje razvitega pevskega življenja v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju. Poleg tega, da so bili nekateri splavarji in splavarski gospodarji člani domačih pevskih zborov, so drugi prepevali na vasi; oboji so se tako izurili v petju. Na splavih so peli zvečine tako, da je eden »pel naprej«, drugi »črez«, preostali pa so basirali. Ponekod so peli tudi štiriglasno; po dosegljivih pričevanjih je to petje izviralo iz starejšega izročila.

Naposled: pri poročilih o ubranem petju splavarjev (na vodi in v gostilnah) je šlo po vsem videzu le za eno podobo njihovega petja, zakaj ob obilnem uživanju vina na splavih je utegnilo biti petje tudi drugačne vrste. Vsekakor je pomenil alkohol poleg zadevnega izročila iz domačih krajev in bolj ali manj prostih uric v vedrem ozračju eno od pobud za petje na splavarskih voznjah.

Nadaljnjo, čeprav le malo pomembno obliko kulturnega življenja na teh voznjah je pomenilo branje. Povečini splavarji sicer niso kupovali časnikov, vendar ne le toliko zato, ker jim ne bi bilo do branja, kolikor tudi zato, ker v krajih ob Savi in Donavi, kjer so se ustavljali, ponajveč ni bilo dobiti slovenskih časnikov. Kjer pa so jih prodajali, so jih včasih kupovali, »da bi zvedeli, kaj je novega v Sloveniji«, kakor spričuje ohranjeno ustno izročilo. Ponekod so kupovali tudi hrvaške in srbske časnike, vendar se je to na splošno dogajalo le poredkoma. Ob tem se omenja humoristični list »Ošišani jež«, ki je ostal nekaterim v spominu kot dober zabavni list. In sporočeno je, da so na voznjah splavarski gospodarji brali časnike nekaj več ko splavarji.

Podobno ko petje je tudi branje časnikov na voznjah odsevalo razmere v domačih krajih. Še drugače povedano: branja so bili splavarji in splavarski gospodarji od doma tolikanj vajeni, da so včasih kupovali časnike tudi na splavih, se pravi v razmerah, ki niso bile prikladne za branje, še posebej ne za manj izobražene ljudi, kakor so bili splavarji in splavarski gospodarji. Glede na omenjene okoliščine sodimo, da je bilo to razmeroma pogosto.

V kino so na voznjah malo hodili. To so bili praviloma le mlajši splavarji in splavarski gospodarji, a še ti so samo sem in tja ob postankih obiskovali obsavske in obdonavske kinematografe (predvsem v Slavonskem Brodu, Sremski Mitrovici in Beogradu). Predstave, ki so si jih ogledali, jim večidel niso ugajale, nekaterim pa so bile všeč zato, ker »jih doma ni bilo«, zakaj pred drugo svetovno vojno ni bilo na ozemlju savinjskih splavarjev nobenega kinematografa. To je bil pač poglavitni vzrok, da so na voznjah le malo hodili v kino.

Kinematografskih predstav splavarji in splavarski gospodarji od doma torej niso bili navajeni, medtem ko je bilo na voznjah zanje, kakor pravi ohranjeno ustno izročilo, v resnici malo časa. Vendar pomeni to le polovično razlago, zakaj v gostilnah se niso zamujali kaj manj kakor v kinu, pa so v gostilne hodili pogosteje kakor v kinematografe. Gostilniški obiski so jim od doma pomenili nekaj skorajda vsakdanjega, vrh tega pa so se tam odžejali in prišli v družbo. V kinu so bili v okolju, ki so ga bili



Jurčičev Deseti brat 1927. leta v Radmirju

povsem nevajeni, in po veliki večini so bili premalo izobraženi, da bi bili zares vedeli ali razumeli, kaj je filmska predstava, ali začutili željo po njej.

Delovanje amaterskih dramskih skupin ki je bilo na ozemlju savinjskih splavarjev med svetovnjima vojnoma zelo razvito, ni moglo v omembe vrednem obsegu vplivati na obiske kinematografskih predstav na voznjah. Če so splavarji in splavarski gospodarji v domačih krajih radi obiskovali igre, je bilo to namreč nekaj drugega. To so bile prireditve vse krajevne skupnosti, kjer so igrali ali drugače sodelovali člani številnih družin, ki si je bilo treba njihovo prizadevanje ogledati in ga s tem tudi podpreti. Nadalje so bile te igre v materinščini, ne v tujem jeziku in s srbskohrvaškimi podnaslovi kakor filmi. In vsebina iger, ki so jih takrat uprizarjali v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju, je bila največkrat dobro preudarjena glede na okus tamkajšnjega prebivalstva, saj so bili sporedi teh dramskih skupin v splošnem prav ugodno sprejeti.

Naj povzamemo: na savinjskih splavarskih voznjah so gojili posamezne oblike kulturnega življenja, kolikor je bilo v tem okolju mogoče, tako, kakor je ustrezalo razmeram v domačih krajih. Ti so se ponašali na obravnavanih kulturnih območjih z naslednjimi poglobitvenimi značilnostmi.

Neposrednejši zadevni podatki so na voljo za pomembnejša naselja: za Ljubno⁵, Radmirje⁶, Rečico⁷, Mozirje⁸, Bočno⁹ in Šmartno¹⁰, medtem ko so drugod v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju v večjem ali manjšem obsegu, aktivno ali pasivno sodelovali v kulturnem življenju omenjenih krajev, ne da bi mogli ob tem razvijati samostojnejšo kulturno dejavnost v svojih vaseh, ki so bile v ta namen praviloma premajhne.

Najbolj poučno je ohranjeno ustno izročilo za Ljubno. Najstarejša tamkajšnja kulturna organizacija je bilo »Bralno društvo«, ki je bilo ustanovljeno 1905. Njegova knjižnica je bila spočetka v cerkveni hiši (poleg cerkve), nato v kaplaniji in končno v »Našem domu«. Sporočeno je, da so si ljudje že na začetku razmeroma pogosto izposojali knjige. Še več bralcev pa je imela ta knjižnica v letih med svetovnima vojnama. V slednji dobi se je namreč po premoru med prvo svetovno vojno živo razmahnilo vse kulturno življenje na Ljubnem kakor tudi drugod v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju. Na Ljubnem in deloma drugje je bilo zasnovano po dveh tirih, po klerikalnem in liberalnem. Po razpadu avstro-ogrske monarhije se je v novi državi »Bralno društvo« preimenovalo v »Katoliško prosvetno društvo«, ki je še naprej skrbelo za knjižnico, poleg tega pa je zajemalo tudi druga območja kulturnega dela in v ta namen 1938 sezidalo stavbo, imenovano »Naš dom«. L. 1922 je bilo ustanovljeno pevsko društvo »Raduha«, ki je bilo liberalno usmerjeno in je razvijalo dejavnost na več kulturnih toriščih, ne samo na pevskem¹⁴, tako da se je pozneje preimenovalo v pevsko in prosvetno društvo; ok. 1930 je ustanovilo svojo knjižnico.

V Radmirju so po prvi svetovni vojni osnovali »Prosvetno društvo«, ki je bilo prav kakor na Ljubnem klerikalno opredeljeno. To društvo je imelo manjšo javno knjižnico, v kateri so si ljudje, kakor pripoveduje ohranjeno ustno izročilo, radi sposojali knjige. L. 1939 je bil sezidan »Prosvetni dom«, v katerem je dobila nov prostor tudi knjižnica, ki je bila dotlej v župnišču. Klerikalno usmerjeno »Prosvetno društvo« je delovalo prav tako na Rečici; njegovi prostori so bili od 1932 naprej v »Prosvetnem domu«, kjer je bila nato tudi društvena knjižnica, ki je bila dotlej v združenih prostorih.

V Mozirju je imel kulturno življenje na skrbi po eni strani »Sokol« (od 1882), po drugi strani »Katoliško prosvetno društvo« (1906); tako sta bili med svetovnima vojnama knjižnici v »Sokolskem domu« in v »Prosvetnem domu«. V Bočni je bilo »Olepševalno društvo« obenem tudi kulturno društvo in je imelo m. dr. svojo knjižnico v zasebniškem prostoru, medtem ko v Šmartnem ni bilo javne knjižnice, temveč sta jo do neke meje nadomeščala šolska in učiteljeva zasebna knjižnica.

Poleg tega, da so si ljudje ob Dreti in zgornji Savinji za časa stare Jugoslavije razmeroma pogosto izposojali knjige v omenjenih knjižnicah, so imeli tudi svoje knjige. Na ozemlju savinjskih splavarjev so tedaj največ brali knjige in koledar Mohorjeve družbe. Te knjige so bile po pričevanju ohranjenega ustnega izročila »skorajda pri vsaki hiši« ali »pri vsaki drugi hiši«, vendar so se nanje naročali večidel zavoljo župnikov. Brali so jih tudi na glas, tu in tam so jih brali naprej prav tako otroci. Vse manj so bili na obravnavanem ozemlju naročeni na knjige Vodnikove družbe. In vrh tega so si nekateri izposojali knjige tudi med seboj.

Kolikor je mogoče presoditi, so najraje brali Finžgarja in Jurčiča; podoba je, da je bila najbolj priljubljena knjiga »Pod svobodnim soncem«. Redkeje so brali časnike. Na dnevnika »Slovenec« in »Jutro« so bili naročeni samo najpremožnejši. Drugi so bili deloma naročeni na tednike, in sicer, ustrezno svoji politični usmeritvi, na (klerikalnega) »Slovenskega

gospodarja« ali »Domoljuba« oziroma na (liberalno) »Domovino« (zoper slednji list in zoper »Jutro« so ponekod nastopali župniki).

Nekaj starejši kakor knjižnice so bili v zgornjesavinjskih in zadreč-kih krajih pevski zbori. Prvi ljubénski pevski zbor je izpričan v zadnjih letih 19. stoletja, vodil ga je organist Davorin Budna. Ok. 1900 je deloval na Ljubnem pevski zbor pod vodstvom učitelja Martina Lorberja, medtem ko je od l. 1908 do 1912 vodil pevski zbor učitelj Martin Sotlar.

L. 1910 je na Ljubnem nastalo »Veteransko društvo«, se pravi društvo odsluženih vojakov, ki je kmalu imelo svojo godbo na pihala. Ti godbeniki so nastopali predvsem tudi pozneje, v stari Jugoslaviji, ko je sporočeno, da so »v narodnih nošah... nastopali na vseh večjih prireditvah v kraju, pa tudi drugod«¹². — Po zlomu avstro-ogrške monarhije je vodil ljubénski pevski zbor organist Jože Brunet, l. 1922 pa je bila, kot povedano, ustanovljena »Raduha«, ki deluje s presledki vse do danes. Med svetovnjima vojnoma sta ta pevski zbor vodila učitelj Milko Rainer in pa trgovec in skladatelj Ante Tevž.

V drugih krajih niso začetki pevskih zborov ali instrumentalnih skupin tolikanj znani ko na Ljubnem. Za dobo med svetovnjima vojnoma pa vemo, da v Radmirju ni bilo pevskega zbora; bili so na Rečici, v Mozirju, Bočni (tamkajšnji pevski zbor je po 1930 prerastel v pevsko društvo) in Šmartnem. Po ohranjenem ustnem izročilu sodimo, da je bilo v teh naseljih zborovsko petje prav razgibano, zlasti tudi na Rečici, kjer je obstajal priznan pevski zbor, ki ga je vodil učitelj Branko Zemljič. Zborovsko petje



Klinarjev Plavž 1940. leta na Ljubnem

je dajalo izrazit pečat seznamu pesmi, ki so jih v tistem obdobju tod največ peli, in tako posredno tudi pesmim, ki so jih peli na splavarskih voznjah. — In v tistem obdobju je v Šmartnem ustanovil učitelj Josip Poberaj tamburaško skupino, v Mozirju pa so imeli manjši godalni orkester.

Kar zadeva delo dramskih skupin sodijo nekateri njihovi začetki v čas pred prvo svetovno vojno. Na Ljubnem so prve amaterske dramske predstave organizirali tamkajšnji dijaki v prvih letih 20. stoletja. Tedaj je deloval v tej smeri tudi ljubénski urar Žargaj. Igre so uprizarjali v šoli. Nemalo živahna je bila pozneje dramska dejavnost »Raduhe«, ki je ustanovila posebno dramsko sekcijo. To sekcijo je vodila učiteljica Lucija Rainer (ki je začela prirejati tudi igre, v katerih so nastopili šolarji). Predstave »Raduhe« so bile najprej v šoli; oder so postavili predvsem z denarjem ameriških izseljencev. Poleg »Raduhe« je prizadevno uprizarjalo igre tudi »Katoliško prosvetno društvo«¹³, in sicer sprva prav tako v šoli, od 1938 naprej pa v »Našem domu«, kjer je v tistih letih uprizarjala igre tudi »Raduha«. V dramskih skupinah obeh društev so sodelovali ljubitelji ne glede na politično usmeritev. Prav tako je bilo pri obisku predstav. Podoba se je spremenila samo pred volitvami. V povprečju sta uprizarjali društvi po dve igri v sezoni, bile pa so tudi ponovitve. Režija je bila praviloma v učiteljskih in kaplanovih rokah. Ohranjeno ustno izročilo soglasno pričuje, da so Ljubénci in prebivalci bližnjih krajev zelo radi obiskovali te predstave.

Po nekem podatku ohranjenega ustnega izročila so imeli tudi v Radmirju še pred prvo svetovno vojno dramsko skupino. Poučnejša pa so pričevanja ohranjenega ustnega izročila za leta med svetovnima vojnama. Igre je uprizarjalo »Prosvetno društvo«. Predstave so bile spočetka v gostilni, pozneje v »Prosvetnem domu«. Radmirske predstave so režirali pogosto kmetje, ne kaplani in le redkeje učitelji. V sezoni so postavili na oder po 3 ali 4 igre, predvsem o božiču, pustu in veliki noči; včasih so jih ponavljali. Kdaj pa kdaj so tudi gostovali, npr. v Lučah, Bočni in na Rečici. In tudi v Radmirju so ljudje, vštevši prebivalce bližnjih krajev, zelo radi obiskovali te predstave.

Na Rečici so izpričane prve igre ok. 1920. Bile so v okviru »Prosvetnega društva«. Ne glede na siceršnji klerikalni predznak tega društva so režirali igre predvsem liberalno opredeljeni učitelji; ohranjeno ustno izročilo se ponajveč spominja režij Branka Zemljiča. Tudi drugi sodelavci uprizoritev so pripadali različnim političnim smerem. Po drugi strani pa so, kakor se je mogoče poučiti, sodelovali pri igrah zlasti premožnejši in bolj razgledani ljudje. Predstave so bile sprva v gostilni in na prostem, pozneje v »Prosvetnem domu«. V sezoni so uprizorili povprečno po 2 ali 3 igre, ki so jih v marsikaterem primeru ponavljali; sem in tja so tudi gostovali, npr. v Mozirju, Šmartnem, Gornjem gradu, na Ljubnem. Tudi na Rečici so bile te igre pri ljudeh zelo priljubljene.

V Mozirju so uprizarjali igre v okviru »Sokola« in »Katoliškega prosvetnega društva«. Zadevni začetki se ne dajo natančneje ugotoviti, izpričano pa je, da se je dramska amaterska dejavnost obsežno razmahnila v stari Jugoslaviji. Preden sta bila postavljena »Sokolski dom« in »Prosvet-

ni dom«, so bile predstave v gostilni in na prostem, pozneje v obeh domovih. Na prvem odru so režirali učitelji, na drugem kaplani, medtem ko so igrali večinoma kmetje. Odnose med igralskima skupinama označuje ohranjeno ustno izročilo kot »korektne«. Ljudje so obiskovali predstave obojih, ne glede na svoje politično prepričanje. Predstave so bile, podobno kot zvečine drugod, predvsem o božiču, pustu in veliki noči, tu in tam o binkoštih. Igre so tudi ponavljali, saj so jih hodili gledat od blizu in daleč, in z njimi gostovali, npr. v Gornjem gradu.

V Bočni so bile, kolikor je mogoče sklepati po ohranjenem ustnem izročilu, prve dramske uprizoritve v letih po prvi svetovni vojni. Organiziralo jih je »Olepševalno društvo«. Režirali so praviloma učitelji; ohranjeno ustno izročilo se v zvezi s tem spominja učitelja Milana Apiha. Igralci so bili povečini kmetje. Predstave so prirejali v gostilni in so bile tudi v tem kraju dobro obiskane. V Šmartnem se je dramska dejavnost začela prav tako po prvi svetovni vojni, toda po vsem videzu brez določenega društvenega okvira. Igre so režirali učitelji, nastopali so kmetje. Predstave so bile v šoli, gostilni in gasilskem domu in so jih — kakor drugod v obravnavanih krajih — zelo radi hodili gledat. Sporočena so tudi gostovanja, npr. v Bočni in Mozirju. (Nadrobnejši podatki o igranjih v slednjih naseljih niso na voljo.)

Prav povsod v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju je potemtakem potrjeno, da so bile dramske prireditve zelo priljubljene. Se pravi, da so si ljudje želeli te oblike kulturnega življenja in da so sporedi dramskih skupin ustrezali danemu okusu. Kolikor se da dognati, so v zgornjesavinjskih in zadrečkih krajih med svetovnjima vojnama igrali predvsem npr. Finžgarja (Razvalina življenja, Divji lovec, Veriga), Jurčiča (Deseti brat, Domen, Rokovnjači), Sketa (Miklova Zala), Govekarja (Legionarji), Komarino (Prisega opolnoči), Doboviška (Rodoljub iz Amerike), Pfeiferja (Rožmarin), Klinarja (Plavž) in Zakrajška (Pri kapelici), od tujih Gerstäckerja (Lovski tat), Lovengruberja (Krivoprisežnik), Deutsch-Finžgarja (Kristusovo trpljenje), Timmermans-Vetermana (Župnik cvetočega vinograda), pa tudi Molièra (Scapinove zvižaje) in Hofmannsthal (Slehernik).

OPOMBE

¹ A. Baš, Savinjski splavarji, Ljubljana 1974, str. 200 d.

² O tem tudi B. Zemljič, Gornjesavinjski splavarji, v: Kotnikov zbornik, Celje 1956, str. 64.

³ Prav tam.

⁴ K. Strekelj, Slovenske narodne pesmi IV, Ljubljana 1908—1923, str. 243 d (Šentrupert na Dolenjskem), 244 (Kolovrat pri Motniku), 245 (Podlipovica pri Izlakah). Gl. o tem tudi F. Hribernik, O savinjskem splavarstvu, v: Kotnikov zbornik, Celje 1956, str. 45; R. Ložar, Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji, v: Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959, str. 122.

⁵ Pričevanja so prispevali Martin Juvan, roj. 1891, Ljubno 110; Albin Juvan, roj. 1891, Ljubno 126; Albin Kopusar, roj. 1892, Ljubno 119; Martin Juvan, roj. 1896, Ljubno 133; Ivan Gradišnik, roj. 1898, Ljubno 79; Ignac Juvan, roj. 1899, Ljubno 97; Jakob Kaker, roj. 1899, Ljubno 113; Jože Juvan, roj. 1903, Ljubno 49; Anton Juvan, roj. 1906, Ljubno 134; Alojz Ermenc, roj. 1900, Primož 10; Karel

Druškovič, roj. 1902, Ter 75; Karel Zagožen, roj. 1914, Ter 9; Franc Plesec, roj. 1895, Savina 7; Franc Krolnik, roj. 1902, Savina 12; Martin Jakop, roj. 1909, Savina 84; Stanko Miklavc, roj. 1919, Savina 25.

⁶ Pričevanja so prispevali Franc Rajter, roj. 1897, Radmirje 50; Jože Pevec, roj. 1901, Radmirje 7; Jože Rakun, roj. 1902, Radmirje 24; Ciril Zmavc, roj. 1902, Radmirje 15; Jože Jurjevec, roj. 1899, Juvanje 1; Stanko Kolenc, roj. 1910, Juvanje 17; Stanko Štiglic, roj. 1911, Juvanje 6.

⁷ Pričevanje so prispevali Ciril Štiglic, roj. 1908, Rečica 77; Alojz Jeraj, roj. 1909, Rečica 47; Viktor Kolenc, roj. 1908, Spodnja Rečica 16; Jože Banko, roj. 1921, Spodnja Rečica 56; Jože Milavec, roj. 1905, Sentjanž 29; Anton Kranjčič, roj. 1910, Sentjanž 20; Ivan Turk, roj. 1898, Zgornje Pobreže 2; Franc Turk, roj. 1893, Spodnje Pobreže 12; Matija Rakun, roj. 1913, Varpolje 4.

⁸ Pričevanja so prispevali Franjo Vajd, roj. 1899, Mozirje 190; Štefan Marolt, roj. 1912, Mozirje 20; Ivan Hren, roj. 1896, Loke 8; Anton Praznik, roj. 1901, Loke 28.

⁹ Pričevanja so prispevali Mohor Remic, roj. 1898, Bočna 41; Alojz Vezočnik, roj. 1900, Bočna 25; Martin Štorgelj, roj. 1900, Bočna 54; Jakob Zagožen, roj. 1904, Bočna 161; Franc Zehelj, roj. 1905, Bočna 112; Ivan Miklavc, roj. 1907, Bočna 140; Valentin Kranjec, roj. 1908, Bočna 45; Gregor Kropušek, roj. 1909, Bočna 117; Jakob Speh, roj. 1910, Bočna 90; Anton Zagožen, roj. 1910, Bočna 92; Ivan Zagožen, roj. 1913, Bočna 104; univ. prof. dr. ing. Vlasto Zemljič, roj. 1919, Ljubljana, Langusova 23.

¹⁰ Ivan Glojek, roj. 1900, Šmartno 6; Franc Remic, roj. 1900, Šmartno 48; Martin Zidarn, roj. 1901, Šmartno 18; Tatjana Poberaj-Miklavčič, roj. 1926, Ljubljana, Smoletova 18.

¹¹ Svoja navedena pričevanja je pozneje objavil K. Druškovič, Ljubno v: Ljubno nekoč in danes, Ljubno 1975, str. 32 d.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

O NAČINU ŽIVLJENJA POSLOV NA VRANSKEM

V sestavku opisujem način življenja poslov na Vranskem približno v obdobju pred prvo svetovno vojno pa še prva leta po drugi svetovni vojni, kot smo ga lahko povzeli predvsem iz pripovedovanja nekdanjih poslov in njihovih delodajalcev.¹

Podobno kot v drugih krajih Slovenije, so tudi na Vranskem, vsaj še med obema svetovnima vojnama po posameznih gospodinjskih zaposlovali po enega ali več poslov, tj. hlapca ali deklo, pa tudi pastirja. V primerjavi z okoliškimi vasmí, kjer so se posli udingjali na večjih kmečkih gospodarstvih, so se posli na Vranskem le v manjšem številu zaposlovali pri pravih kmečkih gospodarstvih, veliko več so jih zaposlovali trški obrtniki, to je gostilničarji, trgovci, mesarji itn., ki so podobno kot kmetje obdelovali tudi nekaj zemlje. Tako izpričuje Vrasko še leta 1931 med 130 hišnimi lastniki kar 108 posestnikov², med katerimi pa je le nekaj nad desetino pravih kmečkih gospodarstev. Eni kot drugi, zlasti pa tisti, ki redijo po par konj — na Vranskem je bilo še med obema vojnama 40 konj, od tega je okrog 15 trških gospodinjev redilo, všteto je tudi župnišče, po par konj — praviloma zaposlujejo tudi hlapca.³

Vendar se položaj takoimenovanih trških, polkmečkih, tudi »gospoških« poslov na Vranskem ni bistveno razlikoval od položaja pravih kmečkih poslov. Eni kot drugi predstavljajo v obravnavanem času brezpravno, neorganizirano in nepogodbeno nastavljeno delovno silo, prepuščeno samovolji delodajalcev, ki so jim lahko, brez posledic, odpovedali delovno razmerje kadarkoli. Razlike med enimi in drugimi so, vsaj do neke mere, v vrsti dela, ki ga opravljajo. Po drugi strani so imeli posli trških obrtnikov, vsaj v očeh »srenje«, nekaj višji družbeni status kot kmečki posli.

VZROKI NAJEMANJA POSLOV

Osnovna zaposlitev dela vranskih tržanov (trgovanje, gostinstvo itn.), ki je bila povezana z nabavljanjem in prevažanjem različnega potrošniškega blaga, je bila eden izmed poglobitnih vzrokov najemanja poslov, predvsem hlapcev. Mimo tega pa so se tudi nekateri vranski obrtniki, podobno kot domači in okoliški kmetje, dodatno ukvarjali s prevažanjem

lastnega ali tujega lesa, ki so ga prav tako »furali« v Šempeter na železniško postajo večinoma hlapci. Eni kot drugi, pa so se še leta po prvi svetovni vojni prav tako občasno ukvarjali s pripraganjem živine voznikom na strmejših klancih, tako na vranskem in trojanskem. In zato so povsod tam, kjer prevozov niso zmogli domači, največkrat so to bili gospodarji, zaposlili še po enega hlapca — furmana, za furanje in za »firšpanje« (pripraganje).

Kot omenjeno, pa so imeli skoraj vsi trški trgovci in gostilničarji po nekaj obdelovalne zemlje, ki so jo prav tako obdelovali posli, in po nekaj glav živine, za katero so skrbele dekline in hlapci.

Po drugi strani domnevamo, da je tudi vranskim tržanom pomenilo vzdrževanja hlapca še v obdobju pred drugo svetovno vojno neke vrste družbeni status. Saj je bil tisti, ki si je lahko »privoščil« hlapca, v očeh tržanov nekaj »bolj imeniten«. In ugled hiše so nekateri določali tudi po tem, če so lahko vzdrževali posla. Saj je ocena »ta še hlapca ne more imeti« pomenila nekaj nižji družbeni položaj. In tako so posamezniki, tudi »iz baharije imeli hlapca«, pa čeprav so ga težko vzdrževali.

Hlapce pa so končno najemale po prvi svetovni vojni tudi ovdovele kmetice, posebej če so bili pri hiši še majhni otroci.

Števílo poslov, ki so jih zaposlovali posamezne hiše na Vranskem, ne sega v obravnavanem obdobju iznad slovenskega poprečja, razen če izvzamemo Koroško, kjer so udinjali pri velikih kmetih tudi po deset in več poslov. Čeprav nismo zasledili pisanih virov, kjer bi se lahko poučili o številu poslov pri posameznih gospodinjstvih, smo vendarle ugotovili na podlagi večkrat preverjenega ustnega izročila, da so kmetje ali obrtniki večinoma zaposlovali le po enega posla, to je hlapca ali deklo, le pri sedmih domačijah (gostilničar, mesar in posestnik ali gostilničar, pek in posestnik ali gostilničar in posestnik itn.) so vzdrževali tudi po enega hlapca in eno deklo ali celo po dve dekline in po dva hlapca (mesar, usnar in posestnik). Samo za primerjavo pa naj navedemo, da so na sednji graščini v Podgradu, prav tako v obdobju pred drugo svetovno vojno, zaposlovali po 1 kočijaža, 1 sobarico, 1 kuharico, 1 strežnika, hlapca »majarja« in 2 dekline.

VZROKI ZAPOSLOVANJA

Najpoglavitejši vzrok, ki je silil domače, predvsem okoliške ljudi tudi tukaj, da »so šli iskat kruha, da so šli služiti«, je bil pomanjkanje zemlje, da bi se lahko preživljale družine s številnimi otroki. Saj so nekdanji posli, ki so se udinjali tudi na Vranskem, izvirali iz družin s sedmimi in več otroki. »Nismo imeli kaj jesti, s sedmimi leti še nisem poznal turšičinega kruha in tudi ne denarja«, povedo nekdanji posli, zakaj so se morali zaposliti. Saj so njihovi očetje, ki so bili večinoma bolj ali manj stalno zaposleni s sekanjem in spravljanjem lesa »v planini« (tj. v okoliških gozdovih na Dobrovljah, kjer so sekali les večinoma v škofovskih gozdovih), obenem z materami, ki so hodile »v tabrh« na dnino k okoliškemu kmetu, zaslužili le za najskromnejše preživljanje. In čeprav so večinoma redili po 2 do 3 koze in nekaj ovc, in prav posamezni tudi po

Dekla Neža je pri Štancarju na Vranskem bila kot doma, saj je pri njih služila nad 45 let



eno kravo in prašiča, jih je ob velikem številu otrok nenehno pestilo pomanjkanje v hrani in obleki in zato so otroke, največkrat še pred končaním »obveznim« šolanjem poslali služiti. In ker ni bilo drugih možnosti zaposlitve, so šli fantje na kmete ali pa »h gospodi« najprej za pastirje, kasneje pa za hlapce, deklice pa za varučke, sobarice in dekle.

NAJEMANJE POSLOV

in sklepanje delovnih pogodb je bilo kot na ostalem slovenskem ozemlju tudi na Vranskem neurejeno. Ko se je pripeljal »gospod« ali pa »gospodar« z zapravlživčkom in predlogom, da naj pripeljejo enega, navadno najstarejšega izmed doraščajočih otrok služiti, češ »saj tako nimate ne za jest ne za obleč«, so se največkrat kar pred vrati dogovorili, kdaj ga bodo pripeljali. Otroka pa tako nihče ni vprašal, če je s predlogom zadovoljen ali ne. V njihovih glavah je odmevala ena sama misel in želja: »Tam mi bo lepo, imajo konje in kruha, doma ne morem več ostati, ker jih imajo še šest.« Ko so odrasli, pa so si tudi sami »rihtali« službo, velikokrat pa so se s »komandiranjem« poslov ukvarjali tudi živinski mešetarji.

Poselske knjižice, ki so jih v obdobju pred drugo svetovno vojno pogosto imeli hlapci in dekle, so predstavljali samo evidenco raznih služ-

bovanj in službene dobe, kamor so zapisovali gospodarji tudi ocene poslom, ki so tudi tukaj večinoma pavšalne, vendar dobre, kot npr.: »je bil dober in zvest, je bila pridna in poštena.«

Za posle, ki so sloveli kot delovni, so se tudi na Vranskem zanimali številnejši gospodarji in se trudili, da so jih z obljubami nekaj večje plače zvalili k sebi. Zato pravijo nekdanji posli in njihovi gospodarji: »Ni bilo pogodb, ni bilo socialnega zavarovanja, šlo je vse na obljubo«, ki se je ob sklenitvi ustne pogodbe glasila pred drugo svetovno vojno približno takole: »Toliko boš dobil na mesec, in ob novem letu čevlje ali hlače.« Ustne delovne pogodbe so se večinoma sklepale za eno leto, ko so se »pogodili na let, zaarali na leto dni.«

Posli so se menjavali okoli novega leta ali kot pravijo »med božičem in novim letom so se službe menjavale«. Pozimi so jih najemali zato, da so imeli zagotovljeno delovno silo za poleti, saj so jih med letom le stežka dobili, posebej dobrih poslov ne.

Prav tako so gospodarji tudi ob koncu leta z redkobesednim »boš še ostal«, nagovorili posla, če so želeli podaljšati službovanje za naslednje leto.

ODPOVEDOVANJE DELOVNEGA RAZMERJA

Tako kot je bilo najemanje poslov le ustno, je bilo tudi odpovedovanje delovnega razmerja ustno. Med najpogostejšimi vzroki odpovedovanja navajajo nekdanji posli tudi tukaj: slabo hrano, neredno ali slabo plačevanje, slabo ravnanje s posli, zapostavljanje, posebej, če so najeli še enega hlapca za furanje, drugi pa je moral potem ostajati doma in se ukvarjati samo z živino in delom na polju. Dekle so velikokrat odpovedovale tam, kjer so jih gospodinje »preveč trdo držale«. In če so po trgu ugotavljali za sicer pridno dekle »ta je bila tak fejst, pa je kar jet mogla«, je to vedno pomenilo enega izmed naslednjih vzrokov, zakaj ji je gospodar odpovedal: če je imela kaj z domačim fantom, »tedi je morala jet«, če je gospodar vrgel oko nanjo, prav tako. Delodajalci kot tudi posli so praviloma morali odpovedati približno 14 dni pred iztekom dogovorjenega roka, navadno tedaj, če jih je gospodar proti koncu leta vprašal, »ali boš še ostal«, s kratkim »ne«.

Velikokrat pa je odpoved obveljala tudi tako, da je posel »spokal svoje stvari« in odšel. Seveda pa so bili tudi na Vranskem primeri, če so po odhodu skrbne dekle domači uvideli, da so ji storili krivico in je zato odšla, da so pohiteli za njo in jo kje na sredi ceste takorekoč »prisilili«, da se je vrnila, ko so »zagrabili« vse njeno premoženje, košaro ali culo, v kateri je imela shranjeno obleko in druge malenkosti, z besedami »nikamor ne boš šla.« Že ta »skesana« gesta gospodarjev je vsako dekle privedlo do tega, da se je vrnila. Po drugi strani pa so dolgoletni posli zatrjevali, da bi velikokrat radi odpovedali, pa so se zavedali, da ne bodo bistveno spremenili, izboljšali svojega položaja in so zato ostajali, sledeč načelu: goste službe, redke suknje.

Delovno razmerje pa je bilo tudi na Vranskem, razen v enem primeru, prekinjeno, če se je posel poročil. Saj je primer, da sta hlapec in

dekla, potem, ko sta se poročila, še nadalje službovala pri istem gospodarju, kolikor imamo doslej podatkov o poslih, skoraj edini. Seveda pa je bila skrita želja, vsaj posameznih hlapcev, da bi se poročili z gospodarjevo hčerjo, kar pa se jim, vsaj v obravnavanem obdobju, ni posrečilo. Prav tako se je le eni dekli posrečilo, da se je poročila s starejšim kmečkim fantom.

O DELU

ki ga je posel opravljaj, so se običajno dogovorili že ob najemanju. Seveda pa se je delo kmečkih, gosposkih in obrtniških poslov razlikovalo. Na splošno pa zatrjujejo vsi nekdanji posli, da so morali trdo delati pri enih in drugih, »od zore do mraka«, saj so delodajalci do konca izkoristili njihovo delovno silo.



Pri Vraničevih v Prekopi je ta dekla »varuška« služila 22 let

Razlika pa je bila v tem, da so bili po kmečkih domačijah obenem s posli tudi domači enakovredno udeleženi pri raznih delih. Saj poznajo najstarejši še zdaj pregovor, da se je na domačiji, to je na gospodarstvu, poznalo, če je gospodar govoril poslom: »Pojdimo na delo« ali »pojdite na delo.«

Delo so odredjali delodajalci, moška dela gospodar, ženska pa gospodinja. Le ponekod so, in še to v primeru, če je bil posel več let pri hiši, upoštevali tudi njegove predloge o razporeditvi različnih del. Vsaj tiste dekline, ki so bile pri hiši po več desetletij (tudi po 45 let), so imele največkrat »reht pri hiši«. Tako so ugotavljali tudi tržani, ko so videli, da jo poslušajo tudi »ta mladi«: ta ima pa reht.

Pri tistih hišah, kjer so se gospodarji ukvarjali s trgovino, z gostinstvom, mesarijo itn., pa so posli, kadar niso bili zaposleni s prevozi, naj-

večkrat ostala kmetijska dela opravljali po lastnem preudarku, saj so se »gospodarji le malo spoznali na kmetovanje.«

V nadaljnjem besedilu navajamo delovni dan hlapca in dekleta pri gostilničarju in posestniku. Tako je hlapec zjutraj položil konjem krmo, jih napojil, odpeljal gnoj in okrtal. Opoldne je opravil ista dela brez krtačenja in odvažanja gnoja. Zvečer spet isto, to pot samo brez krtačenja. Ob sobotah je moral mimo navedenih del še posebej očistiti konjsko opremo in temeljito pospraviti dvorišče. Nasploh so se skrbni hlapci veliko zamujali s čiščenjem in krtačenjem konj ter konjske opreme, po načelu, da je »štrigl pri konju za pol fótra.« Mimo navedenih del pa je hlapec čez teden opravljal najrazličnejše prevoze lesa, različnega prodajnega blaga, poljskih pridelkov itn.

Dekleta je delala na polju in pomagala v gospodinjstvu. Povsod tam, kjer so redili živino, je molzla trikrat na dan. Nadalje je dekleta enkrat tedensko prala in izpirala perilo na potoku in pomagala pri enkrat mesečni »veliki žehti«. Ob sobotah popoldne je bilo najpoglavitejše deklino opravilo ribanje podov.

Kmečki posli so vstajali z domačimi, obrtniški pa največkrat ne. Saj so domači še ležali, ko »smo imeli že napreženo.« Prav tako so se skrbni posli zbudili sami. Dekleta, ki so »raje poležavale kot hlapci«, pa so morale ponekod buditi gospodinje. Tako so poleti, ko je bila npr. košnja, vstajali hlapci okoli tretje ure, sicer pa ob štirih. Enako velja za posle trgovcev in gostilničarjev, razen kadar so šli na »furo« v 25 km oddaljeno Celje, kamor so s tovorom prispeli približno v 5 urah, so vstajali že okrog ene ure po polnoči, da so imeli nekaj čez drugo uro že napreženo. Velikokrat, zlasti če je bilo slabo vreme, so ob 4. uri položili konjeni in se potem ulegli nazaj za kakšno dobro uro, da so se konji medtem najedli.

K počitku so se posli največkrat ulegli pozimi med 8. in 9. uro zvečer, poleti pa okrog desete ure.

Dekleta so tudi na Vranskem spale v skromnih sobah, na posteljah. Hlapci pa vedno v hlevu, na posteljah, zbitih iz desk in pokritih s slamo, poleti pa večinoma na senu. In tako so nekateri vse svoje službovanje spali v »štali«, po 25 let in več! Obleko so imeli shranjeno v lesenih »kufrih«, zlasti na začetku, ko so imeli še skromno garderobo, kasneje v skrinjah ali omarah, tako dekleta po sobah, hlapci pa največkrat v kakšnem kotu na podstrešju. Prav tako so, premočeni od dolgih voženj, sušili obleko kje na podstrešju, pa tudi na sebi, če niso imeli še ene delovne obleke.

ZASLUŽEK POSLOV

je bil v raznih letih različen. Kljub prizadevanjem pa nam ni uspelo dobiti točnejših podatkov o plačevanju poslov, niti od nekdanjih delodajalcev niti od poslov. Saj so nekdanji posli velikokrat zatrjevali: »Delali smo jim zastonj, za hrano in za obleko.«

Tako zapisujemo le, da je npr. dekleta pri gostilničarju in posestniku zaslužila okoli 1930. leta 150 dinarjev na mesec. Zaslužek hlapcev pa se

je večinoma razlikoval v poletnem in zimskem času, ko je dobival hlapec pri gostilničarju in posestniku v letih 1925 do 1935 pozimi po 250 dinarjev, poleti pa 300. Nekaj več so zaslužili tedaj, ko so furali les, ali pa vozili gostilniške goste na železniško postajo v Šempeter, ker so jim dajali napitnino.

Kot neke vrste plačilo je veljalo tudi obdarovanje o božiču, ko so ženske pomočnice dobile po kakšno ruto ali predpasnik, moški pa srajco ali nogavice. Ponekod so jih obdarovali tudi za »veliko noč«.

Ko so posli odhajali domov na obisk, so jim skrbnejše in predvsem dobrosrčnejše gospodinje, če so šli na daljšo pot, zavile za na pot in za domače še kos potice.

Posli so trošili zaslužek večinoma za obleko, varčnejši pa so večidel zaslužka hranili »šparali«. V zvezi s štednjo pa so še zdaj nadvse trpke podobne izpovedi nekdanjih poslov: »Nisem ne pil in ne kadil, samo šparal sem v bojazni, da ne bom hodil na stara leta po občini. Za prišparano vsoto 18.000 dinarjev, sem delal vse življenje, ob nemški okupaciji pa sem si lahko kupil le ene čevlje in obleko.« Tako je tudi tukaj, podobno kot marsikje drugje po Sloveniji, varčnejšim poslom v eni noči propadel zaslužek, ki so si ga prigarali z nenehnim delom in odrekanjem.

O PROSTEM ČASU

poslov tudi na Vranskem ne moremo govoriti. Delali so ves dan, enako kot tudi njihovi delodajalci, če izvzamemo trško gospodo. Nekaj prostih ur so imeli tako hlapci kot deklet ob nedeljah in praznikih popoldne, ko so postorili vsak svoje delo. Po dva prosta dneva pa okoli novega leta.

Tudi izraba prostega časa je bila kar najbolj skromna. Bližnji posli so največkrat skočili domov obiskat starše. Mlajši hlapci pa so se ob nedeljah, če so le imeli kolo, vozili gor in dol po trgu in to v obdobju pred drugo svetovno vojno, ko je kolo pomenilo »veliko premoženje«. Drugi spet so zahajali v gostilne, posebej na Štefanovo in Mihelovo nedeljo pa na velikonočni ponedeljek. Vsi, razen tistih, ki so se zadržali v gostilni, pa so skrbeli, da so prišli domov do večera, sicer so največkrat ostali brez večerje. Nekdanji posli pa nadalje zatrjujejo, da so k nedeljski maši in drugim pobožnostim radi zahajali zaradi tega, da so se »vsaj preoblekli in prišli med ljudi.«

PREHRANA POSLOV

V obravnavanem obdobju ugotovimo razlike v hrani in načinu prehranjevanje kmečkih in obrtniških poslov. Tako so kmečki posli tudi na Vranskem jedli isto hrano kot njihovi gospodarji in imeli stalno mesto pri mizi ali kot pravijo: »smo šli skupaj na delo in skupaj za mizo.« Posli trgovcev in gostilničarjev pa so največkrat jedli posebej in slabšo hrano. Pri posameznih hišah so imeli za posle posebno jedilnico »fištrno«.

Podoba o načinu življenja poslov na Vranskem bi bila nepopolna, če ne bi vsaj na kratko spregovorili o medsebojnih odnosih med posli in gospodarji, ki odsevajo tudi socialni položaj poslov in njihovo vrednotenje. Naslednja zgodba na najbolj nazoren način ilustrira nenehno prisotno delitev na »gospodarje in posle«. Tako se je, kot pripovedujejo še zdaj »Vranšani«, dekla uprla gospodarju, da bi gnala v nedeljo popoldne krave čez trg na pašo. Vzel je bič in jih gnal sam. Na koncu trga ji je bič vrnil in rekel: »Vidiš, jaz sem še vedno gospod Omerza, poštmester, ti si pa moja dekla.« Tako je tudi na Vranskem veljala za posle, za hlapce kot dekle, brezpogojna pokorščina in le dolgoletnejši posli so imeli pri hiši »nekaj več besede«. In le posamezne posle so sprejeli za »domače«. Tako smo ugotovili tudi nekaj resničnejših in pristržnejših stikov z dolgoletnimi posli, ki jih domači še zdaj, ko že vrsto let počivajo na trškem pokopališču, hvaležno ocenjujejo: »Naša je bila za vse: za otroke, za bolno živino, za šivat in za prest. Nikdar jo ni bilo treba priganjati k delu. Takšni se ne rojevajo vsak dan. Je bila kot mati vsem otrokom in je zdaj tudi pokopana v družinskem grobu.«

• • •

V letih po drugi svetovni vojni ugotovimo tudi na Vranskem le še posamezne posle. Mlajši so si poiskali zaslužek drugje, dolgoletnejši posli pa so do smrti ostajali pri gospodarjih. Posamezni so na podlagi dokazanih let službovanja dobili tudi zaslužen pokojnino. Navajeni skromnega zaslužka pa so po prejetju prve pokojnine — podatek velja za deklo, ki je službovala 45 let pri isti hiši — govorili: »Če vsi nekdanji posli dobivamo pokojnino, saj se mora država spufat.« In šele na zatrjevanje domačih in drugih, da si jo je pošteno prislužila, je sklenila: »Potem bom pa tiho, kot tista koza, ki je rekla, 'da bi le toliko časa trava rasla, dokler bom jaz živela'.«

• • •

Navedli smo le pogloblitvejša spoznanja o načinu življenja poslov na Vranskem, ki kaže vrsto skupnih potez z življenjem poslov na ostalem slovenskem ozemlju: v obdobju predvojnega izkoriščanja delovne sile, so bili med najbolj izkoriščanimi tudi — posli.

OPOMBE

¹ Tako nekdanjim poslom, kot njihovim delodajalcem, ki ne želijo biti imenovani, pa se za njihove podatke zahvaljujem tudi na tem mestu.

² Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 110.

³ Natančnejših podatkov o poslih po posameznih gospodinjstvih nam ni uspelo dobiti, saj jih niso vpisovali v župnijske matične knjige, kot ugotavljamo tudi za večino drugih območij. V članku »Kratek oris zgodovine kraja Vranksko do leta 1941« pa Štefan Kočar omenja hlapca in pastirja na več mestih (npr. str. 16 in 18).

⁴ Primerjaj tudi ugotovitve v članku: Marija Makarovič, Nekdanjih hlapcev in dekel ni več, Slovenski koledar 1978, Ljubljana 1977, str. 218 ss in Posli na Slovenskem, Pogledi na slovensko etnologijo, Ljubljana 1978.

TRIDESET LET OD SMRTI RISTA SAVINA

Skladatelja Rista Savina (1859—1943) štejemo med pomembne predstavnike slovenske glasbene ustvarjalnosti ob koncu 19. stoletja in v prvih desetletjih 20. stoletja. Sem ga uvrščamo tako zaradi umetniške ravni njegove glasbe, kot še posebej zaradi slogovne usmerjenosti, saj je še pred izhajanjem Novih akordov (1901—1914) uvedel v slovedsko glasbo novoromantična kompozicijska načela. Zlasti s takrat in še pozneje nastalimi samospievi je dal primere prekomponiranih skladb, ki jih je mogoče po umetniški plati primerjati z evropskimi deli te vrste. V njih je kompozicijsko zorel od znanih Treh Aškerčevih balad (1895) prek obeh Predsmrtnic (1898, ali druga 1903), Skale v Savinji (1898) ter Zimske idile (1900) do Petih pesmi O. Župančiča (1904) in še pozneje Treh pesmi O. Župančiča (1918). Poleg tega je imel Risto Savin še posebno izrazite ambicije v operi, ki je ob samospjevu njegovo osrednje kompozicijsko področje. Po prvencu, dramatski sceni Poslednja straža (1898, izv. 1906 v Zagrebu), že z novoromantičnimi slogovnimi elementi, je ustvaril Slovincem prvo novoromantično opero Lepa Vida (1907, izvajano 1909 v Ljubljani, prva predelava skladatelj 1912-14, druga predelava Polič in Pugelj za izv. 1928 v Ljubljani), naslanjajoč se v njej na wagnerjanska načela glasbene drame. Za njo sta po enakih kompozicijskih načelih nastali še dve nacionalni operi, kot ju je označil skladatelj sam: prva slovenska novoromantična zgodovinska opera Gosposvetski sen (1921, izv. 1923 v Ljubljani) s tematiko ustoličenja koroških vojvod; zaradi očitno šibkega libreta in zaradi manjše muzikalne izrazitosti ter že približevanja kantati pa ni najbolj uspela; Savinova najznačilnejša operna stvaritev Matija Gubec (1922, izv. 1936 v Ljubljani), ki obravnava dramatične dogodke slovensko-hrvaškega kmečkega upora v letu 1573.

Svoje odrske afinitete je skladatelj potrdil še z dvema baletoma, ali kakor ju je sam imenoval, z mimičnima igrama, s Plesno legendico (1918, izv. 1922 v Ljubljani) in s Čajno punčko (1922, isto leto delna koncertna izvedba v Ljubljani). Značilen prispevek pa je dal še na enem kompozicijskem področju, ki mu je bil blizu zaradi združevanja besede in glasbe: v zboru, in še posebej v mladinskih in otroških skladbicah za takšno zasedbo, nastalih v zadnjem ustvarjalnem obdobju že v visoki starosti. Ob tem je skladatelj namenil precej pozornosti tudi čistemu instrumentalu,

tako klavirju kot komorni glasbi in z nekaj večidel zgodnejšimi skladbami-simfonični glasbi. V teh in drugih svojih delih si je ob vzorih Brahmsa, Wagnerja, R. Straussa, Smetane in drugih skladateljev izoblikoval svoj kompozicijski način in izraz, ki je poleg lirike in dramatike uveljavljal epiko in ki je v skrajnostih segal v tako značilna občutja bادلčnosti na eni ter lahkotnosti in gracioznosti na drugi strani. Slogovno je po začetkih v romantiki in pozni romantiki prešel v novoromantiko in njen izrazni način, ki ga je obdržal tudi ves čas pozneje, ko je harmonski stavek obogatil sem in tja z impresionistično barvitostjo ter po prvi vojni z nekaj elementi konstruktivizma pod Osterčevim vplivom izpričal tudi dovzetnost za sodobnejše glasbene tokove.

Ko zdaj ponovno pregledujemo Savinov opus, se kajpada sprašujemo, koliko je še danes živ in navzoč v naši glasbi. Zanima nas še posebej njegova usoda, zanima zato, ker nam posredno in neposredno govori o skladateljevi navzočnosti v tridesetih letih po njegovi smrti; in hkrati z njo se lahko bolj neposredno sprašujemo o Savinovem mestu v slovenski glasbi danes in skušamo iz zgodovinske razdalje sklepati o njegovem pomenu v naši glasbeni umetnosti.

Ob tem je znano, da je bil Savin v svojem dolgem življenju že priznan in cenjen glasbeni ustvarjalec, dasiravno je bil deležen tudi kritičnih pripomb, ki so jih izzvale posebno izvedbe njegovih oper, torej del, s katerimi se je najvidneje uveljavil. Obdobje zadnjih trideset let kaže na deloma drugačno stanje in odnos do skladatelja, upoštevajoč pri tem nekaj vidikov navzočnosti, vse pa seveda v času, ko sam nanje ni mogel več vplivati. Med temi oblikami uveljavljanja so bile zlasti pomembne izvedbe njegovih skladb. Žal, tu podoba ni najbolj ugodna, pa čeprav gre za vprašanje, ki zadeva tudi druge slovenske skladatelje, in med njimi še posebno operne. Tako so od Savinovihi večjih del po drugi svetovni vojni pripravili le 1973 uprizoritev Matije Gubca v ljubljanski Operi, ki je sodila v počastitev petstoletnice kmečkih uporov in štiristoletnice slovensko-hrvaškega kmečkega upora;¹ že 1959 pa je mariborska opera ob stoletnici skladateljeva rojstva uprizoril po delni koncertni izvedbi pravzaprav premiero baleta Čajna punčka.² Čeprav s premierno naravo, so bila Savinova dela pred drugo svetovno vojno torej pogosteje na opernem odru. Izvedbe skladb iz drugih kompozicijskih področij so bile po drugi vojni redkeje na sporedu in bolj občasno, podobno kot pred vojno; zlasti premalo so upoštevali samospeve, še manj pa zборе, klavirske miniaturre, komorno in še posebej simfonično glasbo,³ sprva so se pojavljala ta dela tudi ob proslavljanju skladateljevih obletnic.⁴ Tako je vlogo glasbeno-scenskega in koncertnega predstavljanja prevzel radio, tj. prvi in pozneje večidel tretji program ljubljanskega radia, in druge naše radijske postaje. Dasi vidno ne izstopa, je tu skladatelj po smrti bolj stalno na sporedih raznih glasbenih oddaj in v raznih kompozicijskih smereh, kar omogoča tudi širok izbor posnetih skladb.⁵

V primerjavi s tem je vsekakor ugodnejše stanje pri izdajanju Savinovihi skladb. Po zgodnjih izdajah samospevov, zborov in klavirskih kompozicij v Novih akordih in drugih periodičnih publikacijah ter samostojno (npr. v samozaložbi klavirski izvleček Lepe Vide l. 1907), ki so Savina

dobro predstavile javnosti na prehodu 19. in 20. stoletja, je sledilo po skladateljevi smrti sistematično izdajanje njegovih del, največ v založbi pokojne žene Olge Širca in s strokovnim sodelovanjem Ludvika Zepiča.



Friderik Širca — Risto Savin

Poleg ponatisov so zajele te izdaje v širokem izboru vse pomemnejše kar je Savin ustvaril in končal, izvzemši orkestralna dela in opero.⁶ Po smrti Olge Širca je bilo rešeno tudi vprašanje celotne Savinove zupščine, ki je l. 1971 z mnogimi rokopisi, prepisi in tiskimi skladb, libretov itd., z delno ohranjenjo korespondenco in slikovnim gradivom ter z deli drugih skladateljev pripadla glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, kjer je zdaj na voljo za študij, izvedbe, izdaje itd.⁷ Isto leto je bila odprta v Savinovi rojstni hiši v Žalcu tudi spominska soba Rista Savina, ki ohranja ambient, v katerem je skladatelj dolga leta živel in ustvarjal.⁸

Zavest o pomenu Rista Savina v slovenski glasbi je pobudila tudi muzikološke obdelave in zgodovinske prikaze ter druge zapise o skladateljevem življenju in delu. V njih so Savina po smrti temeljito obravnavali in osvetlili, kar velja še posebno za skladatelju namenjeno monografijo Dragotina Cvetka z orisom življenjske poti ter z analizo in oceno del,⁹ ki ga je pozneje predstavila še na srbskem območju.¹⁰ Sodba o skladateljevem delu, kot je med drugim razvidno iz sklepa na koncu monografije, je bila zelo pozitivna: »Savin je posegel v slovensko glasbo vsestransko in si je z napredno stilnostjo ter veliko izrazno silo svojih stvaritev pridobil v njej tudi sodobno vrednost. Njegovo skladateljsko delo je potekalo v času več skladateljskih generacij. V njem so premnoge značilnosti, ki so zelo tehtne za zgodovinski razvoj glasbe pri Slovencih. V njem pa se je izrazila tudi Savinova umetniška osebnost, ki spada med najizrazitejše slovenske skladateljske like in najznačilnejše predstavnike slovenske glasbene moderne ob koncu XIX. in prvih desetletjih XX. stoletja.«¹¹

Skladno z njegovo vlogo in pomenom so Savina obravnavali tudi v raznih zgodovinskih knjigah v slovenskem, jugoslovanskem in svetovnem okviru. Tako ga je zajel D. Cvetko v temeljnem glasbenozgodovinskem delu o Slovencih v obdobju Novih akordov,¹² v krajši izdaji, ki seže preko druge vojne, pa celovito¹³ in z enako, le morda bolj umirjeno sodbo.⁴ Poleg obravnave v splošni glasbeni zgodovini Vilka Ukmarja,¹⁵ je Dragotin Cvetko predstavil skladatelja zgodovinsko izčrpno na srbohrvaškem jezikovnem področju,¹⁶ v dveh zgodovinskih knjigah pa tudi v tujini,¹⁷ kjer ga zasledimo celo v obdelavi tujega pisca.¹⁸ Isti slovenski muzikolog obravnava Savina s potrebno dokumentacijo v Slovenskem biografskem leksikonu¹⁹ in ga nadalje predstavlja v številnih pomembnih leksikonih in enciklopedijah doma in v tujini.²⁰ Če upoštevamo še posebej prikaz Savinovega opernega dela,²¹ ali kritike in misli ob izvedbah del,²² torej vidimo, da je bil skladatelj prav zadnjih trideset let muzikološko in drugače zelo dobro predstavljen — izvzemši morda posebne razprave, do katerih najbrž ni prišlo že zaradi sorazmerno zgodnje monografske obravnave — in da je zavzel po pozornosti, ki je je bil deležen s temi obravnavami in s samimi strokovnimi ocenami, vidno in pomembno, ali tudi zelo pomembno mesto v slovenski glasbi.

Že po tem se torej vidi, da je bil Savin v tridesetletnem obdobju po svoji smrti nedvomno navzoč v naši glasbi: v prvi vrsti z izdajami skladb in v spisih o njem, tu pa z zelo pozitivnimi ocenami, sorazmerno najmanj pa dovolj odločilno po izvedbah njegovih del, kjer so bili njegovi

Adamo.
1. den Inanna'ski.

A. Lavina op. 12 - št. 1.

Alto.

Glas

Klavir

p *Te-vo-ti-cc* *ten-ke-ole-cc* *soo-to-vo*

alle-ne *do-je* *ami-di* *en-fo-di-le* *re-pu-er-pu-er*

vo-vo-to-cc *no-vo-pu-pu-cc* *Te-vo-ti-vo-mi*

p *le-dah-tan-je* *vo-mit-ko-vo*

sodobniki Lajovic ali Adamič, pa tudi Škerjanc ali Osterc precej bolj zastopani. Če smo objektivne vzroke za takšno stanje že omenjali, pa jih je nekaj takšnih, ki se nedvomno nanašajo na samega skladatelja in njegovo delo; in tudi novi niso, saj so o njih pisali Savinovi kritiki že za njegovega življenja in tudi pozneje, ko se je že oblikovalo mnenje, ki se nekako sklada s podatki o izvedbah.

To mnenje se je nemara v najbolj ostri svetlobi pokazalo v skladateljevi operni tvorbi. Tako je Emil Adamič dobro opazil ob premieri Matije Gubca l. 1936: »Zdi se, da Savin ne pozna boja z melodično, ritmično, harmonično materijo, zlasti ne z instrumentalno. S samo po sebi umljivo, — tako se zdi — lahkotno inspiracijo najde vsaki situaciji in vsaki ubranosti točno primeren glasbeni izraz, ki se ga oklene, ki ga ne razglablja, temveč bežno iz njega pohiti v drugi, deseti, stoti, a to povsem logično, brez nasilja, kar vse skupaj tvori samobiten, pristno savinovski glasbeni slog.«²³ Adamič je tu navedel temeljno kritično pripombo, po kateri glasbeni potek, ki v načelu ustreza dogajanju na odru, ni dovolj široko razvit in utemeljen in tudi ne posebno poglobljen. Ob tem se je dotaknil še savinovskega glasbenega sloga, kar pa je mogoče razumeti kot značilnosti kompozicijsko-tehničnega postopka, stalne prijeme ter estetske in izrazne značilnosti, ne pa kot tisto prodorno posebnost izraznega načina v tem osebnotnem slogu, po kateri avtorja zlahka prepoznamo; o tem namreč pri Savinu kljub vsej očitni specifikki le težko in omenjeno govorimo, tudi če ne upoštevamo včasih preočitnih vplivov drugih skladateljev in reminiscenc nanje, kar je za to vprašanje tudi ilustrativno. Še strožje od Adamiča sodi o tej potezi Savinove glasbe Anton Lajovic, čeprav resda ob premieri Lepe Vide in njene še nepopravljene variante: »Kar pa sem že pri ‚Poslednji straži‘ občutil kot hibo, ki delu občutno škoduje — vsaj po mojem vtisu — ravno isto mi je prišlo tudi pri ‚Lepi Vidi‘ do zavesti, namreč da obema deloma, ako motrim v njih zgradbo večjih muzikalnih skupin, manjka prepotrebne širine. Vsako občutje je mukoma pretrgano, skratko. Poslušalec komaj uveden v eno občutje, je s prezgodaj vstopajočim drugačnim iz prvega iztrgan, tako da niti nima časa, da bi svoj duševni pogled vstavil v primerno razpoloženje, kar je vendar najnujnejša premisa estetskega sprejemanja.« Zato Lajovic meni, da »kar se tiče glasbene arhitektonike v širšem pogledu«, sta obe deli »preozki, prestisnjeni, premalo bogati.«²⁴ Drugo vrsto pripomb izraža Lajovic tudi v trditvi, da je Savin v svoji melodiki »premalo plastičen in izrazit«, ali ko govori o začetni sceni Lepe Vide, ki da je melodično »meglena in brezizrazna« in da zatorej »dolgočasi«, ali da se mu zdi balada o Lepi Vidi »bolj konstruirana, nego občutena.«²⁵

Nedvomno ti dve temeljni pripombi tudi danes nista izgubili na teži. Očitno označuje Savina hitra in lahkotna invencija,²⁶ pri kateri mu pomagata znanje in razgledanost v kompozicijski tehniki. Toda takšna invencija mu zlasti v operi onemogoča večjo izrazno poglobljenost in zadosti široko psihološko in muzikalno utemeljenost dogodkov, situacij, prizorov ipd.²⁷ A tudi v takšnem obsegu realizirana kompozicijska zasnova ima ponekod premalo izrazna ali celo nepovedna in anemična mesta, ki s šibko notranjo napetostjo ne morejo prepričljivo podpirati dogajanja na odru.²⁸ Tretje



Folklorna skupina Svobode Šempeter

Foto Vili inž. Vybíhal

vprašanje so operni libreti, bodisi v skici ali končni obliki delo samega skladatelja, ob katere so se po pravici spotikalj vsi dosedanji kritiki in raziskovalci zaradi njihove dramaturške in psihološke nedodelanosti ali celo neustreznosti.²⁹ Zaradi vsega tega se je že pomen Saviniovih oper omejil v naše okolje, pa tudi pri nas te opere ne zavzemajo tistega mesta, ki bi ga zaslužile po sami glasbeni vrednosti ali celo po najboljšem v njih. In kar se je tu razkrilo le bolj izrazito: Savin v svojem celotnem opusu po svoji umetniški konstituciji ne pripada tipu ustvarjalca, ki bi se izrazil v celoti vrhunsko, polno in dovršeno. Označujejo ga ideje nemajhne, toda tudi relativne veličine, z včasih bolj, včasih manj doseženo duhovno »nastavbo« ter intenziteto, pa tudi v večji ali manjši meri doseženo izenačenostjo invencije ter izkristaliziranostjo izraza.

Tako ostaja torej kot temeljna zgodovinska preizkušnja skladateljeva umetniška moč, živost in človeška prepričljivost ter izrazna dognanost kompozicij, s katerima išče stika s poslušalcem. Sodeč po tem, zavzema Savin tudi danes posebno mesto v slovenski glasbi in še posebej v njeni razvojni fazi ob koncu 19. in v začetnih desetletjih 20. stoletja. Po svojih ambicijah in slogovni naprednosti z novoromantično usmerjenostjo sega v sam vrh tedanjega ustvarjanja, po umetniški potenci in kompozicijskih dosežkih, kjer kaže samosvoje in izrazite ustvarjalne poteze, pa stoji izrazito nad poprečjem, iznad katerega so se najviše povzpeli njegovi sodobniki Adamič in Lajovic ter nekoliko pozneje ob Škerjancu Kogoj in Osterc.

Se pravi, da je tudi danes Savin pomemben ustvarjalec, ki je pripadal prvi generaciji slovenske glasbene moderne in je časovno njen prvi predstavnik, skladatelj, ki se je najvidneje uveljavil v operi in dal Slovincem nekaj značilnih, čeprav ne povsem dognanih primerkov novoromantične operne tvornosti, ki je segel široko na področje klavirske, komorne ni orkestralne glasbe, se usmeril v zbor, še posebej mladinski, in ki je uspel najmočneje uveljaviti svojo muzikalno naravo v samospevu, s katerim si je v tej izrazito slovenski in mednarodno kvalitetni kompozicijski panogi zagotovil najtrajnejše mesto.

OPOMBE

¹ Gl. Gledališki list SNG Ljubljana (Opera-Balet) 1972-73, št. 5. Gl. tudi Repertoar slovenskih gledališč, 1867—1967, Ljubljana 1967, dopolnitev za obdobje 1967-72 v Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, Ljubljana IX/1973, št. 22 in dalje gledališke liste ljubljanske in mariborske opere.

² Gl. Gledališki list SNG Maribor 1958-59, št. 7.

³ Prim. za to obdobje koncertne liste Slovenske filharmonije, Koncertne direkcije, ljubljanskega festivala, Koncertnega ateljeja Društva slovenskih skladateljev in drugih koncertnih nastopov.

⁴ Koncert proslave Savinove devetdesetletnice v Žalcu in Celju 8. in 9. oktobra 1949 ter koncert ob stoletnici rojstva, ki so ga pripravili študenti Akademije za glasbo v mali dvorani Slovenske filharmonije 12. aprila 1960 (gl. koncertne sporede v mapi Savin — kronika v glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani).

⁵ Prim. posnetke v fonoteki RTV Ljubljana in mapo Savin — kronika, ib.

⁶ Prim. ustrezne kataloge v glasbeni zbirki NUK in L. Zepič, Kratek pregled stvaritev skladatelja Rista Savina, Savinjski zbornik I, Celje 1959, ki vsebuje na

str. 72—73 posebej popis vseh izdanih Savinovih skladb. Pri samostojnih izdajah navaja Zepič 18 večjih enot v domala vseh kompozicijskih področjih, pri izdajah v drugih publikacijah pa 7 naslovov s 27 posameznimi skladbami, kjer so najštevilnejši natisi v Naših zborih. Sodeč po tem popisu je izšla v prvem desetletju po skladateljevi smrti večina skladb, v naslednjih dveh desetletjih pa znatno manj, kar je razvidno iz dopolnilnega seznama:

a) Samostojne izdaje:

1. Jugoslovanska suita za orkester na lok. — Serenada za orkester. Izdaja za klavir.

2. Kaj vprašaš me zdaj, harm. za moški zbor.

b) V drugih publikacijah:

1. v Naših zborih:

— Idila (O. Župančič), mešani zbor in klavir.

2. v Notni mapi:

— Tehtni vzrok (R. Baumbach — A. Aškerc), moški zbor.

— Zori rumena rž (R. Baumbach — A. Aškerc), moški zbor.

3. v Slovenski pesmarici 2. d. (1964):

— Kaj vprašaš me zdaj, harm. za mešani zbor.

⁷ Popis zapuščinskega gradiva, ki je bilo prevzeto 16. februarja 1971 gl. v mapi Savin — kronika, ib.

⁸ Savinova rojstna hiša je po smrti Olge Širca pripadala občini Zalec, upravlja pa jo tamkajšnja kulturna skupnost. Z otvoritvijo Savinove spominske sobe 7. julija 1971 se je odprla tudi drugim kulturnim in umetnostnim dejavnostim, razstavam, koncertom itd.

⁹ Cvetko D., Risto Savin, Osebnost in delo, Ljubljana 1949. — Zanimivo je, da je delo Savinovih sodobnikov Lajovica in Adamiča že za njunega življenja pobudilo monografski obdelavi L. M. Škerjanca.

¹⁰ Cvetko D., Život i rad kompozitora Rista Savina (cir.), Beograd 1958.

¹¹ Cvetko D., Risto Savin, 184.

¹² Cvetko D., Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III, Ljubljana 1960.

¹³ Cvetko D., Stoletja slovenske glasbe, Ljubljana 1964.

¹⁴ Prim. sklepno označitev: »Savin je bil zanimiva osebnost. Z napredno stilno orientacijo in razvidno kreativno potenco se je uvrstil med najpomembnejše slovenske skladatelje konca 19. in začetka 20. stoletja. Časovno je njegovo delo potekalo skozi več slovenskih generacij in se ni omejilo na novoromantični in impresionistični nazor. Tudi s te strani se predstavlja ta skladatelj kot razmeroma redek pojav, ki je kontinuirano sledil času in razvoju.« Ib., 256.

¹⁵ Ukmar V. (itd.), Zgodovina glasbe, Ljubljana 1948 in isti, Glasba v preteklosti, Ljubljana 1972.

¹⁶ Andreis J., Cvetko D., Đurić-Klajn S., Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji, Zagreb 1962.

¹⁷ Cvetko D., Histoire de la musique slovène, Maribor 1967 ter isti, Musikgeschichte der Südslawen, Kassel (itd.), Maribor 1975.

¹⁸ Npr. R. Bernard v svoji obsežni Histoire de la musique, t. III, Bourges 1963 v poglavju o jugoslovanski glasbi, ki je, sicer z nekaj netočnostmi, odmeril Savinu vidno mesto.

¹⁹ Cvetko D., Širca Friderik (Risto Savin), SBL, Ljubljana 1971. Prim. tudi tam navedeno literaturo iz časa po Savinovi smrti.

²⁰ Gl. med drugim: Muzička enciklopedija III, Zagreb 1977 (in stara izdaja zv. II., Zagreb 1963); Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Bd 11, Kassel (itd.) 1963; Riemann Musik Lexikon, Ergänzungsband, Personenteil L—Z, Mainz 1975; Encyclopédie de la musique (Fasquelle), t. III, Paris 1961; Enciklopedia della musica (Ricordi), vol. IV, Milano 1964.

²¹ Sivec J., Opera skozi stoletja, Ljubljana 1976 ter še Samec S., Operne zgodbe, Ljubljana 1974.

²² Prim. zlasti kritike ob premieri Matije Gubca 7. aprila 1973 v ljubljanski Operi v dnevnikih Delo (XV/1973, št. 98, 10. aprila, P. Mihelčič) in Ljubljanski dnevnik (XXII/1973, št. 98, 10. aprila, P. Kušar) in ob tem še zapisa B. Loparnika

Savinov »Gubec« — redivivus, Sodobnost XXI/1973, št. 6 ter V. Ukmarja, Matija Gubec, Naši razgledi XXII/1973, št. 8.

²³ Jutro XVII/1936, št. 229 (3. X.).

²⁴ Za obe navedbi gl. Lajovic A., Risto Savin: »Lepa Vida«, Novi akordi IX/1910, št. 2. Seveda navaja Lajovic v svojem prispevku prav tako pozitivne značilnosti Savinove glasbe, pri čemer priznava skladatelju prvenstvo v uvajanju moderne glasbe na Slovenskem, ko to najprej ugotavlja za Savinove samospeve, pravi, da bi, »govoreč o njegovi zadnji operi (tj. Lepi Vidi) predvsem rad ostro poudaril:

Risto Savin je med našimi slovenskimi opernimi skladatelji tisti, ki je tudi v našo operno produkcijo uvedel moderna načela muzikalne drame in moderno glasbo.«

²⁵ Vse Lajovic A., ib.

²⁶ Sam skladatelj potrjuje, da je hitro komponiral svoje opere: »Delam z naglico in sem v stalni tekmi z libretisti, ki delajo istočasno z menoj. Tako sem napisal ‚Lepo Vido‘ v prvi izdaji v štirih mesecih, ‚Gospodovski sen‘ v šestih mesecih. Le pri ‚Cajni punčki‘ sem se mudil štiri mesece, čeprav njena uprizoritev ne bi zahtevala več nego tričetrt ure. To pač zato, ker me je bolezen ovirala v stalnem delu.« (K., Risto Savin, Pevec IV/1924, 25.) Za Matijo Gubca pravi skladatelj, da sta »v nepolnih osmih mesecih... ležala partitura in klavirski izvleček pred njim« (Savin R., Kako je nastala opera »Matija Gubec«, Nova muzika I/1928, št. 2). Vsa navedena tri velika in večja dela je Savin komponiral v treh letih (1921-23). Za takšno naglico dela in inspiracije je navedel dva vzroka. Načelno je bil mnenja, »da se mora na obsežnem delu, ako naj se v njem ohrani enotnost koncepcije, delati v eni potezi in kolikor mogoče naglo«. (Savin R., ib.) Navedel pa je tudi osebni razlog: »Kadar se v meni vžge tista iskra, kadar navali váme tisti duh, tedaj moram delati z vso naglico; in če bi tega, kar me napolnjuje, nemogel in ne smel izliti v glasbo, bi se ne vem kaj zgodilo z menoj — razjedalo bi me, uničilo...« (K., Risto Savin, Pevec IV/1924, ib.).

²⁷ To nam potrjuje tudi Savinov kompozicijski stavek v operah, ki ni kompliciran in zgoščen, marveč je kljub polifonski zasnovi razmeroma prozoren in pregleden.

²⁸ O tem govore dokaj enoglasno, čeprav z različnimi kritičnimi pripombami tudi ocene povojne uprizoritve Matije Gubca — cit. kritike gl. v opombi 22 — in Sivec J., op. cit.

²⁹ Hibe libretov, kot so nedramatičnost, nelogičnost in neprepičljivost dogajanja, naivnost, pomanjkanje pravih viškov itd. se kažejo izrazito že v dramatski sceni Poslednja straža in še posebno v operi Gospodovski sen, prav tako jih ne skriva Matija Gubec in po svoje značilne so v Lepi Vidi, ki jo je skladatelj kljub dvema prejšnjima predelavama — zadnja je strnila dogajanje iz štirih v tri dejanja — nameraval vnovič predelati, a tega ni več uresničil. K takšnim rezultatom je prispeval tudi skladatelj sam s svojim načinom komponiranja, saj ni imel pred začetkom dela pred seboj celotnega libreta, ko bi ga lahko še popravil. O tem prim. tudi Cvetko D., Risto Savin, še posebej str. 99 in poleg predvojnih kritik kritične misli po drugi vojni, ki jih vsebujejo sestavki iz opombe 22 ter Sivec J., op. cit.

PEVSKI ZBORI IN GODBE NA PIHALA

Morda ni ničesar v človekovem čustvovanju tako močnega in tako izrazitega kot je glasba. Veselje in žalost, navdušenje in potrnost, vse je človek že od nekdaj skušal in mogel izraziti z glasbo in pesmijo. Tudi za nas Slovence to velja, odkar se piše naša zgodovina. Nimamo junaških ljudskih pesmi, kot jih imajo drugi narodi, ker pač nismo imeli svojih junakov. Zato je slovenska ljudska pesem večkrat otožna kot vesela, vanjo je vpleteno vse, kar je usodno posegalo v življenje našega človeka: ljubezen, zvestoba, rojstvo, smrt, trenutki slovesa in vsi nešteti mejniki človekovega bivanja in nehanja so se iz preteklosti ohranili v ljudski pesmi.

Slovenska pesem — koliko rodov jo je ustvarjalo, koliko ljubezni, trpljenja pa vmes tudi šegavosti, svetlih odtenkov srca je v njej! Spremljala nas je skozi vse tegobe in viharje, večkrat težkih kot lepih časov naše preteklosti, navdihovala pesnike in skladatelje, da so iz nje črpali svoje ustvarjalne zamisli. V tistih najbolj odločilnih dneh, ko bi morala utihniti ne samo slovenska pesem, ampak tudi slovenska beseda, ko so nam hoteli dopovedati ponovno in za vselej, da Slovenci nimamo ne svoje narodnosti ne svoje kulture, da naj bomo srečni in ponosni, ker smo končno legitimni pripadniki velike nemške domovine in lahko črpamo iz bogate zakladnice germanske kulture, takrat, v tistih usodnih dneh, je slovenska pesem dobila nov ustvarjalni polet. Svojo bolečino, trpljenje, domotožje in upanje ter vero v pravico so izpovedovale preproste pa tudi umetniške pesmi, ki so nastajale po zaporih, taboriščih, daleč od domače zemlje pa tudi v svobodnih gozdovih. Vzeli so nam šole, knjige, javno slovensko besedo, zato smo se izpovedovali na način kot naši predniki skozi stoletja in stoletja. Pesem je bila tista, ki je v temne in bridke trenutke vnašala lepoto, optimizem in zavest, da kljub terorju in zatiranju Slovenci smo in bomo ostali. Koliko partizanskih besedil je bilo ustvarjenih in prirejenih na ljudske melodije! Na majhnih koščkih osvobojenega ozemlja sredi zaslužnjene Evrope je na mitingih donela pesem svobode. Skladatelj Radovan Gobec je na osvobojenem ozemlju Gornje Savinjske doline l. 1944 s vojim zborom izvajal celo kantato.

In ob osvoboditvi! S kakšnim navdušenjem, s kako globokimi čustvi smo peli in poslušali slovensko pesem, pesem o svobodi, da je resnično zaorila preko logov in gozdov. Slovenski pesmi in slovenski besedi ni bilo meja! To so bili trenutki, ki jih težko razume, kdor jih ni doživel!

Novi tokovi življenja so spreminjali podobo naše dežele, način življenja in tudi nas.

Petja, takega, kot so ga poznale generacije pred nami, skoro ni več, vsaj po naših naseljih ne. Mislim na tisto petje v družinskem krogu, ob skupnih opravilih ter fantovsko petje na vasi. Nove oblike in življenjske navade neusmiljeno brišejo tudi to ter spreminjajo oblike pevskega izražanja. Pesem torej ni umrla, čeprav so mnogi to že pred desetletji napovedovali. Ob radiu in televiziji, ploščah in magnetofonskih trakovih, ki nam posredujejo glasbo, se človeku vendarle zahoče, da bi bil kaj več kot samo pasiven poslušalec. Hotel bi v petju in glasbi izpovedati svoja čustva, svojo notranjost, zahoče se mu ljudi, ki enako mislijo, enako doživljajo. Morda se je prav zato amaterska pevska in glasbena dejavnost tako razmahnila. Res, da je v mnogih zborih več starejših kot mladih, a tudi med mladimi je mnogo takih, ki so jim plošče in tranzistorji le pasivni spremljevalci. Kjer je pristno sodelovanje, uspešen pevovodja in prijetno vzdušje, tam tudi mladih ne manjka. Marsikdo prizna, da mu ura pevskih vaj nudi največjo sprostitev po napornem in pogosto enoličnem delu ter preobremenjenosti in živčni napetosti. Zato se število zborov množi, s tem pa je seveda v amatersko dejavnost vključenih vedno več aktivnih pevcev. Če bo rešeno še vprašanje pevovodij — teh je namreč premalo — potem bo pevska dejavnost zavzela še večji razmah. Drugo vprašanje je seveda kvaliteta, ki se marsikdaj in marsikje razhaja s kvantiteto. Da bi tudi v kvaliteti dosegli zaželeno raven, so potrebni seminarji za pevovodje kot tudi za pevce.

V desetletnem obdobju je zborovsko petje v naši občini doživelo tak razmah, kakršnega ni nihče mogel predvidevati. Mnogo bolj se je razmahnila pevska dejavnost pri odraslih, medtem ko je mladinsko petje po naših šolah stagniralo in šele v najnovejšem času kaže rahel razmah.

Revije mladinskega petja so se vrstile od leta 1955 in dosegle vrhunec l. 1960, ko je nastopilo 16 mladinskih zborov z 865 pevci ter 5 instrumentalnih ansamblov.

Po l. 1964 pa zaznamujemo nagel upad mladinskega petja, tako glede števila zborov kot števila pevcev. Leta 1972 je nastopilo le še 372 pevcev. Vzoredno s številom se je spreminjal tudi sestav mladinskih zborov. Povečalo se je število enoglasnih, zmanjšalo pa število triglasnih zborov.

Vse to in še drugi vzroki so navedli komisijo za mladinsko glasbo pri ZKO, da je sklenila, naj bo revija vsako drugo leto, da se bodo zbori nanjo lahko temeljito pripravili in tako dosegali zaželeno kvaliteto.

Od leta 1968 so se revije mladinskega petja v občini Žalec vrstile takole:

1968 — GRIŽE — 6 zborov, tamburaški orkester iz Griž in učenci glasbene šole iz Žalca

1970 — PETROVČE — 3 enoglasni zbori, 4 dvoglasni, 1 triglasni zbor ter glasbena šola

1971 — ŠEMPETER — 4 enoglasni zbori, 2 dvoglasna, 3 triglasni, orkester in Orffov orkester glasbene šole

1972 — ŽALEC — 5 enoglasnih zborov, 1 dvoglasen, 3 triglasni in orkester glasbene šole

1974 — GRIŽE — 3 enoglasni zbori, 4 dvoglasni, 2 triglasna ter harmonikarji glabene šole

1976 — POLZELA — 4 enoglasni zbori, 2 dvoglasna, 3 triglasni ter harmonikarji glasbene šole

1978 — PREBOLD — 5 otroških zborov, 5 mladinskih — dvoglasnih in triglasnih (skupaj 497 pevcev).

Dejavnost mladinskih zborov na posameznih šolah pa nam pokaže naslednjo sliko:

Na vseh omenjenih revijah so nastopali tile pevski zbori:

PETROVČE — z otroškim zborom, od leta 1974 dalje pa z dvema zboroma, enoglasnim in dvoglasnim,
zbor vodi Vera ŽUŽEJ

GRIŽE — l. 1968 in 1970 z enim zborom, pozneje z dvema zboroma: enoglasnim in triglasnim, l. 1978 samo triglasni.

Zbora sta vodili Jerca INKRET in Sonja KASESNIK (1978)

ŽALEC — z enim zborom, l. 1976 z dvema zboroma — enoglasnim in triglasnim.

Zbor so vodili v posameznih letih: Dragica ŽVAR, Drago KUMER ml., Ciril JAGRIČ

ŠEMPETER — z enim zborom, od leta 1976 dalje z dvema zboroma, enoglasnim in triglasnim.

Zbora sta vodili Slava KASESNIK in Sonja KASESNIK.

Ostale šole so sodelovale takole:

PREBOLD — l. 1968 in 1970 s triglasnim zborom.

Zbor je vodila Marta KRANJC-ROZMAN

l. 1978 z enoglasnim zborom,
zborovodja Valerija DOLAR.

POLZELA — l. 1974 in 1976 z dvoglasnim zborom,
zborovodja Anka AŠKERC

VRANSKO — l. 1976 z enoglasnim zborom, 1978 z dvoglasnim zborom,
zborovodja Drago CEHNER

BRASLOVČE — l. 1971 in 1974 z dvoglasnim zborom,
zborovodja Marija DOSEDLA

POSEBNA OSNOVNA ŠOLA — l. 1971 in 1972 z enoglasnim zborom.

PODRUŽNIČNE ŠOLE so na revijah sodelovale z enoglasnimi zbori le občasno, in sicer:

PONIKVA — l. 1968 in 1970 — Vid PODRŽAJ

ANDRAŽ — 1971 in 1972

GALICIJA — 1972 in 1978 — Ljudmila HROVATIČ

LIBOJE — 1971

Pevska dejavnost je na manjših šolah sicer močno razvita, saj učenci sodelujejo na vseh šolskih in krajevnih proslavah, vendar sistematičnega dela z mladimi pevci povečini ni, v zadnjih letih pa je skoro docela zamrlo.

Ti podatki dovolj zgovorno kažejo, kakšno je stanje mladinskega petja po naših šolah. Pevski zbori in sistematično delo z njimi je tam, kjer so za to usposobljeni in tudi dovolj požrtvovalni ljudje oz. glasbeni pedagogi, ki poleg znanja ljubijo pesem in petje ter to ljubezen tudi prenašajo na mladi rod. Povsod, kjer so nekoč taki ljudje bili, pa so odšli, je petje



Mešani pevski zbor Vransko na reviji pevskih zborov na Vranskem leta 1975

zamrlo, zborovskega petja ni več ali pa je le za domače proslave. Nasprotno pa s prihodom požrtvovalnega in veččega pevovodje na šoli po dolgih letih spet zaživijo pevska dejavnost.

Torej velja tudi za mladinsko petje, da se z učiteljem dvigne in pade.

Reviji v Preboldu je prisostvoval tudi prof. Egon Kunej; njegove kritične misli bi lahko povzeli na kratko:

Vrsta mladih nadobudnih pevovodij je pokazala plod utrudljivega dela s svežimi, zdravimi glasovi, ki bi jih bilo treba le še oblikovati, da bi bile glasbene misli izrazitejše na podlagi pravilnega pevskega dihanja. Program je bil pretežno dobro izbran. Ugajali so predvsem otroški zbor iz Galicije s pristnim otroškim izrazom in čistimi glasovi, enoglasni in triglasni zbor iz Šempetra, triglasni iz Griž ter enoglasni in dvoglasni iz Petrovč, ki je ritmično dobro uvežban, dovolj enoten ter z zadovoljivo dinamiko. Prebold je z mlado zborovodkinjo Dolarjevo ponovno vstopil v mladinsko petje in se solidno predstavil.

Dvoglasni zbor iz Petrovč pod vodstvom Vere Žužej in triglasna zbor iz Griž ter Šempetra pod vodstvom Sonje Kasesnik pa je prof. Kunej povabil na Mladinski pevski festival v Celju 1. 1979.

V okviru Mladinskega pevskega festivala v Celju so v preteklih letih bili gostje naših zborov priznani mladinski zbori, in sicer v Šempetru zbor iz Finske in zbor radia Bukarešta, na Polzeli pa mladinski zbor iz Estonske.

Enako kot za mladinske zборе lahko tudi za zборе odraslih govorimo o upadanju po l. 1960. To so leta, ko prodira v naše domove televizija, ko se širi avtomobilizem in postajajo materialne dobrine dostopnejše v večji meri, skratka, ko raste osebni standard tudi pri nas. Posebno občutno je upadanje pevske dejavnosti v večjih industrijskih centrih.

To zamiranje pevske kulture se stopnjuje do l. 1971, ko zabeležimo na reviji v Grižah le 6 zborov s 165 pevci. Od leta 1972 dalje pa je čas prave renesanse — raste število zborov, vzporedno pa tudi število pevcev. L. 1977 je nastopilo v Letušu že 16 zborov in oktet, skupno 445 pevcev. Tako skoro ni več kraja ali krajevne skupnosti, ki ne bi imela pevskega zbora.

Podoba pevskih dosežkov posameznih zborov in pevske kulture v občini pa se prav gotovo odraža na vsakoletni reviji, ki je nekak pregled dela in rezultatov tako glede obsega kot kvalitete. Na revijah sodelujejo vsi zbori, ki redno vadijo, z enotnimi oblekami pa hočejo manifestirati pripadnost posameznim zborom. Tako je pevska revija resnična manifestacija zborovskega petja ter pravi praznik za kraj, kjer se nastop odvija.

Pregled pevskih revij zborov odraslih nam daje naslednjo sliko:

1967 LETUŠ	nastopi 11 zborov z 270 pevci
1968 TABOR	nastopi 7 zborov z okoli 200 pevci
1969 GOTOVLJE	nastopi 7 zborov z okoli 200 pevci
1970 GOTOVLJE	nastopi 8 zborov z 207 pevci (kot gostje Polzele nastopijo tudi pevci iz Doberdoba)
1971 GRIŽE	nastopi 6 zborov s 165 pevci
1972 BRASLOVČE	nastopi 10 zborov z 265 pevci
1973 PETROVČE	nastopi 12 zborov z 250 pevci
1974 TRNAVA	nastopi 13 zborov z 260 pevci
1975 VRANSKO	nastopi 14 zborov s 360 pevci
1976 PREBOLD	nastopi 16 zborov s 390 pevci
1977 LETUŠ	nastopi 16 zborov s 445 pevci

V letu 1978 pa je bil spremenjen sistem pevskih revij tako, da občinske revije v celoti nadomestijo medobčinske. Na njih se bodo zvrstili zbori iz celotne celjske regije. Prva taka revija je bila v aprilu na Polzeli. Nastopilo je 13 zborov, iz naše občine le zbora s Polzele in iz Žalca, ostali zbori pa bodo peli na revijah v Gornjem gradu in v Žrečah.

Dejavnost zborov je v nekaterih krajih stalna in nepretrgana, ponekod niha, spet drugje po mnogih letih zbor ponovno oživi in začne z delom, ali pa ga ustanove čisto na novo.

Vseh pevskih revij v občinskem merilu so se v razdobju od leta 1969 udeležili zbori: Tabor, Gotovlje in Griže. Nekateri so kako leto izostali, pa se ponovno vključili.

Zborovodje, ki so v zadnjem desetletju nepretrgoma vodili svoje pevce, so:

- Milan Lesjak — moški zbor v Taboru
- Marjan Kozmus — moški zbor v Žalcu
- Ivan Gostečnik — ženski zbor v Grižah
- Jurij Goršek — moški zbor Gotovlje (do l. 1977, ko je umrl)

Vinko Rizmal — moški zbor Polzela (do leta 1976)

Ivan Marovt — moški zbor Letuš in po l. 1972 tudi zbor Braslovče.

Po letu 1971 in 1972 se vključijo v zborovodsko delo mladi zborovodje, zvečine profesionalni učitelji glasbe:

Drago Kumer ml. — moški zbor Prebold

Jože Skorjanc — moški zbor Trnava (prej Vladimir Kos)

Tanja Cehner — dekliški zbor Gomilsko (prej Tončka Hazler in Vlado Juhart)

Franc Kapus — mešani zbor na Vranskem

Stanko Podbregar — mešani zbor Polzela

Milan Kasesnik — mešani zbor Šempeter

Ciril Jagrič — moški zbor Polzela

Ivan Gostečnik — vodi poleg zbora v Grižah še moška zbora v Petrovčah in Libojah.

Ob številnih nastopih tolikega števila pevcev in pevk se nam nehote vsili nekaj vprašanj:

Kaj je vendar tisto, kar budi v ljudeh veselje do petja? S kakšnimi težavami se bore, kaj jih ovira v njihovi rasti? Kdaj vadijo in v kakih razmerah? Kaj nudi zbor kraju, kaj mu pomeni in kako spremljajo njegovo delo, uspehe ter neuspehe krajanj?

Kaj je, kar je vsej tej množici pevcev skupno, v čem se razhajajo, kakšne so razlike?

Skupno je prav gotovo vsem veselje do petja, velika mera požrtvovalnosti in tudi odrekanja, saj vadijo stalno enkrat ali dvakrat tedensko skozi vse leto razen v poletnih mesecih.

Za vse zборе velja, da jih sestavljajo ljudje vseh poklicev in starosti, od delavca, kmeta do intelektualca, da med njimi ni pregraj in razlik.

Vsem pa so skupne tudi težave, s katerimi se borijo. Zaradi dela v izmenah se ni mogoče udeleževati redno vseh vaj, sicer pa so tu še družinske obveznosti, težave zaradi premajhnih denarnih sredstev, potem menjava generacij, vojaška obveznost pevcev, vprašanje primernih prostorov idr.

Zbori delujejo kot pevske sekcije pri prosvetnih društvih in imajo svoje vodstvo: predsednika, tajnika in blagajnika. Pevska »sezona« traaja od septembra do junija oz. julija.

Programsko delo usmerja komisija pri občinski ZKO, sestavljajo pa jo zborovodje posameznih zborov.

Številčno so zbori zelo različni, od 20 do 40 ali tudi preko 40 pevcev, njihovo število raste pa spet upada. Največkrat je to odvisno od uspešnih ali manj uspešnih nastopov. Afirmacija kakega zbora privabi nove pevce, ki se vključijo in vztrajajo, ali pa jih po nekaj vajah ni več. Eno ali drugo je v veliki meri odvisno od organizacijskih sposobnosti vodstva, od pevo- vodje pa tudi od posluha za družabno življenje v zboru. Nekateri zbori pripravijo nekajkrat v letu družabno srečanje za člane zbora in njihove družine — tako se krepijo vezi in oblike družabnosti. Pristni stiki s kra- jem in vraščenost vanj zagotavljajo pevcem stalen dotok mladih pevcev in pevk.

Nasploh bi lahko rekli, da mladi le niso čisto nedovzetni za lepo domačo in umetno pesem, kot se pogosto trdi. To dokazujejo dekliški zbor Gomilsko, novoustanovljeni zbor v Šempetru, pred leti so mladi peli tudi v Vinski gori, dotok mladih v Taboru, Trnavi, Gomilskem in še kje.

Za vse zборе pa velja, da so zrasli iz pevskih tradicij kraja ali iz želje krajanov, da imajo tudi sami svoj zbor. To se odrazi predvsem na nastopih pred domačo publiko, pa naj gre za dan žena, jubilejno proslavo ali samostojen koncert. Vedno je pesem navdušeno sprejeta in brez pevcev ni nobene proslave ali kulturne prireditve. Mnogi zbori so poleg domačih nastopov sodelovali še zunaj občine na raznih pevskih prireditvah. Med take, morda največje manifestacije prištevamo pevski tabor v Šentvidu pri Stični, ki je vsako poletje in je gotovo najbolj množičen pevski nastop na Slovenskem. Potem so tu še pevske revije medobčinskega značaja v Žrečah, Rogaški Slatini, Konjicah, Velenju, Mariboru in drugod.

Zbori gostujejo tudi v manjših krajih, kjer so ljudje željni petja, pa nimajo svojega pevskega zбора.

Tudi k našim rojakom v zamejstvo, na Primorsko in Koroško, so poneli slovensko pesem nekateri zbori ali pa njih povabilj v goste. V kulturnem sodelovanju s pobratenimi občinami v drugih republikah ima tudi pevska dejavnost svoj delež.

Pevci so kritični tako glede programa, ki ga izvajajo, kakor tudi glede gostovanj; želja vseh pa je, da bi čim več nastopali, to se pravi, da bi čim več peli. V skupnih nastopih jim je tudi omogočeno kritično ocenjevati in primerjati svoje delo z delom in dosežki drugih.

Desetletni razvoj zborovskega petja v naši občini kaže dokaj optimistično podobo, vsekakor pa napredek, nazadovanje, če je že kje, je navadno kratkotrajno.

Zivljenje in delo posameznih zborov pa naj prikažejo naslednji podatki:

Moški pevski zbor prosvetnega društva Ivan Cankar Tabor

Zbor je ponovno zaživel l. 1966. Značilna zanj je dolgoletna pevska tradicija pod pevovodjema Avgustom ULAGO in Ivanom GOSTEČNIKOM. Pobudo za ponovno delovanje zborov je dal domačin Lojze RAK, ki je tudi vseskozi predsednik zborov, zborovdja pa prav tako domačin Milan LESJAK. Sprva je štel zbor 22 članov, starejše in tudi mlade, kvantitetna in kvalitetna rast zborov pa se prične z letom 1969. Danes šteje zbor 35 pevcev. Zaradi odhoda nekaterih pevcev v JLA je zbor zašel v začasno krizo, vendar je v l. 1975/76 zabeležil ponovno rast. Poprečna starost pevcev je okoli 30 let.

Nastopi in gostovanja:

Sprva je zbor pel na domačih proslavah, po letu 1968, ko je bil Tabor gostitelj srečanja pevskih zborov iz vse občine, pa se je njegova dejavnost razširila na sosedne kraje in na prireditve v občinskem merilu. Nastopali so na občinskih in medobčinskih revijah, na pevskem taboru v Šentvidu pri Stični, pripravili skupne koncerte z ženskim zborom Griže, peli pa so tudi v manjših krajih, kjer nimajo svojih zborov, tako v Čemšeniku, Matkah, Galiciji, na Ponikvi in drugod. Navezali so izmenjavo še z zborom

Svobode Izlake pri Zagorju. Najtesnejše stike imajo že več let s prosvetnim društvom Slovenec iz Boršta pri Trstu, kjer so gostovali l. 1971, nar kar so jim pevci iz Boršta vrnili obisk. V Borštu so peli še na njihovem občinskem prazniku l. 1974, največje slavje pa je bilo l. 1976 na veliki proslavi v Dolini pri Trstu in skupen nastop zborov iz Tabora in Boršta. Med svoje najpomembnejše uspehe šteje zbor snemanje za RTV Ljubljana. V televizijski oddaji so člani zbora prikazali gospodarsko, kulturno in zgodovinsko podobo Tabora ter obenem celotne Savinjske doline. Zbor je med krajanji zelo priljubljen; to se pokaže na vsaki prireditvi, uživa pa tudi vso naklonjenost krajevne skupnosti in ostalih družbenih organizacij. Z raznimi oblikami družabnosti se krepijo tovariške vezi med pevci.

Gallusova odličja je prejelo 16 pevcev, 1 zlato, 5 srebrnih in 10 bronastih.

Moški zbor DPD Svoboda Žalec

Ustanovljen leta 1968 v okviru Društva kmetijskih inženirjev in tehnikov.

Predsednik: Milan DOLINAR, zborovodja: Marjan KOZMUS.

Število pevcev je nihalo od 20 do 36, starost pevcev od 26 do 63 let.

Nastopi: Na prireditvah krajevnega in občinskega značaja, na občinskih in medobčinskih revijah; snemali za Radio Celje. Jubilejni koncert ob desetletnici zbora. Gostovali v Škofičah na avstrijskem Koroškem. Vseh nastopov brez komemoracij 70.

V desetletnem delovanju so naštudirali 82 pesmi, enako pa je število pevcev, ki so se izmenjali v zboru.

Gallusova odličja je prejelo več pevcev.

Moški zbor DPD Svoboda Petrovče

Tradicija sega v leto 1908, torej praznuje letos 70-letnico. Nепrekinjeno dela od leta 1958.

Predsednik: Rado LIPOVŠEK, zborovodja: Ivan GOSTEČNIK.

Število pevcev je stalno okoli 20.

Nastopi: Na domačih prireditvah, občinskih in medobčinskih revijah v Žrečah, Rogaški Slatini, na pevskem taboru v Šentvidu.

Sodelovali z domačo dramsko skupino in ženskim zborom iz Griž. Beležijo vsega 105 nastopov; naštudirali so 107 pesmi. V programu za l. 1978 imajo jubilejni koncert ob 70-letnici pevske dejavnosti v Petrovčah, nastop na reviji v Žrečah in na proslavi 110-letnice žalskega tabora ter vrsto priložnostnih nastopov.

Dekliški zbor prosvetnega društva Gomilsko

Zrasel je iz krajevnih potreb, ko so vaščani na domačih proslavah poleg šolskega zbora želeli tudi petje odraslih.

Iniciativo in prvo vodstvo zbora: Tončka HAZLER, nato Vlado JUHART, od leta 1976 zborovdja: Tanja CEHNER.

Število deklet v zboru: 28.

Nastopi: doma, na občinskih revijah, na prireditvi Naš klub 77 v Vrbju, na proslavi pri Šmiglovi zidanici i. dr.

Je edini tovrstni zbor z mladimi glasovi in mlado pesmijo.

Moški zbor prosvetnega društva Gomilsko

Ustanovljen leta 1976.

Predsednik: Andrej URANKAR, zborovodja: Milan LESJAK.

Število pevcev je 30, od teh dve tretjini mladih. Nekaj je tudi takih, ki pojejo še v zborih sosednih krajev.

Nastopi: Na domačih prireditvah ter v soseščini in na revijah, na proslavi pri Šmiglovi zidanici, pripravljajo pa se že na občinski praznik, ki bo leta 1979 na Gomilskem.

Gallusova odličja so prejeli 4 pevci.

Moški zbor DPD Svoboda Prebold

Ustanovljen l. 1920 — razmah pa je doživel po osvoboditvi.

Poprečno število je 30 pevcev.

Predsednik: Tone HERMAN, zborovodja: Drago KUMER ml.

Zbor pripravi letno po en koncert ali tudi več, sicer pa beleži nastope na občinskih in medobčinskih revijah, proslavah in jubilejih krajevnega ter občinskega značaja, na pevskem taboru v Šentvidu, v domih upokojencev v Celju in v Štorah, snemali so za RTV Ljubljana, peli na nešteti svečanostih doma in drugod, na proslavi pri Šmiglovi zidanici.

Kritika komisije pri RTV pravi, da je glavna odlika zbora doživeto izvajanje.

Polovica pevcev je mladih, kar se odraža predvsem v tenorjih. Zbor odlikuje še ena značilnost, to je solidarnost z nekdanjimi člani zbora, delavci tekstilne tovarne; pojejo na vseh svečanostih in pogrebi, bodisi na preboldskem ali kakem drugem pokopališču, kadar se je treba posloviti od katerega svojih nekdanjih tovarišev.

Zbor je prejel diplomu Kulturne skupnosti Žalec, Gallusove plakete pa ima 75 ⁰/₀ pevcev.

Moški zbor prosvetnega društva Braslovče

ima dolgoletno tradicijo, ponovno pa je zaživel leta 1959.

Pobudniki: Karel VIRANT, Ivan MAROVT, Franc RIZMAL.

Zborovodja: do leta 1972 Karel VIRANT, pozneje Ivan MAROVT.

Zbor šteje danes okoli 20 pevcev, bilo pa jih je tudi že precej več; ob ustanovitvi celo 32. Predsednik zbora je Jože RAK.

Dotok mladih pevcev je minimalen, zato ima zbor težave s I. tenorjem. Mladi se verjetno ustrašijo naporov in svoj prosti čas raje drugače izkoristijo; tako domnevajo Braslovčani, ki si želijo kvalitetnega petja.

Nastopi: Poleg domačih prireditev nastopajo na revijah, leta 1976 pa so pripravili pevsko srečanje z moškim zborom TRISO iz Slovenj Gradca ter zborom iz Šmartnega pri Slovenj Gradcu.

Na občinski reviji v Letušu l. 1977 so prejeli pevci 2 zlati, 10 srebrnih in 5 bronastih Gallusovih značk.

Zbor je prejel Savinovo priznanje za svoje dolgoletno pevsko dejavnost in priznanje za uspešno sodelovanje pri praznovanju krajevnega praznika v Letušu l. 1976.

Moški pevski zbor prosvetnega društva Gotovlje

Ustanovil ga je leta 1894 Anton GORŠEK in ga vodil vse do leta 1932; med takratnimi pevci je bil tudi šolski upravitelj Franc Brinar. Drugi zborovodja je bil Jurij GORŠEK do svoje smrti l. 1976. V obdobju med obema vojnama je zbor dvakrat snemal za Radio Ljubljana, in sicer 1934. in 1938. Od l. 1936 do okupacije je deloval v krožku dr. A. Schvaba. Danes šteje zbor 22 pevcev, starost 22 do 68 let; povečini so delavci in kmetje. Predsednik: Anton GORŠEK, ml., zborovodja: Rafko GORENŠEK.

Nastopi: Zbor prepeva na domačih prireditvah, na vseh občinskih revijah, na medobčinskih revijah, l. 1976 v Rogaški Slatini, letos v Gornjem gradu in na raznih jubilejnih proslavah v občinskem merilu.

Gotoveljski zbor je bil prvi, ki je prirejal samostojne koncerte po Savinjski dolini in tako vzpodbujal k zborovskemu petju.

Za svoje dolgoletno delo je prejel leta 1975 odlikovanje za zasluge za narod s srebrno zvezdo, s katerim ga je odlikoval predsednik Tito, l. 1967 pa mu je Kulturna skupnost Žalec podelila Savinovo nagrado. Gallusova odličja so prejeli pevci l. 1969, ko so praznovali 75. obletnico zbora, in ob 80-letnici l. 1974. Prejeli so: 8 zlatih, 6 srebrnih in 4 bronaste značke.

Moški pevski zbor prosvetnega društva Trnava

Ustanovljen je bil l. 1908 na pobudo Mirka ZDOLŠKA, največ zaslug za dolgoletno dejavnost pa ima Miroslav ROTER st., ki je bil predsednik zbora kar 40 let.

Zborovodje so bili skozi prva desetletja učitelji: Mirko ZDOLŠEK, Jože JARH, Boris ŠINIGOJ, potem pa 16 let Jože ŠKORJANC st. iz Prebolda. Zbor je mnogo nastopal na pevskih manifestacijah doma in drugod, l. 1947 pa je zapel na grobu žrtev fašističnega taborišča na otoku Rabu. Po daljšem premoru je leta 1971 ponovno oživel, zdaj na pobudo Miroslava ROTERJA ml., zborovodja pa je bil Vladimir KOS. Zbor se je po letu 1973 številčno okrepil in zabeležil tudi kvalitetno rast. Od l. 1975 je zborovodja Jože ŠKORJANC ml.

Zbor šteje danes 30 pevcev.

Nastopi: na občinskih revijah, domačih proslavah, l. 1976 na prireditvah občinskega praznika v Trnavi, na taboru v Šentvidu pri Stični, nekaterih pevskih srečanjih, na proslavi pri Šmiglovi zidanici — posebej so peli še gostom, udeležencem prve konference KPS, ko so se po proslavi mudili pri Šmiglu; nastopali so na medobčinskih revijah, to leto v Gornjem gradu. Več pevcev je prejelo Gallusova odličja.

Mešani pevski zbor prosvetnega društva Letuš

Zbor je bil osnovan leta 1936 kot moški zbor; deloval je do okupacije in ponovno oživel po osvoboditvi ter se pozneje razvil v mešani zbor. Zborovodja od ustanovitve do danes: Ivan MAROVT.

Težave, ki so spremljale zbor:

Ker niso imeli svojega prostora, so vadili tudi v zasebnih hišah ali celo na prostem. Zato so zgradili lasten krov in ga imenovali: Dom pevskega društva Letuš.

Število pevcev je bilo nad 20, danes šteje zbor 24 članov. Vključujejo mlade, vendar primanjkuje moških glasov.

Nastopi: Prirejali so samostojne koncerte doma, gostovali v sosesčini in sodelovali na raznih pevskih srečanjih, revijah in vseh pomembnejših manifestacijah v občini. Največ sodelujejo z moškim zborom iz Braslovč, kar dvakrat v zadnjih desetih letih pa so bili gostitelji občinske revije.

Med najbolj uspele nastope beležijo pevski koncert ter sodelovanje pri recitalu na osrednji proslavi občinskega praznika l. 1976 doma v Letušu. Takrat so prvič nastopili v dvorani novega »doma kulture« v Letušu.

Letuš, čeprav majhna vas, nima samo požrtvovalnih pevcev, ampak ima tudi zveste in hvaležne poslušalce, zato je bila amaterska kultura vedno plodna. Gallusove značke je prejelo kar 18 članov zbora.

Moški pevski zbor DPD Svoboda Polzela

Ustanovno leto 1953, prvi nastop na proslavi krajevnega praznika v oktobru 1953.

Soustanovitelj in prvi pevovodja: Milan GERŽELJ, ki si je svoje pevce pridobil že v šolskem mladinskem zboru.

Po desetih letih je prevzel mesto zborovodje Vinko RIZMAL, 12 let pozneje pa Milan KASESNIK.

Značilno za prva leta delovanja je, da so pevske vaje, na katere so pevci zelo redno in točno prihajali peš, s kolesi ali v snegu celo na smučeh, izzvenele kot pravi klubski večeri, polni debat in družabnosti. Repertoar je vseboval sprva partizanske in borbene pesmi, seveda pa tudi narodne. Prva pesem, s katero je zbor nastopil: Karel Pahor: Komandant Stane.

Nastopi:

Vrstile so se številne proslave doma, v Celju, Ljubljani, zbor je vsako drugo leto pripravil samostojen koncert, sodeloval z dramsko sekcijo na veselih večerih, pel na občinskih in medobčinskih revijah ter gostoval tudi v zamejstvu. Med pevska doživetja velja prišteti:

— večkratno snemanje za Radio Ljubljana; pevci se spominjajo l. 1961, ko so ob sodelovanju skladatelja Danila Bučarja posneli pesem: Cvete dekletu rožmarin — posnetek še danes lahko slišimo tudi na radiu Celje;

— l. 1966 so se na tekmovanje pevskih zborov v Štorah slučajno prijavi in si s pevskim zborom Ivan Cankar iz Celja delili tretje mesto. Zapeli so rusko Sergeja Žarova: Dvanajst razbojnikov;

— na Polzeli sta gostovala tudi Komorni moški zbor iz Celja in Slovenski oktet. Preko članov okteta so navezali stike s pevskim društvom Jezero iz Doberdoba;

— l. 1969 so priredili v Doberdobo koncert, po koncertu pa skupaj z domačini prepevali partizanske pesmi, ki Slovencem v Italiji pomenijo to, kar so nam v času osvobodilnega boja. Leto pozneje so pevci iz Doberdoba bili gostje Polzelanov;

— l. 1972 so skupaj z libojsko godbo organizirali koncert v Gradcu in Schlossbergu v Avstriji.

Dvajsetletnico zboru so slavili ob otvoritvi obnovljenega doma Svobode na Polzeli. To je bila prva prireditev v novem domu in prava pevska manifestacija.

Oba zborovodja Milan GERŽELJ in Vinko RIZMAL sta prejela zlati Gallusovi znački, pevci pa 17 srebrnih in 18 bronastih.

Letos, 1978, slavi zbor svojo petindvajsetletnico. Poleg drugih amaterskih dejavnosti zavzema v naglo razvijajočem se kraju pomembno mesto in nepogrešljiv delež v mozaiku kulturnega življenja na Polzeli.

Ženski pevski zbor DPD Svoboda Griže

Ustanovljen je bil po osvoboditvi. Začetno število: 18 pevk.

Predsednica zboru: Marija GORŠEK.

Zborovodja: do l. 1958 Justj HOLOBAR, dalje Ivan GOSTEČNIK.

Danes šteje zbor 45 pevk.

Nastopajo na vseh domačih prireditvah, na občinskih ter medobčinskih revijah, kjer lahko primerjajo in ocenjujejo napredek. Letos bodo že petič nastopile na pevskem taboru v Šentvidu pri Stični. Pripravile so več samostojnih koncertov skupno z moškim zborom Ivan Cankar iz Tabora, snemale za radio Celje in sodelovale v televizijski oddaji »Od vsakega jutra raste dan.« L. 1976 so praznovale 30-letnico zboru. Za svojo pevsko dejavnost so prejele: 6 zlatih, 9 srebrnih in 5 bronastih Gallusovih značk.

Kot kvaliteten ženski zbor zavzemajo ne le v kraju, temveč tudi v občini pomembno mesto v zborovskem petju.

Moški zbor DPD Svoboda Griže

je ponovno začel z delom l. 1977. Šteje 20 pevcev. Zbor vodi Drago KUNEJ in je že nekajkrat nastopil.

V Grižah deluje tudi znanj GRIŠKI KVINTET v okviru DPD Svobode. Ansambel nastopa doma in na raznih prireditvah ter revijah v Libojah in na Veseli jeseni v Ptuj. Igrajo tudi lastne skladbe in pripravljajo svojo ploščo.

Pevski zbor prosvetnega društva Edi Golob Vransko

Leto ustanovitve: 1966. Vodstvo je prevzel zborovodja Rado Kapus.

Tri leta je nastopal kot ženski zbor, nato je pridobil še moške pevce in postal mešani zbor. Od prvotnega števila 21 članov se je zbor povečal na 41 članov.

Leta 1977 se je mešani zbor razformiral, delo pa je nadaljeval ženski zbor, ki ga vodi Drago Cehner.

Nastopi:

Zbor je pel na občinskih revijah od leta 1972 dalje, sodeloval pa seveda na vseh domačih prireditvah.

Značilno za pevsko dejavnost na Vranskem je, da se je mladi izogibajo; zbor sestavljajo le starejši pevci in pevke, mladih pa zaenkrat ni uspelo navdušiti. Tudi zanje velja: pomanjkanje zborovodij.

GODBE NA PIHALA

V naši občini delujejo 3 godbe na pihala, libojska, zabukovška in preboldska. Vse vključujejo v svoje vrste povečini delavce z domačega področja, vse imajo dolgoletno tradicijo. Ker brez instrumentov ne morejo igrati, nabava le-teh pa terja precejšnje stroške, in če prištejemo še uniforme, so godbe v večnih denarnih težavah. Pod geslom solidarnosti in tovarištva, ki ima svojo tradicijo iz dobe socialnih bojev, so tudi današnji godbeniki reševali in še rešujejo svoje materialne težave.

Godba rudarjev in keramikov Svobode Liboje

Rojstno leto: 1934, osnovali pa so jo libojski rudarji.

Prvi pobudniki in organizatorji: Martin POTOČNIK, Anzelm ŠUSTER, Valentin KOLAR, Alojz PEČNIK.

Ob ustanovitvi je bilo mnogo kandidatov, ostalo in vadilo jih je naposled 26, kolikor so imeli instrumentov. Te so kupili z lastnim denarjem od gasilske godbe v Litiji. Denar so zbirali tako, da je vsak rudar prispeval mesečni dinar.

Vodstvo godbe sta prevzela Leopold PLANKO in Alojz PEČNIK. Poleg drugih komadov so igrali celo Marseljezo, saj so bili člani godbe vedno napredni in revolucionarni. Med okupacijo se je večina godbenikov vključila v osvobodilni boj. Godba je sprva še životarila, pozneje pa prenehala in znova začela z delom po osvoboditvi. Prišlo je celo do združitve z zabukovško godbo, vendar ni bilo pravega napredka; nasprotno, grozil je celo razpad. Po letu 1959 je godba znova zaživela pod vodstvom kapelnika Franca KOVAČA, ki je že več let vodil zbor harmonikarjev, poleg teh pa je v Libojah deloval še tamburaški orkester in od leta 1952 tudi zabavni ansambel. Število godbenikov je nenehno raslo, tako da šteje libojska godba danes 40 članov. Večinoma so to delavci-domačini, mnogo je mladih, tudi šolarjev, starosti torej od 12 do 35 let.

Vsekakor je bilo v obnovljeno delo libojske godbe vložena ogromno truda, kakršnega zmore le amater, ki kljub napornemu delu v tovarni ali rudniku žrtvuje svoj prosti čas za vaje in nastope. Poleg te ljubiteljske vneme pa morajo biti godbeniki tudi dobri gospodarji in to so Libojčani



Karel Zelič »Predica«

gotovo. Pri nabavi instrumentov in novih uniform so jim finančno pomagali ZKO Zalec, Keramična Liboje, Sadjarstvo Mirošan pa tudi vsakomesečni dinar rudarjev in keramikov je še vedno v veljavi.

V letu 1972-73 so družno z društvom upokoencev zgradili dom, v katerem vadijo. Posebne zasluge za postavitve tega doma pripisujejo godbeniki Ivanu Mehu, predsedniku društva upokoencev.

Godba ima svoj odbor, ki mu je predsedoval Leopold RIHTER, sedaj pa Jože JANČIČ, pomembno vlogo v odboru pa imajo tudi tajnik, blagajnik in gospodar. Kapelnik je vse od leta 1959 Franc KOVAČ.

Nastopi in gostovanja: Prav gotovo ni nobene večje manifestacije doma in tudi v občinskem merilu, kjer ne bi igrala libojska godba. To velja za proslave, jubileje, občinske praznike in ne nazadnje tudi za pogrebe. Kdo bi mogel prešteti vse neštevilne nastope doma in drugod!

Svojo uspešnost so gotovo dokazali tudi na mnogih gostovanjih v domovini in zunaj nje: nekajkrat so bili gostje v Gradcu v Avstriji, v Globasnici na avstrijskem Koroškem v l. 1976 v Borštvu pri Trstu, l. 1977 pa v pobratenih mestih v Kruševcu in Bački Palanki.

Za svoje dolgoletno delo so člani godbe rudarjev in keramikov Svobode Liboje prejeli Gallusova odličja, in sicer: 3 zlata, 11 srebrnih, 11 bronastih, predsednika Leopolda Rihterja in kapelnika Franca Kovača pa je avstrijska prosvetna zveza odlikovala z zlato značko.

Godbeniki pravijo, da se kljub modernemu času, ki amaterizmu ni naklonjen, držijo, vztrajajo, ker hočejo ustvarjati in jim ta lastna ustvarjalnost izpolnjuje del njihovega življenja.

Preboldska godba na pihala

Ustanovljena je bila l. 1926, ko je predhodno v Preboldu že deloval godalni orkester.

Pobudniki so bili domačini, delavci in kmetje, nekateri so celo posodili precejšnje vsote denarja za nakup prvih instrumentov. Kronika pravi, da so za novo leto 1927 že igrali po hišah, in da je bila taka novoletna voščilnica za Preboldčane pravo doživetje.

Prvi kapelnik je bil tovarniški mojster Henrik ŠETER, nato KLONKL iz Šempetra, leta 1934 pa je vodstvo prevzel domačin Ivan AHAC iz Kaplje vasi, pokrovitelj je bilo gasilsko društvo, ki je godbo finančno podpiralo, čeprav so si mnogo morali prislužiti tudi sami.

Pomembno vlogo je godba odigrala v času velike stavke v tekstilni tovarni, saj so s koračnicami dvigali moralo stavkajočih.

Med okupacijo so se godbeniki razšli in mnogo se jih ni več vrnilo. Med žrtve osvobodilnega boja pa štejemo naslednje glasbenike: Ivana in Poldeta Ahaca, Franca Kralja, Karla Lebiča, Roberta Žoharja ter Toneta in Franca Vrečarja.

Po osvoboditvi je sindikat Tekstilne tovarne Prebold finančno pomagal, da so godbo obnovili, moralno se je za ponovno delo godbe obvezal Franc Verk, težave so bile le s kapelniki, ki so se prepogosto menjavali. Končno je prevzel vodstvo PEČNIK iz Zabukovice, ki je s svojo požrtvovalnostjo postavil godbo na noge. Prihajal je celo peš iz Zabuko-

vice v Prebold, čeprav ni bil več mladenič. Nasledil ga je Lojze ŠUTEJ, glasbeni učitelj, po njegovem odhodu je bil kapelnik spet PEČNIK, nakar je nastal premor, dokler ni prevzel taktirke sedanji kapelnik Franc VERK.

Leta 1966 je godba slavila 40-letnico in prvič izvedla samostojen koncert. Odslej je zbor številčno in kvalitetno rasel, da ima danes 35 članov s povprečno starostjo 20 let.

Nastopi in gostovanja:

Poleg nastopov na domačih proslavah in drugih prireditvah in seveda na pogrebnih svojih stanovskih tovarišev ter drugih se je godba udeleževala raznih srečanj, revij, igrala na prireditvah občinskih praznikov ter drugih manifestacijah. Med najpomembnejše dogodke pa beležijo:

1. 1970 so bili gostje godbe Eggenberg v Gradcu v Avstriji, isto leto so tudi nastopili na proslavi 40-letnice godbe Zarja v Šoštanju;

1. 1971 so s prireditvijo pri bazenu praznovali svojo 45-letnico; program so pripravili skupaj z godbami iz Zabukovice in Liboj, Šoštanja ter Eggenberga, sodelovala pa sta pevski zbor Svobode Polzela in folklorna skupina iz Šempetra;

1. 1972 so spet bili na prijateljskem obisku v Gradcu;

1. 1975 so nastopili na republiški reviji v Slovenski Bistrici ter prejeli priznanje;

1. 1976 slavijo 50-letnico in SZDL občine Žalec podeli godbi priznanje OF;

1. 1977 dosežejo 2. mesto v tretji težavnostni stopnji na tekmovanju pihalnih orkestrov Slovenije.

Ves čas njenega delovanja je za godbo skrbel sindikat Tekstilne tovarne Prebold, delavci te tovarne pa prispevajo za godbo na mesec po 3,00 din. Z uvedbo celodnevne šole je bil na osnovni šoli Slavka Šlandra v Preboldu ustanovljen glasbeni krožek ki ga vodi Franc Verk.

Mlada generacija in požrtvovalno delo dosedanjih godbenikov je prav gotovo porok da amaterizem v Preboldu tudi na tem področju ne bo še kmalu umrl.

Neža Maurer

VSE JE HREPENENJE

»Malega princa«!

Pustiti dom in najdražje
in oditi.

Hoditi po svetu blatnih nog
in čistih misli.

Zaiti vedno drugam
kot sreča.

Biti vedno drugje
kot žalost.

VČASIH MORAM BITI SAMA,
da ne zgrešim tipajočih korakov časa;
da ne preslišim kamnov in trav.

Ko sem čisto sama,
prisonim uho k zemlji
in občutim, kako ji bije srce.

KOT PLAMENI SE VIJEJO ROKE,
sijejo v temi
in v spominu;
grejejo me v hladu noči
in v hladu življenja —
kot ogenj.

Ničesar ne vemo več o človeku,
o njegovih očeh in ustnicah.
Morda pa sploh ni bilo človeka?
Le roke so bile.
Roke in neki glas:
spremljava plapolajočim rokam,
uspavanka za nocoj
in za vselej.

ŽELIM SI DNEVA

*Ko vzide,
si želim njegovega trajanja.
Ko raste,
si želim, da ne bi minil.*

*Potem je vsepovsod
en sam žareč dan.
Moje oči so slepe od svetlobe.
koža zgubana od pripeke.
Srce je zvrhano sreče.*

To noro srce.

VSAKA POMLAD JE MLADA

*V prosojno zelenem zraku
pomladnega gozda
blesti lunin krajec.
Moje hrepenenje
in moja nemoč
imata opečnordečo barvo
lanskih hrastovih listov.
Pomlad pa je mlada
in lunin krajec
ima obliko usinic.*

*Kam naj pobegnem,
da ubežim hrepenenju,
ki mi spodnaša noge?*

OČI NAM POKLANJAJO

*in jemljejo svet.
Odpirajo nam
poti do ljudi:
ozke,
široke,
mehke,
senčne,
osvetljene s soncem,
z željami,
s strastjo.
Oči.*

*Pogled se odvrne,
pot izgine,
kot da je nikoli ni bilo.
Srce ne pozna zaraslih stezic
kot narodna pesem.*

Edmund Božiček

SAVINOVI NAGRAJENCI IN DOBITNIKI SAVINOVIH PRIZNANJ ZA LETA 1976, 1977 in 1978

V žalski občini je kulturno-prosvetna dejavnost zelo razgibana. V vseh krajevnih skupnostih, ki jih je 19, se odvija vsaj po ena panoga prosvetnega dela, bodisi pevski zbor, gledališka družina, glasbena skupina, ljubitelji narodnih plesov, knjižnice itd.

Razvoj teh dejavnosti, večji ali manjši, je vedno bil in je še odvisen od posameznikov, ki so jim petje, dirigiranje, igranje in še druge zvrsti prosvetnega dela »pri srcu«, ki leta in leta neugnano, požrtvovalno delajo za svoje kulturno-prosvetno društvo, za svoj pevski zbor, godbo, dramsko skupino in knjižnico. To njihovo delo je entuziazem, ljubiteljstvo in predanost kulturi in prosveti. Ne pričakujejo nagrad in plačila, zadovoljni so, če so pohvaljeni in jim v zahvalo stisnemo roko.

Da bi se tem kulturno-prosvetnim delavcem v žalski občini tudi javno zahvalili za njihov dolgoletni trud, je bil na seji skupščine kulturne skupnosti Žalec dne 25. marca 1975 podan predlog, naj se finančna sredstva, ki so se zbrala po revalorizaciji finančnega programa za leto 1974, namenijo v sklad za podeljevanje nagrad in priznanj kulturno-prosvetnim delavcem v občini Žalec. Take nagrade in priznanja naj se podeljujejo vsako leto ob slovenskem kulturnem prazniku, 8. februarju, ob Prešernovem dnevu.

Skupščina je predlog sprejela in na zadnji seji 1. oktobra 1975 potrdila sklep, da naj se nagrade in priznanja poimenujejo po skladatelju Ristu Savinu iz Žalca (1859—1948):

- »Savinova nagrada«
- in »Savinovo priznanje«.

Skupščina je sprejela še »pravilnik o podeljevanju Savinovih nagrad in priznanj« ter izvolila komisijo, ki sprejema predloge in jih predloži skupščini kulturne skupnosti Žalec v potrditev.

Prvo komisijo sestavljajo:

Zoran Razboršek iz Petrovč,
Lojze Rak iz Tabora,
Janez Meglič iz Žalca,
Anka Krčmar iz Žalca,

Stanko Novak iz Polzele,
Ivan Centrih iz Žalca,
Edmund Božiček iz Žalca.



Ob 80-letnici obstoja je prejel moški pevski zbor iz Gotovelj Savinovo nagrado za leto 1976

Komisija je opravila razpis, sprejela predloge od kulturno-prosvetnih društev in predložila Skupščini kulturne skupnosti Žalec, naj se za leto 1976 prvič podelijo Savinove nagrade in priznanja.

Po določenih pravilnika o podeljevanju Savinovih nagrad in priznanj je možno vsako leto podeliti tri nagrade; dve individualni in eno kolektivno. Število priznanj za posamezno leto ni omejeno.

Savinove nagrade so prejeli:

Moški pevski zbor Gotovlje ob 80-letnici obstoja za nenehno gojitev ljubezni do lepe slovenske pesmi.

Danko Šuler za 40-letno prizadevno in uspešno kulturno-prosvetno delo v Libojah.

Stanko Novak za dolgoletno kulturno-prosvetno delo na Polzeli, še posebej za trud pri obnovi kulturnega doma.

Savinovo priznanje za leto 1976 so prejeli:

DPD Svoboda Polzela,
 DPD Svoboda Šempeter,
 Moški pevski zbor Braslovče,
 Godba Svoboda Liboje,
 Ivan Praprotnik iz Vranskega,

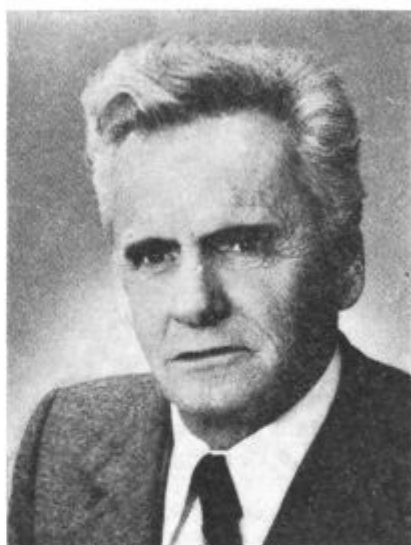
Andelika Gorišek iz Žalca,
 Zlatka Avdič iz Žalca,
 Vinko Jordan iz Gotovelj,
 Stane Rančigaj iz Tabora,
 Drago Predan iz Celja.

Pavla Mlakar iz Prebolda,
Florijan Lesjak iz Žalca,
Franc Kovač iz Liboj,

Franc Tratar iz Zabukovice,
Franc Verk iz Prebolda,
Lojze Fric iz Prebolda,



Stanko Novak je dolgoletni in ne-
utrudni kulturno-prosvetni delavec na
Polzeli



Štirideset let je Darko Šuler posvetil
kulturno-prosvetnemu življenju v Li-
bojah

Svečana proslava Prešernovega dne 13. 2. 1976 v Žalcu je bila prizo-rišče za podelitev nagrad in priznanj, ki jih je vročal predsednik Skup-ščine kulturne skupnosti Žalec Zoran Razboršek. Kulturni program je izva-jal Simfonični orkester RTV Ljubljana pod vodstvom dirigenta Sajovica; solist — violinist pa je bil domačin Franci Rizmal.

Vsi, ki so prejeli Savinovo nagrado in priznanje, so bili hvaležni za pozornost, ki jim jo je izkazala kulturna skupnost.

V letu 1977 so prejeli Savinovo nagrado:

Ženski pevski zbor DPD Svoboda Griže za prizadevno gojenje slo-venske zborovske pesmi in za uspešno nadaljevanje tradicije najstarej-šega pevskega zbora v žalski občini.

Milan Gerželj, ravnatelj OŠ Polzela za 40-letno kulturno delo, pred-šem na področju knjižničarstva in vodenja pevskih zborov.

Franc Kovač, kapelnik godbe na pihala pri DPD Svoboda Liboje za dolgoletno uspešno vodenje godbe in za društveno delo.



Ženski pevski zbor DPD Svoboda Griže uspešno nadaljuje tradicijo najstarejšega pevskega zbora v žalski občini



Milan Gerželj je 40 let posvetil prosveti in kulturi; od tega vsa povojna leta na Polzeli



Franc Kovač, kapelnik godbe na pihala DPD Svoboda Liboje, je prejemnik Savinove nagrade za 1977. leto

Savinovo priznanje so prejeli:

Prosvetno društvo LADO MAROLT
iz Letuša,
Tamburaški orkester pri OŠ Griže,
Moški pevski zbor »Ivan Cankar« Tabor,
Glasbena šola »Risto Savin« Žalec,
Jurij Goršek iz Gotovelj,
Franjo Rizmal iz Žalca,
Vlasta Bernik iz Žalca,
Zora Dobnik iz Letuša,
Jaka Jeršič s Polzele,
Dane Debič iz Žalca,
Franc Drča iz Šešč,
Marija Goršek iz Griž,
Martin Goršek iz Griž,
Valčka Gnus iz Griž,
Ivan Gostečnik iz Petrovč,
Avgust Jordan iz Gotovelj,

Drago Kumer iz Gotovelj,
Herbert Kuzma iz Liboj,
Marjan Kozmus iz Žalca,
Rado Kapus iz Vranskega,
Milan Lesjak iz Tabora,
Edi Masnec iz Šempetra,
Janez Meglič iz Žalca,
Ivan Marovt iz Letuša,
Ferdo Pilih iz Celja,
Martin Potočnik iz Liboj,
Slavko Pader iz Griž,
Meta Rainer iz Žalca,
Miroslav Roter iz Trnave,
Vinko Rizmal s Polzele,
Franjo Tilinger iz Liboj,
Fric Veligošek iz Griž,
Edi Zupanc iz Griž.

Nagrade in priznanja so bila podeljena na svečanosti v Domu Svobode v Libojah 12. februarja 1977. Kulturni program so izvajali člani DPD Svoboda Liboje in oktet Gallus.

Številni predlogi za Savinovo nagrado in priznanja, ki so jih za leto 1976 in 1977 podala društva potrjujejo, da je bila ustanovitev sklada za nje umestna in potrebna in da je pravilno ovrednotena pomembnost teh odličij za kulturno-prosvetne delavce in društva.

1978

Skupščina kulturne skupnosti občine Žalec je na seji dne 8. 2. 1978 potrdila predlog komisije za podeljevanje Savinovih nagrad in priznanj ter za leto 1978 prisodila nagrade:

1. Moškemu pevskemu zboru DPD Svoboda Žalec ob 95-letnici, ko je bil v Žalcu ustanovljen prosvetni pevski zbor. Od takrat se v kraju ni prenehalo prepevati, do prekinitve je prišlo le med II. svetovno vojno. Po tej vojni se je zborovsko petje izredno močno razvilo, saj je bilo v kraju kar več pevskih zborov. Iz teh pevcev se je pred 10. leti nadaljeval moški zbor DPD Svoboda Žalec, ki je nastopal na vseh prireditvah v Žalcu in drugih krajih občine, sodeloval je na vseh revijah pevskih zborov, gostoval tudi pri zamejskih Slovencih na Koroškem.

Pevski zbor že vrsto let vodi dirigent Marjan Kozmus.



Godba na pihala iz Zabukovice že igra 95 let. Letos je prejela Savinovo nagrado

2. Godbi na pihala Zabukovica za 95-letno delovanje.

Bila je godba rudarjev vse do ukinitve rudnika leta 1961.

Z vključitvijo mladih in s trdim delom je dosegla godba lepe uspehe.

Danes je pomemben oblikovalec kulturne dejavnosti v kraju in občini.

Godbo že vrsto let vodi kapelnik Franc Tratar.

Savinova priznanja so prejeli:

1. Dramska sekcija DPD Svoboda Polzela,
2. Godba na pihala Prebold ob 50-letnici,
3. Prosvetno društvo Trnava,
4. Zveza kulturno-prosvetnih organizacij Žalec,
5. Terezija Ažman, kmetica iz Letuša,
6. Vilj Germadnik, uslužbenec iz Liboj,
7. Jožica Bürmen, predm. učiteljica iz Braslovč,
8. Vlado Gorišek, predsednik občine Žalec,
9. Tončka Hazler, učiteljica iz Gomilskega,
10. Jože Jan, predsednik izvršnega sveta občine Žalec,
11. Magda Ježovnik, učiteljica iz Griž,
12. Marija Javornik, učiteljica iz Vinske gore,

13. Julka Kučer, vzgojiteljica iz Žalca,
14. Lilijana Lukman, učiteljica iz Vranskega,
15. Štefan Likovič, uslužbenec iz Matk,
16. Ivan Milek, gradb. ing. iz Vrbja,
17. Franc Oglajner, livar iz Petrovč,
18. Ivan Palir, trg. delavec s Polzele,
19. Nino Pavletič, uslužbenec v p. s Polzele,
20. Ivan Robič, uslužbenec iz Žalca,
21. Zvonka Ramšak, učiteljica iz Griž,
22. Anton Vočko, uslužbenec v p. iz Liboj,
23. Vera Žužej, predm. učiteljica iz Petrovč,
24. Ida Završnik, učiteljica iz Prebolda.

Svečana podelitev nagrad in priznanj je bila 11. 2. 1978 na prireditvi v Žalcu, kjer je med drugimi sodeloval tudi dekliški pevski zbor iz Bačke Palanke — pobratene občine.

MISLI

*Ni lepo biti človek;
človek je novo stvarjenje.
Rada bi bila orel.
Poletela bi v višave,
letela bi visoko, še više,
Rada bi bila mravlja,
majhna, črna, delovna mravlja.
Rada bi bila kenguru:
v žepu bi nosila kengurujčka.
Rada bi bila vse,
samo človek ne.*

*Kje tisti samotni otoček je zdaj?
Še zmeraj kljubuje viharju,
bobnečim valovom, ki butajo vanj?*

*Morda pa se skrivaš?
Se še spominjaš poletja? Sam bil si, sam.*

*Včasih je lepo biti sam toda...
pride čas, ko samota ni več prijatelj.
Takrat želiš si nekoga, ki s teboj občudoval
bi lepoto zahajajočega sonca, blesk temnomodre gladine
obzorno senco mimo tebe ploveče jadrnice.*

*Takrat, ko si najbolj naveličan samote čakal nekoga,
sem te odkrila.
Rekel si: »Lepo je imeti prijatelja«.*

*Skupaj sva opazovala galebe,
ki so plahutali nad nama,
slikarsko umetnost narave — največje umetnice.*

Tea Finžgar — IRIS
OO ZSM Prebold

ČE...

Svetu napisal bom
pesem o miru.
Vpregel bom vanjo
bele golobe,
da poneso jo ljudem.

Pel bom o rožah,
pel o ljubezni,
rdeče obzorje prikazal ljudem.
Gledal bom sonce
in trosil žarke
sreče spoznanja povsod in prav vsem.

Nauk bom razlagal...
kazal jim pot v daljavo,
kjer človečanstvo cveti na širnih poljanah
čustev, strasti.

Tam posejal bom še vmes
spoštovanje človeka.
ljubezen do vseh in
zrasel bo nov, še lepši svet.
Pisal bom pesem o miru —
če prej se ne bom zadušil,
se v reki nemarni utopil,
na cesti se z avtom zabil,
če ropar zahrbtno ne bo me ubil,
če v vojni totalni ne bom življenja zgubil...
pisal bom pesem o miru.

Janko Napotnik — SAM
OO ZSM Prebold

O PESNIKU

Njega volje vse izbire
obrodile so sadove.
Vsa spoznanja za bogove
tragične so le satire.

1.

Vedno je osamljen pevec,
mojster svoje zle usode.
Ves nesrečen poje ode
in konča kot reven starec.
Strm vsak premaga klanec,
niso gošče zanj ovire:

*tisočere so izbire,
Vse poti so svetle v soncu.
Pesmi so besede v loncu,
njega volje vse izbire.*

2.

*Večne so stvari lepote,
pridobljene v sanjah tihih.
Nepozabne misli v stihih
zapolnijo vse praznote
in odženejo strahote.
Vkljenjen on le ni v okove;
ljubi šumne vse gozdove.
Dolge, kot so nočne steze
žejne njega, vse zaveze
obrodile so sadove.*

3.

*Izumrle so že trave,
ki uprle so se vetru.
Prebujene ptice v jutru,
obdarjene z glasom slave
so junakinje narave.
Kdor pa ljubi vse vetrove,
ta prinaša med v satove.
Čuj, popotnik krajev daljnih,
le ohrani zgodbe stvarnih,
vsa spoznanja za bogove.*

4.

*Razdvojene morske pene
združijo se v novem valu.
Pesnik slaven je spet kmalu,
če so misli razvrščene,
če pero neutrudno krene.
Kdo pozna njegove vire,
njega cilja skrite tire?
V pesmih misli zakopane,
črke, pike, rime zbrane;
tragične so le satire.*

NAVY
Ivan Dobnik
OO ZSM Gomilsko

MORJE

*Morje.
Brodnik.
Svetilnik.
Pristan.*

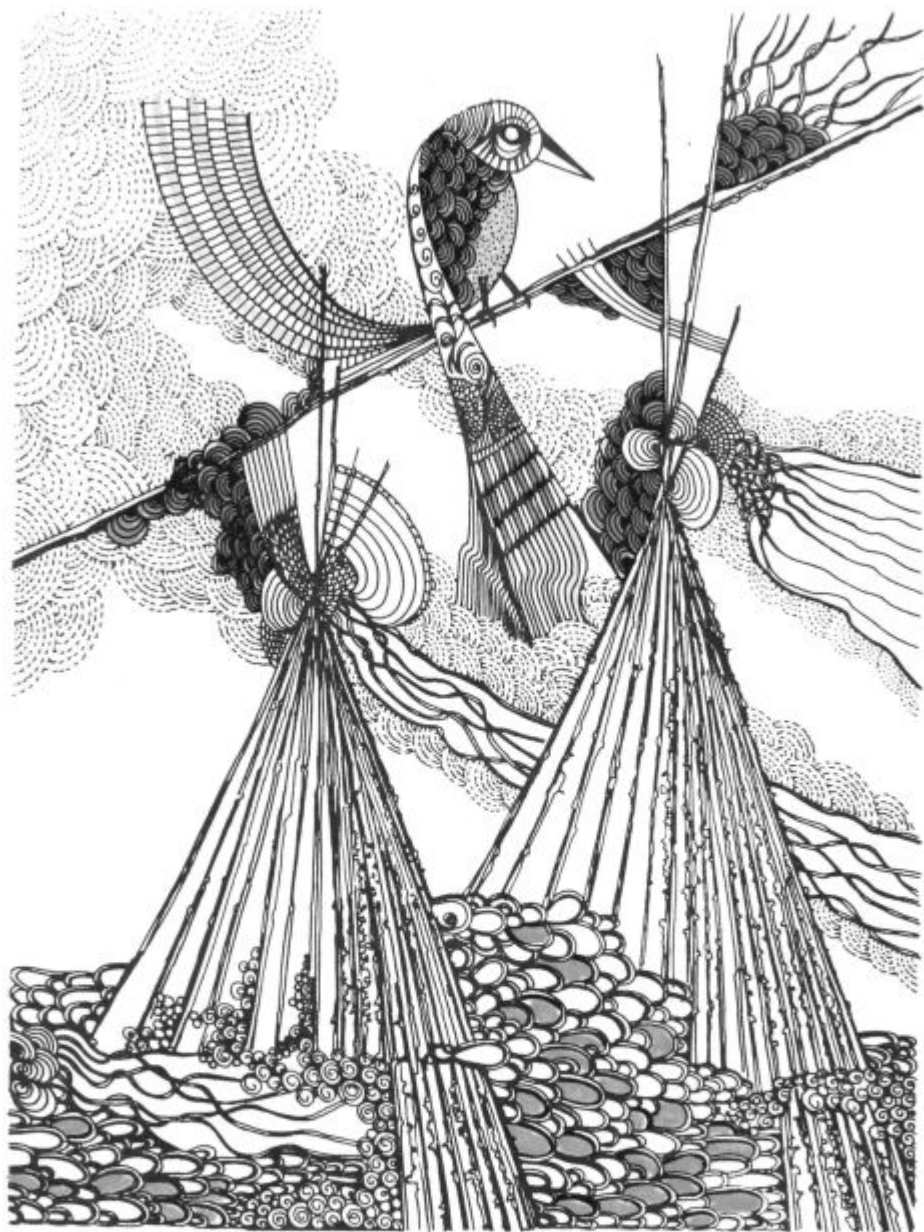
*Svetilnik
žari,
Brodnik se
smeji
in morje
se
zlije v drugo.
A ni utapljajočih
in ni
vekajočih
le morje šumi...*

Silvo Ramšak
OO ZSM Griže

ONI ŽE VEDO...

*Gradijo, rušijo, zidajo...
Ah, pustite jih
oni že vedo...
Postavljajo semaforje na 2 koraka,
gradijo hiše brez vrat,
hotele na 42 oglov...
Ah, pustite jih
oni že vedo...
Hleve velike,
šole premajhne.
Kaj je pa pri tem čudnega?
Človek ima vendar samo dve nogi.
Pa tudi samo eno glavo.
Drevoredi v lončkih,
ceste v barvah.
Smetišča poleg javnih zgradb...
Ah, pustite jih
oni že vedo...
saj zato so študirani!*

Irena Briner
OO ZSM Prebold



Adi Arzenšek «Jesen» 1977

NOŠA NA VRANSKEM

Vransko, ki je pridobilo trške pravice šele 1868. leta, izpričuje glede na celotno družbeno in gospodarsko strukturo, prav tako kot vsi manjši in večji trgi na Slovenskem, tudi v oblačenju svojstveno podobo, ki so jo na eni strani oblikovali trška gospôda in sloj različnih obrtnikov, na drugi strani pa kmečko prebivalstvo Vranskega.

Nadvse pestra socialna struktura Vranšanov, kot se pokaže v drugi polovici 19. stoletja, se je odražala tako tudi na zunaj, v noši, v načinu oblačenja.

Tako so bili na Vranskem do zadnje vojne okrajno sodišče, notariat in davčni urad. Zaradi živahnega tranzitnega prometa (Dunaj—Trst) je bila na Vranskem tudi mitnica in pošta, ki deluje še danes. Družine uslužbenecv v omenjenih uradih tvorijo obenem z zdravnikom in učitelji trško gospôdo. Trg ima namreč, od leta 1869 dalje tudi svojo 11-razredno šolo. Nadalje živijo v trgu številni obrtniki, usnjarji, sedlar, barvar in med njimi trgovci in gostilničarji, ki so podobno kot kmetje, obdelovali tudi večja ali manjša posestva. Tako izpričuje Vransko še leta 1931 med 130 hišnimi lastniki kar 108 posestnikov, med katere je všteta le manjšina čistih kmečkih gospodarstev, ki je npr., leta 1976 dosegla le še 7 pravih kmetij. Ob gospodi in kmetih pa živi pred drugo svetovno vojno na Vranskem še 11 kočarskih in 21 najemniških družin.¹

Virov, ki bi opisovali starejšo nošo na Vranskem, nimamo. Tako premoremo podatke o noši le od konca 19. stoletja naprej iz ustnega izročila² in s fotografij.

V pričujočem sestavku podajam najprej pregledno formalno podobo noše, kakršna je bila v navedenem obdobju v navadi pri vranskih tržanih (I), nato pa predstavljam govornico noše, kakršna je izpričana pod vplivom različnih, za razvoj noše pomembnejših okoliščin, tako v vsakdanji kot tudi v praznji, največkrat svečanejšim prilikam namenjeni noši.

I

Kmečke ženske oblačijo še splošneje ob koncu preteklega stoletja, posamezne pa tudi še pred prvo svetovno vojno, ob delavnikih po starejši tradiciji krojeno krilo z modrcem, »kiklo na nedrc«, ki je v pasu prere-

zано in drobno nagubano, z daljšim razporkom na trebuhu. Delovna krila z modrcem so krojena iz priljubljenega modrotiska, »druka«, za praznje dni pa iz volnenega, polvolnenega in svilenega blaga. Pod krilo oz. modrc oblačijo bele rokavce, krojene z dolgimi rokavi, ki se zapenjajo pod vratom in so za praznje dni okrašeni s čipkami. Ob hladnejših dneh oblačijo priležno krojene jope. K navedeni noši si pripasujejo še predpasnik, krojen na pas, »ferto«, iz »druka« ali klota in svile za praznje dni. S takšnimi predpasniki hodijo k maši okoli 1910. leta le še staromodnejše kmetice. Glavo pokrivajo z ruto, imenovano »fecenetelj«, ki si jo ob hladnejših dneh in predvsem starejše zavezujejo pod brado z enim ali dvema vozloma, mlajše pa imajo ruto ob poletnih in delovnih dneh zavezano največkrat »nazaj, na Micko, po gorogrunsk.«

Pod krilom z modrcem, pa tudi tiste, ki oblačijo po sodobnejši šegi krila na pas, nosijo večinoma bela, široko krojena spodnja krila »untrce«, za praznje dni tudi po dve do tri hkrati. Ob delavnikih, posebej poleti, so posamezne kmetice bose, največkrat pa imajo obute čevlje in večinoma tudi nogavice, ki si jih zavezujejo s trakom ali pritrjujejo, prav tako pod kolenom, z elastiko »štrumpantelnom«. Čevlji, »punčuhi« so priležno krojeni in jih zavezujejo z vezalkami.

Za praznje dni se oblačijo splošneje tudi kmečke ženske, vsaj že leta pred prvo svetovno vojno, v enako krojena oblačila kot druge tržanke. Tako nosijo krila na pas, priležno krojene in raznobarvne bluze in jope, ki so pri gosposkih in obrtniških ženskah največkrat obrobline z dragocenejšimi čipkami »rišarl«. Še med obema vojnama so starejše kmetice ob hladnejših dneh ogrnjene s trikotno ali pravokotno preganjenim ogrinjalom, ki ga poimenujejo »ta velik fecenetl«. »Ta mal fecenetl« pa so nosile na glavi. (opomba: Meta Rainer)

Le starejši in posamezni kmetje s trga nosijo ob koncu preteklega stoletja irhaste hlače, večinoma pa prihajajo tako opravljeni pred prvo svetovno vojno prav tako le starejši moški iz okoliških hribovskih vasi, po opravih in največkrat k maši na Vrnsko. K irhastim in čez kolena priležno krojenim hlačam, krojenim »na bautaro« nosijo bele platnene srajce z manjšimi ovratniki, pod katere si z enim vozlom pod brado zavezujejo svilene rute z resicami. Podobno kot drugi tržani k dolgo krojenim hlačam nosijo čez srajco telovnik »lajblc« in ob hladnejših dneh suknjič. Medtem ko nosijo kmetje ob hladnejših dneh dolge suknje »burmuse«, pa oblačijo gospodje haveloke. Ob hladnejših dneh si še sredi stoletja — kot zatrjujejo najstarejši Vranšani na podlagi izročila svojih babic — pokrivajo pod klobuke pisane svilene kape s cofom. Proti koncu stoletja nosijo na glavi nižje in širokokrajnejše klobuke, gospodje pa ob svečanejših prilikah tudi cilindre ali vsaj »halčcilindre«, še med obema vojnama. Za praznje dni nosijo eni kot drugi močno »poštirkane« srajce.

V obdobju med obema vojnama prihajajo pri vseh tržankah v modo obleke krojene scela, in v tridesetih letih tudi krajše krojena krila. V dolgih krilih pa hodijo še leta po drugi svetovni vojni posamezne, staromodno opravljene starejše kmečke ženske. Vendar je obdobje med obema vojnama tudi na Vrnskem pomenilo še nadaljnje zблиževanje, poenotenje v noši tržanov.



Kmečka svatba iz Brc pred Slovanom na Vranskem okoli leta 1905

Prva in druga svetovna vojna in leta po drugi svetovni vojni kažeta tudi na Vranskem oblačilno osiromašenje, podobno kot na vsem slovenskem ozemlju. V zadnjih letih pa je tudi tukaj dosegla oblačilna raven v primerjavi s prejšnjimi obdobji kar največji vzpon. Tako se ne samo mladi, tudi Vranšani srednjih let, v načinu oblačenja nenehno zgledujejo po sodobnem, modnem oblačenju.

Razlike v oblačenju, ki so bile vsaj do neke mere še med obema vojnama očitnejše med »gospodo in kmeti pa kočarji« postajajo iz dneva v dan manjše, razen pri starejših ljudeh, ki še vedno sledijo starejšim oblačilnim normam.

II

V obravnavanem obdobju opazamo tudi v oblačenju Vranšanov vrsto poglobitvenih okoliščin, ki so vplivale na spremembe v noši in na privzemanje sodobnejših oblačilnih potez ter oblikovale svojstveno govorico oblačenja, kakršno so narekovali predvsem način zaposlitve in življenjska raven, starost in spol nosilcev ter funkcija noše.

Tako so tudi na Vranskem vsaj še leta po prvi svetovni vojni vodile v oblačenju uradniške družine, tako npr. sodnikova, notarjeva, davkarjeva itn. Posnemajo jih družine, predvsem žene in hčere obrtnikov (gostilničarke, trgovke, usnarjeva itn.) in le posamezni premožnejši kmetje. Tudi v oblačenju zaostajajo daleč za njimi družine kočarjev in najemnikov, posebej, če je pri hiši veliko otrok. V ponošenih in raztrganih oblačilih se velikokrat tudi na ta način odraža njihova revščina. Med njimi so revni

kočarski otroci, ki hodijo ob prostem času past nekaterim tržanom živino, še leta pred prvo svetovno vojno oblečeni v domače platno, največkrat temnomodro barvano pri Ferberju na Vranskem. Od žensk kočarskega porekla so se nekaj bolje oblačile tiste, ki so že po več let službovale kot dekle, sobarice ali natarice pri trški gosposki ali obrtnikih. Saj so posamezne med njimi, veliko bolj kot moški posli, večidel svojega zaslužka potrošile za obleko, da so vsaj na zunaj, z obleko, izravnale razločke v socialnem položaju. Nečimrnost je pri nekaterih presegla tudi tedanje ustaljene norme trškega oblačenja, saj npr. ena izmed dekel večjega trgovca med obema vojnama nikdar ni šla zapored dve nedelji k maši v istem kostimu!

Razlike v noši enih in drugih niso opazne toliko v osnovnih krojih oblačil kot v kvaliteti blaga in nekaterih dodatkih. Tako oblačijo kmetje predvsem za delovne dni priljubljeni cajg, ženske pa druk in le za praznjne dni, podobno kot druge tržanke, vendar le premožnejše, razna volnena in svilena blaga, kot so lister in satin. Ko na drugi strani kmetje nosijo



Otroci trškega trgovca
Lavriča 1897. leta

večinoma visoke čevlje »za zašnerat«, gospoda pa »štafletne z elastiko«, krojene iz boksa in ženske iz ševroja, kmetje pa iz svinjskega usnja.

Nadalje še danes zatrjujejo starejše Vranšanke, da so se ženske različnih slojev najvidneje razločevale še leta po prvi svetovni vojni po načinih pokrivanja glave. Tako so kmetice, tudi premožnejše, *conditio sine qua non* hodile vedno pokrite z rutami, gosposke žene in hčere, pa tudi hčere nekaterih trgovcev so nosile klobuke, trške »frave«, kot so poimenovali nekaj gostilničark in trgovk, pa so se pokrivala s »šerpami«. Ene kot druge pa so k praznji noši dodajale bolj ali manj dragocen nakit, predvsem verižice in »broše«, zaponke. Posebej tiste dekletke, ki so stregle dopadljivejšemu videzu, so večkrat ob nedeljah vpraševale svojo gospodinjino, če so se z njo bolje razumele: »A bi dala broš«. Zakaj tudi ta nakit je tedaj pomenil, vsaj navzven, nekaj višji družbeni status.

Prepasovanje s »šnirlajbi«, stezniki, je posebej pred prvo svetovno vojno priljubljeno pri trški gospodi in nekaterih ženah obrtnikov. Sledijo jim prav posamezne premožnejše kmetice, ki nekaj več dajo na svoj oblačilni videz. V glavnem pa sledijo tedanjemu kmečkemu modnemu okusu, po katerem je morala biti kmetica »životna« in širokih bokov, k čemur so pripomogla tudi, ob prazničnih dneh številnejša spodnja krila. Zgornja krila, krojena »na šlep«, pa so sodila vsekakor le v garderobo »gospa in gospodičen«. In medtem ko ob nedeljah gospe pristopicao v cerkev z rokavicami in tudi torbicami, pa nosijo kmetice v ožuljenih rokah molitvenike, največkrat ovite z rožnim vencem, kolikor ga ne nosijo v žepu krila, ko zlasti najstarejše, še grede k maši prebirajo jagode, molijo.

Tudi na Vranskem so moški v oblačenju, tako gosposki kot kmečki, veliko bolj umerjeni, čeprav so med enim in drugim vidnejši razločki, v že omenjenih kvalitetah blaga, iz katerih imajo krojene obleke. Razlike so tudi tukaj v pokrivanju glave. Medtem ko nosijo kmetje preprostejše kmečke klobuke in slamnike ob poletnih dneh, pa se gospodje in obrtniki pokrivajo »z boljšimi klobuki«, in posebej za »parado« tudi s cilindri, seveda le uradniki.

Prav tako nosijo posamezni starejši kmetje še med obema vojnama v enem izmed uhljev uhan, »murček«, v veri, da jih potem ne bo bolela glava. In prav posamezni tudi predpasnik »ferto« na prslic, še prva leta po drugi svetovni vojni.

Tudi v preteklosti so, še precej bolj kot danes, vse tržanke strogo razlikovale vsakdanjo in praznično obleko. Vsaj še leta po drugi svetovni vojni je zlasti pri kmetiških veljalo, da so se takoj od maše domov preoblekle v vsakdanjo obleko, ki so jo večinoma, popoldne, tj. po kosilu, ko so pospravile, zamenjale za popoldansko obleko. Med obema vojnama je bil za popoldanske dni pri mlajših dekletih precej priljubljen »dirndl«. Po izročilu pa so ga zavednejše, ker so tovrstno oblačilo »propagirali« nemčurji, prenehale nositi že v tridesetih letih.

Svečanejšo nošo grabljic »pri mrvi«, so še med obema vojnama na daleč oznanjale snežnobeke bluže, beli pa tudi pisani do pasu krojeni predpasniki in krajša krila, krojena na modrc ali pa samo do pasu ter pisane rute. Podobno so se »zrihtale« tudi za žetev, ki je prav tako veljala za svečanejšo opravilo. Moški so se za košnjo opasali prav tako s sveže



Trška noša okrog leta 1900 na Vranskem

opranim in zlikanim predpasnikom, za klobuk pa so si zataknili šopek »pušeljc«. Pušeljci so nasploh na zunaj izpričevali slovesnejšo nošo nosilcev. Tako so imeli vsi svatje šopke iz mirte, in sicer na desni strani, ženin in nevesta pa na levi, enako tudi njuni priči, drug in družica. Vence iz mirte »krancl« z dvema repcema »kot so bili splošno v navadi pri kmečkih in obrtniških nevestah do prve svetovne vojne, so največkrat za domače in okoliške neveste delale domačinke z Vranskega. Še leta po drugi svetovni vojni jih je delala »kranclpintarica Kunika«. Z venci so šle k poroki

praviloma samo nedolžne neveste. Primerilo pa se je, da se je v javen posmeh srenje pokrila s kranclom tudi takšna, za katero so po celem trgu šušljali, da je noseča.

Šopke so imeli tudi vsi naborniki, za klobukom in na prsih. Pred naborem so jih hodili iskat k dekletom, vsak k svojemu, če jo je imel. Mirtovi šopki so končno krasili tudi prvoobhajance in birmance, v zadnjih letih pa imajo večinoma nageljne.

Nadalje je bila zelo priljubljena barva poročne obleke za nevesto, še pred drugo svetovno vojno, pepelnato siva. V modri obleki se ženske niso poročale, ker bi jim po tedanjem verovanju prinesla neomodra barva nesrečo. Premožnejše neveste so imele, vsaj še leta po prvi svetovni vojni, po šest »svatulj«, vsaj eno pa je morala imeti vsaka. Svatuljo je označeval kovinski pas, izposojale so si jih pri posameznih hišah na Vranskem, kjer so imele sklepance in največkrat tudi prstane, saj so jih prav tako nekatere svatulje nataknilo po tri, štiri.

Podobno so si tudi nekateri revnejši trški moški za poroko izposojali do prve svetovne vojne, suknje, če so šli na poroko, posebej, če so šli za moža. Po tedanji šegi so morali imeti suknje tudi v najhujši zimi ogrnjene.

Glede žalovanja so v preteklosti tudi na Vranskem veljali strogi predpisi, ki so se jih držale vse tržanke. Tako so žalovale eno leto za možem, za starši, za bratom in sestro pa po pol leta. Prav tako je bilo precej v navadi, da so si starejše ženske pripravile obleko za poslednji počitek. In še vedno, kot zatrjujejo nekateri tržani, spoštujejo voljo starejših žensk, naj jih »za na pare« oblečejo v belo obleko, čeprav srenja v zadnjih letih negoduje »je stara, pa v beli obleki na parih!«

• • •

Podobno kot v drugih krajih Slovenije so še med obema svetovnima vojnama obnavljali oblačilno garderobo okoli večjih cerkvenih praznikov. Tako so se posebej mlajše ženske veselile velikonočne procesije in procesije rešnjega telesa, da so »v paradi« pokazale svojo novo obleko. Trške gospe so si za to priložnost še leta po prvi svetovni vojni namestile na jope široke, svetle ali temne čipkaste ovratnike. Vsaj ruta, kot zatrjujejo še zdaj starejše tržanke, je morala biti nova za veliko noč in če je bilo le mogoče, drugačna, kot so jo imele druge. Tej želji so se prilagajali tudi trški trgovci, ki so naročali in razstavili po prodajni mizi čimveč različnih, tj. raznobarnih in vzorčastih rut.

Nasploh so se trudile tudi Vranšanke, da so bile v oblačenju čimbolj unikatne, pa naj so bile to kmetice, ali pa žene in hčere trgovcev, pa gosposke. Medtemi ko so slednje kupovale blago v Celju, prinašali pa so jim ga tudi iz Gradca, so za potrebe drugih žensk naročali blago trgovci v Celju, prav tako čimbolj različno.

Prav tako so vsaj nekatere šivilje veljale za »boljše«, druge šivilje pa za »kmetiške«. Tako je še leta po prvi vojni šivala za kmetice Ana »Jungerca«, »bolj nobel, predvsem frave in nekatere gospe« pa so nosile šivat k Emi. Ta je imela tudi modne časopise, »mode«. In se je prav tako kot Ana prilagajala željam naročnic, ki so si izbirale obleke po lastnem okusu. O nakupu in izbiri obleke ter posameznih dodatkov pa so tudi na



Narodne noše 1925. leta na Vranskem

Vranskem še med obema vojnama največkrat odločali starši. Tudi pri tistih otrocih, ki so si denar prislužili z dninami in obiranjem hmelja. Če si je kdo lahko sam izbral obleko po svoji želji, si je največkrat to zapomnil za vse življenje, kot zgovorno pričajo podobni podatki:

Starejša Vranšanka, hči bivšega trgovca, ki si je okoli 1905. leta pri znancih z obiranjem hmelja prislužila nekaj denarja, si je za zaslužek lahko sama izbrala in kupila klobuček, kar se še danes živo spominja. Še bolj kot premožni, pa so obleko cenili revnejši Vranšani. Tako se bajtarski sin še danes živo spominja, da so mu pri desetih letih (1915) kupili prvi cajgast gvant, leto pred tem pa prve svinjske čevlje, »švaple«.

V odnosu do oblačenja in predvsem do sprejemanja sodobnejših oblačilnih potez so tudi na Vranskem veljale še leta po drugi svetovni vojni, zlasti pri starejših tržanih, v tradicijo naravnane norme, ko se je moral kmet razločevati od gospoda. Če bi se, npr. kmetica pokrila s klobukom, bi se ji posmehoval ves trg. To je doletelo celo eno izmed trških »frav«, kar se živo spominjajo najstarejši. Ko se je okoli 1906. leta poročila na graščino njena hči, si je za poroko tudi ona nadela klobuk, v posmeh vseh tržanov. Pa tudi tiste žene gostilničarjev in trgovcev, ki so se skušale z oblačenjem zblížati z gospodo, je srenja kritično ocenjevala še pred drugo svetovno vojno, češ »se onéga kot ena frava«. S prisposodbo »se nosi kot pav«, pa so zlasti zavistnejše vrstnice ocenjevale tisto dekle, ki se je lišpavo oblačilo.

Kot po ostalih mestih in trgih, so tudi na Vranskem posamezne ženske že med obema vojnama vnesle v svojo garderobo tudi »narodno nošo«, ki so jo potem oblekle za cerkvene in posvetne prireditve. Vendar posebne vneme za oblačenje narodne noše, tako kot npr. pri domžalskih in kamniških vrstnicah, na Vranskem ne opazimo.

Danes se »naša mladina«, kot pravijo Vrančani sami, »nosi tako kot po mestih«, saj so kavbojke in raznobarvne srajce ter puloverji (puliji) priljubljeno oblačilo že vrsto let. In če so še prva leta po drugi svetovni vojni približno do 20. leta starosti starejši diktirali otrokom način oblačenja, veljajo danes glede tega čisto drugačni pogledi. Starši se namreč tudi tukaj vedno bolj prilagajajo splošnemu načelu: »Naj imajo vsaj oni, če mi nismo imeli«, in jim zato, če le zmorejo, kupijo, »kar si zaželijo«. Pa tudi starejši, predvsem zaposleni, se v oblačenju prilagajajo sodobnim oblačilnim normam. Konfekcijsko izdelane obleke in deli oblačil imajo med moškimi in ženskami vseh starosti vedno več odjemalcev. Predelovanje starih oblek, ki je bilo še leta po drugi svetovni vojni splošno v navadi, je v zadnjih letih skoraj zamrlo.

OPOMBE

¹ Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana, 1937, str. 110. Krajevni leksikon Slovenije, III, Ljubljana 1976, str. 535.

² Marija Makarovič, Terenski zapiski — Vransko, 1978.

³ Za fotografije in podatke se tudi na tem mestu zahvaljujem posameznim Vranšanom, ki pa ne želijo biti imenovani.

Darko Naraglav

USTANOVITEV IN RAZVOJ JAMARSKEGA KLUBA »ČRNI GALEB« PREBOLD

Uvod

Savinjska dolina spada s svojimi obrobni višinskimi predeli med področja takoimenovanega »osamelega krasa«. Zaradi geološke zgradbe Ponikvanske planote, Dobrovelj in delno Zasavskega hribovja, kjer pre-



Posnetek z enega izmed pohodov, ki jih je organiziral naš jamarski klub za vse tiste, ki so se želeli seznaniti z našim prelepim podzemeljskim svetom v Savinjski dolini 1976. (Foto: Tone Vedenik)

vladuje v glavnem apnenec, je namreč možno zaslediti razne kraške pojave, ki so značilni za »matični kras«. Tu se pojavljajo razni speleološki objekti, od jam do brezen, vrtače, ponikalnice, požiralniki itd. Skratka — vse tisto, kar daje podobo krasa v pravem pomenu besede. Z vsem tem pa smo se preboldski jamarji začeli soočati v letu 1969, ko smo po nekajkratnih obiskih podzemeljske jame Pikel pri Podlogu sklenili organizirano pristopiti k raziskovanju in preučevanju teh pojavov. To pa je bila pomembna odločitev, ki je že v prvem letu delovanja dala pomembne izsledke, ki so leto za letom dobivali večjo vrednost. Dejstvo, da pred našo ustanovitvijo v tem delu Slovenije ni obstajala nobena organizacija, ki bi se ukvarjala z raziskovanjem in preučevanjem podzemeljskega sveta in kraških pojavov, pa daje naši odločitvi še večji pomen. To pa tudi zagotavlja, ker dejansko s speleološkega vidika, razen nekaj skopih podatkov izpred vojnih let, ki so jih prispevali poznani jamski biologi, in podatkov po letu 1960, ko so na to področje usmerili svoje korake poklicni speleologi iz Inštituta za raziskovanje krasa v Postojni in ljubljanski jamarji, ni bilo nobene druge dokumentacije, ki bi zajemala večji obseg raziskav. Vse te raziskave so namreč zajemale le nekaj jam na Dobrovrljah, tako da niso mogle pokazati dejanske slike kraških razmer v tem osamelem kraškem območju Savinjske doline. Šele organizirane in sistematske raziskave našega kluba so v teku teh let dale izčrpnjše, poglobljene in celovitejše rezultate nad celotnim predelom »osamelega krasa«. Seveda pa dela še ni zmanjkalo in nadaljne raziskave bodo prinesle nove in pomembne izsledke, ki jih danes še ne moremo niti slutiti. O tem pa bomo lahko poročali brez dvoma ob kakšni drugi priložnosti.

Prvi začetki jamarskega udejstvovanja

Prvi stik s temnim in skrivnostnim podzemeljem neturistične jame smo doživeli v jami Pikel pri Podlogu. Navdušenje nad nepopisnimi lepotami podzemeljskega sveta, ki smo ga spoznavali ob naših obiskih, nas je vedno znova gnalo v objem večne teme. Odkrivali smo vedno nove rove in ob vsakem odkritju doživljali neizmerno zadovoljstvo. Vendar to nam sčasoma ni več zadoščalo; želeli smo videti in spoznati še več skrivnostnega podzemeljskega sveta, ki smo ga slutili v naši neposredni bližini. Tako smo obiskali več drugih jam. Med njimi tudi Petačevo jamo v Libojah, Bezgečevo jamo pri Veliki Pirešici, Stesko jamo v Studencih, Škodavnico na Vranskem itd. Vedno znova pa smo se vračali v jamo Pikel, ki je bila od vseh najzanimivejša in skrivnostna. Kljub detajlnejšim raziskavam celotne jame je namreč ostalo še vedno mnogo nepreplezanih kamninov, visoko nad vodo podzemeljske Ponikve. Poizkušali smo doznati, kaj se skriva za temi skrivnostnimi kamini. Naš trud ni bil zaman. Kljub slabi opremi nam je uspelo preplezati več kamninov in po enem izmed njih priti v povsem nove prostore takoimenovane »gornje etaže«, ki je zaradi neoskrunjenosti predstavljala pravi biser jame Pikel. Prav to odkritje z dne 14. avgusta 1969, ko smo doživeli najlepši trenutek svojih prizadevanj, pa je povzročilo, da so v nas še bolj zaživele strasti po raziskovanju podzemlja. Brez kolebanja smo se odločili, da ustanovimo jamarski klub. Čez



Posnetek z ene prvih raziskovalnih akcij v Petačevo jamo v Libojah 1969. leta. Cepijo: D. Naraglav, D. Pečar, H. Zlobec, Z. Farčnik in T. Vedenik, stojita: J. Dolinšek in J. Ribič (Foto: T. Vedenik)

dober mesec, ali točneje 25. septembra, smo svoj sklep tudi uresničili. S tem dnevom smo bili uradno priznani kot klub, obenem pa smo tudi postali člani takratnega Društva za raziskovanje jam Slovenije, oz. sedanje Jamarske zveze Slovenije.

Začetek organiziranih posegov v raziskovanje »osamelega krasa«

Naši prvi začetki organiziranega delovanja so bili izredno težavni. Kot sami nepoznavalci krasa smo bili strokovno popolnoma nepodkovani in tako praktično nesposobni za delo, ki je potrebno, da se lahko jamski objekt dokumentira ter s tem dobi svojo vrednost. Kar kmalu pa nam je ob pomoči Jamarskega kluba Ljubljana-Matica postala vsa zadeva razumljivejša. Pridobili smo si nekaj osnovnega znanja, katerega smo nato še izpopolnjevali z razno jamarsko literaturo, jamarskimi tečaji in seminarji. Tako usposobljeni smo skupaj z jamarji iz Ljubljane izmerili jamo Pekel. Pri merjenju Zgornje etaže pa se je zgodila nesreča, ki je terjala življenje ljubljanskega jamarja Antona Suwe — Sulca. Ta tragični dogodek bi lahko zavrl naše komaj začeto delo, vendar smo podzemlje že tako vzljubili, da se mu nismo mogli več odpovedati. Nasprotno, še z večjo vnemo smo se spoprijeli z delom in skorajda ni bilo nedelje, da ne bi organizirali raziskovalne akcije. Poleg tega pa smo začeli z delovnimi akcijami pri urejanju jame Pekel. V dogovoru s Turističnim društvom Šempeter smo

namreč nameravali usposobiti jamo za turistični ogled. Vsa notranja dela smo opravljali mi, pot do jame pa je urejevalo turistično društvo. S polno upanja za boljšo prihodnost kluba nam ni bilo žal za ure trdega dela v vlagi in blatu ter odrekanju prostega časa. Žal pa smo bili po odprtju jame za javnost ob prvi obletnici smrti Antona Suwe — Sulca deležni neljubega razočaranja. Naenkrat smo postali Turističnemu društvu odveč in v napoto za dosego njihovih ciljev. Naše delo pa ni bilo vredno po njihovem mišljenju niti javne pohvale. Dobro smo vedeli, da smo opeharjeni, nikakor pa si nismo mislili, da bo namenoma zamolčan naš prispevek, ki smo ga dali, da je danes jama Pekel ena izmed najpomembnejših turističnih pridobitev v tem delu Slovenije. Razumljivo je, da smo bili nad takšnim ravnanjem turističnih delavcev močno razočarani; vendar pa smo kasneje, ko smo videli, kaj so dejansko storili za jamo v turističnem smislu, gledali na vso stvar z drugačnimi očmi. Zamerili smo jim le to, da pri seznanjanju javnosti preko sredstev javnega obveščanja o jami Pekel nikoli niso omenjali našega pionirskega dela in truda, ki smo ga vložili pri tem projektu. To pa še posebno zato, ker smo prepričani, da verjetno še ne bi tako kmalu govorili o jamskem turizmu v tem delu Slovenije, če ne bi mi začeli tako intenzivno zahajati v ta podzemeljski svet. Vsekakor pa je prispevek prizadevnih turističnih delavcev neoporečen in zaslužijo po tej plati vse priznanje tudi od strani našega kluba.



Svečane akademije na Vranskem leta 1977, ki jo je organizirala TKS Zalec ob zaključku športnih iger so se udeležili tudi člani našega kluba. (Foto: D. Naraglav)

Ne glede na takšen razplet dogodkov v zvezi z jamo Pekel nismo izgubili morale in volje do dela, ampak smo se še z večjim entuziazmom in delovnim elanom lotili raziskovanja in proučevanja širše okolice. Prav tako pa smo se začeli povezovati z vsemi družbenopolitičnimi in družbenimi organizacijami tako v kraju kot občini. Spoznali smo, da bomo le s širšim angažiranjem na vseh področjih delovanja lahko dokazovali svojo aktivnost in vrednote, ki jih vsebuje naše delo, s tem pa tudi dosegli večje razumevanje družbe za naše finančne potrebe, ki so z novimi posegi v osameli kras in večanja števila članstva postajale vse večje. Dotacij praktično ni bilo od nikoder, kljub vsemu pa nismo klonili. Večino sredstev smo prispevali iz svojih lastnih žepov. Vendar, uvideli smo, da tako ne gre več naprej, zato smo pristopili k organiziranju zabavno-glasbenih prireditvev, predvsem takoimenovanih »jamarskih maškarad«. Ostali smo jim zvesti do danes, saj so prav te pomagale izgraditi trdnejše temelje naše organizacije. Z na ta način pridobljenimi sredstvi smo namreč izboljševali opremo, organizirali večje raziskovalne akcije itd., kasneje pa še nabavili lastno vozilo — kombi, zgradili garažo, opremili klubske prostore in celo vrsto drugih stvari. Skratka, če se ne bi odločili za takšen način pridobivanja sredstev, bi verjetno danes več ali manj živetarili, kar pa bi bilo še slabše: nikakor ne bi mogli napraviti tega, kar dejansko smo.

Vse to pa nam je omogočilo, da smo dosegli vedno nove uspehe, s katerimi je rasel naš ugled tudi v vrstah slovenskih jamarjev. Vse bolj smo preraščali v enega izmed najmočnejših in najdelavnejših jamarskih klubov v Sloveniji ter se končno postavili ob bok tudi našim učiteljem, Jamarskemu klubu Ljubljana-Matica.

V prvih letih delovanja pa so nas poleg vseh že opisanih težav težile še nekatere. Med prve sodi pomanjkanje lastnega prostora. Kljub številnim prošnjam, ki smo jih naslavljali na razne organe in organizacije, smo bili prepuščeni svoji iznajdljivosti. Shajali smo se enkrat tu, drugič tam, oprema pa je bila deležna enake usode. Na ta način nikakor nismo uspeli razviti klubskega življenja, ki je neobhodno potrebno za uspešno delo kakšnekoli organizacije, prav tako pa je propadala tudi oprema, ki ni bila skladiščena tako, kot je potrebno. Z letom 1973 pa se je stanje skorajda čez noč spremenilo: naša želja po lastnem prostoru se je uresničila. Prostor nam je v stari preboldski graščini odstopila Tekstilna tovarna Prebold. Z njim je naša organizacija dobila svoj pravi pomen. Zaživelo je družabno življenje, ki je kaj kmalu pokazalo svojo pravo vrednost. K doseženim uspehom so se s podvojeno hitrostjo pridruževali vedno novi. Odkrivali smo še neznane jamske objekte, se spuščali v brezna in postavljali nove globinske rekorde. Fond raziskanih objektov se je vedno večal, obenem pa so se večala spoznanja o kraških in hidrografskih razmerah tega našega »osamelega krasa«. Hkrati s tem je naraščalo tudi članstvo; vedno več je bilo tistih, ki so se hoteli spoznati z našim delom, vendar od mnogih zainteresiranih jih je le nekaj vzljubilo to naše dokaj težavno poslanstvo. Vendar, tisti, ki so ostali, so se zapisali jamarstvu z vsem srcem. Kljub velikemu osipu in menjavanju članstva pa smo se številčno zelo okrepili. To pa nam je omogočalo, da smo se še bolj začeli vključevati v širši splet družbenih dogajanj. Še posebno, ko se je ustanovila Telesno-



Klemenškov pekel v Podoljševi je peto najgloblje brezno v Sloveniji in ga je raziskoval naš klub l. 1975. Ekipa, ki je opravila to veliko delo: T. Vedenik, J. Špitaler, D. Naraglav, B. Zagorc, A. Kazazi, M. Zupanc, zadaj: B. in H. Zabkar, manjkajo: I. Ivačić, R. Krajnc, F. Šuster, K. Pečar, Marinka Vedenik
(Foto: I. Ivačić)

kulturna skupnost Žalec, katere člani smo postali. Usmerili smo svojo dejavnost tudi na športno področje, tako da bi bili čim bolj upravičeni do sredstev te skupnosti. V okviru kluba smo ustanovili več sekcij, ki bodo skrbele poleg udeležbe na jamarsko-raziskovalnih akcijah tudi za svoje tematsko področje dela. Najmočnejši sekciji, to je nogometna in orientacijska, sta se vključili v občinsko ligo za mali nogomet in občinsko ligo za planinsko orientacijo. Na obeh področjih so bili doseženi maksimalni uspehi, saj smo že v obeh dejavnostih pristali na samem vrhu in postali občinski prvaki. Poleg vsega tega pa smo se že kmalu po ustanovitvi kluba vključili tudi v druge oblike rekreacije in dela. Vsekakor pa veliko pozornost posvečamo obujanju tradicij NOB. Udeležujemo se vseh pohodov, ki imajo takšen značaj, med drugim »pohoda ob žici okupirane Ljubljane«, pohoda »po partizanskih poteh in domačijah«, ki ga v okviru občinskega praznika organizira OK ZSMS Žalec, dalje »pohodov od spomenika do spomenika«, jubilejnih pohodov v spomin na Dražgoško bitko, bitko Pohorskega bataljona, bitko I. štajerskega bataljona na Čreti in še številnih drugih pohodov, ki nimajo tradicionalnega značaja.

Prav tako pa se vključujemo v razne druge oblike sodelovanja. Tako se udeležujemo že vseskozi pomembnejših manifestativnih in športnih prireditev ter raznih delovnih akcij, ki so organizirane v okviru občine ali kraja.

Na jamarsko-raziskovalnem področju pa se člani kluba že od začetka udeležujemo raznih simpozijev, zborovanj, tečajev in jamarskih pohodov, ki so organizirani od strani JZS ali posameznih jamarskih klubov. Tudi sami smo bili že večkrat organizatorji pomembnih jamarskih prireditvev, med drugim tudi 9. zborovanja slovenskih jamarjev in raziskovalcev kraša, I. razstave jamske fotografije, I. republiške jamarske orientacije itd. Za samo popularizacijo jamarstva pa smo poskrbeli na najrazličnejše načine. Že vseskozi prirejamo razna predavanja, spremljana z barvnimi diapozitivi, v raznih krajih občine in tudi izven nje. Poleg tega pa najmanj dvakrat letno povabimo med nas katerega izmed naših najboljših predavateljev iz jamarskega področja, in organiziramo predavanje za širšo javnost v samem Preboldu. Za praktičen prikaz svojega dela pa smo že v letu 1974 začeli s takoiimenovanimi jamarskimí pohodi. Številni udeleženci naših pohodov so se tako lahko neposredno soočili z našim jamarsko-raziskovalnim delom ter spoznali precejšen kos našega raziskovalnega področja, kot tudi precejšnje število jamskih objektov. Ker se je ta oblika popularizacije jamarstva pokazala kot izredno dobra, bodo takšni pohodi ena izmed stalnih oblik delovanja našega kluba, to pa še toliko bolj, ker smo s temi pohodi pridobili v svoje vrste precej mladincev, ki so v večini primerov pokazali že svojo veliko aktivnost. Sicer pa, to je naše temeljno načelo, s katerim pomlajujemo svoje vrste in krepimo svojo organizacijo z novimi in mladimi jamarji, ki so polni delovnega poleta in želja po novih spoznanjih. Prav to pa nam omogoča doseganje novih uspehov na vseh področjih našega delovanja. Vsekakor pa je pri tem pomembna vzgoja mladih kadrov, kateri posvečamo že vseskozi izredno pozornost. Samo dejstvo, koliko skrunitev je doživela že prenekatera jama od strani nevednih ali celo grabežljivih rok in koliko je bilo na ta način uničenega bogastva, ki ga je narava ustvarjala skozi tisočletja, nam pove, kako je pomembno mladega človeka seznanjati in vzgajati v duhu borcev za čuvanje narave in njen obstoj. Naše jamarsko geslo je zato: »Pustimo naravi, kar je njenega in čuvajmo vse njene stvaritve«. Samo izobraževanje članstva zato v veliki meri vsebuje tudi poglobljeno teorijo v nastanku in razvoju jam in jamskega bogastva, vsekakor pa se v ta namen organizirajo razni tečaji iz tehnike raziskovanja, merjenja in risanja, fotografiranja itd., tako da se lahko vsak posameznik usposobi za proučevanje in raziskovanje kraških pojavov. Seveda pa to zavisi v veliki meri od njegovega lastnega zanimanja. Za stimulacijo udeleževanja na jamarsko raziskovalnih in drugih akcijah pa smo že pred leti dali izdelati serijo 5 raznobarnih značk in diplom, katere potem podeljujemo vsako leto najprizadevnejšim članom. Poleg tega pa imamo še tri vrste plaket, ki jih podeljujemo članom za njihovo večletno aktivnost pri razvoju in napredku kluba. Seveda pa so kriteriji za pridobitev teh najvišjih odlikovanj kluba precej zahtevni. Tu pa so še posebne diplome in priznanja, ki jih imamo v enake namene. Skratka, z vsemi temi naštetimi sredstvi za stimulacijo in oddolžitve za trud posameznika, nam je omogočeno razpolagati le na osnovi dodelanih pravilnikov o nagrajevanju, vemo pa, da vsakemu aktivnemu članu pomeni moralno priznanje, v obliki enega od naštetih sredstev več, kot katerakoli materialna dobrina. Zato posvečamo temu veliko po-



Darinka Pavletič-Lovrenčak »Zima na Cresu«

Foto Vili inž. Vybihal

zornost. Poleg že navedenega, vsako leto tudi organiziramo poučne ekskurzije, kjer pridejo na svoj račun predvsem podporni člani kluba, poleg eskurzij v razne turistične jame v Sloveniji pa tudi organiziramo razne piknike. Na ta način je ustvarjena pomembna vez med podpornimi in aktivnimi člani kluba, ki se kaže na različnih področjih delovanja. Pomemben faktor pri tem pa je tudi naše informativno-literarno glasilo »Črni galebi pišejo«, s katerim seznanjamo članstvo in širšo javnost s svojim minulim in bodočim delom. Vsekakor pa smo eden izmed tistih klubov v Sloveniji, ki imajo zelo dobro razvito informativno in propagandno dejavnost in to preko vseh sredstev javnega obveščanja (radio, televizija, tisk itd.).

V času svojega delovanja smo raziskali in dokumentirali že preko 170 jamskih objektov. Med njimi pa so takšni, ki veliko pomenijo tudi v jugoslovanskem merilu. To še posebno velja za brezna kot je Klemenškov Pekel na Podolševi, ki s svojo globino 310 m sodi med 10 najglobljih v Jugoslaviji, in lansko leto raziskano »Brezno presenečenj« na Dobrovljah, ki se je z globino — 472 m uvrstilo na tretje mesto na jugoslovanski globinski lestvici. Skorajda nič manj pa nas niso presenetile jame, ki se po svoji obliki in dolžini rovov, kot tudi kapniškem bogastvu, lahko primerjajo z mnogimi drugimi jamami na matičnem krasu. Tu velja predvsem omeniti Tajno jamo zri Andražu, ki s preko 100 m dolžine velja trenutno za najdaljšo štajersko jamo; Bezgečevo jamo pri Vel. Pirešici, Glijo jamo pri Planini in še nekatere druge jame, med njimi seveda tudi Pekel pri Podlogu, ki bo z miniranjem sifona omogočil nadaljnje prodiranje tudi okrog 600 metrov naprej po koritu podzemeljske Ponikve. Do sedaj je uspelo prodreti tako daleč le potapljaču JZS. Skratka: vse dosedanje raziskave in odkritja so tolikšnega pomena, da se ga niti ne zavedamo, vsekakor pa je gotovo, da jih prvi raziskovalci niti zdaleč niso predvidevali. Dejstvo pa je, da tudi »osameli kras« skriva v svojih nedrih velike podzemeljske prostore, ki so celo jugoslovanskih razsežnosti.

Za svoje delo na vseh področjih smo v teku minulih let prejeli že veliko najrazličnejših priznanj, diplom in pokalov, ki krasijo stene in vitrine v naši klubski sobi. Vsekakor pa smo najponosnejši na zlato odličje JZS, plaketo skupščine občine Žalec in odličje sovjetskih jamarjev, ki smo ga poleg še dveh jamarskih skupin prejeli na 7. kongresu speleologov Jugoslavije v Hercegovnem. Sicer nam ne gre za titule, vendar s tem je bilo naše delo družbeno priznано in ovrednoteno. To pa je tisto, kar smo si še posebno želeli v začetku svojega delovanja.

Naši načrti za naprej se ne razlikujejo mnogo od dosedanjega dela. Vendar — pred nami je organizacija I. jugoslovanske jamarske odprave v Argentino, ki bo v marsičem pripomogla k nadaljnjemu napredku in razvoju kluba. Obenem pa bo pomenila ta odprava še veliko več, predvsem bo prvič v zgodovini slovenskega in jugoslovanskega jamarstva pomemben korak k raziskovanju podzemeljskega sveta na izvenevropskem področju in uveljavljanju jugoslovanskih jamarjev v mednarodnih speleoloških krogih. Hkrati pa bo zaradi neraziskanosti argentinskega krasa že vsak najmanjši podatek pomemben prispevek Jugoslovancev pri spoznavanju kraškega sveta najmanj raziskanih delov naše zemeljske oble.

Brez dvoma pa bo to uspeh celotne jugoslovanske javnosti, še posebno pa vseh 110 članov našega kluba, ki bodo vsak po svojih močeh prispevali svoj delež za uspešen start in cilj svojih tovarišev. Mislimo, pa, da bodo z nami delili veselje vsi občani žalske občine, saj izhajamo iz tega okolja, še posebno pa tisti, ki nam bodo omogočili potovanje v tako oddaljeno deželo Južne Amerike letos jeseni.

Naslednje leto bomo praznovali svojo 10-letnico delovanja in vsi, ki smo kakorkoli povezani z nastankom in razvojem kluba, bomo svoj jubilej proslavili z velikim zadovoljstvom, saj smo povsem opravičili svoj obstoj. Upamo pa, da bomo še naprej deležni razumevanja družbe in da bomo ob njeni pomoči dosegli nove uspehe, ki bodo prinesli nova spoznanja in nove vrednote, s katerimi bomo obogatili naše znanje o poznavanju krasa kot posebnega pojava v naši naravi.

Drago Kumer

SPOMIN NA SLAVKA ŠLANDRA

Gašparunov Martin pripoveduje:

— Nekaj let pred drugo svetovno vojno sem bil pastir pri bogatem savinjskem kmetu, ki je imel največje posestvo v vasi; skopuh pa je bil tak, di bi še blato s ceste pogoltnil.

Imel sem slabe zobe. Vedno sem bil otečen in prenašal sem hude bolečine; ponoči nisem mogel spati, spanje pa je otroku najvažnejše. Prosil sem gospodarja, naj mi da denar, da pojdem k zobozdravniku, pa me je gledal, kakor da je to nekaj nemogočega, nekaj, kar se bo samo po sebi uredilo. Zamahnil je z roko:

— Eh, bo že minilo!

Pa ni. Kar naprej je skelelo, oteklina ni hotela splahneti. Šel sem v Zalec, poiskal zobozdravnika; ta me je vprašal, če imam denar, in ker sem odkimal, je rekel:

— Zastonj se niti berač ne pripogne.

Tako me je odslovil in bil sem brez moči. Na zobe sem polagal stolčen hren, v piškav zob sem tlačil vato, namočeno v žganje, in česa vsega nisem počenjal! Toda podnevi sem moral vseeno delati na polju, ponoči sem se valjal po postelji in stokal.

Pa me pokliče sosed, dober človek, in mi reče, naj stopim v Latkovo vas; tam dela Slavko Šlander in zagotovo se me bo usmilil. Jaz pa nisem mogel razumeti, da na svetu žive ljudje, ki bi se usmili ubogega pastirčka. Ker pa bolečine le niso hotele ponehati, sem se odločil in šel. Po dobri uri hoda sem prišel v Latkovo vas, tam pa sem vprašal mimoidočo ženico, kje je hiša zobozdravnika. Pogledala me je in pohitela:

— Aha, Slavko Šlander! Tamle, za ovinkom, tista visoka hiša, tam stanuje in dela.

Potem je pogledala naokoli in zašepetala:

— Včeraj so prišli žandarji, vse so mu premetali. Še dobro, da ga niso uklenili in zaprli. Kar pojdi, zagotovo je doma.

Počasi sem stopal proti hiši in zdelo se mi je, da sem za oknom videl moško postavo. Pri srcu me je močno stisnilo in bolečine v ustih so čisto prenehale. V mislih sem ponavljal:

— Ali so ga zaprli? In če je doma, ali me bo sprejel? Imeniten človek mora biti. In če bo zahteval denar?

Ustrašil sem se zadnje misli in že sem hotel odskočiti s ceste in jo ubrati čez drn in strn domov. Pa me je nekaj zgrabilo in me kar postavilo pred velika vrata. Tam sem obstal in plahe oči so se uprle v napis: SLAVKO ŠLANDER — DENTIST. Potem so se vrata nagloma odprla in predme je stopil moški. Bil je bolj nizke rasti, imel je goste temne lase, črne brke. Velike oči so nenavadno toplotno sijale izpod gostih obrvi:

Bil je Slavko Šlander.

Roko mi je položil na glavo in prijazno vprašal:

— Kaj pa ti je, pobič?

Gledal sem v njegov obraz in strah je popolnoma izginil. Dvignil sem roko in pokazal na oteklino.

— Zob me boli, sem potožil.

On pa se je nasmehnil.

— Zob te boli? No ja, to pa že ni taka reč Čigav pa si, nikoli te še nisem videl? je vprašal in gledal mojo zakrpano obleko.

— Pri Grulu služim za pastirja... Tam, v Škofji vasi...

— Poznam Škofja vas in Grula tudi, je rekel. Grul je največji skopuh v naši dolini. Ali te tepe?

— Včasih...

— Koliko pa ti plačuje?

Spet sem se ustrašil: zdaj me bo vprašal, če imam denar, in ker ga nimam, me bo tudi on odslovil. Boječe sem izjecljal:

— Za obleko in hrano delam...

— Obleko? se je začudil. Ali imaš še kakšno praznjo obleko?

— Ne, nimam...

— In čevlje ti tudi kupuje, kaj? je vprašal in gledal v moje bose noge.

— Pred zimo jih bom dobil...

— Kaj pa v cerkev, k maši tudi moraš?

— Vsako nedeljo, včasih tudi dvakrat...

Zmajal je z glavo.

— Bos in v taki obleki! Prekleti skopuh! No, kar stopi naprej.

Stopila sva v majhno sobo in zagledal sem polno svetlečih se predmetov. Zlezal sem na visok stol, on pa je vzel dolgo in svetlo iglo, potem majhno in okroglo ogledalo, nasajeno na dolgo in svetel ročaj in dejal:

— Tako, fant, zdaj pa odpri usta.

Že je hotel pobrskat po mojih čeljustih, jaz pa sem odmaknil glavo, ga proseče pogledal in zavzdihnil:

— Gospod, oprostite, jaz nimam denarja...

— Pssst! je s prstom pokazal na usta. Pusti denar, denar dela skopuhe.

Odprl sem usta, Šlander pa je z iglo drezal v piškave zobe in tiho štel: Eden, dva, tri, pet... Pet jih bova popravila.

Spet sem hotel potožiti zaradi denarja, on pa mi je pogledal v splasene oči in dejal:

— Veš, vseč so mi hrabri fantje. In ti si hraber, kajne. Zato ne boš stokal in tudi solze ne smejo teči.

Pokimal sem in skrivaj stisnil pesti. Na široko sem odprl usta in sveder se je zaril v drobno gnilo votlino; vse bolečine sem herojsko prenašal. Ko je videl, kako je moje čelo prepolno kapljic znoja, je prenehal, sedel na stol in me spraševal po očetu in materi, če imam brate in sestre, kaj bi rad postal; dejal je, ko bom odrasel v moža, da bodo drugačni, boljši časi; pa da naj Grula, če me bo tepel, dregnem pod rebra in mu porečem, če se ne boji pekla in hudičkov v njem. Zakaj zlobni ljudje in skopuhi zmeraj končajo v peklu. Potem pa se je na ves glas zasmejal.

— Vražji klerikalci!

Spet sem moral odpreti usta in sveder je pel svojo jekleno pesem. In ko so se spet pokazale kaplje znoja, me je potolažil:

— Še malo, takole, no, pa še takole, tako, tako, vidiš, pa sva za danes gotova. Čez tri dni pa spet pridi. Z Grulom bom pa že jaz govoril.

Potrepljal me je po rami, me gledal, kakor da nekaj razmišlja, jaz pa sem se zahvalil in stekel na cesto.

V treh tednih mj je popravil vseh pet zob, jaz pa nisem vedel, kako bi se mu zahvalil. Sramežljivo in nekam boječe sem pogledal v velike oči in tiho izjecljal:

— Hvala, stokrat hvala . . .

Slavko pa se je prijazno, nekam očetovsko nasmehnil.

— Že prav. Če bo spet kaj bolelo, kar pridi. In ko odrasteš, bodi fant na mestu. No, kar priden bodi. Grulu pa povej, da mu bo Slavko Šlander iz Latkove vasi ušesa potrgal. Saj se bova kmalu videla, tudi on ima krepko načete zobe. Na svidenje, pobič

— Adijo, sem rekel in imel sem solzne oči.

Stopal sem med njivami in travniki, med razsežnimi hmeljišči, in pri srcu mi je bilo nepopisno toplo, da bi najraje zavriskal; tudi Grul se je kmalu spremenil. Kupil mi je obleko in čevlje, tepel pa me ni nikoli več.

Potem je prišla vojna in z njo žalostna novica: Nemci so ustrelili Slavka Šlandra; jokal sem in v žalosti stiskal pesti.

Zrasel sem v fanta in v začetku 1944 sva s sosedovim pobegnila v preboldske gozdove; postala sva borca Šlandrove brigade. Vedno in povsod me je spremljala plemenita misel: VODI NAS NEUSTRAŠNI JUNAK — SLAVKO ŠLANDER! — je končal Gašparunov Martin svojo pripoved in si z robcem obrisal z lic nekaj debelih solz.

Marija Vozlič

OTROŠKI NASMEH

*Spomladi trobentica
vsa iz zlata,
v jeseni potoček,
ves iz srebra.*

*Poleti metuljček
ujet med dlani,
pozimi kraguljček
pripet na sani.*

*V srčkih toplina,
vedrina v očeh,
pri malčkih pristrčnih
otroški nasmeh.*

VPRAŠANJA

*Lastovička,
drobna ptička,
ptička črno-bela!
Kam odhajaš,
kje domuješ,
ko so polja bela?*

*Kod nesó te
drobna krila,
ko se zbiraš v jate?
Kdaj obrneš,
kdaj se vrneš
nad domače trate?*

VIJOLICA

*V loki pod gričkom,
za gostim grmičkom,
v travici nekaj dehti . . .*

*Pa gledam in iščem,
vso travo preiščem,
sladkó že po zraku diši.*

*O! Tu si se skrila,
vijolica mila, —
zastonj si se skrila, zastonj!*

*Svoj cvet mi odkrivaj,
nikar ga ne skrivaj!
Izdaja prijeten te vonj!*

POGOVOR

*Tomaž: Jaz imam pa mamico,
mamico bogato;
očka zlikan je in lep
nosi uro zlato!*

*Matjaž: Jaz pa nimam mamice
kakor ti bogate:
oče moj težkó gara,
rôke so robate.*

*Tomaž: Mi imamo avto nov,
lepo limuzino,
vsepovsod se vozimo,
vsepovsod drvimo!*

*Matjaž: Mene vzame oče v gozd
gledat zajčke, srne.
Ko zvečer sva spet doma,
mama se povrne.
Stroji jo ubogajo,
radi jo imajo,
pridno ji pomagajo,
ker jo vsi poznajo.*

*Tomaž: Še prikolico in čoln
danes smo dobili;
na obali kraj morjá*

*bomo taborili!
Tedne tri že mamica
k trem šiviljam hodi,
da bo vsa opremljena
po najmlajši modi!*

*Matjaž: Moja mama z atkom zdaj
malto bo nosila,
sredi vrta hišico
bosta nam zgradila.*

*Tomaž: Barvno televizijo
po večerih gledam,
s kavča mehkega na kavč
se lahko presedam.
Ko pa očka, mamica
gresta v gledališče,
v »dnevni« kar na tleh zaspim,
kakor drobno pišče ...»*

*Matjaž: Mene mama, atek moj
rada bolj imata!
Vzameta si zame čas,
z mano se igrata!*

Darko Naraglav

TRIDESET UR V OBJEMU PODZEMLJA

Štiristotrideseet metrov pod zemljo smo. Kombinezoni so premočeni in obdajajo nas neprijetni občutki. Enakomerno tišino skrivnostnega podzemlja motijo le naši glasovi, ki se izgublajo naprej v globino. Lestvice pošastno bingljajo v novo 20 metrov globoko brezno. Na vlažne in blatne stene pa se od karbidovk nas jamarjev projicira velikanska podoba človeka, ki hlastno grabi za aluminijaste prečke in se spušča v neznane in skrivnostne prostore »brezna presenečenj«. Smo globoko v samem drobju dobroveljske planote tik pred vrhuncem zmagoslavja — pred končano bitko, v kateri bo človek s svojo hrabrostjo in neustavljivim entuziazmom ponovno premagal naravo. Dosegli smo nov uspeh, uspeh, ki s svojo globino 471 metrov sega v sam vrh jugoslovanskega jamarstva. To pa je nedvomno tisto, kar nas je neutrudno gnalo v globino...!

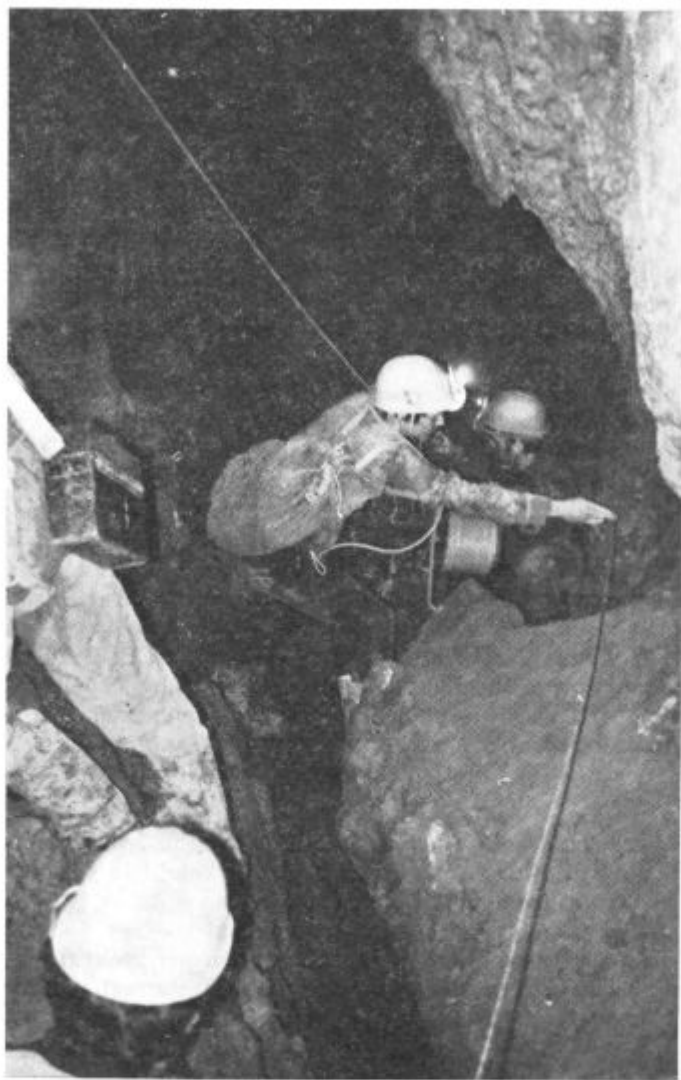
• • •

Ura na preboldskem zvoniku je odbila sedem. Izpred kluba v stari preboldski graščini pa je ta trenutek odpeljal kombi in s svojim težkim tovorom zavil proti svojemu cilju. »Imate opremo v redu«, je vprašal Tone Vedenik, vodja odprave v »brezna presenečenj«. »Prav dobro veste, da nas čaka težavno in naporno delo in če oprema pri vsakem članu ne bo brezhibna bo delo še težavnejše!« »Ne skrbi, Tona, saj veš, da smo se intenzivno pripravljali polna dva meseca«, mu odgovorimo ostali člani odprave.

Kombi požira kilometre in po eni uri vožnje smo s težavo prisopihali do mesta, ki smo ga izbrali za bazni tabor. Okolica, posejana z globokimi vrtačami nam nudi svojstvene užitke. Karli, Rajko in Boris nas veselo pozdravijo, oni so namreč že dan poprej odšli na Dobrovlje in pripravili vse potrebno za tabor.

»Vas je bilo ponoči kaj strah«, se pošalimo! »Tu je polno ‚medvedov‘ in pravi čudež je, da niste imeli nobenega obiska«, nadaljujemo z zbadanjem. »Le pazite, da ne boste vi katerega srečali, saj se lahko zgodi, da boste potem morali brez spodnjic v brezno«, se branijo...!

Po deževnem dnevu je dan kot umit. Z vrha Dobrovelj se nam nudi čudovit pogled tja proti vrhovom Kamniških in Savinjskih Alp. V ospredju pa se bohoti »mizasta« Raduha, ki ima na svojih tleh prav tako precejšnje



Raziskovanje brezna presenečenj je bilo izredno težko in nevarno, posebno napeljevanje telefonskega kabla (Foto: Tone Vedenik)

število jam. Enako zanimiv pogled se nudi na Spodnjo Savinjsko dolino ter vrhove Savinjskega hribovja. Dolina je odeta v praznično obleko saj praznujejo občani in delovni ljudje žalske občine svoj občinski praznik.

Časa za občudovanje nadzemnih lepot nimamo na pretek, saj moramo po planu že ob 10. uri dopoldan zapustiti površje. Še zadnjič pregledamo opremo ali je res brezhibna, takoj nato si nadenemo kombinezone in smuknemo v gumijaste škornje. Na glave si poveznemo čelade

in prižgemo acetilenske luči. Rumeno zelenkasta svetloba sika iz gorilca na čeladi in zdi se nam, da bo naše prodiranje ob dobri razsvetljavi prijetnejše.

»Srečno«, sta rekla Marjan Zupanc in Boris Videc. »Srečno«, smo rekli mi in že smo se napatili proti vhodu v brezno, ki se je nahajal nekaj sto metrov stran od baznega tabora. »Fantje, sedaj gre pa zares«, povzdigne glas Tona. »Upajmo, da bomo prišli tokrat do konca«, mu namesto odgovora odgovorimo mi.

Nad breznom smo bili že nekoliko nejevoljni, saj smo do sedaj organizirali več odprav in vsakič smo kljub novemu uspehu ostali poraženi. Nikakor se nam ni posrečilo, da bi dosegli dno. Že pri odkritju konec leta 1974, ko smo organizirali za člane Planinskega društva Prebold jamarsko ekskurzijo po znanih kapniških jamah, smo prodrli do globine 56 metrov. Vsaka nova odprava pa nam je poleg uspeha prinesla razočaranje. Enkrat nam je pot zastavila neprehodna ožina, ki smo jo nato morali na naslednji akciji minirati, drugič nam je zmanjkalo opreme, pa zopet kakšna ožina itd. Skratka to je sedaj že naša četrta večja odprava in resnično smo si želeli, da raziščemo to skrivnostno brezno enkrat za vselej.

Sredi iglastega gozda z mogočnimi smrekami se odpira vhod na dnu majhne vrtače. Ob pogledu na njega se človeku zazdi nemogoče, da ta majhen vhod z dimenzijami 50 × 60 cm vodi prav v osrčje dobroveljske planote.

»Poglejte še muham in komarjem je vroče, da se hodijo hladit nad mrzel zrak, ki piha iz brezna«, hudomušno pripomni Franci Zupan in še doda: »Kako potem ne bi tudi človek s še bolj razvitimi možgani iskal sence in hlada v tej peklenki vročini!« »Hja, tebi pa menda ja ni vroče, saj ti dela senco tvoja brada«, se je na ves glas zasmel Silvo Ramšak.

Še zadnji pogled nad vrhove smrek skozi katere prodirajo topli sončni žarki in eden za drugim zapuščamo površje. Skozi ozko grlo, po petmetrskem spustu vhodega dela brezna, se po lestvicah spustimo v 12 metrov globok »vodnjak«. Zagrne nas popolna tema in karbidarice s svojim svetlim plamenom hip zatem že razsvetlijo prostor. Zopet postane prijetnejše in naš korak je usmerjen v globino. V primerjavi s prejšnjimi odpravami sedaj napredujemo znatno hitreje, saj je transportna ekipa teden dni pred glavno odpravo že opremila vse tehnično zahtevnejše odseke brezna vse do globine 280 metrov. Preko številnih pasaž, dvoran in dvoranic, zavitih meandrov in krajših vertikalnih odsekov končno uspemo po nekaj urah prodreti do mesta, ki smo ga pri izdelavi načrta odprave predvideli za bivak in našo odskočno desko za nadaljnje prodiranje v globino.

Naš telefonist Karli Kolar takoj pri prihodu v bivak priključi telefon na telefonsko linijo, ki jo je prav tako kot opremo napeljala transportna ekipa minul teden. »Halo«, »Halo«, »Halo Marjan, me slišiš«, sprašuje po telefonu Karli! »Slišim te«, se začuje komaj slišni glas tovariša na površju. »Kako je kaj z vami, ste utrujeni?«, sprašuje Marjan. Karli mu odgovori, da smo sedaj prišli do bivaka in da bomo nekaj ur odšli počivat. »Naroči mu še naj nas pokliče čez 5 ur,« se še hitro oglasim jaz. Po tem času bi naj namreč zopet nadaljevali s prodiranjem. Pripravimo si bivak. Še pre-



Nič kaj prijetno ni viseti takole na tanki vrvi, če veš, da zija pod tabo 100-metrsko brezno. Klemenškov peklo 1975. (Foto: Tone Vedenik)

den pa se zakopljemo v tople spalne vreče si na plinskem gorilniku skuhamo čaj ter si podkrepimo svoje lačne želodce z raznimi priboljški.

Za »spalnico« nam posluži velika dvorana, ki prehaja v kamin, ki se dviga menda tudi do 100 metrov visoko. Neprodirna tema, ki je ne morejo presvetiti naše luči, daje občutek, da bo vsak trenutek skozi njo po-

sijalo toplo sonce. Zdi se nam topleje. Čeprav je vsepovsod le vlaga in moreča podzemeljskega tišina, ki jo od časa do časa zmoti plahutanje podzemeljskih prebivalcev netopirjev, ki s svojimi »radarji« spretno krma-jiro med stenami pe se nam zdi, da je bivanje pod zemljo kar vredno vseh naporov, ki smo jih že prestali in ki nas še čakajo. Franci in moj soime-njak Darko začneta celo prepevati in kot na povelje se začuje iz naših osamelih grl jamarska himna: »Na svetu bolj pogumnih fantov ni, kot so slovenski jamarji...!« Čeprav ne preveč utrujeni smo počasi eden za dru-gim utonili v nemiren spanec. »Prekleta voda«, nenadoma zavpije Tona, tako da se vsi predramimo. Izpod stropa namreč od časa do časa prileti kaplja mrzle vode, ki nas predramlja iz sna. Rajko in Franci se pritožujeta nad trdo »posteljo«. Agi se dere nekaj metrov niže, da leži v samem blatu, pridružita se mu še Silvo in Karli. Končno pa kljub temu le nekoliko bolj trdno zaspimo. Še posebno jaz, ki sem prejšnjo noč odšel spat zelo pozno, zaspim kot ubit. Predrami me šele telefon, ki neusmiljeno brni. »Kaj za vraga je zopet, da ni nobenega miru«, se zaderem, »saj je vendar čas za po-čitek, menda ja ni že minil?« »Kdo pa ti je kriv, če si minulo noč šel tako pozno v posteljo«, se je namesto odgovora ironično zasmeljal Franci in me zbedel pod rebra.

PODVIG SE ZAČENJA

Takoj zatem, ko smo ponovno na sebe navlekli že nekoliko premo-čene kombinezone, smo se po manjšem okrepčilu podali naprej v globino. Kmalu pridemo po ozkih in visokih meandrastih rovih do tako imenova-nega »velikega slapa«. Do sem smo imeli brezno že opremljeno, od tu naprej pa nas je čakalo garaško delo. Potrebno je bilo transportirati opre-mo, ki se je nahajala v nalašč za to pripravljenih transportnih vrečah, ki so imele tudi po trideset in več kilogramov. Brez njih pa nikakor ni šlo, saj smo predvidevali že iz prejšnje odprave, da bo brezno najverjetneje še polno večjih vertikalnih odsekov, ki jih brez lestvic ne bo možno pre-magati. To se je kmalu uresničilo, saj smo po dveh vertikalnih, že na prejš-nji odpravi premaganih brezni, prišli do novega 30 metrov globokega brezna. Hitro napeljemo lestvice in v brezno se nato spusti prvi jamar. »Poglej, kako je spodaj?«, naročamo hitro tovarišu. »Takoj, ko pridem dol vam sporočim« se čuje glas iz globine. »Prekleta voda, ko vsaj te ne bi bilo,« robantimo, ko vidimo, da tovariša na lestvici le-ta neusmiljeno moči. Izbire nimamo in eden za drugim se potem, ko dobimo sporočilo od tovariša, prepustimo neprostovoljnemu prhanju. Sledi transport. Vreča za vrečo izginja v globino za njo pa se še spusti, kot zadnji član odprave, Rajko Štopfer. Sledi brezno za breznom in pri vsakem nas neusmiljeno moči. Kljub temu vztrajamo, saj čutimo, da končna globina ne more biti več daleč. Močno smo že utrujeni in nekoliko nas že zebe. Hitro vžgemo plinski gorilnik ter si skuhamo močan čaj z rumom. To nas nekoliko ogre-je. Zaklinjamo se vprek, da nas to brezno ne bo zlepa zopet videlo. Brezno merimo že vse od globine 334 metrov, do koder smo prodrli na prejšnji odpravi. Vsak hip vemo koliko metrov podzemeljskega sveta je že za nami. Trenutno smo že 430 metrov pod zemljo. Naši kombinezoni so pre-

močeni in obdajajo nas neprijetni občutki. Tišino podzemlja motijo le naši glasovi, ki se izgublajo naprej v globino. Lestvice pošastno bingljajo v novo 20 metrov globoko brezno. Na vlažne in blatne stene pa se s pomočjo svetlobe iz naših karbidovk projicira velikanska podoba človeka, ki hlastno grabi za aluminijeve prečke in se spušča v neznane in skrivnostne prostore »brezna presenečenj«.

»Če bo brezno imelo še naprej toliko vertikalnih odsekov nam bo zopet zmanjkalo opreme«, modrujemo vse vprek. Po tihem si želimo, da bi bilo res dobro, če kljub razpoložljivi opremi, ki je zadoščala še za nekaj več kot 90 metrov, ne pridemo do dna, saj bi to pomenilo, da bi se z globino približali sami Pološki jami, ki vodi na jugoslavanski globinski lestvičici z globino 678 metrov. Na glas pa smo preklinjali mokre in mrzle prostore, ki so nam pri vsakem postanku povzročali drgetanje telesa.

Po premagani oviri 10-metrskega brezna pridemo v manjšo dvoranico katere dno je zapolnjeno z vodo. Iz nje je vodil navzdol ozek meandrasti rov, ki nam je dajal precej misliti, saj smo se spraševali kako bomo skozi sploh transportirali opremo ter zvekli skozi naša premočena telesa. Treba je bilo iti naprej in to smo prav vsi dobro vedeli. Sam sem se ubadal še z risanjem zadnjega dela brezna, ko je do mene nenadoma prišel razočaran glas. »Fantje moram vam povedati žalostno novico, da smo verjetno prišli do konca«, se je iz globine nekaj metrov niže zadržal Silvo. Po težkem prodornem terenu skozi meandrasti rov smo se nato spustili do Silva in Darka še preostali člani in prav tako z razočaranjem ugotovili, da se brezno res



Klemenškov pekel v Podolševi je peto najgloblje brezno v Sloveniji in ga je raziskal naš klub l. 1975. Ekipo, ki je opravila to veliko delo: T. Vedenik, J. Špitaler, D. Naraglav, B. Zagorc, A. Kazazi, M. Zupanc, zadaj B. in H. Zabkar, manjkajo I. Ivačič, R. Kranjc, F. Suster, K. Pečar, Marinka Vedenik. (Foto: I. Ivačič)

konča. Vsaj za sedaj je prehod nemogoč, vprašanje pa je, če bi sploh še imeli kakšne možnosti za doseg večje globine. Vrhni sklad se namreč v loku povsem približa dnu in se nadaljuje komaj z nekaj centimetrov visoko in široko razpoko, skozi katero odteka s težavo celo voda.

NAZAJ K SONCU

Čeprav še pred nekaj trenutki razočarani, smo ob spoznanju, da smo prodri 471 metrov, postali zopet veseli. Zavedali smo se, da smo dosegli uspeh, ki se ne more kosati z nobenim dosedanjim pa čeprav jih je bilo v sedemletnem delovanju že precej. »Tovariši, mislim, da smo dosegli uspeh, ki ne pomeni samo naš novi klubski rekord, marveč, da smo dosegli nekaj, kar je lahko v ponos celotnemu jugoslovanskemu jamarstvu,« je dejal nam vsem Tone Vedenik in mi smo mu pritrdili.

Ura je kazala, da se v brezno nahajamo že polnih dvajset ur. Hitro smo začeli z vračanjem proti površju. Iz etaže v etažo smo vlekli vedno težjo opremo. Vreče, ki so se pri prodiranju praznile, so zdaj postajale vedno težje, kljub temu pa smo z neko nevidno silo uspešno premagovali vse napore in po 6. urah mučnega transporta prišli do bivaka. Tu smo odložili vso opremo in takoj po zajetnejšem okrepčilu nadaljevali z dvigovanjem na površje. Še prej pa smo tovarišem na površju sporočili, da bomo kmalu zunaj. In res po dobrih dveh urah smo zagledali dnevno svetlobo. V en glas smo veselo zavriskali in se napotili proti baznemu taboru. Sonce je veselo prodiralo skozi drevesne krošnje ter nas božalo po obrazu. »Fantje, kaj ni lepo biti zopet zunaj«, se je ves raznežil Rajko, ki je v tem breznu doživel svoj veliki jamarški krst. Nobeden mu ni odgovoril, vendar vsak zase je pritrdjeval pa čeprav brez besed.

Takoj po našem prihodu na površje je v brezno odšla še druga ekipa 9 jamarjev, ki je imela nalogo dokončno spraviti opremo na površje in pobrati telefonsko linijo. Po osmih urah so tudi oni že bili zunaj in skupno smo proslavili naš veliki uspeh. V zgodnjih popoldanskih urah smo se veseli napotili proti domu. Bila je nedelja in vse skupaj se nam je zdelo še bolj praznično. Poleg tega pa smo k praznovanju občinskega praznika tudi mi jamarji prispevali svoj delež.

Številnim jamskim objektom, ki smo jih že raziskali v našem delovanju, se je končno pridružilo dokončno raziskano »brezno presenečenj« na Dobrovljah. S to raziskavo smo poleg dosega velike globine tudi dokazali, da tudi »osameli kras« skriva v svojih nedrih večje podzemeljske prostore, kar je v nasprotju s trditvami, da večji jamski objekti obstajajo večinoma na matičnem oziroma kompaktnem krasu. To pa je nedvomno še en delček k poznavanju krasa in kraških pojavov, kar je poleg drugih vrednot, ki jih prinaša jamarstvo in speleologija nasploh, dovolj za še bolj zagnano in požrtvovalno delo. In to za nas prebolske jamarje vsekakor velja, saj smo to že večkrat dokazali.

»REVOLUCIJA« V ŽALSKI NIŽJI GIMNAZIJI

Po ozkih gimnazijskih hodnikih je odmevalo: »Revolucijaaa! Revolucija!« Tako so vpili tisti, ki so vedeli, kaj to pomeni — pa tudi mi, ki se nam o tem ni kaj dosti sanjalo.

Za nas, dijake žalske nižje gimnazije, je bila jeseni leta 1945 revolucija to, da smo zatemnili okna, ovili vse žarnice po razredih z rdečim papirjem (le kje smo ga dobili?), obrnili narobe klopi in katedre in zabarikadirali profesorje z ravnateljem vred v zbornico.

»Kaj če pridejo miličniki?« je malce splašeno vprašal eden izmed mlajših dijakov take starosti, da bi res lahko bil v prvem ali drugem razredu nižje gimnazije (ki se je tedaj začenjala po četrtem ali petem razredu osnovne šole).

»Naj le pride kdo, če si upa! Zakaj smo se pa borili? Zakaj smo se hajkali po grapah, gonili Nemce? Ha — to vprašam!« je zdívil eden od večjih dijakov s takim resničnim ognjem in prepričanostjo v našo pravično stvar, da smo vsi mali omahljivci utihnili — in nato zdírajali za njim in za vsemi velikimi dijaki po hodnikih in vpili: »Revolucijaaa! Revolucija!«

• • •

Nihče ni prišel nad nas: ne milica ne kdo od odraslih prebivalcev ne kdo od predstavnikov oblasti. Dan se je že nagíbal v kasno popoldne, razredi so bili še vedno zatemnjeni, le da je rdeča luč v mnogih ugasnila — morda je le bil kateri od dijakov toliko pameten, da jo je ugasnil. Profesorji so še vedno bili zabarikadirani v zbornici. Pred zborničnimi vrati so bile nagrmadene mize in šolske klopi.

Lakota nas je začela opominjati, da tale »revolucija«, naj je še tako pravična, ne bo mogla večno trajati. Le kdo naj bi takim divjakom prinesel hrane? Prve mesece v svobodi je imel vsak zase in za skupnost preveč dela, resničnega, neodložljivega dela. Bomo morali že sami opraviti, kakor pač bomo . . .

Tisti, ki smo bili od dlje doma, smo bili tudi v strahu, kako bo, če pade mrak. Do doma je dve, tri ure hoda . . . In jutri zjutraj bo spet treba v šolo. Saj — kako bo jutri? Tako smo se »ta mali« drug za drugim zmuznili iz šole. Ne, nismo bežali! Ostali bi vedno tam — če bi nepretrgano trajal dan.



Jelica Žuža »Portret«, 1977, olje, platno 61 × 48 cm

»Kaj misliš, kaj bo?« je dregnil vame Vanči, ko smo se že peljali na ropotajočem lojtrčniku proti Sempetru. »Stopali« smo konjsko vprego — in voznik je bil toliko dober, da je naložil tri, ki smo imeli zelo daleč. Sedeli smo na zarjaveli, odsluženi tračnici in grozno nas je treslo, saj je bila »bela cesta« po sredi Savinjske doline polna kotanj. Odsluženo tračnico bo voznik mogoče porabil pri obnovi hiše . . . A to za nas ni bilo važno. Bolj kot vse železno stresanje je udarilo Vančijevo vprašanje.

»Kaj pa naj bi bilo?« se je delala junaško Darinka, pa ji je vendarle šlo na jok, kot meni. Stvar je bila namreč ta: Po osvoboditvi smo se dobesedno zagnali v učenje, da čim prej nadoknadimo zamujeno. Nekateri so prišli naravnost iz nemških šol, drugi smo nekaj časa že delali doma ali »služili arbeitsdienst«, tretji, tisti »veliki« pa so prišli iz partizanov. Borili so se zares, tisto na hodnikih gimnazije niso bile gole besede, ampak resnica. Slovenske šole so se odprle že nekaj dni po osvoboditvi. Na počitnice ni tisto leto nihče niti pomislil! Saj je bilo dovolj in preveč počitnic štiri leta okupacije.

Ko smo se vpisovali v tečaje žalske nižje gimnazije, smo bili tako pisana družčina, da bi nas nihče ne dal pod skupno ime »dijaki«. Bili so tu preplašeni otroci, ki so okušali le nemške ukaze, se učili nemško brati, pisati . . . In bili so drzni fantje s titovkami na kuštrastih glavah in jim je svinčnik kar uhajal iz rok, ki so bile vajene puške ali pa kurirske torbe. Vmes med tema dvema skrajnostima pa vse možnosti mladih med enajstim in dvajsetim letom, od prebrisanih ali mirnih do zagrenjenih. Sanjavih ni bilo. Tiste prve povojne dni smo do bolečine trdno stali na trdih tleh.

Svoboda je bila čudovita stvar, ki je pometla z grožnjami, streljanjem, odvažanjem v taborišča in tudi z bombniki in bombami. Bila pa je tudi divje zahtevna. Svobodno si se lahko odločil, ali boš pešačil do onemoglosti v šolo (vlaki so vozili dvakrat na dan), ali pa pojdeš delat v prvo tovarno, na državno polje . . . Tudi ob vpisu v gimnazije je bila prisotna ta divja svoboda. Ko si v dolgi, čudni kači, ki je čakala, prišel na vrsto, pred mizo, kjer so zapisovali imena in priimke, so vprašali: »V kateri razred gimnazije se želiš vpisati?« Strašno vprašanje za nas, ki sami zase nismo vedeli, koliko in kaj znamo, ne kaj se bo zahtevalo v gimnaziji. Le eno smo vedeli: čim hitreje naprej!

»Hej, fantje in dekleta — pogum, pamet in drznost — to velja!« je rekel eden od tistih velkih s titovko in tako so se res samo najmlajši vpisali v prvi razred. Ostali pa v drugega ali tretjega — čeprav smo bili popolni začetniki. (V četrtega so se vpisovali samo tisti, ki so že vedeli, kaj je gimnazija.)

Začeli so se tečaji. Učili smo se zjutraj na vlaku, med odmori, popoldne, ko smo vso razdaljo domov pešačili, doma, ko smo pasli ali okopavali, pri večerji, še v posteljo je šel zvezek z večino od takratnih dijakov. In tako je šlo! Zdelo se nam je, da ogromno znamo, da dobesedno rastemo z vsakim dnevom — čeprav smo bili vsak dan bolj tenki in upadli od naporov.

Potem pa je napočil tisti strašni dan. Teden dni je bilo še do zaključka tečajev in izpitov. Kar se raznese po razredih vest — najbrž je bila kar ustna, — okrožnic tedaj menda ni bilo — da bo moral tisti, ki je v

drugem razredu, delati izpit najprej čez prvi razred in tisti, ki je v tretjem, prej izpit čez prvi in drugi razred gimnazije. Če nima spričevala iz prejšnje slovenske gimnazije... Nihče ga ni imel. Spogledali smo se in najprej nismo verjeli. Potem smo tisti bolj preplašeni planili v jok, odločnejši, tisti, ki so se borili, pa v divji bes. Samo prvi razred je ostal miren — a tisti dijački tako niso šteli.

»Kaj se boste cmerili, reve! Vas ni sram!« so nas nadržli tisti, ki so se borili. »Pravica je na naši strani! Prej bi nam morali povedati, ne danes!« Vsi smo začutili, da je to res — in tako je rdeča revolucija zadivjala po razredih in hodnikih žalske nižje gimnazije. Bili smo tako divji in tako obupani od skrbi, kako bomo zmogli — če bomo sploh zmogli — snov za preskočene razrede, da nismo niti pomislili: tudi tisti, ki so nas učili, niso niti slutili, da bo prišla od šolske oblasti takšna zahteva. Po vseh pravilih znanostj pravična — a za nas najbolj krivična kar je bilo mogoče.

• • •

Pod večer se je obup razraščal in najbrž nas je bilo več, ki nismo mogli zaspati od groznega občutka, da so se ta dan porušili vsi mostovi v tolikokrat imenovano svetlo prihodnost. Drugo jutro smo se zbirali na šolskem dvorišču blede in tihi, ko da smo prišli na pogreb najdražjega, kar smo imeli — naše velikanske vere v napredek. Nismo se pogovarjali o tem, kdo je odstrl okna, snel rdeči papir z luči, postavil na noge klopi in katedre po razredih, kdo je odvlekel izpred zbornice nagrmadeno pohištvo. Včeraj smo se zdvijali — zdaj smo čakali tiho in vdano izvršitev obsodbe. Ko si je eden tistih »večjih« pomaknil titovko bolj postrani, smo ga preplašeno pogledali. Morali bi mirovati! Pa je zamahnil z roko in rekel: »Obkoljeni smo. Treba se je prebiti! Kdor je pogumen, naj se odloči! Bolje pasti v boju — se pravi pri izpitu — kot pa obupati prej. Kaj bi si sami sodili! Teden dni imamo časa! Teden dni je ogromno!«

Dramili smo se počasi iz otopenosti: tako se zjutraj dramijo trave in cvetke in žužki in ptice. »Teden dni je ogromno časa!« smo ponavljali za tistim, ki je trdil, da so velike, hude bitke izbojevali v nekaj urah. Ko so nas spet klicali pred tisto mizo, da povemo, kdo odstopa in kdo vztraja pri izpiti, se ne spomnim, da bi kdo odstopil.

»Bomo pa ponavljali 'napad', če ne bo šlo prvič,« se je junačil Vanči kraj mene. Prešerno veselje tveganja se je naselilo v nas. Tisti teden smo komajda še spali. V šoli in doma so nam dalj prosto. Izposojali smo si zvezke od nižjih razredov in se »gulili«.

Izpiti so bili resni in zahtevni. S tričlansko komisijo. In spravili so nas v veliko začudenje: Saj marsikaj znamo! Nismo vedeli, da smo se med vojno naučili misliti, sklepati, se obvladovati — in če je treba tudi zaigrati gotovost. Zemljepis? Saj smo spremljali boje po celji Evropi! Zgodovina — bližnja je bila še skoraj sedanost — tisto od prej se bomo pa že naučili, so menili tudi izpraševalci. Računstvo: vsak dan smo preračunavali, kako daleč so boji, koliko je letal, koliko mrtvih... Prirodo smo poznali, živali, domače in divje, poznali — afriške bodo pa malo poča-

kale ... Iz slovenščine ni nihče padel, saj je bila to snov, ki smo je bili lačni in žejni. Učila nas je mlada profesorica, vsa v črnini: fant ji je padel v partizanih ...

Divji dnevi napete bojazni in zmagoslavne sreče! Nekateri so imeli popravne izpite. Tisti, ki smo izdelali, pa večina nismo zdržali, da bi se vpisali v reden pouk. To gre prepočasi! To gre kot lojtrčni voz po jamasti savinjski cesti! Mi pa hočemo hitro, hitro kot vlak! Kot avioni titovci! In vpisali smo se v tečaje čez naslednji razred ...

Anka Krčmar

*Življenje mineva,
drsi skozi prste kot pesek
in se gubi...*

*Mladost kot čolniček na statvah hiti
in tke grobo platno samote.*

*Srce prihaja in odhaja,
seli se od ljudi do ljudi.*

*Kje najti dobro veliko srce
za srečne in žalostne dni?*

— 0 —

*Drevesa so moji prijatelji,
dobri, stari in nepogrešljivi,
že iz veselih otroških dni.*

*Poznamo se,
ko prihajam navkreber proti hiši,
se lahko priklonijo,
veja se k veji primakne,
toplo me pozdravijo.*

*Takrat pozabim na trudo mesto
in pospešim korak:
mama stoji pri vrtni ograji,
oče stopa na prag,
za njim pa sestra veselih oči.*

*Ne podamo si roke,
ne poljubimo se,
le s pogledi se toplo pozdravimo,
nežno pobožamo —
skupaj smo.*

*Kjer sem jaz doma,
dišita zemlja in kamenje,
so kmetje širokih in trdih dlani,
v duši pa pesniki.*

*Ne znajo govoriti
nežnih in mehkih besed . . .
ženo objamejo — redko,
a iz ljubezni jo vzamejo
v toplih nočeh.*

*Brez besed zjutraj vstanejo,
le žena opazi nežnost v očeh.*

*Kjer sem jaz doma,
dišijo jutra po znoju in cvetju,
so drevesa stara in dobra
in ptice v njih kot v zavetju.*

*Rada imam ta kraj in ljudi.
Nekoč se vrnem mednje,
da pojdem z žanjicami žet,
da me bodo roke
skelele od dela,
da bom zvečer, od sonca pijana,
dolgo, dolgo v zvezde strmela.*

Drago Kumer

TI ZLATI HMELJSKI ČASI

Pri Grmovšku so imeli pred leti same mlade, mične in lične obiralke. Najlepša med njimi je bila Vida. Grmovšek ji je pravil — lepa Vida. Ne zastoj, kar prisluhnite!

Nekega večera se je Vida želela okopati. Pri Grmovškovih nimajo kopalnice. Kadar se hoče kdo umiti od glave do pet, potem v svinjaku zakuri pod kotel, voda se lepo segreje, seveda ne sme biti prevroča. Tisti, ki se hoče oprati, mora zlesti v kotel in — čof, čof, čof, voda po hrbtu, trebuhu, povsod, kjer je pač voda potrebna.

No, lepa Vida se zvečer zaklene v svinjak in si pripravi kopel. Stari Grmovšek, ki pa še ni tako star, da bi ga ženska bedrača ne spravila v zadrego, je sušil hmelj. Grmovšca ve za njegove muhe. In mu je strogo zabičala:

— Francelj, zvečer proč od svinjaka! Vida bi se rada umila.

Grmovšek se je namrdnil, kakor da mu je to prav malo mar. Ali ves večer je oprezal, kdaj se bo lepa Vida zaklenila v svinjak, kdaj bo slekla obleko in pujskom kazala prepovedano obličje.

Zvečerilo se je. Tudi lepa Vida se je bila že zaklenila. Prepevala in žvižgala je, da je Grmovšku kar gomazelo po telesu.

Pa je bil Grmovšek tokrat zares pravi lisjak. Za svinjakom je bilo okence, od koder bi mogel videti ves ta prizor. Tekel je po hmeljski koš, ga podstavil pod okno in se od začudenja ugriznil v jezik. Lepa Vida se je gola sprehajala po svinjaku, žvižgala in ogledovala rejene pujske. Nak, kaj takega pa še ne! Šlo mu je na kihanje, pa se je držal za nos, za usta, še dihati ni mogel. Potem je Vida zlezla v kotel, čofotala in čofotala. Grmovšek si je zaželel, da bi čofotala vso noč, četudi se hmelj na lesah zažge. Nato je Vida zlezla iz kotla, se otirala z veliko brisačo, pripogibala zdaj v levo, zdaj v desno, naprej in nazaj. Ko se je dodobra otrla, je nataknila copate in zaplesala po svinjaku. In pela je tisto staro slovensko:

— Sem deklica mlada, vesela,
sem pravo slovensko dekle.
Kot slavček veselo bi pela,
da b' daleč razlegalo se.
Tralala, tralala, tralala,
tralala . . .

Priplesala je prav pod okno, tedaj pa Grmovšek ni vzdržal. Vse mu je odpovedalo.

— A-chi!!!

In lepa Vida je vedela da je Grmovšek vse videl, si zapisal za uho in še kam drugam. Malo jo je bilo sram, vendar sramota ni bila tako strašna, da ji ne bi srček poskočil, ko ji je Grmovšek tako lepo meril hmelj. Včeraj in prejšnje dni ga je nabrala deset, največ dvanajst mernikov, danes in vse naslednje dneve po petnajst in celo na dvajset je prišla. Vida je vedela, kam pes tace moli in je Grmovška podražila:

— Ate, zvečer pa le podkurite pod kotel, se bova skupaj namakala!

Seveda tistega večera nikoli ni čakal, čeprav je bil ves nestrpen, čeprav ga je po telesu kar žgalo, čeprav je srce v koprnjenju kar poskakovalo; ptičica se mu je spretno izmikala.

Pa je skoval načrt. Delal se je sila utrujenega. Sin Marko se ne razume na sušenje, čeprav mu bo skoraj dvajset let, čeprav je dvajset let rasel na kmetih. Lepa Vida pa je že vedela, kod hodi njegov sin. No, pa se je kar sama ponudila.

— Ate, likof bova pa skupaj sušila.

— Srček, jaz sem Francelj in ne ate! se je zarežal in upal, da se bo vsaj zadnjo noč pomuckal s to zapeljivo Vido. Oči so zagorele kot v peči pod hmeljsko sušilnico, ko se je sklonil k Vidi in pošepetal:

— Vidika, dvajset balet boš dobila. In še vožnjo ti bom plačal. Potem pa le pridi. Saj še nisem tako star, pa tudi zmartran nisem. Devet frajerjev posekam, to pa!

Do sem je šlo kot po maslu. Treba je še Grmovšco pretentati. In je rekel ženi Lizi:

— Sit sem sušenja. Zadnjo noč se moram naspati. Do polnoči bo sušil štangar potem pa suši ti. Jaz grem spat.

Sam pa je mislil: Do polnoči se bom že namuckal. Vido sem pregovoril da bo prišla v sobico nad hlevom.. Pošteno so moram urediti, pošteno.

Najprej se je okopal, obril, nadišavil s kolonjsko, ne sme smrdeti po znoju in hmelju, ne sme, pa čeprav jih ima že petinpetdeset na grbi.

Grmovšci pa je štangar godel na srce. Rekla pa mu seveda ni nič. Se bosta že srečala v kajži nad hlevom. Tudi ona se je zvečer okopala, nadela svežo kombinežo in hlačke s čipkami. Celo modrc je nataknila. Ko pa se je storila temna noč, je skrivaj zlezla v kamrico nad hlevom.

Po stopnicah čuje korake. Aha, štangar prihaja! Hudir nazaj, niti petdeset jih nima, Grmovšek se vsake kvatre spomni, da je moški, pa ne bo v škodo, če pride kaj izven zakona. Vrata se potihno odpro. Slači se. Zdaj zdaj se bo nekaj zgodilo. Počasi otipava po postelji. Začne pri nogah in počasi navzgor. Grmovšek drhti, komaj se premaguje. Vpraša šepetaje: — Cukrček, si že v postelji?

— Mhm, mucek, odgovori Grmovšca še bolj potihno; še sedaj ne ve, da to ni tisti štangar, ki ga s tolikšnim hrepenenjem pričakuje.

Grmovšek leže. Telo mu trepeče, ko se roka pomakne v tesen objem. Krčevito jo prižme k sebi in potihno govori:

— Vida, prinesem ti trideset balet. Kaj trideset! Šestdeset! In denar za trikratno vožnjo. Ljubica, vse imam pri sebi. Tukaj, v tej dišeči vrečki so balet in denar. Toliko je vsega, kakor da si dveh letih najhitrejša obiravka. Pa še nekaj za novo obleko, za frizerja. Vse je v vrečki. Na, ljubica draga, položim ti jo pod odejo. Vida, to je tvoje in samo tvoje! Ti moja lepa Vida. Si zares moja?

— Zares, Francelj, samo tvoja, šepeče Grmovšca in shrani vrečko, ko vidi prevaro. Toda igra naj gre svojo pot, do kraja. In je šla. Bilo je tako prijetno in božansko, da je Grmovšek kar naprej stokal:

— Uh, ti moja Vida, vroča si ko Amerika!

— Francelj, ti pa si čistokrven arabski žrebec! se je tiho hihitala in uživala tolikokrat prikrajšana Grmovšca. Nato pa mu je šepnila na uho:

— Pa mi boš res zvest, Francelj?

— Zvest do groba, Vida!

Grmovšek jo je nekajkrat vroče poljubil, še enkrat je potegnil z roko od glave do peta, potem pa šepnil:

— Madona, hmelj se bo zažgal! Stara me bo jutri obesila!

— Kar pojdi in poglej, je dahnila Grmovšca v temo. In hitro se vrni! Čakala te bom, tebe, moj Francelj!

Zares me boš čakala? je v sapi hlastnil Grmovšek.

— Seveda te bom. Ti kar pridi. In glej, da se stara ne prebudi!

— Moja stara? Ha, spi kot prava savinjska klada! je revsknil Grmovšek, nataknil hlače, ogrnil suknjič in se spustil po stopnicah in sproti momljal:

— Madona bila pa je zares poštena partija! Punčka in pol.

Pod napuščem pa ugleda senco.

— Kdo tam? se zadere.

— Marko! odgovori sin.

— In kdo še zraven? zahteva oče.

— Vida! se zasmije dekle.

Grmovšek ne verjame ušesom in očem. In skoraj zakriči:

— Kaj počneta tukaj?

— Hmelj sušiva.

Grmovšek stopi bliže. Otipa oba in ju potegne k peči, kjer je malo bolj svetlo. In zdaj ne ve, se mu je zbledlo ali kaj. Stvari ne more dojeti. Gori Vida, tukaj, spodaj, tudi Vida. V peči tako lepo gori, vsenaokrog diši po hmelju. Stari nekaj zamomlja in se požene v kajžo nad hlevom. Prižge luč. In še bolj zazija.

— Ti si, Liza!

Liza pa se rahlo nasmiha.

— Francelj tukaj so tiste balete in denar... Meni take stvari ne plačuješ, pa tudi tokrat ne maram. Boš legel, dragi moj Francelj?

Dolgo se gledata, nato pa Grmovšek ukaže:

— Liza, vstani in pridi dol, bova skupaj sušila.

Ubogala je. Ko se je kobacala iz postelje, je Grmovšek videl, da tisto, kar se svetlika pod odišavljeno kombinežo, tudi ni tako slabo. Vso

noč sta potem prav ljubko kramljala. In tam proti jutru sta potihlo prav ljubko zapela:

Od Celja do Žalca
je ravno polje,
oj tam se sprehaja
moj' zavber dekle.
Tra-la-la-la-la...
Kdove — se bodo še kdaj vrnili ti zlati hmeljski časi?!

KAM, OBLAKI, PREKO POLJA, KAM?

Zagledam se v nebo in vidim oblake... Beli, majhni,... veliki, črni..., veter jih nosi po nebu. Večji so seveda upornejši, majhni, prav majhni pa so nebogljani in so vetru igrača. Ta jih neusmiljeno ziblje, kamor on hoče, a ne, kamor bi želel oblaček.

In kam bi hotel iti ti...? Morda v kraje, kjer je vse lepo in...? Ali je še sploh na svetu kraj, kjer je tako, kakor si ti želiš, brez naglosti življenjskega tempa in kjer je tišina, mir...? Zdi se mi, da ni. To je mogoče le v sanjah...

Prav takšen neznan oblaček se zdim sama v tej preveliki množici ljudi. In vsi blazno, že skoraj noro hitimo nekam v neznano. Le kam hitimo, kam...? Vsa ta hitrost me zelo moti, za marsikake raziskave se ne navdušenjem, saj so mnoge za nas usodne. Ali niso ljudje nekdanj živeli mnogo lepše? Niso poznali tempa življenja, vse je bilo naravno, zeleno, zeleno... nič uničenega. Pa danes? Samo sivi beton, ki nanj naletimo na vsakem koraku.

Sem kot oblak, tok mojih misli se ustavi v odločitvi za poklic. Le kaj me čaka, kaj...? Mogoče sem rojena pod nesrečno zvezdo, lahko tudi ne. Cilj, ki sem si ga zadala, je visok. Ga bom dosegla? Včasih se mi zdi, da mi bo morda na zadnji stopnici spodrsnilo. Ne! To se mi ne sme zgoditi! Potem sem na milost in nemilost prepuščena utvaram, ki... To se mi že ne sme zgoditi! Saj bi bilo vendar vse to doslej zaman.

Včasih se sprašujem, kam gre vse to, kaj mi bo dalo življenje...? Ne vem...

Jasna Rode, 8. a
Osnovna šola »Peter Šparjc-Jur«
Zalec

Darinka Pavletič-Lorenčak

PRIVIDI

*Beli galebi
pod temnim nebom
poletnega dne.*

*Na rdeči zemlji
bele skale
skrivnostno molče.*

*Veter v vejah
dišečih borovcev
tiho ječi.*

*Srebrne zavese
luninih žarkov
sredi noči.*

*Mehkih vonjav
maternih dušic
in rožmarina*

*penastih kapljic
slanih voda
je polna krajina.*

*Zraka trepet
in škržatov nevidnih
zaljubljeno pesem,*

*grenak okus
po sreči zgubljeni
s sabo ponesem.*

HREPENENJE

*Naj ostane
hrepenenje v srcu!*

*Ostane naj
sinjina dneva
in tišina noči.*

*Ostane naj
blagi vonj
morske vode
in rjavozlate
barve hrastov —
in sivomodre
barve kamenja —
in srebrnosive megle
nad morsko gladino.*

*In sončni zahod
s sinjimi sencami.
In bežeče ograde
z dotikom dveh rok.
Kaplja dežja
z okusom slane vode
in dišeči vonj
borove smole
in beli mesec
na brezzvezdnem nebu.*

*Vse naj ostane
s hrepenenjem v mojem srcu!*

MOJE OTROŠTVO OB SAVINJI

Ali poznate reko Savinjo? No, če je ne, vam jo bom poskušala opisati, saj je z njo povezano tudi moje otroštvo. Savinja teče zelo blizu našega doma, zato je čisto razumljivo, da sem se kot otrok rada igrala v njeni bližini.

Bila sem še majhna, ko se je naša tovarišija domenila, da odidemo loviti ribice. Smešno, kajne? Za nas otroke pa to takrat ni bilo smešno, kajti igra je bila resna in očarljiva. Večkrat smo se otroci kopali v Savinji. Pred leti je bila ta reka še čista; le zakaj ne bi poskusili plavati v njej? Med kopanjem pa je vsak zase poslušal prekipevanje, šumenje in poigravanje vode. Reka je ob bregovih plitva, zato sva z mojo teto večkrat delali bazenčke, ki so bili obdani s kamni. Bili pa so tako majhni, da se še žaba ne bi mogla okopati v njih. Nesreča nikoli ne počiva, tako nekako pravi ljudski pregovor. Tudi zame je veljala ta resnica.

Pri gradnji bazena sem padla v vodo. Dobila sem kar veliko prasko, da o svoji umazani in mokri obleki sploh ne govorim. Doma je bil seveda rompompom, ampak kaj je hotela mama! Hitro me je preoblekla in spet je bilo vse dobro.

Kadar pa je prišlo hudo deževje, je Savinja narasla in poplavela naš lepi travnik ob njej. Voda je bila umazana, gosta, zraven pa je nosila veje, drevje in še marsikaj. Takrat Savinja ni bila za nas prijateljica, bila je velika nevarnost. Vsi smo se bali, da nas ne bi njeni deroči valovi potegnili v globino.

Tudi pot, ki poteka ob Savinji, je bila zame pravi raj. Tja sem se najraje hodila igrati in sprehajati.

Že kot dveletnega otroka me je teta vodila po tej poti, ki se vije med bori in najrazličnejšimi rastlinami, ki rastejo na nasipu ob reki Savinji. Potka, ki mi je še sedaj ljuba, je bila v tistih časih zame kot pravljica. Ob sončnih popoldnevih sva s teto hodili po kamnih, ki so bili poravnani v prave vrste. Ob njih pa je rasla lepa zelena travica. Potka je bila nekaj časa tlakovana s kamni, potem pa je postajala mehka in prožna ter čisto črna. Zame je bila takrat uganka, zakaj je pot tako črna. Ko pa sem spoznala, da je posuta k črnim lešem, sem vse razumela. Na koncu te čudovite poti pa stoji mlin. To je bila skrivnostna stavba, ki je budila v meni radovednost. Mlina sem se tudi bala, saj se mi je zdel kot zakleti grad iz pravljice. Predstavljala sem si, da živijo v temačnem mlinu čudna bitja. Če pa pride mali radovednež preblizu, ga zagrabi in več ne izpusti.

Kljub temu pa je bil zame stari mlin privlačen, saj je pred njim stala majhna lesena hišica, v kateri sta se vedno igrala dva otroka, vendar veliko večja od mene. S teto sva si hodili ogledovat igro teh dveh otrok. Otroka sta skakala, se lovila in prirejala najrazličnejše igre. Takrat je bila v meni tiha želja, da bi bila tudi jaz kmalu tako velika, kot sta bila otroka pri mlinu. Potem bi tudi jaz bila tako pogumna, da me mlina ne bi bilo več strah.

Danes, skoraj že pri štirinajstih letih, se ne bojim več mlina. Tudi hudobnih pravljicnih bitij me ni več strah. Srečno otroštvo počasi izginja in prihajajo leta, ko bo treba zaživeti brez pravljic in se odločati samostojno brez staršev. Ne bojim se teh časov, a mi je vseeno žal, da bom počasi odrasla in zapustila čudovito otroštvo. Savinja pa bo v mojem spominu vedno ostala povezana z najlepšimi in najsrečnejšimi otroškimi doživetji.

Karmen Lešer, 7. a
Osnovna šola »Vlado Bagat«
Braslovče

NADI CILENŠEK

*Zgodaj si dala svoje življenje,
Nada.
Zelo zgodaj.
Dala si ga za svobodo,
Nada.
Ko bi bila še med nami,
bi plesali, peli,
bili bi vsi veseli.
A tebe ni več,
Nada.
Bila si pogumno slovensko dekle,
ki se nisi bala
ne Nemca ne izdajalca.
Nada,
tebe pozna ves kraj.
Zakaj?
Zato, ker bila si mlado,
pošteno slovensko dekle.
Vedela si, zakaj greš v boj,
Nada.*

Trezika Pinter, 4. b
Osnovna šola »Nade Cilenšek«
Griže

LJUBEZEN DO DOMOVINE

Ljubiti domovino me je naučil moj ati. Prípovedoval mi je o svojem življenju, ko je bil enake starosti kot sedaj jaz. Če si kaj zaželim in če je ta želja uresničljiva, mi jo vedno izpolni, rekoč: »Imej ti vsaj lepa najznejša leta, saj jaz jih nisem imel.«

Moj ati je bil v otroškem taborišču. Takrat, ko je najbolj potreboval hrane, je ni imel.

Življenje je bilo trdo. Za zajtrk skorjica kruha, velika komaj za prst. Za večerjo krompirček in kocka masla. Bil je največkrat lačen in na dnevnem redu je bila vedno brca ali dve. Kako si je želel vsaj malo otroške razigranosti! Pri dvanajstih letih je postal odrasel človek. Vojna in trpljenje sta ga izučila.

Ko je slednjič le zasijala svoboda, se je srečal s svojo mamo in bratom. Potem so se skupaj vrnili na oropani dom.

Našo družino je vojna zelo prizadela, kajti izgubili smo kar dva družinska člana. To sta bila moj stari oče in enaindvajsetletni stric.

Ustrelili so ju v Celju v Starem piskru.

Kmalu po vojni so pripravili srečanje ukradenih otrok. Res so bili ukradeni, oropani otroštva in z njim svojih najlepših let. Ati se tega srečanja vsako leto udeleži, saj se sreča z mnogimi tedanjimi prijatelji. Seveda pa ne z vsemi, ker je trpljenje med vojno prispevalo svoje. Mnogi so bolni, nekateri pa so celo pomrli.

Vsem je hudo, saj jih je vezala bratska vez — ljubezen do domovine.

Frida Burkelc, 6. c

Osnovna šola »Slavko Šlander«

Prebold

DOGODEK, KI GA NE BOM POZABILA

Skoraj vsak dan se kaj dogodi, naj bo to v šoli, doma, na cesti ali kjer koli. Če so dogodki vsakdanji, jih kmalu pozabimo. Le nekateri se nam vtisnejo v srce in jih ne pozabimo kmalu ali celo nikoli. Tudi jaz sem doživela nekaj nepozabnega. Dolgo je že od takrat.

Bilo je ravno ob takšnem času, kot je sedaj, nekaj dni pred novim letom. Vsi smo se veselili dneva, ko se bo staro leto prevesilo v novo. Lepo sončno jutro je bilo, ko sem se zbudila. Ko sem mukoma zlezla iz postelje, me je čakalo presenečenje. Vrtovi, sadovnjaki in dvorišča so imeli novo obleko, bili so beli. »Končno je le sneg,« sem dahnila vsa srečna in vsa vesela stekla v kuhinjo. »Mami, sneg, sneg,« sem vpila na ves glas. Pridirjala sem v kuhinjo in sedla k zajtrku, ki me je že čakal na mizi. Od razburjenja sem komaj pojedla zajtrk in takoj nato zdirjala na belo poljano. Niti mamin glas me ni več ustavil. »Samo ven, samo ven,« mi je blodilo po glavi. Pridirjala sem na sneg, da sem bila že v prvih trenutkih vsa mokra. Nato vsa mokra nazaj v hišo, na podstrešje, pograbila

sani in nazaj na sneg. na ta ljubljeni sneg. Nisem in nisem se mogla naužiti te brezmejne sreče, da je sneg, da je končno tudi pri nas enkrat zopet sneg. S sanmi sem odšla k prijateljici Simoni in skupaj sva se odšli sankat. Pridirjali sva na hrib in že so najine sani drvele po belem pobočju navzdol. Nato zopet gor, pa dol in zopet gor in dol, in to vse do takrat, ko me je od igre poklical mamin glas: »Irena, domov, hitro pridi domov!« Vsa žalostna, da sem se morala odreči igri, sem stekla domov.

Doma mamica ni bila več sama, doma je bil tudi očka. »Čudno,« sem pomislila, »le kaj bi to moglo biti?« Ko pridivjam v kuhinjo, obstojim kot okamenela. »Dober dan, očka, kaj se je zgodilo?« sem vprašala. Odgovora nisem dobila. »Obleci se in ne sprašuj,« me je pozval mamin glas. Nisem ugovarjala in kmalu sem se vrnila preoblečena v kuhinjo. Mami in očka sta bila že nared in takoj smo odšli. Šele med potjo sem izvedela žalostno novico.

»Umrla je stara mami,« mi je pripovedoval tuj glas moje mame. »Ne...,« sem zavreščala in izbruhnila v jok. Kmalu smo prišli do konca ceste in od tod smo morali peš. Nič več me ni veselil sneg in pobeljena ravan, ki me je spremljala vso pot, nasprotno, ko smo prišli do te nesrečne hiše, so bili moji škornji mokri zunaj in znotraj. A me ni motilo. Vstopili smo. Nisem mogla več zadržati solz, ki so kar začele vreti iz oči. Nisem in nisem mogla verjeti, da stare mame ni več. »Nikoli več mi ne bo rekla,« sem pomislila, »Te bonbone sem prihranila zate, miška moja mala, ker vem, da jih imaš najraje.« Tri dni smo potem ostali tam, tri kratke dni in te dni nisem zatisnila očesa. Vedela sem, da so to poslednje ure, ko je stara mama, pa čeprav mrtva, še med nami. Potem pa je bilo še to končano. Staro mamo smo pokopali in hiša je ostala pusta vse do današnjih dni.

Ta dogodek mi je in mi bo ostal večno v spominu. Nikoli ga ne bom pozabila, saj sem imela staro mamo rada in jo še imam, čeprav je ni več.

Irena Leskošek, 8. a
Osnovna šola »Vera Šlander«
Polzela



Meta Rainer

*Na svetu ni pravice,
odšla je med pra-vice!*

OH, JA!

*Ljudje za šale jemljejo resnice,
ker v šalah vidijo navadne »vice«.
Življenje pa — žal — šale ne pozna
in v tem je »vic«, oh, ja!*

INTERVJU Z BOGOVI

»Bogovi, kam ste zelenice skrili?«
— Asfaltno džunglo smo na njih zgradili. —

»Zdrav zrak nam manjka; kam ste ga zaprli?«
— Ker ljubimo vas, boste mladi umrli! —

»Poginila v vodáh bo naša favna!«
— Na sodni dan jo obudi pozavna! —

»Od hrupa smo ob živce in ušesa!«
— Ne potrebuje jih, kdor gre v nebesa! —

»Razpadajo kulturni spomeniki!«
— So pa zato hoteli preveliki! —

»Kam ploveta kultura in prosveta?«
— Bo treba vprašati »zoc« od »kofeta!« —

»Mordá z vprašanji smo vam že v nadlego?«
— O, nas, bogov, ne spravite v zadrego! —

MESTNA IDILA

(O, to ni Župančič!)

Gospod in gospa
v teater sta šla
ogledat moderno si dramo.
In dolgčas strašno
gospé je biló,
on gledal je v loži tam damo...

Ko zastor je pal,
gospod je dejal:
»Kdaj svoj abonma spet imamo?«...

NAŠI VZDIHLJAJI NA NAPAČEN NASLOV

»Oh, ta naša
problematična mladina!«
sliši se iz dneva v dan,
a je ta vzdihljaj zlagán,
kajti bolj vprašljiva je
blažena sredina
in starina!

SLOVENŠČINI

(Po Gregorčičevi »Soči«)

*Strašná boš, draga hči davnin,
če te Slovenec bo v slepoti
popačil prav do korenin,
saj ga plevel visok ne moti.
Strašná boš, hči davnin!*

*Ti meni kmalu boš neznanka!
Ne vem, če slišim res še prav:
ko ti besed domačih »zmanjka«;
tujine se mi zdiš »pozdrav« —
vrag nōsi z naših ga dobrav!
Pri spakedranki spakedranka!*

*Pa, oh, siroti tebi žuga
še hujši babilon strašan,
ki se razpasel bo ko kuga.
Gorje, saj slabša si vsak dan!*

*A pela bodo trda jekla,
dokler ne boš nam čista tekla!
Razumnost te branila bo,
neumnost te kalila bo...*

*Kar te premore besednjak,
kar zna besed pošten rojak,
jih oče brani! je v gozdovih,
vsi borci, ki tam spe v grobovih —
o materinščina, na dan!
Tvoj sladki zvok naj bo glasan
ko reke Save vodna sila;
tvoj tok tako naj bo močan,
da vso navlako boš utopila,
ki nam v sramoto je, ne v čast;
ljubiti to nas naučila,
kar narod šteje v svojo last!*

*Saj tujih lizanje petá
se svobodnjakom ne poda!*

IDEALIST

(Po Prešernu)

*Popusti prosvetno rabo
mlad učitelj, gre v tovarno,
gre v podjetje bolj denarno,
šola pa naj gre v pozabo!*

*Med mašine se stoglasne
tam pomeša kakor šifra;
raste mu dohodkov cifra,
kmalu za tri druge hasne.*

*Še pred vsemi ga pohvali,
prosvetárja pa ne gane.
V srcu živa slika vstane:
kaj pa moji mulčki mali?*

*Vrne v šolo se med »mulce«,
saj umrl bi drugače!
Ne živi samo od plače,
komur je med mulci »dulce«.*

KOŠEK

Terezija ali Tereza Kesovija se vitka zviije s svojim srebrnim glasom v moje uho — in že so tu »Stare stezice« in »Stare ljubavi«. Vrbenski zlati mesec, pozlačen kali, spet skoči na topli nočni nebesni stropiček. Zlate zvezde ga prašijo s čudovito, drhtečo vesoljsko svetlobo, v ta — v neskončja segajoči obok neba.

Nekoč resnična družina slavčkov vzame v roke zavoro, potisne ročico v »hod nazaj«: že zdrkne čas tja, kjer se njihova presladka žvrgolenja spreminjajo v rahel in lahkoten zemeljski raj moje vasice. Vetrc, rahel in šepetajoč v grmovju lesk, se vrne v nosnice in prinaša vonje mladih deklet, mladih samičic vseh vrst, ki iščejo plodilce. V visoko travo med grmovjem, pod visokimi jagredi, se prepletajo zale fluidno blesteče kresničke. Frče z odsevčki nad tolmuni, ob razširjeni strugi Lave, mirujoče in služeče slikarski paleti mojega duha; ta z njenih površin jemlje posebne zvrsti trepetajočih pozlat, posrebril in rumenkasto rdečkastih svetlob...

Tjakaj smo zahajali mladinci v letih, ko so nekateri odhajali, da bi gradili progo Brčko—Banovići, progo Šamac—Sarajevo, Novo Gorico... Starejši so odhajali v gozdne brigade, da bi nam nasekali drv in lesa, da bi tako nekako ustvarjali gospodarsko bazo iz pepelnatih vojnih ostankov. Tjakaj smo odhajali po mladinskih sestankih, ki smo jih zaključevali z obveznimi vrtenji fokstrotov, polk in valčkov, da bi se tiho pogovarjali, da bi napletli majhne vezi sreče, da bi se ljubili in pozabljali, da so tudi živilske nakaznice, repi ali vrste, ko se čaka na kapljice mleka, na koruznega kruha kos; o, da bi pozabljali zvoke soldaških škornjev.

Kadar pa se v moji glavi naslika svet preteklosti, se mehko obda z mojo čustveno nostalgijo, se čutim nespokjen dolžnik, ki bi rad roke duha razširil — z zlatim pladnjem obdane ponesel svojim vaščanom preteklosti, svoje pisane besede bi razgrinjal pred njimi in jim pravil: tukaj ste zapisani, tukaj se bo bralo o vas! Bralo, ko bo naša vas le še predmestje mesta Žalec, le še obrobje težke in donosne jeklarske fabrike, ko bodo meseci nastlani z vesoljci in bodo tolmuni spremenjeni v obokana kanalizacijska korita, ko bodo jelše in grmičja odstranjeni in v tolmune nametana nerabna dvokolesa, ko bo čas pričel teči poseben tek enaindvajsetega stoletja in tretjega tisočletja po našem štetju; in ko...

Zakaj ne bi danes dal na svoj zlati pladenjček žarek, majhno zgodbico o košku? Zakaj ne bi to vasico počastil z dogodkom junaštva, duhovitosti in pretkanosti naše »partizanske mame«? Zakaj ne bi počastil s to njihovo dogodivščino preteklosti, teh ljudi, ki sedanji čas nastiljajo z mlado generacijo (vselej se ponavljajočo, v sekundi in letu, to, ki smo ji postlali za boljše življenje z našimi partizanskimi koraki in mislimi v tisti nedavni preteklosti, za katere opis bo kmalu zmanjkalo živih besed iz živih celic).

Kako čudovito čustvo je to, da lahko z dobro besedo in slikovito besedo vrnem čas preteklosti, pregnetem testo resničnega dogodka v domišljjsko potico, pa jo tako narežem vsem, ki se jim da brati moje besede. Partizanski mami, tej Vrbenski, pa ohranim neko preteklost v številnih domišljjskih podobah dobrih in blagih vaščanov sodobnosti, v njihovih duhovnih smehljajih, ko se sredi modernih stanovanj svojega bivanja, v danih trenutkih srečujejo s kosom preteklosti, pa ga kot koristno spomenico obesijo v tak kotichek duha, ki jim je pri roki, kadar jo pogledajo, ker se čutijo utrujene ali ponižane.

Naša partizanska mamka pa mora zato vsa živa iz »nazaj« v »naprej« v moji tovarni pisateljskih podob: mora se »okrancljati« s svojim obličjem skromnosti in blage dobrote. Mora spremeniti sij svojih srebrnih las sedanjosti v lesk bele rute, zavezane pod vratom, v hišico nad glavo — trikotno oblikovano. Oči ji morajo nedolžno lesti mimo predmetov sveta, ko jo drobi v sivem predpasniku s kozolca, na katerem je prespala: pogumne misli jo rešujejo pred švabsko nacistično policijo, to dobro žensko.

• • •

Nacistični Švabi so verjeli, da bodo mamko ujeli, če bodo čakali v zasedi okoli hiše: to pobeglo aktivistko OF, ki so ji družino, moža in mlajšo hčerko že strpali v »stari pisker« (Nekoč zapor nacistični); zvezali z žico na zapestjih rok, nahrulili z besedami »sloveniške bandit!«, jo, kar tam na domu, obložili z uničevalnimi klofutami in jo odvedli v smrtnih sragah v taborišče z nasičeno brezupnostjo poteptanih in brezpravnih ljudi Evrope. Pokazali ji bodo dimnik, iz katerega se dimijo ljudje, in dali ji bodo milo, ki so ga naredili iz ljudi; in vzeli ji bodo lase, da bodo iz njih spleтали vrvi za tiste na osvajalnih pohodih »višje rase«. Njej pa, mamki partizanski, ni za tako ravnanje, da bi ji zlate zobičke populili, ji korak omejili po travnikih dišečih okoli vasi; ji onemogočili, da z bleščečo motiko krompir obmetava in prašička posluša zadovoljno kruljenje vsako jutro, ko skuha repo; ji preprečili, da besedo »o svobodi zlati« posluša partizanskih kurirjev, pa za tiste v »restu« poskrbi. Zato se je, ko je vstala s sena, napotila kot marljiva kmetica, z motiko na rami žuljavi, mimo domače hiše, po zavrtih, na polje. Doma poškrablja z očmi, nabere najpotrebnejših oblačil v košek, potlej pa v sosednjo vas, k dobrim, Kraljevim ljudem seveda, kjer se partizani Jurčkove linije ustavljajo, da jim pove, kako in kaj jih je doletelo.

»Nič tukaj! Malo naprej, za hiško, za vogalčkom; rahlo se vrata odmaknejo — notri poškilim, v dvorišče — potlej pa, če nič ne bo čuti, še malo naprej do vhodnih vrat, če pa kdo stopi naprej, bom . . .« Tisti bom se ji

ni hotel skotrljati na miselni jeziček, kajti nacistična policija, gestapo pasji, je s seboj pripeljala vodiča, nemškutarja, hilfspolicaja, ki morda zdaj tam stoji in tisti »bom« posrka z divjimi očmi, odpre gnilobne zobe, med katerimi je soparica smrdljivega žganja, iz gnilih tropin žganega, razširi zelene jahalne hlače, odpre škornje v razkoračeni A, seže z rokami, kot da jo želi zdrobiti v pesteh... in glas mu ječi od uslužne slasti, ko streže gospodarjem s pričakovano sladico, z njo, mamko partizansko, seveda. Zato mamka po potki, k zadnjemu vogalu, ker ni kokodakajoča putka, ki kar zgrbljena počepne. Na rjavo zelenih očeh se ji obeša dragi svet opustele domačije, hiše starinske kmečke, pa prizidka škatlastega. V duši ji zajčki, beli angorski, z dolgo volneno dlako, grizljajo deteljico, poskakujejo po pravljlično zeleni trati, ki jo malo koprnjenje upodablja; a črna krila plahutajo mimo vseh misli, ko odpro malo več domišljjskih podob, da bi svoje drage obdarili s človeškimi smehljaji neposredne prisotnosti.

Nacisti so družinsko skupino razkosali, jo spremenili v več ločenih predstav, ki si jih mamka ne upa slikati in lepoticiti v stvarno življenjsko dogajanje, ker kar ve, da bo zagledala rdeče plakate. Z imeni dragih plapolajo nad njih izmučenimi obličji, pa bo hčerka v Puncerko spremenjena, otožnica — in mož v Kozmelja prestreljenega. Zato pa zajčki skakljajo pod lovečimi rokami po pravljlični trati, ki jih nekoč v svobodi morda le združi. Velik in pogunen domišljjski partizan Miško se vedro hahlja, kakor da jo je prišel prosit za ljubezen, ne pa za košček koruznega kruha. Pove ji, da bo puško šklocajočo podaril muzeju, on pa v fabriki namazal stroje, ki bodo brenče delali bele glinene sklede — tako ji, režeč se, že vnaprej zlati svobodi.

Pa kaj, ko resnični zeleni policaj straži vogal, kar zaspan, ker mu sonce brenči po obrazu. Pogleda ti kmetičico marljivo, ki že sega na peti v drug korak, ko strelovito spremeni namen duha — kar na potko mimo bajte rine. Vidi košek, vidi motiko in si reče: »Kmetičica na polje, babnica na okopavanje rumene sojne repice, da bo tota feldvebel, ki vojno izgublja, še imel kaj za pod zob. Sočna je, ženska. Kako ljubek košek! Ko bi on, ki je nekoč v predmestju velikega mesta dihal strupeni zrak, imel mamko s takim koškom, bi kot dober otrok veliko dobrega postoril, ne pa kot zelen kuščar strašil po oddaljenih deželah«.

Pa ti vseeno povpraša, dolžnosti prevest, kot vesten nacist, kot grda hudoba: »Was, was machst du... ha, dort? Du bist ajn partizanišes vajib, banditiše štrajnen, dort, hinten...« Pa ti vidi duša tega »herenfolk« policaja našo mamko kakor skuštrano babnico, okrvavljenih oči, kako s staro flinterico, na kateri je dolg bajonet, leti na nacistični folk in tudi tuleče hudobno cvili: »Aus...! Aus...! Das ist unzer land! Ist unzere frajhajt, vir komunisten...!«

Pogleda, primerja podobi, tisto duha, ki so jo skrbno zrisali propagandistični strahovi v slogu »Fajnd hert mit«, pa tole lepo kmetičico, ki bi bila še za kako rabo, če bi snela beli predpasnik s plavimi krogeci, odpela jopo...

Ni mu bilo, da bi prekinil zalo domišljijo, kajti, ko bo kmetica drobila naprej v polje, bo on videl, kako drobi, kako steguje in krči telo, ga ziblje v bokih. Dovolj mu je, ko pravi kmetičica z drobnim smehljajem

brezbrižnosti: »Niht doječ veršteem genuk . . . ih dort . . .« in že ji je motika v rokah, že jemlje strop krtini, ki jo je ponoči napravil delovni krt. In urno se vrže — navidezna kmetica — v zeleno mejo s staro stezico.

Policaj v zelenem, kuščar nacistični, stisnjenih oči gleda, kako se telo spreminja v belkast ovoj, ki nosi v sebi slastno žensko jedro in samo nekaj nejasnega pomrma tistemu »hilfspolicaju«, ki ga je prineslo razdraženega izza vogala: »No, vas ist das ajn banditišes vajib . . .«

»Najn, du ezel, das ist kajn banditišes vejb, siher! Das ist ajne, oh . . .« Zapre oči, da bi za vekami, ki jih naliva sonce, slekel kmetico po svoji domišljiji. »Hilfspolicaj« pa zija za oddaljujočo se, odhajajočo kmetico, in poln dvomov prestavlja trde in krute korake v domišljijski hoji, v dvomu seveda, če le ni odbegnila iskana ženska. Že bi uresničil korake, če ga ne bi poklical črn policaj iz notranjosti hiše, da jim gre po vasi iskat žganja, ki ga je zmanjkalo v zelenki.

Naša partizanska mamka pa je dočakala svobodo, svoje drage objela suhce izmzgane, ki so se vrnili iz taborišč — o, in meni so dali kruha in streho v času, ko se je mesec plazil nad streho požgano, nad okostjem počrnelim . . .

NAČRTOVANA DRUŽINA

(Nekaj iz naše zlate sredine)

Da, lepo je biti očka. Očka ima ženko, ima otroke, ima topel domek, prijazno besedo; skratka, lepo je biti očka.

— Tudi jaz sem očka, trdi Jaka Trpežnik, nadvse trdna savinjska korenina. — In ker sem očka, sem možek ljube žene in tati petih čmrljev. Res je, pripoveduje Jaka Trpežnik. — Z ženo sva kupila pet zakonskih bonbončkov: tri fantke in dve punčki. Fantki so podobni mamici, punčke pa meni, se pravi tatiju. In pri tem nikar ne mislite, da v naši hiši ni plana. Da, tudi pri nas vemo za načrtovanje družine. Že pred poroko sva delala z ženo v občinskih in drugih uradih, kjer se je vsako minuto govorilo o planu. Zato nama plan nikakor ni španska vas. Žena celo pravi, da se me spominja še iz otroških let. Pravi, da sem bil zelo ljubek pobič in da je že takrat sklenila, da bom njen. In tudi v meni je nekaj drobtinic planskega talenta. Namreč, ko sem na neki zabavi zagledal svojo današnjo polovičko, sem rekel:

— Tale pa bi še mene omrežila.

In me je! Kdaj, kje in kako, tega niti sam ne vem. Vem le to, da sva bila abonirana v isti občinski menzi, sedela pri isti mizi. Drugo pa je vse samo prišlo.

In ko sva se poročila, je razumljivo, da sva koj napravila plan: stanovanje, pohištvo, otroci. Na stanovanje sva čakala — bila sva pač brez zvez in modrih kuvert — polnih pet let, in ko sva ga dobila, se nama je ravno pokvarilo pohištvo, ki sva ga po obrokih pet let plačevala.

Veste, prvo stanovanje je bilo ena sama soba — dasiravno so takrat socialistični milijonarji vikende množično gradili, jih menjavali, z njimi prekupčevali, služili lepo obložene milijonske šunkarice. In še ta je imela stalnega, neizseljivega podnajemnika — lesno gobo. Seveda sva se sprva hudo jezila, potem pa sva si rekla, da je ljubezen tudi kaj vredna.

Kar se otrok tiče, sva naredila plan. Oba izhajava iz zelo rodovitnih družin — žal jih je med NOB precej padlo — in sva bila najprej v resnih skrbeh, da nisva te rodovitnosti podedovala. Zato je treba biti vzdržen in planski. Kar je res, je res: plan je lepa in spoštovanja vredna stvar. In tako sva planirala, da bo žena rodila dva: najprej fantka, nato punčko.

Pa naju je plan tokrat pustil na cedilu. Pred leti je žena rodila — trojčke, tri zdrave in čvrste fantke. Čestitke njej, čestitke meni. Prihajali so najrazličnejši funkcionarji, gospodarstveniki, politični dejavniki in celo predstavniki urada za NACRTOVANJE DRUŽINE. Rož za zvrhan hmeljski koš, pa niti žena ne jaz nisva vedela, ali bi se jokala ali smejala. Edina sreča, da je bil to zares velik dogodek. Reporterji najrazličnejših časopisov in revij so nas poslikali od vseh strani, eno samo podjetje pa je reklo:

— Izkazimo solidarnost, saj smo vendar delavci!

Zbrali so kar precej denarja, kupili tri vozičke, tri opremice za dojenčke in še kaj, od vsega pa je bilo največ čudovitih dehtečih vrtnic.

—A—chi! sem kihnil, iz vozičkov pa se je menjaje oglašalo.

— Uveee, uveeee, uvee...!

Vsekakor pa so bili v naši družini prvotni plani postavljeni na glavo in je bilo treba začeti snovati nove.

Otročički, trije fantki od fare, so se lepo in hitro razvijali. Planirala sva z ženo, da jih bodo spremljale razne otroške bolezni. Tu in tam sva res klicala zdravnika, ki naju je humano potolažil:

— Pomagaj si sam in bog ti bo pomagal.

Zmeraj sva verjela vsem učenim ljudem, tudi tokrat. Bila pa sva vesela, da v gobovo stanovanje otroške bolezni niso in niso prodrle. Seveda naši družini v korist: fantki so rasli kot hmelj okoli vrvi in čvrsti so bili kot drenova korenina.

Pač pa se je odlomila druga veja družinskega plana: mati je morala pustiti službo, postala je mati, žena, gospodinja, tati pa je sam služil košček vsakdanjega kruha. No, pa je še kar nekam šlo: malo otroški dodatek, žena se je začela ukvarjati z vezenjem, pa še tu in tam jaz kakšno urico honorarnega dela.

Kar se plače tiče, sva tudi to plansko porazdelila. Saj sva vedela, kako mnogi na lahek način služijo milijone, pa naju ta diagnoza ni prehudu motila. Soglasno pa sva si postavila nov plan: nič več otrok!

Pa pride pomlad, cvetje in ptičje žgolenje, grmiči ozelenijo, otroci poležejo in zaspijo, večerna sapica pihlja, vzbujena narava zabrenka na strune ljubezni. In lepega dne mi mami zaupa:

— Dragi Jakec, pod srcem se je nekaj premaknilo.

In oba sva vedela, kaj je tisto pod srcem. Prevzamejo naju nove skrbi in naju gnjavijo vse dotlej, dokler nisem dobil iz celjske bolnišnice presenetljive novice: Vaša žena je rodila dve krepki deklini! Naše iskrene čestitke.

Na, pa smo spet v kaši. Pet črmljev. Vsi imajo usta, vse je treba obleči in bosí ne bodo mogli večno hoditi. Solzna je bila mami, v skrbeh sem bil jaz, tati, edini zakonitj hranilec. Še dobro, da sva o pravem času dobila v solidarnostnem bloku kar prostorno stanovanje. To je bila edina svetla točka v najinem trenutnem planu, dasiravno nisva imela vanj ničesar pametnega in vsaj malce sodobnega postaviti.

— Dobra volja je najboljša, to si piši v uho!...

Vse težave so mimo. Zdaj so otroci že veliki. Fantki hodijo v peti razred, punčke v drugi. Fantki imajo prav tako drobcen nosek, kakršnega ima naša mami. Punčki pa sta cel tati. Tako si z ženo nimava kaj očitati.

Naše življenje teče spet normalno, spomladi pa z ženo ne hodiva na sprehode. Zaradi pravilnega načrtovanja družine, zaradi plana, ki naju je tako navihano nalagal.

Zdravje je tudi v hiši. Le nekaj je narobe: denarja je premalo, potrebe pa so velike. Tako mi naša mami neprestano žgoli: tati, fantkom bo treba obleke pa čevljev za mokre dneve. Punčkam bi kupila trenirke. Pa to bi še vse šlo, le ko bi te šole ne bilo. Pride Bojan: Tati, daj deset din za zvezek, trideset za malico. In Stojan: Tati, daj štirideset din za to in ono. Pa še Srečko: Tati, jutri gremo na ekskurzijo, Boš dal kaj denarja? In zdaj vsa stvar ni tako preprosta, vse gre po planu. Bojan dobi, Stojan dobi, Srečko dobi. Otroci so zadovoljni, jaz pa zvečer mamico v postelji sprašujem:

— Mami, bo za hrano, stanovanje, električno, za...?

In skrbna mami trezno odgovarja:

— Pa bova midva zategnila pas. Nič oblek ne novih čevljev, avgusta nobenega dopusta: jaz z otroki v hmeljišče, ti k obiralnemu stroju.

V najino modrovanje pa se vmešata dečvi. Seveda, tudi oni dve sta članici naše družine! In zažvrgolita: Mami, tovarišica je rekla, da bo kmalu celodnevna šola, da moramo prinesiti za šolski kino, pa za neke značke, pa za torbice revnih otrok v Afriki... Mami, prosim, daj!

In mami da. Če imam jaz, dam, sicer proseče obrnem oči k naši mami, ki zna iz pičle plače delati čudeže.

— Mami, oj mami, ti naša zlata mami!...

No, kar se izdatkov tiče, naju je plan pošteno nalagal. In morda še kdo. Čmrlji so tu in zanje je treba skrbeti. Pet ust čaka hrane in pet nagec-
cev obleko. Midva? Če bo kaj ostalo... Tudi čevljev mora biti pet parov. Midva stare pridno nosiva k čevljarju. Res, sama si ne privoščiva dosti. Obkroža naju samo dvoje: delo in skrb. In samo na lastne roke se zane-seva. Slišala sva, da je pri občini nekak forum, kamor bi se lahko obrnila po pomoč. Praviyo pa, da je ta forum brez denarja. Pa je na vratih z velikimi črkami zapisano: DRUŽINA JE OSNOVNA CELICA VSAKE SKUP-NOSTI!

Midva skeptično prebirava ta izrek. Takole, ko v lepih popoldnevih sediva ob robu gozdiča in opazujeva najine čmrlje, vsak zase planira: »Bova pa potem, ko dorastejo čmrlji...« Ob mesecu preštejeva dinarčke in ureževa tisto narodno, po svoje prikrojeno:

— Še, še en dinarček 'mam, še, še en dinarček 'mam, en dinarček 'mam, da ga družinici dam...

NEVERNICA

*Jesu li se rasvetale begonije
po tvom vratu?
Pobegla si na Alatu
u nimere u nemile
I kuda bi?*

*Sve je sada sve je ovde
pod prstima moga hoda
Ni uhoda ponajbolji
ne bi hteo ne bi smeo
da prohoda
nove staze da te vrati
U zamame mojih sati*

*Naslutile napupile
begonije po tvom vratu*

*Tek tada si na Alatu
poletela uznesena . . .*

*U nemile u nemire?
I kuda bi?
I neka ti!*

Petar Tomić
novinar
Bačka Palanka

JOŠ MI JE SVE ZAKLONJENO LETOM

*Još mi je sve zaklonjeno letom
a već je ohlađen tok
među obalama mlakim
I sve mi se čini,
za suncem
Iz krvi moje mravi odoše,
Južnije od mene.*

Strahujem
da na obalu moju od krljušti i peska
Rku moju,
ribe.
Veliko vreme tišine donese,
Varajući me ohlađenim vatrama
sedeža i srebra.
Htedoh još rukom nešto učiniti;
i ne bi ništa
Oštar mesečev zrak je prebi
bezbolno,
Ruku moju,
a ribe je ne prihvatiše.
Samo tišinu
od obale do obale
obamrle ribe raznose.

Nebojša Jovančević
radnik
Bačka Palanka

DOKAZ

Gomila mrtvih vlati
Kroz prostor od neba se provlači
Iznesite i mene mrtva
Od jeseni, samoće i nekih
dalekih riba
Ispod rečenice lišća, noći i
vetra, sečem slike
za prikaz istine
U vodi se ocrtava igra trena

Ruke su oputovale bez ičega
za natrag, prisutan glas
Između svih tragova kiša
jure izlepljene misli davnog
Divni snovi obuzimaju sve
Grmi prostojanje kroz oblak
nadnesen nad svim obalama
I dolaze ptice jednokrile
U vodi se ocrtava igra smrti

Željko Građin
student
Bačka Palanka

KORAČAM

*Koračam, pljuča su mi puna
Koračam, senka leluja
Dok sa oblaka nekih struja me nosi
U mojoj kosi crveno je lišće
Kao da traži malo topline
Na kamenju
koje poznati nećeš*

Tvoje ime ... Tvoje ime ...

*Dok te zovem pečina odjekuje
Pogled se muti, ponor ispod mene
Daj samo ruku, za snagu želje male
Istrajaću. Još mi je stalo
do oblaka i bez tebe*

*Zveri divlje, na korake su mi pitome
Iz luka moga strele se lome
A u vazduhu, a u vazduhu
Srce što neće videti
U danu, u danu, cveća ima
A noć tvoja ima ime
Z o v ,
Protiv straha štitim se njime
Jače je i od uzdaha i
zaboravljam čemu više.
Koračam, pljuča mi puna
Koračam, ime leluja*

Radmila Milošević
student
Bačka Palanka

Vlado Novak

FRAN ROŠ V SAVINJSKI KRAJINI

Pregled podatkov o življenju in delu Frana Roša, o tem, kar je napisal in objavil, o njegovem delovanju v javnosti in v družbenem razvoju ter o tem, kar so o njem napisali literarni kritiki, literarni in kulturni



zgodovinarji in publicisti, še ni tako popoln, da bi bilo mogoče napisati monografsko zaokrožen literarni portret tega moža. Pričakovani življenjski jubilej (rojen je bil 14. januarja 1939, letos bi bil torej slavil osemdesetletnico) in nepričakovana smrt (22. avgusta 1976), ki je dokončno pretrgala tok njegovega življenja in dela, pa dajeta priložnost za nekaj

refleksij o tipičnih potezah njegove osebnosti, ki odsevajo iz njegovega pisanja.

Predvsem je treba reči, da je tudi Fran Roš eden vidnih predstavnikov celjske oz. savinjske krajine v slovenski literaturi. Rojen je bil sicer na Gorenjskem (v Kranju), a savinjska krajina, kjer je živel od svojih otroških let (od 1902 dalje), kjer se je šolal in kjer je deloval do mala vse svoje življenje, je pustila dovolj vidne sledi v razpoloženskih podobah njegovih pesmi in v njegovih pripovednih opisih. Problemi, ki se jih je loteval v svojih člankih in publicističnih spisih, so vznikli ob njegovem javnem, zlasti šolniškem in kulturnem delu v tej pokrajini. Ob enem pa je seveda z njimi tako kot z vsem svojim javnim delovanjem in z literarnim delom dokaj intenzivno sooblikoval duhovno in kulturno podobo te krajine ter vplival na to plast njenega družbenega razvoja.

Svoj življenjski in literarni nazor si je Fran Roš začel oblikovati že v letih šolanja na celjski gimnaziji (1909—1917), najprej v slovenskih nižjegimnazijskih vzporednicah, ki so jih Slovenci izbojevali v borbi za uveljavljanje slovenskih narodnih pravic v Celju, kjer je avstroogrška monarhija nadaljevala fevdalno tradicijo in tudi v meščanskem kapitalizmu, tako kot je to delala v vseh mestih na slovenskem narodnostnem ozemlju, z vsemi političnimi in gospodarskimi sredstvi utrjevala enega od stebrov nemške oblasti nad Slovenci. Še bolj odločilna so bila leta med prvo svetovno vojno, ko so slovenski dijaki na celjski višji gimnaziji, kjer je bil učni jezik nemški, uspešno tekmovali z nemškimi sošolci v pridobivanju trdnega znanja in čim širše razgledanosti (povečini so jih celo prekašali) ter vse to krepili še z znanjem o politični in kulturni rasti slovenskega naroda.

Izročilo slovenskega narodnega prebujenja se je v začetku dvajsetega stoletja tako kot v stoletnem od Trubarjevih in razsvetljenskih časov dalje še vedno najbolj jasno in najmočneje kazalo v slovenskem slovstvu, kjer je moč slovenskega duha dosegla najvišjo stopnjo enakopravnosti z drugimi narodi. Zato je razumljivo, da so tudi bodoči slovenski razumniki, ki so kot celjski gimnazijci rasli v duhovnem ozračju slovenske moderne, v tolikšni meri poskušali svoje osebne in narodne svobodoljubne težnje izraziti prav v leposlovni obliki. Med številnimi literarnimi krožki slovenskih dijakov tiste dobe je po ljubljanski in novomeški Zadruzi, v kateri so zrasli Kette, Murn, Cankar, Župančič, Dermota in drugi, prav gotovo po svoje pomemben tudi tedanji celjski dijaški literarni klub Kondor in njegov ciklostirani list Savinja (1913—1914) pod mentorstvom Rudolfa Maistra, ki je bil v tistih letih stotnik v celjski garniziji, a se je že uveljavljal tudi kot pesnik pod psevdonimom Vojanov. Čeprav iz te družčine niso prišli v slovensko literaturo taki velikani kot iz Zadruga, pa se duh časa in tedanjega slovenskega političnega stanja odraža tudi v širši, ne le v slovstveni usmeritvi teh mladih fantov in mož. Bili so povezani s svobodoljubno naprednim, narodno revolucionarnim prepovedovskim gibanjem tedanje slovenske mlade generacije. Zato so med prvo svetovno vojno kot dijaki in kot vpoklicani vojaki občutili trdo pest odmirajoče avstroogrške oblasti, ob razpadu cesarske monarhije pa so sledili zgledu svojega vzornika Rudolfa Maistra, ki je kot general priboril

novi mladi državi Maribor, in se kot prostovoljci udeležili bojev za osvoboditev Slovenske Koroške. Srečko Puncer in Franjo Malgaj sta v teh bojih izgubila življenje (Arko Videmšek in Polde Vasle sta padla že prej kot vojaka na soški, oz. na tirolski fronti), Fran Roš in Davorin Ravljen pa sta srečno prestala ta kritična leta in se tudi po končani vojni posvečala književnemu ustvarjanju in pisanju. Roš je tem dogajanjem in izkušnjam tega rodu postavil literarni spomenik v svoji povesti Zvesta četa (Ljubljana 1933), zgodovinsko dokumentarno pa v razpravi »Maistrova celjska doba« (CeZb 1957). Mnoge dogodke, ki so se v tistih letih odvijali v Celju in v Savinjski dolini, pa je literarno upodobil ali memoarsko opisal v številnih pesmih, črticah, feljtonih in člankih, ki jih je objavljajl v raznih revijah in časnikih. Življenje, delo in pomen dveh padlih tovarišev pa je predstavil tudi v obsežnejših in tehtnih študijah: Franja Malgaja v reviji Obzorja leta 1939 (pod psevdonimom Tine Jesenko) in v Celjskem zborniku 1959, Srečka Puncerja pa v Celjskem zborniku 1971—1972.

Po končani prvi svetovni vojni in po bridkem razočaranju, ker mladostna vnema in junaštvo slovenskih prostovoljcev v bojih za Koroško leta 1918 in 1919 nista dosegla svojih namenov, ki so bili popolnoma istoletni s težnjami vsega naroda, da bi bili vsi Slovenci združeni v svobodni državi enakopravnih južnoslovanskih narodov, se je Fran Roš po kratkem prehodnem študiju prava na zagrebški univerzi odločil, da bo raje delal za napredek svojega naroda kot učitelj. Bolelo ga je, da je bil slovenski narod po prvi svetovni vojni ogoljufan in da ni dosegel popolne svobode, saj je velik del Slovencev ostal pod tujim jarmom, primorski in goriški Slovenci pod italijanskim, koroški pa pod nemško avstrijsko republiko. Tako kot mnogi drugi napredno misleči slovenski razumniki je Roš vedno bolj spoznaval, da tudi sedanji slovenski in ostali jugoslovanski meščanski politiki niso bili popolnoma brez krivde ob tej boleči krivici in nezaceljeni rani na slovenskem narodnem telesu. Vedno jasneje je čutil, da bodo tudi Slovenci v Jugoslaviji popolnoma svobodni šele takrat, ko bo te svobode deležen ves narod, vse ljudstvo, ne le »narod«, to je slovenski in ostalih jugoslovanskih narodov meščanski razred, ki si je s politično svobodo prisvojil tudi pravico do kapitalističnega izkoriščanja delovnih ljudi. Med svojim prvim učiteljevanjem v Preboldu v Savinjski dolini (1919—1925) se je vključil tudi v društveno in kulturnoprosvetno življenje tega kraja. Značilno zanj je, da mu pri tem niso bili dovolj tedanji politično in strankarsko opredeljeni društveni okviri, ampak da je našel delovni in družabni stik s kulturnoprosvetnimi težnjami socialistično usmerjenih delavcev in bil med soustanovitelji delavskega prosvetnega društva Svoboda v Preboldu. V odboru tega društva je spoznal napredno mislečega vaškega krojača Lojza Šlandra iz Kaplje vasi in postal dober znanec v njegovi družini. Štirje Šlandrovi otroci: Slavko, Mica, Vilč in Franc so bili Roševi učenci v šoli. Z delavskimi kulturnoprosvetnimi prizadevanji je imel stike tudi v poznejših letih. Med drugim je napisal tekst za svobodaško himno, ki jo je uglasbil Ciril Pregelj in so jo peli tudi na znamenitem zletu Svobod v Celju leta 1935.

V tistih letih se je Roš seznanil z Žalčanom Friderikom Širco, upokojenim avstrijskim generalom, ki je kot komponist podpisoval svoja dela

s psevdonomom Risto Savin in se je seveda pod tem imenom uvrstil med pomembne slovenske glasbene tvorce. Ker je hodil v nemške šole, je slovensčino obvladal pogovorno, za literarno oblikovanje svojih opernih libretov pa se je posluževal nemščine. V Rošu je našel sodelavca, ki mu je oblikoval slovenske tekste za operi Gosposvetki sen (1921) in Matija Gubec (1922—1923) ter za balet Čajna punčka (1922), prav tako pa je prevedel Savinovo dramo v petih dejanjih Pegam, ki je ostala samo v rokopisu. Pri tem ni šlo vselej zgolj za prevod Savinovih nemških originalov, ampak tudi za priredbe, torej za soavtorstvo. (Na lepaku ob uprizoritvi opere Gosposvetki sen leta 1921 je zapisano, da sta »besedilo napisala avtor in Franjo Roš«. Dve zborovski pesmi iz iste opere — Tam nad jezerom, Raj — sta komponirani na izvirne Roševe verze. Tako je Savin napisal tudi takrat, ko je ti dve skladbi posebej izdal — 1921 ter 1937 oz. 1939. Od štirih pesmi v operi Matija Gubec je le ena napisana po skladateljevi skici, trem pa je Roš napisal besedilo po lastni invenciji.) Skupno delo je oba moža povezal v pravem, čeprav spoštljivo zadržanem prijateljstvu. Spričo precejšnje razlike v letih to ni nič čudnega.

Napredna miselnost in življenjska zrelost, ki se je neprisiljeno kazala v vsem njegovem delu, je Frana Roša potisnila tudi med učiteljstvom v savinjski krajini v prve vrste. Bil je večkrat tajnik, nekaj časa tudi predsednik celjskega učiteljskega društva oz. celjske podružnice Jugoslovanskega učiteljskega združenja in je usmerjal delo te organizacije k vsebinsko poglobljenim vzgojnim ciljem v luči napredne miselnosti, neodvisne od tedanjih slovenskih političnih strank, ki so se teple med seboj za oblast ter niso znale strankarskih interesov podrediti skupnim koristim vsega naroda, zlasti njegove večine in njegovega zdravega jedra: slovenskih delovnih ljudi. Eden od najpomembnejših dokumentov te neodvisne, družbeno in narodno napredne miselnosti med slovenskim učiteljstvom je znana celjska deklaracija iz leta 1926, sprejeta na zborovanju slovenskih učiteljev v Celju. Roš je bil med drugimi slovenskimi naprednimi učitelji eden od njenih soavtorjev.

Pot javnega in kulturnega delavca, ki jo je začel v dijaških letih pod mentorstvom Rudolfa Maistra, je Roš nadaljeval tudi pozneje in ni pustil, da bi ga poklicno učiteljsko in vzgojniško delo popolnoma okupiralo. Kot pesnik in pisatelj in kot samostojno misleč kulturni delavec se je z zanesljivim čutom pridružil naprednim kulturnim prizadevanjem. V letih pred drugo svetovno vojno je bil eden od najvidnejših organizatorjev obeh celjskih kulturnih tednov (1938 in 1939), s katerima so neodvisni kulturni delavci manifestirali narodno in kulturno samobitnost slovenstva, nasproti velikonemškemu nacizmu, ki je vedno bolj grozeče stegoval roke po slovenski zemlji. Roš je vodil literarni odsek in bral svoja dela na literarnih večerih. V delovnem odboru drugega kulturnega tedna leta 1939 je bil podpredsednik. Idejno vsebino tednov pa je izpovedal v prigradnih pesmih. Leta 1938 je napisal Himno Celju, ki jo je Karlo Sancin komponiral kot kantato za zbor, soliste in orkester (izvajana je bila v okviru CKT na koncertu pod taktirko skladatelja). Tudi v knjižici, ki je izšla ob drugem tednu (1939), je na uvodnem mestu natisnjena Roševa razpoloženska in programska pesem Celju.

Roševa vzgojniška narava, ki ga je nagnila, da si je izbral poklic učitelja, je dala močan pečat tudi njegovemu književnemu delu. Dobršen del svojih pesmi, črtic in povesti je napisal otrokom in mladini. Objavljal jih je v otroških in mladinskih revijah ter v samostojnih knjigah. Poleg zdrave idejne in patriotične vzgojnosti, ki je tipična za tako zvrst pisanja, a je v Roševih delih dovolj življenjsko neposredna in neprisiljena, je tudi v njegovih mladini namenjenih delih mnogo razpoloženskih, miselnih in spominskih sledi na savinjsko krajino, bodisi takih kot v *Pesmi o hmelju* (Naš rod 1937-38), bodisi bolj splošnih, v katerih pa vsakdo to krajino pozna, začuti avtorjevo doživljanje konkretnih krajev in okolij. Zlasti pa velja to za tiste pesmi in pripovedi, ki opevajo ali opisujejo konkretne dogodke iz narodnoosvobodilne vojne v tej krajini. Takih spontanih in prigradskih del v verzih in v prozi je Roš po letu 1945 objavil celo vrsto v otroških in ljudsko prosvetnih revijah, v časnikih in priložnostnih publikacijah, mnogi njegovi verzi pa so vklesani tudi na spomenikih in spominskih ploščah, postavljenih ali vzdanih v spomin na junake in dogodke iz obdobja slovenske NOB v krajih na savinjskem in širšem celjskem območju.

Med drugo svetovno vojno in slovensko NOB (1941—1945) je moral Roš živeti s svojo družino kot izgnanec v Srbiji. Nemškemu okupatorju, ki je hotel narediti iz slovenske Štajerske nemško deželo, so bili slovenski izobraženci trn v peti, tako narodno zavedni in napredno misleči, kakor je bil Roš, pa še celo. Ta bridka leta niso mogla zlomiti v njem vere v svobodo slovenskega naroda in v pravico za delovne ljudi. Težko življenje v izgnanstvu in bratska gostoljubnost srbskega ljudstva do slovenskih izgnancev so se mu vtisnili v srce in um. Žalostne pa tudi nekatere vesele doživljaje iz teh let je opisal v spominskih zapisih ter jih uporabil kot motive svojih pripovednih in pesniških del. Prva njegova knjiga, izdana po osvobodilni vojni, nosi naslov *Pesmi iz ječe in pregnanstva* (Celje 1946). Pomemben je njegov dnevnik o začetkih nemške okupacije v Celju leta 1941 (objavljen ob dvajsetletnici v *CeZb* 1961). Nekatere druge objave s to snovjo so del gradiva, ki ga je zbral in uredil kot zunanji sodelavec celjskega Muzeja revolucije. S Stanetom Terčakom sta pripravila knjigo »Celje v borbi za pravico in svobodo«, ki je ostala v rokopisu, izdala pa sta podobno zasnovan zbornik *Med Mrzlico in Dobrovljami* (Celje 1955). Dogodke in doživljaje slovenskih izgnancev pa je memoarsko in dokumentarno ohranil bodočim slovenskim rodovom v knjigi *Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945* (Maribor 1967), za katero je zbral spominsko in dokumentarno gradivo, ga preveril in uredil ter mu povečini sam dal pravo, na zgodovinski točnosti zgrajeno publicistično formo. Posamezne fragmente iz tega gradiva je posebej obdelal in objavil ne le v slovenskih revijah in časnikih, ampak tudi v zbornikih, ki so izšli v Srbiji (npr. *Svedočanstva — Pričevanja*, Čačak 1975). Ta Roševa knjiga in te objave, v katerih imajo usode in spomini ljudi iz savinjske krajine razumljivo precejšen delež, oživljajo in ohranjujejo spomin na ta del slovenske NOB ter utrjujejo pravo, živo bratstvo med srbskimi in slovenskimi ljudmi, enako kot medsebojni prijateljski stiki in obiski slovenskih izgnancev iz Štajerske in Gorenjske in njihovih srbskih gostiteljev z »vlaki bratstva in

enotnosti«. Roš je bil med pobudniki te plemenito spontane manifestacije bratstva in enotnosti narodov v socialistični Jugoslaviji, ki ima zelo velik družbenopolitični pomen. V takih okvirih tudi usoda in vloga ljudi iz tega dela slovenske zemlje ni nepomembna.

Pod tem zornim kotom lahko realneje presojamo tudi Rošove izraze radosti nad osvobojenim Celjem in savinjsko krajino (zgled sta dve taki razpoloženski prigodnici: Pozdrav svobodnemu Celju v Celjskem kalendarčku za leto 1946 ter Pesem Savinjske doline na začetku Savinjskega zbornika 1959, še bolj pa Svoboda s podnaslovom Ob Savinji 1945, objavljena v CeZb 1951), nad družbeno preobrazbo ter svežim in naglim gospodarskim napredkom te krajine in njenih ljudi v socialistični Jugoslaviji, nad človeškimi in družbenimi vrednotami v tej živi rasti. Roš je znal v svojih literarnih in publicističnih delih pokazati na taka fakta iz preteklega in sedanjega razvoja te krajine, ki so dokaz njenega tvornega deleža v slovenskem narodnem razvoju in posredno tudi v širšem družbenem razvoju človeštva. Sem sodijo celo taki drobci, kot je njegova Beležka o Boštjanu Natku, savinjskem kmečkem puntarju iz 17. stoletja (Savinjski zbornik 1959). Tem bolj pa pričajo o tem nekateri njegovi tehtni prispevki v Celjskem in Savinjskem zborniku (bil je zvest sodelavec obeh): Maistrova celjska doba (1957), Celjsko šolstvo med okupacijo (1961), Šlandrova družina (1969—1970), Učiteljstvo v boju za napredek šolstva (1969—1970), Spomin na Rista Savina (1974), Celjska kulturna tedna 1938 in 1939 (1975—1976) in seveda še drugi, ki so bili že omenjeni v drugačni zvezi. Značilno je, da ima tak značaj in tako vsebino tudi njegov zadnji javni nastop 10 dni pred smrtjo: njegov govor ob otvoritvi nove knjigarne Mladinske knjige v Celju, v katerem je kot sedanji najvidnejši predstavnik celjskih kulturnih delavcev strnjeno pokazal na kulturno in literarno izročilo, ki ima korenine v tem mestu in v tej krajini, ter na kulturnopolitično vlogo slovenske besedne umetnosti in slovenske znanosti, ki sta nakopičeni v knjigah. Deleža in vloge te krajine v slovenskem literarnem, kulturnem in družbenem razvoju ni nikdar precenjeval, saj mu njegova zrela miselnost ni dopuščala, da bi presojal z majhnih, lokalističnih stališč, ampak je uporabljal splošno veljavna narodna merila.

Tudi presoja njegovega lastnega deleža pri tem, o katerem ni javno govoril, je bila taka, da jo mora sprejeti tudi kulturni kronist in literarni zgodovinar: brez nekritične zaverovanosti vase, a tudi brez narejene skromnosti se je zvesto trudil prispevati k rasti slovenske narodne kulture in k splošnemu napredku slovenskega ljudstva svoj del, kolikor so mu dali njegovi talenti in njegovo znanje, ki si ga je pridobil z lastnim delom. Ko bi znal vsak slovenski javni delavec tako usklajevati svoje želje in ambicije s spoznanimi osebnimi zmožnostmi ter z družbenimi možnostmi in potrebami, bi bil naš razvoj marsikdaj manj krčevit, počasnejši in manj kvaliteten pa zagotovo ne. Sreča, da ni edini, ki mu bo zgodovina lahko to priznala. Toda človeški značaji so različni, življenje pa je pisano in razgibano.

Vlado Novak

DRUŽBENO, ŠOLNIŠKO IN KULTURNO DELO DRAGA PREDANA

Drago Predan, ki je umrl 22. januarja 1976 v Celju, je največji del svojega življenja in dela posvetil Savinjski dolini. Kot mlad učitelj je po prvi svetovni vojni nekaj let deloval v Preboldu in se že takrat uveljavljal



v moškem pevskem zboru, v amaterski dramski družini (kot igralec in režiser) ter kot prosvetar Sokolskega društva navezoval stike tudi z delavskimi prosvetarji, »svobodaši«. Tako je nadaljeval delo, ki ga je pred njim kot učitelj v Preboldu opravljal Fran Roš. Ko je Predan po šestih letih službovanja v Vitomarcih v Slovenskih goricah, kjer je s svojo mladostno živahnostjo prav tako posegal v društveno in družabno življenje kraja, leta 1934 prišel v Mozirje kot šolski upravitelj, je pognal korenine v Savinjski dolini, saj je poslej ostal tu ves čas razen med nemško okupacijo

(1941—1945), ki jo je preživel kot izgnanec v Srbiji. V Mozirju je njegovo delovanje segalo vedno bolj na široko. Uveljavil se je kot okrožni sokolski prosvetar, pevovodja moškega zbora, režiser in igralec sokolskega gledališkega odra. Z veliko podjetnostjo in organizatorskim talentom je postavil v Mozirju lovsko organizacijo na moderne temelje (v gospodarskem in družbenem smislu).

Tako živ in napredno usmerjen družbeni delavec je bil seveda napoti Nemcem, zato so ga že v aprilu 1941 izgnali v Srbijo, kjer je s svojo družino prestajal vse zaplete tistega časa (v Vrnjački Banji in v Beli Crkvi). Med slovenskimi izgnanci je organiziral družbeno življenje z napredno kulturnopolitično vsebino in se aktivno vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Njegovi spomini na ta dogajanja so objavljeni v knjigi Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945, ki jo je izdal Fran Roš leta 1967 v Mariboru.

Po osvoboditvi je leto dni (1945—1946) nadaljeval pred vojno zastavljeno delo v Mozirju kot okrajni šolski nadzornik, član občinskega političnega aktiva, nekaj časa tudi predsednik krajevnega narodnoosvobodilnega odbora. V svoji vsestranski družbenopolitični angažiranosti je bil tudi predsednik okrajnega ljudskoprosvetnega sveta v Mozirju.

Jeseni leta 1946 je prišel v Petrovče in se razmahnil v družbenopolitičnem življenju žalske občine in Spodnje Savinjske doline. To je trajalo ves čas, ko je tam služboval, pa tudi po letu 1962, ko je stopil v pokoj in se preselil v Celje. V teh tridesetih letih je najbolj na široko in najbolj na globoko uveljavil vse lastnosti napredno mislečega ljudskega učitelja, ki je svojemu poklicnemu delu dodajal nove razsežnosti.

Najbolj ga je ves čas pritegovalo delo v amaterskih kulturnoprosvetnih društvih. Tudi tu je bil pevovodja raznih pevskih zborov: mešanega zbora v Petrovčah, šest let je vodil mešani, moški in ženski zbor DPD Svoboda v Grižah in v Zabukovici, več let je bil pevovodja moškega in mešanega zbora v Žalcu, najdlje, to je polnih deset let, je vodil mladinski pevski zbor v Žalcu. Svoje organizatorske izkušnje v kulturnoprosvetnem delu pa je lahko učinkovito pokazal kot prvi predsednik občinske zveze Svobod in prosvetnih društev v Žalcu (1954—1962), že poprej kot član okrajnega ljudskoprosvetnega sveta v Celju, pozneje pa kot podpredsednik okrajnega sveta Zveze Svobod in prosvetnih društev in občinskega sveta Zveze kulturnoprosvetnih organizacij v Celju. V teh okvirih ni posvečal svoje pozornosti le pevskim zborom in amaterskim igralskim družinam, ampak je spodbujal še druge vrste ljudske ustvarjalnosti, na primer talentirane likovne samouke in oblikovalce umetnoobrnih predmetov. Tudi sam je risal in slikal. Prav tako je v krajih, kjer je živel in deloval, organiziral stalno dopolnilno izobraževanje odraslih v okviru ljudskih in delavskih univerz. Tudi v Žalcu je ustanovil delavsko univerzo in jo šele potem, ko je kot prvi direktor spravil njeno delo v tek, prepustil drugim rokam.

Ker so bili njegovi živahni naravi zgolj šolske okviri tudi pri vzgojniških prizadevanjih za zdrav razvoj mladega rodu premalo široki in premalo vsestranski, je mnogo svojih moči in izkušenj posvečal društvom prijateljev mladine in sicer povsod, kjer je deloval, zadnja leta zlasti v

Celju, kjer je bil več let predsednik tega društva. Ko se je oblikovala vzgojna vsebina Jugoslovanskih pionirskih iger, je bil Predan med tistimi, ki so predlagali, naj bi otroci in mladina v tem okviru pomagali reševati našo kulturno dediščino in naj bi zbirali ljudske starosvetnosti, ki nazorno pojasnjujejo, kako so naši ljudje s svojim delom in v borbi z naravo oblikovali svoj domači kraj, svoje življenje in s tem konec koncev svojo zgodovino. Na celjskem pokrajinskem območju, zlasti v krajih in šolskih okoliših žalske občine je ta zamisel z njegovim organizatorskim sodelovanjem zdravo razgibala šolsko mladino in oživila v njej domoznansko zanimanje za domačo preteklost, iz katere se je rodila naša sedanja resničnost. Zato je v ta interesni krog ves čas včlenjal zbiranje podatkov in spominov o bojih in dogajanjih med slovensko NOB (1941—1945) in o družbenih premikih v socialističnem družbenem razvoju v naši bližnji preteklosti po drugi svetovni vojni ter tako organsko vzgojniško povezoval zanimanje za preteklost z živo sedanjostjo.

Za svoje prosvetno, kulturno in drugo družbeno delo je prejel številna družbena priznanja in odlikovanja (medalja dela, odličje Svobod s srebrnimi listi, zlata značka ob štiridesetletnici zleta Svobod v Celju, zlata Gallusova značka, zlata značka Zveze prijateljev mladine Slovenije, odlikovanje zveznega sveta za varstvo in zaščito otrok v Beogradu). Mnoga društva, v katerih je deloval, so ga izvolila za častnega člana. Zadnjega od javnih družbenih priznanj, Savinove nagrade, ki mu jo je namenila Kulturna skupnost občine Žalec ob februarškem slovenskem kulturnem prazniku leta 1976, pa žal niso mogli več izročiti njemu, ampak samo njegovim svojcem.

Predanove domoznanske in narodopisne vzpodbude šolski mladini so bile samo logično nadaljevanje njegovega lastnega živega zanimanja za domoznanstvo in narodopisje, ki je temeljilo v njegovem kmečkem in ljudskoobrtniškem poreklu in se izoblikovalo v zvezi z njegovim poklicem. Prav tako se je izuril v prožnem besednem oblikovanju svojih misli in izkušenj, to pa ga je, povezano z njegovim organizatorskim darom, peljalo tudi med ljudske publiciste. Po drugi svetovni vojni nosi večina njegovega dela ta pečat. Ob jubilejih raznih društev in šol ter ob občinskih in krajevnih praznikih v žalski občini je pripravil priložnostne zbornike z zanimivim domoznanskim in narodopisnim gradivom. Tako je kot urednik pripravil zbornik *Liboje* ob 25-letnici tamkajšnjega DPD Svoboda (1954), *Naš lovski dom* (1955), ko je lovška družina v Grižah postavila svoj dom pod Gozdnikom, *150 let šole na Gomilskem* (1960), *Sto let šole v Petrovčah* (1973), *Andraški razgledi* (1975). V teh knjižicah je v strnjeni obliki popisal razvoj in delovanje društev, ustanov in krajev, katerih jubileji in druge slovesne priložnosti so bili povod za izdajo. Popise krajev je obogatil s poljudnimi prispevki o ljudski tvorni kulturi in o ljudskih običajih ter zapisal pesmi, pripovedke in pregovore, ki so mu jih povedali starejši krajanj. Prav zadnja taka knjižica, ki jo je utegnil pripraviti, je v tem pogledu nad vse značilna, saj je v njej lepo opisal kmečke domačije, kašte, zidanice in preše, mline, vaške lipe, kužno znamenje v Dobrničju ter druge krajevne znamenitosti Andraža nad Polzelo in njegove bližnje okolice. Opisom narodopisnih in drugih zanimivosti ter za starejšo lokalno zgodovino

vino pomembnih dogodkov je vselej dodajal tudi gradivo za zgodovino NOB v tistem kraju. S temi svojimi zborniki je ustvaril v žalski občini tradicijo, ki jo drugi nadaljujejo.

Najvidnejši dosežek Predanove aktivnosti te vrste pa so tri knjige *Savinjskega zbornika* (1958, 1965, 1974), ki mu je bil kot eden od pobudnikov tudi glavni urednik. Od prispevkov, ki jih je v teh zbornikih sam napisal, pa velja omeniti *Prispevek k savinjski kmečki hiši* (1958), *Lovstvo v Savinjski dolini* (1965, skupaj s Konradom Pevcem), memoarsko črtico *Granitna glava* (1965), *Kašte na Savinjskem področju* (1974), *Jordanova zbirka starin* (1974).

Iz kmečkega pokolenja zraslo zanimanje za narodopisje ga je že med obema vojnama pritegnilo med tiste učitelje, ki so na pobudo Vinka Möderndorferja zbirali in zapisovali gradivo o ljudski tvarni, občestveni in duhovni kulturi. Po drugi svetovni vojni je bil med 1950. in 1953. letom eden od najbolj delavnih članov narodopisne skupine, ki je pod vodstvom dr. Franceta Kotnika zbirala narodopisno gradivo na saminah v Florijanu nad Gornjim gradom, pozneje pa v okolici Jurkloštra ter v okolici Podsrede na Kozjanskem. V Kotnikovem zborniku (Celje 1956), kjer je tam zbrano gradivo natisnjeno, je napisal vrsto prispevkov o ljudski tvarni kulturi. *Kmečki domovi in oprema, Požarjenje, Setev in žetev, Košnja, Mlini, Lan* (skupaj z Jožetom Lekšetom), *Tkanje hodnega platna, raševine in suknja, Pletenje vrvi* (vsi se nanašajo na gornjegrajske samine), ter *Oglarjenje na Kozjanskem*.

Po letu 1960 je Predan oživil izročilo in obnovil delo nekdanje Kotnikove narodopisne skupine. V sodelovanju s celjskim pokrajinskim muzejem in etnografskim seminarjem ljubljanske filozofske fakultete je skupina nabirala narodopisno gradivo v Šmihelu nad Mozirjem, v Podradohi nad Lučami, v Podvolovljeku in še v nekaterih zaselkih v Gornji Savinjski dolini. Leta 1965 je krepko sodeloval pri organizaciji XII. kongresa jugoslovanskih folkloristov v Celju in na njem prebral svoj referat *Kašte na celjskem območju* (objavljen v zborniku tega kongresa, natisnjem leta 1968). Še v istem letu je skupino trdneje organizacijsko povezal kot celjsko podružnico Slovenskega etnografskega društva ter sodeloval tudi v republiškem odboru tega društva. V poletnih mesecih 1969, 1970 in 1971 je s svojo skupino zbiral narodopisno gradivo na Paškem Kozjaku. Zbrano gradivo so sodelavci objavili v Celjskem zborniku 1973/1974. Predan je prispeval precej nadrobno *Gradivo za oris ljudske materialne kulture na Paškem Kozjaku* in dodal še *Drobiž iz občestvene kulture*. V letih 1973 in 1975 je začela skupina pod njegovim vodstvom na podoben način zbirati narodopisne starine v okolici Svetine nad Celjem. Zahrbtna bolezen, ki je v zadnjih letih spodjedala nenavadno močno življenjsko in delovno energijo Draga Predana, je povzročila, da je ostal ta njegov raziskovalni načrt neizpolnjen.

Njegovo pripravljenost za domoznansko delo izpričuje tudi dejstvo, da se je lotil priprav za geografski in demografski opis teritorija žalske občine v Krajevem leksikonu Slovenije. Zbral je precej gradiva, ki ga je s pridom uporabil tudi avtor dokončnega teksta v tretji knjigi te enci-

klopedične publikacije (Lj. 1976). Deset let (1965—1975) je bil tudi član širšega uredniškega odbora mariborskega Časopisa za zgodovino in narodopisje.

Navezanost na lovstvo ga ni vzpodbudila samo k pisanju črtic, član-
kov in poročil v strokovno glasilo Lovec, ampak jo je znal povezati tudi
s svojimi narodopisnimi prizadevanji. Zasnoval je načrt za zbiranje slo-
venskih lovskih pesmi, ki jih je hotel izdati v posebni knjigi (gl. njegov
poziv v Lovcu 1969/70 na str. 330—331). Zamisel je dovolj pomembna, tako
da bi jo bilo treba uresničiti predvsem iz stvarnih potreb, prav gotovo pa
vsaj nekoliko tudi v spomin tistemu, ki jo je sprožil. Lovskim družinam
je predlagal, naj pišejo svoje kronike (gl. Lovec 1970/71, str. 103—104).

Enako kot svoja lovska nagnjenja je tudi svoje čebelarke ljubitelj-
ske izkušnje ter svojo zdravo navezanost na planine in planinstvo znal
narodopisno obarvati. O tem govore njegovi članki v Slovenskem čebe-
larju in v Planinskem vestniku.

Njegova publicistična žilica mu je narekovala pod pero memoarske
zapise ter članke o raznih kulturnih dogodkih in javnih delavcih v žalski,
mozirski in celjski občini, ki jih je pisal za lokalne radijske oddaje, za
Celjski tednik (oz. za Novi tednik), za mariborski Večer, kdaj pa kdaj
pa tudi za Naše razglede.

Živahno in vsestransko osebnost je treba obdržati v spominu zavoljo
dela, ki ga je opravil na našem pokrajinskem območju in za opomin, da
je treba začeto delo nadaljevati, načrte izpolniti... Tako nam delo ne bo
vrednota le v besedah, ampak bo resničen vir vrednosti zdaj in v pri-
hodnje. Spomin na tako vztrajnega delavca in spodbujevalca, kakršen je
bil Drago Predan, vodi v isto smer kot spoznane stvarne potrebe po druž-
benem napredku.

PRILOGE:

Zemljevidi občine Žalec s prikazi:

Občina Žalec v številkah.

Površine in število prebivalcev v krajevnih skupnostih.

Uporaba in gospodarjenje s prostorom — urbanistična in geodetska dokumentacija.

Organizacije združenega dela.

Družbeni proizvod družbenega sektorja gospodarstva po panogah v letih 1975 do 1980.

Zdravstvo, šolstvo in otroško varstvo.

Trgovina, gostinstvo in obrt.

Gozdarstvo.

Urednik

KAZALO

Janez Meglič: Proslavljanje 110-letnice žalskega tabora — pomembne družbenopolitične manifestacije	5
Meta Rainer: Zedinjena Slovenija	9
Vasilij Melik: 110 let žalskega tabora	10
Jaka Slokan: Plamen slovenskega tabora v Žalcu 6. 9. 1868	16
Emil Lajh: Vloga komunistov pri organiziranju ljudskofrontnega gibanja v Savinjski dolini v obdobju I. konference KPS v Šmiglovi zidanici	24
Jože Jan: Občina Žalec in njen družbenoekonomski razvoj po letu 1974	51
Milan Natek: Regionalne razlike v razslojenosti kmetijskega prebivalstva Spodnje Savinjske doline	71
Bela Bukvič: Aplikativne mikrorajonske raziskave podtalnice v Spodnji Savinjski dolini	108
Janez Meglič: Franc Leskošek-Luka — osemdesetletnik	126
Ivan Zagar in Katarina Kobe-Arzenšek: Tekstilna tovarna Prebold ob 135-letnici	133
Janko Petriček: Briketiranje hmelja	145
Dimitrije Arandelovič: Raziskovanja na področju sladarstva in pivovarstva — nova dejavnost hmeljarskega inštituta	164
Jaka Slokan: Domača pričevanja o Janezu Hausenbichlerju	168
Jaka Slokan: Hmeljska kronika	178
Lojze Bolta: Prazgodovinski grob iz Sentjanža pri Rečici ob Savinji	231
Tone Kolšek: Zovneško gospostvo v luči urbarja iz leta 1550	235
Angelos Baš: Iz kulturnega življenja v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju med svetovnimi vojnami	266
Marija Makarovič: O načinu življenja poslov na Vranskem	275
Ivan Klemenčič: Trideset let od smrti Rista Savina	283
Rozika Kobal: Pevski zbori in godbe na pihala	292
Neža Maurer: Pesmi	307
Edmund Božiček: Savinovi nagrajenci in dobitniki Savinovih priznanj za leta 1976, 1977 in 1978	310
Tea Finžgar-Iris: Pesem	317
Janko Napotnik-Sam: Pesem	318
Ivan Dobnik: Pesem	318
Silvo Ramšak: Pesem	320
Irena Briner: Pesem	320
Marija Makarovič: Noša na Vranskem	321
Darko Naraglav: Ustanovitev in razvoj jamarskega kluba »Črni galeb« Prebold	330
Drago Kumer: Spomin na Slavka Šlandra	339
Marija Vozlič: Pesmi	342
Darko Naraglav: Trideset ur v objemu podzemlja	345
Neža Maurer: »Revolucija« v žalski nižji gimnaziji	352
Anka Krčmar: Pesmi	356
Drago Kumar: Ti zlati hmeljski čas	358
Jasna Rode: Kam, oblaki, preko polja, kam?	361
Darinka Pavletič-Lorenčak: Pesmi	362

Karmen Lešer: Moje otroštvo ob Savinji	364
Trezika Pinter: Pesem	365
Frida Burkeljc: Ljubezen do domovine	366
Irena Leskošek: Dogodek, ki ga ne bom pozabila	366
Meta Rainer: Humoreske in satire	369
Dane Debič: Košek	373
Drago Kumer: Načrtovana družina	377
Petar Tomić: Pesem	380
Nebojša Jovančević: Pesem	380
Željko Građin: Pesem	381
Radmila Milošević: Pesem	382
Vlado Novak: Fran Roš v Savinjski krajini	383
Vlado Novak: Družbeno, šolniško in kulturno delo Draga Predana	389

S AV I N J S K I Z B O R N I K 1978

Izdela

Temeljna kulturna skupnost Zalec

Uredniški odbor

Andi Goršek, Janez Meglič, Jože Jan,
Rozika Kobale, Drago Kumer, Justa Holobar,
Dane Debič, Meta Rainer, Lojze Četina
in Vili Vybihal

Lektor

Meta Rainer

Glavni in odgovorni urednik

Vili inž. Vybihal

Zunanja oprema

Bojan Kovač

Naklada: 1500 izvodov

Tisk

AERO

kemična, grafična in papirna industrija Celje
TOZD grafika 1978

OBČINA ŽALEC

1:75 000



ŽALEC

POLZELA

GRIZE

BRASLOVČE

ŠENT

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

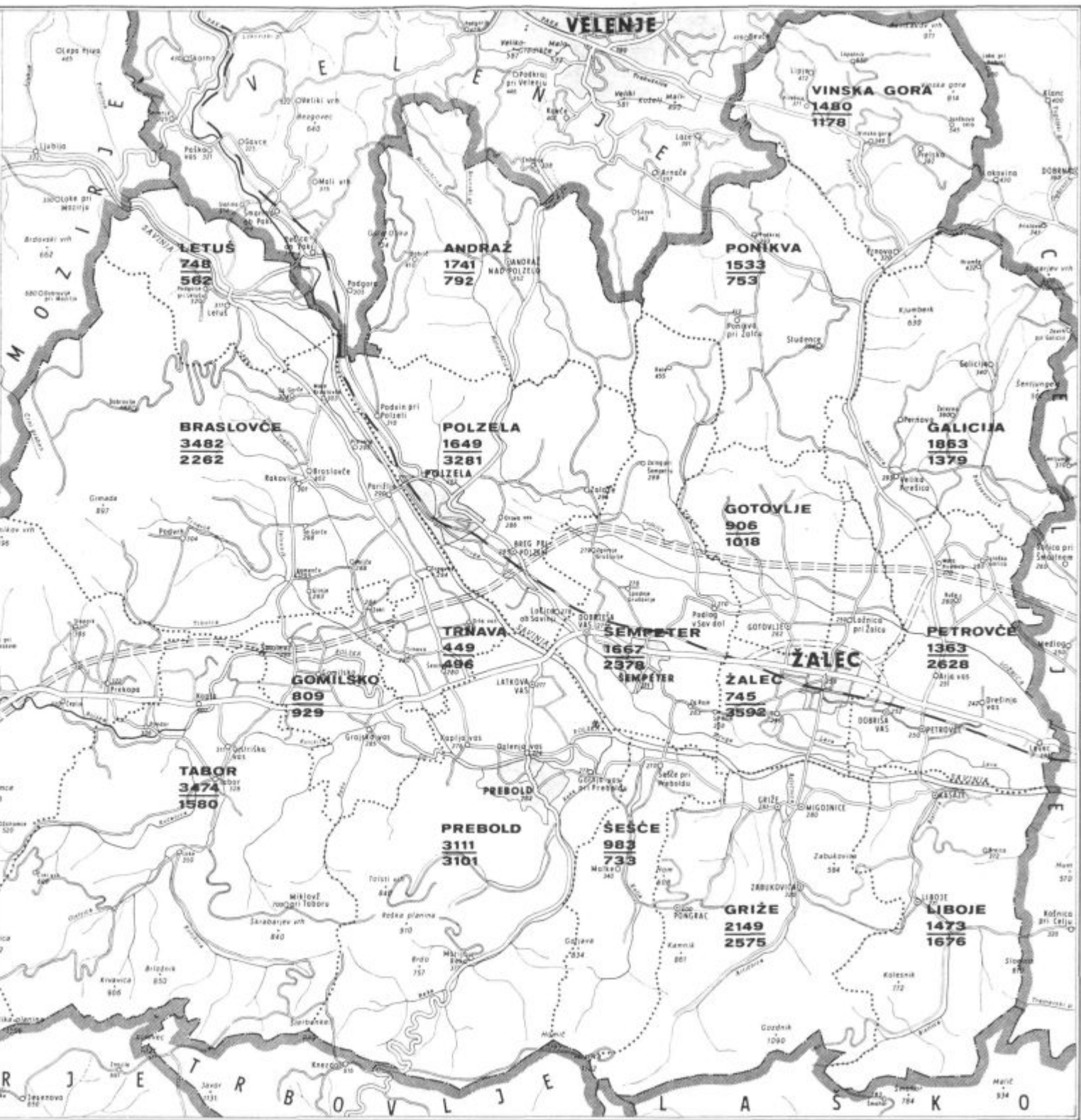
.....

.....

- MAKISTRINSKE CESTE
- POSREDOVALNE CESTE
- OSTRNE CESTE
- ŠTILNE CESTE
- ŽELEZNICA
- OBČINSKA MEJA

OBČINA ŽALEC 1:75 000-1976. INFORMACIJSKA IN KARTOGRAFSKA AGENCIJA INŠTITUT ZA GEOGRAFSKI INSTATISTIKO IN KARTOGRAFIJO. IZDAVA NA ČISTILNIŠKI ZNAKI. TISKARNA KAMPA. ŽALEC 1980. SOVAŠKA GEOGRAFSKA UPRAVA ZA ŽALEC.

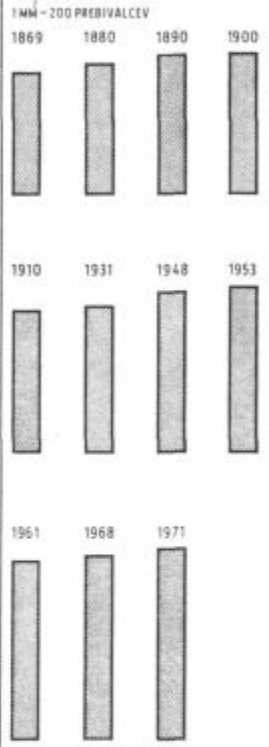
OBČINSKA UPRAVA SO ŽALEC



POVRŠINE IN ŠTEVILO PREBIVALCEV V KRAJEVNI SKUPNOSTI

GRIZE	ŠTEVILO PREBIVALCEV
2149	2575

GIBANJE ŠTEVILA PREBIVALCEV V LETIH 1869-1971



POB. STATISTIČNI PODATKI IZVEDENI IZ ČISTILNIŠKI ZNAKI

OBČINA ŽALEC

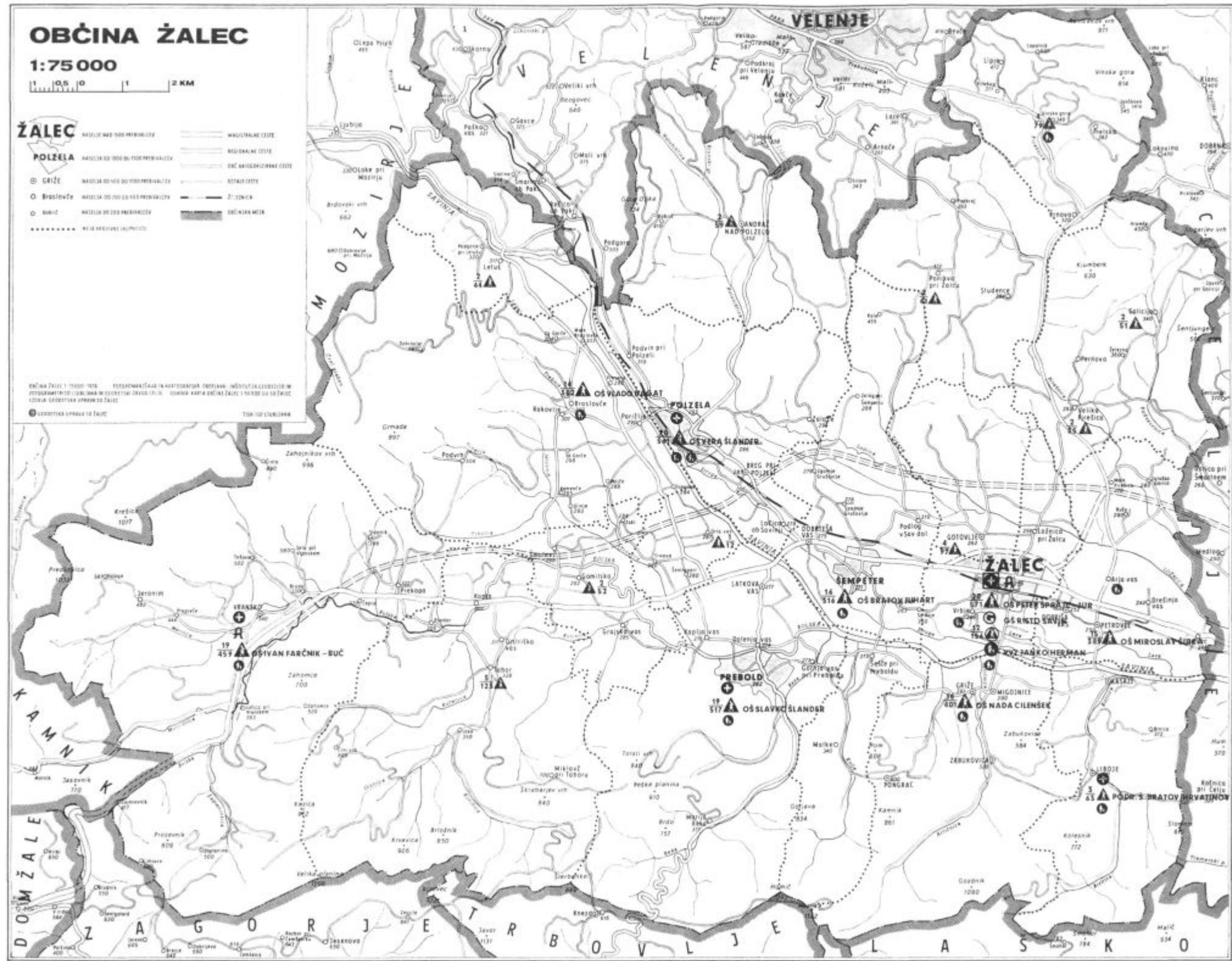
1:75 000



ŽALEC

- MAKULSKA CESTA
 - REGIONALNE CESTE
 - DR. AVTOKOLONIRNE CESTE
 - STRAŽNE CESTE
 - ŽELEZNICA
 - ŠKOFIJSKA MEJA
- MAKULSKA CESTA
 - REGIONALNE CESTE
 - DR. AVTOKOLONIRNE CESTE
 - STRAŽNE CESTE
 - ŽELEZNICA
 - ŠKOFIJSKA MEJA

OBČINA ŽALEC 1:75 000 - 1978. PREDSTAVLJA JAVNO KARTOGRAFSKO POSREDOVANJE, IZDAVAJETA V SKLADU S PREDPISOM O KARTOGRAFIRANJU IN IZDAVANJU KARTOGRAFISKIH PROJEKTOV. KARTOGRAFIRANJE IN IZDAVANJE: IZDAVAJETA V SKLADU S PREDPISOM O KARTOGRAFIRANJU IN IZDAVANJU KARTOGRAFISKIH PROJEKTOV. IZDAVAJETA V SKLADU S PREDPISOM O KARTOGRAFIRANJU IN IZDAVANJU KARTOGRAFISKIH PROJEKTOV.



ZDRAVSTVO, ŠOLSTVO IN OTROŠKO VARSTVO

ZDRAVSTVO

- IZBRANI ZDRAVSTVENI DOM
- ZDRAVSTVENA POSTAJA
- LIKARNA

ŠOLSTVO

- ŠOLSKA ZDRAVSTVENA ŠOLA
- POŠOLSKA ŠOLA
- ŠOLSKA ŠOLA
- ŠOLSKA ŠOLA
- ŠOLSKA ŠOLA
- ŠOLSKA ŠOLA

OTROŠKO VARSTVO

- OTROŠKO VARSTVO
- OTROŠKO VARSTVO

OBČINA ŽALEC

1:75 000



- ŽALEC**
- **GRIZE** NASELJA NAJ VEČ PREDVZETA
 - **BRISTOVČE** NASELJA OD 500 DO 1000 PREDVZETA
 - **DOBČE** NASELJA OD 200 DO 500 PREDVZETA
- POLZELA**
- NASELJA OD 1000 DO 1500 PREDVZETA
 - NASELJA OD 500 DO 1000 PREDVZETA
 - NASELJA OD 200 DO 500 PREDVZETA
- MESTNE OBLASTI
 - REGIONALNE OBLASTI
 - OBLASTI KONTAKTNE OBLASTI
 - DEJAVNE OBLASTI
 - ŽELEZNIKA
 - OBČINSKA MEJA

OBČINA ŽALEC 1:75 000 1974 FOTOGRAFIRANJE IN KARTOGRAFIJA: OBČINSKI INŽENIRSKO GEODEZIJSKI FOTOGRAFIRALNO VEŠTILNIK IN GEODEZIJSKI VEŠTILNIK OSNOVNA KARTA OBČINE ŽALEC 1:50 000 SU 50 ŽALEC 1964. VSEBINA: OBČINSKA OBLASTI OBČINE ŽALEC

© GEODEZIJSKA UPRAVA SLOVENIJE



GOZDARSTVO



GOZDARSTVO V ŠTEVILKAH

POVRŠINA	
DRUŽBENI SEKTOR	2094 HA
ZASEBNI SEKTOR	14009 HA
POVRŠINA SKUPAJ	16103 HA

POSEK LESA - BRUTO M ³	
DRUŽBENI SEKTOR	4537 M ³
LISTAVCI	2029 M ³
ZASEBNI SEKTOR	22619 M ³
LISTAVCI	15950 M ³
POSEK SKUPAJ	45135 M³

BLAGOVNA PROIZVODNJA NETO M ³	
DRUŽBENI SEKTOR	3902 M ³
LISTAVCI	1785 M ³
ZASEBNI SEKTOR	15492 M ³
LISTAVCI	8549 M ³
BLAGOVNA PROIZVODNJA SKUPAJ	24014 M³